ספר
לודביפול

ספר זכרון

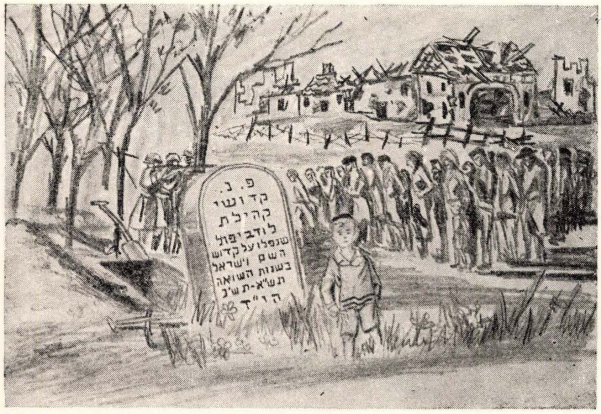
לקהילת

לודביפול

(סלישט גדול)

ערוך בידי

נ. אילון

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2026

בהוצאת ארגון יוצאי לודביפול בישראל ובתפוצות
ובסיועם הפעיל של ה"לאנדסמנשאפטים" במדינות אמריקה
תל־אביב, י"ג אלול תשכ"ה — 1965

LUDVIPOL (WOLYN)

IN MEMORY OF THE JEWISH COMMUNITY

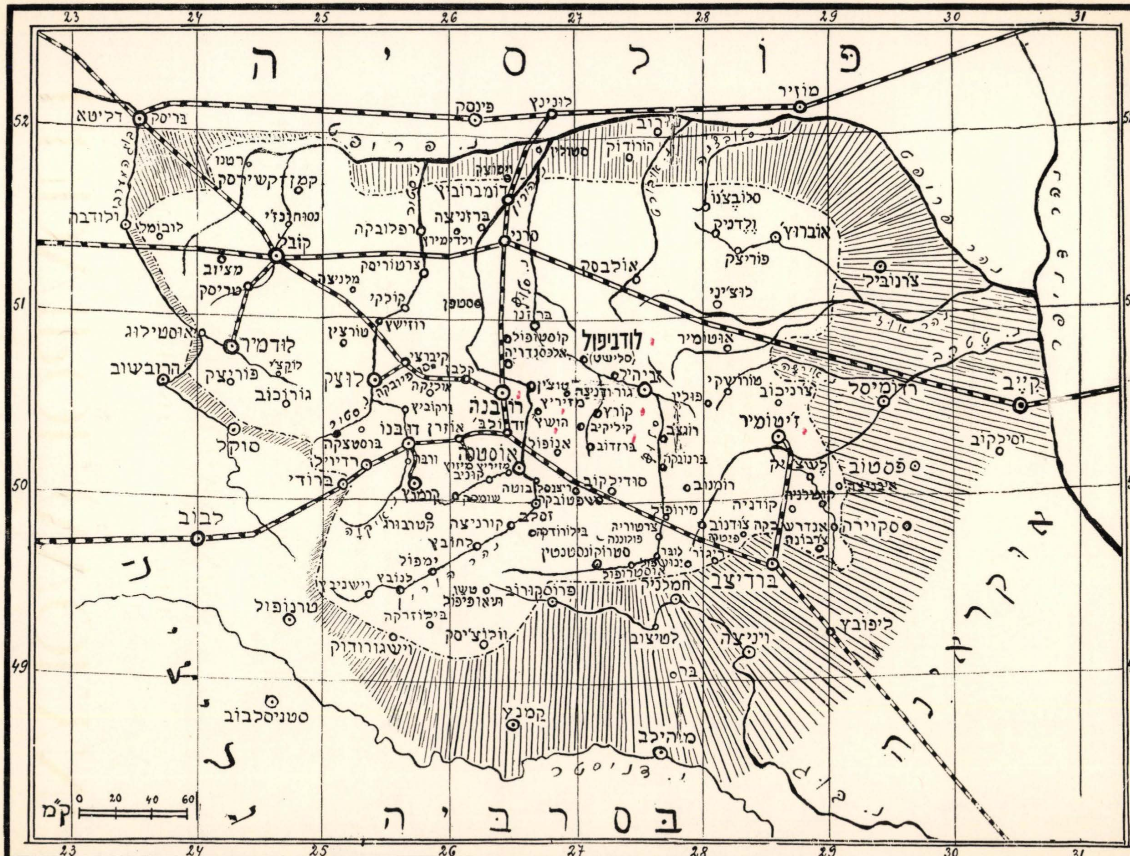
EDITOR

N. AYALON

כל הזכויות שמורות
נדפס בישראל תשכ"ה
דפוס „עליה" י. כהן, ת"א
גלופות : צינקוגרפיה ארצישראלית
PRINTED IN ISRAEL 1965

PUBLISHED BY
LUDVIPOL RELIEF SOCIETY of ISRAEL, ACTIVELY ASSISTED
BY THE ‹LANDSMANSHAFTS› IN THE AMERICAS
TEL-AVIV. ISRAEL. 1965 (5725)

לודביפול - במרכזה של ווהלין

הזכויות שמורות לעורך

דבר העורך

ביום י"ג אלול תש"ב הונפה מאכלת הצורר והקיץ הקץ על הקהילה היהודית בלודביפול, ועלה הכורת על אנשים נשים וטף שמתו על קידוש השם בימי מלחמת העולם השניה.

ביום י"ג אלול תשכ"ה, ביום השנה ה־23 אנו מוציאים את ספר היזכור לעילוי נשמותיהם ולהנצחת זכרם.

הזכרונות והרשימות בספר זה לא נכתבו בניחותא ובהרחבת הדעת. כל שורה ספוגה בדם יהודי וכתובה בידי אחים ואחיות, אודים עשנים, שעברו שבעה מדורי גהינום עד שזכו להגיע אל המנוחה והנחלה בינינו.

כגודל החשיבות והאחריות, כן היו מידת הקשיים ואבני הנגף בהוצאת ספר זה. חלק מיוצאי לודביפול נענה כבר בתחילה לקול הקורא להמציא לועדת ההנצחה רשימות ותמונות על העיר ותושביה. אך רוב החומר לוקט ממש בחדשים האחרונים בסבלנות רבה, בעזרה לבעלי זכרונות להעלותם על הכתב והתאמתם למסגרת הספר. כמו כן נערכו חיפושים מדוקדקים בספריות, ארכיונים וארגונים ומקורות אחרים, והוקדשה אהבה יתרה לכל פיסת נייר שנתגלתה.

לודביפול היתה קהילה יהודית קטנה במרכז החבל והמדינה. אך בלי יחס לגודל המקום היתה זו קהילה חשובה, חיה ותוססת חיוניות יהודית, מסורתית, דתית וציונית. רוב המשפחות לא הצטיינו בעושר או בשררה, אך היו אלה יהודים ויהודיות טובים ושמחים בחלקם בימי טובה כבימי צרה.

יבורכו כל אלה שתרמו והמציאו חומר ותמונות והגישו עזרה בדרכים אחרות במשך זמן הכנת הספר והוצאתו.

ישמש ספר הזכרון מצבת־עד לקדושי הקהילה, ויתן בידי הדורות הבאים עדות על פרשת חייהם ומות גבורתם של סביהם וסבותיהם, הנאהבים ונעימים. יזכרום ויספרו עליהם לבניהם ולבני בניהם עד סוף הדורות בבוא הגאולה השלמה ויגלידו הפצעים ויעלו ארוכה הכאבים על קהילת לודביפול שאבדה. אולם אין המלים והספר מספיקים כדי לתאר את כל יקרתה ויקרה של הקהילה ואת גודל האסון והכאב בלב על נשמות הקדושים והטהורים.

יקבלו עליהם בני לודביפול להוסיף מדי שנה ביום י"ג אלול, הוא יום הזכרון, דמעות חמות אל כוס הדמעות שאינה מתמלאת לעולם, ולאמר

יתגדל ויתקדש שמיה רבה!

תל־אביב, י"ג אלול תשכ"ה
יום הזכרון לקדושי לודביפול

העורך

הקדמת ועדת ההנצחה

ה ה ח ל ט ה להוציא לאור ספר זכרון להנצחת השואה האיומה שפקדה את קהילתנו גמלה בליבם של השרידים המעטים שנותרו לאחר המלחמה. אודים עשנים אלה שחזו בעיניהם ומבשרם את מאורעות השואה האיומה והצליחו להמ־לט מהחרב של המרצחים האכזריים נשבעו שלא לשכוח ולא להשכיח את מה שעוללו לנו, למשפחותינו ולעמנו, חיות הטרף צמאי הדם, הנאצים ועוזריהם האו־קראינים ימח שמם וזכרם.

ד מ ם של יקירינו ובני משפחותינו שניספו על לא עוול בכפם, נשים זקנים וטף, שמסרו את חייהם על קידוש השם, זועק אלינו ומחייב אותנו לרשום את פרקי חייהם האחרונים למען ישאר זכרם חרות לעולמים, ולמען ידע העולם מה עוללו המרצחים לקדושינו.

מ ת ח י ל ה סבורים היינו כי נסתפק בהעלאת פרקי השואה של העיירה שלנו בשקיעתה ובחורבנה, אולם לאחר מכן הועלה הרעיון שאין די בכך, שאם אכן באים להעלות זכרה של קהילה שהיתה ואיננה עוד, יש לרשום גם את תולדותיה ואת סיפור חייה גם בבנינה ובגדולתה.

א ף כ י מבין יוצאי עירנו באשר הם לא נמצא אף אחד שיהא מושך בעט סופרים או שיהא מחונן בסגולות של משורר שיוכל לקונן על חורבנה של קהילתנו כפי שהיה חייב להיעשות, הצבנו לעצמנו מטרה ברורה שכל אחד מאתנו וכל מי שלב ורגש מפעמים בקרבו יכתוב ויעלה את פרי מחשבתו וזכרונותיו מימים עברו למען ישארו חרותים על ליבותיהם של הדורות הבאים.

ב ע ו ד שכל אחד מבני עירנו תרם כל אחד תרומתו מי בחומר ומי ברוח, איש איש כפי יכלתו, למען הצבת מצבת־עד זו לקהילתנו הגדולה, הרי יש להעלות על נס באופן מיוחד את התמסרותם של מספר פעילים שעשו הכל כדי שמצבת זכרון זו תוצב עוד בדור הזה. מסירותם לרעיון לא ידעה גבול ולא חסכו כל מאמץ כדי להוציא את הרעיון מן הכוח אל הפועל. ביחוד אלה שברחו מבור המוות לא שקטו ולא נחו עד אשר מילאו את החובה הקדושה.

ה מ ט ר ה שהוגי רעיון הספר הציבו לעצמם היא להקים גל־עד לקהילתנו לוד־ביפול, שהתקיימה עלי אדמות במשך כ־150 שנה ואינה עוד; אשר נחרבה עד היסוד על תושביה, בתיה, בתי ספרה, בתי מדרשותיה וכל מה שהיה מצוי בה.

י ה י ר צ ו ן שבני עירנו באשר הם ובדורות הבאים אחריהם יטלו את ספר הז־כרון בשעת רצון, ידפדפו בעליו ויקראו את אשר חרתו בו אבותיהם וזקניהם בדמם שנשפך בראשי חוצות.

מ י י ת ן והספר ישמש להתיחדות עם זכר הנפשות היקרות שהושמדו ונהרגו ללא עת, ממנו יוכלו בנינו ובני בנינו לשאוב דעת על הקורות את עמנו בכלל ואת קהילתנו בפרט בדור הזה. ובהתמלא כל זאת נדע אנחנו, יוזמי הספר, כי עמלנו לא היה לשוא.

ועדת ההנצחה

ארגון יוצאי לודביפול בישראל ובתפוצות

פעולות ארגון יוצאי לודביפול בישראל ובתפוצות

מ ע ט י ם מאד שרדו בחיים מקהילת לודביפול אחרי השואה הגדולה, וכששוחרר האיזור על ידי הסובייטים, החלו שרידי השואה ובתוכם פליטי החרב לנדוד הלאה כדי להגיע למקום מבטחים. אי אפשר היה לחזור ולהישאר באותו מקום בו הושמדו יקירינו ובו נמחקה הקהילה היהודית על בתיה ונכסיה. תחת עולם של הנאצים לא יכולנו לחשוב אפילו על יום המחר, אלא על מה שיקרה בכל רגע, מידיהם של הרוצחים. ואילו עם בוא השחרור מסיוטי המות החלו היהודים השרידים לחשוב על יום המחר הרחק מן האדמה המקוללת.

ה מ ו ע ק ה הנפשית השתלטה דוקא אחרי השחרור. הנפשות היקרות לנו עמדו לנגד העינים ביום ובלילה. שאלת את עצמך: מי אני שזכיתי לעבור את הגהינום הנאצי בעוד שהורי הטהורים והזכים לא זכו? ההרגשה הזאת רדפה אותנו עד היום. מי שחשב כי בארצנו ימצא מנוח לנפשו, עשה כל מה שביכלתו כדי לצאת מהשטח הסובייטי ולהגיע לישראל, ואחרים הגיעו אל קרוביהם בארצות אירופה ובריטניה.

ו כ ך נפגשה שארית הפליטה מלודביפול בדרך נדודיהם בגרמניה ובאיטליה, וערכו אזכרות לקדושינו. בשנת 1950 ערכנו את האזכרה הראשונה בישראל במועדון מפא"י, ביפו, ומאז התחלנו לחשוב איך להנציח את זכר קדושינו שהושמדו באכזריות על ידי חיות־אדם. חשבנו על נטיעת חורשה על שם קדושינו ביערות הקרן הקיימת, אבל קשיי הקליטה לא איפשרו להיפגש לעתים קרובות לשם ביצוע הרעיון, מלבד פגישותינו פעם בשנה ביום הזכרון.

ב ש נ ת 1952 התחלנו לחשוב על הנצחת זכר קדושינו על ידי הוצאת ספר יזכור, כפי שהתחילו כבר לעשות קהילות אחרות, אבל קשה היה להפעיל את האנשים שיקדישו זמן לרשום מה שעבר עליהם ואיך ניצלו ומה אבד לכל אחד באסון הגדול. התחלנו להתאסף לעתים יותר תכופות, ולרוב דיברנו על כך גם באזכרות. ראשית פעולתנו היתה לאסוף חומר על אלה שהושמדו. העברנו שאלונים לכל בני עירנו וביקשנו למלא פרטים על קדושינו. ניגשנו לאסוף חומר ורשימות ותמונות ואף הוצאנו פרוספקט בצורת חוברת כדי להמחיש לכל אחד מה ברצוננו להוציא, ולעורר לכתיבה ולהשתתפות במימון הוצאת הספר. לשם זה באנו בדברים עם העורך מר ח. ב. אילון, שריכז את הוצאת ספר יזכור לקהילת אוסטראה ולקהילות אחרות, ובצאת הפרוספקט העברנוהו לכל יוצאי עירנו בארץ ובחו"ל. בתחילה היו התוצאות קלושות גם בחומר וגם ברוח, ועמדה השאלה אם להמשיך לפעול להוצאת הספר או לגנוז את החומר עד שיקום לו גואל. אבל היו קומץ אנשים עקשנים ומסורים שהחליטו שקהילת לודביפול בחייה, למרות גדלה הקטן, היתה עיירה תוססת ופעילה בחיים תרבותיים וחברתיים ואף הקימה מוסדות תרבות למופת, ומן הראוי להקים לה מצבה ספרותית בצורת ספר־יזכור.

בחורף 1964 התאספנו מנין אנשים להחליט סופית, ובסיכום התברר כי החומר שנאסף עד אז יש בו כבר כדי להתחיל במפעל הקדוש. אמנם בידנו היה אז רק חלק מן הכסף הדרוש להוצאת הספר. מזה נתרם החלק הגדול על ידי יוצאי לודביפול בארץ והיתר על ידי אחינו בארצות אמריקה.

בשנת תשכ"ב, ביום הזכרון הנצחנו את זכר קדושינו על ידי התקנת לוח־זכרון במרתף השואה, בין מאות לוחות הזכרון לקהילות ישראל שהושמדו, וראינו חובה להמשיך במפעל ההנצחה על ידי תיאור הזוועות והעינויים שסבלו קדושינו בספר יזכור בו יונצחו גם כל שמות יקירינו.

נפגשנו במרץ להתרים את בני עירנו, כל אחד לפי מצבו הכספי, וכן להשלים את איסוף החומר לספר. לא התאכזבנו. רוב בני עירנו תרמו בעין יפה. נוסף לנו גם חומר בכתב על העיירה בשנות חייה הפעילות. אספנו תמונות מחיי תנועות הנוער ומוסדות הציבור והתרבות, וזה עוד הוסיף להזכיר לנו כי יש להזכיר גם לאחרים.

אנו תקווה כי ספר יזכור שלנו יהיה גל־עד ליקירינו שלא זכו לראות במפלת השונא הגדול והאכזר של האנושות, וביחוד של העם היהודי, וידעו הדורות הבאים ויזכרו את קדושינו שבגבורה מסרו את נפשם על קדוש השם. ונצח ישראל לא ישקר!

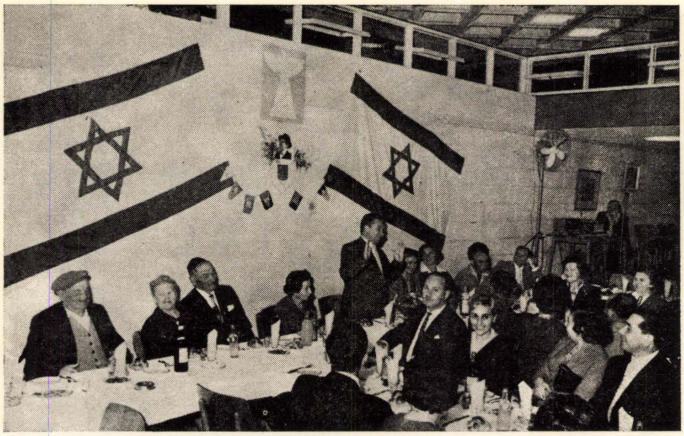
ועדת ההנצחה של ארגון יוצאי לודביפול
יושבים (מימין לשמאל): נ. פלדמן, א. שתדלן, י. רבר, מ. אוסטרובסקי;
עומדים (מימין לשמאל): צ. טוכמן, א. שלייפר, נ. אילון, ש. שלייפר.

שארית הפליטה באזכרה בגרמניה, 1945

יוצאי לודביפול בארץ בפגישה עם שלום קעק בביקורו בארץ

יוצאי לודביפול בישראל בפגישה עם גב' בתיה רבר מאוסטרליה ומר יוסף פיינמן (מאשוק) מארה"ב

סעלישטער סאסייעטי אין ווינ׳פעג

תוכן / אינהאלט

דברי ימי הקהילה

בשער הספר	נחום פלדמן	3
העיירה	אשר גורפינקל	5
ממראות לודביפול	יונה בלושטין (רבר)	8
זכרונות מראשית המאה	אפרים קוזיול	10
הקהילה בהתפתחותה	מרדכי וולמן	11
נוף נעורינו	שלמה גורפינקל	13
יהדי הכפר ביסטריץ	שלמה הנדלמן	15

הקהילה בחייה

זכרונות מהווי הקהילה

ספורים מפי סבא	יצחק גורפינקל	19
עיירתי לודביפול	דבורה גורין (ויסמן)	21
לזכר תינוקות של בית־רבן	חיה זמיר (זמלמכר)	25
דמויות	שלמה גורפינקל	27
ציונות ועלייה לארץ	אפרים קוזיול	28
כלכלה ותרבות בלודביפול בשנים 1910—1920	שלמה גורפינקל	30

חינוך וציונות

החינוך היהדי בלודביפול	נחום פלדמן	33
מורים ועסקנים	שלמה גורפינקל	47
בחדרו של ר׳ זיידל	שלמה גורפינקל	49
החדר המתוקן של ר׳ עקיבא חרשן	נחום פלדמן	50
בית המדרש, ר׳ פנחס שלמה שו״ב ור׳ יהושע שו״ב	שלמה גורפינקל	52
גן הילדים הראשון בלודביפול	נחום פלדמן	53
זכרונות ילדות	יעקב אלרהנד (גרפינקל)	55

זכרונות מהווי הנוער החלוצי והציוני בלודביפול	ש. ז. סמולר	57
ראשיתה של תנועת ההשכלה וצמיחתן של תנועות הנוער	נחום פלדמן	58
הזוג סגל	נחום פלדמן	59
„השומר הצעיר"	נחום פלדמן	60
„השומר הצעיר" במחתרת	ש. ז. סמולר	66
„גורדוניה"	דבורה ויסמן (גורין)	67
„גורדוניה" והקיבוץ ליד לודביפול	נחום פלדמן	68
„החלוץ"	יהודה רבר	71
„ביתר"	נחום פלדמן	73

ה ש ו א ה

לך־לך		78
בימי הרציחות	ברוך גוטמן	79
לייבעלע קעק־טרוצקי		86
חיי הגיטו וההשמדה	מרדכי וולמן	87
תחת עול הנוגשים	לאה וינברג	93
המרד שנכשל	ישראל מנדלוביץ	94
בגיא ההריגה	יהודה רבר	98
ההתחלה של הסוף		109
יום השחיטה	לאה וינברג	111

פליטי חרב ותלאותיהם

על פרשת דרכים		115
הבריחה מן העיירה	נחום פלדמן	116
בדרך היערה	יוסף שמש	118
פסח קליינמן מספר		125
אברהם ורנר מספר		127
החיים ביערות אחרי הליקווידציה של קהילתנו לודביפול	יהודה רבר	129

ליל הזהב	ישראל מנדלוויץ	152
כבוד אחרון למתים		154־5
מפת לודביפול, הגיטו והקסרקטין	ד. גוטמן ; מ. אולבסקי	156־7

שער ייִדיש

געשיכטע און זכרונות

זכרונות פון מיין געבאָרטס שטעטל לודוויפאל	מרדכי אוסטרובסקי	163
שריפות אין שטעטל	זינדל וואסערמאן	165
אמאל איז געווען א שטעטעלע לודוויפאל	בתיה האקמאן	167

אומקום און ניצולים

אין געטא און אין די וועלדער	פסח קעחטשער	177
וואנדערן דורך מיטלאזיע קיין ישראל	משה־יצחק יאפע	184
מיינע איבערלעבענישן	יעקב קליינמאן	186
אין עמק הבכא	מלכה אייכבערג	191
זכרונות פון א לעבן געבליבענער	ראזע אוסטרובסקי	194
מיינע איבערלעבענישן	י. גיטערמאן ז״ל	196
דאס לעבן אין די וועלדער נאך דער ליקווידאציה	לייבוש ראבער	216

הצרורים בצרור החיים

מצבת זכרון / אנדענק מצבה	253
רשימות ותמונות	257—310
יד למגינים ולמגשימים	311—319
סדר הזכרת נשמות	320
רשימת קדושי לודביפול	321—335
ימי זכרון משפחתיים / משפחה יארצייטן	336

דברי ימי הקהילה

פרק א
דברי ימי הקהילה

נחום פלדמן

בשער הספר

בספר־זכרון זה אנו באים לקונן חורבנה של עיירה קטנה באוקראינה המערבית, לודביפול, שנהרסה עד היסוד ותושביה היהודיים הושמדו על־ידי מרצחים אכזריים בימי השואה הגדולה של שנות תש״ב—תש״ג.

יקרה לנו עיירתנו, שבה נולדנו ובילינו את מיטב שנותינו. לעתים אתה עומד תוהה ונבוך ושואל את עצמך: כלום אין זה חלום־בלהות, האמנם אירעו כל מעשי הזוועה האלה במציאות?! הרי אך תמול־שלשום היית בן למשפחה ענפה של אבא־אמא, אחים־אחיות, ואילו היום אינך אלא ערער במדבר, בודד ועזוב לנפשך. וחמש־עשרה שנה אחרי התרחש הטרגדיה השטנית בעולם עודנו ממאנים להתנחם ולהודות — ולו רק בעל־כרחנו — כי אכן זהו המצב...

בבואנו לפתוח פרק ראשון של ספר־הזכרון לעיירתנו היקרה אין אנו מוצאים ביטוי טוב יותר לרחשי לבנו מזה של המשורר הגדול וברוחו:

היה היתה עיירה ולודביפול שמה,

היה היתה — ואיננה עוד!...

אכן אינה קיימת עוד במציאות, אך כל עוד חיים עלי אדמות השרידים המעטים כאודים מוצלים מאש, הרי בלבותיהם פנימה מוסיפים לחיות קורות הימים הבלתי נשכחים של העיירה. לודביפול היתה עיירת מולדתנו ובתור שכזאת נשתמרה בזכרוננו מיום שעמדנו על דעתנו ואף תישמר כל הימים, — התשכח צפור קנה?!...

מה גילה האמיתי של העיירה לודביפול?

איש אינו יודע להשיב תשובה ברורה לשאלה זאת. בפי זקני העיירה רווחו רק השערות מעורפלות על כך, אולם דבר אחד נעלה מכל ספק, שבלודביפול מצאו את חייהם ומותם דורות רבים של יהודים. בית־הקברות היהודי בחובקוב לא הצטיין בעתיקותו, ומנין השנים לפי מצבותיו אינו עולה על מאתיים שנה, אולם מסתבר שלפני־כן היה קיים בית קברות במקום אחר.

למרות העובדה, שישוב יהודי היה קיים במקום במשך מאות בשנים ללא הפסקות, לא היו קורותיה של העיירה חטיבה אחת רצופה. ככל תקופה היסטורית של מקום כלשהו יש לחלקה לפרקים־פרקים, שכל אחד מהם היווה תקופה בפני עצמה לפי טבעה וצביונה, תקופה תקופה וקורותיה המיוחדים ומאורעותיה השונים. היו תקופות של שקט יחסי מבחינה מדינית, שהביא בעקבותיו גם רווחה, כלכלית, אך לעומתן היו תקופות של פרעות, צרות ותלאות, שהשכיחו את השנים הטובות, וחוזר חלילה.

עיירה נידחת היתה לודביפול, אך בכל זאת המאורעות העולמיים ופגעי הזמן השונים חרשו חריש עמוק על גבה של העיירה. למן הצורר חמלניצקי בגזירות ת״ח—ות״ט ועד פטלורה ושאר כנופיות המרצחים, שהשתוללו באזור אחרי מלחמת העולם הראשונה, התנכלו לעיירה זו והקיזו את דמם של תושביה היהודיים בראש חוצות. הגדיל לעשות, כידוע, רב־הטבחים ורוצח העמים היטלר בזמן מלחמת העולם השניה, אשר גזר כליה על עם ישראל על־ידי־השמדה טוטלית מקטן ועד גדול, ולא נשארו מגזירות תש״ב—תש״ג אלא אחד ממשפחה ושנים מעיר.

לתקופות זוהר במשמעותו המקובלת של המושג לא זכתה לודביפול מעולם, אך ההפוגות הקצרות, שהשתררו בה מזמן לזמן, הספיקו כדי תת שהות לנפש העייפה להגליד את הפצעים, להחליף כוח ולהתחשל לקראת הגזירות והפורענויות החדשות הממשמשות ובאות. בכל תקופת הפוגה השתעשעו אבותינו בתקוה, שהנה הקיץ הקץ לצרותיהם וסבלותיהם, והתמסרו באמונה ובהתלהבות לעסקנות בצרכי ציבור ולעניני תרבות ורוח, שעמדו תמיד ברומו של עולמם. החל מתלמוד תורה לבניהם ועד למצוות הכנסת־כלה, הכנסת־אורחים, גמילות חסד של אמת (חברה קדישא) וכיוצא באלו מצוות מ„אלו דברים שאין להם שיעור״.

כאלה היו בדרך כלל היסודות, שעליהם הושתתו החיים היהודים בעיירתנו הקטנה, בדומגת שאר העיירות היהודיות באזור. זכרון וגלעד להווי־חיים זה וכן ביטוי מה לשואה הגדולה, שניתכה על העיירה ויהודיה, היא החובה הקדושה והמטרה, ששרידי לודביפול הציבו לעצמם על־ידי פרסום ספר הזכרון, שישמש עדות לדורות, להם ולבניהם אחריהם.

על אלה אני בוכיה,
עיני עיני יורדה מים!..

אשר גורפינקל

העיירה

עיירתנו לודביפול, או כפי שמכונה היתה בפי הבריות "גרויס סעלישט", היתה אחת העיירות, אחת מהקהילות היהודיות הקטנות שבמרחב פלך ווהלין, קהילה יהודית בה חיו יהודים מדורי דורות. וקטנה היתה העיירה, ד' על ד', ונהגו הבריות לומר, שעגלה כי תיכנס לעיירה, ראש סוסה בקצה האחד של העיירה וגלגליה האחוריים בקצה השני... לא תואר ולא הדר מיוחד לעיירה, וכגודלה כן בתיה ומשכנותיה, לא גדולים ולא גבוהים ביותר. בית בית וגילו, בית בית וצורתו ומקומו.

הנה בית אבי, בין בתי הסימטה, שמכונה היתה בפינו "כתריאליבקה"; בתים אשר לא השריפה הגדולה ולא השריפה שלפני הגדולה ואף לא שריפות קטנות יותר, לא פגעו ולא נגעו בהם, והם נשארו עומדים על מקומם. שחוהים ודהויים, נוטים על צידם, חבויים עד מתניהם — חלונותיהם באדמה. כה נשארו על עמדם כשהם נושאים על חטוטרת גבם את סבל שנותיהם הרבות.

רוח קיץ כי תבוא, והעיפה ענן שבבים מכוסי ירוקת מעל גגותיהם של הבתים וגילתה אז חורים וסדקים, דרכם דלף גשם הסתיו לתוך הבתים ומילא את כל כלי האפיה והבישול המסודרים על הרצפה. וההתקרות היו לובשות צורות גיאומטריות שונות, עקב דלף זה, צורות וציורים אשר נעלמו עם הגיע חג המצות לבתים אלה.

הנה הקארעצער גאס, רחוב הביניאקעס, אותם בנים של ר' בני בקומתם הזקופה, הלי־כתם הגאה, הבטוחה וקולותיהם הגבוהים והעבים, ה"פאנדרעס" של העיירה. וכמה פחדו הגויים מפני בני ר' בני אלה!

צד אחד של הרחוב, שורה שלמה של בתים, הם בתי בני ר': בית ר' גדליהו ובניו, בית ר' יענקל ובניו, גיסו ר' בעריש ובניו, ר' הרשיק ובניו, אייזיק ובניו ובצד — פרויקע ובניו. וזכה הרחוב ונשרף באחת השריפות ובנו להם בני ר' בני בתי עץ חדשים עם גזוזטראות רחבות הפונות ביהירות אל הרחוב. הנה, צאו וראו.

ורחוב החייטים, "די שניידער גאס" ובית־כנסת החייטים "די שניידערשע שיל", הרחוב היחידי אשר נמתח על ידי מישהו דוקא בקו ישר, מהשוק עד לגשר המתים. ומה רבה היתה הצפיפות ברחוב בימי שבתות וחגים עם שקיעת החמה. מטיילים היו כולם הלוך וחזור לאורך הרחוב, מפינתו, מקום החנויות של גדליהו בנ"ס עד בית שפריסק מול גשר המתים. אותו גשר זעיר שהיווה תחום העיירה לטיולים ולהלוויות מתים. מתחת לגשר זה זרם החאבל בו היו המלווים טובלים ידיהם ונפרדים מהמת וחוזרים העירה. מכאן והלאה, הדרך למעברה ה"פאראם" שעל הסלוץ. הדרך למרחבי שדות ויערות אליהם כמהים ילדי ישראל, במשך ששת ימי המעשה.

וכמה זכרונות והוויות נעורים קשורים ברחוב זה. על ספסלים, שעמדו לפני רבים מה־בתים האלה, ארגנו הסתדרויות נוער, קיימנו ישיבות של ועדים שונים, אהבנו אהבה ראשונה.

ורבים רבים לילות הקיץ, שעברו עלינו על גזוזטרה של אחד הבתים, פה ישבנו, תהינו וחלמנו בהקיץ על עולמנו ועתידנו.

מרכז החיים בימי חול היה השוק. השוק השתרע במעגל כשבמרכזו גושי החנויות. כאן געש ורעש יום השוק. אך בימי חג ומועד, נדם השוק ורחוב החייטים היה במרכז החיים. רחוב החייטים, שבמרכזו בית־הכנסת, אשר שימש מקום כינוס לדרשנים, מגידים ומטיפים למיניהם. לכאן נהרו המוני בית ישראל להתיעצויות שונות בעניני "הרשות", לשמוע מילה חיה מפי שליח מארץ ישראל. לכאן התפרץ גם שונא ישראל בימי בחירות ל"סיים" הפולני להתרות ולהתריע באזני היהודים, שיצביעו אך ורק בעד "שומרי החוק". כאן היו מברכים "במעמד" את הקיסר או הנשיא בימי חגא.

וצעדים מספר משם, מרכז התחיה העברית בעיירה, בית־הספר העברי "תרבות", פרי עמלם של קומץ יהודים ובראשם לייבל חנקעס. קומץ אברכים שעמלו עמל רב, השקיעו עבודת נמלים, באספם ובהעמידם קורה לקורה והקימו מקום שיקלוט את ילדי היהודים אל חיק אומתם. ומה קטנה ועלובה היתה גאוות הגויים בעלי היכולת ואמצעים הבלתי מוגבלים וגאוות ה"ש־קאלעס" ומוריהם מול הרצון ומרץ החיים, שגילה קומץ יהודים זה בקיום בית הספר. וצליל השפה העברית בפי עשרות הילדים היה מעין משב רוח רענן, מחיה ומגשר על פני מרחקים עצומים, בין דלות העיירה ואוירת המכורה החיה בהלומותיהם של כל צעיר בעיירה.

ומכאן לסמטת בתי־הכנסת, בית־המדרש ובית־הכנסת הגדול. הסמטה הדוממת במשך כל ימי השבוע, אפופה הד נהיה של לומדים "מתמידים" ועורכי חצות. הסמטה המתמלאת רוחות רפאים, אשר קינתם ובכיים שמע לא פעם השמש הזקן בשעות לילה מאוחרות, נשמות תועות המחפשות תיקונן בבית־הכנסת הגדול...

ופה, ליד בית־המרחץ, גבול העיירה. פה עובר היובל, שכינוהו בצדק אם לאו "סלוז", ופה לאורך היובל הזה שזורים כפנינים יקרות הרבה זכרונות־ילדות נעימים של ימי קיץ, עת התרחצנו ללא רשות אבא. וימי יום־ששי טרם קבלת־שבת עם אבא וחבילת בגדים נקיים מתחת לבית השחי. ופה, על הגבול, הגשר אשר בעברך אותו הנך עולה על הדרך המובילה לעולם הרחוק, לעולם הרחב.

וכך חיינו, אנו ואבותינו ואבות אבותינו, דורות על דורות, קשורים לנוף שדות הבר הרחבים, נוף היערות הגדולים והעבותים, יערות לאורך גדות הסלוץ הנמשכים עד... עד מעבר לאופק. ובנוף הזה, כפרי הגויים למיניהם, אתם קיימו יחסי גומלין והתפרנסו, רובם מעמל כפיהם ויושר לבם, מעטים מטעות גוי, נאבקו קשה על זכותם לחיים. התפלשו לא פעם בעפר רגלי ה"שלטון", התחכמו לצוררים למיניהם וגם לא פעם יכלו להם לצוררים אלה.

והיתה לעיירה הסטוריה משלה. הסטוריה לא כתובה אך מסופרת בע"פ, וגירסות שונות היו למקור שם לודביפול. אחת מהן המספרת על אותו פריץ, אשר גר אי־פעם בארמון, אותו מבצר על הגבעה מול הכפר חופקוב על גדות הסלוץ, ושמו של אותו פריץ היה לודביק ושם אשתו פולה.

אבל קורות כל משפחה ומשפחה ודאית יותר. ויודעת כל משפחה לספר על ראש משפחה אשר הניח את היסוד למשפחה ועסקיה. וכך נקראו המשפחות: המשוקעס, הטובלס, הגוטלס, הטוביהס, החנקעס, הבניאקעס, וכו' וכו' ולכל משפחה קשר מיוחד ליחסים עם שכנים, לעסקים שונים ופרנסות שונות. מ"הזכות" להעביר אנשים על ה"פאראם", המעברה אשר על הסלוץ, ועד הארענדע על האחו למרעה פרות העיר בשדות הפריץ מוראביוב, וכל היחסים האלה, וכל העסקים התנהלו בלשונות שונות ורבות, בליל שפת גויים ושפת התפילה שפת "הסידור". את החסר מילאו בתנועות הידים ולבסוף הבינו הגויים את הכל ואף האמינו ב"נאמנות" וב"חרם".

ומספרת ההסטוריה על "עליות" וימי עבר מזהירים של העיירה, עת שבתי־מדרשיה היו מלאים לומדים וגל החסידות דבק והעיר לחיים חדשים גם את יהודי העיירה. ומזכירים יהודי העיירה בין המקנאים לרוח אלוהים את ר' פנחס־שלמה ע"ה ואת הרב ר' מרקל כאחד הלומדים ולמדנים הגדולים. ר' מרקל היה סבו של הרב ר' עקיבא חזן ז"ל, אשר נספה בימי השואה. את ר' פנחס־שלמה לא הכרתי, אבל ר' מרדכי בנו, ר' מאֵטל השוחט — ראש משפחת שחורי בארץ — אותו אזכור היטב, וכחיה תעמוד לנגד עיני דמותו האצילה אשר הפיקה אך ענותנות, טוב־לב יהודי בלי קץ וגבול. ורבה, מה רבה היתה עזרתו של ר' מאֵטל השוחט לכל נזקק ולכל דורש. פעם במתן בסתר, פעם בהלוואה מקופת גמילות חסדים, ובמלה טובה ובעדוד, והכל בשקט וברוך, ממש כרוח טובה, הנה היא מופיעה ונעלמת. ומן העבר הרחוק, כמו מבעד לערפל או חלום רחוק אשמע עד היום את הזמירות והתפילות הערבות, המתוקות, והאנחה היהודית של ר' יהושע השוחט, עד שנדמה לי שצלילים ערבים אלה היו ליסוד הרגש המוסיקלי והעדינות המוסיקלית אצל לא מעטים מאתנו.

ובאותם הזכרונות, זכרונות מראשית ההכרה שלי, אראה את שמחות החג המפוארות של המון רב וחוגג בתוך בתי־הכנסת המפוארים ומוארים באור יקרות. היו ימי חול וחג בין אחינו, ימי תוגה ושמחה. יש וביום שלישי רגיל התנערה כל העיירה משלותה, ותינוקות מעריסותיהן, זקנים במקהלותיהם ושאר בני העיר מלוים חתן־וכלה לחופתם. וכמה צהלה אז העיירה. כולם, מוזמנים ולא מוזמנים, קרובים ורחוקים, כולם נסחפו אחרי ה"כלי־זמר", אחרי הכנור המשתפך לאור ירח בקול רווי תוגה ושמחה יהודית גם אחד. ואור גדול היה אז בעיירה, אור שבעת הימים. ומאין זה בא האור אשר האיר את חשכת הרחובות לשעות אלה?!

קטנה היתה העיירה, בצידי דרכים תקעה והניחה בורא הישובים, רחוקים ממסילה וממרכז כלשהו. ורוחות כי ינשבו בעולם, דומה יעברו ויפסחו על העיירה ואליה לא הגיעו, ובכל זאת איזה משב קל מאותן רוחות סוערות הגיע גם לעיירה. ובערבי חורף ארוכים על־יד תנורים מוסקים ולאור מנורות נפט מפוייחות, התכנס נוער, ישב וחלם על אופקים רחבים, על עולמות רחוקים, והעיקר על פריצה ויציאה מן המסגרת הצרה והמחניקה של העיירה כי צר להם המקום. ובודדים, בכוחות ובאמצעים דלים, מתפרצים החוצה, שוהים בעולם הגדול, לומדים וחדלים ולעת חג יביאם ר' סאניע בעל־עגלה לבית הוריהם ואתם יביאו משהו חדש לעיירה. וכך מגיעה הציונות לעיירה ע"י שלמה חנקעס וכך גם מגיע הרבולוציונר הראשון לעיירה, זיבל פיינר. ופה נרקמו וקמו, מאוחר יותר, תנועות השומר־הצעיר והחלוץ, אשר סללו את האפיק לכוחות היצירה של נוער תוסס וחי, מילאו את רחובות העיירה וסמטאותיה בשירים חדשים, צהלה ו־שמחת נעורים, ומכאן עלית חלוצים לארץ־ישראל.

יזכרם אלקים לטובה,
עם שאר צדיקי עולם!

יונה בלושטין (רבר)

ממראות לודביפול

שנות ילדותי עברו עלי בעיירה לודביפול וסביבתה אשר בה חייתי. עיירה כפי שאומר הסופר פרץ: "א שטעטל ביים גרעניץ — גרויס ווי א גענעץ".

רואה אני לנגד עיני את העיירה ובה שני רחובות ראשיים, שתי סימטאות והשוק, שם עמד ביתנו ושם גדלתי. נזכרת אני בבוץ הטובעני, שעמד בשוק בימי סתיו לאחר הגשמים, ובחורף הפך המגרש הבוצי הזה למגרש ספורט להחלקה במחליקים לתלמידי בתי־הספר. באביב, כאשר נמסו השלגים, עמד הבוץ ועליו הירוקת עד לאמצע הקיץ. יותר מאוחר גילתה מועצת העיירה יוזמה והתחילה לעשות לשיפור מראה העיר ושיפוצה. שני הרחובות הראשיים והשוק רוצפו והבוץ נעלם. הורידו את מדרכות העץ ועשו במקומן ממדרכות מלט שרוחבן הספיק למעבר שני אנשים בלבד, ואם נזדמן שלישי על המדרכה, צריך היה אחד לוותר על כבודו ולרדת מהמדרכה. ניטעו עצים, נשתלו גינות ודשאים הופיעו לאורך הרחוב הראשי. כל בעל־בית חייב היה לשפץ פני ביתו ומי שלא היו לו האמצעים הדרושים לכך, חייב היה ללוות כסף ולעשות זאת. לאט לאט עטתה העיירה בגדי־חג.

לתיאטרון, קולנע וחשמל לא זכינו בעיירתנו עד לסוף קיומה. ממלא מקומו של החשמל היה אצלנו הירח הזקן, ובלילות־חורף הארוכים היה הנוער שוכר אצל איזה גוי או עגלון יהודי מזחלת רתומה לסוסים, שפעמונים על צואריהם להקים רעש, והיינו עושים, בשפת לודביפול "א קאטאשקע".

בערבי־קיץ היה הנוער מטייל להנאתו לאורך הרחובות עד שעה מאוחרת, ולסיום הוי־כוחים היו נאספים על שני הגשרים שקישרו את העיירה עם הכפר ושם היו יושבים וחולמים על עולם גדול ועתיד טוב יותר. המבוגרים היו יושבים בערבי־קיץ בחזית הבתים, ששם התנהלו החיים החברתיים, והשיחות נסבו על פוליטיקה, פרנסה וקצת רכילות "לקינוח סעודה".

כקרן אור באפילת עיירתנו היו תנועות הנוער החלוציות ובית הספר "תרבות". זוכרת אני את גן־הילדים הראשון, שהגננת בו היתה חיה זמלמאכער ושמפיה למדנו את השירים הראשונים בעברית. בלתי נשכחות הן החוויות מהיינו בקן "השומר־הצעיר". בשכבת "בני־מדבר" — זאת השכבה הצעירה בקן — עשינו מקופסאות גפרוריים ריקות לבנים מחומר, כדי להזכר ביציאת מצרים. בגיל מבוגר יותר, זאת אומרת בשכבת "הצופים", היינו מתאספים בכל שבת אחר־הצהרים על ההר שבשדותיו של בעל־האחוזה מנשקוב. האסיפות של הקן היו נמשכות עד רדת החשיכה מסביב למדורות. עם רדת הערב, היינו חוזרים לעיירה בשירה, כשאורה ושמחה היו מנת חלקנו. בכל החגים, ובפרט בחגים לאומיים, כמו ל"ג בעומר, כ' בתמוז וכו', כל הקן ערך טיול ליער וזה היה מאורע חשוב בחיי הנוער. שם היינו מבלים יום שלם וגם מבשלים לעצמנו אוכל ליד המדורות שעשינו, ובין הארוחות ניהלנו שיחות ומשחקים. היער, שנמצא במרחק של כ־3 קילומטרים מהעיירה, שימש לנו ולכל תנועות הנוער

בעיר כמקום מפגש וטיולים וכקייטנה לעיירות קורץ וברזנה. בעונה זו, כשבני־נוער נפגשים עם בני־נוער מהסביבה, חיינו חיים חברתיים תוססים ובמתח די־גבוה.

ההורים שלנו, אשר תלאות מלחמת העולם הראשונה ורדיפות פטלורה עברו עליהם, לא רצו שאנחנו נמשיך באורח־חיים שלהם, אף לא רצו שנישאר בעיירה. כל מאוויהם היו לראות אותנו בארץ־ישראל. הם איחלו לעצמם לראות אותנו בבן־שמן, נהלל, מקוה־ישראל, בגמנסיה בתל־אביב ובאוניברסיטה בירושלים.

בשטה חינוך הנוער פעל הועד הראשון של בית־הספר "תרבות", והודות להם קם אצלנו בית־ספר עברי. מן הראוי להזכיר שמותיהם של חברי הועד: לייבל אששטיין, מאטל אששטיין, עקיבא זלצמן, יצחק רבר ויבדלו לחיים לייביש רבר ומרדכי אוסטרובסקי. בית־הספר "תרבות" היה כזר עטרת לראשה של העיירה. הלימודים היו על רמה והיחסים ששררו בין התלמידים היו למופת. המורים הדגישו וטיפחו את החינוך הלאומי והודות לכך פעלנו ועשינו רבות למען הקרן־הקיימת. החגיגות והנשפים שערכנו בחנוכה, פורים, ט"ו בשבט וכו' היו יפים מאד, ועל זאת יש להודות למורים אביגדור מוריק ז"ל וייבדלו לחיים חסיה ולייבל מוריק.

הופענו גם בחגים הלאומיים של פולין. הצגה אחת, שהצגנו ביום עצמאותה של פולין, ה־11 בנובמבר, הלהיבה אפילו את האנטישמים שבעיירה.

בשנת 1939, כשפרצה מלחמת־העולם השניה והצבא האדום קיבל לידיו את מערב אוקראינה, שפת הלימוד בבתי הספר שונתה ליידיש במקום עברית ורוסית במקום פולנית. המורים, שרק אתמול הטיפו למען ארץ־ישראל, דיברו והטיפו בכוון הפוך, למען ברית־המועצות ובנין הסוציאליזם במקום.

בשנים אלו עבר הנוער משבר נפשי עמוק ואין זה פלא. בית־הספר הסובייטי־אידי התקיים מנובמבר 1939 עד יוני 1941, כלומר עד לכיבוש הגרמני. על מה שהתרחש לאחר מכן בעיירה איני כותבת, כי עזבתי את העיירה יחד עם הצבא האדום.

רחל וולמן ושרה חזן נושאות את הדגל ברמה!

אפרים קוזיול

זכרונות מראשית המאה

נולדתי בלודביפול (סעלישט גדול) בשנת 1911 להורים בעלי מלאכה ואני הילד השישי במשפחה (אחרי נולדו עוד 4 ילדים). הימים ימי ניקולאי הגדול ופרנסת המשפחה מבוססת. אבי היה יהודי בעל מרץ ושלח את ידו במסחר, בעיקר עם הפריץ ברוצקי הזקן. כמו כן הלווה כסף בריבית לגויי הכפר, והם היו משיבים את ההלוואות עם הריבית וגם מוסיפים מיבולם: דבש, ביצים, עופות, פירות וירקות. הילדים למדו בחדר של ר' יצחק וסרמן שהיה למדן גדול ויודע תורה. ילדים אחרים למדו אצל זיידעלע המלמד ואצל מוטלה המלמד. בכל העיירה לא היה עדיין בית ספר עברי, אלא שבמרחק 3 קילומטר נמצא בית ספר אוקראיני בפרבר אורישע, ובו למדו הבנות.

יום אחד הופיע אליוסי עם חבילת מדעות והדביק על כל הקירות מודעות מטעם הרשות, הקוראות לגיוס כללי של כל האבות והבנים מגיל 16 עד 60 לשרת את הצאר ניקולאי. גם אבי הלך, והמצב בבית החל להיות רע. אולם בינתיים יצאה שמועה בעיירה כי את חלקם הגדול של המגויסים, בעיקר האבות שעמדו להישלח לגבול פינלנד, אפשר להציל על ידי שוחד בתנאי שיעשו מום בגופם. המום הקלאסי היהודי, השבר, הציל אז הרבה יהודים מן השירות בצבא הצאר, וגם אבי חזר הביתה.

בינתיים התחילו לנשב רוחות חדשים בסביבה הגויית. פרצה המהפכה והסבל הגדול ביותר נפל בחלקם של השכבות העשירות ובכללם היהודים, ממפני שכל גוי קנא ביהודי שאכל חלות בכל שבת וחג. החלו להופיע כנופיות פטליורה והיידמקים וסתם ליסטים, והצטיינה ביניהם כנופיה אחת שהעיזה ביום שבת אחד להדליק אש, לשים עליה פחים מלובנים ולהכריח את ילדיו של אלטר הז'אבודניק — בנימין ואברהם — לעמוד על הפחים כשיריות שולחות כדורים מעל לראשיהם. קמה בהלה והיהודים אספו כמות כסף בלתי מבוטלת של 15 רובל כל אחד, שדמות הצאר מצדם האחד והנשר הכפול מצדם השני, ובזכות הזהב השהור שחמדו הרוצחים ניצלו הילדים.

הגיעה מהפכת אוקטובר ובעקבות ההסכם, בין טרוצקי ולנין מצד אחד והפולנים מצד שני נחתם חוזה בריסק, עברה עיירתנו לשלטון הפולנים. הצרות לא רק שלא פסקו, אלא התחילו הברחות גבול בהן העבירו פליטים שפניהם לאמריקה. הצטיינו בהברחות אלה בניו של חיימוניע החייט, אברהם וגרשון כץ, וגם בנו של הגביר יצחק פוגל.

באותו זמן פרצה שריפה גדולה שכמעט ואכלה את כל בתי העיירה. ומעשה שהיה כך היה. אצל כל משפחה היה מין ארגז שבו היה מונח כל עושר המשפחה, והיו ארגזים אלה צפים על הסטאוו של בעל גרוד (בערל פונם מיהל), ובוערים כאילו נמצאו על היבשה. הגויים בסביבה גם כן לא טמנו ידם בצלחת ובאו לשדוד את החפצים. שמועה פשטה בעיירה כי רוב העושר עבר אליהם. לאט לאט התחילו להקים בחזרה את בתי העיר, החל בגבירים והמשך בעמלים. אבל משפחתי הפסידה הכל. רצה הגורל ואבי היה בליל השריפה בעיירה סמוכה ביריד וכל

השטרות נשרפו והגויים לא רצו לשלם. כמו כן הרבה מבעלי החובות של אבי היו במלחמה ונהרגו.

לא הספיקו התושבים להתאושש, ומהלומה חדשה ירדה על העיירה. יום יום היו 5־6 לויות של קרבנות טיפוס. גם על ביתנו לא פסחה המחלה ובמשך שנה אחת הלכו 4 מאתנו: אחותי חיה בת 17, אבי בן 40, אחי הבכור ישראל אהרן בן 20, ועוד ילדה קטנה שאת שמה אינני זוכר. אמא נפלה למשכב מרוב צער ויגון. לאט לאט התחיל הפצע להגליד, והפרנסה על אחי הבכור גוטיל. הוא היה בחור מוכשר ושלח ידו במלאכה ובמסחר, והבית התחיל להראות שוב סימני התעוררות. אך אמא עוד היתה חולה מרוב מאמץ. במסירות עזרנו לה להחלים ולרדת מן המטה, ואנו עשינו גם את מלאכת הבית כשהיא מפקחת על הכשרות. נשי הסביבה החלו לפקוד את הבית בכל שבת לשמוע מפי אמא את קריאת ה"צאינה וראינה", בלשון יידיש כמובן. הילדים שמרו מצוות והלכו לבית הכנסת בשבתות ובחגים וגם עלו לפקוד את אמא בעזרת נשים והיא קבלה את כולם בחיוך ובאהבה. כולנו היינו מאושרים ושמחים שהיא החלימה. הילדים גדלו ולא רצו לבקר את המלמדים אחרי שרוח הציונות שררה כבר בכל בית תרבותי בעיירה.

מרדכי וולמן

הקהילה בהתפתחותה

יש להניח, שמשפחתנו היתה בין הראשונות, שהתיישבו בלודביפול לאחר הרס הישוב היהודי בחובקוב, שחסתה בצל הפיאודל הפולני סימאשק, לאחר שטירתו נחרבה, לפי המסופר, בידי הטטרים. ראיה לכך תשמש העובדה, כי בית־הקברות היהודי היה קרוב יותר לחובקוב מאשר ללודביפול, היינו מעבר לנהר סלוטש, יובל ההורין.

העיירה, כמסופר, נקראה על שם בן הפריץ לודביג, אשר התחתן עם בת פריץ אחר ושמה היה פולה — במרוצת השנים עברו שטחי העיירה לידי הגראף הרוסי מורביוב.

אני הנני דור חמישי למשפחת וולמן. אם אחשב כל דור ל־40 שנה, הרי שהגיע אבי המשפחה, ר' קלמן כ־160 שנה לפני חורבן העיירה, היינו בסביבות שנת 1780.

העיירה היתה קשורה לקהילה של העיירה הסמוכה ברזנה, הנמצאת כ־25 ק"מ ממנה ושם גם היו ספרי המרשם של הקהילה שלנו. המשפחה נתפלגה לכמה ענפים. היות והסב קלמן התחתן עם אשה שניה, לאחר שהראשונה מתה עליו והשאירה לו בנים, ואם זכרוני אינו מטעני, היו לו 19 בנים ובנות. בעיירה היו 3 מהם, משפחת ר' משה וולמן, משפחת ר' אהרון וולמן ומשפחת ר' יחיאל מראל. כנראה שהמשפחה היתה קשורה לז'יטומיר, קורוסטין וקורוסטישב, כי בני הזוג שנמצאו למשפחה היו ברובם ממקומות אלה. אף המלמדים שהגיעו לעיירה היו מסביבות ז'יטומיר ויתכן שאפשר להסיק מכך, כי לעיירה בכלל היו קשרים עם הסביבות ההן.

בני משפחתי, פרט לאבי, היו סוחרי יערות והורישו נכסים לבניהם. מגודל בתיהם, בני 6 חדרים ויותר, ניתן לשער, שמצאו פרנסתם בשפע. בנוסף לכך היו להם טחנות קמה, ביח"ר לשמני סיכה לעגלות וחלקות אדמה בנות עשרות דונאמים. לאחר מלחמת העולם הראשונה, כשחלק מרכושם נשאר בברית המועצות, וכתוצאה מהפוגרומים הרבים, שנערכו בעיירה עת עברה מיד

ליד, נשבר כנראה מטה לחמם, וכמו שאר יהודי העיירה, עסקו רובם במסחר זעיר — מכולת, מנופקטורה, המלאכה הנפוצה בין היהודים — חייטות. סנדלרות ונגרות. כן היו 3 טחנות קמח וביח״ר לקרשים.

כנראה שתקופת הקנטוניסטים אף היא השאירה את חותמה על העיירה. אני זוכר עדיין שהיו מצביעים על אי אלו יהודים שסבם היה ״מוסר״ לרשות או שהיה בין החוטפים. כן ידוע לי ששם משפחתנו המקורי לא היה וולמן אלא שם מושאל שניתן, כדי שבני המשפחה לא יילקחו לצבא בהיחשבם כבנים יחידים לאמם. וולמן לא היה איפוא שם המשפחה היחידי של המשפחה.

בעיירה היה רק נפח יהודי אחד, עושה עגלות אחד, שני קולעי חבלים, בעל ביח״ר לשמן אחד אשר עבד בו הוא ובנו. היתר, כאמור, היו סוחרים זעירים ובעלי מלאכה, ועד כמה שידוע לי 3—2 פושטי־יד שהיו מחזרים על הפתחים בעיירות רחוקות.

שיטת המסים הפולנית דילדלה רבים מתושבי העיירה, בתי־עסק נסגרו ומקורות פרנסה אחרים לא נמצאו. אין פלא שהנוער מצא בתנועה הציונית מקור תקוה לעתיד ורובו השתייך לתנועה הציונית בה למדו מלאכה, יצאו למקומות הכשרה על מנת לעלות ארצה, כדי לשפר את העתיד. בטוי לכך היה הקמת בית הספר ״תרבות״, שערכו היה גדול מאד בחיי העיירה. לא רק ילדים למדו שם, אלא אף מבוגרים קיבלו שם שעור בתנ״ך מדי שבת. בחגים נתקיימו שם נשפים כנשפי חנוכה ופורים, שם התפללו בשמחת־תורה והתרומה היתה קודש לקק״ל. לשם הגיעו מרצים אשר השמיעו את דבר ארץ־ישראל, וסיפרו על מצב היהודים בפולין וע״י כך העיירה הרגישה עצמה כחלק מן היהדות על אף היותה רחוקה ממקום מרכזי. זכורני, לכבוד

קרבנות האורבניזציה בשנת 1938 — משפחת אייבירט נושלה מדירתם.

גדול נחשבו בעיני אבי המכתבים של ר' עזר ויצמן, אבי הנשיא הראשון, שכתבם אל סבי, עמו סחר בשותפות בעניני יערות. כל חבילה שהגיעה מהארץ, ערכה היה לא רק כלכלי, אלא היא היתה פריסת שלום מארץ האבות.

ברחובות אפשר היה לשמוע תינוקות של בית רבן, המדברים ביניהם רק עברית, ועם הקמת "אגודת בני יהודה" נשבעו תלמידי בית־הספר לדבר עברית בלבד גם עם הוריהם. זכורני, שספרו לנו, כי ערביי יפו הרוצים למכור את מרכולתם בתל־אביב, נאלצים לדבר עברית, ובלכתנו אנו לקנות בחנויות הגויים, דברנו אליהם גם אנו עברית. המורים הרגישו בערך תפקידם ופעלו לא רק בין כתלי בית־הספר, אלא אף מחוצה לו. הם היו פעילים בתנועות הנוער למיניהן, עמדו בקשרים עם רבים בעיירה. וכך. על אף המצב הקשה, הן הכלכלי והן החברתי, בו נמצאו יהודי העיירה, נמצאה נחמה רבה בבית־הספר, שהיה ילד טיפוחיה של כל העיירה ואף כי גזל חלק ניכר מתקציבה של כל משפחה, כי החזקתו היתה על חשבון העיירה ללא כל תמיכה. רק בודדים, 2 או 3 משפחות שלחו את ילדיהן לבית־הספר הפולני, יתר הילדים כולם למדו בבית־הספר "תרבות".

עם היספח האזור בשנת 1939 לברית־המועצות, לא חלו שינויים רבים. נהפוך הוא, נראה היה שחל שיפור כלכלי וחברתי, החנויות אמנם נסגרו, אך על העיירה החל לעבור גל פרודוקטיביזציה; הוקמו קואופרטיבים לבעלי מקצועות שונים. רוב האוכלוסיה נקלט בפקידות הממשלתית. בית־הספר הפך להיות ממלכתי ושפת ההוראה בו אידיש במקום עברית, דבר שפגע לא מעט במיסדי בית־הספר, שהקדישו לו הייהם ומרצם, ופתאום הועמדו בצד כאילו לא פעלו ולא כלום. זכורני שבאחד הימים סיפרו, שהספרים מספריית בית־הספר נקרעים ונשלחים כפסולת־ניר לבית־חרושת לניר. התנדבתי למלאכה זו במטרה להציל כמה ספרים ולהביאם הביתה. בבואי לשם, מצאתי עוד תלמידים שעשו כמוני — אינני בטוח אם הבינונו את גודל האסון, אך כנראה שהרגשנו, שכאן הולך ונהרס אחד מיסודות קיומה של העיירה כעיירה יהודית הקשורה לכלל ישראל.

אף־על־פי־כן, ואולי בהשוואה למצב הקשה של היהודים בשנים האחרונות לקיומה של פולין, נראה אז באופק עתיד מזהיר יותר לנוער, אשר גורלו נחתם עם כיבוש העיירה ב־7.7.41 על ידי קלגסי הנאצים...

שלמה גורפינקל

נוף נעורינו

בזרמו התיכון מקבל הנהר סלוטש שני יובלים־נחלים קטנים: הסמורודינקה והזאבל. השטח שביניהם צורתו מישור מלבני הנטוי בשיפוע קל לצד הסלוטש. על הסמורודינקה בנוי היה סכר שהיה הוסם את אפיקה ומפנה את המים לכיוון השערים הפתוחים שעל יד טחנת המים, לשם סיבוב גלגליה הגדולים והכבדים של הטחנה. על ידי חסימת האפיק עלו המים והציפו את שטח הסביבה ונוצר אגם מלאכותי רחב, שמימיו העומדים מכוסים היו בחלקם

בסוף ובצמחי מים שונים, ובחלקם נשארו נקיים ושמשו כחוף רחצה, כעין פלאז׳ה בימות הקיץ. כאן היו הצעירים מתחילים בלהט רב בנסיונותיהם ואימוניהם בשחיה. כאן היו גם המבוגרים קופצים מתוך הנאה לתוך המים, צוללים ועולים, פורשים זרועותיהם, מתרחקים בתנועות ידיים רחבות מן החוף ומפגינים כל מיני תעלולים באמנות השחיה.

ביום שישי אחרי הצהריים היו הגברים מעדיפים להתרחץ מעבר לסכר, במרחק מה ממנו בנחל, שמימיו זורמים ועמוקים וגדותיו תלולים ומכוסים עשב. רק המנוסים אשר בין המתרחצים היו שוחים כאן כאוות נפשם ואילו השאר היו יורדים מתוך היסוס וטובלים, שוהים קצת ועולים ומתנגבים וממהרים לקבלת שבת.

ממזרח לנחל הזה לא רחוק ממנו השתרע פארק — חורשת עצים גדולים ומצלים וביניהם חורבות ארמונו של אחד הפריצים הפולנים, אדוני המקום. בחורשה הזאת ובפינותיה הנחמדות היינו מטיילים בשבתות ובחגים ביחידות או בצוותא לנוח ולבלות. מאחורי החורשה נמשך מישור חשוף ורחב ידיים עד לסלוטש. מישור זה, שהשתרע לארכו של הנהר ואשר היה מוצף מים בכל ימות האביב, שימש מקום מרעה לפרות ולסוסים. ביומי דפגרא היינו מתחמקים מן הבית, נמלטים לכאן ומשוטטים במרחב העצום להנאתנו חפשים מכל עול ומרות. לפעמים היינו עולים על המעבורות הצפה מחוף לחוף ומשתתפים במאמץ הכללי של מתיחת הכבל הנתון בין גלגלי המעבורת להזיזה ולחצות את הנהר.

לפעמים היתה מזדמנת לנו סירה עזובה על החוף. היינו מסתדרים בתוכה ושטים בנהר עד לחופים התלולים שלרגלי מצודת חופקובו ההרוסה. היינו עולים ומסיירים בה, עומדים על יד הבאר ומסתכלים לתוכה ומעריכים את עמקה. היו שמועות כי מוצא סתרים מקרקעות הבאר לחופי הנהר, וכי פעם הורידו אוז לתוך הבאר, והוא הופיע מצידו השני של הנהר. משערים כי המצודה נחרבה בידי קוזאקים בהתקוממם נגד הפולנים.

שרידים שזכו..

לעתים היינו נכנסים לתוך היער הגדול אשר מעבר לסלוטש, מתפרקדים לרגלי העצים, נחים, מהרהרים או פותחים בשיחה ערה. גדולה היתה שמחתנו כשגלינו פעם בין השיחים תות־שדה בשל ואדום, ריחני ועסיסי.

רק עם פנות היום, כאשר הצללים כבר האריכו, היינו מתנערים, מקיצים כמתוך חלומות וצועדים בחזרה בכיוון העירה.

...מציבים מצבה לזכר יקיריהם.

שלמה הנדלמן

יהודי הכפר ביסטריץ

בכפר ביסטריץ, ששכן על יד לודביפול, התגוררו כ־15 משפחות יהודיות. באורח־חייהם המיוחד ובליכודם בתוך אוכלוסיה נכרית גדולה היו כעין קהילה־בת לקהילת־האם הגדולה בלודביפול. קיבוץ זה היה מסוף ומסונף בקשרי משפחה וביחסי מסחר עם העיירה במידה כזאת, שקשה היה לקבוע בבירור מי התפרנס ממי. עובדה היא, שיהודי לודביפול, כמו קצבים וסוחרי בהמות, סוהרי יערות ואלה שהפליגו ברפסודות עד דנציג, בנאים ובעלי מלאכה כמו נגרים, חייטים וסנדלרים, כולם כולם משכו חוטי פרנסתם בביסטריץ, מקום שם התאכסנו בבתי היהודים שבועות תמימים.

במבוא הכפר עמד ביתם של אלתר מארדר, אשתו בתיה ובנם יחידם ישראל — סוחרים; הבית השני היה של מאיר פלדמן ואשתו ברכה. כל הקיץ היה מבלה על המים, בהם עשה את דרכו בהשטת עצים לדנציג; בית יוסף הנדלמן, אשתו רייזל ושני בניו מרדכי והרשיל — שני נערים מוצלחים. האב ובנו מרדכי היו הקרבנות הראשונים שנרצחו ונקברו ליד בית הקברות ליאסקי בדרך העולה לקוריץ. הבן השני הרשיל הצטרף לפרטיזנים ובקרב גדול שליד לובלין מצא מות גיבורים; בית חיה־שרה הנדלמן, שני בניה שלמה וישראל, כלותיה ונכדיה. בנה שלמה (כותב הטורים האלה) וילדיו ברחו לרוסיה, ולאחר שעברו עליהם טלטולים ותלאות קשים הגיעו לישראל וחיים בה; בית חיים גורפינקל, אשתו הברזנאית דינה ושלושת ילדיהם; בית משפחת רומברג; בית יענקל יוש, אשתו לאה וילדיהם; בית יוסף גורפינקל, אשתו שייבל וילדיהם; בית מנדל רומברג, אשתו ר' נערין; בית נח הנדלמן, אשתו שרה־לאה; בית רייזל הנדלמן, בתה צפורה וחתנה זליג ו־4 בנותיהם.

כל המשפחות הללו חיו בשלום ובשלוה כמשפחה אחת גדולה וביחד בלטה ביניהן משפחת הנדלמן המסועפת. קיבוץ קטן זה מנה שני מנינים יהודים ואף התפללו בשני "מנינים" נפרדים, כדי לחלק כראוי את החזנות ואת העליות ושאר הכיבודים וה"חזקות". ובהגיע "הימים הנוראים" לא חסרו בעלי־תפילה, בעלי תקיעה ושאר כלי קודש, ובשמחת תורה, לאחר שחילקו את ה"חתן תורה" וה"חתן בראשית", קידשו כדת וכדין ושמחו בשמחת תורה בשירה ובריקודים, הכל כמנהג יהודים טובים.

גם נוער חלוצי טוב ובעל הכרה ציונית היה בכפר, אשר עבר ופעל בכל שטחי הפעולה הלאומית והכתיר את פעולותיו בריקודי "הורה" נלהבים ומלכדים. למרות מספרם המצומצם, נמנו צעירי הכפר עם כל הזורמים והפלגים, שהיו קיימים בימים ההם בכל עיר ועיירה. כך, למשל, יוסף גורפינקל היה "בורוכוביסט" (פועלי ציון שמאל), אחי, ישראל הנדלמן, השתייך לקבוצת עקיבא וסרמן (רביזיוניסט), ואילו הרוב וביניהם כותב הטורים, יוסף הירש, יוסף הנדלמן, גודל ומנדל רומברג ואחרים, אשר עברו את כור ההיתוך בקיבוץ קלוסוב, היו מאנשי "הפועל הצעיר — פרייהייט" ולאחר זמן "דרור" ולבסוף פ. צ. — צ. ס.

מה יכאב הלב בזכרנו שכל היהודים האלה, האבות והבנים גם יחד, אינם עוד. הם הושמדו באכזריות גדולה על ידי חיות־טרף צמאות לדם יהודי. אולם בשבילי ובשביל כל אלה שנשארו בחיים הם לא מתו, עוד רוחם מרחפת לנגד עיני ועודני יכול לתאר את דמויותיהם המזהירות ואת מידותיהם המצוינות, את בתי מגוריהם ומשלח־יד, עסקנותם בצרכי ציבור ומעשי הצדקה והחסד. לדאבוני ולשברון לבי הריני השריד היחיד מכל משפחתי הענפה ומכל ידידי ומכרי, וחובה קדושה מוטלת עלי להנציח את זכרם הקדוש בספר הזכרון לקהילת לודביפול. הלב נשבר בקרבי, העינים זולגות דמעות והיד רועדת. אין זאת אלא כך ייקראו הדברים על ידי בנינו ובני בנינו, והיה זה תיקונם של קדושינו היקרים, ולא ניפרד מהם אלא מתוך דברי נחמה ונקמה. יתנחמו נא וינוחו בשלום על משכבם, כי בניהם אחריהם הציבו להם יד ושם בארץ משאת נפשם; ימתקו להם רגבי עפרם ספוגי דמם הקדוש, כי השבע נשבענו, שלעולם לא נחדל מקוות ומהתפלל לזכות ולראות נקמת דמם השפוך.—

מחה תמחה את זכר עמלק, לא תשכח!

זכר את אשר עשה לך עמלק!

הקהילה בחייה

פרק ב'
הקהילה בחייה
זכרונות מהווי הקהילה

יצחק גורפינקל

ספורים מפי סבא

א. "המשוקים"

כמעט לכל משפחה בעיירה ניתן כינוי, לפעמים כינוי־גנאי או כינוי סתם, ולכל כינוי היסטוריה משלו.

אחת המשפחות הגדולות בעיירה היתה משפחת "המשוקים". משפחה זו מוצאה בהסטוריה הרחוקה של העיירה. היתה זו משפחה ענפה וגדולה שהוותה חלק גדול מאוכלוסית העיירה. לא תמיד ידעו וזכרו כל בני אותה משפחה את יחסי הקרבה ביניהם. האופייני להם היו השיער והעיניים השחורות. והנה מקורו של אותו כינוי למשפחה רבת בנים זו.

אבי אבי אותה משפחה החזיק בשטח העיירה ב„ארנדה" והיה משלם מסים ל„פריץ" הפולני. סבורים שמקומה של אותה עיירה היה על גדות הנהר סלוטש, המבורך במימיו ובדגתו. יערות אורנים סגרו על העיירה מכל עבריה. פעם הופיע אבי אותה משפחה, ששמו משה, בפני הפריץ. שאלו הפריץ: MOSZKO, CZY MASZ PIENIADZE? (כלומר: „מושקו, היש לך כסף?") ענה לו מושקו: MASZ (כלומר „יש לך" במקום MAM — „יש לי"). ומאז ואילך קראו לו „מושקו מש" ולצאצאיו — משוקים".

ב. אין נעלם מעיני השמש

ה י ה זה בסוף העשור השני למאה הנוכחית, תקופת המהפכות. מדי פעם התחלף השלטון בעיירה, ובאו הבולשביקים, הפולנים, הפטלורובים, ההידמאקים וסתם כל מיני קבוצות מרצחים בעלי שמות שונים. אך בעיירה נמשכו כביכול החיים כסדרם. שלטון בא ושלטון הולך. נכבדי העדה שיחדו את אלה, שילמו כופר לאחרים והמשיכו בחייהם. רבים היו היהודים שפרנסתם היתה על סחר בכפרים.

פלוני שעיסוקו היה בקנית בקר מידי האכרים, יצא אותו בוקר כשבאמתחתו רובלי־זהב עוברים לסוחר בימים ההם. בהגיעו לאחד הכפרים, ניהל משא ומתן עם אחד הגויים לקנית זוג שוורים. הגוי, שחמד את כספו של האיש, אמר לו, שבמרחק לא רב מהמקום יש לו עוד בקר למכירה, והאיש נתפתה והלך עמו. השעה היתה שעת שקיעת החמה וככדור־אש בוער נראתה השמש ביום קיצי זה בשקיעתה בין האורנים התמירים. הגוי הביאו ליער, שלף סכין וגזל את כספי האיש. התחנן האיש בפני הגוי: "עזבני, קח הרכוש ותן הנפש"! טען הגוי: "אם אשחרר אותך תבוא עם משטרה לאסרני, אני מוכרח להרגך ואז איש לא ידע".

— ענה היהודי: "גם ככה יגאלו את דמי מידי הרוצח".

— צחק הגוי ואמר: "הרי אין איש יודע ואין מי שיעיד נגדי". הסתכל היהודי בשמש השוקעת, תוך מלמול דברי תפילה, ואמר: "הנני משביע את השמש והיא אשר תגלה את פשעך", אמר ונדם. סכין הרוצח השיגתהו וזרם דם אדום וחם פלח החוצה. כרה הגוי בור וטמן בו את גופת היהודי.

אותו יום כמובן בושש היהודי לחזור. בתו ובנו חיכו לו לשוא, חקרו ודרשו, אך נעלם האיש ועקבותיו לא נודעו.

לימים נשא הגוי אשה. ערב אחד חזר לו עייף מהעבודה. ישב לפוש מעמל היום והתבונן בפאתי מערב בשמש השוקעת ופרץ בצחוק אדיר. תמהה אשתו ובאה אצלו לדעת מה פשר צחוקו הפראי, אך לא אמר לה. דבר. וזו דרכן של נשים תמיד, עמדה והפצירה עד שלבסוף פתח בסיפור. "ראי עד כמה משונים הם היהודים האלה", ובשבתו מול השמש השוקעת סיפר לה את כל הסיפור, איך השביע האיש בהירצחו את השמש, שתעיד נגד הרוצח.

ימים לא רבים חלפו והגוי הראה לאשתו את נחת זרועו. כעסה זו כעס גדול והחליטה לנקום בו. נסעה העירה וסיפרה את הסיפור. נזעקה המשטרה, נסעו כולם למקום ומצאו את גופת הנרצח. משפחת הנרצח קיימה מצוות הלויית־המת והוא נקבר בקבר ישראל. לגוי ניתן כגמולו, וכך לא הפרה השמש את השבועה שהשביעוה.

ג. ר' איצ'יה רופא

ש ם י צ א לו לר' איצ'יה כרופא, רופא פלאים, ממש אליל. היו נוהרים אליו איכרי הסביבה אל ר' איצ'יה לקבל תרופה ועצה מפיו וידם מלאה מתנות: חמאה, תרנגולות וביצים. ר' איצ'יה קנה לו את עולמו בין איכרי הסביבה ואגדות היו מספרים עליו.

ר' איצ'יה איש אבירן היה ובקושי קיים את משפחתו. עיקר קיומם בא מידה של פייגה רעיתו, ששת־חיל היתה. היתה פייגה קונה ביום־השוק ביצים וחמאה ומוכרתם ברווח וכך

פירנסה את המשפחה ללא טרוניות ומענות. צדקת היתה עליה־השלום, אך עושרה לא נמשך, כי נתברכה בפרי־בטן ותמיד היתה מהלכת וכריסה בין שיניה. טענות רבות היו לה לר׳ איצ׳יה, ״לא יוצלח״ קראה לו. הלך ר׳ איצ׳יה אל הרבי מטריסק, כי חסיד היה, ושטח בפניו את מפח נפשו ושאל בעצתו, מה יעשה? אמר לו הרבי: ״לך בין הגויים ועשה פרנסתך כרוב אחיך בני העיירה״.

— ״אך מה אעשה, רבי?״ התחנן בפניו ר׳ איצ׳יה.

— ״אלוהים יראה השה בני. בו בטח!״, פסק הרבי.

ור׳ איצ׳יה יצא לדרך. שומר מצוות היה האיש וירא שמים, ולא הקל במצווה קלה כבחמורה. בהגיעו לכפר שאל על גוי, מכרו משכבר הימים, והנה חולה הוא. מצא ר׳ איצ׳יה הזדמנות לקיים מצוות ביקור־חולים ואפילו גוי הוא. נכנס ר׳ איצ׳יה ומצא את הגוי שוכב על ערש דוי כשבני־משפחתו נואשו מכל תקוה. ראוהו לר׳ איצ׳יה עטור הזקן נכנס, ומיד פנו אליו, אולי הוא, החכם היהודי, עצה ישיא. יצא ר׳ איצ׳יה החוצה, טחן לבנת חמר אדומה לאבקה, שם אותה בתוך בקבוק מים פושרים ונתן לגוי הוראות שתיה, 3 כפות גדולות במשך היום. אם ירצה ה׳ יבריא גם מתרופה זו, חשב ר׳ איצ׳יה כי איש מאמין היה.

לא יצאו מספר ימים והגוי הבריא וקם. עדי ראיה סיפרו. שעגלה רתומה לזוג סוסים מלאה כל טוב היתה מתנת הגוי לר׳ איצ׳יה, ומאז הפך ר׳ איצ׳יה לרופא. המונים נהרו אליו מכל הס־ביבה הקרובה והרחוקה ומוניטין יצאו לו כרופא מומחה.

אך ר׳ איצ׳יה בטח באלוהים, וזאת אשר אמר: אין זה חשוב לאל יתברך ממה יבריא החולה, העיקר שיבריא. לכן היה מכין כל מיני תרופות מאבקת אבני בזלת, אבני שחם לבנות וסתם מים מלוחים או מתוקים וכיוצא בזה.

רבורה גורין (ויסמן)

עיירתי לודביפול

לנגד עיני עומדת חיה עיירתנו הקטנה והנחמדה לודביפול, או כפי שקראו לה ביידיש סעלישט הגדולה.

העיירה היתה קטנה בשטחה, לעומת זאת אין ערוך ליופיה הטבעי. מצד אחד התפתל הנהר סלוטש ומאחוריו היער, שהשתרע לרוחב ולאורך שאין לשערו. ומהצד השני עבר הנחל סמורודינקה, אשר עבר בין סעליטש העיירה ובין הכפר סעלישט. היישוב החדש סעלישט (מהמלה הפולנית ״SIEDLISKO״) נבנה במקומו של הכפר חובקאוו שנחרב. מאליו נראה כאילו לודביפול מוקפת זר יערות עבותים, שדות מוריקים וגנים פורחים. היערות משכו אליהם מהסביבה הקרובה את תושבי העיירות הסמוכות, כגון: קוריץ, בערעזנה ומז׳יריטש הוהלינאית, ובכל ימות הקיץ באו לקיטנות הם וטפם. ככה נהגו היהודים מעולמו של רבונו־של־עולם מדי שנה בשנה.

לודביפול נבנתה במאה ה־13. עד כמה שידוע נחרב הכפר חובקאוו ע״י הטאטארים בשנת 1241, ובמקומו של הכפר חובקאוו נבנתה לודביפול ע״י הנסיך לודביג סעמאשקוב. במקומה של חובקאוו בין החרבות נשארו שרידי מבצר ועל ידם באר עמוקה. על אותה באר התהלכה אגדה מעין זו: לו הכניסו לתוך הבאר אוו היה יוצא מתחת לבאר אל הסלוטש, כי ההר עליו נמצא המבצר גובל עם הסלוטש, ולבאר היה קשר עם הנהר.

לא נשכחו מלבי הטיולים של הנוער אל המבצר ובסירות על־פני הסלוטש בימי שבת ומועד. משני גדות הסלוטש התרוממו בכל הדרם סלעים מכוסים ירק ומתוך הסירות נשמע למרחוק הד שירת הנוער העליז, והשירה הזאת נמשכה עד שהגענו לסביבת בית־הקברות היהודי שעמד בסביבה ההיא. ובכל יראת הכבוד נדמו הקולות בעברנו על יד בית־הקברות, שחופף עליו הוד קדושתן של נשמות הדורות הקודמים, של קדושים וטהורים. —

כל משפחה ויחוס הדורות שלה, כאילו נשא את לוח הזכרון של משפחתו מדורי דורות. נולדו בעיירה הזאת, גדלו ויצאו בין הבריות, התחתנו והקימו שוב דור חדש, הלכו לעולמם והשאירו נחלת ירושה לדורות הבאים, וככה נמשכה השרשרת.

ככה התנהלו החיים בלודביפול מדורי דורות, אחד הכיר את השני מאבות אבותיו, כולם שמחו בשמחת השכן והמכיר. כשהיתה חתונה בעיירה שמחה כל העיירה וכולם יצאו ללוות את החתן והכלה לחופה, ואם חס וחלילה קרה אסון או מקרה מות, כל העיירה התאבלה והשתתפה בהלוית המת ובמנהג ״מנחם אבלים״. במקרה שמשפחה אחת ירדה מנכסיה באו בני העיירה בתמיכות כספיות ובגמילות חסדים. חלוץ שרצה לעלות ארצה ולא היו לו הוצאות־הדרך, היו תומכים גם בעלייתו. לכן אין צורך להגיד שהעיירה כלה היתה ציונית. כשהייתי עוד צעירה לימים זוכרתני שבא אצלינו לעיירה אחד מסרני בשם רוזנברג וייסד את השומר הצעיר. כמובן, לא היה לי כל מושג על האידיאולוגיה של השומר הצעיר, אבל בגלל ציוניותו נמשכתי אל השומר הצעיר בחוש עיוור וביחד עם חברי וחברותי בכל עצמת נעורינו התמסרנו לעבודת הקודש בעיירה.

אם בכל הסביבה היתה שאיפה להתבולל עם הפולנים, אצלינו בעיירה היתה שאיפה להשתעבר. רוב הילדים היו לומדים בבית־ספר ״תרבות״, לצערנו עוד לא היה בנין בית־ספר אצלנו ובכל זאת למדנו עברית בבית־ספר, שנמצא בשלשה בתים פרטיים: אצל גיטיל ווסרמן ז״ל אצל זיידל גורפינקל ז״ל וגם אצל מיכל וולמן ז״ל. המורים הראשונים שלימדו אותנו היו: שלמה גורפינקל, גורביץ, יוסף סגל ונדמה לי שגם שחורי.

בלימודים עשינו חיל וכבר למדנו עברית בהברה הספרדית. היו בעיירה גם חדרים כמו אצל המלמדים זיידל גורפינקל וגרשון המלמד ז״ל. וגם תלמוד־תורה היה בבית־הכנסת של הסנדלרים. אולם רוב הנוער שיכללו את ידיעותיהם בעברית בהסתדרויות הנוער שם התנהלו עבודות תרבותיות ושיחות שונות בעברית, שירה בציבור, תרגילי ספורט וטיולים בסביבה. ההתעוררות בין הנוער העברי השפיעה על מהלך החיים גם בין הנוער שלמד בבתי־ספר פולניים והשפעה ניכרת היתה גם על הדור הישן, ולאט לאט חינכו אותם וקרבו אותם לרעיון הציוני ושיתפו פעולה בקרנות הלאומיות, קרן־קיימת וקרן־היסוד. והם היו תורמים וגם מתרימים.

השומר הצעיר היה אצלנו זמן ממושך הנוער היחיד, שהתפתח יפה מאד ובמשך זמן הייתי ראש קבוצת כפירים. בערך בשנת 1930 נוסדה אצלנו ״גורדוניה״ וכמחצית הנוער מה־שומר־הצעיר עברו ל״גורדוניה״. ביניהם בלומה וולמן, בילה רבר, אשר אלבסקי ז״ל, משה

אלבסקי, אני ועוד הרבה חברים שנשכחו שמותיהם ממני. במשך הזמן נוסדה גם נקודת הכשרה של קבוצת "גורדוניה" בעירנו.

אחר כך נוסד גם "החלוץ" וגם "החלוץ הצעיר", בית"ר, "העובד", והיתה התחרות גדולה בעבודה הציונית בין ההסתדרויות השונות, מי ומי יאסוף יותר למען הקרן־הקיימת.

לפני הקונגרסים הציוניים היתה עבודת הבחירות בעיירה קודחת ונלהבת, וכל העיירה היתה טבועה בחיים הציוניים וכאילו שכחה את עבודת חייה ודאגותיה הפרטיים. ומדי יום ביומו ומדי שבת בשבתו נשמעו מבתי העיירה ניגוני שירי החלוצים, שהתמזגו עם השירה החלוצית ממועדוני הנוער החלוצי. ביחד עם זאת התרחבו החיים התרבותיים בכל העיירה. נוסדו כמעט בכל ארגוני הנוער ספריות משלהם, נוסדו חוגי שחקנים דרמטיים, ביניהם כדאי להזכיר את זינדל ווסרמן. היו מארגנים משפטים ספרותיים, נשפי קריאה, שאלות ותשובות, ובכל אלה היו לוקחים חבל פעיל רוב הנוער. לפעמים היו מארגנים נשפי ריקודים ושוק למען הקרן הקיימת. פעם ערכו שוק למען בנין בית־הספר "תרבות" והקרן־הקיימת, שהכניס הרבה מאד לטובת הבנין והמפעל. השתתפו בעריכת השוק כל הסתדרויות הנוער בעיירה. בהכנסות הגדולות של הקרן הקיימת היה חלק גדול מאד לאנשי הוץ, אלה פקידים שעבדו בניצול היערות בסביבה. וגם בבנין בית־הספר השתתפו, ואפשר להגיד שבנין בית־הספר היה פאר עיירתנו והסביבה, ומתוך כתלי הבנין הזה יצאו הרבה מחזורים של תלמידים שלמדו בבתי ספר תיכוניים. גם המורים וגם התלמידים השפיעו הרבה מאד על ההתפתחות התרבותית של לודביפול. בכל שבת הנהיגו בבית־הספר שעורים לתנ"ך ונהרו אל השעורים רוב הנוער. בועדת התרבות שעל־יד בית־הספר היו באי־כח כל ארגוני הנוער.

קבוצת פעילי הקק"ל נפרדים מן הגזבר **שמואל ברק** לפני עלייתו ארצה

גם בשטח הפילנטרופיה הצטיינה לודביפול. נוסדה קופת גמילות־חסדים וחברי אגודת בעלי־מלאכה ואגוד סוחרים זעירים קבלו שם הלואות בלי רבית. היה בלודביפול גם בנק עממי על יסודות קואופרטיביים, שם קיבלו הלואות ברבית. הבנק התפתח יפה מאד והשפיע הרבה על מהלך החיים הכלכליים בעיירה.

ועד היתומים בלודביפול (במרכזו ד"ר קגן־סגל)

היו חמשה בתי־כנסיות, לשם באו יהודי לודביפול להתפלל בבוקר ובערב בימות חול, שבת ומועד.

בערבים היו לומדים גם ש"ס או לימודים אחרים, ככה שכל אחד מתושבי לודביפול נתן וקיבל מה שהוא לפי השגתו מהחיים הרוחניים של היהדות, הדור הישן לפי מושגיו והדור הצעיר לפי מושגיו.

כאמור נמצאו אצלנו נקודות הכשרה של "גורדוניה" ו"החלוץ", שהכשירו את הנוער החלוצי בעליתם ארצה. רוב הנוער מתוך שכבות יהודי לודביפול היה בלי מקצוע. רובם עסקו במסחר זעיר או במלאכה זעירה, וההכשרה היתה דרושה להם מאד.

מובן מאליו שעל־ידי זה שרוב היהודים עסקו במסחר הביטו על היהודים כעל אלמנט בלתי רצוי ובלתי פרודוקטיבי, ובכל זאת היחסים בין היהודים ובין הגויים היו די טובים.

בשנים האחרונות התחילו לנשב רוחות אחרות, בחלל הורגשה תורת היטלר וגם ללודביפול הגיעו, ולאט לאט התבשל הרעון לדחות את השפעת היהודים מהמסחר על־ידי יסוד קואופר־טיבים בלתי יהודיים שהיוו התחרות למסחר היהודי. לא רק בצורה אדיבה, אלא להיפך, בשנאה גלוייה ובאיומים נגד הגויים, שהמשיכו לקנות אצל יהודים. באויר היתה איזו מועקה והרגשה כאילו לפני סערה העלולה לפרוץ. המצב הכלכלי הורע בהרבה, והרבה תושבי לודביפול עזבו אותה ועלו לישראל ומי שלא יכול היה לעלות ארצה הגר לארגנטינה, קנדה וכדומה. אלה שנשארו נלחמו קשה מאד על קיומם הכלכלי בין מהלחץ של הקואופרטיבים ובין מהלחץ האנ־טישמי וגם עם המיסים הגדלים שהטילו עליהם, ובכל זאת לא אמרו נואש. עד שבאה שנת 1939. עם כיבושה של לודביפול על־ידי הסובייטים, כל החיים התרבותיים והכלכליים כאילו אובנו. הרבה חלוצים ברחו לוילנה ומשם קיוו לעלות ארצה ואלה שנשארו בעיירה הסתירו בקרבם את געגועיהם לישראל ונכנסו לעבוד במוסדות הממשלה הסובייטית ולחכות לעת מצוא. בין החברים שברחו לוילנה היתה גם החברה בילה רבר הנמצאת כעת בארץ.

ככה זה נמשך עד שנת 1941. פרצה המלחמה בין הסובייטים ובין גרמניה. חלק מהנוער ברח עם פרוץ המלחמה לרוסיה ונשאר לרוב בחיים, אולם רוב האוכלוסיה בלודביפול על נשיהם וטפם עם רכושם נשארו במקום ותיכף עם כניסת ההיטלרים ימ״ש הכניסו אותם לגיטו, רכושם נשדד מהם, והם חיו בצורה בלתי אנושית במשך שנה שלמה, וביום י״ד אלול 1942 הובלו כצאן לייער אל בתי הקסרקטין הפולניים לשעבר ובבורות נורו או כוסו חיים. כל זה נעשה לאור השמש ולעיני כל העולם ללא כל רחמים וללא חרדה. בביצוע ההשמדה לקחו חבל לא רק אנשי הגסטפו, כי לעזרתם באו כל שונאי ישראל בייחוד האוקראינים. הם שדדו והחריבו את כל מה שאפשר היה. ומה שנשאר ולא נחרב הרסו ושרפו, או העבירו בנינים בשלמותם לכפרים הסמוכים. בין הבתים שהועברו מהמקום לכפרים היה גם ביתנו. בין המושמדים היו אחותי מלכה, בעלה מוני (חיים) ליזאק ובנם היחיד יצחק צבי ז״ל, ורק אני נשארתי ממשפחתי בחיים, הודות לכך שברחתי לרוסיה.

ככה נוסדה ותקיימה במשך דורות קהילת לודביפול וככה הושמדה ונחרבה עד היסוד בידי פורעים אכזריים. אולם זכרונה של קהילת לודביפול לא תימחה מזכרוננו לעולם ותיחרת בקורות עמנו שאומלל בימי שואה וזוועה. וסיפרת לבנך את כל הקורות ללודביפול, וזכרת עד סוף כל הדורות את אשר עשה לך עמלק!..

חיה זמיר (זמלמבר)

לזכר תינוקות של בית־רבן

אף על פי שלודביפול היתה עיירה קטנה ורחוקה ממרכזי התרבות בווהלין, חדרה גם אליה רוח ההשכלה והתחיה הלאומית, והתנועה הציונית החלה לשגשג גם אצלנו. נערכו אסיפות, נוסדה סכריה ועל ידה חדר־קריאה, ובמשך הזמן היתה העברית גם לשפה מדוברת. התנועה החלוצית הכתה שרשים עמוקים בלודביפול ורבים התכוננו והכשירו עצמם לעלות למולדת הישנה־החדשה שלנו. מזמן לזמן היו באים נואמים מן החוץ, וגם הם עודדו את הנוער והגבירו את שאיפתו לעלות לארץ, ליישבה ולעבדה.

בעיירה זו יסדתי גן ילדים עברי ראשון (הצילום מראה חגיגת פורים בגן). חינכתי את הילדים ברוח התחיה הלאומית, לימדתי אותם שירים עבריים שיש בהם מן השאיפה לארץ המולדת, מן הכמיהה לחדש את העבר ההיסטורי הגדול של עמנו, וילדי הגן היוו הפתעה נעימה לאורחים שבאו לעיירה ושמעו תינוקות שרים שירים עבריים.

בחגיגת פורים בגן הילדים בשנת 1930
הגננת חיה זמיר וחניכיה

פעם בא לעיירה שליח מטעם הקרן הקיימת לישראל (מר מלמד היה שמו) ולא הסתיר את השתוממותו על ההישגים היפים של ילדי הגן שביטאו אהבה לארץ ישראל, רצון לעלות אליה ולעבוד את אדמתה, והכל בשפה העברית שלמדו.

רק מעטים מן הילדים הללו והוריהם זכו לעלות לארץ ישראל, כי בא אשמדאי הגרמני והשמיד את כל יהודי העיירה. גם אחותי עם בעלה וילדיה היו בין הניספים, ורק בן אחד ניצל בהקדימו לברוח מן העיירה, והוא חי כיום בארץ.

יהא זכר קדושינו ברוך!

על תינוקות של בית-רבן
הורמה יד הכורת!

שלמה גורפינקל

דמויות

א. הקבצן החייל

בית אבא היה פתוח לרווחה לפני עניים עוברי אורח, ולעתים קרובות היה אבא חוזר מתפילת ערבית בלווית עני נושא תרמיל קבצנים. אבא היה פותח לפניו את הדלת ומכניסו בכבוד הביתה. אמא היתה מקבלת את האורח בסבר פנים יפות, מאכילתהו ומשקה אותו בידה הנדיבה. בלילות החורף הקשים היו מעבירים את השולחן ומעמידים אותו ליד הכותל החם של התנור, והחום הנפלט מן התנור היה נעים והמסובים היו נהנים מהתבשיל החם והמהביל. עם הופעת המיחם הרותח על השולחן היתה נפתחת כלאחר יד שיחה, בה היה חלק גדול לאורח. הוא היה מספר מרשמיו על אנשים ומקומות שונים ולפעמים גם על תהפוכות חיי אנוש וגורלו עלי אדמות ... השיחה היתה קולחת ונמשכת עד אשר עייפות היתה תוקפת את המסובים והעינים היו נעצמות. אז היו מתעוררים, מכינים מצע נוח לאורח והולכים לישון.

מבין האורחים העניים, שהיו פוקדים את ביתנו, התבלט קבצן אחד גבוה, מוצק ורחב כתפיים, אשר כובעו כיסה את מצחו והאפיל על עיניו הלקויות. נועל היה מגפיים ובידו מקל. הוא היה בא בחברה אשתו. בבוקר היו נפרדים ומחזרים על הפתחים בעיירה, ולפנות ערב היו שבים ונפגשים בביתנו. הוא היה מספר על שרותו בצבא הרוסי ועל הרפתקאותיו בגבול התורכי, כאשר השתתף בחיל המשמר. הוא היה מספר למקוטעין מתוך אינפוף ומצמוץ עינים. גם כשהיה יושב היה גופו המגושם זקוף ורק ראשו היה מורכן קמעה, כנראה בעקבות השפשוף הקשה הממושך והמשמעת החמורה בצבא הצארים.

נזכרתי בדמות זאת, כשראיתי לאחר שנים את השחקן מסקין מגלם את "הקבצן—החייל" ב"הדיבוק".

ב. המשולח מירושלים

עוד בילדותי הייתי מחטט והופך בספרים. ארון גדול עמד בביתנו. במחציתו האחת, שה־תה תמיד נעולה, נמצאו בגדים, מפות ולבנים, ובמחצית השניה היו מגירות ומדפים, וה־עליון שבהם היה קודש לספרים. כאן נמצאו סידורים, מחזורים, חומשים, כל מיני מגילות, ספרי מוסר וכמובן גם ה"קרבן־מנחה", ה"צאינה וראינה" וה"תחינות" של אמי. נוהג הייתי לסחוב כסא, עולה עליו, מוציא ספר שכריכתו החדשה נראתה בעיני, פותח בשער המצויר, מעיין ומדפדף... פעם עלה בידי ספר דק אשר השם "שערי—ציון" חרות עליו באותיות זהב. בספר זה היה אבא קורא עם שחר בעיון ובכוונה רבה. התחלתי, כהרגלי, לדפדף בספר זה, ובין דפיו מצאתי גליון נייר, אשר מצויר עליו בנין עצום ועתיק, מוקף עצים, ועל הגליון, באותיות גדולות ויפות, רשומות המלים: "ישיבת מאה שערים", ירושלים עיר הקודש תותבב"א.

באוירה המסורתית והציונית של ביתנו התעוררה סקרנותי מאד למראה המסמך הנפלא מירושלים. אבא הסביר לי כי לעתים מסוימות מבקר בלודביפול משולח מא״י, האוסף תרומות לטובת אחת הישיבות שבירושלים, וגליון זה הוא תעודת התרומה השנתית שלנו: התבוננתי הרבה בציור הבנין, אשר בתעודה, גדול ורם, בעל כיפה ושערים נאים (מאה שערים). האם הוא לפי תבנית המקדש ?... והרי ירושלים נחרבה... שאלות על גבי שאלות התעוררו בלבי ואת התשובות חיפשתי לגלות בציור המטושטש של התעודה. פניתי בשאלות אל אבא והוא הבטיח לקחת אותי לבית המדרש ביום בא המשולח, לשמוע את דבריו. ציפיתי במתיחות למאורע זה... עברו כמה שבועות ואבא בישר לי כי המשולח אמנם הגיע. לשעת מנחה באנו לבית המדרש הגדול והמרווח. המקום היה מואר יותר מאשר בערב רגיל. קהל המתפללים גדל והלך. בכותל המזרח על יד ארון הקודש בצידו של הרב ר׳ מרדכי מרקיל ז״ל ישב אורח זר, שפניו העדינות מוקפות בזקן צהוב, לבוש כובע ועוטה אצטלא דרבנן, וכולו אומר כבוד.

אחרי תפילת ערבית קם האורח ממקומו, התעטף בטלית, ניגש ונישק את הפרוכת המכסה את ארון הקודש. הקהל הרב השתתק, הצטופף והתכונן להאזין לדברי האורח הנכבד. הקולות נדמו, ורק קול אחד זרם לו לאטו בשקט ובנחת כמספר אגדת פלאים. לקולו של המ־שולח התלווה איזה צליל מיוחד השופע בטחון ותקווה. כאשר נסבו דבריו על הגאולה וסכוייה, נזדקפה קומתו ונזדמר קולו... האנשים עצרו בנשימתם, ואימצו את הקשבתם לקלוט היטב את דבריו ולא לאבד אף הגה... לא הבנתי הרבה, אך ליבי היה פתוח, פי פעור, עיני צמודות לכיוון פני האורח ואזני קשובות למוצא פיו של הדרשן הנכבד. כאילו זמירות הארץ הנפלאה והרחוקה שמעתי מפיו. כשסיים, הצטופפו סביבו ותרמו בהתלהבות תרומות די גדולות. גם אבא ניגש אליו ואני אחריו. אבא ברכו בשלום וקיבל שוב אישור בצורת תעודה מישיבת ״מאה שערים״ בירושלים. לא הסיבותי עיני מן המשולח. השד״ר הנכבד הרגיש בי והושיט לי את ידו בברכה שאזכה לראות את ירושלים בבנינה. כמה פעמים עוד ראיתיו אחרי כן, ופעם ביקר אפילו בביתנו. גדולה היתה התרגשותי. לא זזתי ממנו ועיני שמרו כל תנועה שלו ואזני היו כאפרכסת לקלוט את סיפוריו על הארץ הקדושה ולהקשיב לדבריו, אשר רעפו כגשם נדבות על אדמה צחיחה ואשר קרא להתעוררות הלב לקראת חזון הגאולה הנכסף. הרבה ימים הדהד באזני קול שיחתו הנאה, ושנים רבות עמדה לפני דמותו המקסימה של הדרשן ברוך אלהים, השליח מארץ ישראל.

אפרים קוזיול

ציונות ועליה לארץ

לרב מוטל השוחט היו 4 בנים שהיו מראשוני הציונים בעיירה. היו אלה יוסף, מנחם, יהודה, וזוסיה (שחורי). הם נרתמו לתורה ולעבודה, למדן נגרות אצל חנינא הנגר ועשו חיל במ־לאכתם. על יהודי העיירה זה עשה רושם כביר. היתכן ? בני מוטל השוחט יהיו בעלי מלאכה ? הם ארגנו בית־ספר בהנהלתו של מנחם שחורי ז״ל והתלמידים עשו חיל בלימודיהם. המורים מנחם, יהודה, זוסיה, חיים שיינמן, סגל, ושלמה גורפינקל, באמת רוו נחת מהם. בני רב מוטל ארגנו גם ועד למען היתומים כדי לאפשר גם להם ללמוד. לפעולה נרתמו גם אחרים מחוגי האינט־ליגנציה כמו ילדיו של יוסף פיקובסקי, מוטל מיכאל שולמן והבנות הבכורות של הרב, יונה

וחיה גיטל חזן, וגם רוחקה רזניק בת השוחט השני שגם הם מקרובי משפחת שורצמן. הילדים והמורים היו פעילים מאד, ארגנו חוגים לזמרה והציגו בעיקר מחזות קלים על יהודה המכבי ועל חנה ושבעת בניה. לפתע עזבו אותנו המורים הטובים. הראשון עלה ארצה מנחם שחורי ואחריו עלו יהודה ווסיה, ובית הספר התפרק והתחילו שוב ללמוד אצל מורים פרטיים. כדאי לציין כי הגיעו מורים טובים כמו חיים שיינמן ואחרים; התארגנו סניפי תנועות נוער שתם חלוץ והשומר הצעיר וצצו כחות חדשים. בעיקר אציין את יהודה לייבל גורפינקל, אהרן ולייביש רבר, בנימים שתדלן ומשפחת יצחק רבר, משפחה ענפה וענווה. האב מעביד בביתו והעובדים מכבדים מאד את נותן העבודה והיחסים מצוינים. לא די להם בפעילות מפלגתית והם מארגנים ספריה ציבורית שרובה על טהרת העברית. המשטר רדף את ההשכלה ולא פעם סחבו בלילה את הספרים לכל מיני מרתפים ועליות גג, עד שתנועת הנוער נעשתה ליגלית והכל בא על מקומו בשלום.

הופיע שליח חדש בעיירה והוא מארגן תנועת גורדוניה וגם אני מצטרף ונמנה מהראשונים ומהמדריכים. הרבה כחות אין לנו, כי מיטב הנוער היה כבר בתנועות הקודמות, בכל זאת יצרנו קן יפה וקבלנו הרבה עזרה מאשר אולבסקי, שהיה בא בימי החופש שלו מוילנה, שם למד את מקצוע ההוראה. גם בלומה זולמן עזרה לנו לא מעט אחרי שגמרה את חוק לימודיה ברובנה בגימנסיה, והצטרפו אלינו גם דבורה גורין ובילה רבר, והספקנו להוציא מגשימים במספר לא מבוטל. בין הראשונים שיצאו להכשרה נמניתי אני. אחרי שנה אשרו אותי לעליה בהתחשב עם כל מיני גורמים. הראשונים לעליה היו בעלי המקצוע המשובחים. בשנת 1933 עליתי ארצה. קשה היתה הפרידה מהבית, להשאיר אמא ושלושה יתומים שהתקיימו בעיקר על עבודה שלי. הבטחתי לאמא עזרה מהירה ומתמדת. באתי לחיפה והנה תופעה שאף אחד לא חלם עליה. מסתובבים קבלנים ומחפשים בעלי מקצוע. מישהו אמר לאחד מהם: הנה בנאי. התחלתי לעבוד אצל הקבלן ההוא לנסיון. יום עבודה לסוג א' היה 350 גרוש ולי נתן 750. השויתי את הסכום לכסף פולני וזה היה פשוט המון כסף. כעבור שבוע שלחתי את חמש הלירות הראשונות הביתה.

הזמן החל לחלוף מהר ואני מכיר חברה שהגיעה זה עתה מוילנה וגמרה סמינר למורות. כעבור שנה התחתנו. שמה היה ביילה גורדון. כעבור שלש עשרה חודש נולד בננו בכורנו ושמו בישראל זוהר. בניתי לי בית בקרית חיים והחיים נעשו קשים. חוסר עבודה ומלחמת איטליה חבש, התגיסות לנוטרות וכופר היישוב. פרצה מלחמת העולם השניה ובארץ נעשה שקט אך בעולם הגדול מלחמה. נולד בננו השני יגאל. התחילו להגיע שמועות שהיטלר רוצח את היהודים. לא היה ברור ואיש לא האמין שיבוא חורבן על היהדות הפולנית ועל בני משפחתנו היקרים. והנה הגיעו סנוניות ראשונות. בא אהרן בינדר עם צבא אנדרס והוא כבר ידע משהו מי שנשאר בחיים. האוזן קלטה אך הלב לא רצה להאמין שיקירינו נתנו את עצמם להוביל לטבח. ביניתים באו גם אלי ניצולים, הלא הם שני ילדי אחי גוטל חנוך ואברהם, ומאוחר יותר מגיע גם אחי יוסף ובתו זיוה ואשתו של אחד האחים. לי נולד בן שלישי אברהם. ילדים טובים וצנועים ולומדים טוב.

ואני ואשתי ביילה עמלים לתת לבנינו אפשרות להתקדם בחיים ולהקים בארץ משפחות שתמשכנה את המסורת של בני משפחותינו שאבדו בגולה.

שלמה גורפינקל

בלבלה ותרבות בלודביפול
בשנים 1910–1920

בעיירתנו גרו בערך שלוש מאות משפחות. רק חלק קטן חי ברווחה. רובם היו עניים מרודים שחיו מתוך מחסור ודחקות ובקושי הצליחו להאכיל ולהלביש את בני ביתם. קשה במיוחד היה מצבם של בעלי המלאכה, אשר היוו את עיקר האוכלוסיה. אלה היו: סנדלרים, חייטים, נגרים, בנאי עץ ואבן, קדרים, נפחים, בוני עגלות, צבעים, פחחים, כורכים ועוד, אנשי עמל ועבודת כפים. היו ביניהם מומחים בעלי מקצוע, אשר יכלו להתפאר במעשי־ידיהם, ואשר בתנאים כלכליים ומדיניים אחרים היו מתפרנסים בכבוד ויכלו להיות לברכה גם למקומות מגוריהם וסביבתם. אולם במשטר של דיכוי וחוסר זכויות הצטופפו בעיירות בעל כרחם בעלי מלאכה רבים, אשר לא מצאו שימוש מספיק לידיהם וכשרונותיהם, ובבתיהם שררו מחסור ומחלות.

לא קל ביותר היה גם מצבם של החנונים והסוחרים הזעירים. אלה היו בעלי עסק בלי סחורה ובלי הון... כל החישובים והסיכויים ל"פדיון" שייתן לחם לפי הטף היו קשורים בימות השוק אשר לפני חגי הנוצרים, ובירידים הגדולים, אז באו לעיירה אכרים רבים מהכפרים הקרובים מהסביבה לשם מקח וממכר. החנונים הדלים היו מתאמצים בתחבולות שונות להכין מעט סחורה ומצרכים ליום השוק. לרוב היו מקבלים אצל הסיטונאי סחורה בהקפה או משיגים "גמילות חסד" לאותו יום. עם סיום היריד ועשיית חשבון ה"פדיון" מיהרו לסלק את החוב, והריוח שנותר היה כל כך מועט עד שהספיק רק בצמצום למחיית בני הבית. וכלל אי אפשר היה לחשוב על מלאי של סחורות בחנות. כזה היה מעמדם של "אנשי המסחר" כביכול.

מעמד כלכלי מעורער כזה, התלוי בנס ופורח באויר, נתן את אותותיו גם בחינוך הילדים והנוער. שכר הלימוד היה להוצאה גדולה בתקציב המשפחה, שאמצעיה היו מוגבלים בלאו הכי. ובכל זאת אף יהודי אחד לא התחמק ממצוה זו ומחובה יסודית זו כלפי בניו.

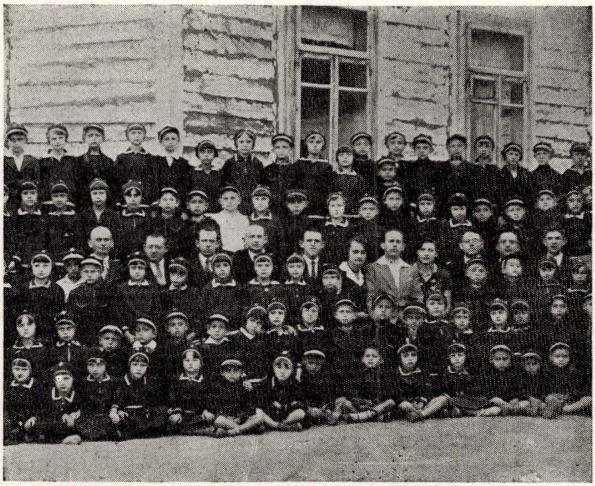
בשנים שלפני מלחמת העולם הראשונה היו בעיירתנו שני "חדרים": ההדר של יצחק פלמשיכס, גיסו של פיקובסקי ז"ל — יהודי משכיל, מתקדם ויודע את מקצועו, והחדר של גליצקי, שדגל בדתיות יתרה. בגיל שלוש עשרה הפסיקו הבנים לבקר בחדר ונכנסו לעול פרנסה.

סכויים מזהירים לעתיד יותר טוב לא היו לנוער המתבגר. היתה רק אפשרות יחידה: להתעסק איך שהוא על יד ההורים, במשך הזמן להיפטר משרות בצבא, להתחתן ולהתקיים הלאה כמקובל, וכמו כולם בלי חיטוטים ושאלות, ו"מאן דיהיב חיי, יהיב מזוני...". רוב המתבגרים המשיכו בדרך מסורתית זו. רק חלק קטן, שלא יכלו להשלים עם המצב הקיים, הצליחו בנסיבות שונות לעזוב את העיירה, לצאת למרחקים ולהגיע לארצות רחוקות כמו אמריקה וארץ־ישראל.

מלחמת העולם הראשונה ותהפוכותיה ושנות המהפכה וגלגוליה סיבכו עוד יותר את המצב, עד שהתפשט רעב בעיירה. החיים נעשו הפקר פשוטו כמשמעו. בחוץ שיכלה חרב הכנופיות ובבית איימה גסיסה איטית מתוך רעב. אך גם בתקופה של רצח, התעללות, חילופי משטר וכל מיני סכנות הנשקפות על כל צעד ושעל, כופה המחסור לשים את הנפש בכף ולחפש טרף...

וכך פתחו באותם הימים ב"מסחר" חליפין בין קוריץ לבין ברזנה. היו ניגשים ברגל לקוריץ ומשיגים סוכר, אותו היו סוחבים לברזנה ומחליפים אותו במלח, כדי להשיג תמורתו אצל האכרים קצת קמח.

רק בסוף 1920, עם שוך הקרבות והתרחקות המהפכה מתחומי העיירה, התחילה הקהילה להתנער ולהתאושש מאימת הסיוטים שהיו מנת חלקה עד אז. המצב היה עוד מעורפל ובלתי ברור, אבל כבר נעשו הצעדים הראשונים להחזרת החיים למסלולם.

המורים והתלמידים של בית־ספר „תרבות" ליד בנינם החדש

בחורף תרפ"א נוסד ועד לפתיחת בית ספר "תרבות". בראשו עמדו לייבל אטשטיין, יוסף גולדמן ומרדכי שליין ז"ל. בלי אמצעים ובלי תקציב פתחו כמה כיתות, מהן שתי כתות בביתו של ר' אליהו צבי גורפינקל ז"ל. בתוך החדרים סידרו קרשים ששימשו ספסלים ושלחנות, ולכאן הובאו ילדי ישראל. גם ספרים מתאימים ומכשירים אחרים לא היו לנו. השגנו קצת נייר ומחברות וניגשנו למלאכה. המורים היו חיים שיינמן ז"ל ויבל"א יהודה שורצמן־שחורי ושלמה גורפינקל. דל היה המוסד. גם החניכים וגם מחנכיהם עלובים היו בתלבושתם, שבלתה בתהפוכות

השנים הקשות, ובחוורון פניהם, אשר עקבות רעב ומחסור עוד היו ניכרים בהם. אבל השמחה היתה רבה במעונגו. קסמה לנו התקווה שהפורענויות עברו חלפו לבלי שוב ולפנינו נפתחת תקופה חדשה אשר תביא פדות ורווחה לנו ולילדינו. לטובת בית הספר התקיימה הצגת חובבים בביתו של גולדמן. באותה הצגה השתתף יהודה שחורי. זאת היתה לו, כנראה, הופעת הבכורה על קרשי הבמה.

כעבור כמה שבועות, בחנוכה תרפ"א, הציגו ילדי ביה"ס מחזה בשם "שני ניגונים" מחיי החטופים. את התפקיד הראשי שחקה דבורה אטשטיין ז"ל. דמותה החיורת, על קולה הדק והרועד בתפקיד החטוף הגוסס, מרחפת עד היום לנגד עיני... גם אחי אשר יבל"א השתתף באותה הצגה כאחד מתלמידי ביה"ס.

בלי עזרה מבחוץ, בלי הדרכה והוראות מהמרכז שלא הספיק עוד להתארגן, בלי ידיעות ונסיון אך חדורי אמונה ובטחון התעוררו צעירינו בהתלהבות רבה להקדיש את כוחם ומרצם לפעולות ולמעשים למען עיירתנו על סף התקופה החדשה, בראשית שנות העשרים.

בסיום יום־פרח לאיסוף כספים לקרן הקיימת לישראל

חינוך וציונות

נחום פלדמן

החינוך היהודי בלודביפול

מאז שעמדתי על דעתי ועד כליונה של העיירה יכולתי לקבוע בשטח החינוך וההשכלה בעיירתנו שלוש תקופות עיקריות והן:

תקופת החינוך המסורתי, שהיה כרוך בעת ובעונה אחת עם הלימוד בבית־הספר הפולני;

תקופת החינוך המתקדם, במסגרת בית־הספר היסודי „תרבות";

תקופת החינוך תחת השלטון הקומוניסטי, בו הושלטה יידיש בבית־הספר הממשלתי.

בתקופות הקודמות, דהיינו מאז השלטון הרוסי וחילופי המשטרים בין הפולנים, האוקראינים והרוסים, כולל תקופת מלחמת העולם הראשונה, דמה החינוך בקהילתנו בכל למקובל בקהילות השכנות.

ה"חדר"

את החינוך המסורתי אפיין ה„חדר". ראשיתו של ההדר בודאי כראשית קיומה של העיירה בכלל, והוא מגיע לקיצו בשנות השלושים, כשנוסד בעיירה בית־הספר „תרבות". אם כי החדר נועד לחנך את הנוער היהודי ברוח הדת והמסורת, בכל זאת היו פה ושם הבדלים בין „חדר" אחד למשנהו ולאו דוקא הבדלים קלי ערך, אלא הבדלים שירדו לשרשן של שיטות החינוך והכל תלוי היה באישיותו ואפיו ומידת השכלתו של המלמד או הרבי, הוא שמכנים כיום מורה.

ה„חדר" שונה היה בתכלית מבית־ספר ולא רק משום שלא היה בעיירה מקום מיוחד שנועד להיות חדר, ועל פי רב היה זה בבית־כנסת או בביתו הפרטי של המלמד, אלא, בעיקר בגלל השוני המהותי בשיטות החינוך. באמצע ההדר עמד שולחן ובראשו ישב המלמד ומסביבו הילדים. שיטת הלימוד היתה על פי רב קריאה על ידי הרבי וחזרה בקול רם על ידי הילדים במקהלה. הקריאה היתה מתוך ספר התורה, כשכל מלה מתורגמת מעברית ליידיש, למשל: „וידבר" — האָט געזאָגט, ד' — גאָט ,אל — צו, משה — משה'ן". הפסקות בלימודים לא היו ידועות, ולא אחת היה הרבי „שוכח" להפסיק ואזי היו התינוקות של בית רבן מתענים שעה ארוכה עד שיכלו לצאת לנשום אויר מחוץ לכתלי הבית.

כנגד המימרה „בן י"ג למצוות" היתה המימרה „בן ג' לתורה". ואכן תינוקות בני שלוש שנים היו חובשים להם כיפה לראשם ושולחים אותם לחדר ללמוד תורה ומי שלא עשה כן ראו אותו אנשי העיירה כמי שכופר בעיקר, כי מה יקר יותר מאשר להקנות תורה לילד יהודי.

הרבי היה מצויד במכשירי עזר בהם הסתייע בהקניית דעת לתלמידיו. ראשית החזיק בידיו „מסמנת" (מה שקרוי היה טייטל). זאת היתה חתיכת עץ מהוקצעת בקצה האחד, ובאמצעותה מצביע הרבי לתלמידיו על כל שורה ואות שהוא קורא, והתלמיד חייב לעקוב אחרי המסמנת ולקרוא בדיוק במקום שהרבי מצביע עליו. לאחר מכן באה הרצועה, ואף אם לא נעשה בה שימוש הלכה למעשה היה זה מכשיר הכרחי, שכן באותם הימים נהגו לחשוב כי לא יתכן ללמד תורה לילדי ישראל מבלי שעל ראשם תרחף הרצועה (או האלה) אשר רק מתוך פחד ממנה נשמעים הילדים ומקבלים על עצמם עול תורה.

לא יהיה זה נכון לומר כי הרצועה נשארה תמיד ללא שימוש. אכן היו והיו לו לרבי סיבות מספיקות לא אחת להורידה על גופו של אחד או אחדים מהילדים, כל אימת שרצו להתפרק או לפרוק מעצמם עולה של תורה. אז היה הרבי מראה נחת זרועו, והדבר נעשה בדרך כלל על ידי כך שהמתפרע נשכב פרקדן, והרבי הפליא את מכותיו כשהוא מונה אותן אחת־אחת, וקהל התלמידים חוזר אחריו, כדי שחלילה לא יטעה במנין.

האמת נתנה להיאמר כי החדר נראה היה בעיני הילדים משעמם ובלתי נחוץ ולדעתם נברא רק כדי לגזול מהילדים את חופשתם ונוחיותם, וכוה היה למעשה. אולם היו בחדר גם זמנים של עליצות ובדיחות הדעת שערכם לא יסולא בפז. זה היה כמובן כשהרבי ותלמידיו נתרשלו בלימודים. אחד הזמנים האלה היה ביקור של „קריאת שמע".

וביקור זה מה היה?

ובכן, שבעה ימים לאחר הולדת בן זכר, בזמן שנערך טקס ברית מילה, היו תינוקות של בית־רבן מבקרים עם הרבי בבית היולדת בשעות בין הערביים. היה הרבי צועד ואחריו הילדים, ומשנפתחה הדלת מברך הרבי את היולדת ואת הרך הנולד בברכה „גאָט העלף די

קימפעטאָרן מיטן יינגעלע", ומיד לאחר זאת פותחים הילדים במקהלה ב„קריאת שמע", כשכל ילד משתדל לגבור על קול חברו. בתום קריאת־שמע מחלקים לילדים שתי עוגיות (לעקעכלאך) וכל אחד מושיט ידו לקבל מנה כפולה מהכיבוד הטעים.

היו גם ימי חג ומועד שהילדים היו חפשיים מלימודיהם, ועל אלה נמנו בעיקר: פורים, שושן־פורים, ל"ג בעומר, ולהבדיל תשעה־באב. בימים אלה היו הולכים לבית־הכנסת במאורגן, ושם אפשר היה, באיזו שהיא דרך, להימלט מעינו החדה של הרבי ולהשתובב כאוות הנפש.

החינוך המסורתי שניתן לילדי העיירה, ללא יוצא מן הכלל, היה בבחינת יסוד־מסד להתהוות הקשר בין הילד הרך בשנים לבין הערכים המקודשים לעם ישראל. כאן למד הילד היה־די למראשית צעדיו בחיים, והבחין במה שמבדיל אותו משאר אומות העולם בכלל ומשכניו האוקראינים, שבתוכם גר, בפרט. החדר היה כור־ההיתוך שבו נתחשלה נפשו של הילד היהודי ובו יצקו את היסודות לאהבת העם וכן את הכוננות לסבל לקראת הבאות.

בית הספר היסודי הפולני ו„הגנה עצמית"

החדר הקנה, כאמור, לילד את ערכי הדת היהודיים. ומה על החינוך הכללי? כלום ישאר חלילה ילד יהודי ללא השכלה כללית? ואף לכך נמצא הפתרון, והוא בית־הספר היסודי הפולני.

בית־הספר היסודי הפולני היה מרוחק מהעיירה מרחק של 3 קילומטר בערך. מקומו היה בכפר האוקראיני הסמוך לעיירה, שאף הוא נקרא בשמה של העיירה סטעלישט (ויש אומרים אפילו שהעיירה נקראה על שם הכפר).

משהגיע הילד לשנתו השביעית, היה עליו להתחיל לימודיו בבית־הספר הפולני. יש לזכור שזה היה כבר לאחר 4־3 שנות לימוד קודמות בחדר. ועם תחילת הלימודים בבית־הספר הפולני לא ידע הילד אף לדבר בשפה זו, שכן שפת הדיבור בבית היתה יידיש ושפת הנכרים בסביבה היתה אוקראינית.

שוו בנפשכם, מהי הליכה של 3 קילומטר מדי יום ביומו בכל כיוון בשביל ילד בגיל שבע. אין לשכוח כי תחבורה ציבורית לא היתה בנמצא, והתחבורה הפרטית לא היתה אלא עגלה (או מגלשה בחורף) רתומה לסוסים, וכלי רכב אלה היו שייכים כמובן לאיכרים האוקראינים, שלא הצטיינו באדיבותם לגבי ילד יהודי כלל וכלל.

אם הליכה לבית־הספר בימי הקיץ היתה מעייפת לילדים, הרי בימות הגשמים או בחורף היתה זו הליכה מייגעת, שסכנת נפשות ממש כרוכה בה.

בימות הגשמים היינו שוקעים עד לברכיים בבוץ הדביק שהיה הופך את הדרך (שלא היתה סלולה) לבוץ גדול אחד ואילו בימות השלג היינו לא אחת שוקעים בערמות שלג שנערמו בצדי הדרך, עד שבקושי ניתן היה להחלץ מהן.

ההליכה לבית־הספר וחזרה ממנו נעשתה בדרך כלל במאורגן, וכמה טעמים לדבר: ראשית, כפי שהזכרתי, בגלל הבוץ והשלג, כדי שאחד יוכל לעזור לרעהו להחלץ בשעת הצורך.

שנית, סיבה לא פחותה בערכה, במאורגן יכולנו להתגונן בפני שכנינו האוקראינים, חברינו לספסל הלימודים. לא אחת הותקפנו על ידי שכנינו בני הנוער האוקראינים, וכנגד התקפות אלה היה עלינו, בני השבע, להתגונן בעזרת אחינו הגדולים יותר.

ההתקפות נערכו בעיקר בדרך חזרה מבית־הספר. כאמור, היה עלינו לחצות את הכפר כדי להגיע הביתה, ואז היו אורבות לנו כנופיות של בני נוער אוקראינים, שהיו מסתתרים היטב במקומות בלתי נראים לעין, ומשעברנו סמוך לאותו מקום היו מיידים בנו אבנים, ומשמצאו שעה כשרה היו אף יוצאים ותוקפים אותנו באלות שבידיהם.

התלמידים - החברים
משה־לה זלצמן ואברשקה פיינמן

היינו תמיד דרוכים לקראת פורענות זו, ועם צאתנו מבית־הספר היה כל אחד ממלא כיסיו וילקוטו באבנים מכל הסוגים, כדי שאם נותקף — נדע להשיב מנה אחת אפיים.

המאבק התנהל לפי כל כללי המלחמה. היינו משגרים תחילה חולית סיור, שמתפקידה היה לבדוק את השטח ולגלות באיזה מקום התחבאו היריבים, ולא אחת הצליח הסיור בדרכים שונות לגלות מקום המצאו של המחנה השני מבעוד מועד, ואזי היינו שוקלים אם ללכת בדרך עקיפה או להפתיע את האויב ולתקפו ולהנחית עליו מהלומות בטרם ידע מנין באנו.

אם הצלחנו פעם להפתיע את האויב ולהנחית עליו מהלומות (יש לציין שגם אנו למדנו מלאכה זו היטב מתוך הכרח המציאות), ידענו כי לפנינו תקופת הרגעה יחסית של שבועות מספר עד שיחליטו לתקוף אותנו שוב, ומשהחליטו לעשות כן, עשו זאת כמובן שוב במפתיע.

כתוצאה מהמלחמות התכופות היינו חוזרים לא פעם הביתה כשאברינו מרוסקים, בגדינו קרועים ומלוכלכים וספרינו ומחברותינו מלאי בוץ. מה שפגע בנו בעיקר היתה קסת הדיו שהיינו סוחבים אתנו (עט נובע לא היה אז בנמצא) ואם זו נשברה היו ידינו ובגדינו מלוכלכים בדיו, שלא־לדבר כבר על כך שהיו נגרמים פצעים מרסיסי הזכוכית.

ההתקפות היו מלוות קריאות בוז משני הצדדים, כשהיהודים מקללים את ישו אבי הגויים, ואלה מגנים את משה רבנו אבי היהודים.

הורינו בבית ידעו את אשר אורב לילדיהם בדרכם לבית־הספר אולם ידם קצרה מלהושיע, מה גם שהילדים עצמם לא תמיד גילו (אדרבא, לא פעם אף הסתירו) את אשר קרה להם, וזאת כדי שלא לצער את ההורים. כמובן שככל שגילם של הילדים היה גדול יותר כן היתה המלחמה קשה ואכזרית יותר, ומטעם זה רק לעתים רחוקות גמרו ילדי ישראל מסויימים את כל שבע הכיתות של בית־הספר היסודי והיו מסיימים, שלא מתוך רצון, את חוק לימודיהם בשנה החמישית, או אף פחות מזה.

המורים עצמם בבית־הספר, שהיו בני הגזע הפולני האציל (לא יתכן היה בבית־הספר מורה שאינו בן העם הפולני, חוץ ממורה לדת) היו רוויים שנאה עזה ליהודים, חוץ מיחידי סגולה שראו את היהודים כשווי זכויות. זכורני עוד מהיותי בכיתה הראשונה של בית־הספר, כשמנהל בית־הספר היה מפליא בנו מכותיו, עם סרגל בידיו, על איחור קל או „עבירה" אחרת, ותוך כדי כך היה מפליט קללה לילד היהודי בנוסח „יהודי מלוכלך, דם כלבים", ואנו חשבנו אז לתומנו שזה חלק משיטות החינוך, וכי אחרת לא ייתכן.

לעומת האנטישמים היו גם פה ושם מורים שהטיפו לסובלנות הדדית, למניעת אפלייה נגד יהודים, תוך כדי הסבר שהיהודים הנם עם שוה זכויות בפולין הריבונית.

זכורני כי בכיתה השניה של בית־הספר היתה מורה פולניה בשם ווידביצקה שלא היתה רק „אצילה פולניה", שם תואר שהודבק לרבים מבני הגזע הפולני, אלא היתה ממש אצילת נפש פשוטו כמשמעו. אשה זו לא חסכה מאמץ כדי להרגיע את הרוחות וכדי לקרב את הלבבות ולגרום להבנה הדדית בין כל שלושת הדתות שבכיתה (הפרבוסלבים־האוקראינים, הקתולים־הפולנים, והיהודים). יש לזכור שאוקראינה המערבית לא היתה מיושבת פולנים בזמן שנכבשה על ידי הפולנים, אולם אלה הגיעו אליה רק לאחר הכיבוש, התישבו באזור וקבלו מאת הממשלה אחוזות, כפרס על שרותם.

יום אחד לימדתנו המורה שיר פולני שנכתב על ידי המשוררת מריה קונופניצקה, ושיר זה עדיין שגור על שפתי למרות שחלפו כל כך הרבה שנים, וזה תכנו:

„הלך ברחוב ילד עני ודל והסתיר עיניו בכף ידו הקטנה. הבחינה בו מחלונה גברת רחמניה ושלחה שפחתה להביא לו לחם. עד מהרה חזרה השפחה מתנשמת ורוטנת: זהו יהודי, ולמה לעזור לו?! הגברת, טובת הלב, רגזה על השפחה ואמרה לה: לכי מיד ומסרי פרוסת הלחם לילד היהודי! אינני מכירה בשום אפלייה; השמש מאירה לכל אחד באופן שווה, וכך גם אנחנו חייבים לעשות!"

לא אוכל, לצערי, להעיד כי השיר תרם באמת להבנה כלשהי, אולם יש בו כדי להצביע על כך שלא כל הפולנים היו אכולים שנאה עורת ליהודים.

שאל אביך, ויגדך,
זקניך – ויאמרו לך!...

בית־הספר היסודי „תרבות"

בראשית שנות השלושים נוכחו לדעת ראשי העיר ופרנסיה כי הגיעו מים עד נפש ואי־אפשר להמשיך לשלוח את הילדים לבית־הספר הפולני. ולא זו בלבד אלא שרוחות חדשות החלו לנשב ושוב אי־אפשר היה להשלים עם שיטת החינוך המיושנת של החדר. יתרה מזו, התנועה הציונית הכתה שרשים חזקים בקרב העיירה והיתה זו כמעט משאלתם של הכלל לתת לילדים חינוך ציוני מתקדם וללמדם את השפה העברית, כדי להכשירם לעליה לישראל בבוא העת.

כל אלה הולידו את הרעיון להקים בעיירה קטנה ונידחת זו את בית־הספר „תרבות", שהיה בבחינת אלומת־אור בגולה האפלה.

על הוגי רעיון הקמת בית־הספר „תרבות" נמנו בעיקר: לייבל אתשטיין, מרדכי אתשטיין, יצחק רבר, שכנא שמש, אברהם ולמן, כולם נעדרים, ומרדכי אוסטרובסקי יבדל לחיים ארוכים. תחילה נראה היה הרעיון כחלום שרבים לא האמינו בהגשמתו. מאידך היו אחרים שרעיון הקמת־בית־הספר לא קסם להם מסיבות אחרות, כי חששו פו תקטן השפעת החינוך הדתי־תורני, לאחר שבית־הספר „תרבות" יירש את מקומו של החדר.

אין ספק שבית הספר היה באותו זמן הכרח המציאות ולכן אין תימה שמספרם של מחייבי הקמתו הלך וגדל. לאחר סיום ההכנות הדרושות שארכו יותר משנתיים ימים, נורתה אבן הפינה לבית־הספר „תרבות" בטקס רב רושם שלא בנקל ימחה מזכרם של אלה שהשתתפו בו, וזה היה בשנת 1930.

תחילה היה מספר הכיתות שתיים, עד שבמשך הזמן הגיעו לשבע כיתות. בשנת 1936 סיים המחזור הראשון את בית־הספר ובשנת 1937 המחזור השני, שעליו נמניתי גם אני. בשנים 39־1938 סיימו שני מחזורים נוספים, כך שבית־הספר „תרבות" הספיק בתקופת קיומו להוציא 4 מחזורים של תלמידים, וזאת בתקופה של 9 שנות קיום.

קשים היו חבלי לידתו של המוסד הרוחני הראשון במעלה בעיירתנו. אך תוך זמן קצר הפך לגורם חשוב אשר כולם, מקטן ועד גדול, התיחסו אליו בכבוד ובהערצה, ובכלל זה ראשי השלטון הפולני בעיירה, שאף הם ראו במוסד זה כלי חשוב להקניית השכלה.

יהודי העיירה עצמם טרחו ועמלו בהקמתו של בית־הספר, וכל אחד תרם להקמתו ככל שליבו נדבנו, מי פחות ומי יותר. תרומות רציניות יותר להקמת בית־הספר נתנו סוחרי העיירות בסביבה: הפירמה ברוורמן־צוקרמן, האחים מלוב, יוסף פרשמן ואחרים. אלה העמידו לרשות המפעל עצים ככל שדרוש היה להקמת בית־הספר. יוסף פיקובסקי, בעל המנסרה בעיר, נסר את העצים שלא על מנת לקבל פרס. בעלי המלאכה שבעיירה עשו איש איש עבודה במקצועו, מי ללא תשלום ומי במחיר מוזל. אחרים נתנו תרומות, ומי שלא השיגה ידו נתן ימי עבודה.

בית־הספר „תרבות" הוכר על ידי השלטונות הפולניים, ומסיימיו נהנו מאותן הזכויות של מסיימי בית־ספר עממי פולני. אך בניגוד לבית־הספר הפולני הממלכתי, שהוחזק ע"י השלטונות, לא נהנה בית־הספר „תרבות" מכל תמיכה ממשלתית, והוחזק אך ורק בכספי שכר הלימוד ששלמו הורי התלמידים. שכר לימוד זה היה מודרג בהתאם לאפשרויות של ההורים, ולא אחת היתה בעיה זו סלע מחלוקת בין ההורים וועד בית־הספר, וחברי הועד לא תמיד זכו לכבוד בגלל מאמציהם לגייס את הסכומים הדרושים כדי שבית־הספר יוכל לעמוד במשימותיו. מטעם זה היו גם בני נוער שלא למדו כלל בבית־הספר „תרבות" משום שיד

מנהל ביה"ס „תרבות" מר אריה מוריק,
המורות חסיה מוריק וגניה שנפר, ותלמידי כתה ד'
בשנת 1932-33

המנהל השני, מר רובינשטיין, המורים
ותלמידי כתה ב' בשנת 1934-35

הוריהם לא השיגה לשלם עבורם שכר לימוד. אולם אלה היו מעטים, ואט־אט לא נשארו ברחוב היהודי ילדים שהמשיכו בבית־הספר הפולני, כי כולם הפכו במשך הזמן לתלמידי בית־הספר „תרבות".

חבר המורים של בית־הספר „תרבות" היה על פי רוב מבין בוגרי הסמינריון למורים בוילנה, ורובם צעירים. הם עבדו בתנאים קשים למדי, ואם לא נרתעו מן התנאים — היה זה תודות לרוח ההתנדבות שפעמה בקרבם מחדש, העידוד שקיבלו מרצונם העז של התלמידים לקנות דעת מחד, וממאמציהם הכבירים של חברי ועד בית־הספר להחזיק את המוסד על רמה גבוהה, מאידך.

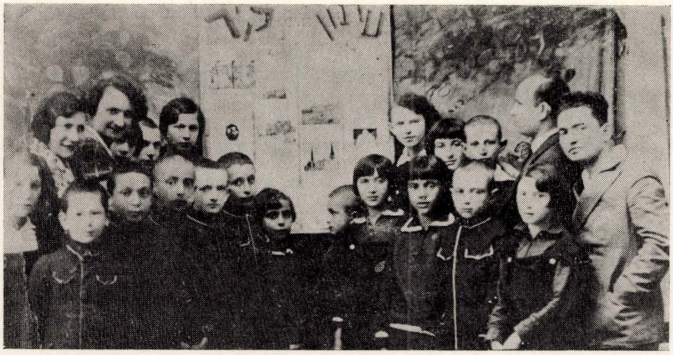
המנהל הראשון של בית־הספר היה אריה מוריק, אדם בעל חזון ומעוף, והוא אשר הניח את יסודותיו של המוסד ונתן לתלמידים את השעור הראשון לפי השיטה שקראו אז „עברית בעברית" ולא „עברית ביידיש", שיטה שהיו רגילים בה עד אז. הבריות התלחשו ואמרו זה לזה: איך ייתכן שבעיירה שכולה יידיש ימצא אדם המדבר אך ורק עברית?! ואכן ידוע היה שמוריק קנאי היה לשפה העברית, והוא חולל גדולות בשטח זה, ולאחר זמן לא רב הפכה העברית לשפה מדוברת בפי רוב בני הנוער והמבוגרים בעיירה.

מוריק נמצא כיום אתנו בארץ וממשיך בהוראה. השרידים מבין תלמידיו מאחלים לו שעוד ימשיך שנים רבות בעבודתו הפוריה.

כל השעורים בבית־הספר היו כאמור על טהרת העברית, ופולנית נלמדה בתור שפה זרה. לימוד הפולנית לא היה אלא כדי לצאת ידי חובת השלטונות, כי לא היה כל ספק בכך כי בני העיירה לא יעשו אף פעם שימוש רב בשפה זו. בתי האולפנה הגבוהים היו סגורים בפני יהודים, יהודי לא יכול היה למלא שום משרה ציבורית ומטרת הלימוד ב„תרבות" היתה להכשיר דור חלוצי, שבבוא העת יעלה ארצה. מטרה זו הושגה לדעתי במלואה. חבל רק שרבים מבין מסיימי בית־הספר אינם אתנו, ועליהם דואב הלב.

הצגת תלמידים בחנוכה תרצ"ד

עתון־קיר ראשון בשנת 34־1933

המנהל השני היה רובינשטיין ומפיו זכיתי אני לשמוע תורה. רובינשטיין היה ידוע כבר־אורין גדוש השכלה תורנית וכללית. תחילתו כבחור ישיבה ולאחר מכן בוגר סמינריון למורים. עיקר מקצועותיו בלימודי היהדות, תנ"ך, משנה, אגדה וספרות עברית. היה דורש ללמוד שירים בעל פה, וכשהתלמידים היו רוטנים על שהוא דורש יותר מדי, היה משיב: „כלום אפשר לספר את ביאליק? הרי אין דרך אחרת, אלא לשיר אותו".

שנתיים לפני פרוץ המלחמה, בשנת 1937, בא מנהל חדש והוא סוננזון, יחד עם אשתו. מנהל זה המשיך לאחר מכן לנהל את בית־הספר ביידיש תחת שלטון הכיבוש הסובייטי.

משהורגלנו לבית־הספר „תרבות", הפך המוסד לחלק מנוף העיירה, וקשה היה לנו לתאר לעצמנו איך היה אפשר להתקיים בלעדיו. בית־הספר היה יותר מאשר בית אולפנא להקניית השכלה. הוא היה ביתו השני של כל אחד מאתנו. על מגרשיו היינו משחקים בשעות ההפסקות, ולאחר הלימודים היו מתארגנות להקות ומציגים לאחר מכן הצגות. היתה מקהלת תלמידים ראויה לשמה, וכן תזמורת כלי־מיתרים. כאן היו מתארגנים ויוצאים לטיולים בימי חג ומועד. בין כתליו היינו יושבים בערבים ועוסקים בחוגים של זמרה בציבור, משחקים שונים, הכנת עתוני קיר, ארגון פעולות תרבותיות וציבוריות שונות, וכדומה.

המנהל רובינשטיין המשיך במסורת קודמו, בקנאותו לשפה העברית, ולשם ביצוע מטרתו זו קם וייסד את אגודת „בני יהודה", שחבריה נשבעו להיות קנאים לשפה העברית ולא לדבר אף שפה אחרת, לא ברחוב ולא בבית. היו כאלה שהגדילו לעשות בקנאותם, ואף עם הגויים (האוקראינים) דברו עברית. במבצע זה הצלחנו להחדיר את השפה העברית לבתים רבים, ואנשים שמעולם לא ידעו לקשור משפט אחד בעברית הפכו לפתע פתאום לדוברי עברית.

במסגרת הכעולות הציוניות בעיירה היו רותמים את בני הנוער לאיסוף כספים לקרן הקיימת לישראל בין על ידי מכירת כרטיסי „לשנה טובה" בערב ראש השנה או איסוף תרומות בט"ו בשבט, ל"ג בעומר וכדומה. התרומה לקרן הקיימת היתה בעינינו כדבר מוחשי ביותר, וכל אחד היה גאה אם יכול היה לגייס סכום גדול יותר למטרה נשגבה זו. הסיסמא

„הקרן הקיימת גואלת אדמת ישראל" נפלה על קרקע פוריה וכל אחד עשה ככל שיכול היה למענה.

זכורני כשהייתי בכיתה החמישית בבית־הספר כתבתי שיר על ט"ו בשבט ועל הקרן הקיימת ושיר זה נתפרסם לאחר מכן על עתון הקיר וגם ב„עולמי" (ירחון בתי־הספר „תרבות" שהופיע בוילנה). בקטעים הראשונים של השיר תיארתי את משמעותו של ט"ו בשבט בגולה כשהעצים ביום דינם, בראש השנה שלהם, עטופים קליפות כפור, והבית האחרון של השיר היה כזה:

...ובשעה זו בהיותך מהלך בגן יחיד,
עזוב מכל חבר וידיד,
כלום לא יעלו בראש מחשבות
על ארץ יפה, ארץ־אבות,
ומתוך געגועים ונפש סוערת,
האם לא תזרוק פרוטותיך לקרן הקיימת?

כלום צריך יותר מזה כדי להמחיש עד כמה היה יקר לכל אחד מאתנו כל מה שקשור היה עם ארץ ישראל. וכמה רצה כל אחד מאתנו לעשות משהו למען ארצנו! ואכן, היה זה פרי עמלם של חבר המורים המסור והנאמן ליעודו, שראה מחובתו לחנך דור צעיר שידע ויבין כי ישיבתו בגולה היא ישיבה ארעית, וכי הארץ שנועדה ומחכה לו היא ארץ ישראל.

שמתי לב לתופעה מענינת שלאחר מלחמת העולם השניה כשהדרכים בפני שרידי החרב הנאצית היו פתוחות לארצות אמריקה, בעוד שלישראל היה קשה להגיע, הרי רב מנינם של בוגרי בית־הספר תרבות הלכו בדרך הקשה שהובילה אותם לישראל. המעטים מבין בוגרי בית־הספר, היושבים כיום בארצות הרווחה, מצפים ליום בו יוכלו לבוא לישראל ולהיות עמנו ביחד.

הוא אשר אמרתי כי התורה שהקנו לבני הנוער של עיירתנו לא נפלה בחלל ריק.

המחנכת רבקה רובינשטיין וכתתה

המורה גניה שנפר עם כתתה
בחגיגת הבכורים בשנת 1934

המורה שכטר (שלייפר)
עם תלמידי כתה ג' בשנת 1938

בוגרי בית־הספר „תרבות" בשנת 1939

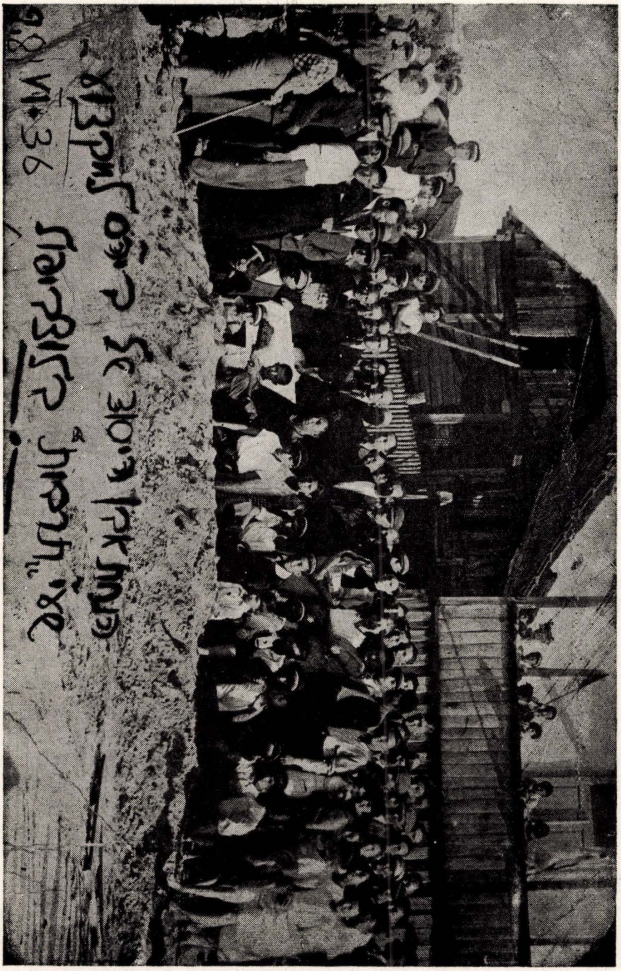
בית־הספר המקצועי שליד „תרבות"

ל א א צ א ידי חובה, אם במסגרת זו לא אזכיר את בית־הספר המקצועי שליד „תרבות" שנוסד בשנת 1937, שנתיים לפני פרוץ מלחמת העולם השניה.

כפי שכבר ציינתי לא עמד מבחר גדול של אפשרויות לרשות בוגרי בית־הספר, ולרוב המשפחות בעיירה לא היתה האפשרות לשלוח את הבנים לרובנה להמשיך בלימודים בגמנסיה, אשר גם לאחר סיומה עדיין לא היתה ברורה הדרך בה ימשיכו. לפיכך הגו פרנסי העיר את הרעיון להקים בית־ספר מקצועי.

יש לזכור שאותו זמן פקד אותנו משבר כלכלי קשה. האנטישמיות גברה, והאנדקים הפולנים (מפלגה אנטישמית מובהקת שעיקר מטרותיה היה מלחמה ביהודים ונישולם מכל זכויותיהם) הפיצו תעמולה אנטי־יהודית בראש חוצות, כשאיש אינו מפריע בעדם לעשות מלאכתם. בערים הגדולות של פולין הגיע הדבר אף לידי פוגרומים. הוצאו גזירות והגבלות שונות, שמטרתם להצר צעדיהם ולשלול זכויותיהם של יהודים. הפיצו בקרב התושבים רעיונות ארסיים בהם האשימו את היהודים שהם האחראים העיקריים למשבר הפוקד את פולניה, ודרשו להוציא את המסחר מידי היהודים כדי שעל ידי כך אפשר יהיה לעזור לפיתוחה ושגשוגה של המדינה. הסיסמא שהופנתה לכל התושבים הלא־יהודיים של פולין היתה „אל תקנה אצל יהודי ואל תמכור ליהודי"! ונתלוו לסיסמא זו סיסמאות גנאי אחרות נגד יהודים, בעתונות ובמודעות בחוצות העיר. אף נתארגנו קבוצות חוליגאנים שקראו להם „פיקטניקים", ואלה נעמדו בפתח חנויות יהודים, ולא נתנו למי שאינו יהודי להיכנס לתוכן.

על רקע זה צמח בית־הספר המקצועי בעיירה. ראשי הקהל הבינו כי המסחר לא יוכל להבטיח עתידם של בני הנוער, ולכן יש ללמדם מקצוע.

גם בהקמת בית־הספר המקצועי טרחו ועמלו יהודי העיירה, מי בתרומה, מי בחומר ומי בעבודה, ובית־הספר הוקם ונחנך בטקס רב רושם בהשתתפות כל בני העיר מקטן ועד גדול. הסיסמא שהתנוססה על גג הבנין בעת חנוכת הבית היתה „מי שלא מלמד את בנו אומנות כאילו מלמדו ליסטים". עד מהרה נתמלאו חדרי בית־הספר המקצועי קהל תלמידים שבאו ללמוד מלאכה, ונמצאו מדריכים מקצועיים שעסקו בהדרכת התלמידים. אך לא זכה בית־ספר זה להוציא בעלי מלאכה מבין כתליו, והפסיק את קיומו בפרוץ מלחמת העולם בשנת 1939.

החינוך תחת שלטון הקומוניסטים

החינוך בתקופת השלטון הקומוניסטי נמשך פחות משנתיים ימים, מיום 17 בספטמבר 1939 ועד ה־22 ביוני 1941, ומה שאפיין אותו היה המאמץ של השלטונות למחוק במחי יד אחת את העבר ולפנות את המקום לרעיונות חדשים, לשיטות חדשות ולשפה חדשה, דהיינו שפת היידיש במקום השפה העברית.

יש לציין בסיפוק כי לא הושגה המטרה, אותה העמידו בפני עצמם היבסקים שבשלטון הרוסי. העברית לא נשכחה, והרעיונות החדשים לא נקלטו, למרות המאמצים הרבים שנעשו.

ראשית מעשיהם של השלטונות האזרחיים הקומוניסטיים היתה לבער כל מה שקשור עם תרבות עברית. הספריות שהכילו ספרים עבריים נשרפו, פרט לספרים המעטים שהנוער הצליח להוציאם במחתרת ולהסתירם במקום סתר. מועדוני תנועות הנוער נחרבו ונסגרו. חבר הפעילים מבין תנועות הנוער הציוניות נחקרו על פעילותם, והוזהרו לבל יעסקו בכל פעולה שריח ציונות נודף ממנה ואם יעשו כן יראו אותם כפשיסטים ואנטי מהפכניים. על מלאכה בזויה זו ניצח מי שהיה ראש מחלקת החינוך המחוזית, אוקראיני אחד, ועזר לידו יהודי אחד מרוסיה, שהתימר להיות קומוניסט ותיק, אך מסופקני אם היה נאמן לרעיונות הקומוניסטיים, על אף זאת עשה את מלאכתו באמונה.

כדי להוכיח לציבור היהודי שאין כופין עליהם ללמוד דוקא בבתי־ספר רוסיים, וכדי להבליט את העקרון שכל לאום בברית המועצות רשאי לחנך את ילדיו בשפתו ובערכי התרבות הלאומיים שלו, קמו ופתחו בית־ספר על טהרת היידיש, אשר השפה הרוסית או האוקראינית היו שפות משניות בו. ולא זו בלבד, אלא שאת חבר המורים של בית־הספר „תרבות" הפכו בן־לילה למורי יידיש, ואת המנהל סוננזון הפכו למנהל בית־הספר ביידיש. מבחינה טכנית הכל היה כביכול שפיר. היה מנהל, סגן מנהל, חבר מורים ותלמידים, אולם לכל בית־הספר לא טעם של בית־ספר, כי אם של קריקטורה בלתי מוצלחת.

אנו, ציבור התלמידים שהכיר את בית־הספר „תרבות" השוקק חיים, לא יכולנו להתרגל למסגרת החדשה בשום פנים ואופן, ורבים אמרו: אם נגזר ללמוד, למה ללמוד יידיש? מוטב כבר ללמוד בבית־ספר רוסי ממש, שכן מה עתיד יש לשפת יידיש ברוסיה?!

יתר על כן, היידיש היבסקית שונה בתכלית השינוי מהיידיש המקובלת, ומהיידיש שהייתי רגיל לה בפולין, שבה נכתבו העתונים היומיים כגון „היינט" ו„מאמענט". ראשית,

משום שהיידיש היבסקית לא מכירה במלים עבריות. מתוך שהיבסקים לא יכלו להשלים עם זה שמלים עבריות, שאין להן תחליף ביידיש, יכתבו בעברית ולכן דרשו לכתבם ביידיש (כגון „עמעס" במקום „אמת", או „יסראעל" במקום „ישראל", וכו').

קשה להגיד שתקופת השלטון הרוסי־קומוניסטי הנחילה לבני הנוער של עיירתנו ערכים תרבותיים חינוכיים כל שהם, ולא אחת חשבנו וייחלנו ליום שבו ניפטר מהשלטון המדכא הזה. אך איש מאתנו לא חשב כמובן על חילופין אכזריים של שלטון זה בשלטון הנאצי. כי אחרי הכל, בימי השלטון הסובייטי חיי היהודים לא היו הפקר. יתרה מזו, השלטונות עוד עשו, או ניסו לעשות, למען בער את נגע האנטישמיות, והכריזו כי האנטישמים יענשו בהתאם לחוק, וכך גם עשו.

שלמה גורפינקל

מורים ועסקנים

(לזכר מורי וחברי ז"ל)

מ ו ר י, מנהל "החדר המתוקן", מר זאב וואלף סמולה ז"ל, לא היה יליד עיירתנו. הוא הגיע אלינו מברזנה, ושם גרה משפחתו. היה גבוה ורזה, שערו צהוב וזקנו הקטן עשוי בצורת "קמץ". מהדר היה בחיצוניותו ובתלבושתו ובהופעתו היה אומר כבוד. את "החדר המתוקן" פתח מתוך גישה של מתקן ומחדש בחינוך. ביתו היה מוקף גינת נוי ובחזיתו של הבית היה תלוי שלט ועליו ברוסית "חדר מתוקן". מר סמולה קרא לחדרו בשם בית־ספר. בחדר שרר נקיון מוחלט ועמדו בו כמה שורות ספסלים. על הקיר היה תלוי לוח שחור ועל החלונות היו וילונות בד לבנים וקלים. מקצועות הלימודים כללו: תנ"ך, גמרא, עברית, דקדוק, חשבון ורוסית. את היום היינו מסיימים בתפילה בציבור, והעובר לפני התיבה היה מתחלף לפי התור. ביום שישי היינו משכימים לבוא בבוקר כדי להספיק לעבור על פרשת השבוע וקטעי רש"י ואבן־עזרא.

בידינו נמצאו כבר ספרי לימוד שונים: הספר "שפה חיה" על שני חלקיו מלאי ציורים אמנותיים ותמונות לסיפורי התנ"ך; "גן שעשועים" העבה והמלא סיפורים ושירים; ספר הדקדוק "מורה הלשון"; „תורת הספרות" לטוביוב; ספרי קריאה וחשבון ברוסית לפי התכנית הרשמית. היינו קוראים ברוב ענין את השבועון המצויר "החיים והטבע", שהיה מושך בחי־ דושיו ובתכנו. מורי היה מקבל את העתון היומי "הזמן" ובו קראתי ברוב הנאה את "מכתבי מנחם מנדל לשיינה שיינדל" של שלום עליכם. למר סמולה היה ארון גדול מלא ספרים עבריים חדשים, שזה מקרוב הופיעו בהוצאות שונות: ספרי "הביבליותקה העברית", ספרי "תושיה" ועוד. תמיד זכיתי לחסדו המיוחד והיה מעניק לי לקריאה רבים מספריו. בין אותם הספרים היו: "זכרונות לב"ת דוד", "מגיבורי האומה" ועוד.

בין תלמידי הכתה הגבוהה היו: מיכל שולמן, מוטל אטשטיין בן אברהם, משה בן גיסיה, חנה ויטיה אוסטרובסקי **והאחיות** לאה ויטיה גיטרמן.

בין תלמידי הכתה הצעירה היו: אהרן גיטרמן, יוסף פיינר, יעקב רבר, אברהם פייגל, **האחים** קליינמן יהושע ויעקב, האחים אטשטיין מוטיל ולייבל בני יוסף, אברהם רבר בן גאטל, חיים שיינמן, אברהם ולמן, **האחים** גולדמן (**אחיו של יוסף גולדמן**), חנה בינדר, זלאטה בת לייבוש השו"ב וחנה־שושקה בת ר' אהרן השו"ב **ושלמה** גורפינקל.

לעזרת מר סמולה באו מורים למקצועות שונים: שלמה רוטבורד וזייבל פיינר. **שני אלה היוו את פארה ותפארתה של עיירתנו.**

מר שלמה רוטבורד ז"ל היה מראשי המדברים בין הצעירים המתקדמים. ידו היתה רבה גם ביהדות וגם בהשכלה כללית. ביזמתו היה פעיל חוג ציוני שאירגן נשף חנוכה והצגה. זכורני, שתלמיד הכתה הגבוהה ספר לי פרטים על הצגת החובבים ועל ביומה, ותיאר איך שגלגלו בקופ־סאות מלאות אפונה כדי לחקות את רעש גלגלי הרכבת בתנועתם... יותר לא הבנתי אז... ועוד זכור לי, כי פעם העבירו לי בכתה פתק החתום בשם "חובבי ציון".

בביתו של שלמה רוטבורד היתה ספריה ציבורית קטנה. כאשר הייתי מקבל קופיקה־אגורה מאמי, הייתי ממהר לספריה. שלמה היה מקבל אותי ברצון ובעין טובה והיה מכניס אותי לחדר גדול, מרווח ומסודר, אשר באחת הפינות שלו עמד ארון לא רחב ביותר. בעיני היה זה קודש הקדשים. שלמה היה מוציא לי משם ספר מצויר ובו סיפורים ואגדות. כאשר הייתי מושיט לו את האגורה שבידי, היה מגיש לי את קופסת הקק"ל ואנכי הייתי משלשל לתוכה את המטבע ורץ עם הספר הביתה.

לימים עזב שלמה רוטבורד את עיירתנו ויצא לוויניצה לעבוד כפקיד בכיר בבית חרושת לסוכר, ורק לעתים רחוקות היה פוקד את לודביפול.

מר זייבל פיינר ז"ל היה צעיר נפלא ועדין נפש. דומני שהיה סטודנט. הוא נטה לתנועת הפועלים והיה מתייחס באהדה לנסיונותיהם של השוליות והתופרות להתארגן להטבת תנאי עבודתם. הימים היו ימי המהפכה הראשונה בשנות 1905־1906 והדה הגיע גם לעיירתנו הנידחת. התסיסה היתה רבה בין העובדים האלה. התנהלו שיחות וויכוחים על תנאי עבודה חדשים ועל שביתות. שירי מהפכה ושירי עבודה נשמעו על יד מכונות התפירה, וכמה מהם חוברו בו במקום **על ידי התופרת** אסתר **בת** חנה רבקה. נוסדו כמה חוגים חשאיים להשכלה ולהסברה, **ובראש** אחד מהם עמד זייבל פיינר...

זייבל עבד כמורה לרוסית בבית ספרו של מר סמולה, ושם הכיר אותי. לימים, אחרי שהפסקתי לבקר שם, התחיל זייבל לבקר אותי בביתנו, נתן לי שעורי חינם ברוסית והיה מביא לי ממיטב ספריו ופקח לפני אפקים חדשים.

יהי זכרם ברוך!

מה טובו אהליך, יעקב,
משכנותיך - ישראל!

שלמה גורפינקל

בחדרו של ר׳ זיידל

(לזכר הורי ז״ל)

יום קיץ אחר הצהריים. זה כמה שעות לא ירדה טיפת גשם. חוששים ליבול ירוד השנה. נושאים עינים למעלה אל השמים הבהירים בשאלה מתי יסתמן השינוי הצפוי, אשר יביא את בשורת הגשם... האכרים חרדים למראה שדותיהם הצהובים והקמה הקמלה והולכת... גם תה־לוכת כמרים ומאמינים, המנופפים צלבים ודגלי דת כבדים ונוצצים על תמונות קדושיהם שהוצאו במיוחד מן הכנסיה לתהלוכה זו, נערכה בכפר ובשדות... צפופים, גלויי ראש ומרו־כזים בתפילתם צעדו וחלפו כשקולותיהם המלוכדים עולים ויורדים ושוב עולים במאמציהם לחדור לשערי הגשמים הנעולים...

...בפנים הבית מחנק. הדלתות והחלונות פתוחים לרווחה. אבא יושב בראש השולחן והוא מזיע ומתנשף. על ראשו כיפה קלה ועל חזהו מלבינה ״טלית־קטן״ ארוכה ומצויצת. מסביב לשולחן יושבים זאטוטים ועוסקים בחשק רב בפרשת השבוע. הם קוראים, מפרשים, וחוזרים על הפסוקים בצוותא בניגון ובתנועה... טיפות זיעה מופיעות על פניהם וכנראה אינן מטרידות אותם. קולותיהם הילדותיים צלולים ורעננים... הלימוד והשיגון אינם נפסקים...

...ופתאום היתה הרווחה... רוח קלה התעוררה, ליטפה את הפנים, ספגה את הזיעה ואיפ־שרה נשימה עמוקה... לרגע נפסק הלימוד. הפה נפער כולו, החזה התרומם והתרחב לספוג את מלא קיבולת ריאותיו, והעינים נפקחו כאילו לחזות את מקור השינוי באויר. ואמנם רוח הת־חוללה בחוץ, הניפה עלים ועמודי חול, דפקה בחלונות והקישה בדלתות... העכירו השמים, השמש הצהיבה והחוירה וממערב הופיעו עננים כבדים שעלו והתפשטו במרחבי השמים...

אבא פנה והכניס את הילדים לתוך החדר וניגש לסגור את החלונות... האור בינתיים כהה ודעך... אי־שם נשמע קול הרעם המתגלגל... אבא שפשף את ידיו בשמשות החלון וצופף את הילדים בפינה. מתוך חשכת העננים הבריק לפתע ברק ונשמע קול אדיר. הילדים נבהלו והחוירו, ואבא פתח בקול רם וברור בברכת ״עושה מעשה בראשית״ וכולם במקהלה ובדחילו ורחימו עונים וחוזרים אחריו. ומיד באותו מעמד לקול רעם חד, מפוצץ וחוצב קמו וברכו ״שכוחו וגבורתו מלא עולם״.

בינתיים החשיך העולם. סערת רעמים אדירים ומסנורים התחוללה באויר. הם השתלבו והתמזגו, האירו והרעידו את מוסדות הבית. ופתאום נפתחו ארובות השמים. גשם חזק ניתך ארצה. טיפות מים גדולות התחילו מצליפות ומקישות על הגג ועל החלונות. סילוני מים אדירים ירדו על פני האדמה ושלוליות גדולות כאגמים הופיעו וזרמו בכל הכיוונים.

הילדים הנפחדים הרגישו הקלה אחרי התפרקות הסערה. אבא, שהיה נבוך במקצת גם הוא, התאושש, הרים את קולו והתחיל קורא בכונה רבה ביחד עם הילדים את ״שמע״.

הסערה שככה. גם הגשם חלף, שארית העננים התפזרו. השמים התבהרו ובשולי המערב נראה כדור השמש השוקע... הורים וקרובים באו לקחת את הילדים לבתיהם. גם אבא התכונן ללכת לתפילת מנחה.

תם ולא נשלם יום של לימוד תורה ושל קיום מצוות ״ושננתם לבניך״.

* * *

דרך צינורות רבים חדר להכרתי השם ירושלים: מתוך התפילות, מתוך החומש ומתוך ספוריה של אמא. יתכן, והרבה מן החזון והכיסופים לירושלים נספג בי גם בהשפעת שיריה הרבים של אמא. לעתים תכופות ביותר היה נשמע קולה הנעים בנענעה עריסת תינוק או בעשותה בעבודות בית שונות. צלילי קולה העדינים היו חודרים עד לנימי הנפש ומעוררים הלך רוח מסויים של הרגעה, הקלה והזדהות מתוך זמזום קל בתחילה והשתלבות ערה אחר כך בזמרתה הערבה. נושאי שיריה היו לקוחים מחיי העם, שירי חג וחול, ובעיקר היו שופעים מפיה שירי ציון וירושלים. מאין קלטה אמי,—אשה אדוקה, בת להורים חרדים, אשר היתה מקפידה וזהירה במצוה קלה כבחמורה — שירים עממיים אלה לפני שבעים שנה?! קטעים רבים מהם שמעתי שנים רבות אחרי כן כשהם משולבים במחזות גולדפאדן. אחרים, כמו "ירושלים, ירושלים" תורגמו ועובדו על ידי המשורר אביגדור המאירי. גם היום גורמת לי התרגשות עצומה מנגינת "צימוקים ושקדים". היא מעוררת בי זכרונות ילדות רחוקה, אשר במרכזם עולה ומרחפת לפני דמות האם.

נחום פלדמן

החדר המתוקן של ר׳ עקיבא חרשן

ר׳ עקיבא חרשן, שבא לגור בעיירתנו בתקופה שבין מלחמה למלחמה, ראוי היה לתואר מורה ולא מלמד, למרות שהפיץ תורתו במסגרת של „חדר מתוקן".

עקיבא המורה לא אהב להתעטף באיצטלא של תהילה, והיה צנוע ונחבא אל הכלים. אך ככל שברח מפני הכבוד כן רדף הכבוד אחריו, ועד מהרה יצא לו שם בעיירה כאיש בר־אוריין הבקי להפליא בלשון העברית ובכל מקורות המדע היהודיים על מפרשיהם, ואף במדעים כלליים, למרות שאדוק היה בקלות כבחמורות.

חכמינו אמרו לא הביישן למד ולא הקפדן מלמד. אכן זהו כלל, אך המורה עקיבא (וראוי הוא שייקרא רבי עקיבא) חרג מעבר לכלל זה. הוא היה ידוע כקפדן ומחמיר ובכל זאת היה מלמד טוב.

כששאלו את רבי עקיבא שלנו מה שם יקרא למוסד שלו, אם „חדר" או „תלמוד תורה", או שמא „בית־ספר", היה נוהג להשיב: „תקראו לו אשר תקראו לו, לא הקנקן העיקר אלא מה שיש בתוכו". ואכן עשה הכל כדי למלא את הקנקן בתוכן, והשרידים שנותרו מבין קהל תלמידיו הרב בודאי יעידו שהצליח במשימתו.

בית־ספרו של רבי עקיבא נפתח בסוף שנות העשרים. בשעות שלאחר הלימודים בבית־הספר הפולני שבכפר היינו לומדים בבית־ספרו של רבי עקיבא.

רבי עקיבא היה הראשון שהנהיג חלוקת תלמידים לכתות, לפחות שתי כתות לפי הגיל, מדת הידיעות ותכונות אחרות. ולמרות שהלימודים נתקיימו בחדר אחד, דהיינו ב„בית־הכנסת

של הסנדלרים" (די שוסטערשע שול) ידע הוא בעת ובעונה אחת לקיים שתי כתות, פשהאחת מכינה למשל, עבודה בכתב והשניה משננת דף גמרא או שעור בדקדוק עברי.

היה דורש מתלמידיו משמעת למופת וכן היה תובע מהם כי ידעו את אשר למדו, ונוהג היה לעודד את תלמידיו לשאול אם נשאר דבר בלתי ברור להם. והיה אם לא שאלו, ולמחרת גם לא ידעו — טעמו את נחת זרועו, ואת מכותיו היו מרגישים ימים רבים...

רבי עקיבא לא סבל שהורים יתערבו בדרכי חינוכו, ולמרות שאביון מרוד היה, לא חשש פן יוציאו ילדיהם מחדרו, ולא שינה במאומה משיטת החינוך שלו. הוא לא עשה את התורה קרדום לחפור בה, ומסתפק היה במועט עם אשתו ובתו היחידה. עקרונות החינוך שאימץ היו קדושים לו, ולא היה מוכן לותר עליהם.

זכורני כי פעם יצא גם עלי רוגזו של רבי עקיבא, וכל זה למה? משום שאמי ז"ל באה אליו עם שתי משאלות: האחת שלא ירביץ לי מפני שחלש אני, והשניה, שיעביר אותי לכתה המתקדמת יותר. התגובה למשאלות הללו לא אחרה לבוא. תחילה דן אותי בצוננין ואחר כך ברותחין, כמסופר להלן:

למחרת היום הוציאני אל מול פני התלמידים, הצביע עלי באצבע, ואחר כך תפסני בסנטרי והגביה אותו כלפי מעלה, עד כי חששתי פן ראשי ישמט מאחורי גבי, ואמר: "הראיתם את הגיבור הזה! בלי סולם הוא רוצה לעלות השמימה. דע לך כי לטפס אפשר רק שלב אחרי שלב, ואם תנסה לדלג על כמה שלבים — סופך ליפול וליהרג".

זו היתה פרשת הצוננין, ואחריה באה פרשת הרותחין: נתבקשתי להראות לרבי מחברתי, בה כתבתי תרגילים לדקדוק בהפעיל ובהתפעל, ואחרי שעיין במחברתי חזור ועיין, וקרבה לעיניו יותר ויותר (קצר־ראי היה מאד), גילה כי מה שכתבתי — כתבתי שלא כהלכה. כתגובה על כך החל סוטר על פני ומושכני באזני וצועק עם זאת: "גוי גמור, לעלות מעלה אתה רוצה, אף כי אינך יודע מאומה". לאחר מכן דחפני בחזקה אל הזוית שבין התנור לבין הקיר, ושם עמדתי שעות אחדות ופחדתי לצאת. כשקהל המתפללים הגיע והחלו מתפללים תפילת מנחה, יצאתי בשקט, נטלתי סידור והתחלתי להתפלל מתוך כוונה, כאילו רציתי בזאת לכפר על עוונותי. אז נגש אלי מורי ושאלני: "נו, מה תגיד היום לאמך בבית?!"... "לא אגיד דבר" השבתי, ואת הבטחתי זו קיימתי במלואה. לא הוספתי עוד לספר בבית דבר וחצי דבר על המתרחש בין כתלי בית־הכנסת של הסנדלרים.

למרות כל זאת ראיתי מאז ומתמיד במורה עקיבא אדם בעל שאר־רוח ומורה דגול שידע והצליח להקנות דעת לקהל תלמידיו. מאוחר יותר, כשלמדתי בבית־הספר "תרבות", הרגשתי עליונות רבה במדעי היהדות על פני חברי שלא זכו ללמוד תורתם מרבי עקיבא.

לא אדע מה אירע לו לרבי עקיבא בשנים האחרונות שקדמו למלחמת העולם השניה. אך ישמשו נא שורות מעטות אלו גל־עד למורה דגול מאת תלמידו הנאמן האומר עליו את הפסוק "חבל על דאבדין ולא משתכחין".

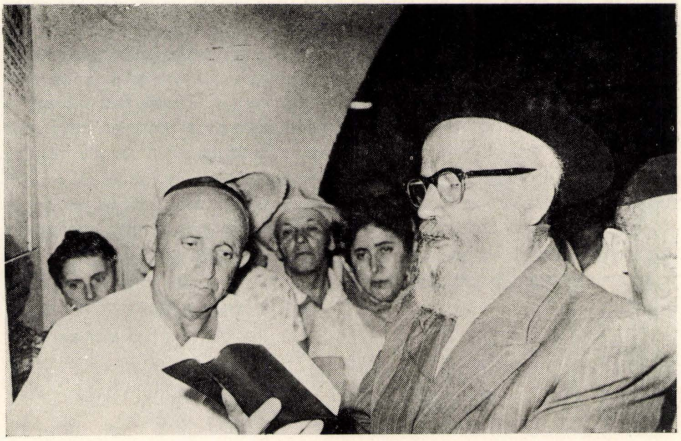
יהא זכרו ברוך!

שלמה גורפינקל

בית המדרש, ר׳ פנחס־שלמה שו״ב ור׳ יהושע שו״ב

ע ל י ד בית הכנסת הגדול שהתנוסס לתלפיות עמד בית המדרש, ששימש גם לתפילה וגם לתלמוד תורה. השולחנות הארוכים שעל יד שני התנורים הגדולים היו מלאים ספרים. לא פעם בערבים ראיתי יושבים מסביב לשולחן לומדי תורה ובראשם הישישים: הרב הזקן ר׳ מרדכי־מרקל ז״ל, המלמד ר׳ שמואל בן זאב גורפינקל, ר׳ יהושע שו״ב ועוד, ומעיינים בספרים גדולים ועבים. פה ושם ישבו גם יהודים בודדים על יד עמודיהם והגו בספריהם. לפעמים היו פוקדים את בית המדרש גם אורחים זרים, מי בתור דרשן ומי בתור שליח ישיבה, מי כמוכר ספרים ומי סתם כאורח נוטה ללון.

ימים וערבים רבים בליתי בבית המדרש, כשלמדתי אצל ר׳ פנחס שלמה שו״ב ז״ל. הוא היה ירא שמים אדוק וקנאי. היה מרבה במתן צדקה לעניים. בביתו ובחדרו מצאו להם קבצנים תמיד מחסה ומקום לינה. הוא היה מקרבם ותובע בשעת הצורך את עלבונם. פה ושם היה מגיש גם מתן בסתר. הוא לא ראה בעין יפה את הטיפול המיותר בהבלי העולם הזה. נוטה היה לקבלה ולסגפנות. על שלחנו היו מונחים תמיד, מלבד ספרי תלמוד ופוסקים, גם ״ספר הזהר״ וספרי יראים וחסידים.

לזכר הקהילה ובתי־מדרשיה
״אל מלא רחמים״ על הר־ציון, באזכרה בשנת תשכ״ג

בית המדרש מלא היה קהל בעיקר בשבתות ובחגים. הוא היה מואר, מסודר וחגיגי. בחג השבועות היו מקשטים אותו בעצים ובירק ומעל הבימה סמוך לתקרה היתה פרושה כעין רשת ירוקה מצמחי סוף וענפים, בבחינת "מעמד הר סיני".

קולו הרך והמלא כיסופים וערגה של ר' יהושע שלייפר בעל התפילה היה מתפשט בכל הבית והדהד ללב המתפללים. הם היו נמשכים אחריו בתפילתם מתוך בטחון שלא יבושו בו, ונענים לו בפזמונות כמו לשליח ציבור זקן ורגיל.

ר' יהושע שו"ב לא היה מסלסל בגרונו ולא היה חוזר וחורז חרוזים מעשה חזנים מסוימים... הוא גם לא היה בכיין ומזיל דמעות. בעל תפילה היה, שליחם של המתפללים, המכוון ומדריך אותם מתוך מאמץ משותף בשפכם שיחם ושיגם לפני בעל הרחמים.

גם בעל "נוסח" היה ר' יהושע. כל חג ותפילתו, כל חג ונוסחו המיוחד לו, המבדיל אותו, על משמעותו ומהותו, משאר החגים.

האיש היה מכובד ומקובל על כולם ודעתו היתה נשמעת. אבל מעולם לא גזר גזירות שאין הציבור יכול לעמוד בהן. דרכו לא היתה בגערה וסערה. סבלני היה ומאיר פנים לכל. על דרכו זו בקודש נתחנכו כמה דורות של מתפללים אשר יעלו את זכרו לעולם מתוך כבוד והערצה.

נחום פלדמן

גן הילדים הראשון בלודביפול

אם תרצה לדעת מתי נוסד „החדר" הראשון בעיירה — לא תוכל לקבל על כך תשובה, ומכל מקום לא תשובה מדוייקת. שכן גילו של החדר היה כגילה של העיירה עצמה. לעומת זאת ידעו רבים להשיב מתי נוסד גן הילדים הראשון, ומי יסד אותו. ובכן, הגן הראשון נוסד בעיירה בשנת 1927 והוא היה יציר כפיה של חיה זמלמכר (כיום זמיר).

תושבי העיירה קראו לה חיה, כי לא היה מקובל לקרוא באותם הימים בשמות משפחה. מוצאה היה מהעיירה הסמוכה לעיירתנו, מז'יריץ, והיא אחות אמי זכרונה לברכה.

בצעירותה נתיתמה חיה מהוריה, ובתום מלחמת העולם הראשונה נסעה לרובנה לקנות דעת. היא למדה בסמינריון ובקורסים פרטיים, ובעיקר קסם לה הרעיון לעסוק בחינוך ילדים ולחנכם חינוך מודרני במסגרת של גן ילדים.

המושג „גן" לא היה ידוע עדיין לאנשי העיירה, אלא כמקום שבו מגדלים ירקות, וזכות ראשונים לה לחיה בחידושו של המושג הזה והשרשתו בעיירתנו, עד שהפך במשך מספר שנים לחלק אינטגרלי של חיי העיירה הקטנה.

ליזום הקמת גן ילדים, על יסודות מודרניים, שיחליף את החדר המסורתי, ריח של מהפכנות נדף מזה, ולא מעטים היו המכשולים שעמדו בדרכה של חיה במימוש מטרתה. אך בלהט נעורים ומתוך אמונה חזקה שזו הדרך הנכונה, בה יש לחנך את תינוקות של בית רבן, היא יכלה, בכוחות עצמה ובעזרתם של עוד כמה יחידי סגולה מתושבי העיירה, לכל הקשיים שעמדו בדרכה וכך הפך הגן לעובדה קיימת.

במקום שינון בלתי פוסק של „פרשת בראשית" וחזרה אין סופית על ביטוי אותיות ותנועה כמו „קמץ א' — אָ", ע"י המלמד והתלמידים, החלו להדהד בחלל העיירה קולות של שירי ילדים. לציון חגים ומאורעות הוצגו מחזות שונים, ילדים החלו להעביר את זמנם במשחקים מעניינים ומבדרים, ובימות הקייץ היו יוצאים יחד עם חיה הגננת לטייל באחו, שרים ורוקדים. קיצורו של דבר, ילדות טובה נפלה בחלקם של ילדים בעיירתנו, והכל התנהל על טהרת העברית, וייחודה היה בביטויה הספרדי במקום האשכנזית שהיתה באותם הזמנים בשימוש אפילו בחוגי האינטליגנציה של העיירה.

אמנם לא כל ילדי העיירה זכו לקבל את חינוכם במסגרת הגן. הסיבות העיקריות היו חוסר אפשרות לקלוט את כל הילדים במסגרת הגן, ומאידך היו הורים שנמנעו לשלוח את ילדיהם לגן מטעמים דתיים, והעדיפו את „החדר המתוקן", שהיה מתקדם יותר מן החדר הקודם.

גדולות זכויותיה של חיה, כגננת ראשונה שלנו, בזאת שהכשירה את הדור הצעיר לקראת לימודיו בבית־הספר „תרבות", וכשבאנו לשם לא היתה השפה העברית זרה לנו כלל וכלל. זה בא לנו תודות לחיה הגננת שמסירותה לא ידעה גבול ושלה זכות ראשונים בהנחת אבן הפנה לשפה העברית ולתרבותה שעתידה היתה במשך השנים להכות שרשים חזקים בעיירתנו.

לחיה זמיר, הגננת הראשונה שלנו, הנמצאת כיום בתוכנו, שלוחות ברכות מאלפות מקרב לב מקהל תלמידיה וחניכיה הראשונים.

גן הילדים הראשון בלודביפול
מיסודה של הגננת חיה זמיר
בשנת 1927

יעקב אלרהנד (גרפינקל)

זברונות ילדות

...בדמיוני אני רואה דמויות ילדים וביניהם גם אנכי, כבן שלוש או ארבע שנים. יום יום אני משכים ללכת לחדרו של ר' זיידל גורפינקל השוכן ברחוב כתריאליבקה. ברחוב זה גרו בעלי המלאכה, ושם נמצא גם מרכזם הדתי, בבית־הכנסת של הסנדלרים.

...אני נזכר בסמטאות, אותן עברתי יום יום בדרך לחדר, ובאנשים שגרו בהן. הסמטאות היו מלאות אבק בקיץ ובוץ בסתיו ובחורף, אך לא היה דבר שיעמד למכשול בפני הילד היהודי ההולך ללמוד תורה.

כמו כל בתי לודביפול היה ביתו של ר' זיידל המלמד מוקף בתים אחרים, אך לא באותה צפיפות כברחובות אחרים, ורק לעתים רחוקות היה הרעש שלנו מפריע לשכנים. בחורף היינו נמצאים כל היום בתוך החדר, ומשהגיע האביב, היינו יוצאים להיהנות מזיו החמה על יד ביתו של יוסף אלס. יחידי סגולה ידעו את שמו המלא. לרוב קראו לו „חעלמער", משום שנולד בחלם.

בחיבה יתרה התיחסנו למשפחת וסרמן, ומכיוון שאחת מן הכניסות של ביתם פנתה מול החדר, היינו לעתים קרובות מפריעים לאם הזקנה בבקשת מי שתיה.

גם המשחקים בשעות ההפסקות הקצרות דמו ללימוד, כיוון שגם בחוץ היינו יושבים כמו בחדר ומשחקים בכפתורים, גפרורים וכדומה.

רק יום שישי נשתנה מיתר ימות השבוע, היות וביום זה למדנו רק עד הצהריים, וההכנות לשבת הניחו לנו חופש ארוך מחוץ לכתלי הבית. נשארנו חפשיים מן החדר ומן הבית ויכולנו לשחק כאוות נפשנו.

בימים הלוהטים, ביחוד בימי תמוז הארוכים, היינו מבלים את ההפסקות בחלקו הבלתי גמור של הבית. בגלל העדר רצפה וטיח על הכתלים שרר כאן אויר קריר ונעים. היינו יושבים ומקשיבים למעשיות של אחד הילדים, משה ירמאלא', שהפליא לספר על מלכים ונסיכים, שודדים ורוצחים. משה זה, שקראו לו גם בשם משה טולעס, היה מספר סיפוריו בהמשכים במקומות אחרים כגון על המדרגות של עזרת הנשים, בבית־הכנסת של החייטים, וצמרמורת היתה עוברת בגופותינו הקטנים למשמע סיפוריו בערבי הקיץ...

חברי „החלוץ" בהכשרה (קלוסובה)

חברי „גורדוניה" בהכשרה (במנסרה של פיקובסקי)

תנועות הנוער בלודביפול

ש. ז. סמולר

זכרונות מהווי הנוער החלוצי והציוני בלודביפול

ראשית דרכנו בחיים היתה בחדרם של שלושה גדולים בתורה: המלמד רבי זיידל גורפינקל, רבי יצחק וסרמן ורבי גרשון. אין צורך להסביר את מהות החדר וצורת החיים בו, כי דברים אלה מפורטים היטב במקומות שונים. אולם ברצוני להתעכב קמעא ולספר על „החדר המודרני" יותר, שאותו יסד מר גליצקי ז"ל.

„מודרני" מה פירושו? בחדר זה כבר לא נהגנו לשבת על ספסלים ארוכים ליד שולחן אחד, אלא ישבנו על סקאמיקות, שהם ספסלים ושולחנות כבבתי־הספר האחרים. כאן גם למדנו, נוסף על לימוד תורה, שפה לועזית מפי מורה מבית־הספר הרוסי, וגם חשבון וספרות. הונהגו הפסקות אחרי כל שעור, וגם הענשים נעשו יותר מודרניים, ומלבד מכות נענשנו גם בעמידה בפינה עם הפנים לקיר, ולפעמים גם בעמידה על הברכיים.

בחורף היינו לומדים גם בערבים, והיינו חוזרים הביתה לאור פנסים של נפט או נרות, או פנסים עשויים נייר צבעוני וכדומה. בעונת השלג היינו משתעשעים בסחיבת עגלות־שלג אל מעלה הגבעה, אחר כך היינו מתחלקים מטה בתרועה וששון, היינו זורקים כדורי שלג או עושים גלמים משלג. מאחר ולא היו לנו מורים להתעמלות, היינו ממציאים בעצמנו משחקים ספורטיביים, כמו מירוצים עם חישוקי חביות וכדומה. בתקופת המלחמה קיבלו המשחקים צביון מלחמתי ממש והיינו מנהלים מלחמות בין רחוב למשנהו.

אחרי המהפכה באה הפוגה ממושכת בלימודים בגלל פשיטותיהם של כנופיות ההיידמקים והאחרים, שהתבטאו בשוד, רצח, שריפות והשחתת רכוש. להגנה עצמית התארגנה אז בעיירה האוחרנה והמשטרה היהודית ובעזרתם הושלט קצת סדר והובטח קיומנו ובטחוננו.

חברי „השומר הצעיר" בהכשרה, (צנסטוכוב)

נחום פלרמן

ראשיתה של תנועת החשבלה וצמיחתן של תנועות הנוער בלודביפול

המאורעות המדיניים הכבירים שהתחוללו בשנים שלאחר מלחמת העולם הראשונה הטביעו את חותמם רק במעט על אורח החיים בעיירתנו הנידחת. הזעזועים באשיות השלטון הצאריסטי וההסתערות של כוכות מדיניים מהפכניים, שקראו לשינוי סידרי בראשית, גררו אחריהם רק מעטים מבני העיירה. אף אלה שנגרפו בכוחה של התעמולה היו בודדים, ועשו זאת בצנעה ולא במאורגן.

רב בני הנוער נשארו קופאים על שמריהם, נאמנים ללא סייג למסורת אבותיהם, והולכים בתלם מבלי הראות סימן של אי־שביעות רצון או התנגדות. ההשכלה, שהדליקה אש בליבותיהם של צעירים בערים הגדולות של רוסיה ופולין, לא חדרה לעיירה הנידחת אלא רק בשנת 1918, או כפי שכינוה „שנת השריפה הגדולה". ויש סוברים שדוקא בשנה קשה זו נוצרו ערכים חדשים שהטביעו את חותמם על התפתחותה הרוחנית של העיירה בשנים שלאחר מכן.

לאסון השריפה שפקד את העיירה, ולמחלת הטיפוס שהפילה חללים רבים, היו הדים בקרב חוגים נרחבים ביהדות פולין החדשה. בעזרתו הפעילה של הג'וינט שהיה מוסד תמיכה רב־אפשרויות בימים ההם, החלו לזרום לעיירה משלוחי עזרה כדי לעזור בשיקומם של הנפגעים. עם משלוחי העזרה הגיעו לעיירתנו גם יהודים מערים אחרות, שראו מתפקידם לשקם את העיירה גם מחורבנה הרוחני, ולא רק מחורבנה הפיסי.

הזוג סגל

זוג נפלא ורב פעלים, שעשה רבות למען תושבי העיירה בימים ההם, היו בני הזוג יוסף סגל ואשתו, שעוד טרם נישאה לו וקראו לה ד"ר קגן. הם הגיעו מיד לאחר השריפה בשנת 1918, ובעת שמגיפת הטיפוס הנוראה השתוללה במלוא כוח ההרס שלה. הגברת סגל (קגן), שהיתה רופאה במקצועה, נרתמה מיד למלאכת ריפוי החולים. היא עשתה ימים כלילות ולא חסה על בריאותה וכוחותיה כדי לרפא את הנפגעים, ואף להגיש מים ולחם לרעבים.

בעוד אשתו עוסקת ברפואה, נוכח יוסף סגל לדעת כי אף לו כר נרחב לפעולה. כמורה, שעסק עוד לפני כן בהפצת השפה העברית בירכתי רוסיה והשלטון הקומוניסטי הניסו משם, הוא שאף לעלות ארצה והבין שאם לא יעשה זאת מיד בראשית התבססותו של השלטון — עלול הוא לאחר את המועד.

כמי שנאמן היה לאידיאל הנשגב של הפצת השפה העברית, קם סגל והקים בית־ספר, פשוטו כמשמעו. ואם כי המקום שבו הוקם המוסד היה רחוק מלמלא את דרישותיו, כי שכן

עסקני התנועה הציונית בלודביפול
נפרדים מיוסף סגל ורעיתו לרגל עלייתם ארצה
בשנת תרפ"ה (1925)

בבית שרוף למחצה, הרי בכל זאת היה זה בית־ספר מצליח, ודוקא בימים קשים, כשצעיריגו היו רעבים ללחם וידועי חולי, פרחה השפה העברית בקרב צעירי הדור, והיה בכך משום הנחת יסודות לחיים תרבותיים בעתיד.

בני הזוג סגל היו אנשים נפלאים שעשו רבות למען העיירה, ואם כי מרחוק באו — נתאקלמו בה והרגישו כאילו היו חלק בלתי נפרד מאתנו, וכך ראוי גם בני העיירה. לאחר ששהו במקומנו כשמונה ימים בקירוב, עד ששוקמו הריסות העיירה ורוסנו המגיפות, קמו ועלו לישראל ובנו את ביתם בראשון לציון.

בראשית שנות החמישים, כשנה לאחר שהגעתי ארצה, ביקרתי בביתם יחד עם יונה רבר (בלושטיין), והם לא נלאו מלספר את אשר אירע ומצא אותם בתוך העיירה בתקופה ההיא. חבל שלא העלינו אז את הדברים על הכתב, שכן היה בהם כדי למלא פרק מלא תוכן בספר זה.

כיום בני הזוג סגל אינם עוד בחיים. הם השאירו אחריהם בן ובת ונכדים, ולנו הותירו צרור זכרונות נעימים על אנשים שסייעו בעשיית הסטוריה בעיירתנו בפעולותיהם המבורכות למען תושביה.

נחום פלדמן

„השומר הצעיר"

ת ח י ה קראו לרך הנולד בשם „הקורא הצעיר", כי אכן אחת המטרות המוצהרות היתה לקרוא ספרים שהיו עד אז בבחינת „טריפה" ולא באו בבית יהודי. הספרים הללו היו עוברים מיד ליד והיו קוראים בהם בצנעה כדי שהגדולים לא ירגישו בכך. את הספרים היו רוכשים מפרוטותיהם הדלות של בני הנוער, שכל אחד מהם תרם כמיטב יכלתו כדי לרכוש עוד ספר ועוד ספר. אם כי אף אני נמניתי בשנים מאוחרות יותר על תנועת „השומר הצעיר", הרי על ראשיתה של התנועה מסר לי ידידי הבכיר יהודה רבר. לדבריו היה „השומר הצעיר" לעובדה קיימת בעיירה בשנת 1920, ומי שיסד אותו הלכה למעשה היה לייבלה רוזנצווייג מן העיר סרנה, שבא לעיירה באופן מיוחד למטרה זו. לייבלה זה ריכז יום אחד את כל בני הנוער ברחבה מאחורי אהרוזתו של מנשיקוב, ושם הרצה בפניהם על הרעיונות והעקרונות של „השומר הצעיר", ולא עבר זמן רב ומיטב בני הנוער של העיירה נתלכדו מסביב לסמל ולדגל של „השומר הצעיר".

ההתארגנות בשורות „השומר הצעיר" עוררה רוגז בקרב ההורים, שראו בכך התרופפות שלטונם כתוצאה מ„מרד הצעירים". ולא בכדי, כי הצעירים לא היו עוד ממושמעים כפי שהיו רק תמול־שלשום, ופה אף פסקו להתפלל או „לעשות ברכה" ואם עשו זאת, ניכר היה שאין זה אלא כדי לצאת ידי חובה בלבד. מלכתחילה ידוע היה שמלחמתו של הדור הקשיש נגד הדור הצעיר היא מלחמה אבודה, וכשראו שלא יוכלו להם, הניחו את נשקם ונתנו לענינים להתגלגל בדרך שנתגלגלו.

אנקורים ואנקורות בקן „השומר הצעיר"
עם ראש הקן משה סמולר וראש הקבוצה שרה פיינמן
בשנת 1929

הנהגת הקן נפרדת מיצחק פרימק בשנת 1930

הקן בשנת 1931

הקן בשנת 1932

עד מהרה הפך „השומר הצעיר" לגורם חינוכי רב ערך בעיירה. יזמו מפעלי תרבות שונים והציגו הצגות, ארגנו תהלוכות וערכו שיחות על נושאים שונים. ואף כי „השומר הצעיר" דגל בסוציאליזם, נתלכדו סביבו האמידים בקרב בני הנוער ובני האינטליגנציה בתוכם, בעוד שאחרים התדפקו על דלתותיו ולא נתקבלו.

על ראשוני „השומר הצעיר" בעיירה נמנו אהרן רבר, יצחק פייגל, זוסיה שחורי, בנימין שתדלן, טובה חזן, רבקה רזניק, בלומה ולמן, שרה שליין, זייוול סמוליאר ורחל סמוליאר. גילם הממוצע של כל אלה היה אז בין 10 ל־13 שנה. (יסלחו לי הקוראים, אם השמטתי שמות מבין „הראשונים", כי מה שאירע לפני יותר מ־40 שנה עלול להשכח).

ומשהונף פעם דגל „השומר הצעיר" ברמה, שוב לא הרפו ממנו במשך כשתי עשרות שנים. משכיללה הגברדיה הותיקה את תפקידה, וחבריה המשיכו מי בדרכו להכשרה ומי בעלייה לארץ וכד', באו מחליפים שמלאו בלא פחות מסירות וכשרון את עמדות קודמיהם.

המנהיגות החדשה שעסקה בליכוד וגיבוש השורות היתה מורכבת מאברהם סרברניק, חיים קליינמן ז"ל, שניאור ולמן, לייבל גורפינקל ואחריהם, ואחריהם באה משמרת חדשה.

בזמן שאני נמניתי על קן „השומר הצעיר" עמדו בראש הקן: גרשון רבר ז"ל (שנפטר במלחמת העולם השניה), משה פל (כיום בארה"ב), יצחק גנדלמן (ברוסיה), חיים כץ (בקנדה) וצבי טוכמן (בישראל). צעירים רבים התדפקו על דלתות התנועה, אך היה עליהם להיות כשירים לקבלה. הם נדרשו לקיים עשרת הדברות של התנועה ככתבם וכלשונם, להוכיח בהתנהגותם, ידיעותיהם, ויחסיהם עם הבריות, כי הם מסוגלים להיות חברי התנועה, והיו כאלה שנכשלו במבחנים המוקדמים הללו ולא זכו להתקבל.

בל"ג בעומר או בכ' תמוז היתה מתארגנת תהלוכה עצומה של בני הנוער המאורגנים בתנועת „השומר הצעיר" והיו צועדים ליער הסמוך באדמובקה, שם מבלים יום שלם במשחקים בשירה ובריקודים ובערב חוזרים בסך בשירה לאור לפידים דולקים ובשירי לכת עבריים, ואף תושבי הכפר האוקראינים היו עומדים בצידי הדרך ומריעים ליהודים הקטנים. רבים מהם היו מביטים בנו בקנאה על כי השאיפה לחזור לארץ אבותינו ליכדה אותנו יחד והגולה האפלה לא יכלה להעיב על שמחת החג.

הקשר ההדוק עם ארץ ישראל עמד בראש המשימות של התנועה. כל אימת שהופיע שליח מהארץ היינו בולעים בצמא את דבריו. קרה שבאו סתם יהודים לביקור בעיירה, ומייד הוזמנו לקן להרצות על מה שמתרחש בארץ. שיר חדש שהופיע בארץ או ריקוד חדש שנפרץ, בעיקר ריקודי עם, מיד נקלטו בתוכנו. הוא הדין לגבי מאורעות ראויים לציון שצויינו כראוי בעיירתנו, וכל זה על ידי תנועת „השומר הצעיר" המאורגנת להפליא.

במחצית השניה של שנות השלושים, בערך בשנת 1936/7 החלו השלטונות הפולניים להצר את צעדיה של תנועת „השומר הצעיר". גזרה יצאה כי לא תקויים תנועה ציונית בלתי אם קבלה רשיון מיוחד מהשלטונות, ולא ניתן רשיון כזה לתנועת „השומר הצעיר", בנימוק שזו תנועה סוציאליסטית שמאלנית שבתוכה מוצאים מחסה אלמנטים עויינים של המשטר (קרי קומוניסטים), ומאחר והעיירה נמצאת במרחק קטן מן הגבול הרוסי, לא תתכן קיומה של תנועה זו.

האמת היא שאנו הצעירים חניכי התנועה לא ידענו בדיוק מה זה קומוניזם והיה לנו אז מעט מאד מושג על המשטר הרוסי שמעבר לגבול. ענין זה מעולם לא שימש עבורנו נושא להגות בו והמדריכים לא העלוהו אף פעם לדיון בפנינו, כי אחרי ככלות הכל היו לנו נושאים הקרובים יותר ללבנו כדי להגות בהם.

משעברה מפה לאוזן השמועה כי נאסר עלינו להיפגש יחדיו בגזירת השלטונות לא רצינו לקבל על עצמנו את הגזירה והחלטנו להיאבק ויהי מה. החלטנו לחייב את מדריכינו להמשיך בפעילות חרף גזירת השלטונות. כמובן שהמדריכים לא יכלו לקבל את עצתנו כי אנחנו הצעירים לא היינו ברי עונש.

ולא כן המבוגרים, שצפויים היו לענשים חמורים ביותר. הפתרון בכל זאת נמצא בצורה של התארגנות קונספירטיבית. היינו נפגשים לעתים מזומנות בעליית הזוג של אחד החניכים, אך לא היינו שרים בציבור כי אם נפגשנו לשיחת רעים. יצחק רוטבורד היה באותו זמן ראש הקן שלנו, והוא היה מסכן את עצמו ומופיע לפגישות שלנו, ופעם אף קרה מקרה שהמשטרה הפתיעה אותנו בפגישה כזאת. עד כמה שזכור לי היה זה בעליית הגג של מתתיהו פיינמן שבתו רחל היתה חברת קבוצתנו. למרות שהיינו צעירים לא אבדנו את עשתונותינו. ראשית הסתרנו את יצחק בתוך ערימת שחת שעל הגג, ולאחר שהבטחנו שאיש לא יגלה אותו ירדנו מעליית הגג והתישבנו „בחצי גורן" במחסן (שהיה קרוי קאמער). לאחר שהשוטרים בדקו את המקום ולא מצאו אתנו מבוגרים, ציוו עלינו להתפזר ולא להפגש שוב.

במסגרת מאמציה לחסל את התארגנות „השומר הצעיר" איימה המשטרה אף על הורי החניכים, ואלה באמת לא היו אשמים. הפגישות החלו להיות אמנם נדירות ובמשך הזמן כמעט ופסקו.

מאוחר יותר נמצא פתרון בדרך מקורית ביותר, על ידי שהחלטנו להתארגן במסגרת „החלוץ הצעיר". התארגנותה של תנועה זו היתה מותרת ונתן לה רשיון. הופיע שליח של התנועה, נדמה לי מן העיר קלוסוב, ושמו היה משה. הוא הקים את „החלוץ הצעיר" בעיר. פרט לשליח עצמו ולשלטונות ידוע כולם כי בכוונתנו להמשיך ולהיות חניכי „השומר הצעיר", אם כי כלפי חוץ היתה זו תנועה אחרת. לא אוכל לזכור בדיוק את הרעיונות ששליח תנועת „החלוץ הצעיר" הביא לנו. קשה לי גם כיום לנתח את ההבדלים שבין שתי התנועות. אך זאת אזכור כי הקנאה שלנו לתנועת „השומר הצעיר" היתה כה רבה עד כי נשבענו לשמור אמונים לתנועת „השומר הצעיר", ולמען הדיוק אני מתכוון לאלה מאתנו שהיו את הגרעין המלוכד של חברי „השומר הצעיר" שאני נמניתי עליהם (כי בינתיים נוספו גם אחרים שלא היו קודם לכן חניכי „השומר הצעיר").

השליח של תנועת „החלוץ הצעיר" לימדנו אז שני שירים ביידיש שכבשו את העיירה בסערה ושרנו אותם תקופה ארוכה למדי. שירים אלה היו „דאָס ציגעלע" ו„גענסעלאַך מיט מויערן".

האמת היא שפה ושם, בעיקר ערב פרוץ המלחמה פולין־גרמניה, התגנבו גם רעיונות קומוניסטיים לתוכנו. על רעיונות אלה היו מתלחשים מפה לאוזן, כי ידעו שאסור לדבר על כך. היו אלה סיפורים יפים על ימות המשיח (כלומר התגשמות הקומוניזם) כשלא יהיה מחסור בעולם, לא תהיה מלחמת גזעים ומעמדות, בקיצור עולם שכולו טוב. למרות שבני נוער מתפתים בדרך כלל במהירות לרעיונות מסוג זה, קשה להגיד כי נמצאו בתוכנו תומכים נלהבים לרעיונות אלה שכן לא ידענו איך ליישב את הסתירה בין התגשמות הקומוניזם ושיבה לארץ ישראל.

ההוכחה המוחשית ביותר לכך שרעיונות „השומר הצעיר" לא יכלו לדור בכפיפה אחת עם רעיונות הקומוניזם היתה בזאת שהסובייטים, כשנכנסו למחוזותינו ב־1939, רדפו את „השומר הצעיר" בשצף קצף והכינוי שהדביקו לתנועה זו היה „התנועה הפשיסטית היהודית השומר הצעיר"...

הקן נפרד מזייבל סמולר
בשנת 1933

קבוצת מבוגרים ערב יציאה להכשרה
בשנת 1936

ש. ז. סמולר

"השומר הצעיר" במחתרת

כשעברה הנהגת "השומר הצעיר" בלודביפול לידי השכבה היותר צעירה, נמנו על **ההנהגה:** לייבוש רבר, יחיאל פיינר, דבורה אתשטיין, סוניה פרימק, בלומה פייגל, משה ורנר, מניה ורנר, דבורה גורין ובילה רבר, **ואני הייתי ראש הקן.**

דור זה היה דור תוסס ובעל יזמה ורוח חדשה ורעננה. מלא מרץ וחדור שאיפות חדשות. צופה לקראת העתיד.

התנועה היתה אז במחתרת, ואת אסיפות הקן נאלצנו לערוך על יד חוף הנהר טלומש, **לא רחוק מהכפר** חובקוב, **מאחורי אבנים גבוהות שהתמזגו עם נוף עצום ומעורר רגשות. למקום זה היינו מגיעים בסירות, דבר שכשלעצמו הווה חוויה עצומה. חוויה אחרת היתה מעמד השבועה לדגל ולתנועה, מלווה בהרמת שלוש אצבעות (המסמלות: עם אחד, שפה אחת, ארץ אחת) ובשירת ההמנון, מעמד שהקנה התלהבות עצומה, חלום ותקווה לעתיד טוב יותר.**

כדי להיות ראויים להגשמה פעלנו בכל השטחים, החל מפעולות למען הקרנות הלאומיות וכלה בפעילות בשטח הרוחני. הגדלנו והרחבנו את הספריה, שהיוותה חלק נכבד בחיי הרוח של הנוער; ארגננו שעורי ערב ועזרה ליתומים ומחוסרי אמצעים; אספנו כספים בימי פרח לקרנות; ערכנו הגרלות, נשפים והצגות, וכדומה.

הקן בשנת 1938, תחת מסוה "החלוץ הצעיר"

בית־הספר פסק לפעול אחרי עזיבתם של גורביץ וסגל, **אך לאחר מאמצים מרובים הצלחנו לשכנע את** שמחה אורבוך ז"ל מרובנה **לקבל תפקיד של מורה ומדריך כאחד. אחרי שגם שמחה עזב להכשרה, הבאנו את** משה סמולר מקורץ. **הוא יסד כתה ראשונה שלמדה עברית ללא עזרה ותרגום ביידיש, וכן ניהל את קן "השומר הצעיר". כתה זו היוותה את היסוד להקמת בית־ספר "תרבות", אותו הקמנו בכוחות משותפים.**

דבורה ויסמן (נורן)

"גורדוניה"

כבר בימיה הראשונים משכה אליה „גורדוניה" נוער רב, וגם „גזלה" חברים מתנועת „השומר הצעיר". ביחוד נמשכו אחרי החיים התוססים בתנועה שכללו: פעולות תרבות, טיולים בסביבה, הופעות ספורטיביות, פעילות ציונית (כמובן) והצגות חינוכיות.

המייסדים הראשונים של „גורדוניה" היו יצחק גנדלמן מברזנה ובני לודביפול אשר אולבסקי, בלה רבר, בלומה וולמן וכותבת השורות האלה, ועוד חבר אחד.

זכורני יום שוק (באזאר) בו היתה התנועה מיוצגת בקיוסק מיוחד של עבודת־יד וציורים. החברים היו מבקרים קבועים בספריה בעיירה, ומדי פעם הוציאו בכוחות עצמם עתון־קיר על בעיות ציוניות ועולמיות. הרבה חברים השתתפו בשעורי תנ"ך שהתקיימו בשבתות בבית־הספר „תרבות". חברי „גורדוניה" השתתפו גם כנציגים בועדות שונות, כגון: ועד התרבות, ועד קרן קיימת ואחרים. גם השפה העברית כבשה את מקומה הבלעדי בתנועות הנוער, ולא פעם, בעברנו בערבים ברחובות העיירה, נשמעה עברית מכל עבר.

פלוגת הכשרה של „גורדוניה" בשנת 1933

עבר הזמן. בלומה וולמן נסעה לרובנה; אשר אולבסקי נסע לוילנה; נוספו חברים אחרים במקומם בהנהגה המקומית: משה אולבסקי וחיה שטרקמן. עזרה ניכרת הוגשה לקן על ידי החברים מההנהגה הראשית ומההנהגה הגלילית.

גם נקודת הכשרה נוסדה במקומנו ליוצאי „גורדוניה" בלודביפול. הודות לעמל חברינו התקיימה הנקודה זמן ממושך ונתנה דחיפה להרבה חברים לעזוב את הגולה ולעלות ארצה ישראל (יוזכר כאן כי בין החברים בנקודת ההכשרה היו גם בני מקומות אחרים, כמו יעקב פיקסמן ממזיריץ, הנמצא כיום בארץ), ועל ידי זה ניצלו מצפרני הנאצים ימח שמם. נדמה היה כי תוך מספר שנים היו עולים הרבה בני נוער ארצה, והנה באה השואה...

כבר בזמן כניסת הסובייטים נהרס הכל, ועם בוא הנאצים היו מנהיגי הנוער בין הקרבנות הראשונים.

בצער ובעצב נזכרים כיום בארץ שרידי „גורדוניה" ויתר תנועות הנוער בחיים התוססים של חבריהם וחברותיהם שלא זכו לעלות והושמדו ביד אכזרית.

יהא זכרם ברוך!

נחום פלרמן

„גורדוניה" והקיבוץ ליד לודביפול

בין תנועות הנוער החלוציות בלודביפול תפסה „גורדוניה" את המקום השני. תנועה זו קמה בסוף שנות העשרים, בערך בשנים 27־1926, ותוך תקופת זמן קצרה הצליחה לרכז סביבה עשרות בני נוער מכל הגילים.

תנועת גורדוניה היתה, איפוא, תנועה עממית, אשר בה מצאו את מקומם בנים ובנות מכל השכבות החברתיות והכלכליות.

כדוגמת „השומר הצעיר" היתה גם ל„גורדוניה" תלבושת משלה וסמל משלה. וכמו שהברכה המסורתית של „השומר הצעיר" היתה „חזק ואמץ", הרי יוצאי „גורדוניה" ברכו זה את זה ב„עלה והגשם".

אפיינית היתה נהירת בני הנוער מתנועה לרעותה. זה היה קורה בעיתות קוניונקטורה, או מה שקוראים שגשוגה של תנועה אחת לעומת רעותה. לכך היו כמובן רק סימנים חיצוניים, וקשה להגיד שבני הנוער התעמקו בהבדלים האידיאולוגיים. אם נתברכה התנועה בשליחים, או שהשירים ששרו בה היו יותר נפוצים, או שהיה לה מועדון יפה, טיולים וכד', כל אלה קסמו כמובן לבני הנוער. ולא אחת קרה שקבוצות בודדים הצטרפו לתנועה אחרת לאחר שעזבו את התנועה שהם היו חברים בה. ולא זו בלבד, אלא כשמצאו שעת כושר, פרשו שוב מן התנועה החדשה, וחזרו אל התנועה הקודמת, וחוזר חלילה.

אין ספק בכך שתנועת „גורדוניה" כדוגמת „השומר הצעיר" תרמה חלק נכבד בהחדרת רוח ציונית חלוצית לעיירה, וכתנועת „השומר הצעיר", גם היא הקיפה עשרות בני נוער מכל הגילים.

זכורני שבשנות השלושים קם בעיירתנו קיבוץ של „גורדוניה", קיבוץ, פשוטו כמשמעו. האמת ניתנה להיאמר שאנו הצעירים ידענו על היצור הקרוי קיבוץ רק מפי הגדולים, והסבירו לנו שקיבוץ יכול לקום בעיר גדולה, שם ניתן למצוא מקומות עבודה. על כן היה ברור לנו שקיבוצים היו קיימים בורשה, וילנה, צנסטוחוב, ברנוביץ וכדומה. אך לא עלה בדעתנו שגם בעיירה ניתחד כמו לודביפול אפשר להקים קיבוץ. אך ראה זה פלא. מה שסבורים היינו שלא יתכן לעשותו מבחינה הגיונית, קם והיה לעובדה.

הקיבוץ מנה כמה עשרות חברים: רובם של הקיבוצניקים היו תושבי העיירות הסמוכות, ומיעוטם באו ממרחקים. ניתן היה להכירם ללא קושי על פי לבושם: כולם היו נעולים נעליים גבוהות (סאפוזשקעס) מצבע צהוב ומעילי עור (קורטקעס).

ואם תשאלו מה היתה מלאכתם של אלה במקום נידח כשלנו, הרי תתפלאו כי היו „חוטבי עצים ושואבי מים", פשוטו כמשמעו. וכמובן נתקיימו בדחק, ואכלו לחם צר ושתו מים לחץ. אך לשבחם יאמר שהחזיקו מעמד תקופה של כשנתיים ימים.

עד שנוסד הקיבוץ, סבורים היינו שעבודת חטיבת העצים נועדה רק לאכרים, ואין יהודי מסוגל לעשות מלאכה זו. באו הבחורים הללו וטפחו על פניה של סברה זו. הם הוכיחו כי גם יהודים צעירים מסוגלים לעשות עבודה קשה ומפרכת!

וכשאנו מדברים על חטיבת עצים, הבה ואסביר לילדי הארץ מה פירוש הדבר.

באיזורים שלנו בגולה היה החורף קשה מאד. הוא נמשך בערך 6 חדשים מאוקטובר ועד מרץ, ובתקופה זו היה הכפור מגיע לכדי 40° מתחת לאפס. בימי חורף קשים אלה היה צריך להסיק תנור כדי שלא לקפוא מקור בבתים, וזאת עשו על ידי הדלקת עצים בתנור, כי חומר דליק אחר להפקת חום לא היה בנמצא (פחם לא היה מגיע אלינו, ואילו נפט היה יקר והשתמשו בו רק לתאורה).

בסוף הקיץ או בימות החורף היה כל יהודי מכין לעצמו עצים להסקה לכל החורף. העצים היו מובאים בצורת בולי־עץ (קלעצער), כלומר בלי ענפים, והיה צריך לנסר אותם, ואחר כך לחטוב אותם לחתיכות קטנות.

קשה לומר שהבחורים הצעירים שבאו מקרוב ומרחוק היו מאומנים בחטיבת עצים. אף כלים ראויים לשמם לא היו להם, ואכן היה עליהם לעבור חבלי הסתגלות קשים. ומאידך היו חייבים לעמוד בהתחרות עם אכרי הסביבה, שמלאכתם היתה חטיבת עצים, והם לא בנקל היו מוכנים לוותר על מטה לחמם.

קושי נוסף היה לצעירים להתגבר על רגש הרחמנות שגילו נשות העיירה כלפי הבחורים היהודיים („נעבעך אַ יידיש קינד דאַרף האַקן האַלץ" — כלומר, „ילד יהודי מסכן חייב לחטוב עצים"). ורק מתוך רגש רחמנות זה היו מוותרים לא אחת על שרותם של הצעירים הקיבוצניקים ומוסרים את העבודה לגוי...

אנחנו הילדים היינו מתקוממים נגד רחמנות זו, ולהיפך, היינו גאים על כך שאחינו הגדולים יודעים לעשות מלאכה שאינה מקובלת על היהודים. לפיכך היינו נלחמים לא אחת למען ימסרו לצעירים את העבודה ואף היינו עוזרים להם כמה שיכולנו בידינו הקטנות.

עלי לומר שעיקר פרנסתו של הקיבוץ לא היתה דוקא חטיבת עצים אצל תושבי העיירה. יש לזכור שהיו גם כמה מקומות עבודה „מאורגנים", ואלה היו המנסרות. האחת היתה המנסרה של פיקובסקי, שעמדה בירכתי העיירה במזרח, והשניה היתה בחמילובקה, מרחק של כ־10

קילומטר מן העיירה. בשני מקומות אלה היו עובדים גם בחורים מן הקיבוץ. יש לציין עם זאת כי גם במקומות המאורגנים וגם בעבודה פרטית היה השכר זעום, וכפי שאמרתי רק בקושי יכלו להתקיים ממנו.

מלבד חטיבת עצים עסקו הבחורים בכל עבודה אחרת שנזדמנה להם. למען האמת, לא הזכרתי לעיל „שאיבת מים", אלא לתפארת המליצה, שכן אני לא ראיתים עוסקים במלאכה זו, אך חזקה עליהם שלא נבדלו משאר אנשי העיירה, שכולם עסקו במשך כל השנה במלאכה זו.

מים היו בשפע בסביבה שלנו. העיירה היתה מוקפת נהרות ובארות מים, ועד כמה שזכור לי היו 3-4 בארות בסביבתנו. אך היה צורך להביא את המים עד לבתים. את המים היו נושאים בדליים. תחילה היו נושאים דליי עץ, ואחר כך עברו בהדרגה לדליי פח. בקיץ היתה המלאכה קלה יחסית. ניגשת עם הדלי לנהר או לבאר, שאבת מלא הדלי או כמה דליים, והבאת אותם לביתך. אך בחורף, שאני!

חברי ההנהגה המקומית של „גורדוניה"
נפרדים מאפרים קוזיול בשנת 1933

בחורף היה קשה לשאוב את המים מהבאר בגלל הכפור הקשה שנצטבר מסביב והיה מקשה את הגישה. להוציא דלי מים מהבאר היה ממש בחזקת סכנת נפשות בגלל אפשרות ההחלקה ליד הבאר.

ואם תשאלו: אם היתה באר, מדוע הלכו לנהר לשאוב מים? התשובה היא כי את מי הבאר אמנם ניתן היה לשתות ולהתרחץ בהם, אך הם לא היו ראויים לבישול. והעיקר, לא היו ראויים (כך בכל אופן טענו) למיחם־התה (סַאמַאוואַר). מסיבה זו היה צריך ללכת לנהר ולשאוב משם מים.

בחורף היה הנהר קופא כולו, ועובי הקרח היה מגיע לפעמים לכדי מטר עומק. לכן היה צריך לקחת גרזן ולכרות בור בתוך הקרח (מה שקרוי היה פולונקה), ואחר שהגעת למים צריך היה להשתטח על פני הקרח, להוריד את הדלי לתוך המים כדי לשאוב מים מן הבור. גם מלאכת כריית הבור בקרח וגם השאיבה היו קשות למדי, ואשה לא יכלה לבצע אותן, ואם עברת ליד הנהר וראית לפעמים אשה עוסקת במלאכה זו כלום לא תעזור לה? על אחת כמה וכמה אם היית קיבוצניק! ולכן חזקה על הבחורים שאף מקום מגוריהם היה רחוק מן הנהר כי עזרו בשאיבת־מים.

וכשמדברים על המים, הבה אציין שגם על מי־הגשמים לא היו פוסחים בעיירתנו, ומים אלה היו משמשים בעיקר לכביסה ולחפיפת הראש. אם כן לכל סוג מים היה השימוש שלו.

ולסיום פרק זה של קיבוץ גורדוניה בעיירה אוסיף ואומר לשבחם של הבחורים, שאם כי רובם באו מבתים אמידים, הרי הסתגלו חיש מהר לתנאים הקשים ששררו בעיירה, וזכו להערצה כללית ובעיקר בקרב בני הנוער שבעיירה.

יהודה רבר

"החלוץ"

אם זכרוני אינו מטעני, התארגן סניף „החלוץ" בלודביפול עוד בשנת 1920־1919. אני זוכר שסיפרו כי יהודה שוורצמן (כיום בארץ — יהודה שחורי) התחיל לעבוד כשוליה של נגר אצל מיכאל שינדל, היות והוא רצה לנסוע לארץ ישראל שם דרושים רק בעלי מקצוע. אתו יחד עבד גם הערשקה טובבין, ושניהם השתייכו ל„החלוץ". לא ידענו אפילו את פירוש השם. כל שידענו היה כי „החלוץ" עובר לפני המחנה, כלומר שהם יהיו הראשונים שיעלו

אסיפה כללית של „החלוץ" בשנת 1929
על יד מבצר חופקוב

לארץ. אחר כך גדל הסניף, והצטרפו אליו משה־לייב פיקובסקי, שניאור טובבין ויצחק כספי, והבנות שרה ונחמה בלנקמן, איטה גיטרמן, זיסל וברריגדל אתשטיין, ועוד רבות מאלו שהיו אז את הנוער המאורגן. אלא שלא כולם הגשימו את רעיון העלייה ארצה, מי בגלל חוסר כסף, ומי שהיה לו כסף לעלות אך לא רצה להינתק מן המשפחה. אבל חלק עלו וחיים אתנו כיום בישראל.

פעולת הסניף סבלה מדי פעם משפל, אחרי שהפעילים היו עולים ארצה. היה עובר זמן עד שאחרים תפסו את מקומם והפעילו את הסניף שעסק בפעולות למען הקרנות הלאומיות ובטיפול בהכשרת חברים לעלייה ארצה, על ידי הסברה ויציאה לנקודות הכשרה עד לעלייה. אפשר להגיד כי סניף „החלוץ" היה גם הראשון לארגן את הנוער במקום, ואחריו התארגנו סניפי „השומר הצעיר", „גורדוניה", „העובד" ו„ביתר".

בתקופתי, אני זוכר פעילות גדולה בסניף „החלוץ" בלודביפול. זה היה בשנת 1930־31 עת עזבתי את „השומר הצעיר" (בו התחנכתי מילדותי) ועברתי ל„החלוץ", ויחד עם עוד חברים וחברות מסורים התחלנו בפעולת הסברה רחבה. קבלנו חברים צעירים שהתארגנו ב„החלוץ הצעיר", ארגנו חוגים ללימוד השפה העברית, שכרנו אולם גדול בבית אלקה יסנבולקה וקיימנו מועדון יפה. חברים יצאו להכשרה, אבל ישבו זמן רב וחיכו לתור לעלייה, ולצערנו נסגרו מדי פעם שערי הארץ ורק יחידים זכו לעלות. באותה תקופה עלו הבנות פרומה רוטבורד וברריגדל שפילקה, ולולא פרצה מלחמת העולם השנייה בה ניספו רבים, היו אולי זוכים רבים נוספים לעלות ולהישאר בחיים.

ישאו שרידי תנועות הנוער בלבם את זכר החברים והחברות שלא זכו לעלות ולהגשים את משאת־נפשם לחיות במדינה עצמאית, ונפלו בשאתם בכבוד את שם ישראל בגולה הדוויה. כשעיניהם נשואות לציון.

ועד „החלוץ" בשנת 1927

נחום פלדמן

„ב י ת ר"

ז כ ו ר נ י שתנועת „ביתר" כבשה את העיירה בסערה. שליחי ביתר שבאו לעיירה כדי להקים תנועה זו ובעקבותיה את ברית הצה"ר (התנועה הרביזיוניסטית), שאליה השתייכו המבוגרים, הלהיבו את ההמונים בצורה כזאת עד שרבים היו נכונים לעזוב ולנטוש את בתיהם ומשפחותיהם, וללכת להילחם בעד שלמות המולדת. הסיסמא „בדם ואש יהודה נפלה, בדם ואש יהודה תקום" לא נפלה בחלל ריק, ועד מהרה ריכזה סביב דגלה של התנועה כמה מאות איש מכל הגילים ומכל השכבות.

עד שקמה התנועה הרביזיוניסטית היו בעיירה חלק מן האנשים שלא הגדירו עצמם כשייכים לתנועה זו או אחרת, אם כי רובם היו ציונים, או כמו שרגילים היו לקרוא לעצמם „איך בין אַ פשוטער ציוניסט", כלומר „אני ציוני פשוט". מיעוטם יכלו להגדיר בודאות לאיזו תנועה חלוצית הם שייכים.

כל האירועים המדיניים שנתרחשו בארץ ישראל בשנות השלושים והשלכותיהם על התנועה הציונית וביהדות העולם מצאו הד גם בעיירה שלנו. פתאום נתברכנו בשליחים, נואמים וסתם יהודים טובים, וכל אחד נשלח על ידי מי שנשלח במטרה ברורה לא להניח לרביזיוניסטים להשתלט על העיירה. פתאום נהיינו מרכז ההתענינות של תנועות שונות שלחמו על כיבוש נפשותיהם של יהודי העיירה.

המאבק עם התנועה הרביזיוניסטית השתרע הרבה מעבר לויכוח עניני, ועבר לתגרות ידיים, עד כי צריך היה את התערבות המשטרה, שכמובן לא חשה כל כך להתערב, כי מה איכפת היה לה אם יהודים מכים זה את זה ושוברים זה לזה את הראש?

ככל שהיה מופיע שליח או נואם של תנועה אחת, היו חסידי התנועה האחרת מפריעים לו בקריאות ביניים (אובסטרוקציות) לשאת נאומו, וכשהיו מתרבות ההפרעות המילוליות היו עוברים לויכוח בידים, ולא אחת היו יוצאים אנשים פצועים עד זוב דם.

על הרביזיוניסטים השתייכו רבים מ„בעלי האגרוף", אם אפשר לקרוא להם כך. על אלה נמנו בעיקר הקצבים, בעלי העגלות שהיוו את הגרעין, ומסביבם התלכדו גם אחרים. אין בכוונתי לפגוע חלילה בכבודם של אלה שנמנו על תנועה זו, אך אני חייב לציין שרובם הגדול העריצו את כח־הזרוע, והרעיון על כיבוש המולדת „בדם ואש" קסם להם יותר מאשר גאולת הארץ על ידי הקרן הקיימת. כמו כן „עין תחת עין" בימי מאורעות הדמים בשנת 1936 נתקבל על דעתם יותר מאשר „הבלגה".

יוזמי התנועה הרביזיוניסטית שנמנו על החוג הרעיוני של התנועה היו: חיים־יחזקל שלייפר, עקיבא וסרמן, שלמה זמדווייס ומשה טיקטין.

שלמה זמדווייס בא אלינו מהעיר סרנה, והוא היה ראש „ביתר" במקום. הוא היה בחור גבה קומה בעל הופעה נאה, לבושו ללא רבב ונראה היה ממש כקצין בצבא הפולני.

שלמה הצליח עד מהרה לרכז כמה עשרות בני נוער, רובם פרשו מתנועות אחרות ומיעוטם, שלא היו מאורגנים, מצאו מקום לפעולה בקרב תנועה זו.

הצבאיות היתה מיסודות התנועה, מסדרים צבאיים או צבאיים למחצה, עם רובי עץ או חרבות, „צעדות", שירי לכת צבאיים, אימונים באיגרוף ובשרמרקה וג'ודו. התנהלו כמובן גם שיחות אידיאולוגיות שעל פי רוב היו קשורות בנושאים צבאיים היסטוריים, גבורת היהודים בעבר, וכדומה וכל זה על מנת להפיח רוח קרבית בקרב בני הנוער.

היו גם התמודדויות ספורטיביות בין התנועות וכשתנועה אחת היתה זוכה היה הנצחון נהפך מיד מאורע פוליטי, וקרה גם שמשחק כדורגל נסתיים במהלומות הדדיות.

דרך הביתרים היתה להקניט את ה„שומרים" והיו רואים בהם קומוניסטים, שסיסמותיהם לבנין הארץ היו תפלות לרעיון הקומוניסטי. לא אחת כינו את יוצאי „השומר הצעיר" בשם „קומוניסטים", והאחרונים היו משיבים לביתרים בשם „פשיסטים", „מוסוליני" וכדומה. זכורני למשל שבני „השומר הצעיר" שרו באותם הימים שיר „חבריא, מה נעשה בלי עבודה, איפה נעבוד? בפתח־תקוה ערבים, בנס ציונה בדואים, איפה נעבוד?". הביתרים הוסיפו קטע נוסף: „חלוצים ושומרים בבירובידג'אן ובקרים. שמה תעבדו, שמה אין ערבים, שמה אין בידואים, שמה יש עבודה, שמה תעבדו".

באופן כללי ניתן לסכם כי תנועת „ביתר" פעלה בדרכים שלה להגברת הקשר בין היהודים לבין ארץ ישראל. וככל שתנועה זו היכתה שרשים בעיירה נידחת זו, כן פקדוה לטובה התנועות האחרות ששיגרו שליחים, אירגנו מפעלים, מפעלי תרבות שונים. ובעיתות של ישוב הדעת היו מוצאים יוצאי התנועות השונות לשון משותפת ביניהם, והיו אומרים זה לזה: הרי כלות הכל מטרה אחת משותפת לכולנו — לנטוש את הגלות המרה ולבוא לארץ ישראל.

אל נקמות ד',
אל נקמות, הופיע!

ה ש ו א ה

פרק ג'

ה ש ו א ה

פה עמוד, קורא יקר!

לפניך קברות־האחים בארץ הגזירה, שבהם מצאו את מותם אבות ובנים, אמהות ובנות, אחים ואחיות, וכל היקר לך.

ברשט ובחרדת־קודש הרכן ראשך, כי המקום אשר אתה עומד עליו אדמת־קודש הוא, כי ברמם הטהור של קדושים וטהורים קודש וטוהר.

לר–לר

שלהי קיץ 1942. שמועות נפוצו בגיטו. בערבים חשוכים מלאי חרדה ופחד נמסר מפה לאוזן: „אקציה" תבוצע, יחוסלו ילדים וזקנים כל אלה המכבידים על התקציב המלחמתי של ה„רייך", כל אלה האוכלים לחם חינם וחסד, כל אלה אשר חייהם ללא תועלת, שעמלם אין בו כדי להצדיק קיומם — יחוסלו. האויר אותו נושמים דרוש לעם „הארי", ועל מנת להקל על חייהם של זקנים־תשושים, יונקים ועוללים — — יש להמיתם...

האמת הנכונה, וכי מישהו בר־דעת סבור, שגיטו זה מקום מתאים לגידול ילדים? וכי מישהו יסכים, שהגיטו הוא מקום אידיאלי בשביל ראשי שיבה? רק מותם יכול להקל על חיי אומללים אלה. אין כל זכות על־כן למנוע את מותם של אלה, אשר נועדו לסבל ולכליון אטי, ולכן בחסד הרייך יומתו כל אלה ולא ייאלץ עוד איש לראות בסבלם ובקלונם...

דברים אלה נמסרו בשם הקומיסר. הוא אשר אמרם בפני נבחרי הגיטו תוך בקשת שיתוף פעולה מצידם, לחסל הפרשה במהירות ללא „פניקות" ובהלה, ואלה שמעום ונדמו. לא אדע אם בדיוק אלה הם היו הדברים, לא אדע אם נאמרו בכלל ומישהו שמעם, אך זכורים עדיין דברים אלה שסופרו מפה לאוזן. זכור עדיין הפחד, הבכי החנוק של עוללים וטף אשר עוררו דברים אלה.

חרדה ואימה אחזו את הגיטו. חושך וצלמות. ממש ככה. כל אם, כל משפחה ניסתה לשמור על אפרוחיה, וואת באמצעים שונים. המגודלים בין הילדים הלכו עם אבותיהם ואמותיהם ל־עבודה ואת הקטנים הסתירו, מעינא בישא, שאור היום לא יראה אותם. סגורים ומסוגרים תחת מנעול ובריח, שכן אמר הקומיסר כי מידי בקרו בגיטו, מתרוצצים בו הילדים כמו תרנגולות מבוהלות בלול. בערבים, מבלי להדליק אור, שהרי מצרך כזה נמחק מתוך רשימת המושגים הידוע עים בגיטו, ישבו ילדים בחיק אמותיהם ובחברת אבותיהם וכל יקירי המשפחה האחרים ומעיניהם ניבט הפחד מהלילה ומהמחר העתיד לבוא.

ארבעה ילדים היינו לאבא ואמא. בהוודע השמועה, לקחתני אמי לעבודה. אחות היתה לי, גדולה ממני רק בשנה. למזלי הרע לא גדלתי בעת ההיא במידה מספיקה בשביל להצדיק את קיומי כיעיל לרייך. אחותי הגדולה הלכה יום יום לעבודה. יום יום עם הנץ החמה יצאו לעבודת הכביש ואחותי ביניהם, שכגדולה נחשבה אך אני עם אחותי ואחי הקטן נשארנו בגיטו ומצפים חלקנו מהלחם שקבלו אבי, אמי ואחותי. ועד כמה שמנת הלחם קטנה היתה, התחלקנו שוה בשוה. כל אחד „מועיל" שקבלה, נתן מחציתה לאחד משלושתנו „הטפילים". זה בודאי לא הגביר וחיזק את ידי העובדים למען הרייך. כאמור ניסתה אמי לקחת אותי לעבודה וואת על־מנת שאחד פחות יהיה בבית ושלל היום מנה נוספת. אך ללא הועיל, לא קבלוני כפועל, חזותי בגדה בי.

יום שני. חזרו מהעבודה. השמועות הלכו ורבו. אחת מעיקה מהשניה, אחת טורדנית מר־עותה. אחותי קראה לי הביתה. בחוץ החשיך. מסובים היו מסביב לשולחן: אבי, אמי, אחותי, סבא, סבתא ועוד בני משפחה, שגרו באותו חדר. בעברי את מפתן הבית נשמע בכי חנוק, בכי עצור שהכרתיו מיד. אמי זאת הבוכיה. נכנסתי, הכל נדמו. אבי היה הדובר: „גש בני, כי דברים חשובים לנו אליך", וקולו רטט.

האורלוגין — תיבה ישנה ושחוקה עם שתי שרשרות שבקצותיהן משקולות — בלה מהזמן ומטלטולי העברות, המשיך בתקתוקו הצורמני. הוא יעיל, ממשיך בעבודתו כל העת, ואינו זקוק ללחם, גם בלה עד כדי אין חפץ בו וקשה להוציאו מהגיטו, אחרת היה עושה דרכו לאחד האוקראי־נים תמורת לחם או תפוחי־אדמה.

אבי אזר עוז והמשיך:—

„לך בני, לך לאחד הכפרים, עד יעבור זעם, לך וקיים את שמנו". הבכי הפך ליבבה חנוקה מלווה גניחות. הערב רד והחשיכה ירדה פתאומית. גוש חרשך עמד לבלעני ואני לא ידעתי את נפשי. הדברים כקרדומות נפלו על ראשי, אך טרם הגיעו לתודעתי, שעדיין ילד הייתי. עלטה ואפלה סבוני ולא ידעתי אשר אומר ואעשה.

אבי המשיך, וזאת בהתרגשות הולכת וגוברת: „אתה ילד נבון וגדול, את כל השמועות המופצות בראש חוצות שמעת, הימלט, הסתתר עד יעבור זעם. לך לאחד הכפרים וקיים את נפשך! מחר עם הנץ החמה תצא, ותחזור רק עת נודיעך דבר. לך ואלוהים יהיה בעזרך. אני אומר כל הלילה תהילים ואבקש את האל שיחננך וישמור עליך מכל צרה ופורענות."

אבי סיים את דבריו. לא היה מקום לויכוח. שותקים מלאי פחד וחוסר אונים המשיכו לשבת. וככה ישבו שותקים עד אשר יצאתי את הבית לאותה דרך ארוכה אשר נמשכה שנים.

ברוך גוטמן

בימי הרציחות

בימים הנהדרים והחמים של חודש אוגוסט 1941, ביום ראשון בבוקר, נכנס ללודביפול חלוץ הצבא הגרמני, רוכבי אופנועים ואופניים. בהיותי עדיין בגיל צעיר, נתקפתי רגשי אימה ופחד למראה פרצופיהם הרוצחניים של קלגסי היטלר ענודי צלבי־הקרס על שרווליהם. פחד נפל על כל תושבי העיירה מקטן ועד גדול, וכדי לקדם את פני הרעה, נערכה התיעצות מהירה בבית הרב והוסכם לצאת לקראת הגרמנים ולקבל את פניהם באיזו שהיא צורה. נבחרה משלחת, שבה היו: מוטל בן הרב, יצחק הרש גוטמן, שכנא שמש, ומוטל פרימק. העמידו שלחן ערוך בלחם ומלח על אם הדרך, התיצבו על־יד הדואר בסמוך לבנין של מוטל שטרקמן ובלב קשה וחרד ציפו לבואם של גייסות הגרמנים, אולי יכפרו פניהם.

בהתקרב הטור הראשון יצאה המשלחת לקראתו ומוטל פרימק קידם את פני הבאים בדברי ברכה. העוברים בראש המחנה השיבו דברי תודה על קבלת הפנים והמשיכו בדרכם אל העיירה. אחר הטור הראשון נעו בזה אחר זה ובקצב מהיר טורים נוספים, ולא עברו רגעים מועטים והחגיגיות של קבלת־הפנים הושבתה והגרמנים הראו את טלפיהם כי חיות המה. קודם הפכו את השלחן עם הלחם ואחר־כך התחילו לכבד את המשלחת במכות נאמנות. חברי המש־לחת מיהרו להסתלק מהמקום כל עוד עורם לבשרם ואחריהם ברחו שאר היהודים שנזדמנו אותה שעה ברחוב, מנוסת בהלה.

עד מהרה מצא מין את מינו, והשמועה בדבר בואם של הרוצחים הגרמנים הביאה בעקבותיהם את הרוצחים האוקראיניים מסביבת העיירה, שעטו על השלל בהסכמת אדוניהם. המאורעות התפתחו לפוגרום, האיכרים פרצו כל בית יהודי שמצא חן בעיניהם, היכו מכות רצח ושדדו מכל הבא ליד. לעת הצהרים התחילו לחטוף יהודים מבתיהם ולרכזם ברחבה שעל־יד בית־הרב. כאשר נחטפתי והובלתי לשם כבר מצאתי במקום כ־150 יהודים מוכים ונפחדים. הסיכויים לחיינו היו מעטים לאחר ששמענו מפי הפליטים שהיו בעיירה, כי ראשוני הנתפסים דינם להשמדה.

ה„פולקס־דויטשה" הרינג, שהיה מורה בבית־הספר הפולני בכפר, היה מיד פעיל בתורת גרמני וקיבל תפקיד ראש־העיר. הוא הגיע לרחבה בליווי קצינים, ולאחר שהתלחשו ביניהם זמן מה הובילו אותנו תחת משמר בכיוון ה„גמינה" (מועצה). שם נעצרנו וחילקו אותנו קבוצות־קבוצות, המיועדות לכל מיני עבודות. בגורלי נפל לעבוד ביחד עם יוסף גלוזמן, דוד „הורשאי" יהושע פורשפן, פנחס גרפינבוים, שבח גרפינבוים ואחרים ועבודתנו לקצור שבולת־שועל מה־שדות של מרביוב ולהביא את התבואה לחצר של מרביוב, שבה חנה הצבא הגרמני עם סוסיהם. ליווי מזוין היה כל הזמן לידינו לשמור עלינו ולזרזנו בעבודה. פלוגות אחרות של יהודים עבדו בניקוי כלי־הרתמה של הסוסים ובניקוי חדרים לחיילים.

כך עבדנו ללא הפסק כל היום ואף ברדת הלילה לא שחררו אותנו. אז החלטנו, אני ויוסף גלוזמן, להסתלק ובחסות החשיכה התחלנו להתרחק בתוך התבואה הגבוהה. לאט־לאט התרחקנו משטח העבודה, חצינו את הנהר לעבר התחום היהודי והתחלנו להתקדם בכיוון הביתה. הגעתי לביתו של דוד אשר פייגלשטיין, ששם קיבלוני בהתרגשות רבה, כאילו באתי מעולם האמת. נמסר לי כמה חרדים בבית לשלומי, אך לא נתנו לי לרוץ תיכף הביתה מחמת הסכנות האורבות בלילה. בקוצר־רוח חיכיתי לאור הבוקר, בשעה חמש ושלושים בערך עברתי את הכביש בכיוון הביתה. בהתקרבי לבית ראיתי והנהו מוקף גרמנים בחוץ, ובפנים אוקראינים משתוללים וסוחבים כל מיני כלי־בית.

ברגע שהתקרבתי לדלת, ניפנף אלי אחי זינה מהעליה ולחש לי לעלות אליהם. בלי להתמהמה קפצתי לתוך העליה ונגליתי לעיני המשפחה, שקיבלו אותי בהתרגשות של שמחה. לאחר שנרגעו הרוחות התחזק זינה והחליט על דעת עצמו לרדת להתיר את הכלב מהשרשרת ולשלחו באוקראינים הפורעים לעשות בהם שפטים. מבלי שירגישו בכך התחמק וירד בלאט מעלית־הגג, התיר את הכלב שהיה קשור באורווה ופקודה מפורשת נתן לו להרחיק כל זר מהבית, ובעצמו נשאר במקום לראות איך יפול דבר. הכלב קפץ לתוך הבית ובשצף־קצף התנפל על האוקראינים שהיו בבית, נשך על ימין ועל שמאל עד שכולם גורשו מהבית. הם התלוננו לפני הגרמני שהסתובב בחוץ, אך למזלנו לא ידעו לדבר גרמנית ואף לא עלה בידם להסביר דבר. אולם הפעם בא הכלב לעזרתם, ברדפו אחריהם החוצה, ובלי להבחין בין אוקראיני לגרמני, קפץ ועלה ישר לפרצופו של הגרמני. משראה זינה מה שעלול להתרחש, קפץ והחזיר את הכלב לתוך הבית ובעצמו חמק בעד הדלת האחורית וברח אל ביתו של לייבל אולבסקי לראות משם את הנעשה בבית.

הבית נתמלא שוב גרמנים, שהתחילו לחפש בתוך הבית וסביבו, אולם בני־הבית נכנסו לתוך הבונקרים שהכינו בעוד מועד, וחיפושיהם עלו בתוהו. לעת ערב נעשה יותר שקט, חיל החלוץ התחיל לזוז קדימה ואל העיירה הגיעו חיילים חדשים, שניגשו להשליט „סדר ומשטר" בעיירה. חזרנו הביתה וחיכינו בחרדה לבאות, מבלי להעיז לצאת מהבית. אחרי שהרינג נתמנה לראש־העיר, הקימו הגרמנים משטרה וגייסו אוקראינים לשרת בה כשוטרים. תושבי העיירה

התחילו להעניק להרינג מתנות וביקשו ממנו להשתדל, שלא יאונה כל רע ליהודי לודביפול. אולם הגרמנים קטני־הנפש לא קיימו הבטחות, ולילה אחד לקחו 8 יהודים והובילו אותם למקום בלתי ידוע שמשם לא חזרו עוד. שמות ה־8 היו: אלעזר פיינמן, עקיבא זלצמן, עקיבא וסרמן, שאוליק ולמן, נפתלי־קה ולמן, יעקב ברמן, שרה־אלט (חלמרין). ההודעה השגרתית היתה שנלקחו לעבודה, אך כעבור שבועות אחדים נודע מפיו של פולני אחד, שמעבר לבית־הקברות הפולני הוציאו הגרמנים שבעה גברים ואשה אחת להורג. בדרך זאת נתגלה גורלם המר של שמונת היהודים.

המצב ההמיר והלך מיום ליום. בסתיו התחילו השלטונות הגרמניים לארגן את גיטו לודביפול. תחום הגיטו השתרע מכיוון ה"פראם", החל מ־צחק קוגוט עד פינת רחוב קוריץ, ומיוקל רבר עד אחרי האופה ברדר. את כל היהודים עקרו מבתיהם והעבירו אותם לתחום הגיטו. לגבי־רים עשו מחנה לחוד בתחום הבנינים של בית־ספר "תרבות", בית קליינמן, נטע שינדל (סטלמך). אז יצאה משלחת להרינג וביקשה ממנו לבטל את גזירת ההפרדה ולהרשות לגברים להתגורר ביחד עם משפחותיהם בתוך הגיטו. הבקשה נתקבלה והגזירה בטלה. מסביב לגיטו הקימו גדר גבוהה, ושוטרים אוקראיניים במדים מיוחדים הופקדו לשמור עליה. את כדור המוות הראשון בתוך הגיטו קיבל החייט משה פונט על־שום שקיבל מגוי בעד הגדר אווז כתשלום בעד תפירת זוג מכנסיים. שוטר אוקראיני הבחין בכך וירה בו והרגו במקום. פונט הוציא את נשמתו על־יד הגדר.

פחד מוות נפל על תושבי הגיטו, משם נלקחו לעבודה אנשים שחזרו מוכים ומעונים או שלא חזרו כלל. פעם הפסו אותי ואת שלמה רויטבורד ושלחו אותנו לעבוד בז'נדרמריה. אולם במקום עבודה עינו אותנו שם במכשיר חשמלי, שנצטוינו להחזיק חוטי חשמל עד שקי־בלנו זרם, ומשהשמטנו את החוטים הנחיתו עלינו מכות. אחרי ניסויים קשים וצעקות מחרידות עזבו אותנו, וברחנו משם בכל כוחנו כמי שבורח מפני המגיפה. כך הלך המצב הלוך ורע מיום ליום.

יום אחד יצאה פקודה מאת השלטון הגרמני להקים "יודנראט" מטעם היהודים. כחברים ביודנראט נכנסו: מוטל אתשטיין, יוסף גלוזמן, יניה גכפינבוים, קלמן ולמן וברדר האופה. מה־שלטונות הגרמניים הקבועים בעיירה היו: הז'נדרמריה שהתאכסנה בבנין של אוסצקי, לויטננטים גרמניים שהתגוררו בבנין של נפתלי ולמן והמשטרה שתפסה את הבנין של שלום השוחט. לילה אחד הופיעו שוטרים ובידיהם פקודה מאת השלטון הגרמני במקום ולקחו את שלמה זמנדויים, איינשל פיינמן, לייזר פיינמן ואשר פייגלשטיין — כולם דודי. אבי, יצחק־הירש גוטמן, התחיל להשתדל בעזרתו של יוסף גלוזמן בדבר שחרורם, כי ידענו היטב מה היה גורלה של קבוצת היהודים הראשונה. בינתיים הובלו למחרת כל העצורים תחת ליווי משמר לקוסטופול, אולם אבי לא נלאה מאמציו לשחד את הגרמנים ולהציל את האנשים, שלבסוף הוכתרו בהצלחה. נתקבל רשיון ומכתב־המלצה מאת גרישה קוט מטעם השלטון הגרמני בלודביפול בדבר שחרורם. בלי לאבד זמן יקר מיהרו נשי העצורים עם מכתב־השחרור לקוסטופול. למזלן הגיעו למשטרת קוסטופול ברגעים האחרונים לפני הוצאת פסק־דינם. הקצין המטפל קרא את המכתב והבטיח לעיין מחדש בפסק־דין וביום השלישי לצאתם מלודביפול הגיעו הנשים בלוית הבעלים, שנת־קבלו בעיירה בשמחה גדולה.

פרשת החטיפות שימשה אות־אזהרה לאנשים לא להסתובב בחוץ יותר מדי. עבר זמן והחיים בגיטו נכנסו למסלול רגיל של צרות ותלאות, שהיו לחם חוקם של היהודים יום — יום.

היו יוצאים לכל מיני עבודות, מי בעיר ומי מחוץ לעיר. העובדים מחוץ לעיר נלקחו ליערות לחטוב עצים במשך כל השבוע וביום ראשון היו חוזרים "הביתה".

בראשית החורף של שנת 1941 הגיע ללודביפול קומיסר גרמני ומיד עם בואו התחיל להראות את נחת זרועו. בלילה הראשון הגיע עם עוזריו לגיטו, התרוצצו וצעקו אימים: היהודים יוצאים החוצה תיכף ומיד! וכדי להחיש את מילוי הפקודה דפקו בכל בית והוציאו בכוח את היהודים המבוהלים. מקום הריכוז היה ברחבת השוק, שלשם הובאו כמה מאות יהודים. הקומיסר הגיע למקום ועמו הרינג ואוקראינים אחדים, ומיד פתח בנאום רווי שנאה, חירף וגידף מערכות ישראל, שהם אויביו של העם הגרמני וכיוצא באלו דברי הסתה והפחדה. וכדי לתת תוקף וחיזוק לדברי הבלע, ירה מספר יריות, אך באפילת הלילה לא נפגע איש ונתן פקודה לברוח בחזרה לגיטו.

כוונתו האמיתית של הצורר נתגלתה, כאשר הזעיק מיד לאחר פיזור "האסיפה" את היודנראט ומסר להם את פקודתו בדבר איסוף כל הזהב, הכסף והנחושת שבידי היהודים ולרכזו במקום אחד לשם מסירתו לידיו. והיה אם לא יעשו כן, יוצאו כל יהודי לודביפול להורג. עם רדת הלילה, החל כל אחד להוציא את הכסף ושאר דברי הערך ממקומות המחבוא, כדי למסרם ליודנראט וזאת על מנת להציל את חייו וחיי העיירה כולה. בבוקר, קראו לקומיסר ומסרו לו את שנאסף במשך הלילה. אך תאוות הבצע של הקומיסר לא ידעה שבע. מידי פעם היה בא בדרישה חדשה, ואי מילוי הפקודה גרר עמו איום נורא שכל יהודי לודביפול יוצאו להורג.

על יהודי לודביפול הוטלה עבודת סלילה של הכביש לעיירה ברזנה. מנער ועד זקן יצאו לעבודה. על העובדים מונו כמשגיחים האוקראינים, והקומיסר היה בא מידי פעם לראות כיצד מתקדמת העבודה. כשם שהיהודים התרגלו לכל צרה, התרגלו גם לזאת. הם הקימו במקום מטבח שדה ומדי יום בצהרים, הוגשה מנת מרק העשוי מים ותפוחי אדמה. באחד מביקורי הקומיסר, הבחין מרחוק בלייבל טרוצקי ז"ל (של צירלה פון בוד) היוצא מאחד הבתים. התקרב אליו, שלף אקדחו והרגו במקום ואף ציווה לקברו מתחת למלוי הכביש ולהמשיך בעבודה. היה זה הקרבן הראשון בעבודה, שמצא את קבורתו מתחת לכביש.

עם ערב, לאחר העבודה היו חוזרים ברגל לגיטו. על הגשר שליד הדואר, היו עומדים השוטרים ובודקים בכליהם של החוזרים באם לא החביאו דברי אוכל גנובים. כשתפסו מישהו, היו לוקחים אותו לז'נדרמריה ושם היו מלקים אותו 20 מלקות שקשה לעמוד בהן. מנת הלחם היומית, לאחר יום עבודה מפרך, היתה 200 גר' ועל לחם זה חיו אנשי הגיטו.

המצב הלך והחמיר. לאחר מספר שבועות נפל קרבן נוסף — גולדה גולדין ז"ל. בבדיקה השגרתית על הגשר בחזרה מן העבודה היא נתפסה ובכליה מצאו כמה תפוחי אדמה שניתנו לה על ידי אחד מגויי הכפר סלישט. היא נלקחה לז'נדרמריה ושם הרגו אותה. אנשי היודנראט נקראו לאחר מכן למקום ונדרשו לקברה במגרש של אוסצקי. למחרת בבוקר הודיעו אנשי היודנראט למשפחתה על האסון.

כך נמשכו החיים, הוספנו לעבוד כרגיל עד ליום שלישי י"ב לחודש אלול 1942. השכם בבוקר, לפני שהספקנו לצאת לעבודה, הופיעה בריצה לביתנו גולדה פיינמן וסיפרה שהגרמנים הודיעו לנשים שעסקו בנקיון העיר שאין עוד צורך בעבודתן. הבינונו מה עומד להתרחש. כמה־צית השעה לאחר מכן, באו אנשי היודנראט והודיעו לכל אנשי הגיטו שאין לצאת מן הבתים. מיהרנו כולנו להכנס לבונקרים שהוכנו מכבר. בבונקר הראשון היו: אני ברוך, אבי יצחק הירש, אחותי זלדה ואחותי מניה ויוסף אייזנשטיין. בבונקר השני היו: אחי זינה וגיסי יעקב פיינמן. בבונקר השלישי היו: רחל גוטמן עם שני הילדים, אשתו של יוסף אייזנשטיין, מלכה שעיעס עם בתה, דוד שייקעס עם אשתו ושני הילדים, שעיה וצביה (החיים כיום בקנדה), גולדה

פיינמן עם בתה מטל. בבונקר הרביעי: הדוד אבא גוטמן. אמא־בתיה שיצאה מן הבונקר חזרה אל הבית כדי לקחת את בת אחותי מניה, לא הספיקה כבר לחזור ונחטפה על ידי הקומיסר אשר המשיך להסתובב בגיטו ובעזרת השוטרים והז'נדרמריה חטפו את כל היהודים שנשארו והובילו אותם לקסרקטינים במחנה הצבאי הפולני. כל פשיטה בעיר היתה מביאה עוד כמה מאות חטופים למחנה.

עם ערב, הוטל עוצר על הגיטו, לבל ייצא או יכנס מישהו. רק בבוקר, נכנסו הגרמנים בלווית מספר אוקראינים, חיפשו היטב בכל מקום וכל הנמצא נהרג במקום. כשהגיעו לביתנו, ערכו חיפוש מדוקדק ומצאו את מקום מחבואנו והוציאו את כולם החוצה. בשעת היציאה הצלח־נו אני וזלדה לחמוק מעיניהם הבולשות סביב ונכנסנו לבונקר השני. השעה היתה 11 בעת חיסול הבונקר הראשון בה מצאו את מותם בחצר הבית: אבא, אחותי מניה ויוסף אייזנשטיין. לאחר מספר שעות חזרו המרצחים לחפש בביתנו. וכשהחלו הילדים שהיו בבונקר השני לבכות מרעב ומצמאון, שמעו הגרמנים ובעזרת שוטרים נוספים הרסו את קירות הבונקר וציוו את כולם לצאת לחצר בה היו כבר עשרות שוטרים. אני, במקום לצאת, עליתי בסולם אל העליה, הסטתי את הסולם הצידה והצלחתי להכנס לבונקר שבו היו זינה אחי וגיסי יעקב פיינמן. הבונקר היה בעל תקרה כפולה ולא עלה בידי הגרמנים למצאנו. מבעד לסדקים שבקירות ראינו כיצד הרגו הגרמנים את כל יושבי הבונקר וקברום בחצר הבית.

מבונקר זה בו הייתי, הצליחו לברוח שייקה וצביה והילדים של דוד ויינשטיין ואני, ברוך. היה זה בליל ששי, שאני, זינה אחי ויעקב גיסי החלטנו לעזוב את הבונקר ולברוח אל מעבר לסלוטש. ביקשנו את אבא גוטמן להצטרף, אך הוא לא הסכים ונשאר. יצאנו כל אחד דרך רחוב אחר. זינה יצא ברחוב בין שלום־וולף ופרויקה ואני עם גיסי הלכנו ברחוב בין ויינר ופרויקה. זינה הצליח לחצות את הכביש הראשי ולהכנס לרחוב בין גולדה פיינמן והודיע, אך שם גילוהו השוטרים והרגוהו על־יד בית בתיה ולדמן שליד ההוליניצה של חסקל קופלס. אנו, בראותנו את הקומיסר מספר מטרים לפנינו, חזרנו על עקבותינו אולם לא לכוון ביתנו אלא לזה של סקוט ומשם קיוינו לברוח. אך מאחורי הגדר עמד שוטר שתפס את ישרוליק מנדלוביץ ושני ילדיו ומשהלך השוטר ואחריו ישראל מחזיק בכל יד אחד מילדיו זחלנו חזרה אל הבונקר שבביתנו.

ושוב התקרבו המרצחים אלינו אולם התעכבו בבית שלום־וולף ומצאו בעליית הבית את נונקה פרבר — הכרתיו על פי קולו — כשקרא אליהם „פוסטיטע מענע יא וואם פרושר" („הרפו ממני אני מבקשכם!"); אלה היו דבריו האחרונים ומיד לאחר זאת נשמעו 2 יריות ונוניק פרבר נהרג בבית שלום־וולף.

היה זה יעקב פיינמן ששיכנעני לצאת עמו עוד באותו לילה. יצאנו בין הבית של ויינר ועברנו בקפיצה את הרחוב הראשי ופנינו לעבר בית הספר „תרבות". המשכנו דרך השדות וכש־הגענו לסלוטש, האיר כבר היום. חמקנו מעיני הרועים בשדות וחצינו בשחיה את הנהר והגענו ליער. ביער מצאנו שלושה בורות שפתוחים היו עוד ובהם קבורים היו אנשי עירנו. המשכנו משם בריצה אל הכפר נובינס. פגשנו שם בבולק הרועה, שהיה אצל לבקו הזקן, שפנה אלינו כך: „לאן אתם הולכים, את כולם הרגו כבר, חיזרו לגיטו, בין כך תיכף יתפשו אתכם". לפני שהספקנו להפשו, חמק הנבל ונעלם.

פנינו לעבר סטרה־הוטה והגענו לביתו של גוי אחד ממכריו של אבא. לא נכנסנו ישר לבית אלא לגורן ושם שכבנו לנוח קמעא. רק בצהרים בבואו לחלוב את הפרה, נפגשנו. את האוכל שהביא לא יכולנו לאכול מחמת הרעב של כמה ימים ורק שתינו. הוא הובילנו אל היער והוא

עצמו הלך העירה כדי להוודע על המתרחש. כשחזר סיפר שזינה אחי נהרג. אצל הגוי שהינו כ־10 ימים. כשהחלו פושטות השמועות שהגרמנים יוצאים לחפש בכפרים, ביקש מאתנו הגוי שנעזוב ולבל נופיע שנית.

עזבנו את סטרה־הוטה והלכנו לכפר סטרי וגם שם התחבאנו ביער שליד הכפר ואחד ממכריו של אבא, אף הוא גוי, היה מביא לנו אוכל והצטער לספר לנו שכולם מעירתנו נהרגו. גם את ביתו נאלצנו לעזוב מפני דברי שכניו שהוא מסתיר יהודים. חזרנו ליער והיינו בו מספר ימים מבלי לדעת לאן נפנה. באחד הערבים החלטנו לעבור לסביבת סויפה. היה זה 19 יום לאחר חיסול הגיטו. יצאנו מסטרי בעזרת הדרכתו של הגוי ולאחר 4 שעות הליכה הצלחנו להגיע לברוד. נכנסנו למים והתחלנו ללכת ועד מחצית הברוד הגענו כשלפתע שמענו: "עמוד, מי שם?" לא ענינו על קריאת השומרים וחזרנו על עקבותינו. השומרים ירו לעברנו 2 יריות אך לא פגעו. כשהגענו חזרה לחוף מצאנו סירה עזובה קשורה, התרנוה ושטנו בה לעבר החוף; עלינו ועברנו דרך השדות של מנשקוב ומשם דרך הכביש הראשי של הכפר סלישט בשביל המוביל לכמיליבקה. לפנות בוקר הגענו לסויפר סמולרניה, אשר כל שביליה היו נהירים ליעקב. תחילה נכנסנו ליער ושכבנו לנוח. בבוקר נכנסנו לכפר אל אחד ממכריו של יעקב ומיד בבואנו קידם את פנינו הגוי שעלינו לעזוב מיד, כי הגרמנים שורצים בכפר ואף הרגו יהודים ביום האתמול. פנינו וחזרנו, אך לכל מקום אליו הגענו קידמו את פנינו באותו פזמון וכך חזרנו ליער.

כאן היה עלינו להפרד. יעקב נשאר ביערות סויפה, ואילו אני החלטתי לחזור אל מעבר לסלוטש. המשכתי לבדי והגעתי לבית־הספר הפולני ומשם בשביל המוביל לטחנת הקמח של ברדר, על יד הגשר של הכפר סלישט. הלילה היה אפל, גשם קל טפטף ואבדתי את השביל ועליתי בטעות על שביל אחר המוביל לבית מריוויוב שעל יד הגמינה ורק נביחות הכלבים העמידוני על טעותי. הצמדתי אזני לאדמה על מנת לשמוע את הד טחנת הקמח ובאותו כוון הלכתי וכך מצאתי חזרה את דרכי. באותו לילה היתה "זאבאווה" ברומיזיה ותנועה רבה היתה על הכביש. נאלצתי לזחול כל הדרך, עברתי את הבית של אברהם־יצחק גיטרמן והמשכתי דרך השדות בכוון הפלושה והגעתי לסלוטש. הלילה היה קריר, נכנסתי ליער וכיסיתי עצמי בענפי עצים. כשהת־עוררתי כעבור מספר שעות, הלכתי אל הגוי שהכרתי בסטרה־הוטה, אשר נתן לי לאכול והופתע לשמוע שחזרתי לכפרים האוקראיניים לאחר שהייתי כבר מעבר לסלוטש. באמצעותו נפגשתי עם חנה וקסלר ובתה שנמצאו לא הרחק משם.

הייתי עמהם רק מספר ימים, ולאחר שגשם שוטף ירד, נאלצנו למצוא מחסה ואיבדנו איש את רעותו. לאחר הגשם חזרתי לגורן של הגוי שם נשארתי מספר שבועות. היה עלי שוב לעזוב לאחר ששכניו החלו להפיץ שהוא מסתיר יהודים. בלב כבד עזבתי את המקום והלכתי בכיוון מטשולנקה לגוי קיקע. גם שם לא נכנסתי לבית אלא לגורן, שכבתי שם יומיים עד שהופיעה בוקר אחד הגויה. סיפרתי לה את הקורות אותי וביקשתי רשות להשאר אצלם. היא הבטיחה לשאול דעת בעלה ומאד שמחתי שהורשיתי להשאר אצלם. הוא הובילני אל היער לא הרחק משדותיו ושם בתוך סלע מצאתי לי מקום מחבוא. מדי יום היה מביא לי אוכל. לאחר כמה שבועות חליתי בטיפוס. באוכל לא יכולתי לגעת, והתרופה היחידה שבאה אל פי היו מי מעין קרים. הייתי במצב קשה והצמאון הציק מאד. עזבתי את הסלע וזחלתי בשארית כוחותי אל המעין עצמו ושם שכבתי במשך 5 ימים וגמעתי ממימיו. הכל היה שקט מסביב כשלפתע שמעתי קולות סביבי וראיתי סוסים רבים עומדים לא הרחק ממני. רציתי לזחול מהמקום ולברוח אך לא עמדו לי כוחותי. האנ־שים לבושים היו בגדי גרמנים ודיברו רוסית. הם פנו אלי ושאלוני מי אני, עניתי להם "עוורע",

וסיפרתי להם שאני חולה בטיפוס. הם שאלו ליהודים נוספים הנמצאים בסביבה וכשעניתי להם שאני יחידי, ענו לי שהם „פרטיזאנים". היו ביניהם הרבה יהודים מרובנה, קורץ ומזריץ. אחד מהם הביא לי אוכל ויי"ש.

בלילה עזבו הפרטיזנים ושוב נשארתי לבדי. לאט לאט שבתי לאיתני. כשהבראתי, נפגשתי ביער עם אחדים מבני עירנו ומהם נודע לי שהדוד אבא גוטמן חי והוא נמצא ביערות של פיפלה. הלכתי שמה עם פסח קחטשר ונפגשתי עם הדוד אבא גוטמן לאחר שנה שלמה של נדודים. פגשתי גם במשפחת ורנר אברהם, יוסף ואברהם שמש, רוזה גולדמן (כיום אוסטרובסקי), אברהם שתדלן, אפרים שתדלן, זליג ומיכאל שתדלן ועוד אחדים. הייתי עמהם כמה שבועות ואחר חזרתי ליערות מטשולנקה. שם פגשתי עם יהודים מקורץ, קוסטופול ואנשי לודביפול. ביערות היינו מהלכים חפשי, כי היינו בין הפרטיזנים שמספרם הלך וגדל מיום ליום.

רוב יהודי לודביפול התישבו ביערות לעוואטשעס וגם אני הצטרפתי לדוד אבא גוטמן. הם הקימו ביער בית עשוי עצים וכמוהם עשו יתר המשפחות.

עם כניסת הצבא האדום בסוף שנת 1944, עוד נשארנו מספר שבועות ביער ורק אח"כ עברנו ליערות שליד הכפר זוולוטשע. בכפר מטשולנקה הקים השלטון הרוסי את כל המשרדים שחלשו על כל המחוז. לודביפול היתה שרופה כולה.

אני התחלתי לעבוד במשרד החינוך ובערב הייתי חוזר ליער, שם גרתי עד שמשפחת אוסטרובסקי חזרה מרוסיה ושכרנו דירה במוקרה, לשם עקרו גם יתר היהודים ובכל ערב היו מתאספים אצלנו ומבלים יחדיו. רבים מיהודי לודביפול עוד היו מפוזרים. אחדים עברו לרובנה ולמקומות אחרים והיו כאלה שנשארו אצל הגויים.

גם לאחר כניסת הצבא הרוסי, עוד פעלו בסביבה הבנדרובצים. הצבא האדום היה מגייס את כל העובדים במשרדים לפעולות סריקה אחריהם. אני הייתי רק בן 16 אך גם אני יצאתי עמהם בהתנדבות. חפצתי להתנקם באותם אוקראינים. כשנודע לי על־ידי יעקב קליינמן ששמואל פרבר נמצא אצל גויים בכפר לא הרחק מחוטין, ששימש מרכז של הבנדרובצים, יצאנו פנחס אוסטרוב־סקי ואני ואלינו הצטרף עוד גוי אחד והגענו לאותו כפר ואמנם מצאנו שם אצל אותו גוי את שמואל פרבר. שכנענו את שמואל להצטרף אלינו ואף רשמנוהו להגירה לפולין וכך הגענו לעיר לודז' שבפולין. אני נכנסתי לקיבוץ ושמואל נכנס לבית ילדים יהודי. היינו בפולין כחודשיים ולאחר מכן יצאנו את פולין מצויידים בנירות יווניים. היוונית שלנו היתה עברית ומי שלא ידעה, בחר פסוקי תפילה וזאת כדי שלא יזהונו כיהודים. לאחר נדודים הגענו למחנה פרנולד בגרמניה. אני הצטרפתי לקיבוץ אותו עזבנו לאחר זמן מה בעליה ב' לאיטליה בה הייתי כחצי שנה ומשם הגענו לארץ ישראל.

בהגיענו לחופי הארץ, נתפסנו על ידי האנגלים וגורשנו למחנות בקפריסין. במחנות היינו כ־17 חודש ומשם באתי ארצה בשנת 1948 עם ילדי עלית הנוער. היה זה בחודש יולי והצטרפתי לקיבוץ משמר העמק שם עברתי הכשרה. בשנת 1949 נשאתי אשה ובשנת 1951 עזבנו את הקיבוץ ועברנו לבנות את עתידנו בעיר.

פלגי מים תרד עיני
על שבר בת עמי...

לייבעלע קעק-טרוצקי

יריית אקדח פילחה את האויר. המקום היה סמוך לאדמובקה, במקום שעבדו בסלילת כביש. העובדים היו קבוצה של יהודים צעירים וזקנים, נשים וילדים, לבושים בלויי סחבות מרופטים. היורה לא היה אחר אלא הקומיסאר הרוצח שתחביבו האהוב ביותר היה רצח, ולא רצח לשם רצח אלא אימון בקליעה למטרה, והמטרה היתה כמובן אדם, והאדם היה יהודי.

הפעם נרצח ביריה לייבעלע קעק, שהיה ידוע בעיירה בשם לייבעלע טרוצקי. הכדור חדר לרקתו והוא נפל מתבוסס בדמו והוציא נשמתו בו במקום ללא סבל או ענוייים. העומדים לידו לא שמעו אלא אנקת „אוי... מאמע"... והוא עצם את עיניו לנצח.

סלילת הכביש נמשכה כרגיל, העובדים יראו להסב מבטם לעבר הנרצח, כי עיני הרוצח צמא־הדם תרו עדיין אחרי הקרבן הבא, וכל אחד מהנוכחים ראה עצמו כמועמד הבא. הרוצח הנאצי היה עורך סיור מידי יום ביומו במקום הריכוז והעבודה של יהודי העיירה, בכביש אדמובקה, ומטרתו היחידה היתה לירות ולהרוג, ותמיד היה מוצא סיבה לרצוח יהודי זה או אחר.

כשל כוחו של פלוני ולא יכול להזיז אבן ממקומה, קוראו הרוצח אליו, מצוה עליו לעמוד במרחק במאה מטרים ויורה בו. נתרחק אחד מרחק מה ממקום העבודה — יורה בו. מושך אתה תשומת לבו בקול, בלבוש, בתנועה — שולח הוא כך כדור. ולעתים הוא יורה במישהו ללא הבחנה, על מנת להיפטר מעוד יהודי.

רק מעטים ידעו את שמו הנכון של לייבעלע קעק, בנם של צירל ויוסף מבית־המרחץ. שמו היה ידוע כלייבעלע טרוצקי. למה קראו לו טרוצקי? לא מן הנמנע הוא שאחד הלצים בעיירה הוסיף כינוי זה בגלל הדמיון בשמו הפרטי, אולם אין מקום להנחה כי היה דמיון בינו לבין טרוצקי בצורתו החיצונית, באפו או בתכונותיו. על כל פנים השם דבק בו, ובשם זה נודע בעיירה. קטן קומה היה וקטני קומה היו גם הוריו, ואפשר היה לחשוב אותם כאח ואחות, כי לא כל אחד היה יכול להעלות על דעתו שהם איש ואשתו.

את גילו המדויק של לייבעלע לא ידע איש, אף לא הוריו. זכורני בשנות השלושים אמרו שהוא בין שלושים וארבעים, אחרים טענו שהוא איננו אלא בן 20, ואף הוא לא ידע בעצמו מה גילו.

הזוג עם בנם חיו חיי עוני ודלות. ביתם מצוי היה במאורה אפלה בבית־המרחץ של העיירה, אשר רחוק היה מלהיות משוכלל. המקום היה סמוך לבית־הכנסת הגדול, ורווחו שמועות שבמקום זה משוטטים שדים ורוחות בלילות. מי שהיה נכנס לביתם בשעות הערב היה נתקף פחד ואימה. האב הזקן כפוף הגב יוסף היה עוסק במלאכת הסנדלרות, יושב שפוך על דרגש הסנדלרים ומטליא טלאים על גבי נעליהם של אנשי דלת העם. האם צירל עוסקת היתה בעסקי מרחצאות, נוטלת צפרניהן של נשים שבאו לטבול. היא שימשה גם מדריכה ומורה־דרך בעניני כשרות וטהרה, בקיאה בעניני טבילה ומדריכה כלות לפני כלולותיהן. לייבעלע עזר על ידה, אך לא חלילה בין כתלי המרחץ שם נשים מסתובבות בלבוש חוה, אלא שהוא עומד מבחוץ ושופך מים לתוך המרחץ באמצעות „שוקת עץ". ואין זו מלאכה קלה בימות

החורף, בעיקר שאיבת המים מהבאר למלאות את בית־המרחץ, אולם לייבעלע טרוצקי הקטן עומד בה. לעתים הוא חוטב עצים הדרושים להסקת בית־המרחץ, למרות שאין עבודה זו לפי כוחותיו.

מעולם לא למד לייבעלע בחדר, אך למד את האלף בית בעצמו וכן ידע גם לחזור על התפילה ששמעה מפי חזנים.

לייבעלע לא ראה נחת מימיו. לא היה לו יום אחד טוב בימי חלדו. תמיד סבל, סבל מעוני, סבל מחוסר דעת. לא בא בחברת אנשים, חי בודד וגלמוד וסיכוייו לבנות משפחה היו אפסיים כמעט. אך אומרים עליו שהיה בחור בעל הבנה, גילה בקיאות בדברים שונים ואף באלה שעמדו ברומו של עולם; היה אדיב כלפי הזולת וטוב לב, ותמיד מוכן לעזור לכל אחד כל אימת שהיתה לו הזדמנות לכך.

ירייתו של הרוצח שניתקה את פתיל חייו העלובים של יצור מסכן זה היתה יריה בעתה. זו היתה מיתת נשיקה שלא כל אחד זוכה בה. הפרפור בין החיים והמות לא ארך אלא שניות ספורות ולא כדוגמת בני העיר האחרים שהתייסרו בעינויי מות איומים, כשרבים הושלכו חיים לבור המות המלא עד אפס מקום אנשים, נשים וטף.

קברו של לייבעלע קעק נכרה במקום בו נפל ונהרג. בין שורות עצי לבנה כרו לו את קברו. יהודים אמרו קדיש אך הדמעות קפאו בעינים.

העצים מלבלבים, הדשא הירוק מכסה את השטח, עדת צפרים מזמרת בימות האביב והקיץ, ומי יודע אם הן לא דוברות חרש כי פה טמון לייבעלע טרוצקי.

יהיה זכרו ברוך.

מרדכי וולמן

חיי הגיטו והחשמדה

אותם הגויים אשר תמול שלשום היו ידידי היהודים, יצאו למסע שוד בעיירה שנערך במשך כל יום ראשון ובמשך הלילה. איש אמנם לא נהרג בלילה ההוא, אך רבים הוכו, צעירות ונשים נאנסו, בעיקר על ידי הגרמנים. במשך כשבוע לא יצא איש מביתו, מפחד שמא יתנקשו בחייו; בנות התחבאו בעליות הגג ובכל מקום־סתר, כדי שיד הגרמני לא תשיגן ולא תטמאן. הגרמנים הגיעו אמנם לבתים, השתכנו בהם ולקחו יהודים לעבודה — בעיקר לעבודות נקיון במחנות הצבא שחנה בעיירה. בהזדמנות זו הוכו ועונו רבים. גויים אשר גרו בבתי יהודים הלשינו עליהם, כי קומוניסטים הם וכבר בשבועות הראשונים הוצאו כ־10 אנשים להורג. תחילה סיפרו, כי הם נשלחו לעבודה, אך הדבר לא נתקבל על הדעת היות וביניהם היתה אשה זקנה אלמנה.

במשך החודש הראשון, הוקמו מוסדות העיר, שבראשם עמדו רק אוקראינים. ראש העיר היה הרינג, גרמני שהיה בזמנו מורה בבית־הספר הפולני בעיירה, ובמקביל למוסדות אלה נתמנתה מועצת־יהודים „יודנראט", שתפקידה היה לספק פועלים לעבודות צבוריות, לגבות מהיהודים מסים, קנסות ושוחד.

ראש־עיר זה זכר למי מהיהודים היו רהיטים יפים, בגדים, כלי־זהב וכלי־כסף יפים, ודי היה לו להזכיר זאת למישהו מאנשי היודנראט והדברים הובאו אליו „במתנה", אך דא עקא שלדבר לא היה גבול. הוא לא היה הסחטן היחידי, שוטרים אוקראינים למיניהם מצאו כל מיני עוונות וטפלו אותם על היהודים, כמו למשל הבטחות שהובטחו להם על־ידי היהודים מזמן הסובייטים ולא קויימו, היות והמלחמה פרצה, והם דרשו בגדים יפים, כלי זהב וכסף כפצוי.

לפני ראש־השנה הוחל בגידור השכונה שבין הרחוב 3 במאי לבין הרחוב קושצילנה. נאמר לנו, כי כאן ישוכנו שבויים רוסיים, אך באחד מימי חול־המועד סוכות הודיעונו, כי שכונה זו תהיה הגיטו. צו ניתן להוציא את כל המטלטלין החוצה, וועדה מיוחדת מטעם השלטונות תעבור ותבדוק, אם אין כאן דברים שהשמוש בהם אסור ליהודים. כל דבר, שמצא חן בעיני אחד מחברי הוועדה, נלקח והועמס על עגלות שהושכרו למטרה זו. שוד גלוי ורשמי זה נערך במשך כל היום, החל מהבוקר ועד הערב, כשבחוץ מטפטף הגשם וטיפותיו מתערבות בדמעות הנשים, העומדות ליד מטלטליהן ומחזיקות בידי הילדים הנפחדים. הטבע, כאילו אף הוא משתתף בצערם של אנשים אומללים, העומדים להיסגר בין גדרות הגיטו למאסר תמידי עד יום מותם. כך עמד כל אחד וציפה, ממש התחנן שיבואו וישדדוהו ככל האפשר מהר יותר, למען יוכל להכנס לאחד החדרים שהקציב לו היודנראט, מקום שם יוכל להניח את ראשו, להתיחד עם עצמו ולתהות מה הועיד לו הגורל בעתיד.

הוקם הגיטו. אך בזה לא תמה הפורענות. כעבור ימים מספר ניתן צו, כי לגברים מגיל 16 ומעלה אסור לגור עם משפחותיהם, עליהם לגור במחנה מיוחד לגברים, שמקומו בבית־הספר „תרבות" לשעבר. אין אני יודע מה היתה כוונת הגרמנים בצו זה, יתכן שהכוונה היתה להפסיק בדרך זו את הילודה (בלאו הכי לא נולדו ילדים בתקופה זו), או שמא חשבו להשמיד את היהודים מיד באותו זמן, היינו בסתיו 1941, ובאין גברים בגיטו יקל עליהם הדבר.

דבר אחד הושג. עצבי האנשים מורטו ונשתררה ההרגשה, שכחומר ביד היוצר כן היו הם בידי הגרמנים — חיי היהודי הפקר הם.

באחד הלילות בהגיע הקומיסר הגרמני ליאון נורגל ימ"ש, הוצאו רבים מהגיטו באישון ליל, השוטרים סבבו בגיטו וירו באויר. איש לא ידע מה קרה. הגברים חשבו שמוציאים את הנשים להורג; הנשים והילדים חשבו שמוציאים את בעליהן להורג. מפחד היריות, שכבנו על הרצפה עד אור הבוקר ובפינו תפילה שאבא יחזור בשלום. כמה שמחים היינו בהוודע לנו בבוקר כי איש לא נהרג.

ברור שבתנאים אלה, לא ניתן לבצע כל פעולה תרבותית. החיים הציבוריים שותקו לגמרי, ורק בזמן העבודה הקשה בסלילת הכביש, היינו מביאים לעתים דף מתוך מחברת ונזכרים בדברים, שלמדנו באותם הזמנים הטובים, או מדברים על חיי בית־הספר, על מטרות שלא הושגו ועל תקוות שנכזבו.

כארבעה או חמישה ימים לאחר כבוש העיירה, נלקחו 5 גברים במכונית אל הקסרקטין הפולני. שם היה עליהם לקבור מספר אנשים שנרצחו על־ידי הגרמנים. בהודעה, שפורסמה על ידי שלטונות הצבא, נאמר, כי אנשים אלה נתפסו כשנשק בידם, ואי לכך מצווים השלטונות

הגרמניים לא לשאת נשק. מי שבידיו נשק ימסרנו מיד לשלטונות הצבא. ובכלל אין לצאת מתחום הבית לאחר השעה 6 בערב, וכל העובר על הוראה זו — ייריה. בגיטו לא יכלו הגרמנים להקפיד על מלוי הוראה זו, ובעיקר במקומות המרוחקים מהגדר, אך היות וחלק די ניכר מה־אוכלוסיה גר בעברו השני של הרחוב ״3 במאי״, נחלקה האוכלוסיה כאילו לשניים. ובערבים לא היה כל מגע בין אלה שבגיטו לבין אלה שמחוצה לו. נפט לא היה כמעט בנמצא. אנשים אמנם נפגשו לעתים בערב והיו משיחים דאגותיהם בעבר שנראה עתה מזהיר, אף־על־פי שמעולם לא היה כזה, או מתוך תקוה לעתיד. לא פעם הוזכרו אנשים, שנהגו בחכמה ונמלטו לברית־המועצות בעוד מועד.

כל הארגון החברתי נתון היה בידי היודנראט. אנשים אלה פעלו תוך סכנת נפשות, כדי להציל מה שניתן להציל. לא פעם הוכו על ידי הגרמנים, אם לא הצליחו להספיק ולמלא את אשר הוטל עליהם למועד הדרוש. היו מהם שנאלצו לשתות יחד עם שוטרים אוקראינים כדי להקל גזירה שנגזרה או לבטלה. עצם פעולתם זו כנראה מרטה את עצביהם עד כדי כך, שהיו לא פעם יוצאים מגדרם ומכים את אחיהם באלות גומי, כפי שיעשו מעניהם הגרמנים. והיו מהם אף כאלה, שביום השחיטה הלכו עם הגרמנים וסייעו בידם למצוא יהודים מתחבאים, כדי להוציאם להורג. אף כי נדמה מתוך מה ששמעתי והכרתי אנשים אלה, כי הם ידעו מה צפוי להם ולא על מנת להציל את נפשם עשו זאת. הם התהלכו חפשיים עד לבוא פלוגת הס״ס; זו שתפקידה היה להרוג את יהודי העיירה; כך שהיה סיפק בידם לברוח ואף על פי כן לא ברחו. נראה שהם לא האמינו שקיימת אפשרות להינצל, או נכון יותר, שכדאי לברוח ולהנצל ולהשאר בחיים. יש לזכור, שבאותה תקופה הגיעו צבאות הגרמנים עד שערי סטלינגראד. אין אני רואה שיש להאשימם, אך אחדים מהם גם אין להצדיק, אם ברצוננו להיות נאמנים לאמת ההיסטורית. אמנם ידוע, שבמחנות ההסגר היו מקרים פי כמה וכמה גרועים ממה שאירע בגיטו לודביפול. אך ידוע שבגיטאות שונים ארגן היודנראט או סייע לארגן בית־ספר ואף תיאטרון (כמובן בערים גדולות יותר).

עם סגירת שערי הגיטו, הנהיגו הגרמנים שיטה של קיצוב מזונות ויחד עם זאת אסרו כל מגע עם החוץ. יתרה מזאת, היהודים הוזהרו שאם ייתפסו מחוץ לגיטו ללא רשיון, יירו. דבר זה גרם בהכרח שאיש לא רצה לגלות לחברו כיצד ואיך אפשר להשיג מצרכי מזון, ואיש לא תמך ברעהו שמא יוודע, כי הוא משיג מזון בדרך זו או אחרת ואז גם יוודע, שיש בידו דברי ערך אותם הוא מחליף למזון, וכשיטילו קנס כלשהו על הגיטו, יהיה הוא בין הראשונים אשר אליו יבואו וממנו יקחו. אף־על־פי־כן יש לציין לשבח קרובי משפחה, אשר היו תומכים האחד ברעהו, באותה תקופה כשהרעב נשקף בעיניים ולא מעטים התנפחו ומתו מרעב. היה בתמיכה זו של חלוקת הלחם או כל מצרך אחר ויתור גדול מצד הנותן, היות והמצרכים שהשיג, גם אם לא חילקם, לא הספיקו לו לעצמו.

בערב פסח, התאספו משפחות רבות באחד הבתים ואפו מצות יחד, במנות זעומות ומקמח לא מנופה רווי בכי ותקווה, כי בשנה הבאה יעשו זאת תוך רווחה; אללי, הם לא הגיעו לכך.

בימים הנוראים נערכה תפילה בצבור בבתים פרטיים, רק בית־כנסת אחד היה בגיטו, מתוך 5 שהיו בעיירה. אנשים פחדו להתאסף במספר רב בבית־הכנסת, שמא יגיעו לשם הגר־מנים ויתעללו או יהרגו. נידמה, שאף תוכן התפילה לא דיבר כל־כך אל לבות האנשים כמו בימים הנוראים ההם, וסימני השאלה לאחר כל אחד מאופני המוות שבתפילת ״ונתנה תוקף״ היו באמת לסימן שאלה אחד גדול. מי יחיה ומי ימות? מי באש ומי במים? מי בחרב ומי

בדבר?... כל אחד רצה להאמין כי הוא יחיה וכי באמת ייפגשו בשנה הבאה בירושלים. אך יללת הנשים, שאגת הגברים ובכי הילדים הוכיחו, כי אין הם מאמינים שאמנם יתקיימו משאלות לב המתפללים.

בן י"ד הייתי, וזו לי הפעם השניה לעלות לדוכן ולברך את הקהל. בפעם הראשונה התרגשתי מאד מעצם הדבר, שגדול הנני כבר, ובנטילת הידיים, כשהלווייים יוצקים מים על ידיך, היה גם משום זחיחות הדעת. אך הפעם עמדתי צמוד אל אבי, הרגש הרגשתי מה טוב היה אילו נתקבלה ברכתי ונתקימה בקהל ישראל, כמה חשוב וחיוני היה הדבר. שליח־הציבור לא פיזם הפעם בין ברכה לברכה, הנשים השתיקו את ברכתי בקול בכי קורע לבבות. היתה הרגשה כי קהל אחד אנחנו, פרטים היוצרים יחידה אחת, הסובלת והמעונה על היותה חלק מעם עתיק יומין, שנגזר עליו למות, ואין הוא רוצה למות. ולמה?! האם אין החיים יפים מן המות? גם אבותינו לא אהבוהו ומצאו כל מינים בטויים מקבילים למות: נאסף אל עמיו, הלך בדרך כל הארץ, נפטר, הלך לעולמו, וכו' וכו'. חפץ החיים ניטע בנו מדורי דורות, ואם היו מאבותינו שמתו על קידוש השם, הרי היה זה כדי לצוות לאחרים את החיים, ואילו כאן אתה הולך למות כשה לטבח יובל.

הגרמנים ידעו או חששו, וכנראה שהיה יסוד לחשש, שהיהודים לא ילכו כצאן לטבח, ולכן התחכמו ומצאו דרך כיצד להביא את הקהל לידי מצב כזה בו לא יוכל כלל להתנגד לפעולת השמדה רבתי. אחד האמצעים לכך היתה עבודת הפרך. הוחלט לסלול כביש בין ברזנה לזודביפול באורך של 25 ק"מ. אך־על־פי שאזור זה אינו זרוע ביצות, החליטו השלטונות להגביה את הכביש במקומות רבים מעל פני הקרקע. לשם כך הובאה אדמה במריצות, הובאו ופורקו אבנים גדולות, שאותן צריך היה לפורר לחצץ, וכבוש הכביש אף נעשה במכבשי־יד. כאמור, עבודה קשה. וכך אפשר היה לראות מידי בוקר עם שחר יצאו מאות גברים, נשים וילדים מגיל 12 לעבודת יומם שנמשכה עד חשכה, לפחות 14־12 שעות.

הגרמנים הכירו את טיב העבודה והחליטו להוסיף לעובדים ארוחה נוספת, שכללה מרק גריסים או מרק תפוחי־אדמה. התבשיל רק נקרא מרק, אך לאמיתו של דבר היו אלה מים מלוחים ובהם ¼ תפוח־אדמה ו־3־2 גריסים, דבר אשר רק גירה את תיאבון העובד אך לא השביעהו. כמות הלחם שניתנה לכל איש וגם לעובדים היתה 200 גרם ליום לפי התקן, אך המנה קוצצה ולמעשה קיבלו לא יותר מ־150 גרם, ויד הנוגש חמורה. מטעם הרשות מונו מנהלי עבודה אוקראינים — ואלה האיצו בנו, שמחו לאידנו, כי הנה גם היהודים עובדים והם יכולים לנגוש בהם, אך רע מכל היה סיורו השגרתי של הקומיסר הגרמני ימ"ש מידי בוקר. המסלול לארכו עבדנו מידי פעם, נמשך לאורך כמה ק"מ. כשהקומיסר הגיע רכוב על סוסו אל ראשית המסלול, מיד ידעו האחרונים כי המרצח בא. איש לא אמר להם, אך לפי הלמות הפטישים, לפי ריצת מובילי המריצות מלאות החול, לפי תנועות הכובשים אפשר היה לדעת זאת, כי אוי לו למי שנראה נרפה בעיני בן־מרצח זה, פתיל חייו ניתק היה באותו רגע על ידי כדור שהיה מפלח רקתו; הקומיסר התאמן, כנראה, בקליעה למען עשות את מלאכת המרצחים "נקיה".

בשבועות האחרונים לפני השמדת הגיטו, לא עבר יום ללא נרצח לאורך מסלול הכביש. מהם הובאו לקבורה בקבר ישראל ומהם נקברו תחת הכביש. המצב היה ללא נשוא. הרעב הציק, לכסף לא היה כל ערך, אף כי לא היה כלל כסף ליהודים. מצרכי מזון אפשר היה להשיג רק תמורת בגדים או כל דבר שוה כסף. ברור שאיש לא חס על בגדיו, כדי לקיים את נפשו ונפשות בני ביתו — אם רק היה לו מה לתת. הצרה היתה שרוב יהודי העיירה נשדדו וכל מה שלא נמצא

בעת השוד, נלקח על ידי קנסות: פרוות, סוודרים, גרבי־צמר נלקחו למען הצבא הגרמני בחזית הרוסית ואלה, שהיו עוד בידיהם בגדים או דברים אחרים, צריכים היו להסתכן, כדי להגיע עמהם אל הגוי להחליפם במצרכי מזון, וסכנה כפולה היתה להביא את מצרכי המזון פנימה לגיטו. לא אחד הקריב את חייו בהתפסו כשכבר להם או מספר בולבוסין בידיו. הורים היו שולחים את ילדיהם הקטנים בני ה־6 מחוץ לגיטו, כשבידיהם דברים להחלפה תמורת מצרכי מזון. לאלה קל היה להתגנב לשכונות האכרים ולחזור לגיטו. וההורים לא פעם פרחה נשמתם, עד אשר זכו שוב לראות את ילדם חוזר עם או בלי האוכל, כל עוד נשמתו באפו.

והיה אם נתפס מישהו על ידי האוקראינים, אפשר היה, אם כי לא תמיד, להציל את חייו על ידי מנה גדושה של שוחד. אך מי שנתפס על ידי הגרמנים, אחת דינו — למות. "חטאים" המורים כאלה קרו מידי יום ועל אנשי היודנראט היה לקיים מחסן תמידי, ממנו אפשר היה למשוך דברים שניתנו כשוחד, כדמי „לא יהרג".

מקום עבודה נוסף היה שרות אצל הגויים. נקוי אורוות, חטיבת עצים וכו'. אלה היו משלשלים לקופת היודנראט סכום סמלי וכטוב לבם עליהם היו נותנים גם לפועלים מנת אוכל זעומה — לא כדי לשבור רעבונם דוקא, אלא כדי שהספק העבודה יעלה. עבודה שהיתה כרוכה בסיכון נפשות, היתה העבודה במשטרה, בז'נדרמריה או בבית הקומיסר. כל צעד לא נכון שנעשה בשגגה על ידי היהודי, יכול היה להעלות חמתו של הגרמני, שהיה שולף אקדחו ויורה ללא שהיות יתרות וכל בקשות או תחנונים לא הועילו.

הגויים שהרגישו בדבר, ניצלו את היהודים תוך תקווה, שלא תיוותר מהם דמות אשר תזכיר את חטאיהם. זכורני, לאחר השחיטה הראשונה בקוריץ — שם הושמד הגיטו בשני שלבים, הראשון בחג השבועות והשני בחג הסוכות — בא שכן שלנו, גוי שגדל יחד עם אבי, וסיפר לו כי היהודים, שהובלו לבורות בקוריץ, קיוו מאד, ששכניהם האוקראינים הטובים יזכירו את שמם לטובה, ולפיכך הביאו להם דברי ערך, חליפות, שעונים, טבעות וכו' לתתם להם. כוונתו היתה ברורה, אך אבי המנוח ענה לו, שלאחר מותו אין נפקא מינה שאיש לא יזכיר את שמו, והגוי יצא בחרי אף.

היו מקרים בהם יהודים השאירו־החביאו חפצי ערך אצל גויים מכרים אותם ראו כאנשים ישרים, ובבואם ליטול מהם חזרה חלק מהחפצים, לא רצו הגויים להחזירם. כתוצאה ממצב זה ויחסים אלה שנוצרו בין היהודים והאוכלוסיה הסובבת אותם, ברור היה שאחד הגורמים, שהיה מעוניין להאיץ בגרמנים לבצע את מעשה הזוועה האחרון — השמדה טוטאלית של הגיטו — היו הגויים. חושבני, שזוהי מסקנה המתבקשת מאליה.

מספר בחורים ניסו אמנם לאסוף אי אלו כלי־נשק, כדי להתקומם ביום השואה, אך התכנית נכשלה. הגויים הלשינו, המארגנים נתפסו והובלו לעיר המחוז, שם הוצא האחד להורג והשני, ישראל דובינה, הצליח להימלט. בין כה וכה היתה הקהילה כה מדוכאה וכה חסרת אונים, שלא היה ביכולתה להתגונן, אך למרות זאת חושבני שהם מתו בכבוד על אף היותם מובלים כצאן לטבח.

ביום א' בשבוע, י"א באלול, נערכה אסיפת מוכתרי הכפרים בה נאמר להם על ידי הקומיסר, כי היהודים כבר עייפים ואינם מוכשרים יותר לעבודה ובתנאי מלחמה אלה נמצא, שהם אוכלים לחם חינם ולכן יש "לשלחם אל משה רבנו". היו מהם שהעיזו לספר זאת לידידי־הם היהודים, אך אלה לא רצו להאמין, כי עם שלם יושמד על לא עוול בכפו; אחרים חשבו, שאם תיפתח חלילה הרעה, הרי תפגע רק בזקנים שאינם כשרים לעבודה, כדוגמת קוריץ ועיירות אחרות. איש לא תיאר לעצמו, שכאן יהיה הדבר שונה מאשר במקומות אחרים, קשה

היה גם לתפוס את תכסיסי ההטעיה של הגרמנים, היות ובכל מקום נהגו בשיטה אחרת. ואפילו היו יהודי הקהילה מגיעים למסקנה שאכן יוציאום להורג — מה יכלו לעשות, לאן יברחו, היכן ייקלטו, מי יכלכלם. הסביבה העויינת הדורשת את דמם?

ביום ב׳, לא סקר הקומיסר את מהלך העבודה, אלא עבר בדהירה על פני העובדים בדרכו לעיר המחוז, כנראה כדי לקבל הוראות אחרונות בדבר ביצוע הפשע הנתעב — השמדת העיירה. השמחה שביקור הקומיסר עבר ללא קרבנות, היתה מהולה בפחד, התנהגותו הבלתי טבעית של המרצח עוררה ניחושים. ואמנם למחרת היום, יום ג׳, בהתעוררנו כדי לצאת לע־בודה, נמצאנו מוקפים על־ידי שוטרים אוקראינים. ראש העיר האוקראיני הגרמני, הרינג, נתמנה בינתיים לראש המחוז — ועבר בלוות אנשי היודנראט מבית לבית וצוו להתכנס בגיטו. האסון היה ברור, אם כי לא היקפו. ויצויין לשבח אותו גוי ששאלתיו: ״אדון מלניק, מה עלי לעשות?״ והוא ענני: ״ברח כל עוד נשמתך בך!״ היו ימים שחשבתי, מי יתן ולא אתעורר עוד משנתי למען לא אצטרך לראות יותר בסבל משפחתי ואחי לצרה ולא אסבול גם אנוכי, אך באותו רגע תקפני רצון כה עז לחיות, פתאום היו החיים כה יקרים בעיני ורציתי לחיות ולא למות. מחשבות שונות התרוצצו במוחי וכאובד עצות עמדתי ליד התנור המוסק לאפיית לחם בבית קרובי ר׳ אהרון וולמן ז״ל וחממתי ידי למול השלהבת. סטירת לחי מיד ר׳ אהרון העירתני — מה לך פה, קום ברח — הוא אמר לי, אז הבינותי מה עלי לעשות. ביחד עם עוד שלושה שכנים תכננו את דרך הבריחה. ביתנו היה הקיצוני בעיירה וגבל עם שכונת הגויים. עברנו את השדה והתחלנו לברוח עד הגיענו לסביבות הכפר בילצ׳קי מרחק 12־10 ק״מ מהעיירה. פבלו, גוי שעבד באפיית המצות לפסח, הכניס אותנו לגורן שלו למשך הלילה. למחרת עברנו אל שומר היערות שם היינו כ־4 ימים. זה האחרון טיפל בנו תוך השתת־פות כנה בצערנו, הביא לנו אוכל טוב על מנת לנחמנו במקצת. אני טעמתי מעט מהאוכל. חברי לצרה, גם זאת לא עשו. שונה כנראה תגובתו של כל אחד כשצרה מתרגשת עליו.

בליל ששי נפגשנו עם עוד קבוצת יהודים, שנמלטו ברגע שמקום מחבואם נתגלה על ידי הגרמנים בסיוע אוקראינים. קרוביהם נרצחו ואילו הם הצליחו להימלט ברגע האחרון. כעבור ימים מספר, הגענו לסביבות ל׳יבי׳צ׳ — כפר פולני, שעל ידו התחבאו רבים מיוצאי עיירתנו ועיירות סמוכות ונעזרו רבות על־ידי הפולנים. מפיהם נודע לנו כל גודל האסון. ביום ג׳ הובאו רוב יהודי העיירה לקסרקטין הפולני המוקף גדר עץ גבוהה, נתנו להם מנות לחם, ווואת על מנת להטעותם, כאילו אין הכוונה להשמידם סופית. מספר אנשים ניסו לעורר את הצעירים לתת יד לבריחה. השמירה לא היתה חזקה, רק כמה שוטרים ואולי לא יותר מ־20. אך היו כאלה שפחדו שמא על ידי בריחה זו ימיטו אסון על כולם, כי אולי אין בכוונת הגרמנים להמיתם. אך־על־פי־כן העיז קומץ אנשים לקפוץ בלילה מעבר לגדר ולברוח. ביניהם כמה החיים עמנו כיום. אלה סיפרו, כי קבוצת יהודים עברו בין האומללים וביקשו מחילה מההולכים למות על מנת שימותו מות טהורים וקדושים. וברגעי חייהם האחרונים לא שכחו כי יהודים הנם, ביהודים הם חיים, וכיהודים עליהם למות מות טהורים. למחרת העירום, וצוו עליהם להתפשט וללכת בקבוצות אל הבורות. 3 בורות נחפרו על ידי גויי הסביבה: לגברים, נשים וטף. כל קבוצה עמדה על קרש, נורתה, נפלה פנימה ואחריה באה השניה, כשלועי מכונות היריה של אנשי הס״ס השי־כורים מיין ומדם, פועלות וממיתות בזה אחר זה אנשים חפים מפשע. זקנים וצעירים, מלאי תקווה לעתיד, תקוות ההולכות וטובעות בנהרות דמם ודם יקיריהם, קרוביהם ואחיהם. מרחץ דמים זה נערך במשך כל יום ד׳ בשבוע. כ־1,500 איש נהרגו כנראה באותו יום, ויתרם כ־500 נהרגו בגיטו. אלה הצליחו אמנם להתחבא במקומות סתר, אך נמצאו לאחר מכן על־ידי שוטרים או אוקראינים, שהלכו לשדוד את בתי היהודים, ונהרגו. כל שטח הגיטו הפך לשדה קברות

ענק, יהודים נורו תוך צחוק ולעג על־ידי שוטרים גסי לב ואכזריים, ארורים יהיו. "למה אתה נופל?" נשמעה קריאת היורה הרוצח. או "ראו נא, אברהם־חיים כאילו מצלם את יתר ההרוגים" וכו' וכו'. דברים מסמרי שיער, וקשה כיום להאמין, שבאמת קרו ושאין זה חלום בלהות; אך לא, כך באמת היה!..

אנו לא ידענו, שהנגו חיים על הר געש, שהלבה הרותחת עלולה לפרוץ ממנו ולשרפנו חיים. אבי היה בין אלה שהומתו בקסרקטין, הוא וחבריו הלכו וביקשו מחילה איש מרעהו. הוא נתפס בלכתו לאמור „קדיש" אחר בת דודתו, שמזלה שיחק לה והיא מתה כמות בני־אדם בחדרה ועל מיטתה. לא לחינם אמרו אז, שעלול להגיע זמן בו יקנאו החיים במתים. את חובתו כלפיה הלך למלא, להתפלל לצור קונו, לעלוי נשמתה. אמי התחבאה ליד ביתה, אך יד שוטר אכזרי מצאתה שם ובבור בין השיחים נורתה והומתה ואף נקברה ליד הבית. סבתא, שאמי היתה בתה יחידתה, ראתה במות בתה עליה, רצה בצעקות קורעות לב לעבר יחידתה, אך נלקחה בכוח לקסרקטין ושם מצאה את מותה. ורואה אני אותם צועדים בשורה ארוכה ארוכה, עירומים ועליהם מעטה טהרה וקדושה כשמר המות ניבט מעיניהם, צועדים אל הבורות בדרכם האחרונה. קריאות הפצועים, שנורו אך לא גוועו מיד, פרידת אמהות מילדי טיפוחיהן, בעלים מנשותיהם; קריאות המפלחות את האויר ונאלמות בקול רעם מכונות היריה וצחוקם הפראי של המרצחים — וכך הם הולכים ונופלים זה אחר זה, זה ליד זה. יחד נולדו וגדלו בעיירה, יחד למדו בחדר, שמחו איש בשמחת רעהו ובכו על אסון רעהו, עתה אין להם על מה לבכות, האסון גדול מכדי שאפשר יהיה לבכות, רגבי אדמה מעטים יכסו את גופותיהם המעונות ודמם הרותח יעלה מעלה, כאילו לצעוק חמס על העוול שנעשה, על אכזריות איומה זו שנעשתה לקהילה, לעיר ואם בישראל, שהושמדה במחי יד אחד.

לאחר נצחון צבאות הברית על החיה הנאצית, התאספנו מתי־מעט, פליטי החרב והח־לטנו לגדור את חלקת השדה שם נהרגו קדושינו. יהיו נא קבריהם אלה לאות קין ולדראון עולם לאכזרים הטמאים, שלא חסו על חיי אנשים טהורים וקדושים; שרצחו הרגו והשמידו. ואנו שהננו רחוקים מהאדמה הטמאה של אוקראינה, אך קרובים בלבנו אל בורות הקדושים, היקרים והטהורים, נישא נא זכרם הברוך לדור ודור.

לאה וינברג

תחת עול הנוגשים

יום אחד נסע הקומיסאר לחופש והז'אנדרמים הרשו לצאת ליער לאסוף יאגעדעס... נצלנו את ההזדמנות, ובמשך שבוע היינו כל יום יוצאים ליער להחיות את נפשנו.

עבר שבוע, ופתאום חזר הקומיסאר באמצע היום, כשעוד היינו ביער. הוא הגיע ברכיבה ודרס אנשים בדרכו, ואחר כך גזר עונש 25 מלקות על כל אחד, ומי שלא קם אחרי 25 מלקות — קבל 10 נוספות. ראיתי את רחל ברויזמן בורחת ואחריה מלכה קעק ונסיתי לברוח גם אני.

אך הקומיסאר הרגיש בי וקרא לי לגשת אליו, ואמר: „את לא קבלת את מנתך", וכוון את אקדחו אלי. עניתי לו, במששי את אחורי: „כבר קבלתי את המלקות", והסתלקתי משם.

למחרת בא הקומיסאר אל מקום עבודתנו והתחיל להציק לי, כיוון שידע כי רמיתי אותו בדבר המכות. בתור נקמה פסק גם לדוצ'ה (בתה של לייקה מוסמן) 25 מלקות על שהסתכלה בו... בתו של הרוקח, מאשה פיינר, הולקתה גם היא, ואחר כך לקח את אשר איידלמן, השכיבו על הארץ, עלה ברגליו על צווארו, והיכהו עוד 10 מלקות, עד שהבחור היה כולו נפוח מרוב מלקות.

כשהסתלק הקומיסאר, מיהרנו והתזנו מים על המוכים, שהיו כולם ללא הכרה, עד שהשבנו את רוחם...

ישראל מנדלוביץ

המרד שנכשל

(מזכרונותיו של שריד)

י"ב אלול תש"ב (1942).

...המצב בגיטו מחמיר והולך מיום ליום. המרצחים הגרמניים ועוזריהם האוקראינים מהדקים את חגורת הבטחון הדק היטב, לבלי תת כל אפשרות לצאת או להכנס. ואם עד עכשיו עוד הצליח מישהו לצאת אל מעבר לגדרות התייל, כדי להביא תפוחי־אדמה אחדים טרף לבני־ביתו הרעבים, הרי מהיום ואילך אין עוד אפשרות כזאת.

הרעב מציק. אך יותר משמציק הרעב שוררת חרדה עמוקה ליום המחר. — עדר אנשים מזי רעב וידועי חולי, תינוקות של בית רבן כחושים ודלים, ששלד עצמותיהם עשוי להתפורר לכל משב רוח. אנשים ונשים מכל הגילים, שרק תמול־שלשום עוד מצא כל אחד מהם מרגוע לנפשו הדוויה, עדיין שרר זיק תקוה. שהנה עוד יבוא... אולם גחלת התקוה האחרונה מתחילה דועכת.

הגיטו לובש קדרות. מפה לאוזן עובר לחש־רחש, מי יודע אם לא יומה האחרון של קהילת לודביפול הוא היום הזה. מצויים אף כאלה, המסרבים להאמין, כי אכן עומד להתרחש משהו מיוחד. על ה"יודנראט" הוטל תפקיד לא קל, לשמור על השקט בכל מחיר ולמנוע "פאניקה". והצורר המרצח ימ"ש אימן אותם כהלכה בהלכות השגחה ופיקוח — "סדר מוכרח להיות", ואפילו אם יום אחרון הוא יום זה...

רוח מלחמה עברה בתוך המחנה. אי־שם בפינה נידחת של הגיטו נפלה החלטה. החלטה נחושה ונועזת הכרוכה בסכנת־נפשות מרובה. אך כלום יש משום סכנת־נפשות במצב כזה, שהנפשות נתונות בסכנה מתמדת ממילא?! וההחלטה אומרת — לפרוץ את גדרות התייל ויהי מה. אין מה להפסיד, אם יפלו קרבנות מכדורי השומרים, הרי קיים סכוי שעשרות אחרים יצילו

את חייהם. ואמנם היה נעלה מכל ספק, שחלק ניכר מהפורצים ישלמו בדמם, אך מי זה ידע להעריך את כוחו ועוז רוחו של יצור אנוש, בעת שמאכלת חדה נטויה על צווארו והוא נאבק בשארית כוחותיו להשמיד את רוצחו ואפילו במחיר של "תמות נפשי עם פלשתים".

עד מהרה התלכדו בחורים בעלי שרירים, עזי־נפש ומלומדי מלחמה. מחנה הלוחמים גדל והולך משעה לשעה. גם נשק הוצא ממחבואו, נקבעה שעת האפס, נבחר מקום התורפה והתכנית נקבעה לכל פרטיה. אך התכנית מעולם לא יצאה מן הכוח אל הפועל. המחנה היה מפולג לשניים. החלק האחד התנגד לפריצה בכוח בכל תוקף. אנשי ה"יודנראט" עברו מבית לבית ודרשו לא לעשות דבר, פן ימיטו כליה על עצמם והם עשו כמיטב יכולתם להרגעת הרוחות, אך יחד עם זאת גם לרפיון ידיהם של עזי הנפש. היה זה למעלה מבינתם של אנשים אלה ולא אבו להאמין, כי אכן עשויים המרצחים להשמיד הכל.

השערות ושמועות שונות מצאו להן מהלכים בקרב תושבי הגיטו. היו שאמרו, שאין הגרמנים מבקשים אלא לערוך מיון, להוציא מביניהם בעלי כושר גופני ולשולחם לעבודה במקומות אחרים. ומי זה לא יסכים לכך, הרי סוף־סוף טובה העבודה מהמוות. שמועה אחרת אמרה שאין מתכוונים אלא לחסל את החולים והזקנים, ואילו אחרים טענו, שהמגמה היא רק לסחוט זהב נוסף. ועוד כהנה וכהנה סברות והשערות העלו תושבי הגיטו חדשות לבקרים, על הכל חשבו, רק על השמדה טוטאלית לא חשבו.

בין כה וכה, השתלטו במחנה בלבול־מוחין ואזלת יד. מצד אחד נתחזקו השמועות העקשניות על השמדה, ואילו מצד שני באו איומים מפורשים מצד הגרמנים, שאם לא תופסקנה ההתקהלויות, יוצאו להורג כל מפירי השקט. לאט־לאט חזרו בהם המתכננים מתוכניתם, אך לא מחמת פחד, אלא שלא רצו לסכן את שלומם של אמהות וילדיהן, לאחר ש"שוכנער" שאם יפרוץ המרד הרי אלה יהיו הקרבנות הראשונים. המרד המתוכנן של גיטו לודביפול נכשל לחלוטין. רק פה ושם קפצו בחורים אל מעבר לגדרות התייל. להם לא היה כל ספק ביחס למזימתם הרעה של המרצחים. אחדים נפלו מכדוריהם של האוקראינים, אך אחדים גם נותרו על־ידי כך בחיים, ולאלה וגם לאלה חייבים אנו כבוד והתהילה על עוז רוחם וגבורתם.

כשוך היריות בליל הזוועה ובהיפסק הפריצה אל מעבר לגדרות התייל, נשמו הרוצחים לרווחה, בהיותם בטוחים בכך, שהנותרים ילכו כצאן לטבח ללא התנגדות. ואכן כזה היה המצב. עת הפציע השחר ניכרה תכונה גוברת מסביב לגיטו ולא נשאר מקום רב לספק, כי אכן עומד להתרחש מאורע גורלי בלתי צפוי, אשר לרבים לא היה היסוס ביחס לטיבו...

ובבוקר של י"ג באלול תש"ב (1942) באו חלק מיושבי הגיטו להסתתר במחבואיהם— במרתפים, בעליות הגג ובכל בור או חור, שגופו של אדם יכול היה לחדור לשם. ואילו האחרים היו דרוכים לאחר יאוש וחיכו בחרדה לסוף המר המתקרב ובא. באותו בוקר נקלענו כמנין יהודים בביתו של בר־מינן שנפטר אותו לילה ובאנו לגמול לו חסד של אמת. עודנו עוסקים בתפילה, כשכל אחד מאתנו קורא בדביקות פרקי תהילים, והנה פרצה הביתה בבהלה שכנה אחת וצעקה במלוא כוחותיה: "יהודים, אסון מתרחש ובא. ניתנה הוראה ליהודים להתאסף במרכז הגיטו. אומרים שיובילו אותנו לטבח ז"... בלי שהייה כלשהי עזבנו את הבית וכל אחד ברח לעברו

חששתי ללכת לעבר ביתי פן אתפס בידי המיליציה האוקראינית. נכנסתי על־כן לתוך מרתף ריק שנזדמן לי בדרכי ומצאתי בו מחבוא. במקום חשוך זה, שאפילו קרן אור לא חדרה לשם, הרגשתי בחוש את צעדיהם הכושלים של יהודי העיירה, שהלכו בדרכם האחרונה. חשתי את הלמות לבם, שמעתי את צעקותיהם המחרידות, יללת אמהות אומללות עם תינוקות בזרועותיהן. ישישים וישישות, אשר רגליהם כבדו מזוקן, טלטלו את גופיהם הלושים בשארית כוחותיהן.

תיהם מאימת שומריה־נוגשיהם. בתחילה ריכזו את רוב מנינם של יהודי העיירה, שנוכח תלאות הגיטו עיפה נפשם לחיות והלכו מרצונם הטוב לקראת המוות הגואל. לאחר מכן הגיע תורם של העשרות הנותרות, אשר מצאו לעצמם מקומות מחבוא. האכרים האוקראיניים יוצאי הכפר הסמוך סלישט הגישו את מלוא עזרתם לגרמנים, כדי לגלות את היהודים המסתתרים ולהשמידם, בתקוה לרשת את רכושם. הם עברו על דעת עצמם מבית לבית ומחצר לחצר, תקעו כלונסאות־ברזל בקירות הבתים ועליות הגג ובדרך זאת גילו מקומות מחבוא. שאגת־חדווה אכזרית היתה מת־פרצת מגרונותיהם של חיות־טרף אלו כל אימת שגילו יהודים מסתתרים. אחד אחד הוציאו את קרבנותיהם ורצחום נפש בלעגם לתחנוניהם ולבכיים של אנשים הסרי־ישע ברגעי חייהם האחרונים.

ממעמקי מחבואי אני מבחין בבירור קולותיהם של יהודים, וברור לי שלא אוסיף לראותם עוד. בהתקרב הלילה מוסיפים האוקראינים לסייר בגיטו מבית לבית כזאבים רעבים המשחרים לטרף. הנה מגיע לאזני מהבית הסמוך קול בכיו החנוק של תינוק, שטרם הוציא את שנתו הרא־שונה לחייו, והתוצאות של בכי זה לא איחרו לבוא. לשברון לבי העולה ויורד כהולם פעם, אני מבחין היטב בקולו של משה בנו של לזר אוסנצ'וק, הקורא בשמחה כמוצא שלל רב: „בואו, טוט יה ז'ידי..." ולא עברו רגעים מועטים, והגיעו לאזני אנקות המוות של הקרבנות, אך יותר מכל האזנתי לקול בכיו החרישי של התינוק בן שנתו, ונפשי בוכה במסתרים.

שלושה ימים תמימים שכבתי בתוך המרתף, ובלילה של ט"ו באלול יצאתי משם בחסות החשיכה השחורה כשאני זוחל על ארבעה. אולם עד מהרה נוכחתי לדעת, שאין השעה כשרה עדיין לבריחה, כי חיות הטרף האוקראיניים עוד הוסיפו לשוטט בגיטו. מיד מצאתי מחסה במרתף סמוך, היה זה מרתף הקרח של יסנובולסקי. נכנסתי לתוך ארון שעמד בירכתי המרתף ושם ישבתי בכרעי על ברכי ויראתי לישר את גבי עד אור הבוקר. במשך הלילה ביקרו במרתף בניו של סיצ'וק וצעקו בקול רם: "כאן יש יהודים — צאו מיד!"... בעוד נפשי בכפי הוספתי לשכב בארון ללא תנועה, כאשר מתוך המרתפים הסמוכים הוציאו יהודים אחרונים אחד אחד. ניתנה פקודה לשכב, ואז המיתו כל אחד בנפרד או בהתזת ראש בגרזן או ביריה. הבחנתי בקולו של מרדכי ירמאלאי, שסירב לשכב וצעק לעבר הרוצחים: „הרגוני בעמידה כי לא אשכב", והוא לא שכב אלא לאחר שנורה ונפל מתבוסס בדמו. הנה מגיעות לאזני צעקותיו של מרדכי אתשטיין לעבר אשתו רבקה: לא נלך, כאן מובילים אותנו לקבר". שתי יריות פילחו את האויר והם לא הוסיפו לצעוק עוד. והנה קול בכיו של ילד צעיר וגרישה קוט רודף אחריו, ויריה אחת שמה קץ ל־בריחתו...

בלילה של ט"ז באלול, כאשר הרגשתי שהכל נשתתק ומסביב שולט המוות, יצאתי מ־חבואי. עדיין לא פונו הגוויות, ולאורך נתיב היסורים דרכתי על פני גופות אדם, אשר לא היה מי שיביאם לקבר ישראל. שמתי פעמי לעבר הנהר סלוטש וביקשתי לחצותו בסירה, אולם לא נמצאה כל סירה בקרבת מקום. ברוב יאושי פניתי לכיוון הגשר אולי משם יבוא עזרי, אך בהת־קרבי סמוך לגשר, שמעתי קולות אנשים המשוחחים ביניהם. הבחנתי בחשיכה שהיו אלה שוטרים אוקראיניים ושאחד מהם העיר את אזנו של השני בדבר רשרוש מעורר חשד המתקרב ובא. הבנתי שאין לבזבז זמן, כי כל רגע עלול לעלות לי בחיים, חיש מהר חזרתי על עקבי וברחתי לכיוון אחר, כשבדעתי להגיע לפוגאטשוב בקולוניה של מרנה. בסביבות אלו התגוררו פולנים, שיחסם ליהודים היה יותר טוב. פתאום שמעתי מאחורי צעקות וקול מצווה: "עמוד, ולא אירה בך!" מובן שלא נעצרתי, והתחלתי לרוץ כל עוד כוחותי בי כשהרוצחים רודפים בעקבותי, עד

שבחסותה של חשכת הלילה עלה בידי להתחמק מפניהם. אולם תוך כדי בריחה לא הרגשתי שאבדה דרכי ולא ידעתי עוד היכן אני נמצא. והנה הבחנתי מרחוק בבתים לבנים והבנתי, כי אני נמצא ממוך לכפר, אך לא ידעתי כפר זה מהו ומה טיבם של אנשיו, הלנו הם אם לצרינו.

בזהירות נכנסתי לתוך הכפר והתחלתי מתבונן בבתים בעין בוחנת, ועד מהרה הוברר לי שאני נמצא בכפר לובוצ'ק. ניגשתי לבית אחד שהכרתי את האיכרה הגרה שם, בהיות את נפשי לבקש ממנה פרוסת לחם ומעט מים להשקיט את רעבוני, כי זה כמה ימים שלא בא כל אוכל אל פי. דפקתי על דלת הבית וקראתי בשמה של בעלת־הבית, אך מה נבהלתי לשמוע התשובה היוצאת מתוך הבית בלשון הגרמנית. ללא שהיות מיותרות עקרתי רגלי הכושלות והסתלקתי מהמקום ועברתי לחצר אחרת. אחר הנסיון הראשון הששתי לדפוק בדלת ובראותי ערימת קש גדולה בירכתי החצר, הצעתי לי בתוכה מקום שכיבה וכיסיתי עצמי לבלי השאר סימן היכר. לאחר שכיבה בנשימה עצורה במשך דקות מספר, הרגשתי לחרדתי הרבה בגופו של אדם, ובטרם היה סיפק בידי לברר מיהו, התנפל עלי בצעקות ודרש ממני במפגיע לעזוב מיד את המקום, כי את נפשו אני קובע. זה היה אפרים, בנו של מאיר גיבס. ניסיתי לדבר על לבו, שיחדל מצעקותיו העלולות להמיט אסון על שנינו, אך שום דיבור לא השפיע על מוחו, שכנראה זעזוע קשה עבר עליו והוא סירב להשתכנע שבעת צרה מצווים לעזור זה לזה. מאין ברירה עזבתי את המקום והמשכתי לנוע בלי דעת לאן יוליכוני רגלי—לחיים או למוות.

בבוקר י"ח באלול, עברתי את הסלוטש והגעתי לאכר מכיר אחד ליד הכפר לושקובה. הלה ברכני לשלום, הכניסני לביתו והאכיל אותי והשקה אותי. אחרי־כן הסיר בידיו את הטלאי הצהוב שעל מעילי בשאלו, כיצד איני מפחד להתהלך עם הטלאי הזה ולהראות לעיני כל כיהודי. האמת היא שמרוב תלאות לא נתתי אל לבי, שסימן זה עלול להסגירני לידי רודפי, שישימו קץ לחיי כלאחר־יד. ואמנם כן, באותו רגע גבר חפץ הקיום והחלטתי לחיות ויהי מה. לא נעלם מעיני שחיות טרף אכזריות אורבות לי בכל פינה, אולם הרצון הכביר לחיות הוא שהנחני בדרכי עד הלום, ורק בגללו עלה בידי להתגבר על הסכנות הגדולות, שאך כפשע היה ביני ובין המוות. נוכח קבלת־הפנים האנושית שהאיכר גילה כלפי, נעורו בלבי תקוות חדשות, אולי ניצלה גם משפחתי בדרך כזאת ואולי עוד יהודים. אולם מחזות האימים, שאותם ראיתי ושמעתי רק תמול־שלשום החזירו אותי עד מהרה למציאות המרה, ובלב דואב ושותת דם פניתי לדרכי החדשה לקראת המחר הבלתי ידוע.

(נרשם ע"י נ. פלדמן)

שאל אביך, ויגדך,
זקניך – ויאמרו לך!...

יהודה רבר

בגיא ההריגה

רעיון הוצאת ספר על תולדות עיירתנו לודביפול, עד תקופת הכיבוש ובזמן הכיבוש, דבק בי מאד בשנים האחרונות, מאותו יום בו נמלטתי מגיא ההריגה בחצר הקסרקטין הפולני שעל־יד לודביפול, בקפצי מעל הגדר ובהשׁ־אירי מאחורי את כל היקר לי, אבא, שתי אחיות, אח צעיר וכן אשת אחי גרשון עם בנה בן 15 חודש; אמא שנהרגה ליד הבית ואשתי דבורקה, שׁ־הצליחה אמנם להימלט מתחת אפם של הרוצחים, אך נהרגה ביערות **נע־מיליה**. מאז אותו יום, אני מרגיש מועקה בנפשי על שאני נמלטתי ואותם השׁארתי שׁם, וחלומות זוועה פוקדים אותי מדי לילה עד היום. חולם אני על הימים ההם בהם פעלנו למימון הקמת מוסדות חינוך ותרבות עבריים, התרמת כספים לקרנות הלאומיות, יחד עם העסקנים ז"ל **יצחק רבר, לייבל אתשטיין** ואחרים. רוב החלומות הם מתקופת הכיבוש הנאצי, כשמרצחים גרמנים או אוקראיניים מקיפים אותי ללכדני, אולם אני מצליח להימלט.

ה ע י י ר ה לודביפול היתה עיירה יהודית טיפוסית, שוקקת חיים ציבוריים. לפי מיטב זכרוני, הראשון שהפיץ בין הנוער את הרעיון הציוני היה המנוח מנדל שורצמן, שנקרא בארץ מנחם שחורי. הוא למד בסמינריון למורים בוילנא, וכשחזר הביתה לימי חופש וחג, היה מכנס אותנו ומספר לנו על מולדת חדשה בה יושבים יהודים עובדי־אדמה ומדברים בשפה העברית. הוא ארגן את „הקורא הצעיר" בשנת 1919, שמטרתו היתה הפצת השפה העברית. בפרוטות אחרונות היינו קונים ספרים עבריים וכך הקמנו ספריה קטנה, וביזמתו של המורה סגל הוקמה קבוצה של חובבי תיאטרון אשר הציגה באידיש. בין המשתתפים היה גם יהודה שחורי, שנקרא אז יודיל שורצמן. זה היה הגרעין הראשון להקמת תנועה ציונית פעילה ועירה, אשר הקיפה אחר כך 90 אחוז מהנוער המבוגר והצעיר, שהתארגן בארגונים שונים כמו „החלוץ", „השומר הצעיר", „גורדוניה", ובשנים האחרונות גם „ביתר", אשר רישומה בעיירה לא ניכר.

זוכר אני עוד את השמחה הגדולה בעיירה בזמן חנוכת בית־הספר היסודי, הבית הראשון שהוקם בכספי תרומה של הורים ונדבנים שונים, שסחרו ביערות סביבנו, כמו האחים מלוף, **הפירמה** ברומן — צוקרמן, שהרימו תרומתם בצורת חמרי־בניה מעץ; זוכר אני כיצד עבדנו בהתנדבות בעבודת הבניה של הבנין; את הלבטים על ועד התרבות בקיום בית־הספר, שהפך להיות אחד המוסדות המפוארים של עירנו, ואשר בשל ערכו ומשקלו הרב, גרם לא פעם למש־ברים ולריב עסקנים. אך עם כל זאת נעים היה וסיפק לנו מזון רוחני, אשר בעיירה קטנה זו היה לו ערך רב.

החיים התנהלו כסדרם, יהודים עלו לארץ־ישראל, היו שעברו לארצות גולה אחרות. הסובייטים הגיעו אלינו בשנת 1939 ואז שותקו כל החיים הציבוריים, הציוניים והתרבותיים. על כל עסקן ציוני ירדה מרה־שחורה, ומעטים הסתגלו לקו החדש. בכאב רב ראינו את בית־הספר היקר שלנו, הופך למועדון תעמולתי לתורת הקומוניזם, אשר אז טרם הכרנו את צפרניה החדות.

זוכרני כיצד בא פעם יענקל'ה, אחי הצעיר ז"ל, אחרי שיעור בקומוניזם, שהפיח שנאה לתרבות העברית, וסיפר לי איך המנהל סוננזון הפך להיות אנטי־ציוני. לא מזמן דיבר רק עברית וכיום הוא מטיף נגד השפה העברית. לא יכולתי לגלות לו שיחותי עם המנהל סוננזון, בהן הוא

שפך את מרי לבו על גורלנו, שהפכנו אנוסים ומי יודע מה יהיה בגורלנו בעתיד כעסקני תרבות עברית וציונית.

הרבה מחניכי תנועות הנוער נעשו פעילים ב„קומסומול" והיו מצביעים עליהם כעל בוגדים. עבודה אסור היה לנו לבקש, ואילו להסתובב ללא עבודה, אסור היה גם־כן. כי כל מי שלא עבד, לא זכה במנת הלחם היומית, ובתעודות הזהות שלנו, שהוצאו על־ידי המיליציה, נרשם הסעיף 11, שפירושו היה בלתי נאמנים למשטר, וזה הועיד אותנו להיות מגורשים־מוגלים לארצות סיביר. ואמנם, כשברחו הסובייטים מעירנו בתחילת המלחמה, מצאנו בארכיון של הנ. ק. וו. ד. רשימה של כל העסקנים הציוניים, שצויינו כבלתי נאמנים, אך כנראה בשל הזמן הקצר לא הספיקו להגלותנו.

חשבנו שניצלנו. לא תיארנו לעצמנו, שמאחורינו עומד כבר אשמדאי איום ונורא עוד יותר. הלא הוא היטלר ימ"ש וחבר מרעיו.

עוד בתקופת שלטון הרוסים, הגיעו אלינו יהודים מאזורי פולין, שנכבשו על ידי חילות היטלר במלחמתו עם פולין, וסיפרו לנו על עבודות כפיה, ביזת רכוש ורמיסת כבוד היהודי. היה זה כאין וכאפס לעומת מה שעבר עלינו. כשנודע לנו, שהרוסים ניגפו במערכה לפני חילות היטלר והם נסוגים בבהלה, חיל ורעדה אחזו בכולנו. ואמנם לאחר יומיים, והיה זה במחצית השניה של חודש יולי 1941, נוכחנו לדעת עד כמה אין בכוחם של הכוחות הסובייטיים לעמוד מול מרצחי היטלר. החיילים הרוסיים הסתובבו בעיירה לבושי קרעים, יחפים ומזי רעב. ללא פיקוד שוטטו ברחובות וביקשו אוכל. מנוסת בהלה אחזה באוכלוסיה היהודית וכל מי שרוח באפו, נילווה אל הצבא הרוסי במנוסתו. האחרים, בראותם את החיילים הרעבים, החליטו להשאר במקום, כי טוב למות מרעב במקום מאשר למות בדרכים. בין אלה שנשארו היתה גם משפחתי ואנוכי בתוכם ומשפחות רבות אחרות. נמלטו רק בני־נוער ומשפחות אשר ניתן להם רכב ממשלתי מטעם המשטר הסובייטי לצורך מלוי תפקידם בשורות המשטר.

הגרמנים באים

הגרמנים הגיעו ללודביפול בשלושה ראשים. הטור הראשון הגיע מכיוון קורץ; הטור השני בא מכיוון קוסטופול והטור השלישי — מכיוון מז'ריץ'. כשנודע על התקרבות הגרמנים לעירנו, התחילו ההכנות לקבל את פניהם על־ידי משלחות מכל דת ואומה. האוקראינים, שאך אתמול עוד היו פעילים במשטר הסובייטי יצאו ודגל לבן בידיהם וזכו לתשואות מאת הטור הראשון של צבא הרוצחים. לצידם יצאו גם הפולנים תושבי המקום; כל דת ומשלחת והכומר שלה. היהודים לא ידעו מה לעשות. אם לא יצאו, יכול הדבר להתפרש כיחס עוין. ואם יצאו, הרי יש בכך משום סכנת נפשות. בכל זאת התארגנה קבוצת אנשים ובראשם הרב עקיבא חזן ז"ל ויצחק קופרבנד נבחר להיות ראש המברכים. בהתקרב טור המרצחים, ובראותם שיהודים רוצים לקבל את פניהם, ירקו בפני המשלחת ודחפום הצידה ואף המטירו עליהם מכות נאמנות באלות, היה זה סימן רע לבאות.

ואמנם, מיד נלוו למרצחים הגרמנים אוקראינים ופולנים, אשר פשטו בבתינו, שדדו ובזזו והשמידו רכוש יקר. לצעקותינו היו עונים במכות, באלות ובכל הבא ליד. את רוב הבתים

רוקנו מרכוש ודייריהם נמלטו לכפרים הסמוכים, בחשבם ע"י כך להציל את נפשם. אך לאכזבתם הרבה לא היה קץ. מהרגע שרגל הגרמני דרכה על אדמת לודביפול, הפכו כולם לשונאים גלויים ואף אמרו לנו שהנה הסוף שלנו קרב ובא.

חלק מהנוצרים האוקראינים והפולנים, שחששו ליום המחרת, עמדו אדישים מן הצד מבלי להביע מטוב ועד רע. אלה שעוד חשו רחמים כלפינו, פחדו לבטא זאת. כך עברו בערך שבועיים של שוד ובזיון לאומי, עד שהצבא הגרמני התרחק לעבר אוקראינה המזרחית, ואז בא השלטון האזרחי, לבוש מדי־צבא. זו היתה הז'נדרמריה הצבאית שלאכזריותה לא היה קץ. מדי יום היו סוחבים אותנו לכל מיני עבודות בזויות רק כדי להשפיל את כבודנו ולדכא את רוחנו.

המזון בבתים הלך ואזל. חלק נאכל והרוב נשדד בימים הראשונים על־ידי האוכלוסיה הנוצרית. לרכוש מזון היה בחזקת סכנת נפשות. לצאת מן הבתים ולבוא במגע עם הנוצרים נאסר לחלוטין, ומי שבכל זאת סיכן את נפשו, כדי להביא אוכל לבני ביתו, היה נתפס בדרך, המזון נלקח ממנו וכתשלום היה מקבל מכות רצח. זוכר אני שישבנו כמעט שבוע בבית ללא אוכל, כל מה שהיה בגינתנו אכלנו, אזרתי עוז והגעתי לכפר בו היה מכיר שלנו שהיה חייב לי כסף. לאחר תחנונים מרובים, קיבלתי ממנו בערך 10 ק"ג תפוחי־אדמה ובכדי להמנע מפגישה בלתי נעימה, הלכתי מרחק רב דרך הקעמפעס עם השק על הגב. אך שם היו שקצימלעך קטנים, שראו אותי ורצו לספר לשייגץ גדול, שהחל לרדוף אחרי, ולאחר שהצלחתי כבר לעבור את הגחל, הוא תפס אותי ולקח ממני את שק תפוחי־האדמה, שפך אותם והרביץ בי. הודיתי לאל שנתן לי לחזור הביתה מבלי למסור אותי בידי הז'נדרמריה.

עבודת כפייה

עם התארגנות השלטון האזרחי, קמה לתחיה ה"גמינה", שבראשה עמד המורה הרינג, שהיה גרמני מלידה. הוא הוציא צו, שכל יהודי חייב לשאת סרט עם מגן־דוד על זרועו. הוא מינה את יאנה גפנבוים לעמוד בראש ה"יודנראט" והטיל עליו את האחריות לחיי היהודים בעיר ולהיות המקשר בין היהודים והשלטון הנאצי. אליו צורפו עוד מספר יהודים, שרובם לא עסקו מעולם בעבודה ציבורית או ציונית, והם החלו לנהל את עניני הקהילה היהודית במקום. כל עניני הכלכלה והמזון לאוכלוסיה היהודית נמסרו לטיפולם. דרישות לידים עובדות נשלחו ל"יודנראט" והעבודה הראשונה, שקבוצות פועלים יהודים נשלחו לעשותה, היתה המנסריה "חמליובקה", שעבדו בה בשתי משמרות. אך בשל השממון והפחד בו חיינו מיום כניסת הגרמנים, הלכנו ברצון לעבודה, תחת משמר של שוטרים אוקראינים, ששמרו אותנו מפני נוכלים ורוצחים בדרך.

העבודה היתה מפרכת, מפני שאיש מאתנו לא עבד עד אז בעבודה מעין זו. בתמורה קיבלנו שיירי אוכל שהוכן לפועלים הנוצרים, כגון מעט אטריות במים, שהיה להן טעם גן־עדן, ומי שהצליח גם להשיג פרוסת לחם מפועל נוצרי רחמן, היה מאושר. אך זה לא ארך זמן רב. החומר במנסריה אזל עד מהרה ושוב חזרה הבטלה, עד שהשלטונות החליטו לתקן את הגשר שעל יד מיכאל קגן ז"ל. העבודה היתה קשה, אך קשות ממנה היו המכות שספגנו מהמשגיחים עלינו.

אוכל לא קיבלנו עוד, פרט למה שקיבלנו באמצעות ה"יודנראט", וזה 150 גרם לחם ליום, וגם זאת לא כל יום. לפעמים היינו מקבלים תפוחי־אדמה רקובים, שחלוקתם גרמה לא פעם לתגרות ידים, וכל מי שהיה רפה אונים, ויתר גם על מנה זו.

כרעם ביום בהיר נפלה עלינו הידיעה, שבלילה הוצאו ממיטותיהם כמה יהודים, באמתלה שהם נלקחים לעבודה, ומאז נעלמו עקבותיהם. ביניהם היו: נפתלי ושיילה וולמן, אליעזר פיינמן, עקיבא וסרמן, יענקל ברקמן, בעלה של דוניה רבר. על שאלות בני המשפחות באמצעות ה־יודנראט, נתקבלה התשובה, שהם נלקחו לעבודה. ובינתיים נמצאו נוכלים אוקראינים, שסחטו מהמשפחות הדאובות כסף ובגדים עבור קרוביהם, הנמצאים במקום העבודה ביחד אתם, אך אסור להם לגלות היכן זה. דבר זה מרט את עצבי המשפחות ויהודי העיירה כולה. אך כשבאו פולנים, שגרו קרוב לבית־הקברות הפולני שליד גלובוצ'נקה, ואישרו בודאות, שהחמישה נרצחו ובמקום הרצח אף נמצאו סימנים כמו גרביים או מטפחות, מיאנו להאמין להם, כי קשה היה להאמין שאינם עוד בחיים, וזאת על לא עוול בכפם.

מכתבים, שהגיעו לפליטים מקונגרס־פולין מקרוביהם, סיפרו, שזה למעלה משנה שהם חיים תחת שלטון הנאצים ומאומה לא קרה להם. הם רק עובדים ומוגבלים בחופש התנועה. דבר זה חיזק את האמונה אפילו בלב המיואשים, שלא יאונה להם כל רע ושלא יהרגו אותם, ושאם הם יעבדו בשקידה, ישארו בחיים, כי הרי הגרמנים זקוקים לידים עובדות, שכן רוב הגברים שלהם נמצאים בחזית.

דבר זה דוקא הוליד בכמה צעירים את היזמה לברוח מהגיטו ליערות. בראש אחד הנס־יונות האלה עמד ישראל דובינה מזגלמביה בשם לבקוביץ. הם השיגו נשק והתחילו לארגן קבוצה של מתקוממים. הם נתפשו, כנראה עקב הלשנה, והובלו בדרך לקוסטופול, אך בדרך הם התנפלו על שומריהם הרוצחים והצליחו להימלט, ולפי השמועות שנפוצו בגיטו, הם הצטרפו לקבוצת אוקראינים המתנגדים למשטר הנאצי. קבוצה פעלה בסביבתנו, ארגנה התנפלויות על שיירות מזון של הצבא הגרמני ועוד זמן רב שמעו בגיטו על שרוליק דובינה. לאחר מכן כנראה הרגוהו חבריו לנשק, הבנדיטים האוקראינים.

לשיא העלבון הגענו בערב יום־כיפור. בחזרנו מהעבודה בתיקון הגשר שעל־יד מיכאל קגן, פגשנו את יוסף מנדלוביץ, יהודי חסון וגבור. הוא היה הראשון שפגשנוהו נושא טלאי צהוב על חזהו. הוא לא ענה על שאלותינו, כי לבו דאב עליו מגודל החרפה. הוא רק אמר: "וואס פרעגט איר קשיות"! .. לא היה היכן לערוך את תפילת "כל־נדרי". להתאסף בבית־הכנסת היה מסוכן, אך בכל זאת התאספנו אחדים בבית־הכנסת של חסידי סטולין ואמרנו בצוותא "כל־נדרי".

עוברים לגיטו

המרצחים הוסיפו להוציא צווים המגבילים את היהודים, וזאת עשו בדרך כלל בערב חג כלשהו. כן הוסיפו להתהלך שמועות שמכינים גיטו ליהודים. ואמנם, ערב שמחת־תורה פורסם צו, שעל היהודים תושבי לודביפול להוציא את כל רכושם מהבתים, להעמידו ליד הבתים ולהתכונן לעבור לגיטו. מותר היה לקחת אך חפצים מועטים שאין ערכם הכספי רב, כמו שמיכות, כרים ולבוש שעל הגוף. זכורני, היה זה יום סגרירי ושלג ראשון ירד. כל משפחה עמדה בחוץ ליד

ביתה עם המטלטלין שלה. למי שעוד נותר בגד חם, שלא נשדד בזמן הכיבוש, לבשו, אך לרוב עמדו בקור בבגדים קלים מן הבוקר עד שעה 4 אחה"צ וחיכו לוועדה, שהיתה מורכבת מנציגי השלטון הגרמני ונציגי מועצת העיר, שבה היו בנדיטים ידועים עוד מן התקופה שלפני המלחמה, כמו מיכאל רודיאק, ובנו של הכומר מביסטריץ ודומים לו. כשהעיז מישהו לבקש שישאירו לו עוד שמיכה או כר בשביל ילדיו הקטנים, כיבדו אותו במכות נאמנות.

כך החלה הריצה אל ראש העיר, הרינג, לשחדו על מנת להוציא אשור של בעל־מלאכה, המקנה רשות להשאר ברחוב המיוחד המיועד לבעלי־המלאכה היהודיים—"אזור המלאכה". כך, חשבו היהודים, יצילו עצמם ממוות.

מדוכאים ומעונים התישבנו כל אחד בדירתו החדשה, שתים־שלוש משפחות יחד בדירה אחת. משפחתנו שמנתה אז 9 נפשות, קיבלה את דירת יהושע קליינמן, יחד עם משפחת פליטים יהודיים מחלם בת 6 נפשות, והתחלנו לסדר את דירתנו לקראת החורף. הקור בלילות היה עז, האוכל אזל לגמרי. אם רצה איזה נוצרי למכור לך מזון, צריך היה לסכן את עצמו, כי שומרי החוק שמרו בשבע עיניים. וקרה לא פעם, שלאחר שאוקראיני מכר לך מזון תמורת חפץ כלשהו, שלח מיד שוטר לקחת בחזרה את המזון, כי לפי הצו שפורסם, אסור היה להחזיק מלאי של מזון חוץ ממה שהרוצחים הקציבו. ולא פעם עברה בקורת בבתים, ובמקום שמצאו מזון החרימו אותו ולא הועילו יללות הילדים והאמהות. ועוד היו מוסיפים על כך מכות.

הקור גבר מיום ליום. עצי הסקה אסור היה להחזיק. אנו, שגרנו באזור־המלאכה, יכולנו לקבל תעודה לכמה ימים לצאת לאיזה כפר לעבוד. ואמנם אבי קיבל תעודה כחייט, ואני נלחיתי אליו, ויצאנו לכפר נמיליה. לאחר שבוע ימים הצלחנו לאסוף כמות ניכרת של דברי מזון והת־עוררה הבעיה כיצד להביאם הביתה. שום פולני לא רצה לסכן את חייו ולהביא אוכל ליהודים. החלטנו לשאת על גבנו כמה שנוכל, ואמנם נשא כל אחד מאתנו למעלה משלושים ק"ג אוכל. אך הפחד מפני המוות מחד והשמחה להביאו הביתה ליקירינו שכמעט גוועו ברעב מאידך, השכיחו מאתנו את כובד המשא.

עברנו בשלום בדרך לא דרך, ואף הצלחנו לעבור את הגשר שעל הסלוטש, שמתמיד ארבו עליו אנשי המיליציה האוקראינית והגענו הביתה עם האוכל. הובטח לנו על־ידי אחד האכרים שבכפר נמיליה שיעביר לנו בעגלתו תפוחי־אדמה בבואו ליחזקאל איזנמן לבית הבד לעשות שמן.

קרוב לשבועיים לא הרגשנו רעב. הסתפקנו במועט, כדי שלא נצטרך לצאת כל כך מהר לחפש שוב מזון מחוץ לעיר, אך הזמן עבר מהר ואף המזון אזל מהר. התחלנו לטפל ב"יודנראט" לקבלת אשור לצאת לכפר אחר, ולאחר השתדלויות רבות וכן תשלום, כי גם הם רצו להרויח מהעסק, קיבלנו אשור לצאת לזאוואלאשש. האכרים שמחו לקראתנו, כי לא היה מי שיתפור להם משהו לקראת חג המולד המתקרב. שם קיבלנו תמורת עבודתנו קמח ושמנים שלא היו כלל בנמצא, כי הגרמנים החרימו אצל האכרים את המזון. אנו קיבלנו מזון טוב במקום, אך לא יכולנו לאכלו בידענו, כי בבית רעבים לפת־לחם. עבדנו שם למעלה משבוע עד שהגיע חג המולד, ואז, לפני שחזרנו הביתה, נודע לנו מפי אכרים, שבלילה אספו את כל היהודים, ערומים למחצה, בסערת שלג, העמידום בככר במרכז הגיטו והודיעו להם, שאם תוך חצי שעה לא יאספו דברי זהב, בגדי־פאר, פרוות ומגפיים, וזאת, כביכול, "בשביל הצבא הלוחם עבורנו", יושמדו כולם.

הצעקות והקללות הגיעו עד לב השמים. לרוב האנשים לא היה כבר בבית שום דבר. וחלק קטן מאד שעוד הצליח להסתיר משהו, לא ברצון רצה למסור זאת. ואז החלו אנשי ה־"יודנראט", שהיו אחראיים כלפי הגרמנים לביצוע פעולה זו, להסתובב בבתים, שבהם אפשר עוד למצוא משהו. לאחר שהצליחו לאסוף את המיכסה שהוטלה, הותר לפזר את הקהל.

בחזרנו הביתה, התאמתו כל הסיפורים ואף עלו על המשוער. בנס לא עלה הדבר בקרבנות, כי השוטרים היו שיכורים. כך עבר עלינו החורף, תוך פחד לשכב לישון, פן לא תקום עוד בבוקר. מדי יום הגיעו שמועות מקהילות שונות בסביבותינו, שנערך בהן טבח. ברובנה, סיפרו, הוצאו 6.000 איש ליער „סוסונקעס" והיה עליהם לחפור בורות לעצמם לפני שירצחום. גם מקורץ הגיעה שמועה דומה.

התחלנו לחפש דרכים כיצד להימלט ולא ידענו לאן, כי שנאת האוכלוסיה הנוצרית סביבנו גברה מיום ליום. הם ידעו, כנראה, על ההכנות להשמדת היהודים והיו ביניהם שאף באו וסיפרו ליהודים על כך, אך קשה היה להאמין לדבריהם, כי חשבו שכוונתם לרכושנו המועט שעוד נותר. הם אמרו שבין כך יוציאונו להורג ומדוע שהרכוש יפול בידי זרים, לפחות ניתנהו בידי מכרים.

אך כנראה שטרם החליטו הגרמנים להשמידנו כליל, אלא למצוץ את כוחנו עד לטיפה האחרונה, עד כי נבקש בעצמנו את המוות.

סלילת כביש אדמובקה

בהתקרב האביב פורסם צו, שכל גבר וכל אישה מגיל 14 ועד 60, חייבים לצאת לעבודה בסלילת הכביש מאדמובקה עד ברזנה וכן לכריית כבול על יד אדמובקה. מונו בריגדירים מאנשי הגיטו, על כל 12 איש היה אחראי, והיודנראט אחראי לביצוע העבודות. זה הפיח רוח תקוה בלב כולנו, בחשבנו שזו עבודה חשובה ונחוצה מאד. כביש לצבא וכבול במקום דלק. שהיה מחסור בו, ואולי על־ידי עבודה זו נישאר בחיים באם יינגפו מהר צבאות היטלר.

ואמנם יצאו כל יום מאות נשים, ילדים וגברים לעבודה. בצהרים קיבלנו קצת מרק דליל, וכשהתחיל לגדול ה„שטשאוו" (חמציץ), היינו בזמן ההפסקות אוספים ממנו ואוכלים, ואף מבי־אים הביתה להכין מרק למחר. אך לחם לא היה לנו, כי קיבלנו רק פעמיים בשבוע 100 גרם לחם לנפש. אבל שטשאוו יכולנו לאכול לשובע אם רק הקומיסר הגרמני, שהיה בא 3 פעמים ביום לבקר אצלנו, לא ראה.

תוך זמן קצר אי־אפשר היה להכיר את האנשים, כי הצבע הירוק של השטשאוו ניכר היה בפניהם, שהתנפחו והפכו ירוקים. אכרי הסביבה, שעבדו עם עגלותיהם יחד אתנו, היו מתישבים בשעות ההפסקות לארוחות בוקר וצהרים עם תרמיליהם, שהכילו מכל טוב שהובא מבתיהם, ואנו היינו יושבים מולם רעבים עד מוות. אחד מאלף מהם, היה זורק תוך רחמנות פרורים לעבר זה שהעיז לבקש לחם. היו כאלה, שהיו מסכנים את חייהם ונכנסים לבתי האכרים באדמובקה לבקש כמה תפוחי־אדמה, ואוי לזה שלא הספיק לצאת את הבית בזמן ולעמוד במקום עבודה טרם שהגיע הקומיסר... מוות כזה היה מנת חלקם של לייבעלע קעק, בנו של יוסף קעק הגיבן ובריל קוגוט. הרוצח ירה בו 7 כדורים עד שהרגו. את גולדה טעוויעס תפסו על הגשר בחזרה הביתה כשבכליה דברי מזון. הם הרגוה בבנין הז'נדרמריה וזרקו אותה לבית השימוש בו מצאה את קבורתה. יצחק קפטן, שהיה כביכול אהוד על הגרמנים בתפרו להם בגדים טובים, הביא פעם לראש הז'נדרמריה זוג מכנסיים למשרדו, ואחרי שמדדם ולא נשאו חן בעיניו, ירה בו במקום והודיע ליודנראט שיכיאו לקברו. וכך פגעו מדי יום במישהו אחר.

יום יום נעשה המצב חמור יותר. שמירה קפדנית הוצבה, לבל יסתנן כל דבר מזון לגיטו או לאזור־המלאכה. הקומיסר היה מתפרץ מדי פעם לגיטו עם אנשיו והיו סורקים כל בית, ואם מצאו מזון, החרימו אותו. ליד מקומות הפירצה בגדר הגיטו, שנעשו כדי לצאת לסביבה לבקש אוכל, היו מארבים של השכנים האוקראינים, ומי שהיה רק מוציא את ראשו, היו מרביצים בו מכות מוות.

הצטיינה בכך במיוחד מאריניטשקע שואבת המים יחד עם בעלה האכזר ועוד כאלה, שבעבר נחשבו כידידי היהודים. הם הוכיחו את עצמם מן היום הראשון לבוא הגרמנים ועד לחיסול הקהילה היהודית בלודביפול. כאכזרים ורוצחים ממדרגה ראשונה והצטיינו בחיפושים אחר יהודים מסתתרים לאחר חיסול הגיטו.

מתקרב הקץ

כך נמשך המצב עד ליום י״ב אלול תש״ב. יום לפני כן הוזהרו כל בעלי־המלאכה, שיצאו לכפרים סמוכים לחפש עבודה, לבל יעיזו לצאת מן העיר, כי כל יהודי שיימצא מחוץ לעיר ללא רשיון, ייהרג במקום וגם משפחתו תסבול. כזה היה הצו שהוצא על ידי הקומיסר הגרמני, ועל ה״יודנראט״ להקפיד במלוי צו זה.

אני ואחותי רייזעלע ז״ל היינו בכפר נמיליה וידידינו הפולנים ביקשו ממני להשאירה אצלם. הם ידעו כבר כנראה על חיסול הגיטאות במקומות אחרים וחששו שדבר כזה עלול לקרות גם אתנו. הם אהבו מאד את אחותי ורצו להצפינה אצלם. הבטחתי להם להביאה כעבור ימים מספר.

כשפניתי ל״יודנראט״ בבקשה להוציא לי רשיון לצאת לכפר נמיליה, ענוני שאין מוצי־אים יותר רשיונות והזהירו אותי לבל אעיז לצאת, כי אז ייעצרו כל בני משפחתי ומי יודע מה צפוי להם. כמובן שנשארתי. כשקמנו בבוקר לצאת כרגיל לעבודה, נוכחנו לדעת שהיציאה מן הבתים נאסרה. אנשי הז׳נדרמריה הגרמנית והמיליציה כיתרו את הגיטו וברחוב בעלי־המלא־כה עמדו זקיפים גרמניים, ואנשי המיליציה שמרו שאיש לא יצא מהבית. הקומיסר התקרב לביתנו ועמו אנשי ה״יודנראט״ ודפקו בחלון וקראונו לצאת ולעבור לגיטו, מקום בו תתקיים אסיפה של כל יהודי לודביפול.

כשהתרחקו הקומיסר ואנשי ה״יודנראט״ מביתנו, התחלנו לטכס עצה כיצד להסתתר, או אולי להימלט מידיהם, ואם נגזר עלינו ליפול בידיהם, מוטב להיהרג תוך כדי ריצה. אבי המנוח, שאיש שקט היה, אמר שעלינו ללכת לגיטו וגורל כל הקהילה יהיה גם גורלנו. אנו, הצעירים במשפחה, וכן אמנו ז״ל, החלטנו לנסות להסתתר ולהימלט לאחר מכן. אני ואשתי דבורק׳ה קפצנו ראשונים מהבית. בחוץ ראינו עוד יהודים רצים ומנסים לברוח. הרוצחים עמדו בכל פינה ושמרו בקפדנות ולועי רוביהם מופנים לבורחים. כוונתנו היתה להגיע לשדות ולברוח בכוון הסלוטש. לפנינו רץ שמואליק טיקטין ועוד אחרים שלא ראיתי מי הם. כשהגענו, אני ודבורק׳ה ז״ל, לגורן של בני אברהמצ׳יק, שעל יד האוליניצה של יחזקאל איזנמאן, פגשנו אוקראיני עם רובה שלא נתן לנו לעבור. חזרנו על עקבותינו ומצאנו פירצה בקיר הגורן ונכנסנו פנימה, מקום שם מצאנו מרתף לאחסון תפוחי־אדמה בחורף. נכנסנו פנימה. דרך הסדקים שבקיר

ראינו כיצד מובילים שורות ארוכות של יהודים אל מחוץ לעיר ומי שפיגר אחר ההולכים, ספג מכות רצח. לא חמלו על נשים וטף. ישבנו כך כרבע שעה שארכה כשנה תמימה. לפתע נפתחה הדלת ולתוך המרתף נפל מתתיהו פיינמן ז"ל. כנראה שבני אברהמצ'יק הרגישו בו בהכנסו, ובעמדם ליד המרתף צעקו: "צאו מכאן, יהודים מצורעים, לא יעזור לכם שום דבר, סופכם הגיע"! משלא ענינו, הצטעקו והוסיפו: "אנחנו נסדר אתכם תיכף". לא היה לנו מה להפסיד עוד, והוספנו לשבת במרתף עד שהגיעו 2 אנשי מיליציה, ובהכניסם את לוע רוביהם לתוך פתח המרתף, דרשו מאתנו לצאת. הוספנו לשתוק ולא ענינו. הם פחדו לרדת אלינו. לבסוף ירד אחד מהם והשני נשאר למעלה לשמור והוציאו אותנו ההיצה. ראינו שגרמנים מתקרבים. מתתיהו פיינמן החל לברוח, אך נורה ונהרג במקום. התחלנו להתחנן שיעזבונו לנפשנו, והם הסכימו רק תמורת זהב. השארתי את דבורק'ה כפקדון בידיהם, אחד ליוונו הביתה וכל שהיה עוד בבית מסרתי לו. השבתי שאצליח אולי להימלט מידיו בדרך, אך נוספו אליו עוד כמה מיליציונרים שהוליכונו לגיטו. שם מצאתי עוד כ־100 איש. סיפרו לי שהוציאו כבר 2 קבוצות גדולות של יהודים למקום ריכוז במחנה הקסרקטין של הצבא הפולני ביער, שמעברו השני של הסלוטש.

לפתע נגשה אשתו של שמעון שליפר המנוח, המורה שכטר ז"ל, ותינוקת על ידיה ואמרה שאם ברצוננו להסתתר, הרי שיש מקום במרתפו של יוקיל רבר, שם נמצאים כבר כל אנשי משפחותינו. היא אינה יכולה להכנס שמה, כי בכי התינוקת יסגיר את מקום המחבוא. דבורק'ה נכנסה פנימה ואני, אף שחשבתי גם־כן להכנס, לא הספקתי כבר לעשות כן והובילונו למקום ההשמדה. לא הספקתי אפילו להפרד ממנה, וכן לא ידעתי כלל מה גורל יתר בני משפחתנו.

באותה קבוצה עמי היו הרבה זקנים וזקנות. בעמדנו כבר לצאת מהגיטו, תחת משמר מרצחים אוקראינים, הביאו לגיטו את טובה וולמן הזקנה ונכדה ישראליק. בנו הקטן של נפתלי וולמן, ותמונה זו לא אוכל לשכוח. הילד הקטן שהיה בן 4 בלבד, התחמק מעיני המיליציונרים והתחיל לברוח בכל כוחותיו מחוץ לגיטו. אחד המרצחים החל לרדוף אחריו ואחר רדיפה ארוכה, הצליח להשיג את הילד הנחמד הזה, והחזירו בצהלה של חיה טורפת לגיטו.

בדרך למקום ההריגה, עייפו הרבה מהקשישים, שתשושי כוח היו בלאו הכי, ונפלו בדרך. מי שפיגר בהליכה, הרביצו בו הרוצחים בקתות רוביהם עד שנפל ואז ציוו עלינו, הגברים הצעירים, לשאתם על כתפינו. אני וצבי פולסקי, נאלצנו לשאת את חמותו של פולסקי, רבקה (די שוחטקה) וכן את רייזעלע סורוקה. נשאנו את שתי הצדקניות האלה על כתפינו, ואם בלבנו עוד נשאר שמץ אמונה, כי יש צדק בעולמו של האל, הלכה אמונה זו והתרופפה לגמרי. ולא רק בי — אנשים צדיקים גמורים צעקו מול השמיים, כי אין אלוהים בשמיים, וכי לו היה, לא היה נותן לבצע מעשי אכזריות כאלה.

אכרי הסביבה, מכרים וידידים כביכול, עמדו מנגד ונדו בראשם למראה האיום, והיו אף כאלה שבלעג ובתאוות חיות צחקו ושמחו לאידנו. דבר זה דיכא עד מות את הנפש. אם חשב מישהו שיוכל לברוח בדרך, חזר בו ממחשבתו זו נוכח התנהגותם של מכריו וידידיו הנוצריים.

הריכוז לפני ההשמדה

כך הגענו למקום הריכוז. החצר היתה מלאה גברים, נשים וטף. זה היה בערך בשעה 10 ביום י"ב אלול תש"ב. מצאתי שם את כל העסקנים הציוניים: יצחק רבר ומשפחתו, לייבל אתשטיין, שכנא שמש וכל בני משפחתנו, חוץ מאמא ז"ל. כולם ישבו והעלו ניחושים מה יהיה הסוף. ישבתי יחד עמם. יצחק רבר, למשל, אמר, כי לא יתכן שישמידו אותנו, וודאי יעשו סלקציה

ואת הרוב יחזירו הביתה. שכנא שמש אמר, שמלכנו שבשמיים לא יתן לבצע רצח כזה ביהודים. משמה גנדלמן ישב על ברכיו ואמר כל הזמן פרקי תהילים בעל־פה וחזר לרוב על "לישועתך קויתי". חיים שליין הזקן עמד וסביבו משפחתו המסועפת: בנותיו, בניו וילדיהם, חבוקים ובוכים בקול צעקה. לעומתם היו משפחות שישבו יחד בדומית־מות כאילו מאובנים היו. והיו, ביחוד בני נוער, שניסו לשחד את השומרים על מנת שיעלימו עין בנסותם לפרוץ את הגדר. נעשו אמנם מספר נסיונות כאלו, אך ללא הצלחה. במשך היום נפרצו כמה מקומות בגדר, אך הרוצחים שבו וסתמו אותם.

בשעות הצהרים, הגיעה קבוצה קטנה של יהודים, שהיתה כמעט האחרונה, וביניהם היתה רחל פולסקי. הם הפיצו שמועה, שכאילו נתקבל צו לשחרר אותנו, וכסימן לכך הנה בא הקו־מיסר, הרוצח הגרמני, ועמו אנשי היודנראט שהיו עצורים עד עכשיו. בשורה זו נתבדתה עד מהרה. כשנכנסו אנשי היודנראט, ובהתקרב אלינו קלמן וולמן, שהיה מאנשי היודנראט, שאלנוהו מה נשמע והוא ענה שעד עכשיו חיו עוד בתקוה שאולי ישאירו אותנו בחיים אך מרגע שהוכנסנו גם אנו לכאן, גורלנו כגורלם והקומיסר לא בא לכאן אלא להודיענו על תכנית החיסול של קהילתנו. ואמנם, אספו אותנו למקום אחד, והרוצח הסביר לנו, כדבר המובן מאליו, כי למחרת בבוקר, בשעה 5, יירו כולם. לא השפיעו עליו היללות והצעקות של הנשים והילדים. הוא המשיך להודיע, בקרירות, שהילדים יקבלו עוד מנת לחם אחרונה וכן תבשיל חם, וזה הכל.

וכך, כשנודעה לנו כל האמת על גורלנו, התארגנה קבוצה, שהחליטה לפרוץ את הגדר ולברוח לאן שאפשר יהיה. במקום הקסרקטין היה מחנה עבודה של נוצרים, שעבדו עבודת כפיה תחת השגחתו של אוסצקי, מי שהחזיק את ביתו של מנשיקוב. על אף הצרות שנגרמו לו בת־קופת הסובייטים על ידי יהודים פעילים במשטר הסובייטי, הוא התנהג יפה כלפי היהודים בת־קופת הגיטו וכן בשעותיו האחרונות לפני חיסולו.

הקבוצה, שמנתה כמה עשרות איש (הרוב הגדול היה אדיש למה שיקרה) תכננה לשבור את השער ולצאת. כפי שנמסר לי, נמניתי על קבוצה זו, אוסצקי הבטיח להעלים עין מפעולה זו למרות שבזה הוא סיכן את נפשו. כשהתקרבנו לבצע את תכניתנו, באו כמה מאנשי היודנראט וביקשו שלא נבצע זאת עכשיו אלא לאחר שיחשיך וגם הוסיפו, כי לא נצליח בין כך להשאר בחיים, כי הרי אין לנו לאן לברוח.

החל להחשיך. כל אלה שביום עוד הסכימו לברוח, עתה משחזרו למשפחותיהם למי שהיו הורים זקנים ולמי ילדים רכים רפו ידיהם ולא נתנם לבם לעזוב את משפחותיהם שלא יכלו לברוח אתם.

יחד עם זאת נתקבלה פקודה מהשומרים, שעם השיכה על כולם לשכב ומי שיעיז לקום, יירה במקום. מספר הפעילים הלך וקטן. זכורני, שבהתקרבי למשפחתי מצאתי את אבי ואחי יענקעלע ז"ל, שהורידו את נעליהם מרגליהם, כדי שיהיה להם יותר נוח לברוח. אחותי לייקה ז"ל שכבה כשרגלה פצועה. היא נפצעה בנסותה להימלט, כשנתגלה מקום הסתר בו התחבאה.

הספקתי להודע, כיצד ילד אוקראיני בן 8 מצא את אבי מסתתר בעלית־גג, וזה קרא לאביו שעבד בדרכים, ועל אף תחנוניו של אבי, קראו לאוקראיני נוסף והורידו את אבא. אחותי רייזעלע ז"ל סיפרה לי, שבשכבה בעלית־גג שמעה, כיצד מזרז אחד המרצחים את אמא שתמהר, ולאחר תחנוניה שעלו בתוהו, נשמעה יריה. כנראה שהיא נהרגה ליד הבית, כי למקום ההשמדה לא הביאוה. כמו־כן נודע לי מפי מרקל פורשפן, כי את אשתי דבורק"ה הובילו יחד עם משפחתו, בקבוצה של 10 איש, שארבעה מתוכם הצליחו להימלט וביניהם אף דבורק"ה שלי ז"ל. זה דחפני להימלט על מנת שאוכל לעזור לדבורק"ה, אם אמנם נשארה בחיים.

ישבנו ליד אבא ביחד עם אחותי, אחי יענקעלע ואשת אחי גרשון עם ילדה בן 15 חודש,

וחשבנו על גורלנו. כפי שכבר סיפרתי, נחלשה הקבוצה שהתארגנה לבריחה וכל אחד חזר ודבק במשפחתו. לפתע שמעתי כאילו מישהו קפץ מעבר לגדר, שאנו ישבנו מטרים ספורים ממנה, ומיד לאחר מכן שמעתי עוד קפיצה. התחלתי לזחול לעבר הגדר ובדרך עוררתי אנשים שנרדמו בינתיים, ביניהם מתתיהו בעל העגלה ובנו, שהיה מוכן תמיד לצאת לקרב אף נגד כפר שלם של בנדיטים, ואילו עתה צעק עלי מדוע אני מפריע לו לישון. הוא היה אדיש לגמרי לכל הענין, אך לא היה האחרון שנתפס לאדישות.

הבריחה מן השחיטה

כשקרבתי לגדר, סיפרו לי שיונה פיקובסקי ועוד אחדים, קפצו אל מעבר לגדר ונמלטו. ליד הגדר, ראיתי את לייזר פיינמן ועמו בחור חסון מלובומירקה, מבקשים ומתחננים לפני משה־אייזיק מביסטריץ, שיתן להם לעלות על גבו ולקפוץ מעבר לגדר. ומשה־אייזיק מבקש מהבחור מלובומירקה, שיתן לו לעמוד עליו ויוכל הוא לברוח: "הלא אביך קפץ מעל גבי וכבר נמלט". והבחור חוזר וטוען, כי הוא פצוע ולא יוכל לשאתו. שאלתי אני את משה־אייזיק אם ירשה לי לעלות על גבו והוא נתן לי את הסכמתו במנוד ראש, וכבר הייתי על גבו. רגלי האחת היתה מעבר לגדר, כשהתחילו המיליציונרים לצעוק עלינו: "מה אתם עושים שם"! הם ראו הכל לאורה של הלבנה, שלמרבית הצער והכאב האירה פניה למרצחים והאירה את כל הסביבה, והם התחילו לירות. משה־אייזיק נפחד, הנמיך קומתו ואני נשארתי תלוי על הגדר, כשרגלי האחת מעברה השני והרוצחים יורים. שמעתי אנשים צועקים: "לייביש תלוי על הגדר ואינו יכול לקפוץ". התחלתי בכל כוחותי להתנדנד והצלחתי להעביר גם את הרגל השניה, אך קרש שבגדר נתפס בחגורת מכנסי ונשארתי תלוי מעברה השני של הגדר מבלי יכולת להינתק ממנה. עד היום קשה לי להבין, מאין שאבתי כוח לקרוע את החגורה תוך שניות מספר, וזה תחת מטר יריות. עלו בלבי הרהורי חרטה על שלא נפרדתי לשלום מיקירי, או שלא נשארתי עמם. אך הרצון להימלט והתקוה להשאר בחיים לא הותירו לי זמן רב לחשוב. כשהרגשתי שחפשי אני, התחלתי לרוץ בכל כוחותי. היה עלי לעבור מגרש למירוץ סוסים של הצבא הפולני, שהיה בן 500 מטר בערך. הגעתי ליער ומצאתי תעלה שנחפרה סביב לאותו מגרש. שכבתי בה רגע קט, כדי לשמוע מאיזה צד נשמעות היריות, כי נדמה היה לי, שגם מן היער יורים עלי.

כל משמרות הרוצחים החלו לירות כאות אזעקה, בשמעם את היריות ממגרש ההשמדה. כשנוכחתי לדעת, שמן היער לא יורים, רצתי עוד כ־1000 מטר ביער וכוחותי כמעט אפסו, ואז הלכתי לאט יותר, ללא דרך אלא רק לפי כיוון הלבנה. רציתי להגיע לברוניסלבקה, כפר פולני בו גרו מכרים טובים שלי וקיויתי למצוא שם מקום סתר, ואולי אף אוכל לשלוח אותם לחפש את דבורקה. אך לדאבוני הגעתי לכפר וילה שהיה קן־מרצחים. טרם האיר הבוקר, ואני חזרתי מיד מדרך זו ועליתי על הדרך המובילה לברוניסלבקה. הבוקר האיר כבר והשמש יצאה מנרתיקה, כשהגעתי לגורן של ברנוויצקי מריאן, מי שהיה המוכתר, והוא עמד דש כוסמת. כשראה אותי נבהל מאד למראי, וציוה עלי לעלות מיד על אלומות הקש, לבל יוודע לאיש שאני נמצא שם. הוא שאלני אם ברצוני לאכול. לאחר ימים כה רבים ללא אוכל, הייתי המום שכלל לא יכולתי לדבר. הוא נכנס לביתו וגילה לאשתו בלבד את הסוד, והביאו לי תיכף אוכל חם, שזה למעלה משנה שלא טעמתי כמוהו. אך לא יכולתי לאכול. כל מחשבותי היו נתונות

ליקירי, שנשארו במקום ההשמדה. נרדמתי לזמן קצר וכשהתעוררתי, עמדה לידי אשתו והתחננה ממש שאוכל. הרעב חזר אלי ואכלתי. היא סיפרה לי, שהם פוחדים מאד מכלתם, שהיא ילידת רוסיה הסובייטית, והם אינם חיים בשלום ביניהם, ואסור לה לדעת חלילה על המצאי. הם הסכימו שאשאר עמם מספר ימים, עד שאאזור קצת כוח, ואחר כך יהיה עלי לחפש לי מקום בטוח יותר. היו לי אמנם הרבה מכרים פולנים בסביבה ולא דאגתי, אך רציתי לשלחו להודע אצל מכרים, שמא דבורקה הגיעה אליהם, ואולי עוד מישהו ניצל מיקירי, אך הוא פחד.

לאחר יומיים עזבתי אותם. הוא אמנם הזמין אותי לבוא לבקרו בלילות, אך לא חזרתי. הגעתי לזאוואלאמשע לאנטוני קרקוס, שבידו היו דברי־ערך שמסרנו לו לשמירה. הוא נבהל מאד כשראני, כי באותו רגע היה אצלו שכן; הוא רק נתן לי לאכול וביקש ממני שאסתלק, כי אחרת עלול אני להיתפס ולהמיט שואה על משפחתו. מחוסר ברירה שמתי פעמי לכפר נמיליה אל משפחת טרובינסקי. הם גרו במרחק כמה קילומטרים מהכפר, ומקום זה היה בטוח. זה היה בראשון בשבת של הנוצרים ומצאתי את בנם בן ה־12 רועה את הפרות והסוסים. הוא הכירני וקצת נבהל. ביקשתי ממנו שיודיע לאבא או לסבא שאני כאן. הוא חזר רק לאחר מחצית השעה והודיע שאביו תיכף יבוא. ואמנם לאחר כרבע שעה, הגיע אביו והביא עמו אוכל. הייתי רעב עד מאד ואכלתי בתיאבון רב. הוא סיפר לי שנמצאים כאן האחים חיים ולייזר כץ בני דודתי ועוד כמה יהודים מלודביפול, וצייר לי את המקום ביער שם הם נמצאים. לשמע דבריו, שנמצא מישהו מקרובי חי, התיפחתי בבכי ורצתי מיד לחפשם. מצאתי את לייזר וחיים ואת המנוח מיכאל שונדל עם בנו ואשתו ובתו הקטנה של אהרון בינדר.

ביקשתי את מיקולאי טרובינסקי שיגש לכפר סטרה הוטה, כדי להודע אם דבורקה הגיעה לשם. הוא הלך לשם, מרחק של 8 קילומטרים, וכשחזר סיפר, שהיא אמנם שם יחד עם נעטקע, אמה של חיה בינדר שנמצאה עמנו וקיילה של נטע הסטעלמאך. לייזר ואני יצאנו מיד דרך היער לפי כוון השמש, כי לא רצינו לפגוש בדרך רוצחים. משהגענו עד לכפר, שכבנו בקצה היער וחיכינו שיחשיך. לא רצינו להכנס לכפר בעוד אור. למותר לתאר את פגישתנו. דבורקה סיפרה לי על היחס הרע כלפיה מצד הידיד הטוב דומיניק צרווינסקי, שהרבה מרכושנו היה אצלו והוא היה מציקה בדברים, כיצד זה היא נשארה בחיים בעוד אני הרוג, וכיצד תוכל להלחם בחיים לבדה וכו'. בתחילה החזיקו אותם בגורן, אך מיד למחרת העבירו אותם למקום סתר ביער והביאו להם רק פעם ביום אוכל אך כשנודע להם שגם אני נשארתי בחיים, שינו את היחס לטובה. לא יכולנו כמובן להשאר שם, כי הכפר נמצא לצד הדרך הראשית, השורצת מרצחים מכל המינים ומלשינים לרוב גם מבין הפולנים. הגרמנים פירסמו הודעה, שכל מי שיתפוס יהודי יקבל 2 ק"ג מלח, שהיה אז יקר מזהב. נחנו קצת בגורן, ולפני שהאיר השחר לקחנו אתנו מזון וחזרנו ליער שעל־יד טרובינסקי.

בינתיים נודעו לנו פרטי תכנית ההשמדה. זמן קצר לפני שנמלטתי, הוציאו את כולם, את הנשים קברו בבור לחוד ואת הגברים בבור לחוד. הגברים עצמם חפרו את הבורות לא הרחק ממגרש ההשמדה, יחד עם פועלי הכפיה האוקראינים והפולנים שהיו במחנה הזה. לאחר מכן ציוו על כולם להתפשט ולהכנס לבורות וירו בהם בנשק אוטומטי. מי שנהרג ומי שנשאר בחיים, כולם כוסו בעפר וכמה ימים נעה האדמה עד שנרגעה.

קללת אלוהים תחול על ראשם של רוצחי יקירינו ומשמידי עם ישראל. חלומות בלהות פוקדים אותי מאז מדי לילה, ונגד עיני העיירה ויהודיה ביניהם בני משפחתי הטהורים והזכים.

בחלומי ואני מוקף על־ידי גרמנים ורוצחים אוקראינים; יש ואני נמצא בכפר או בעיירה, המרצחים מחסלים את קהילתנו ורק אני מצליח איכשהו להימלט. הלומות אלה אינם מרפים ממני מאז ועד היום הזה.

ההתחלה של הסוף

איכה ישבה בדד העיר, עיר יהודית תוססת. בדד ישבת וחיכית לגזר־דין הגורל. עיר שוקקת חיים ותוססת פעלתנות. מנהיגיך רומו מבלי לדעת את האמת המרה ובחיבון ידים חיכו לקץ שלא בושש לבוא. מנותקת ומבודדת מאחיותיך העיירות השכנות, ישבת ללא מעש.

שמועה רדפה שמועה, נמסר מפה לאוזן שהסובייטים עוזבים, הסובייטים בורחים. מזה ימים נשמעו יותר ויותר ברור רעמי ההתפוצצויות של הפגזים והדי הפצצות שהוטלו מאווירונים. שאון המלחמה הלך וקרב. הורגשה תכונה קדחתנית במשרדי הממשל הסובייטי. הדבר הפך לסוד גלוי לכל בר־בי־רב. החזית קרבה והלכה לעיירה. שיירות הצבא האדום נסוגו. בתחילה נעשה הדבר בלילות, שאון מכונות וטרטור טנקים הפריע את דומית הלילה. לאחר מכן נסוגו לאור השמש. תושבים שלווים החלו לארוז את מטלטליהם ולכוון פניהם אל עבר הגבול הסובייטי. הנוער עזב בהמוניו. איש לא ידע איך יהיו הכובשים החדשים. קבוצות קבוצות עמדו התושבים ודנו בדבר: „לא נורא", אמר מי שאמר, „זוכר אני אותם משנות העשרים. אמנם גרמנים, אך מעשי הזוועה המסופרים עליהם הם ודאי לא יותר מתעמולה גרידא. הרי בסופו של דבר הם יזדקקו לעזרתנו. אני לא קומוניסט, ובני לא היה בקומסומול ואין לי על כן לאן ועל מה לרוץ. מספיק סבלתי מהרוסים, נשב ונחיה. היהודי לעולם עובד בשביל מישהו ועקרונית אין זה משנה מי הפריץ, הפולני, הרוסי או הגרמני".

כזאת היתה הדעה הרווחת בין יהודי המקום. ירוצו להם הקומוניסטים, אותם יהודים ששיתפו פעולה עם הסובייטים. וכך באמת היה. הנוער, שהיה בשורות הנוער הקומוניסטי, הלך. יהודים שלווים בעלי־בתים נותרו בבתים. האחד הסתכל על שכנו, וכך נשארו לראות את הכובשים החדשים.

התנועה מהחזית גברה, שיירות הצבא האדום נעו צפונה. אבלים וחפויי־ראש נסוגו מבלי לדעת לאן. כשנשאלו הקומנדירים היהודים שביניהם, תשובה אחת היתה בפיהם: "אנחנו נסוגים לשם התארגנות ובקרוב, בעוד חודש חודשיים, נחזור ונשחרר אתכם. החזיקו מעמד!". התושבים האמינו מתוך חוסר ברירה, משאלתם היחידה היתה, שהעיירה לא תיהפך לשדה־קרב. בסוף השבוע גברה המתיחות. המשרדים הממשלתיים פורקו ונאראזו והוחל בפינויים המהיר.

בלילות נראו במרחקים לשונות־אש מלחכות, השמים אדמו מבעירות. היה מי שגרס, שאלו הם צנחנים גרמניים המחבלים בבסיסי האוייב הנסוג והיו שגרסו, שאלו הרוסים המשאירים ארמה חרוכה לגרמנים, וזאת בהתאם לנאומו המפורסם של יוסף סטאלין ששודר ברדיו ואשר הזכיר לאזרחי ברית־המועצות את מפלתו של נפוליאון בתחילת המאה ה־19.

ליל שמורים היה אותו לילה. הכבישים היו ריקים מאדם. נסיגת הצבא האדום קרבה לקיצה. מאחורי תריסים מוגפים עקבו עיניים בהוות ואדומות מחוכר שינה אחר הנעשה בכביש. חיילים בודדים שירכו דרכם לאורך הכבישים, נחשלים. שרידי הצבא האדום המפואר, אשר הטיל חיתיתו על ידידים ואויבים, איך נפלו בגבורים. אין מראה מזעזע וקורע לב יותר ממראה צבא נסוג.

השחר החל בוקע מבעד לתריסים מוגפים. יחידת הנדסה, שהגיעה העירה עם עלות השחר, החלה לבצע את הוראות מפקדה ולהפוך את העיירה לאדמה חרוכה, מבלי להתהשב בתושבים הנשארים. לשון אש לוחכת נראתה מהגשר הראשי שעל הנהר, מחסני התבואה שבמוצא העיר, הועלו אף הם באש. היה מי שטען, שבמבואות העיר הוצתו גם הבתים. היתה אמנם תכנית כזאת, אך היא בוטלה על־ידי מפקד היחידה המבצעת שהיה קפיטן יהודי.

האנדרלמוסיה גברה. איכרי הסביבה החלו נוהרים העירה עמוסי סלים, שקים ועגלות־טרנספורט. החנויות נפרצו. התארגנה חוליית צעירים יהודיים, אשר עברה מחנות לחנות ושברו בקבוקי־משקה אלכוהוליים.

הבוקר האיר. שמש של שלהי הקיץ זרחה ברוב פאר. העיירה נראתה כשדה־קרב. חלקי ציוד צבאי היו מפוזרים לאורך הכבישים. המוני האיכרים המשיכו לזרום אל העיירה וממנה עמוסים לעייפה בסחורות, שנשדדו בחנויות ובמחסנים הממשלתיים. היהודים נסגרו בבתיהם. בנות הוחבאו ולא העיזו להראות פניהן בחוץ. השמועה עברה וחדרה מעבר לשערים ותריסים מוגפים: "הם באים". הם נשארו עומדים מצד שני של העיירה, כשהגשר השרוף מפריד בינם לבין העיירה. המתיחות בעיר גברה. האיכרים החלו להסתלק וביזתם בידיהם ובעגלותיהם. יחידת הנדסת־שדה גרמנית החלה להרכיב גשר ביילי צר על הנהר וניסו להתקדם לעבר העיירה, לא היה מי שיעצור בעדם. עיירה שוקקת חיים נהפכה לפתע לתל־חרבות. נראו מספר דמויות עטורות זקן שהעיזו לצאת החוצה. ובהתאם לנהוג בימי הביניים, התארגנה קבוצה זו של זקנים ונכבדי העיירה וכשבידיהם לחם, מלח, מפתח ענקי חלוד ופרחים, הלכו למסור את העיירה לידי הכובשים. הקבוצה עמדה מעברו האחד של הגשר וחיכתה לבואת. אך זמן רב לא ניתן להם לחכות. הגשר הוקם וכזרם מים אדירים פרצו בני "הגזע הטהור" העירה. אוטו גדוש חיילים עצר בחריקה וצעיר בעל בלורית זהובה שאג: "מה בידיכם, יהודים מלוכלכים? הסתלקו לכל הרוחות, מסריחים שכמותכם!". ומיד שרקו שוטים מעל ראשי חברי המשלחת, מלווים גידופים וחרפות שאין הניר סובל אותם. חפרי ראש התפזרו האנשים כלעומת שבאו.

אך בכל זאת באו שליטי "הגזע הטהור" במגע עם "נחותי הדרגה". בעיירה התחילו אוספים בגדים תחתוניים, לבנים וסדינים לחבוש את פצעי האדונים.

השמש שקעה ומאחורי בריחים הסתכלו עיניים מפוחדות וחיכו לבואת.

זכר את אשר עשה לך עמלק!

לאה וינברג (מנדלוביץ)

יום השחיטה

ג ר נ ו בבית מלכה שייעס מחוץ לגיטו, כיוון שנמנינו על קבוצת עובדי הכפייה.

יום אחד קמנו בבוקר לצאת לעבודה, כפי שכבר הורגלנו תחת שבט הקלגסים הנאצים, והנה נכנס לביתנו יוסל רחל־לאה׳ס ואמר לאבי יוסל: בגיטו השתרר אי־שקט; הקומיסאר מתרוצץ ברחובות מעוצבן, וזה סימן רע לבאות!

אבי קרא לנו ושלח אותנו לראות אם הגיטו מוקף שוטרים, ובחזרנו סיפרנו כי אכן כל הגיטו מוקף, וכן גם השוק.

ירדנו לבונקר... המסקנה היחידה מן הכיתור של הגיטו היתה כי התחילה השחיטה!...

בבונקר היינו: אבא ואמא, אחותי צ׳רנה ובעלה ושני ילדיהם, אחי משה ואשתו ושני ילדיהם, דודי ישראל ושני ילדיו, דודי פישל, אחותי מלכה עם שלום, אחי יעקב, ברכה בלינדר ושני ילדי אחותה פייגה, אני ויענקל דער כלאפער.

תוך כדי ישיבה בבונקר שמענו כי מחפשים אחרינו. דקרו בברזלים את קירות הבונקר והקשיבו אם מישהו נמצא בפנים. ישבנו בלי אויר, בלי אוכל ובלי מים. לא יכולנו להדליק גפרור, כי האויר היה דחוס (בבונקר הצטופפו 28 איש, ביניהם 8 ילדים קטנים), ועשינו את צרכינו במקום בו ישבנו.

לפתע התחיל אבא להחנק מחוסר אויר. תמכתי בו ועסיתי לו את הלב. מלמעלה נשמעו קריאות „יוסל׳ה צא החוצה! לא נהרוג אותך!״ אך איש לא ענה...

על יד הבונקר עמד ארגז קטן עם זבל. פתאום הזיז מישהו למעלה את הארגז. נראה היה לי כי אנו אבודים. כמעט פרצתי בצעקות, אך התאפקתי... גם ברכה בלינדר התאפקה בקושי. לא יכולנו להמשיך יותר לשבת בחיבוק ידים ובקשנו מההורים כי נברח כולנו. אמא הסכימה לדעתנו, אך אבא אמר: „ילדים, לאן אברח? זקנים הורגים במילא, וצעירים לוקחים לעבודה. אין לי כל ברירה אלא להשאר כאן.״

מאחר ולא רצינו להשאיר את הורינו נשארנו גם אנו לשבת. אחי משה לא יכול היה לראות ברעבונם של הילדים, יצא בלילה מהבונקר, עלה לבית והוריד סיר חיטה בשביל הילדים. שוב נסינו לדבר על לבו של אבא שיסכים לברוח, אך הוא עמד על שלו.

...דודי פישל היה הראשון שיצא את הבונקר. הוא ברח לכפר יניבקה. לימים שמענו כי הרגוהו שם. שני בתור היה שלום. הוא התחיל לסבול מחוסר אויר והחליט לצאת יחד עם יענקל דער כלאפער. לפני שיצאו נדברנו שנצא אחריהם וניפגש על יד בית שחיטת הבהמות, על יד היער (היער היה על יד הקלוניה). אחי משה לא רצה לעזוב את אשתו והילדים.

לפני ששלום ויענקל יצאו את הבונקר החלטנו שנצא שלושה שלושה. אחי יענקל יצא ואחריו אחותי מלכה. אמא דחפה אותי ואמרה: „לאה, אל תעמדי פה, ברחי!״, ויצאתי מבולבלת כשאחרי קריאותיהם של ברכה ומאיר בן־אחי כי אקח גם אותם.

כשיצאתי מהבונקר, נשמעו יריות. נכנסתי לרפת, שם היו מלכה ואחי יענקל, ומצאנו שם הרוגים. יצאנו את את הרפת ועברנו דרך סיקות הפולני. כשכל הזמן יורים אחרינו. נכנסנו למאפיה של ליבצ׳יק וירדנו דרך מארקיל הנגר, ומשם לשדה. את השדה עברנו בזחילה, והתחבאנו מתחת לערמות הקש. היריות לא פסקו כל אותו הזמן, ונראה היה כי ירו עלינו מתוך עגלה נוסעת. נכנסנו ליער. לא אכלנו שלושה ימים. אחי רצה לבקש אוכל, אך פחדנו. נרדמנו ולפתע התעוררנו שלושתנו יחד. החלטנו ללכת לגוי שעבד 20 שנה בביתנו, אך אני הרגשתי כי אינני יכולה להמשיך ללכת יותר. אחי ואחותי לא הסכימו להשאירני ונגררתי אתם לאורך הנוף הסלוטש, ולמעלה על הדרך נעו כל הזמן עגלות.

מצאנו סירה קטנה, ובעזרת מקל ששימש לנו משוט חתרנו לצד השני של הנהר. הגענו לביתו של פאבלה הגוי שעבד אצלנו. הוא ואשתו פרצו בבכי בראותם אותנו. הם נתנו לנו אוכל, וסיפרו כי ביום השחיטה נכנסה אשתו לגיטו לחפש אותנו ולא הצליחה למצוא אף אחד. אחר כך היא הובילה אותנו ליער שם שהינו שלושה ימים. בלילה היתה לוקחת אותנו ליישון במחסן, ובבוקר היתה מביאה לנו אוכל למחבואנו ביער. יום אחד הגיעו הגרמנים לכפר ביחד עם המשטרה ונאלצנו לברוח. הגוי ואשתו ליוו אותנו דרך היער למחסן, והמשכנו לכפר לעוואטשעס, בו היו לנו מכרים נוצרים. הגענו לביתו של נוצרי אשר הכיר היטב את שלום. הוא צייד אותנו בלחם ושלח אותנו למקום שם נפגשים הפרטיזנים.

הגענו לשם לפנות בוקר והיינו עייפים ומיד נרדמנו. התעוררנו לשמע צעדים וראינו לנגד עינינו את רחל וקסלר עם בעלה. היא נשאה בזרועותיה תינוק שנולד ביער, והם סיפרו לנו כי הכפר שעזבנו מלא משטרה וגרמנים. רחל סיפרה לנו כי שלום נמצא אצל ד״ר שטנר, וכי שלום נדבר עם הרופא כי אני, מלכה ויענקל צריכים להגיע גם כן, ובקש ממנו להסביר לנו איך למצוא אותו (התברר כי שלום לא ברח באותה דרך שנדברנו). שמנו פעמינו לד״ר שטנר והלכנו כל הלילה ביער, עד שהגענו לבית הרופא במאשטולנקה, שם פגשנו את שלום. הרופא רצה בכל לבו לעזור לנו, אך נאלצנו לעזוב אחרי שלושה ימים, כי הוא פחד שהגרמנים יבואו.

ברחנו בלילה בחזרה לכפר לעוואטשעס. ישבנו שם שבועיים במחסן. היינו כבר תשעה אנשים. סביב המחסן הסתובבו הרועים ולא ידעו כי מתחבאים אנו בפנים. במחסן היינו: אני, מלכה, יענקל, שלום, יענקל דער כלאפער, שניאור וולמן, מאיר וולמן, ומוטלה וולמן. בעל המחסן קרא לנו שנצא לאסוף תפוחי אדמה, אך פחדנו, והוא בעצמו הביא לנו אוכל כל לילה.

כשהתחילה השחיטה השניה בקוריץ התמלא הכפר ילדים רבים שבאו לבקש לחם. פחדנו להשאר במקום והנוצרים יעצו לנו ללכת לכפר וורנובקה, לשם הגיעו הפרטיזנים. שם פגשנו את דודי ישראליק, אשר ספר לנו כיצד נספתה כל המשפחה:

אחרי צאתנו מן הבונקר יצאה גם כל המשפחה. הם נכנסו למרתף שבביתנו. ישראליק, שגר בביתנו בגיטו, רצה להביא לילדים אוכל ואנשי המשטרה הרגישו בו ורדפו אחריו. הם דרשו ממנו שעונים, כסף, בגדים ועוד. אחותי צ׳רנה ובעלה הרשל התחילו לחפש מה לתת להם, ובדרך הם היכוה באכזריות וגם את ישראליק היכו והכריחו אותו להראות להם את מקום המחבוא של כולם. אז הוציאו את כל המשפחה לידי ביתו של מארקיל הנגר וירו בהם, ורק ישראליק ניצל, כי הילדים שהחזיק בזרועותיו נפלו עליו והוא כוסה כולו בדם. בלילה כשהיה הכל שקט, קם וברח...

פליטי חרב ותלאותיהם

פרק ד
פליטי חרב ותלאותיהם

על פרשת דרכים

"נע ונד". זכור לי פסוק זה מספורי המקרא. קין הרג את הבל ולכן קללו היושב במרומים והענישו להיות נע־ונד עלי אדמות. אך אנו, מה פשענו שאנו נעים ונדים? לא אדע. אך זאת אדע שמיצינו פסוק זה עד תומו. אם קללת האלוהים היא שרדפה את קין להיות נע־ונד, הרי שאותנו רדפו והמריצו האימה והפחד, האימה להימצא רגע נוסף במקום אחד והפחד מהכל. לקין ניתן אות על מצחו, שכל הרואה אותו יכירו ולא יפגע בו, וגם לנו ניתן אות לפיו אפשר היה להכירנו. האות היתה חזותנו היהודית עליה כל כך הצטערנו, כי כל הפוגש בנו למצווה נחשב לו הדבר לפגוע בנו, ומכאן הפחד.

שלושה היינו. אני, שמש יוסף ושמש אברהם. שבילי יער שכוחי־אל הפגישונו ומאז דרכינו לא נפרדו. גם הפחד קל יותר בשלושה. שרכנו רגלינו היחפות בשלג החורף ואדמה להטת ויבשה בקיץ.

לא אדע איך ולאן כיוון קין את פעמיו בנודו לאורך דרכים וארצות, האם ידע לאן ומתי ללכת? לנו לא היתה כל מטרה. המטרה היחידה היתה להמשיך לחיות ולהתקיים בכל מחיר. ובגלל מטרה זו אסור היה להמצא פעמיים באותו מקום, פן יכירונו, ועל כן תמיד היינו על הרגליים ותמיד בתנועה. במקום בו סעדנו, שם לא לנו וכר. בנסתרות לא חקרנו ואת מצב המלחמה בח־זיתות לא ידענו. ורק דבר אחד חרתנו על לבנו הדואב כי הדבר לא יימשך לעד. פעם זה יגמר וכדאי לחיות ולו רק רגע, כדי לראות כיצד זה ייראה לאחר מכן.

הבעיה הגדולה שעמדה לפנינו היתה כשהגענו לפרשת דרכים — אם שמאלה או ימינה, לפתרון הבעיה פיתחנו לנו סדר מסויים, שכמעט ולא נפגע במשך כל ימי המלחמה, נשמר בקדושתו כמו אמונת אבותינו. והטקס התחיל בערך כך: הגענו לפרשת דרכים, הזמן לא אץ לנו. עמדנו. בחשיבות רבה הוצאתי את סידור התפילה, שהיה עמדי עוד מהבית, ואמרתי את ברכת הדרך, כששניהם עונים אחרי "אמן" בשימם את כף ידם על הראש בשעת מעשה. בגמר התפילה ירקתי לתוך כף ידו של שמש הקטן, היינו אברהמל, יוסף הצמיד שתי אצבעות יחד והורידן על כף ידו של אברהמל, ובכוון אליו ניתזו רסיסי הרוק הלכנו, כי ההשגחה העליונה היא אשר כיוונה את פעמינו. ברוב תמימותנו האמנו כי דרכנו נכונה. אמונה זו היא אשר הצעידה פעמי גבר, היא אשר חסכה מלבנו כל ספק, אשר ממילא מילא אותנו וכרסם בנו כל חלקה טובה.

עתה, לאחר שנים רבות שחלפו, עדיין חרותה בזכרוני אותה תמונה כאילו חיה. אותה תמונה של שלושה נערים מזי־רעב ועלובי חיים, העומדים על פרשת דרכים בדומיית קודש וחרדה ומחכים להחלטת ההשגחה העליונה שתנחם בדרכם. לא אוכל כעת להתכחש לעבר וללעוג לאותו אמצעי פרימיטיבי, אותה שיטה ילדותית, ששימשה לנו כעמוד אש ביום ובלילה.

מדע הניווט הוא ענף ומסועף; אוניות ירדו למצולות באשר לא מצאו נתיבם במרחבי ימים; ארבעים שנה תעו בני־ישראל במדבר בחפשם את הדרך הנכונה לארץ היעודה; מחשבה רבה הושקעה במציאת אמצעים לניווט, אך לא זכור לי שום מקרה בספרי־הלימוד בו סופר על אמצעים כמו שלנו. החשובה בכל זה היא אולי דוקא האמונה העוורת, אשר הנחתה אותנו במשך כל שנות המלחמה והצעידה אותנו לבטח.

נחום פלדמן

הבריחה מן העיירה

מלחמת העולם השניה מצאה אותי בלבוב, שם השלמתי את חוק לימודי. מיד עם פרוץ המלחמה שמתי פעמי הביתה, וזאת למרות שידעתי כי המצב קשה וההגיון מחייב לברוח לעומקה של רוסיה. לא עשיתי זאת אלא כדי להניע את הורי ואחותי כי יצאו יחד עמי לרוסיה. אחר תלאות מרובות, שמצאוני בדרך, הגעתי לעיירה ב־26 ביוני 1941, ארבעה ימים אחרי פרוץ המלחמה. באותו ערב ממש לקחתי עמי את הורי ואחותי הצעירה ויצאנו רגלי להורודניצה, עיר סמוכה מצדו המזרחי של הגבול הקודם שהפריד בין פולין לרוסיה. אחרי שהייה של מספר ימים בהורודניצה נפוצה שמועה כאילו נהדפו הגרמנים ולכן אין חשש לחזור הביתה. הורי טענו שהשאירו בבית את כל אשר להם וכי כנופיות שודדים עלולים לשדוד את הכל, ולכן נתפתיתי ויצאתי גם אני עמם בחזרה הביתה. אחרי שהייה של שבוע ימים בביתנו שוב גברו התקפות הגרמנים, ונראה היה בבירור כי הם מתקרבים לכבוש את העיירה, מאחר וכבר כבשו את האיזורים הסמוכים, והצבא האדום נס בבהלה, כשהגרמנים מכים בנסוגים ומפציצים אותם מן האויר כדי להגביר את הבהלה.

ליל הרביעי ביולי 1941 לא ימחה לעולם מזכרוני. ליל שמורים היה הלילה. ההפצצות מן האויר הלכו וגברו, האוקראינים שבסביבה היו דרוכים ומוכנים לשוד וביזה. אנשי השררה הקומוניסטים נסו מן העיר כשהם שורפים אחריהם מקומות אסטרטגיים. ימים אחדים קודם לכן הזמין הקומיסאר המלחמתי הסובייטי את בני העיר היהודים והסביר להם את הסכנה הצפוייה להם אם לא ימלטו נפשם. ואכן רבים שחשו נכונה את הסכנה הצפוייה נמלטו כל עוד נפשם בם. מאידך היו יהודים, אם כי לא רבים, שניסו לשכנע את הציבור לבל ימלטו, בטענה כי לא יכול להיות יותר גרוע מאשר אצל הייחפנים (הרוסים), וכי הגרמנים ירשו לעסוק במסחר כבעבר, בטרם בא השלטון הרוסי. המצער שבדבר הוא כי תעמולה זו נפלה על אוזן קשבת, שכן נוח יותר היה להאזין למלות־ארגעה ולדברי נחמה ולא לעזוב בית ורכוש ולנוס בחוסר כל ובבהלה. המלה „בז'נצעס" (פליטים) היתה מבהילה ומחרידה, כי הציבור היהודי ידע מה פירוש להיות פליט עוד מזמן מלחמת העולם הראשונה, ורצו ככל האפשר להמנע מלחזור על מהדורה זו מחדש. כך הייתי מסביר את הסיבה שרבים מאד מבני עירנו לא אבו לנטוש את בתיהם ולא אבו לשמוע לכל אלה שדרשו מהם להסתלק ולברוח לרחבי רוסיה האינסופיים, שגבולותיה היו פתוחים לכל דכפין.

זכורני ויכוח שניטש בזמן ההוא ביני ובין פ.ב., מי שהיה בזמן השלטון הפולני בעל מאפיה והסוביטים הוציאוה מידיו. הנ"ל גער בי על שאני גורם כביכול פאניקה בין תושבי העיר וממריץ אותם לצאת. „אם רצונך לברוח", אמר לי, „ברח לנפשך, אך אל תטריד מנוחתם של בני העיר המודים לאל שהתפטרו מהקומוניסטים המלוכלכים". לא הועילו כל אמצעי שכנוע מצדי והוא נשאר בשלו.

בליל האימים של ה־4 ביולי נתארגנה באופן ספונטאני קבוצת נוער שמנתה כ־20 בחורים והחלטת כולנו נחושה לברוח ויהי מה. על קבוצה זו נמנו לייבלה כץ, חיים רוטבורד, משה פורשפן, ביבה ופיניה גוטמן, משה שינדלר, ברל כץ, איסר ומוניה שלייפר, **אני ועוד** אחרים. סיכמנו כי ב־2 אחר חצות נפגש ליד הסלוטש, הוא הנהר החוצה את העיר ממערב למזרח, כשפנינו מועדות להורודניצה, העיר הסמוכה לסעליטש מן הצד הרוסי.

בטרם הצטרפתי לקבוצה, באתי לבית הורי על מנת ליטול מהם ברכת פרידה בדרכי זו, ומצאתים יחד עם אחותי כשהם חבויים בתוך מרתף הבית, יושבים בחשכה כי פחדו להדליק נר (או שמא כבר אזלו הנרות או הנפט). לא אשכח לעולמים את רגעי הפרידה הללו, כשהורי דוחים את משאלתי להצטרף אלי. יותר מכל נחרת בליבי המחזה כשאחותי הצעירה פייגה'לה נפלה על צואריי כשהיא מתיפחת מרה ומבקשת ממני: „קחני עמך. אין ברצוני להשאר פה!" ואני אמנם רציתי לקחתה עמדי ונסיתי לשכנע את אמי שתתנגה על אחריותי. לרגעים נדמה היה לי שהנה הצלחתי לשכנע את אמי, אך לפתע היא התיפחה מרה והביאה לכלל ביטוי את מסירותה ואהבתה האמהית של אם יהודיה לבניה. וכך אמרה: „אם האחד ילך ממני, אתנחם אולי בשני, אך אם שניכם תלכו, אנה אני באה?". נכמרו רחמי על אמי ולא יכולתי לסרב לה. דחיתי את בקשת אחותי, השעה דחקה ולא היה זמן להיסוסים, וכך פרצתי מתוך המרתף מבלי שנתתי להם את נשיקותי האחרונות שרציתי להעניק להם. עוד מרחק רב הדהדו באזני קריאותיהם הנואשות של בני משפחתי, אולם לא היה זמן להביט לאחור. הרגשתי כי זו שעת הכושר האחרונה למלט נפשי מצפרניהם של מרצחי אדם צמאי דם. החבורה שעמם קבענו לצאת לדרך ציפתה במקום המיועד וללא שהיות יצאנו לדרך. עם עלות השחר קרבנו להורודניצה.

קשה לאין ערוך היתה הפרידה מהעיירה, ולא רק משום שזו היתה עיר מולדתי שבה ביליתי את מיטב שנותי, אלא מפני ההרגשה האיומה שקיננה בתוכי שהנה אני עוזב את המקום ואת כל אשר יקר לי לבלי לראותם עוד. לא אחת חשבתי אני וחשבו גם חברי: רבונו של עולם.

מדוע לא נתת לצאן מרעיתך עינים לראות ולחוש את אשר צפוי להם? מדוע הוכו אנשים, שלכאורה היו נבונים ומפוקחים, בסנוורים ובעוורון חושים מוחלט לבלי יכולת להבחין מניין תבוא הרעה? מדוע חבורה של בני נוער, שרק תמול שלשום ירדו מספסל הלימודים, ידעו והבינו את מה שלא מסוגלים היו לתפוס הוריהם ומחנכיהם, ראשי הקהל ופרנסי העיר, וכל אלה אשר נראו כאנשים נבונים וברי דעת?

שנים רבות קיננה מחשבה זו בלבי ותשובה לא מצאתי.

זכורה לי אפיזודה מענינת, המוכיחה את קוצר הראיה המדכא שנתגלה אף פה ושם אצל הצעירים שבינינו. ומעשה שהיה כך היה. אך התרחקנו לכת מספר קילומטרים מן העיירה כשל כוחו של מ. ש. שנפל תחת עומס המטען שסחב עמו. הוא סרב בעקשנות להמשיך בדרכו ואמר כי הוא עומד לחזור לסעליש. שאלנו אותו לפשר הצהרתו זו, ועל כך השיב ביידיש: „מה יש? כלום יהרגו הגרמנים את כל היהודים?" נסינו בכל כוחנו להניאו מלחזור, ומשנוכחנו שזה לא יעזור לנו נגשנו אליו, לייבל כץ ואני, ואיימנו עליו שאם לא ימשיך — יספוג מכות רצח. האיום עשה את שלו. הוא רוקן חלק ממטענו וזרק אותו החוצה, ואחר כך קם והלך אחרי החבורה ברגליים כושלות.

המשכנו בדרכנו מהורודניצה הלאה מזרחה, ולמחרת יום צאתנו מן העיירה כבר הגיעונו ידיעות מחרידות על כניסתם של קלגסי היטלר לעיירתנו, ועל המכות שהפליאו ביהודים בעלי שיבה והדרת פנים, שבאו לקבל את פניהם במלח ולחם על גשר הכניסה לעיירה. שמענו גם על פוגרומים מידי האוקראינים, ועל חיי הגהינום שהחלו במלוא מוראם ודרך נסיגה כבר אין. רק 24 שעות הפרידו ביניינו לבין משפחותינו אולם היו אלו שעות של נצח. אנו צעדנו לקראת עתיד בלתי נודע, והם נותרו בתוך כליון ודאי...

יוסף שמש

בדרך היערה

באותו ערב, 23 באוגוסט 1942 ישב אצלנו קרילו השכן, „המנהל החדש" של האוליניציה (בית חרושת לשמן, המונע בכוח סוסים). הוא עבר את מספר המטרים האסורים מביתו אלינו למרות העוצר, כי אבא שהיה ל„פועל שחור" באוליניצה, חייב היה להדריכו ולתכנן בערבים את אשר יש וכדאי לעשות ביום המחרת.

מבין שאר הימים והלילות המתוחים של השבועות האחרונים, לא הורגש כל שינוי מיוחד בערב זה: כל תנועה מוגברת אז התנהגות לא־רגילה של השלטונות. בדרך כלל הורגש שימינו הולכים וקצרים, שצפוי לנו הגורל האכזרי, אך הלב לפה לא רצה להגיד זאת. נתלו בכל רמז — לנו לא יקרה כדבר הזה. אנו סוללים כביש חשוב, לודביפול — ברזנה, וכל עוד כביש זה לא גמור הרי הם זקוקים לעבודתנו. לא הקשבתי באותו ערב לשיחה בין אבא לקרילו, למרות ששכבתי ליד השולחן. שכבתי חולה אנגינה עם חום של 39 מעלות. לא שמעתי גם מתי שקרילו יצא מהבית.

אך בשעה חמש התעוררתי מנקישה חזקה בחלון לידו שכבתי. ניצבו שם קלמן וולמן מהיודנרט ומיליציונר. הוא פקד על כולם לבוא מיד לגיטו. קמתי בבהלה להעיר את אבא, ומיד טררק בדלת וצעקה באוקראינית "כל הז'ידים לגיטו". מהחוץ נשמעו צעקות ויריות. בבית קמה בהלה, כל דיירי ביתנו: משפחות שולמן, וקסלר, אתשטין, פולסקי ומשפחתנו אנו: אבא, אחי סבא, סבתא, דודה בילה וילדה בן השנתיים. למעלה משלושים נפשות קמו בבת אחת, בכו, יללו והתרוצצו מחדר לחדר. אבא יצא החוצה לבדוק את המצב וחזר מיד. זהו זה! הגיטו והעיירה מוקפים חיילים ושוטרים.

אמא ממשיכה לשכב במטתה, לה לא אכפת כבר הנעשה בחוץ, רק הכאבים בלבד עוד חדרים להכרתה. כחצי שנה היא שוכבת על מטתה חולה אנושה ללא רופא ותרופה.

מטושטש מהחום התלבשתי לאט והצטרפתי ליתר המתרוצצים בבית. אבא וראשי המשפחות האחרות מסתופפים ומתלחשים ונפרדים איש למשפחתו — אין עצה ואין תושיה.

בתוך המרתף שלנו היה סליק. קיר־עץ כפול עם כניסה דרך פשפש מוסתר יצר תא מאורך של 2.50 מ' על 60 ס"מ, בו היו מסתירים מצרכי מזון שמעל ההקצבה של 200 גרם לחם ומעט גריסים וקמח ליום. לתא זה הורידו אבא אותי, אחי אברהם, בת דודתי יוכה ומשהלה אתשטין בן גילו של אברהם. אבא עמד לעזבנו, ללא הושטת יד ומלות פרידה, כאילו לרגע קט בלבד. הסתכלתי בו כשואל: ואתה ואמא, מה אתכם? אבא הבין למבטי: „אשאר ליד אמא ולא אעזבנה, השתדלו אתם להנצל". סגר מאחריו את הפשפש, הערים עליו ארגזים ריקים ועלה במדרגות. הדלת כבדה ירדה, כוסתה גם היא בארגזים, בחביות וכלים שונים ו... שקט.

ירדנו למחתרת. בודדנו מהעולם, ארבעתנו וככר הלחם, שהיה במקרה בתא. חומי ירד, כאב הגרון פרח ואיננו, כל חושי חזרו אלי ועם תפישתי את המציאות, הפחד והספק. ההיתה זאת עכשיו פרידתי האחרונה מאבא? הברחנו מהמות, והאם להרבה זמן? ומה גורל האחרים, אבא, אמא וכל היתר מה אתם? והאם גם קופלה, הילד הנחמד סמוק הלחיים שאביו נרצח בשבי הגרמני לפני שהוא התינוק הכירו כלל, האם גם הוא יומת? אך אולי כל זה אינו אלא חלום־בלהות, סיוט לילה ותו לו. ברם היריות והצעקות שהגיעו אלינו מלמעלה אימתו את המציאות המרה. נדחקתי בין האחרים ונסיתי לשבת.

היינו דרוכים ומתוחים, פחדנו לזוז מהמקום. חששנו שכל תנועה קלה עלולה להסגיר אותנו. היתה כבר שעת־הצהרים וטרם החלפנו מלה. גם בלחם עוד לא נגע איש. את הזמן יכולנו לקבוע לפי האור שהסתנן למרתף מפתח האוורור הכרוי לסימטה. מלמעלה, מהבית, הלמו צעדים כבדים של מגפי חיילים ומיליציונרים וצעדים חפוזים של ערב־רב פורעים. בקעה צעקה חדה ואחריה כמה יריות. עגלה נכנסה לסמטה ונעצרה. כמה אנשים יצאו מהבית, והעגלה זזה ממקומה. ישבתי ללא נוע, מאמץ אזני ומלווה כל תנועה שלמעלה. ידעתי פשר היריות בבית, זאת אמא נורתה על מטתה והוצאה לעגלה. כן, נלקחה מאתנו אמא ואף דמעה בעינים. כה טבעי לצערנו נראה הדבר עד שאין להתרגש ממנו. לא הייתי מתרגש ונפחד יותר גם לו היו המרצחים מופיעים ברגע זה במרתף ומכוונים אלינו את הרובים. הכל צפוי, גורלנו נחרץ.

היריות הולכות ורבות ורובן מכיוון הגיטו — אין לנו ספק מה שמתחולל. יחד עם צרי־חותיהם של גברים שומעים אנו קול אספסוף, קולות נשים וילדים, בא מהרחוב. ביתנו מלא מהם וגם מעלינו, במזווה מחפשים ומחטטים. הארגזים נזרקים ואולם לרדת למרתף לא ניסה עוד אף אחד. עדיין יש מה לבזו בבית, וירידה למרתף החשוך כרוכה תמיד בהפתעות.

החשיך. קצב היריות יורד, אך התנועה אינה פוסקת. מה עלינו לעשות, הנברח מכאן? לא יכולנו להחליט דבר, לאן נברח? ואולי, אולי אין זה עדיין הקץ. ידוע לנו, שגם בעיירות

אחרות היו שחיטות, שנמשכו יום, יומים, שלושה וכל הניצול ניתן לו להמשיך לחיות. בתנאים איומים ברעב אבל חיים. נשב פה עוד יום יומים ונראה.

קרוב לחצות נדמו הקולות מלמעלה ורק מרחוק נשמעות יריות בודדות. אחרי יום של מתיחות ופחד אנו נרגעים במקצת ומרגישים לראשונה רעב. יש לנו לחם אבל אין לאכול אותו בלי מים. במזווה מעל למרתף עמדה בקביעות חבית עם מים. יש לעלות למעלה ולהוריד מים, אחרת לא נחזיק כאן מעמד הרבה זמן. אני פותח את הפשפש וכולנו יוצאים למרתף, מתישרים וחולצים אברים. אנו חוששים שמא נערמו על דלת המרתף חפצים כבדים ולא נוכל לפתחה. ארבעתנו עולים במדרגות ומתאמצים להרימה. הדלת נשמעת לנו ורק ארגז אחד גולש לאט הצדה. שלושתנו הילדים עולים למעלה. החבית עם המים במקומה וגם קלחת לידה. ברם, כשאנו כבר למעלה לא למים פנינו, אנו עוברים לחדרי המגורים. הבית אין להכירו, נראה הוא כמוצג שלא מעלמא־הדין. סילוני אור ירח חיוור כאילו מבליטים את ההפיכה שבפנים, ארגזים, פחים כפתורים, סירים, כסאות כלי־מטה, בגדים וסתם סמרטוטים פזורים על הרצפה ועליהם מרבד לבן של נוצות מוכתם בדם. בחדר שלנו עמדו רק המטות הריקות וכסת אחת קרועה שקרבי נוצותיה בחוץ, שרועה על הרצפה. ליד מטתה של אמא שלולית דם קרוש וכתמי־דם המובילים לפתח. לא שגיתי בהשערה. אמא נרצחה על מטתה והוצאה אל העגלה שחיכתה בסמטא. יותר לא חפשנו. חזרנו למזווה ושתינו מים, מלאנו סיר וירדנו למטה. סגרנו אחרינו את דלת המרתף ואת פשפש מחבואנו. חפשתי ישיבה נוחה ונסיתי להרדם. קולות העירוני. שוב נמצאים אנשים בבית. שומעים בעיקר קולות נשים וילדים. ברחוב תנועה ערה, היריות לא פוסקות, נשמעות הן מהגיטו ומהיער (למה מהיער לא יכולנו להסביר לנו) וככה זה נמשך כל היום. לפנות ערב נשמעות מקרוב פסיעות כבדות ומוכרות. אלו צעדיהם של שכנינו אברמצ׳יקים אנדרי וקרילו. ואיך לא אכיר צעדים אלה? כמעט ולא עבר יום בחיי שלא אשמעם, שלא אראה אנשים אלה. וגם בזמן האחרון לא פסקתי מלראותם כשבזכות העבודה באוליניצה לא הועברנו לגיטו ונשארנו בביתנו. חשבנו את שכנינו אלה כמגינים שלנו. כל מבואות הבית מוכרים להם, והמרתף בכלל זה. עוברים הם מעלינו ונכנסים לחדרי המגורים. משהו כבד נגרר וחורק על רצפת העץ עד שצמרמרת עוברת בגוף. הם סוחבים את אחד הארונות הכבדים. לא עוברת שעה קלה ואנדרי שוב מעלינו, והפעם אינו עובר ונכנס לחדרי המגורים אלא פותח את דלת המרתף. לבי עומד מלפעום, זה יכול להיות סופנו. הוא יורד. לא טעיתי, גם באור הקלוש בחור שבמרתף אני מכירו היטב. קומתו הזקופה, פניו העגלגלים ועיניו הערמומיות והרצחניות. הוא מתרגל לחושך ופוסע פנימה. אין הוא מחטט ומחפש כאחד זר אלא לוחש: „יוסי, אברהם היכן אתם?״ לבי מתפלץ, מה זה פתאום, מה לעשות? ואולי אין כונתו רעה. אולי הוא רוצה באמת להצילנו. ארבעתנו מחליפים מבט וכולנו מנענעים בראש לשלילה. „הגידו היכן אתם?״ — לא יתכן שכונתו רצויה, הוא ואחיו הם יורשינו בחיים וירצו בנו רק מתים. אין הם שונים מאחרים. ושוב חוזר הוא: „יוסף, אברהם ענו לי״. אנו עוצרים נשימה. ידוע לו שנשארנו בבית. הוא עקב אחרי בני־ביתנו ואנו חסרנו לו לחשבון. לא ראה אותנו לצאת מהבית, עליו לדאוג לבל ישאר זכר ממשפחתנו העלול להטרידו אי־פעם. הוא לא מצאנו למעלה ולכן ירד למרתף. אנדרי עמד עוד כמה דקות מקשיב באפלת המרתף ועלה למעלה, הוריד בשקט את דלת המרתף ויצא את הבית. נשמנו אך כלום עברה הסכנה? אולם בינתים התרחקה קצת ואולי... מי יודע? היה חושך מוחלט ולא נשמעו יותר קולות בבית. יריות בודדות נשמעו בגיטו ותכופות יותר מכיוון הקסרקטין שביער. מהרחוב הגיע צחוקם ושירתם של שיכורים. אכן יום גנוסיא להם, רצחו, שדדו והשתכרו — הילולת חיות.

עברו כמה שעות מאז עזב אותנו אנדרי. יוכה, שיצאה לצרכיה, פתחה את הפשפש ויצאה למרתף. הספיקה רק לצאת מהפתח והנה דורכים מעלינו. איך זה שלא שמענום להכנס לבית? יוכה נכנסת בחזרה אלינו והפשפש נסגר. הבאים מלמעלה מרימים את דלת המרתף ואור בוקע פנימה. קבוצה שלמה יורדת. הראשון נר בידו. מבעד הסדקים בין הלוחות ראינום אחד אחד. מיליציונרים אוקראינים בציוד קרב ורק אחד ציבילי והוא לא אחר מאשר אנדרי. אין הוא מוותר עלינו, הביא לו שוטרים לעזרה. כונתו ברורה בהחלט.

במרתף נמצאו מתמיד ארגזים, חביות ושקים בהם הוחזקו מצרכי מזון. כשאבא סגר אחריו את פשפש הסתר, כיסה אותו וחלק מהקיר הכפול באותם ארגזים, ואילו אנו כשיצאנו להביא מים הזנו אותם שוב פנימה. השוטרים ברדתם למרתף החלו בחיפוש וכחשוד נראה להם השטח המכוסה ארגזים. פינו אותם וזרקום ישר עלינו, על הקיר שלנו. בדקו בדיקנות כל שטח הרצפה, דקרו בכידונים, דפקו בקתות על הקירות, חפשו בין האבנים אחרי פתח מוסתר. המרתף לא היה גדול והם מלאו אותו בנוכחותם, כה היו קרובים אלינו שיכולתי להרגיש בהבל פיהם. אנחנו היינו כמאובנים; סנטימטר אחד בלבד של לוחות עץ בינינו, הפריד בין החיים והמות. כמה מכות של קת רובה על קיר העץ ומחבואנו מתגלה. והנה, את אשר לא יאומן קרה — בקיר שלנו לא נגעו. כרבע שעה נערך החיפוש, הנר עמד לדעוך והם עלו למעלה וסגרו את דלת המרתף.

קרה המקרה הגורלי הם לא גילו אותנו. ברם, להישאר יותר במקום הזה לא נוכל. הם עלולים לחזור הנה לאור היום ולגלותנו. עלולים גם לגלותנו באקראי בחיפוש אחרי מטמון ואנדרי עצמו עוד לא יוותר עלינו. יוכה מציעה לצאת וללכת למכרים שלה בכפר רחוק, שהם אנשים נאמנים ולא יסגירו אותנו. אבל קשה להחליט. שמא לא כלו עוד כל הקיצין, אולי בעוד יום יגמר כל זה. נעבור לאוליניצה ועל עלייתה בתוך החצר נסתתר עוד יום. מאידך, נוכל משם לברוח ביתר קלות, שכן גובלת היא עם השדות ולא נצטרך לעבור יותר בין בתים.

בערך בחצות השתררה דממה. מרחוק נשמעו רק צעידה קצובה של זקיפים ויריות מהקסרקטין שביער. עלינו למעלה. סגרנו מאחרינו את המרתף ועברנו למחסן האחורי הפונה לגן הירק שבין הבית לאוליניצה. פתחנו את הדלת ונשכבנו בתוך תפוחי־האדמה והקשבנו, היה שקט. לראשונה מזה יומיים נשמנו אויר צח. הירח היה במלואו, אורו הכסוף כמעט השכיח ממני את מצבי. כה נעים היה להתבונן בשמים ולחשוב שהכל שלו ורגיל, כמה רציתי כי רגע זה ימשך לנצח. אחרי כחמש דקות זחלנו ועברנו בין שיחי התפוחים והקוצים את ה־50—60 מטר עד לאוליניצה. בתי הייהודים הריקים עמדו מסביב כמצבות אפורות בבית־העלמין הגדול של העיירה ביניהם עברנו אנו כרוחות מתים.

בשעתו עם התחלת המלחמה התקין סבא כניסת־סתר לאוליניצה. מתחת לאולם המרכזי הוא חפר מנהרה קצרה ברוחב הקיר, שכוסתה אבנים ועפר. דרך שם הועברו מהבית הרבה חפצים שהוטמנו באדמה. השתתפתי פעם במבצע כזה ולכן הכרתי את המבוא. גוללתי את האבן וזחלנו פנימה. למודים מהנסיון חיפשנו אחר מים, מלאנו סיר ועלינו לעלייה. השארנו את הסולם במקומו, כדי לא לעורר שום חשד.

כפי ששיערנו היתה כאן הרבה שחת ורובה מהקציר האחרון שהיה בעיצומו. נשמתי מלוה החזה ריח רענן ומשכר. התחפרנו בחציר ומיד נפלה על כולנו תרדמה כבדה. זה כארבעים ושמונה שעות שלא ישנו ולא יכולנו למתוח אבר כראוי. ואילו כאן היה ממש כבמיטה רכה.

כשהתעוררתי היתה כבר שעת בוקר מאוחרת. האור היה רב. זה מזמן שהגג לא שופץ והוא מלא פריצות ורווחים. גם יוכה היתה כבר ערה, היא עמדה ליד שחיף עץ שבור והציצה החוצה. הערתי את משה ואברהם, מוטב להיות ערים. כל אחד מצא סדק והסתכלנו אל הנעשה

בחוץ. מעליית הגג אפשר היה לראות חלק גדול מהעיירה ומהגיטו. העיירה היתה מלאה מילי־
ציונרים גרמנים, ובעיקר אכרים כביום שוק, רק יהודים לא נראו בה. לא נראה גם אחד נושא
טלאי צהוב. איכרים מובילים, בעגלות רתומות סוסים ושורים, רהיטים וכלים; גויות סוחבות
על גבן שקים תפוחים; הביזה נמשכת; יריות בודדות נשמעות מכל הכיוונים. ועצם העובדה
שהאוליניצה שובתת ממלאכתה מעידה על התעסקות האנשים. אין בלבנו יותר ספק, הודאות
החמורה כובשת אותנו — אין לנו כאן יותר חיים. בלילה נעזוב את המקום.

משחלה משה אתשטין הקטן, הממושקף הערמוני, החליט שלא ילך אתנו וגם לא ישאר
כאן עד הערב. למשפחתו, טען הוא, מכרים טובים בסלישט. אצלם הוא יוכל למצוא מקלט,
ולבדו גם יקל עליו להסתתר. במצב זה מוטב האחד מן השניים. בלי המשקפים ובלי הכובע
ידמה הוא לאחד השקצים ולכן גם מוטב שילך ביום ולא יעורר חשד. כל הפצרותינו שישאר
אתנו, שאין הוא דומה לגוי ושאין לסמוך על מכר לא הועילו. מאידך לא יכולנו גם לעמוד
יותר מדי על דעתנו, כי גם לנו אין כל דרך בטוחה. הסתכלנו החוצה וכשלא ראינו אדם בקרבת
מקום יצא משה והלך דרך השדות. לא עברה שעה ארוכה ומכיוון הליכתו המשוער נשמעו
כמה יריות. אינני יודע את אשר קרה, אך משה למטרתו לא הגיע ולא נשמע עליו יותר דבר.

רובו של היום נמנמנו על החציר, כשאחד תמיד ער ומסתכל החוצה. לפנות ערב התחילו
לחזור האיכרים מהשדה. עברו עגלות עמוסות חציר וקש, ועם גבור התנועה מסביבנו הופיעו
ליד האוליניצה גם גרמנים. והנה נוסעת ובאה עגלת חציר עמוסה לעייפה וקשורה היטב,
רתומה לצמד סוסים אדמונים. הכרתי את הסוסים שלנו. העגלה עצרה ליד פתח העליה. יורשנו
קרילו חזר מקציר שדותינו ועכשיו יעמיס את השחת על עליית האוליניצה שלנו עליה אנו
מסתתרים מפניו ושכמותו.

אני ואברהם מספיקים להגיע לקצה השני של העלייה העמוס רבדים רבים חציר, ואילו
יוכה אינה מספיקה אלא להתחפר בערימה שליד הפתח וקרילו כבר למעלה. הוא מפזר בקלשון
את הערימה ממול הפתח כדי להכין מקום לזה המובא עכשיו. לא עברה יותר מדקה והקלשון
נתקע במעיל, יוכה נתגלתה. — „מה את עושה פה"? אנו שומעים: „אנשים! זיידים כאן",
הוא צועק. אין טעם להשאר במחבואנו, נתגלה בנקל. אנו קופצים אל קרילו: „קרילו שקט",
אני מתחנן, „אינך מכיר אותנו. להסגירנו אתה רוצה"? הוא הפסיק לצעוק ופונה אלי: „הב
את הזהב שלכם, הראה היכן הוא!" — אין לי דבר, אני מתחנן, איני יודע דבר על זהב. הוא
מתחיל לצעוק ומאיים שיהרוג אותי אם לא אתן לו מיד את הזהב. אני מבקש שיפסיק לצעוק,
אך הוא מרים את הקלשון ומסתער עלי. חמקתי ממנו והוא אחרי. הגעתי לפתח הפנימי ובקפיצה
אחת למטה לאוליניצה. אברהם ויוכה באו אחרי, הגענו לדלת האחורית והחוצה לאחורי האולי־
ניצה. לא הסתכלנו אם רצים אחרינו וגם אין זה משנה. צנחנו בין הקיר והקוצים והקשבנו
רגע. התרוממתי והסתכלתי מסביב. אין אדם בעקבותינו. התרוממנו ובריצה מהירה עברנו
את ה־300 מטר עד לביצה הקרובה שם גדל סוף גבוה. כאן נחכה עד שיחשיך. נלך אל מכריה
הפולנים של יוכה. אחרי מחצית השעה יצאנו לשדה. מקרוב לא נראתה כל דמות. ורק מרחוק
נשמעה חורקת ומתרחקת עגלה עמוסה. הלכנו כמה דקות והנה באה לקראתנו עגלה. אני
ואחי נצמדנו לקרקע ויוכה הלבושה כגויה המשיכה בדרכה. העגלה עברה ואנחנו קמנו והדבקנו
את יוכה. כעבור כמה דקות באה לקראתנו עוד עגלה. שנינו נשכבנו מתחת לערמת חציר
ואילו יוכה המשיכה ללכת. עברה עגלה זו ואחריה באה מיד שניה וכן שלישית. כשקמנו לא
ראינו את יוכה. רצנו בכוון הליכתה אך לא מצאנוה. קראנו לה וצעקנו, אך אין קול ואין עונה.
רצנו סביב סביב אך אין סימן ליוכה. לא ידענו את נפשנו היכן נעלמה? לאן נלך עכשיו, כל

תכניתנו חוסלה. מאוחר יותר נודע לנו, שיוכה חיפשה אותנו, אלא שחשבה שהקדמנו אותה ולכן המשיכה בדרכה. היא הגיעה למכרים שלה שם הסתדרה כמה ימים ומשם עברה לגיטו במזיריץ שם מצאה את מותה עם החיסול שבוצע שבועיים אחרי השחיטה בלודביפול.

היה עלינו על־כן לשנות את כיוון ההליכה. החלטנו ללכת לאדמובקה שם אני מכירים כמה משפחות פולניות. משום־מה לא פנינו ללכת בדרך השדות אלא הלכנו בדרך המלך, החוצה את כל אורך הכפר סלישט. רעבים ככלבים התנפלנו על שדה של שורשי כרוב. קיפלנו בשינים את הקליפה העבה ואכלנו את התוך. מיד לאחר מכן הגענו לנחל ונעצרנו לרווות צמאוננו מכל היום. עברנו את הנחל ליד הגשר, עלינו על הכביש והשתדלנו ללכת בהילוך רגיל ולא להסתכל לצדדים. הכפר היה ער ושמח, עוטה אוירת חג. חבורות חבורות עמדו ליד הדרך. צחוק ושירה בקעו מהחצרות. צלילי בלליקה ליוו אותנו. עלינו לא שמו לב, לא היה עולה על דעת אחד מהם שיהודי יעיז לעבור ברחוב הראשי בכפר. אך בכל זאת פלא שלא הכירו אותנו. פנינו ולבושנו כה בלטו בזרותם וממש זעקו שיהודים אנחנו. רק בקצה הכפר הרגשנו שמישהו הולך בעקבותינו. עשינו עצמנו כלא משגיחים ורק הגברנו את קצב ההליכה. כשיצאנו מהכפר הוא נגש אלינו ואמר בשקט: „אני מכירכם, בניו של שכנא אתם, הזהרו, אני לא אגלה לאיש" וירד שמאלה לשביל, שהוביל לביתו הבודד העומד על הדרך לאדמובקה. הכרנוהו גם אנו. ליד ביתו הוקם בשעתו המטבח לסוללי הכביש מהגיטו.

ירדנו לצדו השני של הכביש והתרחקנו במהירות ממקום המפגש. אחרי שעה קלה כבר היינו בשדות אדמובקה. בחרנו לנו קבוצת שיחים עבותים ונשכבנו. לא הכרנו את הסביבה וכיוון שהיינו מאד עייפים פחדנו להרדם, שמא נמשיך לישון אחרי הזריחה. כשהשמים האפירו יצאתי לראות את הנעשה מסביב. במעלה הגבעה החל הכפר להתעורר. נשים יצאו לחלוב, את הפרות, הרועה אסף את העדר והמקדימים הכינו את העגלות לקציר. מדלת אחד הבתים הקרובים יצאה אשה מוכרת לי עם דלי חליבה והלכה לרפת. כשנגשתי אליה היא התחלחלה. לא ידעה מאין צמחתי פתאם. היא הסתכלה בי ואחר כך סקרה את השטח אם אין מי רואה אותנו. אמרתי לה בן מי אני. „אלי שבשמים! היא לחשה, מה שעשו לכם, הרגו את כולם, לא נשאר יהודי חי". אמרתי לה שאחי אתי ובקשתי אוכל. היא הכניסה אותי לרפת וכעבור כמה דקות חזרה עם חצי ככר לחם, גבינה, כמה עגבניות ובקבוק מים. היא הזהירה אותנו שנסתתר עמוק בסבך, כיון שמיליציונרים רבים עוברים בכפר, ורק בערב תוכל לתת לי עוד מנת אוכל, אם אוכל להסתנן באין רואים לרפת.

היתה זו שיחתי הראשונה עם אדם חופשי מאז נידונו למות. שמעתי מעד ראיה את אשר נעשה בעיירה.

בערב הזהירה אותי הגויה שוב, ואמרה שמוטב ונתרחק יותר מהעיירה, כי סכנה מרחפת על ראשה באם יוודע חלילה לשלטונות שהיא החביאה יהודים. בלילה עברנו לכפר הפולני הסמוך, שם מצאנו בשדה שיחים גדולים ובהם קבענו את משכננו. גם כאן היו לנו מכרים. עם הנץ החמה דפקתי על דלת אחת הבתים. הגוי הכיר אותי ושמח שניצלתי. הוא סיפר לי שבלילות הקודמים עברו כאן כמה יהודים שהלכו ליערות מעבר לסלוץ. היתה זו בשבילנו בשורה.. עד עתה חשבנו שאנו היחידים שנשארנו בחיים. הגוי ספר, שהיה בעיירה וראה את ביתנו פרוץ ופתוח. אין הוא יכול להחביא אותנו אצלו אבל נסתתר בינתיים בין השיחים ונזהר לא להתגלות. אמנם רוב אנשי הכפר אנשים הגונים הם. אולם בזמנים כאלה אין לסמוך על אף אחד ובמיוחד יש להזהר מהצעירים. לקחתי ממנו אוכל וירדנו לחורשה.

שלושה־ארבעה ימים חיינו ליד הכפר. בערב היה אחד מאתנו נגש למכר ומקבל אוכל. סופר על יהודים נוספים שעברו כאן בלילה לכיוון היערות, וכי ביערות נמצאים פרטיזנים רוסיים אשר סביבם מתרכזים כל הניצולים. גם בנו דחקו שנעבור את הסלוץ ליערות. השהיה כאן מסוכנת לנו ומסכנת את מטיבנו. החלטנו אם כן ללכת היערה. היה עלינו לעבור 6 ק״מ עד למעבר של הסלוץ ליד הכפר ויליה השוכן בעברו השני בגבול היער. יצאנו לדרך עוד בטרם עלות השחר, כוונתנו הייתה שעם זריחת החמה נעבור את הסלוץ. הלכנו מהר, אך בכל זאת לא הספקנו. כשהיינו קרובים לנהר התפזרו בבת אחת ערפילי השחר והבחנו בדמויות רבות הנעות בשדה. לא יכולנו להמשיך ללכת. למזלנו נמצאו בסביבה קבוצות של סבכי שיחים שלקרוב מהם נכנסנו. היינו בקצה שדה קצור והאנשים עברו במרחק מה מאתנו. לא יכולנו לזוז מהמקום, כדי לא להקים רעש, ודחקנו על היום שיעבור. את שני המלפפונים שמצאנו חלקנו לכל היום, כי חשבנו לצאת מכאן רק כשיחשיך.

השדה היה מלא קוצרים. לפנות ערב עזב נער כבן 17 את אחת הקבוצות ומכנסיו בידיו, חפש אחרי מקום מתאים. הוא פנה לסבך שלנו, נכנס פנימה ועלה ישר עלינו. הוא קפץ ממקומו כאילו הכישו נחש ופנה אחורה. ידעתי כי כשיצא יקהיל הנה את כל המבוגרים ואזי... לא היה לנו מה להפסיד, קמתי ותפשתיו בידו. אמרתי לו מי אנחנו ובכיתי לפניו שלא יגלה זאת לאיש. הזהרתיו שאלוהים יתנקם בו אם בגללו נמות. אינני יודע מה השפיע עליו יותר, הפחד או הרחמים, אך הוא לא גילה את סודנו לאיש. בין כה וכה לנו לא היתה כל ברירה אלא לסמוך על ישרו, כי לצאת מהסבך באמצע היום כמוה כהתאבדות. חיכינו, איפוא, עד שהחשיך וכשאחרוני הקוצרים נעלמו מהשטח יצאנו מהמחבוא ואחרי כמה דקות היינו ליד המעבר. לא חלצנו את הנעליים ובבגדים כמו שהלכנו עברנו את הסלוץ ונכנסנו לתוך היער, שנהפך לנו מיד לביתנו ומקלטנו.

ונטעתים על אדמתם,
ולא ינטשו עוד!

פסח קליינמן מספר

הצפיפות בגיטו היתה גדולה. בביתו של מוטל פינמן באסקעס גרנו 4 משפחות: משפחת פעל, משפחת יצחק גילר ושתי משפחותינו. הרעב והקור שכנו גם הם אתנו, ומפעם לפעם חשבנו על אפשרויות לעבור מן הגיטו. מספר משפחות כבר הצליחו לפני כן לעבור אל מחוץ לאיזור הגיטו וגם אנחנו חפשנו דרך לצאת מחיי המחנק. הרבה תקוות חזקו אותנו בהחלטתנו: לצאת אל מחוץ לשמירה של גדר התיל ושומריו, לעבור לתנאי מגורים נוחים יותר ולשפר מעט את מצבנו הכלכלי.

הצלחנו לצאת ולעבור לגור בביתו של סבא ז"ל, ושם גרנו רק משפחתנו בלבד. אמנם הרעב לא הרפה מאתנו גם שם, אך מדי פעם היו אבי ודודי משה מביאים מצרכים מן הכפרים בהם מצאו עבודה. כמו כן מכרנו חפצים ששרדו מן הביזה שערכו בנו האוקראינים. בכל זאת הלך המצב והחמיר מדי יום ביומו. ערכנו דיון משפחתי והחלטנו כי אני ואחי מרדכי נלך לעבוד כרועי צאן.

אבי הכיר הרבה אכרים בסביבה והצליח למצוא לי ולאחי שני פטרונים לרעות את צאנם בכפר יניווקה, אני — אצל אכר פולני בשם מקס מטיאוש ואחי — אצל אכר חצי גרמני בשם גוסטב. לשבחם של הפולנים בני כפר זה ייאמר כי הם, ככל הפולנים באיזור לודביפול, עזרו ליהודים עוד בזמן קיום הגיטו וגם אחרי חיסולו. עזרתם הכלכלית והמוסרית. ראויה לשבח ולהוקרה עמוקה.

אחי ואני עבדנו קרוב אחד לשני וכמובן נפגשנו לעתים קרובות, גם בזמן רעיית העדרים וגם אחרי יום העבודה. נפגשנו גם עם אבא ועם הדוד וכמעט עם כל יהודי העיירה, כי הם עבדו בסלילת הכביש ליד הכפר יניווקה. בלכתי לבקר את בני משפחתי הייתי קודם קוטף כל מיני ירקות בשדות הכפר ומביאם להם. אם לא היו מפקחים בשדות הייתי קוטף יותר ומביא גם לחברי שעבדו גם הם בכביש בתנאי רעב. אחרי כל ביקור כזה הייתי מדוכא בזכרי את תנאי חייהם, אך ידי קצרה מהושיע.

חיי אצל האכר הפולני היו קלים. קבלתי אוכל, בגדים, יחס טוב ממעבידי ומכל תושבי הכפר, אף על פי שכולם ידעו שאני יהודי. שבוע רדף שבוע וחודש רדף חודש עד שבבוקר קיץ אחד, לפני צאתי למרעה, נגש אלי מעבידי חיוור ונרגש וספר לי כי היהודים לא הופיעו אותו בוקר לעבודה בכביש ויש שמועות כי עומדים להוציאם להורג. אני נבהלתי מאד אולם האכר לא נתן לי שהות לחשוב הרבה ושלח אותי לעלות על הגורן שלו עד שיתבררו הענינים. קבלתי את עצתו אבל לפני כן בקשתי רשות לראות את אחי ולספר לו. רצתי בכל כוחותי לבית מעבידו של אחי, אך שם נאמר לי כי מרדכי הלך לפני כמה רגעים העירה. המשכתי לרוץ ואמנם פגשתיו כשהוא כבר חוזר אל הכפר. הוא ספר לי כי גם הוא שמע ממעבידו כי היהודים לא באו לעבודה והלך לודא אם נכון הדבר. הוא ראה כי זה נכון ורצה ללכת אלי לספר לי וכך נפגשנו.

אחי היה אז כבן 15 ואני כבן 14. ערכנו התיעצות קצרה אודות המצב (מעבידי הסכים כי אשאר אצלו ואילו מעבידו של אחי יעץ לו לברוח) והחלטנו כי אני אהזור למקומי ואחי יפנה ליערות שמעבר לנהר סלוטש. נפרדנו בלב קשה אך לא היתה לנו ברירה אחרת. חזרתי אל הגורן

והאכר היה מביא לי אוכל וגם ידיעות אשר לא הוסיפו לתאבוני כי אם גרמו לנדודי שינה. חשבתי על הכל: משפחה, חברים וחברות, החיים בעיירה, בית הספר, טיולים, רחיצה בנהר, חגיגות וחגים ועוד זכרונות מזכרונות שונים שהעסיקו את מוחי.

יום אחד בא מעבידי והודיע לי שאיננו יכול להחזיקני יותר מפחד הגרמנים. הוא יעץ לי ללכת לשדות המרעה על יד הנהר סלוטש וכן עשיתי. הלכתי לשדות המרעה האלה שנקראו בשפת הגויים בשם "לו" ושם עברו עלי כשבועיים. במשך היום היו הרועים הפולנים באים ומביאים לי אוכל אולם בלילות היה קר, פחד ואי־בטחון. הייתי נכנס לערמת שחת ומנמנם ככל שיכולתי. הרועים היו מספרים לי כי מספר יהודים הצליחו לברוח מן השחיטה וכי האחים שמש עברו בקרבת הכפר. כמה קנאתי אז באחים שמש שהם שניהם ביחד ואילו אני נאלצתי להפרד מאחי.

פעם בישבי עם הרועים ראיתי מרחוק שוטרים אוקראינים באים לקראתנו והייתי בטוח שהלשינו עלי. גם הרועים נבהלו אך אחד מהם התאושש וצעק בפולנית: פיטרו, לך תראה לאן ברחו הבהמות! רצתי מהר והשוטרים לא ראוני בעברם ליד הרועים.

באחד מן הלילות נטולי השינה נזכרתי כי שמעתי פעם בבית הכנסת בגיטו כי ישנם כפרים שהגרמנים לא הגיעו לשם וגם אין להניח כי יגיעו לשם בגלל היותם כפרים נדחים. החלטתי לנסות את מזלי ולהגיע לאחד הכפרים האלה. השכם בבוקר יצאתי לעבר הנהר, חציתי אותו במקום שהמים היו רדודים ושמתי פעמי למקומות אשר מעולם לא הייתי בהם. הלכתי ביער ובשדות עד שהגעתי לכפר נעמיליץ. חכיתי עד רדת היום, נכנסתי לערמה ליד ביתו של אכר, ולא עבר זמן רב והתחלתי להרדם מרב רעב וגם מהרגשת בטחון שאני רחוק מן הרוצחים. אולם רק נרדמתי ופתאום שמעתי נביחת כלב וצעדים מתקרבים בשקט לעברי. שאלתי מי זה וענה לי בעל הבית. הוא התקרב אלי ושאל מי אני והתברר לי כי לולא הקדמתי להשמיע קולי היה מוחץ את ראשי בגרזן שבידו כיוון שפחד מגנבים. הוא נתן לי לאכול והשכם בבוקר המשכתי את דרכי בכוון הכפר סמולירניה. כאן כבר הייתי פחות נפחד וסובבתי בכפרים הפולניים שבסביבה. בכל הכפרים קבלתי אוכל בשפע ואפילו מקום שינה בבית. שמעתי כי פה ושם נראו יהודים אולם עברו שבועות עד שסוף סוף פגשתי גם מכרים: יצחק גורפינקל, נטקה ובתה חיה. מהם שמעתי גם דרישת שלום מאחי מרדכי שהצטרף לפרטיזנים. התחברתי ליצחק כבן זוג והמשכנו להתקדם ביחד.

יום אחד, היה זה אחד הימים המאושרים בחיי, הגעתי לכפר בשם קוזירניק וישבתי בחברת כמה יהודים — ביער מצאנו עוד כמה יהודים מעיירתנו ומעיירות הסביבה. פתאום באה לי הפתעה משמחת בפגשי את אפרים שתדלן, אחיה של רבקה שתדלן חברתי הטובה, והוא ספר לי כי אבי דודי משה נמצאים אצל אכר פלוני לא הרחק משם. כמובן שלא בטלתי את זמני ומהרתי לשם.

אין מלים בפי לתאר את הפגישה. חיי קבלו תוכן חדש. אוכל לא חסר לנו וגם נשק היה לנו. גרנו פעם פה ופעם שם, ולמרות הקור העז שפקד אותנו חיינו בתקווה ליום הישועה הקרוב. אמנם הגרמנים היו עורכים מדי פעם סריקות ביערות ואז שחקנו אתם במשחק חתול ועכבר, אך בדרך כלל חיינו בבטחון יחסי.

פעם חליתי בטיפוס ותרופות לא היו לנו. מצבי הלך והחמיר. נמצאנו אז על יד הכפר ברזניק. באחד הימים באה ידיעה כי הגרמנים מתקרבים ונמצאים כבר בכפר הסמוך. מה לעשות? הייתי כבר כמעט בעולם הבא וכולם יעצו לאבא לברוח כיוון ששעותי ספורות ואותי כבר לא יוכל להציל. זה היה בערב. נשארתי לבדי בלילה זה בחום גבוה אך בהכרה. למחרת באו רועי צאן למקום. הם שרפו את אחד הבונקרים ומשהתקרבו לבונקר בו שכבתי אני צעקתי אליהם בשארית כוחותי מתוך הבונקר. הם נכנסו, ריחמו עלי וגם האכילוני. כעבור כמה שעות חזר אבי עם עוד כמה יהודים ובידיהם מעדרים ואתים כדי לקברני, אולם מה גדולה היתה שמחתם כי עודני חי. הם לקחו אותי והעבירו אותי אתם וכך נצלתי שנית.

אברהם ורנר מספר

אני אברהם־ורנר, בן למשפחת משה ודבורה ורנר, נולדתי בלודביפול בשנת 1893. בשנות נעורי, כמשפט הימים ההם בעיירתנו, למדתי ב„חדר" עד גיל 15 בערך ולאחר מכן התחלתי לעזור בעסקי אבי. השתתפתי בקרבות של מלחמת־העולם הראשונה וכן עברו עלי ועל משפחתי זוועות המלחמה והרציחות של תקופת היטלר. בדרך נדודי הקשה מתו עלי אשתי ובתי, ואני ובני משה ניצלנו בנס והגענו לישראל.

בגמר מלחמת־העולם הראשונה עבר על הסביבה נחשול מאורעות ופרעות עקב השתוללותן של כנופיות מרצחים למיניהן, ששרצו בארץ בימי ההטמן, פטלורה ואח', שצמאו לדם יהודים ולרכושם. לבסוף התיצבה ממשלת פולין באיזור והחיים האזרחיים נכנסו למסלול נורמלי.

אך השקט היחסי לא ארך זמן רב. פרצה מלחמת העולם השניה, והחיה הנאצית שברה אותנו בגוף וברוח, ובחודש יולי 1941 כלאו אותנו בגיטו. לקחו אותנו לעבודת־פרך בתנאי רעב ומצוקה, מלבד התעללות, השפלות ומכות־רצח. כך עינו אותנו עד ליום הטבח האכזרי. וביום המר והנמהר הוציאו את כל היהודים אל הקסרקטינים („קאַשאַרן") והביאו אותם אל עברי פי הבורות, שבמו ידיהם חפרו לעצמם.

ביום הטבח עלה בידי עפ"י נס להתחמק יחד עם משפחתי מהשורה ולהסתתר במרתף אפל שבבית אַנדריי קאַסטיושאַק (לעווקעס). אם כי האכר השגיח בנו, לו זו בלבד שלא גילה התנגדות לשהותנו אצלו, אלא גם האכיל אותנו ודאג לכך, שמחבואנו לא יתגלה, וזה מתוך סכנת נפשות לעצמו ולמשפחתו.

בלילה השני עזבנו את מרתפו ובחסות האפילה עברנו אל מעבר לסלוטש והלכנו אל המאזורים אשר ביערות. התחלנו לחיות חיי קבצנים נרדפים ממקום למקום, ובלבד שלמרות התנאים הקשים היינו יותר בטוחים בחיינו. כך סבלנו והתענינו ברעב ובחוסר כל עד שחזרו הסובייטים ושוב אפשר היה להופיע לאור היום ברחובות העיירה, ובסופו של דבר עברנו במסגרת הרי־פטריאציה לפולין.

ביער חלתה בתי היחידה חיה בטיפוס ומחוסר טיפול מתאים מתה. בפולין שוב עברנו שבעה מדורי גהינום עד שהגענו לאוסטריה ושם מתה אשתי. אני ובני משה הגענו לגרמניה ומשם עלינו שבעי נדודים לישראל, בה אנו חיים ועובדים למען ארצנו העצמאית.

ניצול השואה, מר יהודה (לייבוש) רבר,
מגולל את פרשת התלאות של הניצולים
ביום האזכרה בהר־ציון

יהודה רבר

החיים ביערות אחרי הליקווידציה של קהילתנו לודביפול (סעלישט גדול)

כתיבת זכרונותי על מה שעבר עלי אחרי הליקווידציה של הקהילה היהודית בלודביפול (סעלישט גדול) לא תצטיין בפרטי תאריכים מדוייקים לשם רישומם המדוייק. עברו כבר 18 שנה מאז, אך אותם מאורעות עדיין חרותים בזכרוני כדי לתארם לפניכם.

ביום מותם הטרגי של יקירינו ומיטב קרובינו, אחינו ואחיותינו, ניצלתי בנס בהישארי תלוי על הגדר כשיריות שורקות מסביבי. כנראה שהרוצחים כיוונו את יריותיהם בעיקר על השוכבים על הארץ בחצר. אחרת אי אפשר להסביר איך לא נפגעתי גם אני.

היריות הלכו וגברו, ובי גבר הרצון לברוח ולהשאר בחיים. אמנם חייב הייתי להחליט את ההיפך מזה, בידעי כי מאחורי משאיר אני למות בטוח יותר ממחצית בני עיירתנו, ביניהם יקירי נפשי: אבי יצחק, אחיותי לייקע ורייזעלע ואחי יענקעלע וגיסתי מיכלע עם בנה הפעוט גאטל בן שנה וחצי, וכן רבים מקרובי המשפחה ראבער זכרון כלם לברכה. בעצם היריות שמעתי קוראים: לייביש, אתה תלוי על הגדר! בכל כוחותי ניתקתי את עצמי מן הגדר. כשנפלתי, למזלי בצד השני של הגדר, הרגשתי שאני בחוץ. התמהמהתי עוד כשנייה כדי לקבוע את כיוון היריות, ולפי זה את כיוון בריחתי.

מרוב בהלה לא יכולתי להחליט דבר והחילותי לרוץ בכיוון היער. בדרכי ליער היה עלי לעבור שטח פתוח גדול. היה זה שטח שהפולנים הכשירו לתחרויות מרוץ של הצבא הפולני, ושטח זה היה מוקף תעלה גדולה. מעבר לשטח זה החל היער.

בשארית כוחותי עברתי את השטח בריצה עד שהגעתי לתעלה, ושם נשארתי לשכב זמן קצר בלבד, כדי להחליף כוח ולהחליט לאיזה כיוון עלי להמשיך. אחרי שהייה קצרה שמתי פעמי אל פאדראלאווקע לביתו של בראנעוויצקי, אותו הכרתי כנוצרי ידידותי. הדרך לביתו היתה מוכרת לי היטב, אלא שהייתי נרעש ומבולבל, ופניתי לכיוון הפוך, כיוון שבלבתי ביער הייתי מהרהר כל הזמן אם טוב עשיתי בברחי, כשמאחורי נשארים כל יקירי, והם עלולים לה־יירות בעלות השחר. עם זאת, השאיפה להשאר בחיים והידיעה כי דבורקה ז"ל ברחה גם היא, ובלעדי בודאי תלך לאיבוד, דחפוני להמשיך בבריחה.

בהמשיכי בדרך ראיתי כי מתקרב אני לווילינע, כפר של רוצחים שלקחו חלק נכבד ברצח היהודים, מן היום הראשון לכיבוש סעלישט על ידי הגרמנים ועד היום האחרון של הליקווידציה. הלילה היה בהיר והשעה היתה בערך 3 אחרי חצות. הפכתי פני ללכת לכיוון פאדראלאווקע ובהגיעי לחצרו של בראנעוויצקי היה הוא כבר בגורן, דש כוסמת. כאשר ראה אותי שמח מאד כי נשארתי בחיים וציווני לעלות מיד על העליה, שם היו הרבה חבילות כוסמת. הוא הציע לי מיד אוכל לאכול, אך אני בכיתי בלי הרף ולא אביתי להנחם. אשתו הביאה לי אוכל אשר את

מראהו. מזמן לא ראיתי, ושידלה אותי לאכול ולהרגע. הם סיפרו לי כי לא ישנו כל הלילה בידעם מה שמתחולל בעיירה. הם גם הזהירוני שלא ארד מן העליה, כיוון שיש להם קרובה שעלולה להסגירני בידי הרוצחים.

כשהתעוררתי, היה כבר אחרי הצהריים. הם המשיכו לספר לי כי הרגו את כולם וכי ה־רוצחים מחפשים יהודים שהתחבאו. בידעי כי דבורקה ז"ל ברחה מידי הרוצחים, רציתי מאד למצאה וביקשתי את בראנעוויצקי לגשת לחפשה בכמה כפרים בסביבת פאדראלאווקע. קוויתי כי אם הצליחה להימלט היא תגיע בודאי לנוצרים מכרים מן הכפרים אותם בקרנו בזמן הגטו לשם רכישת מזון. אולם בראנעוויצקי פחד אפילו להתענין בדבר, שמא יתגלה כי הוא עוזר ליהודים להינצל. מקץ שלושה ימים לשהותי אצלו אמר לי מארחי כי עלי להחליף את מקום מחבואי לזמן קצר. הוא פחד להשאירני אצלו. כיוון שמחפשים בכל מקום, ובמיוחד פחד מכלתו.

בעד כל ראש יהודי – 3 ק"ג מלח!

לא היתה לי ברירה ופניתי ללכת לאנטוני קראקוס מזאוואלאטשע. קוויתי כי יתן לי מחבוא אצלו (ביתו נמצא כמעט ביער) ואולי יעזור לי גם למצוא את דבורקה ז"ל. אולם כש־התקרבתי לביתו ראיתי בחצרו אחדים משכניו שהחלו צועקים: מדוע אתה מסתובב כאן? האם אינך יודע כי בעד כל ראש יהודי משלמים 3 ק"ג מלח? ישנם הרבה שיקפצו על המציאה, אותך יסגירו ואותנו יהרגו. אך אנטוני הדריך אותי: היכנס ליער, ואני אביא לך משהו לאכול. נכנסתי ליער, ולא ידעתי מה לעשות. שוב החילותי להרהר אם כדאי היה להישאר בחיים. אחרי שחכיתי ביער כחצי שעה הופיע אנטוני והביא לי אוכל. הוא סיפר לי כי הגויים מווילינע מסתו־בבים על כל הדרכים ומחפשים יהודים, כדי להסגירם ולקבל תמורתם מלח (בזמן ההוא היה המלח יקר מזהב). לא היתה לי ברירה אלא להתרחק מן המקום מהר ככל האפשר. הרעיון למצוא את דבורקה רדף אותי ופניתי ללכת אל טרובינסקי, אשר גר לא רחוק מנעמיליע, בתקווה למצוא אותה שם.

היה זה היום ראשון לפנות בוקר. עד שעלתה השמש הגעתי בדרכים אחוריות אל שדות המרעה של טרובינסקי וראיתי מרחוק את סוסיו רועים, ושקץ קטן שומר עליהם. התקרבתי לילד שהכירני מיד, ובקשתיו להודיע לאביו כי הגעתי לכאן וברצוני לדבר אתו. הוא מלא אחר בקשתי, וכעבור מחצית השעה הגיע אביו כשהוא שמח שנשארתי בחיים. ביקשתיו לגשת אל צערוינסקי מן האלטער הוטע (מהלך 8 קילומטר) ולהתענין אם דבורקה נמצאת שם. הוא הבטיחני כי יעשה זאת, למעני, מיד אחרי ארוחת הבוקר. הוא גם הוציא אלי לביבות בחמאה, ותוך כמה שעות חזר ובשורה בפיו כי אכן דבורקה נמצאת אצל צערוינסקי ואתה עוד 2 נשים מסעלישט, שאינו מכיר אותן. למשמע הבשורה אחזה בי עווית כזו עד כי כמעט יצאתי מדעתי. כשנרגעתי אמר לי: להווי ידוע לך כי בני־דודתך חיים ולייזר ועוד מאנשי סעלישט חיים גם הם לא רחוק מכאן. לא יכולתי יותר לעצור בעצמי, וביקשתיו לקחתני לראותם.

במרחק כמה קילומטרים מן האחו שלו פגשתי את חיים ולייזר ומאלע שונדעל ז"ל וכן גם את רוב משפחת מיכאל שונדעל ז"ל וחיה, בתה של נעטקע. החלטנו מיד כי אני ולייזר הולכים לאלטער הוטע להביא את דבורקה. היה זה בערך בשעה 4 אחרי הצהריים, והחלטנו

ללכת דרך היער ולא בדרך ראשית, כיוון שלאור היום היתה סכנה בדרכים. כיוונו דרכנו לפי השמש והגענו לפנות ערב לבתים הראשונים של באגינסקי. האכרים היו עדיין בשדות, והיה עלינו לחכות עד שיחשיך. בינתיים נכנס לייזר לביתה של אחת ממשפחות באגינסקי. הוא לא מצא שם איש, אך לעומת זאת התנפל עליו כלב פרא שנשכו ברגליו. בקושי חזר לייזר חי משם. כשרגלו שותתת דם. האכרה בעלת הבית שמעה את נביחת הכלב והבינה כי מישהו היה בביתה. בראותה את לייזר ורגלו הפצועה תפסה מיד מה שקרה. היא הסבירה לנו כי מזל גדול היה לו ללייזר שהכלב לא קרעו לגזרים. היא נתנה לנו מים לטיפול בפצע, והמשכנו לחכות עד שיחשיך. כשהחשיך, שמנו פעמינו לבית צערווינסקי, שגר בקצה השני של הכפר

אירוח משפחות ביער

בדרך היה עלינו לעבור חצרות אחרות, ובאחת מהן התנפלו עלינו שני שקצים פולניים כשהם צועקים: זשידעס, מה אתם מסתובבים כאן? חבל שנשארתם בחיים. אמם שמעה את הצעקות, יצאה אלינו ורמזה לנו להסתלק. כשהגענו לצערווינסקי פגשנוהו מטפל בפרותיו. קבלת הפנים בקלוניע לא היתה חמה ביותר. הוא חשש פן ירגיש בנו מישהו, וסיפר לנו כי דבורקה ועוד 2 נשים יהודיות נמצאות ביער והוא ילך להביאן. (שכחתי לספר כי כשהלכתי להביא את דבורקה, ביקשה אותי חיה נעטקעס שהיתה עוד ילדה: לייביש, אולי תמצא שם את אמא שלי? — וזה נשמע כל כך בלתי אפשרי).

אולם כשחזר צערווינסקי כעבור 1½ שעה (שנראו לי ארוכות כשנה) עם דבורקה, נעטקע וקייקע, לא יכולנו אפילו להזיל מספיק דמעות. את דבורקה קשה היה להכיר. עוד בגטו היא נראתה חצי אדם, ועתה לא היתה לה כלל דמות אדם. בראותי את נעטקע חיה התחלתי להאמין בהרגשה מוקדמת. סיפרתי לה מיד כי בתה חיה נמצאת לא רחוק ממנה. אחרי שאכלנו ארוחת ערב, תפוחי אדמה עם מלפפונים חמוצים, עלינו על העליה לישון. לייזר הלך לחופקאוו — לא רחוק משם — לאיואן קוט כדי להביא ממנו מזון.

לפנות בוקר חזר לייזר עם מזון, והמשכנו הלאה לטרובינסקי. דבורקה ספרה לי כיצד צערווינסקי התייחס אליה רע. בני הבית שאלו אותה: מה תעשי בלי לייבוש? בין כה וכה יגיע גם יומך (הם לא ידעו כי נשארתי בחיים). ביום הראשון החזיקו אותם בקלוניע ונתנו להם לאכול. ביום השני העבירו אותה ליער, לשם הביאו להם פעם ביום אוכל. בימים האחרונים היו נאלצים לרעוב במשך 3 ימים מבלי שיביאו להם אוכל. אולם כשנודע לצערווינסקי כי גם אני חי, מיד השתנה היחס ושלחו להם אוכל וספרו להם אודותינו.

אולם לא היה זה הזמן להענישם, כיוון שכל טובה וכל חסד שעשו אתנו בזמן ההוא היו צדקה גדולה. ליהודי היה ערך כלובוב. מספיק היה לשים עליו יד ומיד נמעך. אולם הנוצרים הידידים לא עשו כן, ואם הוסיפו לך פרוסת לחם, כמו לכלב, חייב היית לקבל זאת כמתנה יקרת ערך, אף על פי שכל אחד מהם היה חייב לך כסף, או שהחזיק ברכושך שהפקדת בידו לשמירה. לא אחד מהם קיווה שתמות, אך לא מידיו. המשכנו להתקרב לבית טרובינסקי ונעטקע פגשה שם את בתה. למזלנו שתיהן חיות אתנו כיום וגם הן יכולות לספר את קורות הימים ההם.

התיישבנו, וכל אחד סיפר כיצד הצליח לברוח. דבורקה ז"ל ספרה כי אותם הובילה קבוצה של 10 גברים ונשים ואיש מיליציה אחד מסעלישט, אשר כנראה העלים עין, ומספר יהודים הצליחו לברוח. זאת סיפר לי גם מרקיל פורשפן, שהביא את אשתו ואת שתי בנותיו למגרש ההריגה. ממנו נודע לי כי דבורקה נשארה בחיים על ידי שהתחמקה לחצרו של נפתלי וולמן. הקומיסרים הגרמנים שגרו שם היו אותה שעה בעיר, כשהם עסוקים בהשמדת יהודים. בחצר נשאר רק מפקדם, שגם הוא היה עסוק — במיון חפצי היהודים ששדד בעיר. הוא אפילו לא הרגיש בדבורקה שהתגנבה לחצר והתחבאה בגן בו צמחו שיחי תירס גבוהים. דבורקה נשארה לשכב שם עד שהחשיך היום, ובלילה עברה לחצרו של קוט ועלתה על העליה שהיתה מלאה קש, לפני שהגויים בעלי הבית השגיחו בה. כשעלתה על הקש שמעה צעקת אדם והכירה את קולה של נעסקע. שתיהן שכבו על העליה מיום שני בלילה עד יום חמישי, מבלי שאף טיפת מים תבוא לפיהן. ביום חמישי בלילה ירדו שתיהן לגן וקטפו ירקות כדי להחיות את נפשותיהן. למחרת עלו ילדי הבית על העליה וגילו אותן. הם סיפרו להוריהם והאב עלה אליהן והרגיעז כי לא יסגירן, למרות שמול ביתו גר הקומיסר הראשי. הוא רק ביקש שבלילה תסתלקנה משם. בלילה הן ירדו מן העליה, חצו את נהר סלוטש במקום בו היו המים רדודים והמשיכו בדרכן עד לצעררוינסקי.

חיים סיפר כי היה תקוע יחד עם משפחת מיכל שונדל בבונקר תחת הרצפה, ומדי פעם שמעו את הבנדיטים מחפשים אותם. הם הבינו כי לא יוכלו לשהות שם הרבה. בלילה יצאו וברחו לעבר השני של הנהר סלוטש.

כך ישבנו זמן קצר ביער אצל טרובינסקי, אולם הבנו כי לא בטוח לשבת במקום, כיוון שכל יום ספרו לנו בני טרובינסקי איך מחפשים ונוברים בכל מקום לגלות יהודים. בעיקר הצטיינו גויי וויליע ברדיפתם ובהיפושיהם אחרי יהודים. החלטנו כי אני, דבורקה, לייזר, חיים ומאלע נצא לדרך למצוא את הפרטיזנים על מנת להצטרף אליהם. היו שמועות כי הם נמצאים בסביבת וואראנאווקע, אך אף אחד מן הנוצרים לא רצה לגלות את מקומם.

אנו מצטרפים לפרטיזנים

היה לי מכר נוצרי בוואראנאווקע ושמו שזיגדלה. אמרו כי הוא יודע את מקומם של הפרטיזנים ונמצא בקשר אתם. שמנו פנינו לוואראנאווקע למצוא את שזיגדלה וכשפגשנוהו, פחד גם הוא לגלות לנו, כדי שלא יקבל כדור בראש מן הפרטיזנים בעוון הגילוי. אך כיוון שהוא הכירנו היטב, והרגעתיו כי הנלווים אלי הם בני־דודי ונאמנים גם הם כי לא ילשינו עליו, תאר לנו את הדרך בה נלך. אף על פי כן תעינו כמעט יום שלם עד שפגענו במקרה בפטרול של הפרטיזנים. הם אסרו אותנו ושלחו דו"ח למטה הפרטיזנים כי קבוצת יהודים רוצה להצטרף אליהם. רק לפנות ערב באה הוראה להביאנו למחנה. כשהגענו לשם, הכניסונו מיד לאהל המטה והקרו אותנו כיצד נודע לנו מקום המחנה ומי גילה לנו סוד זה. טענו כל הזמן כי אנו תועים כבר ימים מספר ביערות על מנת למצוא את הפרטיזנים ובמקרה פגענו בפטרול, וכי עוד בגיטו שמענו כי ביערות ישנם פרטיזנים רוסיים. הם העלו שוב את הטענות מדוע לא ארגנו בגטו התקוממות ומדוע לא ברחנו אליהם. לנו היה קשה מאד להסביר להם כי בנסיבות בהם נמצאנו בגטו היה בלתי אפשרי לארגן משהו. כל יום שינו את ההוראות בנוגע לתפוחי אדמה שקבלנו מן האכרים, תמורת חפצי הערך שעוד נשארו לכמה מאתנו, ועל נשק ודאי לא יכולנו אפילו

לחלום. אם היו אחדים שקבלו נשק, כמו ישראליק דובינע ועוד ורשאי פליט, הוזהרו שני אלה באמצעות היידנראט כי אם לא יסגירו את הנשק, יביאו לכליון משפחותיהם. הם ברחו מן הגטו ליער והיו היחידים שהצליחו לברוח ליער עוד לפני החיסול של הגטו, כיוון שכאשר אסרו אותם והובילום לקוסטופול, הם התגברו בדרך על הגרמנים וברחו. כאן המקום להדגיש שוב כי ישראליק דובינע והפליט לבקוביץ היו באמת גיבורים. הם התחברו ללאומנים אוקראיניים, שהחלו אז להלחם בגרמנים שהבטיחו להם להקים ממשלה לאומית אוקראינית, ולבסוף רימו אותם. זמן רב לפני חיסול הגטו לחמו שני הבחורים הנ"ל יחד עם הלאומנים האוקראיניים נגד הגרמנים. כפי שספרו לנו אחר כך, הם נספו בידי חבריהם האוקראינים.

אחרי שמטה הפרטיזנים החליטו להשאירנו, ערכו חיפוש מדוקדק על גופנו, שמא הבאנו דברי זהב. בעיקר הצטיין בחיפוש יהודי אחד ששימש קצין חוקר של המטה. הוא דיבר אלינו באידיש ואמר: אותי לי תרמו כי אני מכיר את כל הקונצים היהודיים בדיוק כמוכם. ליהודים יש תמיד זהב.

קבלת הפנים עשתה עלינו רושם רע מאד. כשהשתחררנו וסופחנו לקבוצה והלכנו למטבח לאכול, פגשנו את ישראליק מנדלוביץ, יונה פיקובסקי, אברהם'צ'יק בלומקע"ס, ועוד מאנשי סעלישט שזכו להגיע למחנה לפנינו, והם עמדו לפני סירים מלאי בשר ובישלום על האש. היה זה ליל יום כיפור ואני עוד זוכר איך דבורקה ז"ל אמרה לי: אתה יודע, היום יום כיפור ויהודים דתיים עומדים ומבשלים. הרגעתיה כי בזמן כזה אי אפשר לעשות חשבונות כאלה.

למחרת חלקו אותנו לקבוצות של 4 אנשים באהל, והתחלנו להרגיש את חיי הפרטיזנים. אני כנראה נראיתי חלוש מאד, ולכן שלחו אותי רק לסיורים סביב המחנה. כל יום הגיעו יהודים נוספים שניצלו מסעלישט ובערעזנע. באו גם יהודים מטופלים בילדים קטנים ונשים מבוגרות וגברים, והתחלנו להרגיש כמו בעיירה הקודמת ולא כבמחנה פרטיזנים. כל יום הגיעו גם ידיעות כי הגרמנים יודעים על מקום המצאו של המחנה ומתכוננים להקיפו ולהתקיפו. אחוז האנשים הכשירים למלחמה לא היה גדול, וגם הכשירים היו חסרי נשק. האוירון, שהיה צריך להביא לנו נשק ולפנות את הילדים והזקנים, נשרף בחנותו לא רחוק ממחננו. כל זה הביא את המטה להחלטה להפריד את היהודים מן המחנה ולארגנם במחנה נפרד שיישלח לאיזור בטוח יותר.

פעם אחת, באמצע הלילה, העירו אותנו בבהלה והודיעונו כי על כל היהודים להתאסף על יד המטה. ברגעים הראשונים היינו מבולבלים ולא ידענו מה לחשוב. כל אחד פירש את המצב לפי הבנתו. כשהגענו למקום, כבר פגשתי כמה מן היהודים, וספרו לי כי מארגנים אותנו במחנה נפרד של יהודים בלבד, וגם המטה יהיה יהודי משלנו. הבטיחו לתת לנו 3 אנשים מותיקי הפרטיזנים, לשם לווי הילדים והזקנים שיסעו בעגלות רתומות לסוסים. כמו כן הבטיחו לנו מצרכים וכמה בהמות לשחיטה, ונצטרך לצאת לאיזור ביצות פינסק, שם היה כל האיזור בידי הפרטיזנים. כשכולם כבר נאספו במקום, הודיע לנו מפקד המחנה מעדוועדעוו את החלטת המטה לשלחנו לביצות פינסק, שם נהיה הרבה יותר בטוחים, כיוון ששם מצוי מחנה חזק של פרטיזנים בפיקודו של גנרל קאלפאקאוו, החולש על כל פולסיה. רבים מאתנו הבינו כי הרעיון נכון הוא, אולם איך מבצעים את התכנית? אחרים ראו זאת כנצחון של האנטישמים במטה. למעשה לא חסרו במחנה אלמנטים אנטישמיים, ואפילו במטה עצמו, ובעיקר הצטיין סגנו של מעדוועדעוו, מאיור שונא ישראל גדול, שלא סבל יהודים.

מצב הרוח אצל היהודים לא היה גבוה כשנודע על ההתפלגות למחנה נפרד, אולם זאת היתה פקודה שאנו היהודים לא יכולנו לשנות. עוד באותו לילה בוצעה החלוקה.

בדאי להזכיר מומנט המאשר כיצד האנטישמיות היתה מושרשת בלב חברינו הנוצרים. אני הייתי באהל אחד עם 4 נוצרים. כשבאתי לארוז את חפצי ולהפרד מהם, גיליתי כי חסרים לי כמה דברים. כשמצאתי משהו משלי אצל אחד מהם, צחקו עלי וגם צחקו על העובדה כי אנו היהודים הולכים בעצמנו להלחם. לא יכולתי להאמין כמה מהר הם שינו את יחסם, בעוד שקודם לא הרגשתי זאת אצלם.

גם בין הפרטיזנים לא בטוח

תכניתנו היתה כדלקמן: בלילה נלך בדרך וביום ננוח. אחדים מאנשי המטה הוליכונו לפי מפת דרך, שלשת הפרטיזנים מן המחנה הישן ליוונו מרחוק כדי לודא שאנו הולכים בדרך הנכונה. ביום הראשון הלך הכל כשורה, אך בלילה השני נעלמו מורי הדרך עם התכנית ולא ידענו את המשך הדרך. נשארנו לעמוד ביער לונצינסקה רודנה לחכות להוראות איך להמשיך בדרך. ההרגשה הכללית היתה כבדה. המזון החל לאזול ורק בשר נשאר לנו מספיק. ירינו בבהמות וצלינו את בשרן על האש וזללנוהו חיש. אולם מים לא היו בנמצא. כשלשה קילומטר מאתנו היה נחל, אך נסיעה לשם להביא מים היתה מגלה את מקומנו לשונא, ואנשיו ששרצו בסביבה היו באים להשמידנו. כל נשקנו הצטמצם בכמה רובים ישנים. כאשר אברהם שוחט ז"ל לקח אתו כמה אנשים להביא 2 דליים מים, כמעט הוצא להורג ע"י צ'רנה, מלוונו מן המחנה הישן, כיוון שכאשר היו על יד הנהר למלא את הדליים, עברו לא רחוק מהם שוטרים אוקראיניים והיתה סכנה גדולה שיגלונו וישימו עלינו מצור.

בלילה זזנו שוב, אולם בבוקר שמנו לב כי לא נשאר כמעט איש מן המטה היהודי ונשארנו בלי הנהגה. היום עבר שוב בצליית בשר. לא רחוק מאתנו היה אחו עם ביצה, ושם עמדה שלולית ועליה ירוקת בה שיחקו צפרדעים. הזזנו הכל הצידה ושאבנו מים בקופסאות קטנות של שימורים. שתינו את המים, למרות האיסור להמנע מהליכה להביא מים, כיוון שהמקום פתוח ואפשר לגלותנו. חוץ מזה אפשר היה לחלות מן המים המזוהמים. ההרגשה של חוסר ודאות לעתיד החלה מקננת בנו. לא יכולנו להשאר במקום, אך גם להמשיך בדרך לא יכולנו בלי מפה. שלושת הפרטיזנים שנשלחו ללוותנו גם כן התאכזבו מאתנו, ובעיקר רצו למצוא את מפקדי המטה היהודים שערקו, ולירות בהם. דבורקה ז"ל קבלה אנגינה קשה, ממנה סבלה עוד לפני שנפרדנו מן המחנה הישן. היה בלתי אפשרי להמשיך אתה בדרך. והמצב שנוצר במחנה הביאנו למחשבה כי עלינו למצוא מחבוא אצל מכר נוצרי בנעמיליץ, לפחות עבור דבורקה עד שתבריא.

התיעצתי עם בני דודי חיים ולייזר והחלטנו כי כלנו ביחד נפרד מן המחנה ואין טעם לדחות זאת, כי אם נשאר—ניפול במוקדם או במאוחר בידי הרוצחים שעקבו אחרינו (כפי שהתברר אחרי כן, היתה זו הרגשת כולם). עוד באותו לילה התחלקנו, והחלטנו כי אני ודבורקה נצא הרא־שונים ונחכה במקום לא רחוק מן המחנה, ואחרינו יבואו חיים, לייזר ומאלע שונדעל ז"ל, שיתגנבו החוצה ויצטרפו אלינו, וכלנו נחפש מקום בו נעבור את החורף שהחל מתקרב. אחרי שהגענו למקום המפגש חכינו זמן ארוך לחיים וללייזר שלא יכלו למצאנו, ודדכינו נפרדו.

כוונתנו היתה להגיע לנעמיליץ, לנוצרי מכר החייב לי כסף וגם חפצי בית שהנחנו אצלו למשמרת, בתקווה כי נשאר בחיים. קווינו שיסכים שדבורקה תשאר אצלו עד שתבריא. יצאנו לדרך ביער, בתקווה כי הדרך בה אנו הולכים היא נכונה. אולם הלכנו בדיוק בכיוון הפוך, וכשיצאנו את היער מצאנו את עצמנו באחו עם ביצה גדולה לא רחוק מן הכפר פאטאשנע. בחשבנו כי הביצה אינה גדולה (החושך הטעה אותנו) התחלנו לעבור, וכך הלכנו במשך כמה שעות, ולעתים חשבנו כי נטבע ולא נצא משם לעולם. המים הגיעו עד למחצית הגוף, והחזקנו אחד בשני בידים (אני מפסיק כאן כי נזכרתי בעוד מומנט שהביאנו לביצה).

כאשר הלכנו ביער, גלינו מרחוק מדורה והלכנו בכיוון ההוא. כשיצאנו מן היער, ראינו כי זאת חווה מחוות הכפר פאטאשנע, אבל כלם כבר ישנו שם. היה כבר מאוחר, אך בבית אחד היה אור מן האש שבערה בתנור. התפלאנו כי בשעה כה מאוחרת בוערת אש בתנור, כיוון שה־אכרים מבשלים את ארוחת הערב בדרך כלל לפנות ערב. השארתי את דבורקה לחכות בחצר, קצת רחוק מן הבית, ואני התקרבתי בזהירות לבית והסתכלתי דרך החלון לראות אם אין שם משטרה. בחצר היה כלב גדול קשור בשרשרת והוא עשה רעש כזה בנביחתו, עד כי האכרה יצאה במרוצה וחטפה אותי פנימה. היא התפלאה שהכלב לא קרעני לגזרים. בהכנסי לבית היה חם מאד ובתנור התבשלו תפוחי אדמה בסיר. היא הכירה מיד כי יהודי אני אך היתה ידידותית ואמרה לי: עוד מעט יהיו תפוחי האדמה מוכנים ותוכל לאכול אתנו. אולם אני אמרתי כי אשתי מחכה בחוץ וגם אני אחכה אתה שם. בהכנסי לפני כן לבית השגחתי בשקץ קטן שהחליף קריצות עם אחותו הבכירה ונעלם מן הבית. הוש פנימי אמר לי להזהר. לא פעם קרה שפיתו יהודים באוכל ואחר כך הסגירום לידי הרוצחים. אלא שקבלת הפנים של האם נראתה לי כנה, וזה ניחם אותי. אחרי שחכיתי זמן קצר, יצאה אלינו האכרה עם צלחת תפוחי אדמה ומלפפונים חמוצים. כשהתחלנו לאכול בהנאה את תפוחי האדמה הראשונים צמחו, כמו מן האדמה, שני שקצים בלוויית השקץ הקטן. אחד המבוגרים היה לבוש בגדי שוטר אוקראיני מן הימים ההם, אלא שלא נשא נשק. הוא שאלני מיד: מי אתם, ומדוע אתם מסתובבים בלילה. הסברתי לו כי אנו רעבים ומיד נסתלק משם. הוא עוד הוסיף דברי נאצה עלינו ונעלם עם חברו בשחוק שטני. האוכל עמד לנו בגרון, כיוון שהבננו את הצפוי לנו. הודינו לאשה ויצאנו לדרך בצעדים מהירים. כשאך עברנו מרחק קצר מן הבית, בדרך האחו, הבחננו כי מאחורי גזע עץ שוכב אדם המתחבא מאתנו, ולא רחוק ממנו, מאחורי גזע שני, שוכב אחר. לאור הירח הכרתי בשוכבים את שני השקצים שבקרו אותנו וצעקו עלינו. ברכינו פקו ובקושי המשכנו להתקדם. הבנתי כי ברצונם לשדוד אותנו ואולי גם להרגנו. כשהרחקנו כ־100 מטר נוספים, שנדמו לנו כ־1000 קילומטר, הם חסמו בפנינו את הדרך, ועם שבר של רובה איימו עלינו שיהרגונו אם לא ניתן להם את הזהב, ומיד ציוו עלינו להסיר את בגדינו. התחלנו להתפשט וכמעט נשארנו בבגדינו התחתונים כשהם התחילו לחפש זהב בבגדינו. ניצלנו את ההזדמנות והתחלנו לרוץ. פעם הם ירו עלינו בשבר הרובה שלהם והכדור חלף ליד אזני הימנית ולמזלי לא פגע בי. בפעם השניה לא ירה. שמעתי רק איך בריצתו אחרינו עבד השקץ קשה עם ניצרת הרובה אך לא הצליח לירות. זה עודד אותנו להחיש את צעדינו. אני רצתי מהר יותר ודבורקה נעצרה וכמעט נתפסה, ואז צעקנו: "הצילו!". היינו לא רחוק מבית, וזה עצר אותם ברדיפתם. הגענו לערמה גדולה של קש והתחבאנו עמוק בתוך הקש כדי להחליף כוח. הרבה זמן לא יכולנו לשבת שם, פן יאיר היום ויגלונו. שוב התחלנו ללכת מהר עד שהגענו לביצה שעליה התחלתי לספר לעיל.

בביצה, ושוב ביער

בוססנו בביצה כמה שעות, וחשבנו כי לעולם לא נגיע לסופה. כל פעם שינינו את כיווננו, בקוותנו למצוא מוצא. כשכבר היינו עייפים מאד שמתי לב כי אנו מתקרבים לדרך. ובאמת יצאנו לדרך רחבה והמשכנו ללכת לאור הלבנה. הלכנו שמאלה. בעברנו כך מרחק של חצי שעה הגענו ליער צעיר והבחנו מרחוק באיכר ומסביבו כמה אנשים. חשבנו על שתי אפשרויות: או שאלה פרטיזנים נחים, או שאלה מבשלי שכר. היינו כל כך זהירים להימנע מלפגוש אותם עד שבאמת לא הבחינו בנו. החלטנו לשבת לנוח ולמחרת להמשיך בדרך, אולי אז נוכל להתמצא בכיוון שבו נמשיך. כשרק התיישבנו נרדמנו כהרוגים וכשהתעוררנו היה כבר יום. נבהלנו כהוגן, פן יגלוו, אך ראינו כי ישננו לא רחוק מבית. עתה נפתחה הדלת וגויה יצאה ממנו כשהיא משפשפת את עיניה הרדומות. החלטתי להתקרב ולשאול אותה היכן אנו נמצאים, ואולי תראה לנו את הדרך לנעמיליע בה היו לנו הרבה מכרים מבני המאזורים הפולניים. כשרק ראתה אותי הגויה, נבהלה מאד והחלה לרוץ חזרה אל תוך ביתה בנפנפה בידיה כי אסתלק. השקטתי אותה ושאלתי אותה היכן אנו נמצאים, ועניתה לי כי אנו לא רחוקים מן הכפר חוטין. היא גם הסבירה לי את דרך ל־ נעמיליע. הדרך משם כבר היתה מוכרת לי פחות או יותר, אך הוכרחנו לעבור מרחק גדול של כמה קילומטר בשדה פתוח. הרועים נהגו תמיד להודיע בכפר אם גילו יהודים, ורועי הכפר חוטין הצטיינו גם בימי שלום בבנדיטים שלהם. עברנו את הדרך בשלום ושוב התקרבנו ליער, שם כבר הכרתי את הדרך והגענו לבתים של רעזשעביץ, נוצרים פולניים שהכירוני היטב. דבורקה נשארה ביער לחכות, ואני נכנסתי לבית שנמצא ביער. קבלת הפנים היתה קרה. הם רק נתנו לי אוכל לדרך והזהירוני כי לא טוב לשבת ביער כי הדרך מלאה שוטרים אוקראינים העוברים בכפרים, ואם יגלוו — נאבד אנחנו וגם את הכפרים ישרפו. הבנתי כי אין להציע להם להחביאנו אצלם, ולמרות שדבורקה הרגישה לא טוב החלטנו להסתלק משם ולגשת לכפר לאדאסקע שזי־ גדלה, שנראה לנו כאדם טוב מזמן היכרותנו כל השנים. אולי ירחם על דבורקה וימציא לה מחבוא הם לזמן קצר, ואני אשהה ביער במשך הימים האלה.

שהינו ביער עד שהחשיך ואחרי כן פנינו לבית אדאסקע. השארתי את דבורקה בשדה, רחוק יותר מן הבית, ואחרי שהצצתי דרך החלון לראות אם אי זבו איש, נכנסתי פנימה. הכלב החל לנבוח ואדאסקע יצא אלי, כי כאשר הכלב נובח סימן שבא אורח בלתי קרוא. כשראני אדאסקע הרגיש לא נוח כי ביתו נמצא מול בית המוכתר של הכפר ולמרות זה שהיה מכר שלי, לא היה נאמן באהבתו ליהודים. הוא הזמינני לבית וגם את דבורקה הבאתי אתי, ומיד הכין לנו אוכל. ישבנו בפחד בלב ומיד נגשנו להציע לו את תכניתנו. בשוחחנו שמענו את הכלב נובח שנית. כלנו נבהלנו מאד והוא יצא במרוצה לראות מי הבא. אחרי רגעים מעטים, שנדמו לנו כשנים, חזר וסיפר כי מחכה לנו בחצר אשר איידלמן הרוצה לראותנו, בידעו כי אנו בבית. שמחנו מאד והכנסנוהו, והוא סיפר כי הוא נמצא עם אשתו, שני בניו ושתי בנותיו ביער לא רחוק מן הטרובינסקים. בתו הבכורה נהרגה בגטו והוא עם יתר משפחתו ברחו. הוא אמר כי אם יוודע לאשתו שפגש אותנו ולא הביאנו אליהם לא תסלח לו לעולם. מיד החלטנו להתאחד ולהתחבא ביחד. החלטנו לבנות בונקר ביער כדי לעבור בו את החורף, בתקווה כי עד הקיץ נזכה למפלה של היטלר. הנוצרים סיפרו כי מצב הגרמנים רע מאד. הרוסים עצרו אותם בחזית והגרמנים אינם מתקדמים יותר. אחרי ימי התעייה והכשלונות שעברו עלי ועל דבורקה היה זה צרי לפצעינו. אדאסקע צייד אותנו בתפוחי אדמה ומצרכים אחרים והסביר לנו באיזה שדה גדלים תפוחי האדמה שלו. הוא אמר לנו כי מתי שנצטרך נוכל לקחת די צרכנו.

מעודדים מן הפגישה עם אשר איידלמן ומילות העידוד של אדאסקע יצאנו שוב ליער, שם פגשנו את חוה איידלמן עם שתי ילדות יפות כזהב ושני בנים שהיו גדולים מאחיותיהם. הפגישה עם חוה היתה קורצת לבבות אך שקטה, כי אסור היה להרים קול. היא סיפרה לנו על בתה שנהרגה, ואנחנו סיפרנו לה כיצד נשארנו אנו בחיים ומה שעבר עלינו עד אז. המקום נראה לנו בטוח, רחוק מדרך, בחורשה סבוכה שמצאנו אחרי חיפושים רבים. סיפרנו את שעבר עלינו ואחרי כמה שעות נרדמנו טוב במקום החדש. אולם אחרי מספר ימים במקום החדש החלטנו כי המקום אינו בטוח כל כך. הרועים שהיו רועים את הבהמות ביער היו מגיעים עד מקומנו. פעם אחת אפילו יצא אחד מבני בראנעוויצקי מבראניסלאווקה עם גרזן. למרות שהכרתיו היה לי אליו אימון קטן מאד. אשר הרגיעני כי הוא בא אליהם כמעט כל יום והוא נוצרי טוב. לפעמים הוא אף מביא להם אוכל. בראנעוויצקי סיפר לנו כי בכפר יודעים על נוכחותנו כיוון ששמעו על כך מפי הרועים. בעיקר פחד מאחיו, שהיה מוכן אפילו להלשין כי החביא יהודים. עצתו היתה כי נסתלק משם. הוא הציע אפילו להחביא את דבורקה ואותי על העלייה לזמן קצר, תמורת תשלום כמובן. אם נסכים — יבוא למחרת בלילה ויקחנו, ואם ימצא חן בעינינו נוכל להשאר.

לא כל כך קל היה להחליט על התכנית החדשה. ראשית, אי־האימון אליו ושנית ענין התשלום שלא ידעתי מהיכן אקחנו. אולם בריאותה של דבורקה לא הוטבה. היא התקררה שוב בגרונה ובחוץ החל יורד גשם ושכבנו תחת כיפת השמים והקור הלך גבר, בעיקר בלילה. החלטנו לחזור לבראנעוויצקי לעלייה. ביתו עמד לא רחוק מדרך המלך ובמשך היום אי אפשר היה לרדת. כשהיה מביא לנו אוכל ביום רעדנו מאד פן יגלונו שכנים, כי הכניסה היתה דרך הרחוב. הוא אפילו הבטיח לנו לבנות לנו בונקר תחת הבית. לשם נוכל לברוח בזמן שמישהו יבוא פתאום לחפש בביתו. אולם תמורת זאת תבע תשלום יפה ולא יכולנו לתת לו דבר. אם היה לנו משהו, היה זה בידי נוצרים אחרים והם לא מיהרו להחזיר דבר, בטענם כי זה קבור אצלם באדמה, כי כל פעם באים אליהם לערוך חיפושים ואינם רוצים לאבד את הדברים (ושנית, לא האמינו כי יעלה בידינו להשאר בחיים). אחרי שני לילות בעלייה יצאנו שוב ליער. כעבור מספר ימים בקרונו פתאום שתי אחיות, רחל'ה וציפה, בנות משה חיים הסנדלר. הן תעו כל הזמן ביער לבדן עד שמצאונו. הן שמחו מאד לפגשנו ונשארו. מקום לא חסר ביער, אך הבטחון של חיינו לא השביע רצון. הרועים החלו לבוא לעתים קרובות יותר, ופעם אחת בנו של אשר תפס אקדח ואיים עליהם כי נהרוג אותם אם יחזרו. היה זה מעשה שטות, אך אי אפשר היה לחזור ממנו...

הרוצחים השיגונו גם ביער

החלטנו להסתלק משם מהר ככל האפשר. למחרת הצטיידנו במעדרים ובגרזן ואני, אשר ישני בניר, ורחל"ה בת הסנדלר יצאנו לחפש מקום אחר לחפור בו בונקר טוב בו נוכל לעבור את החורף. היה זה בערך בשעה 12 בצהריים. חוה, דבורקה, ציפה ושתי הילדות נשארו במקום להכין ארוחת צהריים. דבורקה אמנם בקשה להצטרף אלינו, אך כיוון שהיתה מקוררת בקשתיה להשאר במקום. ייתכן שאלמלא נשארה והיתה מצטרפת אלינו, היתה נשארת בחיים. כשרק הגענו למקום החדש והתחלנו לחפור את הבונקר ולהכין חמרים לבנייתו שמענו יריות. מיד אמרתי לאשר כי זה נשמע מן הכיוון בו נמצאות הנשים. רעש היריות היה כל כך חזק עד כי חשבנו שיורים גם עלינו. התחלנו לרוץ לתוך מעמקי היער כדי להתרחק ממקום היריות. אשר אמנם רצה לרוץ למקום היריות, אך בקושי עצרתי בעדו בשכנעי אותו כי במקום להציל את הנשים עלולים גם אנחנו להיהרג. אכר ממכרינו שעבר בעגלת עצים אישר לנו כי היריות היו על יד הטרובינסקים. היריות הלכו וגברו עוד יותר, ואנחנו המשכנו הלאה אל תוך היער, עד שאיבדנו אחד את השני. כאשר שככו היריות נפגשנו שוב, אך פחדנו להתקרב למקום בו השארנו את יקירינו. האשמנו אחד את השני על שעזבנו אותם בלי הגנה, אך מדברי הנוצרים שפגשנו אחרי כן הבנו כי לא היינו יכולים לפעול מאומה. היה זה אחיו של בראנעוויצקי מארחנו שבא בלווית אנשי משטרה אוקראיניים והם הקיפו את המקום והמטירו עליו אש מכל הצדדים. חוה איידלמן רצה בכיוון היער והצליחה להמלט. דבורקה רצה לאחו ושם פגעו בה ופצעוה ברגל, ואחרי כן תפסוה וגררו אותה ליער כדי שתגלה היכן הנשק שלנו. ציפה נפלה מן היריות הראשונות שפגעו בכתפה כשקילפה תפוחי אדמה, וכך גם מצאנוה כפופה על סיר הבישול.

אחרי חצות לילה חזרנו בזהירות למקום ומצאנו באחו את הילדה הגדולה של אשר שנורתה כנראה בבריחתה. אחותה הצעירה היתה מוטלת מתה ליד האש עליה בישלו, וציפה — כמו שתארתי לעיל. כלן היו כבר קרות. כאשר נגשתי בריצה לדבורקה מצאתיה למעלה והיא עדיין חמה. ניסיתי להרים את ראשה כדי להושיבה ואולי לעודדה ולהשיב את רוחה, אך נגעתי בראש מרוסק. לבותינו התאבנו ולא יכולנו להוזיל דמעה. לבותינו אמנם התפוצצו מכאב, אך פחדנו לפרוץ בבכי, שמא אורבים לנו. לא ידענו מה עלה בגורלה של חוה. החשכה היתה גדולה, ואחזנו אחד בידי השני והתרחקנו מן המקום. שאיפתנו היחידה עכשיו היתה להביא את יקירינו לקבר ישראל. הנוצרים ספרו לנו אחרי כן כי את דבורקה עינו הרבה עד שהשיבה את רוחה. הם רצו שתספר להם היכן השגנו מזון (כיוון שהיינו בדיוק מצוידים בלחם, שעועית ותפוחי אדמה. כמו כן השגתי אז אצל טרובינסקי דבש בשביל דבורקה כדי להקל על הכאבים בגרונה).

הרוצחים סובבו עם הלחם שלנו בכל הכפר נעמיליע כדי להשוותו עם הלחם הנאפה בכפר, כדי לדעת אם גויי נעמיליע ספקו לנו לחם. למזלם של בני נעמיליע היה הלחם מביסטריץ, והובא משם ימים מספר לפני כן. אילו היה הלחם מנעמיליע היו שורפים את אנשיה על בתיהם כדי להפחיד את האכרים שלא לעזור ליהודים. התחלנו לבקש את הנוצרים המכרים שיעזרו לכרות קבר להרוגים, אך הם פחדו לעזור לנו. אנחנו עצמנו פחדנו להתקרב בשעות היום למקום ההריגה, ובלילה היה בלתי אפשרי לעשות משהו, כי הקרקע היתה קשה ומלאה שיחים. לבסוף השגנו גרזן גדול ומעדר, ובחצות הלילה, אחרי עמל רב, הצלחנו לכרות קבר במקום ולהטמין בו את יקירינו. חטבנו כמה עצים והצבנום לסימן, כדי שאם נשאר בחיים ונשתחרר נוכל להעביר את קרבנותינו ולקברם כראוי. אך גם את נדרנו הקטן הזה לא יכולנו לקיים. אחרי השחרור ניהלו בנדיטים אוקראיניים קרבות נגד הצבא הסובייטי, והמקום בו נפלו יקירינו היה

במרכז מחנם של הבנדיטים שהתחבאו מן הצבא הסובייטי. כתוצאה מזה לא יכולנו להגיע למקום אלא במחיר חיינו. זה מעיק על מצפוננו עד היום, אף כי הם לא היחידים שלא הגיעו לקבר ישראל. גם קבר האחים הגדול של בני קהילת סעלישט שנרצחו אינו במצב טוב יותר. אחרי השחרור הצליחו שארית הפליטה שנמצאו במאטשולאנקה לגדר את המקום ולהקים בו מצבת־אחים. לצערי לא יכולתי לקחת חלק בזה כיוון שנאלצתי לברוח ממאטשולאנקה לבערעזנע כדי שלא ישלחוני לדונבאס לעבוד יחד עם הבנדיטים האוקראינים.

ההורדה ותלאותיה

מותה של דבורקה נפל עלי כרעם. בדידות גדולה אפפה אותי. זמן רב הייתי מבולבל ולא שמעתי מה שמדברים אלי, אלא אם כן צעקו בקול רם. הצלחנו למצוא את חוה, ושוב נגשנו לתכנן את המשך דרכנו. החורף התחיל, אך בגדינו אבדו ועל רגלינו רק זוג ערדליים. נוצרו כבר שוליות גשם וגם שלג ירד. בלילה הלכתי לנוצרים המכרים לבקש בגדים, אך הם אפילו לא ענו לי, מפחד. הלכתי בערדליים ושברתי את הקרח; רגלי התקררו וקבלתי כאבים חזקים. אשר אמר לי כי הם ידאגו לשלומי. זה עודד אותי, אחרת הייתי נופל בשדה תוך כדי הליכה. לאשר נודע כי אלתר טיקטין ומשפחתו ועוד אחדים מבני סעלישט נמצאים אצל גלושקוב ביער ושם מקום בטוח. הלכנו לשם ופגשנו את אלתר ומשפחתו, יעקב קליינמן ועוד אחדים מבני סעלישט ומבני קורץ. הם לא שמחו ביותר לבואנו, כיוון שהיה קשה להתחבא בקבוצה גדולה, אך באין ברירה הסכימו לקבלנו. ביחוד כיוון שאשר היה קרובו של אלתר ואני נחשבתי לבן משפחתו של אשר, עקב עברנו הטראגי המשותף. גם יתר בני סעלישט התקרבו אלינו, והת־חלנו לבנות בונקר גדול לחורף. אולם ככל שהבונקר היה גדול, לא יכול היה להכיל את כלנו. היה מקום ל־10 איש והיינו יותר מ־20. עמקו של הבונקר היה 2 מטר, קירותיו מגזעי עצים. ארגנו אפילו כיריים מברזל והתחלנו לנהל חיים הדשים. אשר יצא לביסטריץ והביא מזון. אני לקחתי אריג והחלפתיו במזון. כך דאג כל אחד למזון, ויכולנו להשאר שם לחורף. יצוין כי שומר היער ידע כי אנו שם. להיפך, הוא אפילו עזר במשור וגרזנים לבניית הבונקר, כמובן תמורת כסף, אך גם תמורת כסף היה קשה למצוא נוצרי שיעזור ליהודים, בגלל הפחד הגדול מן הגרמנים.

אך שלוותנו לא ארכה הרבה. פעם אחת בא שומר היער ידידנו ודיווח לנו כי הוא יודע לבטח כי ביום הראשון הקרוב יבואו הגרמנים לציד עזים ביער שלנו, ועלינו להסתלק לזמן מה מן הסביבה. היה זה לפנות ערב וכלנו התחלנו לארוז את חפצינו. שכבתי משותק ברגלי, ולא יכולתי לעמוד עליהם בגלל הכאבים הנוראים מהם סבלתי כבר כמה ימים. נתנו לי את המקום הטוב ביותר כדי להתחמם על הכיריים, אך זה לא הספיק כדי להבריא את רגלי. כל אחד שאל אותי: לייביש, מה יהיה אתך? אך לא ידעתי מה לענות. להיפך, היה נדמה לי כי הכאבים גברו, ואני גנחתי בשקט. כלם היו עסוקים בהכנות לדרך ואני שכבתי וגנחתי. ינקלה ברזניאק גמר כבר לארוז ונגש אלי ואמר: לייביש, אולי ננסה לשפשף במי מלח? אמר ועשה. שפשף את רגלי במי מלח והחל להרימן ולהורידן בכוח כזה עד כי ממנו וגם ממני נטף דם ולא זיעה. הרגשתי כי הוקל לי ונסיתי להוריד רגל. זה עודדני, והוא שפשף את רגלי שוב ואמרתי כי אנסה ללכת.

עד היום איני יכול לשכוח כמה היטיב עמדי. התחברתי למשפחתו של אשר ופנינו למעונו של שומר היער כדי להכין לחם לדרך. כשהגענו היה כבר התנור חם וחוה אמרה לי: לייביש, עלה בינתיים על התנור, שם חם מאד. הייתי עייף מחוסר שינה כמה לילות בגלל הכאבים, ומיד נרדמתי. כשהעירו אותי לדרך הרגשתי כי אוכל ללכת אתם ויצאנו למאקרע. היה שם רכוז של פרטיזנים של נאומאו. נכנסתי שוב לנוצרי מכר, ועליתי על התנור להתחמם, ושם פגשתי את שניאור וולמן שאמר כי אנטוני קרקוס שמע כי חליתי והוא מוכן לקחתני אליו הביתה. הופעתם של הפרטיזנים בכפרים השפיעה על הנוצרים כי לא יפחדו. היתה לו מכונת תפירה חדשה שלי. הבנתי כי הוא רוצה לרשת את המכונה תמורת הטיפול בי. בלילה השני הגענו אשר ואני ל־זאוואלאשעש אל אנטוני קרקוס. דפקנו בחלון והוא מיד ענה, לא כבפעם הקודמת. כשרק נודע לו כי אני הוא, הכניסנו מיד לביתו והכין אוכל. הוא שאל לשלומי ומיד הציע לי להשאר בחורף בביתו בתנאי שלא יודע הדבר מחוץ למשפחתו. אשר יצא לביסטריץ ואני נשארתי אצל אנטוני שהציע לי מצע על הכיריים עליה צליתי את רגלי החולות.

הישיבה אצל אנטוני לא היתה נוחה ביותר. ביתו היה הומה משכנים שבאו להסתפר ולהת־גלח וגם לקצץ קש. הייתי חייב להתחבא כל היום תחת המטה בחדר השינה ולהזהר שלא להת־עטש. מיותר לציין כי ביום השבת, ערב יום ראשון, היו באים לקוחות רבים מן הרגיל וכל היום נשארתי ללא אוכל, בגלל פחדם של מארחי פן יודע לשכנים על קיומי. הדבר היחידי שהותר לי היה עישון כאוות נפשי. תחת המטה עמדה קפסת טבק ואני, להשקטת צרותי, עישנתי כל כך הרבה עד אשר פי החל זב עטרן, ואז הפסקתי לעשן. הישיבה בדד במשך ימים שלמים היתה רבת עינויים. אחרי כל מה שעבר עלי חסר לי מישהו לשיחה ולהפגת האכזבה בחיים, אך שם היה בדיוק להיפך, וכל היום הייתי נתון לכל מיני מחשבות רעות.

חיים ניצל בנס

לא הגיעו שום ידיעות מחיים ולייזר מאז נפרדנו בעזבנו את הפרטיזנים. יום אחד בא פיניה שפילקה לפתע לבית אנטוני וסיפר לי כי חיים ומאלע נמצאים בפאדראלאווקה ולייזר נמצא בפאטאשנה. קשה היה לי להבין כיצד שני אחים, ששרדו ממשפחה שלמה, חיים בנפרד. ביחוד לא נתנה לי מנוח המחשבה על מצבו של לייזר ששכב חולה בטיפוס בפאטאשנה, שהיתה מקום בלתי בטוח ביותר. בלילות לא יכולתי לישון. ראשית בגלל שנצרבתי על הכיריים ושנית, הציקה לי המחשבה איך להעביר את לייזר מפאטאשנה. אך רגלי החולות עוד לא היו מסוגלות להליכה, ונאלצתי לדחות את התכנית לבקר את חיים ולייזר. לילה אחד לא יכולתי להרדם מרוב מחשבות על גורלו של לייזר השוכב חולה בטיפוס, בלי עזרה רפואית, ובמקום כל כך לא בטוח. מדי פעם היו לי חלומות בלהות ואנטוני שמע כי אינני ישן. הוא שאל אותי: לייבע, מדוע אינך ישן? עניתי לו כי מצבו של לייזר אינו נותן לי מנוח ויש לי הרגשה כי משהו אינו בסדר אתו ועלי ללכת לראות מה שלומו. כוונתי היתה ללכת לחיים וביחד לבקר את לייזר. אנטוני ניסה להניעני מתכניתי, אך אני קמתי על רגלי ויצאתי לפאדראלאווקע. למרות שהלילה והחשכה עוד שלטו בחוץ.

הדרך מזאוואלאטשה לפאדראלאווקה ארכה כמה קילומטר. כשיצאתי מיער זאוואלאטשה עלה כבר השחר. היה עלי לעבור קילומטר בשדה ולהכנס ליער פאדראלאווקה. כשיצאתי לשדה הבחנתי בשלשה אנשים היוצאים לשדה מן הצד שכנגד ובאים לעומתי. בימים ההם היתה סכנה לפגוש גם פרטיזנים רוסיים, כיוון שבפגשם יהודי היו צועקים עליו ולפעמים גם מכים אותו. הייתי כבר בשטח פתוח, לכן לא היתה לי ברירה והמשכתי ללכת לקראת שלשת האנשים. כשהמרחק בינינו קטן הכרתי את פיניה שפילקה ויוסף גישרגון המובילים ביניהם את חיים שאותו קשה היה להכיר. הוא שתת דם, בכתפו חור גדול. כשנפגשנו אמר חיים: תודה לאל שנשארתי בחיים. את מאלע הרגו מיד במקום, בבית אותו נוצרי ששם התגוררנו. אותי חשבו למת וכך נצלתי. כששבה רוחי זחלתי עד לביתו של נוצרי אחר והוא השיבני לחיים.

מאלה שינדל ז"ל
ניצלה מן הגיטו,
נרצחה בידי זדים

ראיתי כי יש צורך דחוף להקל על מכאוביו של חיים. הלכנו מיד לביתו של מטיאוש קרקוס ואחרי משא ומתן מיגע הסכים, תמורת תשלום הגון, להעביר את חיים לכפר לעוואסטש, אל סניטר לשעבר מן הצבא הפולני, שמא יוכל לחבוש את הפצע. הוא חבש את הפצע שהיה גדול כגודל ביצה. הכתף נשארה שלמה, וחיים נשאר אצל מטיאוש בבית עד שיירפא פצעו. אני הייתי מחליף לו תחבשות בכל יום אך הפצע לא התרפא, עד שמטיאוש יעץ להניח על הפצע שומן לא מלוח, ובאמת אחרי כן החל הפצע להעלות ארוכה.

אולם השמחה לא ארכה. הנוצרים בואוואלטשה קבלו ידיעות כי הגרמנים מתכוננים לערוך חיפושים בכפרים, במטרה למצוא את שרידי היהודים ובכוונה להשמיד את היהדים ומחביאיהם כאחד. פירושו של דבר היה כי עלינו לשוב ליער.

מחסידי אומות העולם

כל הלילה ירד שלג שנערם בכמה מקומות עד למטר גובה, והדרכים היו מכוסות. במשך היום נאספו בבית אנטוני עוד יהודים שהתחבאו קודם לכן אצל נוצרים אחרים בזאוואלאטשה. הם חשבו כי בביתו של אנטוני יהיה יותר בטוח כיוון שאיננו במרכז הכפר. חיים הגיע, וכן הגיע יקיר יסנבולקה (שנהרג אחרי השחרור) עם אשתו פניה ואחותה דבורה, שהיא היום אשתי. היתה אשה מקורזץ בשם בתיה עם ילדתה בת שלוש, שבקושי עמדה על רגליה, והיה אחד בעזשעניק מורשה עם אחותו וגיסו. כשאנטוני ראה כי בביתו מתאספים כל כך הרבה יהודים התהלך בפחד, אולם הוא לא הוציאם לרחוב בסערת השלג שהיתה אז. עם רדת הלילה ישבנו כלנו מדוכאים מבלי דעת מה לעשות. מטיאוש קרקוס, שהיה גיסו של אנטוני בא לנחמנו. לא פעם ראינו בו מלאך מושיע, וכן גם הפעם. הוא אמר כי כאשר אך תפסיק הסערה יעביר את כלנו למקום בטוח ביער, שם הוא מבשל שכר, והוא ידליק לנו אש. הוא נחמנו כי המצב אינו נורא כל כך, ולא יעברו אלא ימים ספורים ונוכל לחזור לבתים. באותו מומנט היה בעינינו כאחד מצדיקי הדור. הוא נשאר אתנו עד חצות, וכאשר שככה סערת השלג יצאנו לדרך.

הדרך היתה ארוכה מאד אף כי מטרתנו היתה קרובה, בסך הכל שני קילומטר. אלא שהשלג כיסה את הדרכים ואנחנו בוססנו בשלג עד ברכינו. ביחוד התענתה בתיה מקורץ עם ילדתה. וכאן אירע שמעז יצא מתוק. כמה ימים לפני כן תפחה לי בועה גדולה עם מוגלה על היד ולא עלה בידי לפתוח אותה. הכאבים היו גדולים ולא יכולתי להניע את היד. בראותי את הילדה על ידיה של בתיה שעמדה למעוד, לקחתי את הילדה על ידי. כיוון שהוכרחתי להעבירה מדי פעם מיד ליד, אירע מזלי ומשקלה של הילדה פוצץ את הבועה בידי החולה. כל המוגלה יצאה, ובקור החזק שביער הגליד הפצע מהר. שונה היה מצב פצעו של חיים. היה צורך להחליף לו תחבושות והיה קר מאד להתפשט. הפצע היה תחת הכסף והקור רק הגביר את כאבו, אך מאבק הקיום גבר והשקיט במעט את הכאבים.

כשהגענו למקום לא היה במה להבעיר אש. מעט העצים שמצאנו שם נאכלו במהרה והקור והכפור היו גדולים. חלק מאתנו הוכה בדכאון. דבורה, אשתי הנוכחית, שכבה על הארץ כמתה, ולא קמה לאכול שלשה ימים. הילדה הקטנה סבלה היא מן הקור. נוכחנו כי אם לא נתעודד בעצמנו יבוא קצנו בקור הנורא. פניה, אחותה של דבורה, ואני עם עוד כמה אנשים חטבנו כמה עצים, נסרנום והנחנום על האש. אך הם היו רטובים ולא בערו. מצאנו ענפים יבשים, הדלקנו אש ועליה בערו גם העצים הלחים, וכך עבר יומנו הראשון. אחרי הצהריים בא במרוצה שזיגדלה מסטריה וצעק עלינו על כי פרצנו לסוכתו. הוא פחד שיוודע לגרמנים וישמידו אותו ואת משפחתו. כשהכירני וכשראה את מצבנו נרגע קצת וביחוד התמלא רחמים על הילדה, והבטיח לנו עבורה חלב ומזון וקצת עצים יבשים. אחד מאתנו הלך אתו בחזרה ובאמת הביא את אשר הבטיח.

רבים מן הנוצרים בכפר טענו נגד מטיאוש על כי הביאנו ליער הקרוב לכפרם והעמיד את כל הכפר בסכנה של השמדה על ידי הגרמנים. אך למרות הכל נשארנו במקומנו באין ברירה. הגיע פורים. השמש החלה להשפיע מחומה והשלג החל להפשיר וגם הלב החל להתחמם. האביב קרב, אולם אתו גברו גם הדאגות לעתידנו. היינו בטוחים כי סופו של היטלר קרב אך מתי — זאת לא ידענו. מטיאוש יעץ לנו כי אם ברצוננו לשבת במקום בטוח עלינו לעבור לפיפלע, שם ישנם יהודים בבונקרים והגרמנים אינם מגיעים לשם, בעוד שמקומנו הנוכחי עלול להיות מסוכן בבוא הקיץ. הוא הובילנו לפיפלע, אך לא רצה שידעו כי הוא הביאנו לשם.

כשהגענו, פגשנו את פסח קחטשר עם בנו לובה, אלתר טיקטין, זליג ואברהם שתדלן, אבא גוטמן, אברהם פולקובניק ומשפחתו, ועוד אנשים. לראשונה לא שמחו לבואנו וכל הזמן ניסו לדובב אותנו מי גילה לנו את מחבואם. זה היה סימן כי המקום אינו בטוח. אולם לאט לאט התרגלו לנוכחותנו, פינו לנו מקום בבונקרים, ובלילה הראשון ישנו בנחת במקומנו החדש.

פצעו של חיים כמעט ונרפא כליל. הצידה שלקחנו אתנו אפסה כבר, אך היתה סכנה לחזור לזאוואלאטשה להביא עוד מזון, כיוון שהגרמנים הסתובבו בכפרים בחפשם צעירים לעבודה. כמובן יהודי היה כבר פטור מלעבוד... מעט תפוחי האדמה שעוד נשארו לנו חולקו למנות קטנות יותר, כדי שיספיקו ליותר זמן, אך גם לזה הגיע סוף ונאלצנו לחזור לזאוואלאטשה להביא אוכל. אני, לייזר, זליג שתדלן, אבא גוטמן ואברהם פולקובניק יצאנו בלילה. בהגיענו לפנות בוקר לבית מטיאוש קרקוס. הוא כבר היה בשדה ליד המחרשה. אני ולייזר נגשנו לברכו והאחרים נכנסו אל אשתו לבקש מזון. עוד אנו מדברים אתו שמענו יריה ואחריה שניה. הוא צווה עלי לרוץ מהר ליער, שמא הגיעו גרמנים. אני ולייזר רצנו בכוחות על־אנושיים. כשסובבנו את פנינו ראינו בחצר השכן, במרחק כחצי קילומטר, פרש גרמני על סוס והוא צעק: עמוד! למזלנו הבחין בקבוצה גדולה של שקצים ושקצות, שגם הם ברחו מן הגרמנים, והוא פנה אחריהם. אילו ידע כי אנו יהודים, היה ודאי מעדיף אותנו על פני השקצים. זליג, אבא ואברהם עברו נסיון דומה, כפי שסיפרו לנו אחרי כן. כשנכנסנו ליער פגשנו שקצים שברחו מן הגרמנים. חכינו כמה שעות עד שנהיה שקט, ואז הצלחנו לאסוף קצת תפוחי אדמה, וחזרנו לפיפלע.

אך גם בפיפלע לא היה שקט, כיוון שהגיעו שמועות כי הגרמנים שורפים את הכפרים קאזארניק וסיפקעס. כפי שהתברר היה זה נכון. תושבי הכפרים לא רצו לתת את מכסת העובדים הבהמות והתבואה שהטילו עליהם, והם ברחו ליער עם משפחותיהם וכל אשר להם. אז באו הגרמנים ושרפו את מה שהשאירו מאחוריהם. הם הרגו את האנשים שנשארו לשמור על הבתים, וכך הלכו והתקרבו לפיפלע. נאלצנו לפנות את המקום ועברנו ליער שבין מאקרע לבין לעוואשעס, שם שלטו הפרטיזנים. התנהגות האוכלוסיה הנוצרית כלפי היהודים השתפרה כאשר ראו כי הגרמנים אינם מסתפקים ברדיפת יהודים בלבד וגם הם צריכים לברוח ליערות. בני הכפרים סטריה וזאוואלאטשה ברחו ליער, אך הם יצאו מן הענין בפחד בלבד. הגרמנים לא העיזו לבוא לכפרים אלה והתושבים ראו בזה סימן טוב בעבור עזרתם ליהודים.

מחלות ונגעים

באותו זמן חליתי בטיפוס, ובמשך כמה שבועות שכבתי בחום גבוה ולא ידעתי מה אתי. בשכבי לבוש בקור כשחומי גבוה קבלתי דלקת בסולית רגלי וכל זמן מחלתי צעקתי: הסירו את הגוי מרגלי, כי הוא לוחץ עלי. חיים ולייזר דאגו מאד לשלומי, כי שבועות מספר לפני כן מתה חיה'לה וערענע מטיפוס, ואני חליתי מיד אחרי שבקרתי אצלה. כן קבלנו דרישות שלום כי בפאדראלאווקה מתו מטיפוס מיכאל שונדל ואברהם'צ'יק בלומקה'ס, ועוד שוכבים שם מספר חולים ולא יודעים מה לעשות למענם. המחלה הפילה פחד על האנשים. משה'לה פולקובניק, בנו

של אברהם ווערנע, חלה עוד בפיפלע באנגינה קשה וכ־24 שעות נחשב למת, וכבר הלכנו לכרות לו קבר. אך כיוון שירד כבר הלילה, דחינו זאת למחר. באמצע הלילה הוא לפתע התישב והחל לנפנף בידיו. אנשי הבונקר באו אלינו במרוצה ובצעקה: המת קם לתחיה. כשהגענו אליו היו עיניו פקוחות והוא רמז שנתן לו משהו לפיו. נתנו לו קצת מים והוא הקיא אותם ביחד עם הרבה מוגלה מן הפצע שהתפוצץ בתוכו, וזו היתה תשועתו. הוא חזר לאיתנו והוא חי אתנו כיום, ב־ישראל. כעבור כמה שבועות הבראתי גם אני מן הטיפוס, אך על רגלי עוד לא יכולתי עדיין לעמוד, בגלל הדלקת בסוליות רגלי. בכל זאת יכולתי כבר לצאת מתחת ל"בראדעק" (בו היו הא־כרים מחזיקים תבן להבמות אותן הם פטמו באחו) להתחמם קצת בשמש. התקרב הג הפסח.

מרוב שכיבה בבגדים במשך תקופה ארוכה החל גופי שורץ פשפשים שטרפו את בשרי. לא היו לנו בגדים להחלפה. פניה, גיסתי כיום (שאז הכרתיה כאשתו של יקיר יסנבולקה) כבסה את בגדינו והטליאה אותם, כדי שיהיו ראויים ללבוש, אך להחלפה לא היה לנו דבר. בינתיים התגלה כי בלילות באים שודדים, גונבים את חפצינו וגם מטילים עלינו אימה. אני, חיים ולייזר החלטנו לעבור לקרבת זאוואלאטשה ביער, מקום שם הוקמו בונקרים על ידי בני זאוואלאטשה בברחם מפני הגרמנים. היתה רק בעיה כיצד אני אעבור כשלא יכולתי לעמוד על רגלי. החלטתי כי יש לעזוב את המקום בכל מחיר על אף הכאבים. ארבעת הקילומטרים ארכו לנו כמה שעות הליכה כיוון שלעתים קרובות נאלצתי לשבת. כשהגענו למקום היה כבר מאוחר בערב.

מצאנו בונקרים, אך הם היו רטובים מגשם שירד אותו יום. חיים ולייזר יצאו לכפר והביאו גפרורים וגם קצת מזון ואני נשארתי לבדי ביער לחכות להם. החשכה היתה גדולה והחלו רעמים וברקים. ביער החל יורד גשם מטרות, ומסביבי נקוותה שלולית מים גדולה. את מגפי הסרתי עוד מזמן וישבתי יחף במים ונרטבתי כולי. המטרות ירדו כמחצית השעה ובישבי כשרגלי במים הרגשתי כי כאבי הולכים וקטנים. כל פעם נסיתי לעמוד על רגלי עד שהרגשתי חמימות מתפש־טת בגופי. אפילו שכחתי כי כולי רטוב מגשם והנני יושב בודד ביער חשוך. עד שחזרו לייזר וחיים עברו למעלה משעתיים. הבערנו אש וערכנו ארוחת ערב. הם הביאו חלב, תפוחי אדמה ומלפפונים חמוצים ממטיאוש. ספרתי להם על שמחתי כי כאבי קטנו. אכלנו ונרדמנו היטב למרות שהכל היה רטוב.

למחרת העמקנו לתוך היער, כיוון שהבונקר הקודם היה קרוב מדי לבתים. בחרנו בבונקר על מקום גבוה כדי שלא יקוו בו מי גשמים. זה לא היה אפילו בונקר. בלשון היער שלנו קראנו לזה קאריץ, כיוון שהיה בנוי על פני האדמה, מכוסה בענפים ובנוי כמין שוחה. כעבור ימים מספר, כשלייזר היה בכפר, הביא אתו עוד יהודי בשם גולדמן, שגר פעם אצל פיקובסקי בעל מנסרת העצים. הוא נע ונד בעצמו וביקש להתחבר אלינו. מיד העמדנו עוד קאריץ וישנו שנים בקאריץ. גולדמן היה אדם עצבני עוד יותר מאתנו, אנשי היער. ביחוד בלילה לא יכול לישון. בימים ההם היה קול יריות דבר בלתי נדיר. קבוצות פרטיזנים שונים הסתובבו ביערות — רוסיים, פולניים, בנדיטים אוקראיניים שלחמו בכל האחרים וגם בגרמנים, ויריות נשמעו לעתים קרובות. אך גולדמן לא נתן לנו לישון. אחרי כל יריה היה מעיר אותנו ומטיל עלינו מרה שחורה.

בינתיים חלה גם לייזר בטיפוס ושבוע אחריו חלה גם חיים. מצב רוחי נהיה פסימי כיוון שהם שכבו בחום גבוה ושתקו כהתלתולים. אני עצמי עוד לא הייתי מספיק חזק כדי שאוכל להסתדר לבדי, וביחוד קשה היה לי עם שני חולים שלא ידעתי מה יקרה להם. הבדידות החלה מציקה לי. אחרי כל הזמן שעבר מאז מצאתי את חיים ולייזר היינו כבני משפחה קרובים מאד ופחדתי כי אם אאבדם שוב — אובד גם אני. אולם החלטתי כי אסור להתיאש והתחלתי לדאוג לחלב לחולים. איני זוכר עוד אם גולדמן נשאר אתנו כשהם חלו. בזכרוני אין סימן שיזכירני אותו בזמן ההוא. לייזר החלים מהר וחיים כשבוע אחריו.

זכורני כשחיים עוד שכב חולה, הבאנו תפוחי אדמה מן הכפר ושמנו אותם מיד על האש בתוך כלי שהכיל ארבעה קילוגרם. אחרי שהיו מוכנים, קלפנו אותם וטרפנו אותם שלמים. הסיר התרוקן בזמן קצר. חששנו מאד לבריאותנו אחרי מעשה זה, כיוון שלייזר החלים לא מזמן מטיפוס וכן גם אני, אך הכל עבר בשלום. דומני כי הרפואה המודרנית לא תוכל להסביר איך לא חלינו בגלל מעשה פזיז זה.

הגלגל מתהפך

צרתנו הגדולה ביותר אחרי הטיפוס היתה אי הנקיון. שכבנו כל הזמן בבגדינו ולא היה לנו מה להחליף. היינו רוחצים את הכתנות ומיבשים אותן שוב, אך הלבוש העליון נשאר מלוכלך כשהיה. במשך הזמן קבלנו אצל נוצרים מכרים בגדי כותנה ומצב הרוח עלה. קבלנו ידיעות כי הרוסים עצרו בעד התקדמות הגרמנים והודפים אותם בחזרה, והפרטיזנים מכים בהם בעורף. אחרי קרב גדול עם הפרטיזנים בסעלישט נשרפה העיירה והאדמיניסטרציה הגרמנית נאלצה להעתיק את מושבה לביסטריץ. כן ידענו כי הקומיסר המרצח יורה מדי פעם גם בשוטרים האוקראיניים שלו, בעד השטות הקטנה ביותר, בחשדו כי הם משתפים פעולה עם הבנדיטים. פעם הביאו לנו בשורה כי בפרוזדור של בנין המועצה הוא ירה בשני בנדיטים אוקראיניים, בנדרצ'וק החיגר וחברו קאלאמעיעץ, שהיו ידועים בחלקם בהשמדת הקהילה. מקצת נחמה כבר נהנינו, אך הישועה היתה רחוקה מאתנו. נחמה גדולה היתה לנו בזה שהרוצחים מחסלים אחד את השני. כן הביאו לנו בשורה כי הכפרים בין אוסטיה לחלאפ והלאה עד לקלעצק והמושבות הפולניות נשרפו כתוצאה מן הקרבות בין האוקראינים והפולנים ובין פרטיזנים וגרמנים. הרבה גויים מסעלישט נהרגו כחזירים ובתיהם נשרפו ואלה שנשארו בחיים גרים ביערות.

אנו חוזרים להיות בני־אדם

שוב התחלנו לעבוד עבודות שונות אצל המאזורים. עתה כבר אכלנו יחד אתם ולא לחם חסד. אך לישון עוד הלכנו ליער. על גבעתנו הקטנה קמה עיירה קטנה של סוכות. במשך הזמן עברו אלינו משפחות שפילקה, קליינמן, שתדלן, קליגר וגם יוסף גימטמן עם משפחתו. הוא היה היחידי ששרד עם אשתו וילדו וגיסו יוסף. האחרים היו רק יחידים או שנים מכל משפחה. כן באו כמה אנשים מקוריץ. גולדמן בא שוב וכן הגיע אבא גוטמן, נהייתה אוירה ביתית. מצב הרוח הוטב עד כי החלו להרקם גם רומנים בין אנשים שהגורל זימנם ביחד למקום. אחרי זמן ארוך בו שמענו רק אנחות ומצבי רוח פסימיים, החלו לשיר שירים רוסיים שלמדנו אצל הפרטיזנים. בראשונה שרנו בשקט ואחר כך הצטרפו כולם. ביחוד הצטיין צוקרמן מורשה ואשתו הנוכחית, שאז עוד לא הכירו אחד את השני, אך בשקט החלו כבר לחשוב, כנראה, אחד על השניה. היא היתה שרה והוא מציג הצגות מבדחות, וזה היה מגרש קצת את הבדידות. אך זה לא ארך הרבה. כאשר כל אחד התפרש בפינתו שוב השתררה בדידות. אני הייתי נרדף ביחוד

על ידי חלומות שהיו מעלים מחדש את כל מאורעות האימים של אבדן יקירינו. כמעט כל לילה ראיתים בחלומי, במומנטים טובים כמו בימים הנורמליים ובמומנטים הטראגיים לפני הרצחם. כל הזמן שהיינו ביער וגם עד היום אני חולם לפעמים שאני מוקף בנדיטים הרודפים אחרי ולפ־עמים אחרי כל משפחתי. פעם אני רואה אותם בדירה הגדולה בביתנו, ופעם — ביער במקומות בהם לא הייתי מעודי. אך תמיד מסתיימת פגישתנו בזה שאני נפרד מהם ונשאר בחיים.

שכבינו הפקירו את פקדונותינו

התחלתי להאמין בנסים. עד אותו זמן כבר ראיתי לא פעם את המות פנים אל פנים, בפעם הראשונה בברחי ממקום ההריגה ופעמים אחרות בזמן שהותנו ביער. החלומות וגם המציאות הביאוני להאמין כי אשאר בחיים. לא אומר כי רק והירותי עזרה לי, אך היתה זו אחת הסיבות שנשארתי בחיים, כי לא אחד נפל ביער בגלל אי זהירותו במקומות סכנה. תמיד העדפתי להיות רעב כמה ימים ולחכות עד עבור הסכנה. כדאי להזכיר כאן כמה מאנשי סעלישט שנפלו בגלל שהלכו לרוצחים האוקראיניים לדרוש בחזרה את חפציהם, אחרי שבזמנו הפקידום בידם, למרות שעוד היה להם אוכל לכמה ימים (בימים ההם הכרחי היה לדאוג לכמה ימים). הייתי מתוכח עם לייזר וחיים על כך, והוכחתי להם כי כדאי היה לשמוע בקולי. ההליכה לתבוע את החפצים מן הבנדיטים של סעלישט, ה"ידידים הטובים", היתה לפעמים כרוכה בסיכון החיים. עד היום קשה להבין איך נשארו בחיים.

השתדלתי להפיץ את תורת הזהירות שלי בין אנשינו אך לא כולם קבלו אותה. בהזדמנות זו ברצוני לספר על מקרה שקרה לחיים, לייזר ומיכאל שחדלן ז"ל, שמצא את סופו ביער אחרי שבאו הרוסים. היה חורף, כמה חדשים לפני השחרור. חיים, לייזר ומיכאל ז"ל החליטו ללכת לנוצ־רים מכרים בסעלישט, כדי לבקש חפציהם. הם ניסו להשפיע עלי כי אלווה אליהם. לוויתים עד נעמיליע והודעתי להם כי לא אמשיך אתם. נסיתי לשכנע גם אותם להשאר, והזהרתים ממה שצפוי להם בגוב האריות ששמו סעלישט. דברי לא הועילו. נשארתי ללון בנעמיליע, בחכותי לשובם. אף כי הייתי עייף מן הדרך לא יכולתי להרדם. וואת למרות שהנוצרי, שבביתו חכיתי, הציע לי מצע טוב. הדרך לסעלישט ובחזרה צריכה היתה לארוך 5 שעות. כאשר יצאו לדרך היתה שעה חמש אחרי הצהריים ועתה היה כבר חצות. לבי נבא לי רעות אך נחמתי את עצמי, וכשחזרו כמעט עם עלות השחר שמעתי מהם כי פעמיים היו חייהם בסכנה. בעברם את הסלוטש, שהיה קפוא, הם פגשו שלושה בנדיטים עם רובים. בחשבם אותם לפרטיזנים הם כנראה פחדו להתנגש אתם ודוקא ברכום ב"ערב טוב" והמשיכו בדרכם מבלי שידעו כי אלה שלושה יהודים אומללים בלי שום נשק להגנה. כשהגיעו לבית האכר הנוצרי, ששמר על חפציהם, צחק מהם, אחרי שחיכו לו בביתו מספר שעות לפני שאשתו הלכה לקרוא לו. אצל נוצרי אחר הצליחו להשיג מעט מזון. בדרך חזרה פגעו בקבוצת בנדיטים שגילו כי הם יהודים (או שנודע להם על כך מפי אנשי הכפר). לראשונה רצו הבנדיטים לירות בלייזר, בטענם כי הוא ישראליק דובנה (כפי שכבר סיפרתי לפני כן, דובינה ברה מן הגטו והצטרף לפרטיזנים הלאומנים, וכנראה שעזב אותם ועבר לפרטיזנים הסובייטים, ולכן חפשו אחריו להרגו). למזלו של לייזר היה בין הבנדיטים שקץ מסעלישט שלמד אתו בבית הספר והוא אישר את זהותו של לייזר. מאז הכירו לייזר ואחרים בצדקת זהירותי.

מצבנו משתפר

הקיץ עבר עלינו טוב יותר מאשר החורף הקר עם חיפושי הגרמנים בלווי הטיפוס שקצר בנו כמה קרבנות. הגרמנים כבר לא העיזו לנוע בכפרים בחופש כזה, כיוון שקנו את שנאתם של כל הלאומים. גם יחס הנוצרים אלינו הוטב כאשר החל להתקרב סופם של הגרמנים. אך לגבינו היתה גסיסתם איטית מדי והיה צורך לדאוג לקיום וככל האפשר להיזהר מהמות שארב לנו לא רק מידי הגרמנים. הקרבות בין אוקראינים ופולנים התגברו. כל יום שמענו על כפר אוקראיני שהתנפל על כפר פולני והרג את תושביו ושרף את בתיו. למחרת התארגן כפר פולני לנקום את נקמת אחיהם. החלה ממש מלחמת גוג ומגוג. אנו היהודים שמחנו בלבנו על סופם של הרוצחים האוקראיניים, אך לבנו כאב על המשפחות הפולניות שהעמידו את חייהם בסכנה ועזרו ליהודים בימים הראשונים של אסוננו. הפליטים מן הכפרים הפולניים עברו את הסלוטש ובאו לבקש עזרה אצל אחיהם שהתרכזו בעיקר בצדו השני של הסלוטש. גם אצלנו, שארית הפליטה, הם קבלו עידוד ועזרה. כל בית היה מלא פליטים, עירומים ורעבים, כמעט כמו במצבנו. פגשתי הרבה נוצרים שנשארו יחידים ממשפחותיהם. הטרגדיה היתה גדולה. אנו חששנו מאד פן תתפשט מלחמתם ואנו נהיה בתווך. המצב נמשך ככה עד חנוכה. היה צורך לדאוג למזון לחורף. היינו פושטים על השדות העזובים של הכפרים האוקראיניים ומביאים תפוחי אדמה ומצרכים אחרים שנעזבו על ידי בעליהם הקודמים. זה היה כרוך בסכנה, כי לא פעם היינו פוגשים בנ־ דיטים בדרך, אך כיוון שהפליטים הפולניים היו נוסעים בדרכים היינו מצטרפים אליהם וחוזרים עם שק תפוחי אדמה. לא פעם נאלצנו לנטוש את כל מה שאספנו במשך שעות רבות ולהימלט על חיינו כשהופיעו לפתע בעלי השדות. לא היה לנו מוסר כליות על כי אנו לוקחים משדות זרים. מה שלקחו הם מאתנו היה בלי שום יחס לשק תפוחי אדמה עלוב שלקחנו מהם. מלבד דברי הערך שלנו, שהיו ירושת דורות ונשדדו על ידם, "זקפנו לחובתם" גם את מותם של יקירינו ורדיפת השארית אל תוך היערות. בשוטטנו בשדותיהם ובראותנו את בתיהם העזובים הרגשתי כי רק לשם זה כדאי היה להשאר בחיים. זה נתן לנו עידוד לקוות כי נזכה גם למפלתו של שונאנו הראשי היטלר ימ"ש.

החלטנו לחשוב על הקמת צריף, אפילו קטן אך משלנו. בכלל החל לאט לאט לחזור הרגש של כבוד עצמי, לגור בבית משלנו ולאכול לחם שהשתכרנו מיגיע כפינו. מטיאוש הלווה לנו את סוסיו ונסענו לפאטאשנע והבאנו קרשים שבנדיט אחד הכין לעצמו לבנייה, אך בינתיים נאלץ להשאיר הכל ולברוח. מטיאוש גם התעקש לעזור לנו בבניה. המבנה נועד לשמש אותי, חיים, לייזר ויקיר יסנובלקה ז"ל עם אשתו פניה. משפחות שנדלן וקליינמן הלכו בדרכנו ובנו צריף גדול יותר. אבא גוטמן ועוד כמה אנשים הקימו עוד צריף, ושמהתנו גדלה מיום ליום בראותנו את התקדמות הבניה של צריפינו. כך נבנתה כתריאליבקה קטנה. יקיר ז"ל, שהיה חייט במקצועו, תפר כמה דברים עבור מטיאוש, והלה בנה לנו בתמורה תנור כדת וכדין. הצלחנו לקבל בחזרה מן הנוצרים כמה דברים והתחלנו להחליפם אצל האכרים עבור מלח, שהיה יקר כזהב בימים ההם. את המלח החלפנו שוב בחיטה, המאה ואפילו דברי מנופקטורה, וכך חדלנו לחיות על מתנות והתחלנו לסחור. התנור שימש ביום לבישול ולאפיה, ובלילה — למשכב. המחשבה שאנו אוכלים לחם שלנו, ולא שיריים של אחרים, עודדה אותנו להרחיב את מסחרנו והתחלנו לבשל שכר, עיסוק נפוץ בימים ההם. את המקצוע למדנו ממטיאוש. הטחנות היו כלן שרופות, ולכן טחנו את התבואה ב"צ'ארנעס". היו אלה שתי אבנים עגולות עם חור באמצען. אני הייתי שופך את התבואה מתוך סל שהיה מחובר מעל לאבנים, וכך טחנו תוך עמל קשה. עשרים ק"ג היו עבודה ל4—5 שעות. אך היה סיפוק בעבודה. היינו עובדים

עמוק בתוך היער, כדי שלא יוודע לפרטיזנים, העלולים להחרים את הציוד עם השכר. למעשה לא היה לנו ציוד משלנו, אלא שכרנו אותו תמורת תשלום מסוים. התרגלנו גם לשתות את השכר, שעד אז לא שתוהו יהודים. עד היום איני יכול להאמין כי המשקה לא הזיק לנו, אף על פי שאהבנו לשתות דוקא את ה„פערוואק" — הנוזל הראשון והמרוכז ביותר שהיה בריכוז של 90°.

המצב בחזיתות גם כן הוטב. החורף התקרב, וכבר שכננו בתוך צריף קטן, חם ונקי, ואפילו מסויד. גם מלתחת הבגדים שלנו הלכה וגדלה. עבור ליטר י"ש אפשר היה לקנות אצל הפרטיזנים נעליים ומלבושים. יכולנו כבר להשליך את ה„פאסטעלעס" (נעלי לבד) ולנעול מגפיים שהיו לתועלת רבה בחורף בזמן השלגים הגדולים.

הצבא האדום מניע

כל יום הביא לנו בשורות רבות. הגרמנים נסוגו וברחו כמו עכברים, והסוביטים כמעט והגיעו לנובוגראדוולינסק. אף כי הרוסים היו עוד רחוקים מאתנו, היינו בטוחים כי הם יגיעו יום יום וישחררונו. בכל זאת עברו עוד כחדשיים עד אשר ב־9 בינואר 1944 ראינו את יחידת הסיור הראשונה של הצבא הסוביטי. רבים מאתנו לא חיכו עד שיבואו אלינו, ויצאו לקראתם בריצה כמה קילומטרים וחזרו אלינו עם הבשורה. מיד יצאנו לכפר ולשמחתנו לא היה גבול. צחקנו ובכינו בערבוביה על כי רק מעטים זכו לראות בעיניהם את מפלתו של היטלר ימ"ש. לעומת זאת לא ידענו איך יתיחס השלטון החדש לאודים העשנים ששרדו מן השריפה הגדולה. ביחידת הסיור היו כמה אנשים ששאלונו מיד: "מדוע התחבאתם בחורים ולא יצאתם להלחם?", אולם הרוב קבלונו בחמימות וזרקו לנו ביסקויטים וסיגריות. ביחוד היהודים שבהם לא ידעו מה לעשות בנו ברוב שמחתם.

כעבור ימים אחדים הגיעה האדמיניסטרציה האזרחית ובראשה "נאטשאלניק ראיאיס־פאלקאמא" (קצין מחוז) ואתו ארגון שלם של מינהל מחוז על אנשיו. היהודים החלו מיד לרוץ אליהם כדי להודע מה יעשו בנו, וכן למסור להם את שמות הרוצחים שנטלו חלק ברציחת יהודי העיירה. הם הבטיחו כי כעבור מספר ימים יחלו לארגן את כל המשרדים הצבוריים לשרות האוכלוסיה. בינתיים נדרשנו להתיצב במיליציה כדי שיוכלו לדאוג לנו לתעסוקה. אשר לרוצ־חים, הציעו כי נחכה כמה ימים עד שתגיע הנ.ק.וו.ד. המטפלת בענינים מסוג זה. היהודים לא מיהרו להתיצב במיליציה, כיוון שלא ידענו מה תכניותיהם לגבינו. היחידים שהתיצבו נשלחו כעבור ימים אחדים לועדה רפואית, כלומר התכוננו לשלחם לצבא. אנו מצדנו החלטנו לא למהר להתגייס, מפני שאם נשארנו אחד ממשפחה לא מהרנו לסכן גם את חיינו.

החזית נעצרה ליד טרנופול, שם עוד התלקחו קרבות בהם נגרמו אבידות רבות משני הצדדים. לא יכולנו יותר להמשיך להתחמק מהתיצבות. ברחובות הופיעו מודעות לאוכלוסיה הכללית ובהם אזהרה כי אלה שלא יתיצבו עד מועד מסוים ייענשו קשות. הצעירים שבינינו התיצבו והועמדו בפני הועדה הרפואית שקבעה את סוג הבריאות לכל אחד. היינו כה נאיבים עד כי האמנו כי המשטר יתחשב במצבנו המיוחד ולא יגייס אותנו לצבא, אך מיד התפכחנו. בינתיים החלו להגיע מרוסיה מכתבים מבני סעלישט שהצליחו לברוח, והם התענינו בגורל

משפחותיהם. בתוך מפקדת המחוז ישבו אוקראינים בני סעלישט כפקידים במינהל ולא אחד מהם היה פעיל בזמנו בהשמדת יהודי העיירה (לדוגמא: וואלאוואדיק ואחרים). הם לא ידעו מי נשאר בחיים מיהודי סעלישט והיו קוראים לי לעתים קרובות כדי לענות על המכתבים, ואני הייתי כותב תשובות לכל אחד במידת האפשר. גם אחרים מאתנו עזרו בזאת. אך לא קל היה לענות על המכתבים קורעי הלב. כל אחד רצה לדעת מי נשאר מיקיריו. בעיקר קשה היה לענות לאלה שממש פחתם לא שרד איש. במשרדי המחוז פגשנו גויים מסעלישט שעל מצפונם היו הרבה רציחות של יהודים, והם התהלכו חפשים והחלו בחיים נורמאליים חדשים. כשהיו רואים אותנו היו מתחילים מיד להשבע כי לא היה להם חלק בשחיטה. להיפך, לפי דבריהם, הם עזרו ליהודים להנצל.

על השמדת יהודים אין עונש

כשהגיעה הנ.ק.וו.ד., מיהרנו למסור להם את שמותיהם של אלה שידענו כי הם חיים וכי לקחו חלק פעיל בהשמדת יהודים. אחת מן המרצחות שמה היה כריסטי אברמצ'קס. כשאני עם דבורקה שלי ומתתיהו פינמן התחבאנו אצלם במרתף, יצאה היא עם גיסתה וצעקה עלינו שנצא משם, ומיהרה להביא 2 שוטרים שהובילונו לגיטו למקום הריכוז, ומתתיהו פינמן נורה בנסותו לברוח. המרצח השני, עליו הודעתי, היה אנטון שעבד במועצה המקומית. אבי ז"ל ספר לי, בעת שכבנו בקסרקטינים, כי בהתחבאו בעלית הגג בין ארגזים עלה לשם אנטון עם ילדו וגילה אותו ואחרי כן הסגירו למשטרה. אבא גוטמן, שנשאר בחיים, ספר כי בהתחבאו בעליה אצל אחיו איציק הערש ז"ל ראה כי אותו אנטון הוציא את אחיו עם משפחתו והסגירם למשטרה. מה גדולה היתה אכזבתנו, בהיכנסי למפקד הנ.ק.וו.ד. לדווח על הבנדיטים. הוא שמעני ואחר כך אמר לי בחיוך מעושה: אולי תוכל לומר לי מה הם עשו נגד השלטון הסובייטי ואז יבואו על ענשם, אבל אינני בטוח אם יענישו אותם על השמדת יהודים.

החורף הקשה עבר. חיים ולייזר ויוסף גיטרמן ועוד כמה אחרים הלכו לצבא. שוב נהיה משעמם בבית. שלחו אותם להעביר סוסים לקיוב, או למקום אחר שאת שמו אינני זוכר. עברו שבועות ואחרי שהעבירו את הסוסים חזרו בדיוק לפורים הביתה. שמחתי היתה כל כך גדולה עד כי ראיתי בזה נס פורים. כל יום באו לחפש את הגברים על מנת שיתיצבו לצבא. הצעירים היו נעלמים מן הבית ונשארו רק הבלתי כשירים. אחדים מן היהודים הסתדרו בעבודה אצל השלטונות הסובייטים וכך ארך הדבר עד שבת הגדול. לאותה שבת התכוננו במיוחד, כיוון שהגיעה אלינו אחותה של פניה, שהיא כיום אשתי. הרגשתנו באותה שבת היתה נפלאה. היה זה שבת הגדול הראשונה, מאז חיסול העיירה, שהיה לנו מה לאכול. כבר היה לנו הרבה תפוחי אדמה ובשר לפסח, כדי שלא נאלץ לאכול חמץ. בערב שבת שרנו כל הערב והיינו שמחים ונרדמנו שנת ישרים. למחרת שמענו דפיקה בדלת וצהלת סוסים. נבהלנו כיוון שכבר מזמן לא הורגלנו לכך. כשפתחנו את הדלת נכנס מוכתר הכפר וקרא: אברהם, התלבש! שלחונו להביאכם להתיצב לצבא. טענתי בפניו כי אני חולה והוא האמין לי וצווני להשאר במטתי, וכל האחרים התלבשו והלכו אתו בלווי אנשי מיליציה מזוינים. באותו יום לקחו את חיים ולייזר, מיכאל שתדלן ועוד כמה אחרים. כעבור זמן קצר שמענו יריות. לא יכולנו להבין את פשר הדבר, אך תת ההכרה אמרה לנו כי בודאי ניסה מי מהם לברוח. ובאמת נודע לנו מיד כי מיכאל שתדלן נורה בנסותו לברוח.

היתה זו בשבילנו המכה הכבדה ביותר מאז שחרורנו מן הגרמנים. מיד הופיע נוצרי אחד שהודיע לנו כי לא רחוק מאתנו מוטלת גופתו של מיכאל. בהגיענו למקום ובראותנו בחור צעיר כל כך ששרד ממשפחה גדולה, הפך לבנו לאבן ולא יכולנו אפילו לבכות. אחרי כל כך הרבה עינויים הגענו לגאולה חלקית ולבסוף נפל באופן טראגי כל כך. אך כנראה שהמחשבה והרצון להשאר בחיים כנצר למשפחה, הם שדחפו אותו לברוח אף כי לא הצליח. בבתינו שרר אבל בכל פינה. נגדע עוד עץ מהבודדים שנשארו, והוא צעיר כל כך. ומי יודע מתי נראה את יתר הבחורים ?! ביחוד חיים שכבר פעם אחת כמעט היה בעולם האמת ורק בנס נשאר בחיים. ומדוע לא התחשבו בכתפו בפצועה? אך לא היה בפני מי לטעון על אי הצדק המשווע. היה עוד מקרה כואב, כשלקחו את יקיר בזמן ששאתו היתה בחדשי הריונה האחרונים.

במעט והתאקלמתי; בדרך לדונבאס

אני עצמי עוד לא מצאתי עבודה ולא רציתי להמשיך לעסוק בספקולאציה. דבורה התרוצצה לחפש עבורי עבודה (אני עצמי לא יכולתי להתהלך, פן יסגירוני לצבא). בינתיים נודע לנו כי אשר איידלמן התמנה למנהל שרותי הביטוח והוא מוכן לקבלני לעבודה. לפני כן עלי להתיצב לצבא ולקבל סיווג רפואי. הועדה הצבאית מצאה כי אני בריא אך לא כשיר למלחמה בגלל לקוי השמיעה שלי, כי מאז שהרגו את דבורקה ז"ל נחלשה שמיעתי בגלל ההלם. התחלתי לעבוד אצל אשר במשרד (אני מציין את העובדה במיוחד, כיוה מראה עד כמה שהאנטישמים פקידי השלטון הסובייטי חפשו אמתלות להתפטר מן היהודים). אחרי שבועיים של עבודה נכנס למשרד איש מיליציה ושאל: מי כאן ראבער? עניתי כי אני הוא, והצטוויתי ללכת אתו למשרד הצבאי, הייתי מוכרח ללכת. בינתיים נודע לי כי עוד כמה יהודים נקראו בצורה דומה. במפקדה המקומית פגשתי נוצרים רבים בחצר. קראו בשמי וצוויתי להיכנס לחצר בין הנוצרים שבהם היו כל הבנדיטים מן הכפרים סביב סעליפשט וסעליפשט גופה. חברה זו דיכאה אותי עד מאד, בהיותי יהודי אחד בין כל כך הרבה מרצחים. אשר התחיל להתרוצץ להשתדל שישחררוני, אך לא עזר דבר ולא עזרו גם כמה ליטר י"ש למפקד (עד אז היה זה תשלום מקובל לשחרור מן הצבא). כעבור כמה שעות הגיע הקומיסר עצמו, אוקראיני שונא־יהודים גדול, ושאל בקול גדול את כל הנאספים היכן ה"יעוורעיצ'יק" (יהודון). כנראה חשב כי כבר נמלטתי, אך נרגע כשגילה כי עודני שם והסתלק לו, ומיד הופיעו שני אנשי מיליציה שלקחוני אתם. בדרך שאלתי אותם לאן נצטוו לקחת אותי, וענו לי כי פנינו לתחנת הרכבת במאטשולנקה, שמשם יוצא משלוח לעבודה בדונבאס.

השם דונבאס היה ידוע לגנאי בגלל תנאי העבודה הקשה בו, ולשם שלחו את כל אלה שפעלו נגד השלטון הסובייטי. בהלכי בדרך, התמרדה כל ישותי נגד אי הצדק. הבינותי כי הקומיסר הוא שונא יהודים, וכי מכיוון שאיננו יכול לשלחני לצבא בגלל סוג הבריאות שלי שנקבע על ידי הועדה, לכן שלחני לעבודה קשה יחד עם כל מרצחי היהודים. התחלתי לחשוב על בריחה והחלטתי לעשות הכל כדי לא להיות מובל עם המרצחים. במאטשולנקה פגשתי במקרה את מטיאוש קרקוס אשר לפני כן לא פעם שם את נפשו בכפו כדי לעזור ליהודים ולהאכילם) והוא

הציע לי כי בזמן שהרכבת תצא אסתלק הצידה ואנצל את היותו באותה שעה בתורנות שמירה והוא יעלים עין. הצלחתי להסתלק מעיני השומרים ולהכנס ליער ועל ידי זה נמלטתי מעבודת פרך בחברת המרצחים. בין האוקראינים שפגשתי בתחנה היו רבים מבני סעלישט והכפרים סביבה. הם שמחו כביכול שנשארתי בחיים, כיוון שכולם הכירוני היטב וכולם השתדלו להוכיח לי כי הצילו יהודים. אך אני הכרתי את כולם ואת אופיים הרצחני, ולא האמנתי להם.

בדרך לישראל אל המנוחה ואל הנחלה

חזרתי לביתי בזאוואלאשה ושוב התחבאתי מעיני המפקדה הצבאית, עד שהצלחתי להגיע לברזנה ושם מצאתי עבודה. אך גם שם לא נתנו לי מנוח עד שסוף סוף נסעתי במשלוח עקורים לביטאם ומשם, כעבור מספר חדשים, הגענו לאיטליה בדרך לארץ ישראל. באיטליה ישבנו כשנתיים ושם נולדו לי שני בנים. היתה זו הנחמה הראשונה אחרי האסון שעבר עלינו. אחרי שנתיים באיטליה נסענו לארץ ישראל בתאריך היסטורי. היה זה ה־29 בנובמבר 1947, בדיוק ביום בו הכריזו באו״מ על הקמת מדינת ישראל. בימים הראשונים של הקרבות לחיים ולמות להבטחת עצמאות מדינתנו החדשה נמצאנו במעלה החמישה אני, אשתי ושני בני יצחק ודב, שהיו רק בני 20 חודש וכבר טעמו טעם הפצצה ובונקרים, ממש כמו הוריהם לפניהם בגיא ההריגה, ממנו נמלטו והגיעו בשלום למדינת ישראל.

ישראל מנדלוויץ

ליל הזהב

יום אחד שלח הקומיסאר הגרמני ליודנראט הוראה, שלפיה יש לאסוף את כל הזהב מידי היהודים ולהביאו אליו. מובן שלא נמצאו מערערים על עצם הפקודה, שכן כל הסתייגות קטנה או ליקוי כלשהו במילוי הפקודה עלולים היו לעלות בחיי אדם. ללא שהיות מיותרות ניגשו לפעולה, קיימו דיון תחילה ביניהם לבין עצמם והכינו רשימת אנשים שבידיהם עשוי להימצא זהב. ודוקא בשלב זה לא נתקלו בקושי מיוחד, כי בעיירה קטנה ידעו כל אחד מה יש לשני, והיכן החביא את רכושו. עיקר הקושי היה להניע את האנשים להביא את הזהב, כדי למנוע מסע ענשין על כלל היהודים.

חברי היודנראט קראו ליהודים לפי הרשימה שבידיהם ומסרו להם דבר ההוראה בלשון שאינה משתמעת לשתי פנים. לא הועילו שום טענות ומענות של זה או אחר, שניסו להתחמק בהוכחות ובראיות שאין להם זהב כלל. ואכן לא עבר זמן מועט ולמשרד היודנראט התחילו לזרום מטבעות זהב, תכשיטים, כלי־זהב וכדומה, בתקווה שזה יהיה כופר־נפש לזמן מה. נשים לא חסו על טבעות־נישואין וכלות על טבעות־אירוסין. מתנות וחפצים יקרי ערך עשויים מלאכת־מחשבת, שנפלו בירושה מאבות לבנים, ושלא ראו אור שמש מזה עשרות בשנים, נתגלו לפתע והובאו בידים רועדות למקום הריכוז. רבים התחננו: „לפחות רשמו לפניכם שכך וכך זהב הבאנו". אך דרישתם רק העלתה צחוק מר בפי אנשי היודנראט: „וכי מה טעם ברישום, אם הכל עובר לרשותו של הקומיסאר המרצח..."

(נרשם ע"י נ. פלדמן)

יזכור!!!

יוצאי לודביפול מכבדים את ר' פסח קטטשער מניצולי השואה

בימי אבותינו זכו הנפטרים שבני משפחתם יוכלו להתיחד אתם ליד המצבה בבית העלמין

אין אונדזערע עלטערנ'ס צייטן זענען די נפטרים זוכה געווען אז זייערע קרובים האבן געקענט זיך מתיחד זיין מיט זיי נעבן דער מצבה אין בית העלמין.

אך בדורנו, למרבית אסוננו, כיוון שיקירינו הקדושים נרצחו ע״י הנאצים ועוזריהם ימ״ש, מבלי שנוכל לחלוק להם את הכבוד האחרון ולהביאם לקבר ישראל, יהא נא ספר זכרון זה למצבה ולזכרון־נצח לקדושינו ויהא גם לאות־קין ולדראון למרצחים עד עולם.

אבער אין אונדזער דור, צו אונדזער אומגליק, אז אונדזערע טייערע קדושים זענען געהרגעט געווארן ביי די נאצישע און אוקראינער רוצחים ימ״ש, און מיר האבן אפילו נישט געקענט זיי אפגעבן דעם כבוד אחרון און זיי ברענגען צו קבר ישראל, זאל דער ספר־זכרון זיין אַ מצבה און זכרון־נצח פאר אונדזערע קדושים און אויך א אות־קיין פאר זייערע רוצחים עד עולם.

א
ב
ג
הים התיכון

רחוב ראשי א׳

1 גיטרמן
3 פרבר — טוכמן
5 וקסלר
7 בילינקי
9 הורין
11 קרמר
13 בלגקמן
15 ניומצ׳וק
17 יסנובולקה—מסעדה
19 מדינסקי
21 רוטבורד
23 גורפינקל
25 צידלסקי (חנות)
27 גדליה (חנות)
29 שליין חיים
31 בולבה
33 סמולר — גוטליב
35 אתשטיין ברל
37 פינמן גולדה
39 מלמד
41 פיינמן — קלינמן
43 שמש
45 אברמצ׳וק
47 פיינמן פסיה
49 לבקו
51 ורנר אברהם
51א גולדמן אליעזר
53 שינדל מיכאל
55 וינשטיין מאיר
57 פלדמן יוסף
59 משה־חיים
59א שליפשטיין
61 פינמן ברל
63 גודרביץ
65 קוזלובסקי
67 קחשטר פסח
69 וולמן
71 פוליה
73 טיקטין
75 קוט
77 פלטינובה
79 פרונציק
81 מסגר
83 טובבין שניאור
85 וולמן נפתלי
87
89
91 גולדמן
93 גדליה גולדין
95 פיקובסקי
99 משמר הגשר

2 כגן
4 פינקלשטיין
6 גרפינבוים - אינגשטיין
8 שתדלן לייבל
10 טובבין (בית־מרקחת)
12 כ״ץ — חונה
14 דופן ליוויק
16 חנויות
16א חנויות
18 ליזק
20 קק
22 שולמן — זלצמן
24 רבר יוקל
26 בית כנסת
28 פיגל וולף
30 רבר פרויקה
32 וינר (בית מרקחת)
34 וינשטיין מלכה
36 אתשטיין ברוך
38 פודיסוק — פורשפן
40 אברהם — חיים
42 גולדמן יוסף — שוחט
44 סיקוט
46 שתדלן וולף
48 קוגוט מנדל
50 גוטמן יהושע - שלייפר
52 וולמן אהרון
54 וולמן אברהם
56 משטרה
58 ביבלה (גוי)
60 גוי
60א קומיסר
62 גויים
64 גויים
66 גויים
68 גושר דוד
70 גויים
72 גויים
74 גויים
76 גויים
78 ברמן יעקב
80 פינמן יעקב
82 גנדלמן

ככר השוק א׳

1 פל שלמה
2 גורין
3 אוקסנט
4 רבר יצחק
5 רבר יעקב
6 קורנפלד — גורפינקל
7 שפירא
8 גיבס
9 רבר — שוחט
10 אייזנשטיין ברל
11 זבוטינסקי
12 רבר יצחק
13 שטרקמן נח
14 בית הכנסת סטולין
15 פדלמן יונה

רחוב ב׳

1 דנציג — קליגר
3 עין — מנקובסקי
5 יסנובולקה
7 שתדלן דוד
9 שתדלן הרשיק
11 גלר יוסף
13 ויצ׳יחובסקי
15 פירלס
17 שתדלן אייזיק
19 מנדלוביץ ישראל
21 רבר צפורה
23 שינמן חיים
25 שפילקה
27 יוסף קובל
29 משטרה
31
33 לסחוז
35 נטקה בינדר
37 שנידר קולה
39 בצלאל
41 מרביוב
2 בבצוק
4 גנדלמן
6 קופרבנד שמאי
8 גורפינקל אברהם
10 ולדמן מאטל (חנות)
12 קוויול
14 קפמן
16 צידלסקי
18 ברדר
20 מוסמן
22 משה איציה
24 ירמאלאי שכנא
26 גוי
26א אדם הסנדלר
28 קולומייץ
28א קומנדנט
30 שיקה
32 גוי
34 אזנשטיין ישראל
34א גרייספיס
36 בונדרצוק
38 ארגניסטר
40 קפליצה
42 גמיזה

ככר השוק ב׳ ו„תרבות״

1 שתדלן גדליה
2 פרימק מוטל
3 רב העיירה־ר׳ עקיבא חזן
4 רבר ניסן
5 מלכה כץ
6 גרשון המלמד
7 ורנר אברהם
8 כץ לייבל
9 גולוב
10 גלוזמן
12 קלינמן
13 שולובצקי
14 „תרבות״
15 אתשטיין מוטל
16 שינדל נטע
17 פינמן — פייגלשטיין
18 בתי קירור
19 וולדמן בתיה
20 פינמן יעקב
21 דודלזק חיה

תחום הגיטו

1 גוטמן יצחק־הרש
2 ריוטבורד יצחק
2ב פונט
3 פורשפן וולף
4 וולדמן מוטל
5 יעקב הסנדלר
6 קוגוט ברל
7 בית כנסת הסנדלרים
8 ירמאלאי מרדכי
9 פיאליק קיילה
10 אלט יוסף
11 גורפינקל — ר׳ זיידל
12 קופרבנד שלמה
13 צמח
14 אידלמן — שתדלן
15 אולבסקי לייבל
16 מנדלוביץ יוסף
17 בלינדר שיינצה
18 קק ברוך
19 רבר יוסף
20 פישל
21 וסרמן
22 לייביש לנגר
23
24 בילבסקי
25 מאפיה
26 פורשפן מרקיל
27 אלחסיה
28 סרברניק
29 בית קירור
30 גויה
31 קומורובסקה
32 גוי
33 גוי
34 גוי
35 גוי
36 ברויזמן
37 יוסף
38 ביגר המסגר—חיים הספר

רחוב ג׳

1 הדאר (בית שטרקמן)
2 ריזנברג
3 בית הכנסת הגדול
4 בית המדרש
5 בית מרחץ — מקווה
6 אוסצקי
7 מנשיקוב
8 שלום השוחט
9 פינמן אליעזר
10 איזנשטיין יוסף
11 גלוזמן
12 טביהו — אוסטרובסקי
13 בינדר
14 גרפינבוים יוסף
15 אתשטיין (מוטל - לייבל)
16 אוסטרובסקי מרדכי
17 בוכמן־קליינמן יעקב
18 דובינה
19 וולמן טובה
20 גוטמן אבא
21 מסעדה

מפת לודביפול
(סעליש גרול)
מ ק ר א
המפה נערכה ושורטטה
על ידי ברוך גוטמן
ומרדכי אולבסקי

לודוויפאל

(סעלישט גדול)

א יזכור בוך

רעדאגירט פון

נ. אילון

ארויסגעגעבן פון ארגון יוצאי לודביפול בישראל ובתפוצות
מיט דער מיטהילף פון לאנדסמאנשאפטן אין אמעריקע
תל־אביב, י"ג אלול תשכ"ה, 1965

רעדאַקטאָר׳ס הקדמה

י״ג אלול תש״ב איז חרוב געוואָרן די יידישע קהילה אין לודוויפאַל און אכזריותדיק אומגעבראַכט געוואָרן די יידישע באַפעלקערונג, און אונדזערע טייערע עלטערן, ברידער און שוועסטער, זענען געהרג׳עט געוואָרן אויף קידוש השם אין דער צווייטער וועלט־מלחמה.

י״ג אלול תשכ״ה, צום 23־טן יאָרצייט, געבן מיר אַרויס דעם יזכור־בוך צום תיקון פון זייערע נשמות און דער פאַראייביקונג פון זייערע נעמען.

די זכרונות און רשימות אין דעם בוך זענען נישט געשריבן בניחותא און בהרחבת הדעת. יעדער שורה אין בוך איז געשריבן מיט בלוט פונם האַרצן, דורך ברידער און שוועסטער, אַפּגעברענטע האַלאַוועשקעס, וואָס זענען דורכגעגאַנגען שבעה מדורי גהינום ביז זיי האָבן זוכה געווען אָנקומען אין אונדזער אויסגע־טרוימטן היימלאַנד ישראל.

צוגלייך מיט דער גרויסער היסטאָרישער פאַראַנטוואָרטלעכקייט אַזוי גרויס זענען אויף די שוועריקייטן, וואָס זענען פאַרבונדן מיט דער אויסגאַבע פונם בוך. אַ חלק פון אונדזערע לאַנדסלייט האָבן צוגעשיקט מאַטעריאַל שוין אין אַנהויב, אָבער אַממערסטן איז דער מאַטעריאַל געזאַמלט געוואָרן נאָר לעצטנס, דורך מיטהעלפן צו באַשרייבן זכרונות, נאָכזוכן מאַטעריאַל אין ביבליאָטעקן און ביי אַנדערע אַרגאַניזאַציעס. איבערהויפט איז אַרויסגעוויזן געוואָרן גרויס ליבע און געדולד פאַר יעדער שטיקל פאַפּיר וואָס מיר האָבן געפונען.

לודוויפאל און געגענט איז געווען אַ קליינער יידישער צענטער אין מיטן פון דער גרויסער אַלגעמיינער באַפעלקערונג פון ראַיאָן און מדינה. אָבער ניט געקוקט אויף דער גרויס איז דאָס געווען אַ וויכטיקער צענטער, וואָס האָט געבראָיזט מיט יידיש לעבן, רעליגיעזע, געזעלשאַפטלעכע און ציוניסטישע טעטי־קייט. דאָס רוב יידישע משפחות אין דער געגנט זענען געווען קליין און אומבא־דייטנד אין עשירות, אָבער גרויס און וויכטיק אין ערלעכן, יידישן ארט לעבן, ווי מיר באַמיען זיך אַרויסצוברענגען אין דעם בוך.

געבענטשט זאלן זיין די אַלע, וואָס האָבן מיטגעווירקט מאַטעריעל און גייסטיק און געהאָלפן אין אַלע מעגלעכע וועגן אין דער אויסגאַבע פון דעם בוך. באַזונדערס זאָלן באַצייכנט ווערן די חברים פון ועדת הספר, וואָס האָבן נישט געשפּאָרט קיין מי אין דער אויספירונג פון דער הייליקער אונטערנעמונג, אין נאָמען פון גאַנצן ארגון יוצאי לודוויפאָל און געגענט אין ישראל און אין דער גאַרער וועלט.

זאל דער ספר־זכרון זיין אַ הייליקער אַנדענק פאַר די קדושים פון אונדזער קהילה, ווי אויך אַ עדות פאַר די קומענדיקע דורות וועגן ערלעכן לעבן און העראָישן טויט פון זייערע זייטדעס און באַבעס. זיי זאָלן זיי געדענקען און דערציילן וועגן זיי צו זייערע קינדער און קינדס קינדער ביז אייביק, וועו די יידישע וווינדן וועלן פאַרהיילט ווערן און מיט זיי אויך דער וויכטיק פון די קהילות וואָס זענען אומגעקומען. אָבער וועדטער און ביכער זענען נישט גענוג אויף צו דערקלערן די גאַנצע וויכטיקייט און ווירדע פון די קהילות און די גרויזאַמקייט פון אומגליק און וויכטיק פון האַרצן נאָך די נשמות פון אונדזערע הייליקע און טייערע.

זאלן די לאנדסלייט פון לודוויפאָל און געגענט מקבל זיין אויף זיך מוסיף צו זיין יעדעס יאָר אינם טאָג פון י״ג אלול, וואַרעמע טרערן צום ענדלאָזן טרערן בעכער, און זאָגן

יתגדל ויתקדש שמיה רבה!

תל־אביב, י״ג אלול תשכ״ה
יום הזכרון לקדושי לודוויפאָל והסביבה

דער רעדאקטאר

געשיכטע און זכרונות

מרדכי אוסטרובסקי

זכרונות פון מיין געבאָרטס שטעטל לודוויפאָל

דער יונגער דור געדיינקט דאָס שוין נישט, אָבער אונדזער עלטערער דור געדיינקט דאָס זיכער, און דערפאַר שרייב איך די עטליכע שורות פאַרן יונגערן דור כדי זיי זאָלן וויסן פון דער פערגאַנגענהייט פון זייער געבאָרטס שטעטל.

איך, מרדכי אוסטרובסקי, בין געבוירן און ערצויגן אין לודוויפאָל מיט אַלע מיינע לאָנדסלייט. די ערשטע טריט אין לעבן האָב איך געטריטן אין חדר פון זאב סמאָלע און אין אַנדערע חדרים. אין מיינע יוגנט יאָרן זענען קיין יידישע שולעס נישט געווען. עס זענען געווען נאָר די רוסישע שקאָלע, וווּ מ׳האָט געמוזט גיין אין שקאָלע אויך שבת, וועו מען האָט געדאַרפט אויך שרייבן, און דאָס איז געווען אַ גרויסער פאַרברעכן.

פאַר אונדזערע קינדער האָבן מיר שוין אויסגעבויט אַ מאָדערנע שול „תרבות״ און מ׳האָט שוין געהאַלטן ביי ענדיגן צו בויען אַ בית ספר מקצועי, און דאָס איז אלעס געווען אויף אונדזער חשבון, ווייל די פוילישע רעגירונג האָט דאָס נישט געשטוצט. מ׳האָט נאָך געדיינקט גאָט אַז זיי האָבן געגעבן אַ קאָנצעסיע דערויף. אין אויסהאַלטן דעם לערער פערסאָנאַל מיט דעם בית ספר. דאָס אַלעס איז געווען אויף אונדזער חשבון. מען קען דאָס זאָגן לשבח אַז עס זענען געווען עטליכע יונגעלייט וואָס האָבן זעך איבערגעגעבן מיט דעם גאַנצן אימפעט אין לעבן. דאָס זענען געווען לייבל עמשטיין ז״ל, מאָטל עמשטיין ז״ל, שכנא שמש ז״ל, אברהם וולמן ז״ל און נאָך פיל אַנדערע, בתוכם איך. מיר האָבן אַנגענומען אַלע אַנשטרענגונגען און מיטלען בכדי דאָס דורכפירן.

ביי אונדז האָט אויך עקזיסטירט אַ ועדת קרן היסוד און קרן קיימת ווי אויך בענק אויף צו העלפן נויטבאַדאַרפטיגע. אמת, אין די ערשטע יאָרן פון פוילן 1920־1925 האָט דער ג׳וינט געשטוצט. עס איז געווען איין קוך פאַר יתומים און נויטבאַדאַרפטיגע, און אַזוי איז געגאַנגען דאָס לעבן. די יונגט ביי אונדז אין שטעטל האָט געקריגן זייער אַ גוטע און ציאָניסטישע ערציהונג. דער ערשטער מנהל פון אונדזער בית ספר „תרבות״ איז געווען אריה מוריק. ער געפונט זיך הייַנט אין ישראל אין תל־אביב.

אזוי איז אַלעס געגיין פיין ביז עס איז אָנגעקומען די היטלעריש בעסטיע און האָט כמעט אַלעמען אויסגעהרגעט. זייער אַ קליינער פראָצענט האָט זיך געראַטוועט. אַ טייל זענען אַוועק קיין רוסלאַנד. מען קען דאָס זאָגן לשבח צו רוסלאַנד אַז זיי האָבן אויפגענומען אַלעמען. נאָר זייער אַ קליינער פראָצענט איז געפאָרן און אַ טייל איז אַוועק אין די וועלדער. אין געטא האָבן די דייטשן געגוג פאַרפייניקט און אויסגעמאַטערט די יידן. עס איז נישט געווען איין

זאָך אז דער קאָמיסאָר זאָל פאַרלאָזגען און מען זאָל אים נישט צושטעלן. איך געדיינק איין פאַל וואָס מען האָט מיר דערציילט אַז ביי משה חיה־שרה׳ס — משה בינדר— איז געווען איין אייניקל פון זיין אייניציגער טאָכטער, חנה חיה׳לה האָט מען זי גערופן. זי איז געווען זייער אַשיינע און דער קאָמיסאָר ימ״ש האָט זי איינגעזען און געקומען אין יונדענראָט און זיי געזאָגט אַז ער וויל מען זאָל אים צושיקן די פריילן. געווייַנטליך עס איז געניג טרויעריק אָפּילו דאָס דערמאָנען. זי האָט נישט געוואָלט גיין; איז געקומען צו איר דער זיידע משה בינדער און געזאָגט בזה הלשון: מיין קינד, דו וווייסט דאָך, דו האָסט דאָך געלערנט אַז אסתר המלכה האָט נישט געוואָלט גיין צו אחשורוש׳ן. נאָר אין דער זכות וואָס זי איז געגיין צו אים האָט מען דאָן אָסגעראָטעוועט אַלע יידן פון המן׳ס הענט. אפשר יון דיין זכות, וואָס דו וועסט גיין צום קאָמיסאָר, וועסטו אָפּראָטעוועון אַלע יידן פון אונדזער שטעטל?

איך שרייב דאָס אַלעס בכדי זכור את אשר עשה לך עמלק.

ווי עס האָט אויסגעבראָכן די קריג, בין איך אַוועק מיט מיין משפחה קיין רוסלאַנד. מיר האָבן זיך דאָרט געגוג געמאַטערט. מיין פרוי רחל ז״ל איז מיר דאָרט געשטאָרבן און איך מיט די קינדער האָבן זיך נאָך געמאַטערט ביז מיר האָבן זיך דערלאַנגט צוריק אין אונדזער אַלטער היים און דאָרטן האָב איך חתונה געהאַט מיט ראָזע׳ן און פון דאָרטן האָבן מיר זיך רעפּאַטריאירט קיין פוילן. פון פוילן האָבן מיר געגנבעט גרענעצן מיט דער משפחה און זיך דערלאַנגט קיין דייטשלאַנד וווּ מיר זענען געווען צוויי יאָר אין לאַגער און נאָכדעם האָבן מיר זיך דערלאַנגט אין אונדזער אויסגעבייגקט לאַנד און מדינה, כן תאריך ימים, וווּ מיר לעבן גליק־ליך און צופרידן.

זכר את אשר עשה לך עמלק!

זינדל ווַאסערמַאן

שריפות אין שטעטל

(זכרונות)

אונדזער שטעטל האָט שטענדיק געליטן פון שריפות. וועגן עס האָט זיך פאַרגלוסט אַ גוי פון דאָרף אַדער פון געגענט מאַכן זיך אַ יום טוב, כדי ער זאָל קענען ראַבירן אונדזערע בעלי בתים, האָט ער אונטערגעצינדן אַ הויז, און אַזוי האָט אויסגעבראַכן אַ גרויסע שריפה.

אין די ערשטע יאָרן זענען נאָך קיין פייער לעשערס נישט געווען, און וועגן עס האָט אויסגעבראַכן אַ שריפה האָט יעדער בעל בית געכאַפט זיינע פעקלאַך און זיי געטראָגן צום טייך אַדער אויף דער פלעסע און אַ טייל אויף דעם חאַבל.

צו אונדז אין שטעטל פלעגן קומען רבנים פון גאַנץ פוילן. איך געדענק ניט אַלע, נאָר דאָך וויל איך דערמאָנען געציילטע ווי: דער סטאָלינער רבי זצוק״ל; דער טריסקער זצוק״ל; די קאָרעצער רבנים רב לייזערקע זצוק״ל; רב יענקעלע דער זוויהילער זצוק״ל; די בערעזנער רב איציקל זצוק״ל, רב אהרעלע זצוק״ל און רב געדאַלציע זצוק״ל.

איינמאָל זענען ביי אונדז אין שטעטל געשטאַנען פוילישע זעלנער, און זייער סערזשאַנט איז געשטאַנען אויף דער קאָרעצער גאַס בייַ משה געגדעלמאַן ז״ל. וועגן עס האָבן זיך פאַרגלוסט די זעלנער מאַכן זיך פרייליך, פלעגן זיי זיך אַנשיכרן און אַרויס אין גאַס, נאָר זיי פלעגן שטענדיק האָבן אַ ווידערשטאַנד פון אונדזער יוגנט, וועלכע זענען געבליבן אין אונדזערע הערצער אַלס גבורים. אונדזער יוגנט האָט זיי געווויזן אַז מיר האָבן פאָר זיי נישט מורא, און מיט צובראָכענע בייַנער פלעגן זיי צוריק אַנטלויפן.

איך געדענק ניט וואָנעט דאָס יאָר וועגן עס איז געקומען צו אונדז דער בערעזנער רבי רב געדאַלציע. ער איז געשטאַנען בייַ גדליה שתדלן נישט ווייט פון אונדזער רב המקום רב עקיבא זצ״ל. דאָס איז געווען אַ מיטוואָך אין אָוונט, וועגן איך און נאָך חברים און חברות, שפאַצירנדיק אין גאַס האָבן מיר דערהערט געשרייען: עס ברענט! דאָס האָט געברענט די הויז פון אלי הערש גורפינקל.

גדליה שתדלן׳ס שטוב און אויך דער גלעזערנער גאַניק איז אויסגעקומען פונקט אַנטקעגן דעם פייער. עס איז געווארן אַ פאַניק אין שטעטל. מען האָט אַנגעהויבן פאַקן און אַרויסטראָגן זאַכן, וועב צום טייך און וועב צו דער פלעסע א.א.וו.

דער רבי, וועלכער האָט זיך געפונען בייַ גדליה שתדלן, האָט געגעבען אַ באַפעל ניט טראָגן פון שטוב, נאָר דאָך האָט די פרוי פון גדליה שתדלן, הענית, נישט געוואָלט הערן, וויייל מען איז שוין געווען דערשראָקענע פון פריעריקע שריפות, און ס׳ מיט די קינדער האָבן אַרויסגעטראָגן די ערשטע פעקלאַך אויף דער פלעסע. דאס איז געווען זיידענע קאַלדרעס. און ווי נאָר זיי האָבן דאָס אַוועקגעלייגט, האָט דער ווינט גלייך פון פייער געבראַכט אַ שטיקל ברענענדיק האָלץ וועלכעס איז געפאַלן אויף דעם פעקל, און עס האָט פאַרברענט די קאַלדרעס. זענענדיק דאָס, האָבן זיי שוין מער נישט אַרויסגעטראָגן גאָרנישט.

דער הייליגער צדיק רב גדליה איז אַרויסגעגיינגען נעבן דעם גאַניק. ער האָט זיך געשטעלט אַנטקעגן דעם פייער און האָט געבעטן פאַר אונדזערע טייערע יידן. אין דער זעלבער צייט איז דורכגעלאָפן דער פוילישער סערושאַנט מיט אַ שטעקן אין האַנט און האָט געטריבן מענטשן, און נישט קוקנדיק האָט ער אַראָפגעלאָזט דעם שטעקן אויף דעם קערפער פון דעם אַלטן צדיק רב גדאלציע. נישט וויט איז געשטאַנען קאָפּל שתדלן, און דערזעענדיק דאָס, איז ער גלייך צוגעלאָפן צום פוילישן סערושאַנט און אים אַראָפגעטון אויף זייַנע פלייצעס און זיך געלאָזט מיט אים צום פייער. ער האָט געוואָלט אים אַריינווארפן אין פייער.

דער רבי, ווי אויך זייטיגע יידן, האָבן אָנגעהויבן בעטן קאָפּל, ער זאָל דאָס נישט טון, וויייל עס קען פון דעם קיין גוטס ניט אַרויס. קאָפּל האָט געפאָלגט דעם רבין און אַראָפגעלאָזט דאס סערושאַנט. אָבער קאָפּל האָט נישט געקענט בלייבן רוהיג. ער איז געווען צומישט און האָט געוואָלט נעמען נקמה פון דעם סערושאַנט. די שריפה האָט זיך דערווייל געענדיקט און דעם זעלבן אָוונט האָט טאָקע מער נישט געברענט.

עס איז געקומען דער שיינער און פרייליכער שבת. דער רבי האָט געפראָווען דעם טיש. יידן האָבן געכאַפט שיריים פון רבין און אויך הערן פון זיין מויל וועגן פרשת השבוע.

מוצאי שבת האָט מען געפראָווען אַ שיינע מלווה מלכה. מען האָט געטאַנצט ביז שפעט אין דער נאַכט. אויף צומאַרגנס זונטאָג האָט דער רבי זיך געקליבן פאַרן צוריק קיין בערעזנע. עס זענען געקומען בעלי עגלות מיט זייערע פערד און וואַגנס, וויייל פיל חסידים פלעגן באַגלייטן דעם רבין. מיר זענען געשטאַנען אויף דער גאַס וואַרטן אויף דעם רבין. אין אַ פאָר מינוטן האָט זיך באַווירן דער רבי מיט זיינע שמשים און חסידים. איך האָב געהאַט די זכות צוטראָגן דאָס בייגקל דעם רבין ער זאָל אַרויפגיין אויף דעם וואָגן. ווען דער רבי און אַלע חסידים זענען געזעסן אויף די פלעצער און דער בעל עגלה וויל שוין ציען מיט די לייצעס, ערט זיך אַ געוודער פון מענטשן. קאָפּל שתדלן האָט זיך אַוועקגעלייגט פאַר די פערד און לאָזט ניט פארן. עס האָט נישט געהאָלפן קיין בעטן ופזרבין און אויך פון די יידן. קאָפּל וויל אז דער רבי זאָל שעלטן דעם סערושאַנט! דער רבי האָט זיך געוואָלט אַרויסדרייען פון דעם. ער האָט נישט געוואָלט אַרויסלאָזן פון זיין הייליקן מויל קיין קללות. אָבער קאָפּל איז געשטאַנען אויף זיינס. עס האָט געדויערט אַ שיינע פאַר מינוטן און דער רבי האָט אַרויסגעזאָגט אַז מיר וועלן זען דעם סערושאַנט'ס סוף.

די זעלבע וואָך האָט דער פוילישער סערושאַנט ווי שטענדיק געשיקט זיין זעלנער אים ברייגען מיטאָג פון אסתר גרינבערג. ער האָט געעסן פיש, און אַ קליין בייגדל פון דעם פיש האָט זיך אים געשטעלט אין האלדז. מען האָט אים גלייך אָפּגעפירט קיין בערעזנע שפיטאָל. דאָקטאָר פיאַטקאָווסקי האָט אים אָפּגעריט. די אָפּעראַציע האָט געלונגען אָבער דער חולה איז געשטאָרבן. מיר האָבן געקריגן פון בערעזנע אַ ידיעה אַז ווער עס וויל זען דעם פאָגושעב קען קומען. איך, מיין ברודער עקיבא, קאָפּל שתדלן און פיל אַנדערע יוגענטליכע זענען געפאָרן צום פאָגושעב. מיר זענען אַלע געשטאַנען ביי דעם רבין אויף פיל מאָל גאַניק וועלכער האָט אַרויסגעקוקט אַנטקעגן דעם קאָסטיאָל און מיר האָבן געזען ווי מען האָט אים דורכגעפירט.

אַזעלכע צדיקים זענען געווען און אזעלכע טייערע און העלדישע יוגענט זענען געווען אין אונדזער קליין שטעטל לודוויפאָל. זייר אַנדענק וועט בלייבן אין אונדזער האָרץ תמיד.

בתיה האקמאן (לבית יאָקל ראַבר)
אוסטרליה

אַמאָל איז געווען
אַ שטעטעלע לודוויפאָל...

ע ס זענען שוין פאַריבער מער ווי 20 יאָר זינט איך בין ארויס פון דער היים מיטן דער־נעמטערן זיך פון די דייטשן. מיר זענען אַוועק קיין רוסלאַנד, איך, מיין שוועסטער מיט איר מאַן און קינד, און מיר האָבן זיך גאַרנישט פאַרגעשטעלט אַז מיר וועלן שוין מער נישט זען אונדזער שטעטעלע, מיינע עלטערן, ברודער און שוועסטער און אַלע אונדזערע טייערע.

איך בין געווען צווישן די גליקליכסטע קינדער אין מיין דור, און דאָס האָב איך פאַר־שטאַנען ערשט וען מיר זענען געווען אין רוסלאַנד, אָפגעריסן פון דער גאַנצער וועלט, פרעמד, עלענט, ניט וויסענדיק וואָס דער מאָרגן וועט אונדז ברייננען.

וואָס האָט געפעלט אין אונדזער קליין שטעטעלע לודוויפאָל? איך האָב אַלעס געהאַט: טאַטע, מאַמע, אַ גוטע היים, שוועסטער, ברודער, אַ גוטן בילדונג אין בית־ספר „תרבות", גוטע חברים, אַ ליבשאפט צווישן אַלע יידן אין שטעטל, אַז וען עמיצער איז געקומען צוריק פון אויסלאַנד פלעגט ער זאָגן אַז אַזאַ שטעטעלע איז נישטאָ און וועט נישט זיין.

וואָס האָט דאָס שטעטעלע פאַרמאָגט וואָס האָט צוגעבונדן יעדן יידן? עס האָט פאַר־מאָגט אַ נאַטור וואָס האָט אַרומגערינגלט די שטאָט, דער טייך סלוטש וועלכער האָט אָפגע־טיילט די שטאָט פון די דערפער מיט דער זאַמד צו דער שטאָט זייט ווו די יידן זענען געקומען זיך באַדן און געניסן פון די זון שטראַלן און די אַנדערע זייט סקאַלען ווו די אָפיצירן פון די פוילישע קאַוואַרמעס מיט זייערע פרויען פון גאָטס וועלט געגנוסן. דער לודוויק זאָמעק אין חופקאָוו, אויפן הויכן באַרג, וועלכער איז געווען אַזוי פאָפולער מיט דערציילונגען פון דורות וועגן שדים, און האָט געדינט פאַר דער יוגנט אויף אויספלויגן מענשיקאָווס פעלדער ווי שבת נאָך מיטאָג זענען פאַרגעקומען די אָסיפות פון קן „החלוץ", בית״ר, און די וועריטער פון דער „התקוה" האָבן זיך צוטראָגן פאַר קילאָמעטערס. די פלעסע ווו הערשיק בענ״ס און גדליה בנ״ס האָבן פאַרמאָגט פעלדער, ווו אויף שבועות האָבן קינדער גריסן לעפעכעס און ווילדע פליגלעך צו באַשיינען זייערע היימען און שולן און שולע. און אין ווינטער אויפן זעלבן פלאַץ ווו די וואָסער איז פאַרפרוירן געווארן, האָבן זיי זיך געגליטשעט.

די יוגנט האָט נישט געמוזט זוכן אַ פאַרוויילונגס פלאַץ, ווייל ווו ער איז פון שטוב ארויס האָט ער די „חברה" געפונען, שפאַצירט איבער די גאַסן, געשמועסט, און קריטיקירט ביז אין דער האַלבער נאַכט.

די „תרבות" שולע איז געשטאַנען אין דער זייט פון שטאָט ווו אַלע אויגן זענען געווענדעט צו איר, ווי טאַטע מאַמע אַן וועריטער מיט געבעט און האָפנונג אין האַרצן געהאָפט

פריוואַטע שולע פון משה סמולאר
יאָר 1930

אַז דאָס קינד וועט זיין אַ גוטער נאַציאָנאַלער ייִד. שיין זענען געווען די חגיגות וואָס די שולע האָט געמאַכט, די פאַרשטעלונגען וואָס די שולע האָט געגעבן. דער ערשטער דירעקטאָר פון שולע, מר מוריק און פרוי, מיט כוחות פון פּיאָנערן האָבן געגעבן זייערע יונגע יאָרן אויפן מזבח פון קולטור לײַבשאַפט צום לאָבן ישראל אין יעדן שילער איינגעוואָרצעלט. ניט גרינג איז אויפבויען אַזאַ מין שולע און זי אויסהאַלטן אין אַזאַ קליין שטעטעלע. דער ועד פון עלטערן האָבן האָבן אין האָבן געאָרבעט מיט די לערער כדי צו שאפן פינאַנסן צום בויען די שולע. די לערערס האָבן געמאַכט, מיט די כוחות פון שילער, פאַרשטעלונגען און טענץ אַוועקנט.

איך געדענק אונדזער חברה שיינדעלע פעל, מיט אירע אַרויסטרעטונגען און פאַרשידענע פאַרשטעלונגען און געזאַנג מיט שטאָלץ; איך געדענק די שילער אין טונקל בלוי יוניפאָרמען מאַרשירנדיק אין די דעמאָנסטראַציעס פון די פוילישע ימים טובים, ווי דער ערשטער מאַי, דער עלעפטער ליסטאָפאַד, און, להבדיל, אין ל״ג בעומר.

אין געדענק דעם אַדאַמאָבקער וואַלד, ווו מיר זענען געפאָרן צו פאַרבריינגען דעם טאָג צווישן די שיינע סאָסנעס און בריטע גרינע פאַלאָנעס. אין זומער זענען געקומען מענטשן פון אָרום אלע שטעטלעך אויף דאָטשעס, און שבת זענען די יונגט געגאַנגען צופיס צו פאַרבריינגען מיט די דאָטשניקעס און מאָכן פרייִנדשאַפט.

אין לודוויפאָל האָבן מיר נישט געפילט אַזוי דעם אַנטיסעמיטיזם ווי אין די גרעסערע שטעט. דערפאַר האָבן מיר נאָך מער פאַרדראָס, ווייל יענע אוקראַיִנער, וועלכע האָבן חלה געעסן פון אונדזערע טאָטעס טישן, זענען געווען די ערשטע זיי אומצוברענגען.

די יידן אין לודוויפאָל האָבן זייער גאָנץ לעבן געליטן פון אָפּגעקומענע און נידער־געשלאָגענע ממשלות, פעטליורען, כמעלניצקיען, הייִדאַמאַקעס, קאָזאַקן, קרענסקין, רוסישער רעוואָלוציע, פאָליאַקן און ווידער רוסן, ביז די פוילישע מאַכט האָט איבערגענומען די גרענעצן, און לודוויפאָל איז געבליבן פויליש. מיט יעדער נייער מאַכט איז יידיש בלוט און יידיש גוטס געוואָרן הפקר. יעדער נייע מאַכט האָט אויפן יידישן שטעטעלע פחד געוואָרפן. אונדזערע עלטערן האָבן גוט אין זכרון די ערשטע וועלט־קריג ווו הונגער און שריפות זענען געווען די הויפט מחותנים אין שטעטל, און ווען אין 1920 האָט שוין דאָס נאָרמאָלע לעבן אָנגעהויבן צו פליסן, האָבן זיך אַביסל די אַלטע צרות פאַרגעסן, און דער לודוויפאָלער האָט אָנגעהויבן בויען און שאַפן אויף נייַע.

לודוויפאָל האָט געהאַט אייַנענע יידישע אינסטיטוציעס ווי אין יעדער פוילישער שטאָט. דער לודוויפאָלער איז געווען אַ געטרייַער פוילישער בירגער. ער האָט געהאַלטן אַרדנונג און געצאָלט שטייערן. איך געדענק נאָך ווי אייזיק שתדלן איז באַשענקען געוואָרן פון דער פוילישער מאַכט מיט אַ מעדאַל פאַר גוט בירגערשאַפט! אָבער אין ישראל האָט מען אויך נישט פאַרגעסן. די בלויע־ווייסע פושקע איז געווען אין יעדן שטוב, און די שענסטע בעסטע יוגנט איז געפאָרן אויף הכשרה אין די קיבוצים פון צענטראַל. לידע, קלאַסאָוו, א.א.וו.

מיטן אָנקום פון דער רויטער אַרמיי אין 17 נאָבעמבער 1939 איז שוין דער ייִד נישט געווען דער זעלבער. דער פחד פאַר עקזיסטענץ, די מרה־שחורה האָט באַקעמפט דעם יידן. און ווידער די אַלטע מעשה: דער ייִד איז שטאַרקער פון אייַזן, און האָט זיך צוגעווויגט אויך צום סאָוויעטישן רעזשים. יעדער האָט זיך געשאַפן אַ באַשעפטיקונג, און געפירט ווידער דאָס לעבן.

איך געדענק די שיינע שולע „תרבות", וווּ פון די פענסטער האָבן זיך געהערט אַמאָל די שיינע לידער פון ביאַליק, טשערניחאָבסקי, א.א.וו. יעצט האָבן זיך געהערט די לויב־געזאַנגען פאַר סטאַלינען און דערציילונגען פון טאַראַס־בולבאַ און כמעלניצקי. די שילן האָבן אַנגעהויבן פוסטעווען, — נייע מלאכים, נייע מאכלים. ס׳איז שוין נישט געווען נאָכן געשמאַק פון אונדזערע עלטערן. די רעגירונג פון סאָוויעטן האָט נישט לאַנג געדויערט, און אונדזער שטעטעלע איז געווען קיין אויסנאַם ביי היטלערן; מיט דער הילף פון די אוקראינער איז דער שטן פון טויט געהאַנגען איבער יעדער שטוב. גרויס זענען געווען די שמערצן פון אונדזערע עלטערנס הערצער, ווי זייערע קינדער האָבן זיי פאַרלאָזט און זיך געלאָזט אין די וועלדער איז טיפן רוסלאַנד. מענטשן וואָס זענען געווען אין געטאָ מיט מיינע עלטערן האָבן מיר דערציילט אַז מיין מוטער האָט געזאָגט אַז ליעב וואָלט איר געווען דער טויט ווען זי ווייסט כאָטש אַז אירע קינדער זענען בשלום געקומען קיין רוסלאַנד און געבליבן לעבן.

היטלער האָט אַוועקגענומען אַלעס וואָס איז טייער און ליב געווען: אונדזערע עלטערן, ברידער, שוועסטער, פרויען און קינדער, און מענער, און אויסגעוואָרצעלט דעם שורש ייד, און אויף אייביק פאַרברענט דאָס שטעטעלע לודוויפאָל.

נאָכן קריג איז יעדער פון אונדז געלאָפן אין דער וועלט... ווייט פון דעם פלאַץ וווּ דער גרויסער הורבן איז פאַרגעקומען, כדי נישט קוקן אין פנימער פון די מערדער און ניט עסן דאָס ברויט און פרוכט פון דער ערד וואָס איז באַפרוכטיקט געוואָרן מיט דעם בלוט פון אונדזערע נאָענטע. יעדער איינער וועט געדיינקען, ווי לאַנג ער וועט לעבן, דעם שכן — דער נעכטיקער „גוטער ברודער" —, דער אוקראַינער, דער דייטש, דער פאָליאַק, וועלכער פאַר אַ שטיקל ווייסע חלה פלעג אויסלעשן די שבת־ליכט און אונטערצינדן דעם אויוון. מיר האָבן געקויפט זיינע תבואות, פרוכט און גרינס, בהמות און עופות, און מיט וואָס האָט ער אונדז אָפגעצאָלט?...

גאָט זאָל זיי אוין זייערע קינדער און קינדס קינדער באַצאָלן פאַר אונדזערע אָבדות!

מיר וועלן געדיינקען אונדזערע טייערע און ליבע קרובים, און זייער אָנדענק וועט זיין הייליק פאַר אונדז עד עולם!

אל נקמות ד׳,
אל נקמות, הופיע!

ציוניסטישע גרופע געזעגנט זיך
פון יצחק און שרה פרימאק

א גרופע חברות פון „גורדוניה"
1935

אַ גרופּע פון השוה"צ
מיט זייער מחנך יצחק פרימאַק
1925

השוה"צ געזעגנט זיך
פון משה ווערנער
1930

אומקום און ניצולים

פסח קעהטשעער

ארן גענאָ אוז איז די וועלדער

מיין נאָמען איז פסח קעהטשעער. איך בין געבוירן אין לודוויפאָל אין 1882 יאָר. אונדזער שטעטל איז געווען אַ שטיל הערליך שטעטעלע, ווו עס האָבן זיך געפונען 1980 נפשות, צווישן זיי סוחרים, קלייטניקעס און בעלי מלאכות פון אַלע פאַכן — אָלע אָרנטליכע מענטשן. אין שטעטל זענען געווען 4 בתי מדרשים: אַ שול, אַ בית מדרש, אַ סטאָלינער קלייזל, און א שניידער שול. אין בית המדרש און אין סטאָלינער קלויז פלעגן די יידן דאָוונען פרי פון 9 אַזייגער, און אין אָוונט נאָך מנחה פלעגט מען לערנען משניות. אין שניידער שול פלעגט מען אין דער פרי דאָוונען פון 6 אַזייגער אין דער פרי און נאָך מנחה לערנען עין־יעקב. מען האָט געלעבט רוהיג און אָפגעהיט יידישקייט. עס זענען געווען אין שטעטל 3 שוחטים למדנים. פון מיינע יונגע יאָרן געדענק איך אַ רב מרקל ז״ל, אַ למדן אַ גרויסער. וועז מיר זענען אונטערגעוואָקסן פלעגן מיר לערנען ביי מלמדים דאָוונען, חומש און רשי, און נאָכער זענען מיר אַריבער געגיין צו גמרא מלמדים ווו מיר האָבן געלערנט אויך שרייבן.

די יידן פון לודביפאָל האָבן געלעבט רוהיג אין בשלום מיט די שכנים פון די אַרומיגע דערפער. אוקראַינער, פאָליאַקן און דייטשן פלעגן קומען קויפן אין שטעטל און אונדזערע אַרבייטורער פלעגן גיין אין די דערפער אויף גאַנצע וואָכן, איבערהויפט שוסטערס און שניידערס.

די ערשטע וועלט – מלחמה

אָזוי האָט זיך געלעבט רוהיג און שטיל ביז 1914, וועז עס האָט אויסגעבראָכן די מלחמה מיט דייטשלאַנד און עסטרייך. מען האָט צוגענומען אין אַרמיי אויך יידן. די וואָס האָבן זיך אויסבאַהאַלטן אין פרעמדע הייזער האָט מען אין סוף געכאַפט און פאַרשיקט קיין קאַטאָרגע־ביר. אין יאָר 1918 איז אויסגעבראָכן די רעוואָלוציע און אָלערליי אונדעס זענען אַרומגעלאָפן און געבאַשעוועט. די אוקראַינער געטמאַנצעס האָבן אויך נישט אָפגעלאָזט אונדזער שטעטל. זיי האָבן אַביסל ראַבירט, נאָר קיין הרוגים זענען נישט געווען. נאָך דעם האָבן אַנגעהייבן באַנדעס ערלים באַשעווען אַרום אונדזערע שטעטלעך. זיי פלעגן קומען אויף מאַרק־טאָג און האָבן ראַבירט די קלייטן פון אַרומיגע שטעטלעך קאָריץ און מעזשיריטש. איך געדענק אָז איין מאָל ווען עס איז געווען ביי אונדז אַ מאַרק־טאָג זענען אַנגעקומען פון אַרומיגע דערפער ערלים מיט ערלות מיט פירן צו ראַבירן אונדזערע קלייטן. מיר האָבן שוין געוווסט וואָס זיי האָבן געטאָן אין מעזשיריטש און קאָריץ, האָבן זיך אַרגאַניזירט אונדזערע חברה מיט שטעקנס, העק און לאָפאָטעס און זענען געווען צוגעגרייט נעבן מאַרק אין געסלאַך ווו די פאַראַמטשע־

קעס האָבן געוואָלט אַנהייבן באַשעוועז — ביי שלום וואָלף פייגיל לעדער־געשעפט און ביי צפורה רבר מאַנאַפאַקטור געשעפט. אונדזערע בחורים זענען אַרויס און געוואָרט דאָרט. (צווישן זיי איז געווען אויך מיין זון ליאָווע, וועלכער לעבט און קען נאָך הייַנט צושלאָגן 10 חאַליגאַנעס). זיי האָבן דערלאַנגט די פאַגראַמטשעקעס אַזעלכע קלעפ אַז זיי זענען אַנטלאָפן פון שטעטל און איבערגעלאָזט פערד און וואָגען מיט ווייבער, און זיי זענען שוין צוריק צו אונדזער שטעטל נישט געקומען נאָך דער מפלה. אונדזערע ערלים האָבן אויך מיטגעהאָלפן די יידן פאַרטרייבן די פאַגראַמטשעקעס און מיר האָבן געלעבט אין שלום.

די סאָוויעטן און די פאָליאַקן

אין 1924 זענען אַריין די סאָוויעטן און געבליבן אַ צוויי יאָר. זיי זענען דערנאָך פאַרטריבן געוואָרן ביי די פאָליאַקן ביז 25 קילומעטער נאָך לודוויפאָל ווו מען האָט געמאַכט אַ גרענץ. מיר האָבן געלעבט מיט די פאָליאַקן ביז 1939 יאָר. עס איז געווען רוהיג און מיר האָבן געהאַנדלט גוט. קרעמער האָבן געהאַט פרנסה. מען האָט געצאָלט מיסים, אָבער עס איז געווען פון וואָס צו צאָלן און פון וואָס צו לעבן. אַרום אונדזער שטעטל זענען געווען גרויסע וועלדער, און סוחרים פון דער וועלט פלעגן קויפן ביי די פאַמעשטעקעס און עקספלאָיטירן די בוימער. זיי האָבן געשיקט אַלערליי סחורות קיין ענגלאַנד, דייטשלאַנד און אַנדערע מדינות. אין טאַרטאַקן אַרום אונדז פלעגט מען שניידן ברעטער. איך אַליין בין געווען אַ פאַכמאַן אין דער האָלץ בראַנזשע, און אויך מיינע קרובים, די וולמאַנס, האָבן געקענט דעם פאַך, און מיר האָבן גוט פאַרדינט. אלע ערלים וואָס האָבן געקענט די פאַך האָבן אויך גוט פאַרדינט, און מיר אַלע האָבן געלעבט רוהיג ביז סוף 1939 וועו די סאָוויעטן זענען געקומען. זיי זענען געבליבן ביז 24 יוני 1941, וועו עס האָט אויסגעבראָכן די מלחמה צווישן דייטשלאַנד און רוסלאַנד. די נאַציס האָבן גענומען טרייבן די סאָוויעטישער אוקראַינער אַרמיי פון אַלע עקן, און אַזוי וויי די אוקראינער האָבן געמיינט אַז מען וועט זיי מאַכן אַ אוקראַינער מלוכה, ווי היטלר האָט זיי צוגעזאָגט, זענען אַלע אוקראַינער פאַלקן צולאָפן פון די פראָנטן און איבערגעלאָזט אַלעס פאַר די דייטשן.

די דייטשן קומען

צו אונדז אין שטעטל זענען די דייטשן אַריין דעם 28טן יוני 1941. אזוי ווי זיי זענען אַריין האָבן זיי באַלד געכאַפט יידן און זיי איינגעשפאַנט אין אַ וואָגן און געפאָרן אויף די פעלדער צונאָנד נעמען הייַ מיט שטרוי. די אוקראַינער, די באַסיאַקעס, זענען צוגעשטאַנען און אַנגעווויזן די דייטשן ווו עס זענען שיינע מיידלעך און זיי איבערגעגעבן צו די דייטשן, און זיי אַליין האָבן שוין געקענט ראָבירן יידיש גוטס. דאָס איז געווען דער ערשטער אַרויסגיין פון זייער קומען. ביי אונדז איז געווען אַ לערער מיט דעם נאָמען גערינג. עס ווייזט אויס ער

איז געווען אַ שפּיאָן פון דייטשלאַנד. אַז די דייטשן זענען אַריין האָט מען אים געמאַכט פאַר בורגמייסטער אין גמינע. מען האָט אויך געמאַכט אַ יודנראַט און אַ געטאָ אין די אונטערשטע גאַסן אַרומגעצאמט מיט שטעכלענדראָט און געשטעלט שמירה פון אוקראַינער מיליציאַנערן, אַלע חאַליגאַנעס פון אַרומיגע דערפער, גבים, רוצחים און זייער סאָרט.

דער דערטרונקענער אויטאָ

וועג די סאָוויעטן זענען ארויסגעלאָפן צוריק האָבן זיי אין טייך סלוטש דערטרונקען אַ גרויסע אויטאָ משא. דאָס איז געווען אין טיפע וואַסער ווו מען זעט כמעט נישט, ווייל אין סלוטש איז די וואַסער זייער טיף. די נאַציס האָבן צונאַנד געגומען כמעט דאָס גאַנצע שטעטל יידן, אַלט און יונג, און מען האָט באַדאַרפט אַרויסנעמען די אויטאָ מיט דער פלאַטפאָרמע. עס זענען געווען מענטשן וועלכע האָבן זיך מוסר נפש געווען און אַריינגעקראָכן אין וואַסער און צוגעבינדן שטריק קאָנאָטן און אַלע יידן האָבן גענומען שלעפן די אויטאָ פון וואַסער. די נאַצי מערדערס זענען געשטאַנען און נישט געשאַלעווועט קלעפ ביז נאָכט וועג מען האָט די אויטאָ אַרויסגעשלעפט אויף דעם ברעג. אויף מאָרגען איז געווען אַ פרעקאָז מען זאָל די שוועדע אויטאָ מיט דער פלאַטפאָרמע בריינגען אין שטאָט אין מיטן מאַרק אַריין. עס איז געווען אַ וועג פון אַ קילאָמעטער לענג, האָט מען געשפּאַנט אַלע יידן מיט שטריק און געשלעפט די אויטאָ אין שטאָט אַריין דורך שטאַרק זאַמדיגע ערד. אייניגע מענטשן זענען געפאַלן אין חלשות ביי שלעפן אַזאָ משא, און די נאַציס זענען געשטאַנען מיט בייטשן און געשלאָגן. די עלטסטע באַגדיטן אָפיצירן האָבן פאָטאָגראָפירט די סצענע. דאָס איז געווען דער אָנהייב פון צרות.

מען האָט אויך אָנגעהייבן אַרבייטן אויף אַ כביש פון אונדזער שטעטל ביז בערעזנע, און אין דער אַרבייט האָט מען געשיקט אַלע מענטשן פון שטעטל, אָחוץ זקנים און קינדער ביז 14 יאָר וואָס זענען געבליבן. מען האָט זיי געמוטשעט זייער שטאַרק. דער ערשטער אומגליק האָט ביי אונדז פאָסירט איין נאַכט, וועג מען האָט ארויסגענומען פון די בעטן אַ גרופע יידן מיט די נעמען נפתלי און שאול וועלמאַן, קיווע וואָטערמאַן, לאַזער פיינמאַן, מיין וויב'ס ברודער דוד גראַד און א פרוי שרה (יוסל דעם חלמרס פרוי) און עקיבא זאַלצמאַן און יעקב ברקמן וועלכער איז געווען צפורה רבר'ס אַ איידעם. מען האָט זיי אַוועקגעפירט אונטער ליבאַשאַנקע און זיי דערשאָסן און דאָרט באַגראָבן. דאָס איז געווען דער אָנהייב. דאָס האָבן געטאָן די אוקראַינער מיליציאַנערן מיט זייער קאָמאַנדאַנט באַניסענקע, אַ ביסטריצער לערער, כעס פלעגט אויך שיקן פון יודנראַט אַרבייטער קיין חמיליאווקע אין טאַרטאַק, 30 יידן טעגליך — 15 פון 6 אין דער פרי און 15 אויף נאַכט אַרבייט פון 6 אָוונט. צו לאַדן קלעצער צום שניידן אין טאַרטאַק. יידן האָבן נישט געוווסט ווי אַזוי צו גראַזעווען, און זיי פלעגן קריגן קלעפ פון די דייטשן, און זיי האָבן אויך צוקלאַפּט די פוס און הענט. איין מאָל בין איך אויך געגיין קיין חמיליאווקע אַרבייטן ווייל דער יונדראַט האָט געשיקט מיין זון סאַניע ז״ל. וועלכער איז געווען אַ שלאָסער און איך האָב אים פאַרביטן. אַז מיר זענען געקומען פאַר 6 אין דערפרי צו דער אַרבייט האָב איך געזען וועלכע קלעצער מען דאַרף האָבן צום שניידן. עס איז דאָרט

געווען אַ דייטש וואָס פלעגט אויסקלייבן פון די יאָריסן די קלעצער און האָט געהייסן זיי אַרויסשלעפן און ברייננען אין טאָרטאָק. אַזוי ווי איך בין געווען אַ פאָכמאַן פון אַלע יאָרן, האָב איך געמומען די יידן מיט זיך און האָב אויסגעקליבן פון די יאָריסן די געזונטע און גלייכע קלעצער, און האָב געוווסט ווי אַזוי זיי אַרויסנעמען גיך און זיי לייגן אויף די ווּאַגאָנעטקעס ביז דעם טאָרטאָק. עס איז געווָארן בענוג זאָפאָס אין טאָרטאָק, און אַז דער דירעקטאָר דער דייטש, ריכטער ימ״ש, האָט געזען אז איך בין אַ פאָכמאַן האָט ער אַראָפגענומען דעם דייטשעשן פּאָרמען וואָס פלעג שלאָגן די יידן, און איך האָב שוין אויסגעקליבן די קלעצער וואָס מען האָט באַדאַרפט צום טאָרטאָק. איך האָב זיי געוויזן ווי אַזוי מען דאַרף אַרויסנעמען די קלעצער און עס איז אַוועק געגיין די אַרבייט אַן קלעפ. איך האָב זיי אַביסל אויסגעלערנט ווי אַזוי אַרויסנעמען די קלעצער, און וו‌ו אַזוי צו גראָזעווען אויף די ווּאַגאָנעטקעס, און אַזוי האָט מען געאַרבעט ביז יו״ט און מען האָט געטיילט 18 דעקאָס ברויט אויף אַ מענטשן. צווישן יו״ט איז געווָארן דער געטא אַרומגעשטראָכילט מיט שטעכענעם דראָט אין די אונטערשטע געסער וואָס האָבן געהייסן רעמעסלענע גאָסן. נאָר פאָכמאַנען, שוסטערס, שניידערס און האַלץ בעאַמטע, ווי אויך די יודנראָט, וועלכע זענען געווען 12 מאָן, האָט מען איבערגעלאָזט אין עטליכע הייזער אַחוץ דעם געטא. צום מייסטן האָט געאַרבעט דער בורגמייסטער הערינג מיט נאָך אייניגע גזלנים אוקראַינער, ביז איינמאָל פרייטיג צונאַכט איז אַנגעקומען דער ס.ס. העסעסעווּעץ קאָמיסאַר מיטן נאָמען נאַרגאַל. ביינאַכט האָט מען אַרויסגעשלעפט אַלע יידן פון געטא און מען האָט מכבד געווען עטליכע פון זיי מיט נאַגאַיקעס. דאָס איז ערשט געווָארן דער אמתר גלות. ער האָט באַלד געגעבן אַ פּריקאָז דעם יונדראָט אַז אַלע פיטערס און פעלצן וואָס זענען זיך ביי די יידן זאָלן צונאַנד געטראָגן ווערן אין גמינע.

איין מאָל אין מיטן ווינטער איז געווען אַ צונאַנד רוף אַלע יידן זאָלן קומען אין יונדראָט, און מ׳האָט געהייסן אַלע יידן וואָס האָבן גאָלד און שמאָק זייגערלעך און פינגערלאָך זאָלן אַלעס צונאַנד איבערטראָגן אין יונדראָט. מען פלעג ברייננען די יידן אַדער די ווייבער און זיי מכבד זיין מיט אַ פּאָר קלעפ זיי זאָלן אַרויסגראָבן דאָס גאָלד און ברייננען. די יידישע פאָליציאַנטן האָבן געשלעפט פון די הייזער קאָנאָפקעס געבעטע און אויפגעריסן דאָס ליינוָנט און געזוכט גאָלד. פאָר מיינע אויגן האָט מען ׳געבראָכט שמאי קופערבאָנדס ווייב און מען האָט איר אויסגעטאָן און געזוכט ביי איר גאָלד.

נאָך דעם ווען די יידן און פרויען אַרבייטאָרערס פלעגן קומען פון דער אַרבייט אויפן כביש, פלעגן שטיין אוקראַינער מיליציע און זיי באַטאָפן צו זיי טראָגן מיט זיך נישט קיין שטיקל ברויט אַדער אַ פלאָש מילך וועלכע זיי פלעגן קויפן ביי די גויים אויף די דערפער. די מיליציאַנערן האָבן דאָס צוגענומען און דערצו זיי מכבד געווען מיט עטליכע קלעפ, און ווען דער קאָמיסאַר נאַרגאַל האָט געכאָפט טראָגן אַביסל קאַרטאָפל אַדער אַ פלאָש מילך פלעגט ער באַלד אַרויסנעמען דעם רעווּאָלווער און באַלד דערשיסן וועמען ער האָט געכאָפט. ער האָט אַזוי דערשאָסן אייניגע יידן און פרויען. אַזוי האָבן די יידן אין אונדזער שטעטל געלעבט אין הונגער און שרעק און אסאָך זענען געשטאָרבן פון הונגער !

מיר סאָרטירן קלעצער

עס איז געקומען אַ ראָונער אוקראַינער וועלכער איז געווארן אַ נאַדלעסנע איבער לודוויפאָל ראַיאָן. ער איז נישט געווען קיין אַנטיסעמיט און ער האָט זיך געגייטיגט אין פאַכמאַנען. עס זענען געבליבן אַסאַך קלעצער אויף די ברעגן ביים טייך סלוטש און מען האָט זיי געדאַרפט סאָרטירן און אַרויסשיקן די גוטע מיט דעם טייך סלוטש קיין בערעזנע. איך, אַלס אַ פאַכמאַן, האָב אויסגעקליבן דעם דאָזיקן ביסעריק, ווייל די ערלים דאָרטן זענען נאָך נישט געווען אָזוי פאַרדאָרבן, און האָב געמוסען 10 חברה יידן וואָס האָבן געאַרבעט מיט מיר אין חמעליאווקע און מיר פלעגן אַוועקגיין אויף אַ נאַנצע וואָך פון זונטאָג ביז זונטאָג. מיר האָבן טאָקע ניט געהונגערט וויל מען פלעג אויסבייטן אַביסל זאָכן אויף ברויט און קאָרטאָפל. שבת פאָרנאַכט פלעגט מען גיין אַהיים, און אריינשמוגלען אַביסל עסן פאַר די פאַמיליעס. איך האָב געהאַט אַ דאָקומענט פון דעם נאַדלעסנע און האָב געקענט אויפנעמען אַרבייטאָרערס וועמען איך האָב געוואָלט. איך האָב גענומען יונגעלייט וואָס האָבן געקענט אַרבעטן און אַז דער קאָמיסאָר איז געקומען איך דעם ברעג ווו עס איז געליגן די האָלץ איז ער אַוועק געפאָרן צופרידן און נישט געשריגן און נישט געקלאפט.

אָזוי האָט זיך געצויגן די אַרבייט פון אָנהייב 1942 ביז מאַי. מ׳האָט איינגערעט אַלע יידן אַז ביי אונדז אין לודוויפאָל וועט קיין שחיטה נישט זיין וויל מען אַרבעט אַ כביש און מען אַרבעט אויף די ברעגן צונאָנד נעמען דאָס האָלץ וואָס לעגט אין איניגע ערטער ביים טייך סלוטש.

עס איז געווען איינער אַ פאָליאַק במראטינסקי וואָס האָט געוואָלט פאַרקויפן אַביסל געווער פאַר אונדזער יוגנט. איינעם פון אונדזערע, ישראל דאבינע, וואָס האָט געהאַט אַ רעוואָלווער, טראַץ דעם וואָס די דייטשן האָבן געמאַכט אַ אַבעסק ביי אים און האָבן ניט געפונען, האָבן זיי אים אַוועקגעשיקט קיין קאָסטאָפאָל צום איבערקאָמיסאָר און ער האָט אים געהייסן אַרויס־פירן אין עק שטאָט אין וואַלד מיט אַ דייטש און אים דערשיסן. נאָר ישראל דאָבינע איז געווען אַ כוואַט. ער האָט געטראָגן מיט זיך זיינע שיך אין די הינט, האָט ער דערלייגט דעם דייטש מיט די שיך אין קאָפ אַריין און אים אַנידערגעוואָרפן און איז אַנטלאָפן אין וואַלד.

די אקציע

אין חודש מאַי האָט מען שוין ליקווידירט אין מעזיריטש און קאָריץ און מיר האָבן געשיקט ערלות, וואָס פלעגן גיין קלייבן גריבער אין וואַלד, זיי זאָלן אונדז לאָזן צו וויסן פילייכט גרייט מען אונדזערע גריבער. מען פלעגט שוין נישט אַרויסלאָזן קיין מענטש דאָס הייסט יידן, חוץ לעיר צו דער אַרבייט, צום כביש איז מען געגיין מיט אוקראַינער מיליציאַנערן. מיר האָבן זיך געריכט אַלע שעה אויף דער שחיטה. האָב איך געמאַכט אַ סחבן ביים פעטער וולמאן אויף דעם בוידעם אונטערן דאַך, און אים אָזוי פאַרמאַסקירט אַז מען האָט נישט געקענט דערקענען די וואָנט. איין שיינעם פרימאָרגן 5 אַזייגער האָט מען אַרומגערינגלט דעם גטאָ. דאָס איז געווען 12 טאָג אין אלול 1942, און מען האָט אַלע יידן, פרויען און קינדער, גענומען אויף

יענער זייט סלוטש צו די קאַשאַרעס. איך מיט מיין פאַמיליע ווי אויך די וועלמאַנס און די פאַמיליע געפינבוים זענען אַריין אין סחאן אויף דעם בוידעם און זיך פאַרשטעקט. מיר זענען געווען 18 מענטשן און מיר האָבן געהערט די יאַמעריי־ען און געווייגען וועז מען האָט דורכ־ געפירט אָלע מענטשן אויף דעם כביש. אַז דער קאַמיסאַר איז געגיין צוריק נאָך דעם אָפּפירן פון טראַנספאָרט יידן צו דער שחיטה, האָט ער זיך אָנגערופן צו יאָנע געפענבוים, דער פרעזעס פון יודנראַט: נעמט אָלע אייערע פאַמיליעס און קומט מיט מיר. יאָנע האָט זיך אָנגערופן צו זיין פרוי: בייַלקה, נעם די קינדער און קום אַראָפּ פון בייַדעם. זיי זענען אַראָפּ און איך האָב פאַרמאַכט דאָס טירל און מיר זענען געזעסן שטיל 2 טעג און 2 נעכט, ווייל די שחיטה בייַ אונדז איז געווען דעם 14טן אלול. די רוצחים האָבן פריער ערלייַדיגט די 2 שטעטלעך קאָסטאָפּאָל און בערעזנע און נאָכער זענען זיי געקומען צו אונדז קיין סעלישט דעם 14טן אלול. דאָס ערשטע האָבן זיי פריער געשאָסן די יודנראַטשיקעס מיט זייערע פאַמיליעס, נאָך דעם דאָס גאַנצע שטעטל מענטשן און קינדער. מיר, זיצענדיק אויף דעם בוידעם, האָבן אין די פאָר טעג אָלעס געהערט וואָס עס האָט זיך אָפּגעטאָן אויף דער גאַס. מען האָט געכאַפט מענטשן און זיי געשאָסן אין מיטן גאַס אַזוי ווי הינט. די אוקראַיִנער מיליציאַנערן האָבן זיך שטאַרק נוקם געווען אין די יידן און מען האָט אויך אַרויסגעפירט פון אונדזערע הייזער אָלע זאַכן און מעבל. מיר האָבן אָלעס געהערט זיצנדיק אויף דעם בוידעם. איז 14טן אלול 2 נאָך מיטאָג האָבן זיי ערלייַדיגט אונדזערע יידן...

ווי איך בין ניצול געוואָרן

אייניגע יידן זענען געשפרונגען אין די קאַשאַרעס, איבער דעם פאַרקאָן, און האָבן זיך געראַטעוועט און זענען טאַקע געבליבן לעבן. זיי זענען יעצט אין ארץ צוזאַמען מיט מיר, די וואָס זענען געבליבן פאַרשטעקט אין סחאָן זענען געבליבן לעבן נאָר איין טאָג נאָך דער שחיטה. עס איז געווען מיט אונדז צוזאַמען אַ ייד מאַרקוס מיט זיין פרוי פון ווארשה. ער איז געווען אהרן וולמאַנ׳ס אַ שוואָגער. אויפן דריטן טאָג פון אונדז זייענדיג אויפן בוידעם האָט ער נישט געקענט מער זיך האַלטן און איז געווארן אַביסל צומישט און האָט אָנגעהויבן קלאָפן מיטן קאָפּ אויפן דאָך. ביינאַכט איז דורכגעגיין אַ פאַטראָל אוקראַיִנער מיליציאַנערן, זענען זיי אַרויף אויף דעם בוידעם און האָבן אויפגעריסן עטליכע ברעטלעך און אונדז עפּונען אין סחאָן. וועז זיי האָבן אונדז גענומען אַרויסטרייבן פון סחאָן אויף דעם בוידעם האָבן זיי געשריגן אויף דייטש אַז דער דייטש, וואָס איז דורכגעגיין, זאָל פאַרשטיין. איך האָב געפּענט דאָס פאַרמאַסקירטע טירל און בין אַרויס דער ערשטער. דער דייטש איז געשטאַנען נישט ווייט אויף דעם בוידעם פון אַרויס אָן אַ קול. איך האָב אים דערלייַנגט מיט מיין לינקע האַנט אין נאָז אַריין אַזאַ קלאַפּ אַז ער איז געפאַלן אויף דעם לעזשאַק, און איך בין אַראָפּ פון בוידעם אויף דער ערד און אַרונטער אין אַ בריקל וואָס איז געווען אויף דעם כביש. מען האָט דאָס געראָפן דאָס סוויטע בריקל פון עק שטאָט, אָבער מיר האָט דאָס בריקל געראַטעוועט. איך בין אַריין אין אַ גאַרטן און געקראָכן אַ קילאָמעטער אויף די העגט און פיס אין אַ ראָוו ביז צום טייך סלוטש און אַריבער געשווימען אויף יענער זייט צום וואַלד, און אַוועק דורכן וואַלד אַן וועגן ווייל איך האָב געקענט דעם וואַלד אַפילו אַן וועגן. איך האָב זיך דערלאַנגט אַ 15 קילאָ־

מעטער פון שטעטל צו די מאָזורן וואָס זענען מיר געווען גוט באַקאַנט ווייל זיי פלעגן אַרבייטן ביי מיר אין די וועלדער. זיי האָבן מיר אויסבאַהאַלטן ביז נאָך ראש השנה, אבער איך האָב מער נישט געקענט זיין ווייל די מיליציע און דייטשן פלעגן פֿאַרן אין די סלאָבאָדעס נעמען ביי זיי בהמות, חזירים און אַנדערע זאַכן. דערפֿאַר בין איך אַוועק טיפער אין וואַלד אַ 30 קילאָמעטער פון שטאָט.

אין די וועלדער

איך פלעג גראָבן קאַרטאָפל אויף זייערע פעלדער און אַזוי האָט מען זיך געלעבט. אַלע וואָס זענען געבליבן אין סחאָן מיט מיין ווייב ע״ה און 2 זין האָט מען געהרגעט און איך בין געבליבן אַליין. איינמאָל האָב איך זיך דערוווסט פון די מאָזורן אַז עס זענען דאָ נאָך איינעגע יידן. מיר האָבן זיך צונאַנדגעקומען ערב יו״כ אין וואַלד נעבן פּיפּלע. דאָס איז געווען דער ערשטער תענית און עס איז געווען זייער אַ גרינגער תענית, ווייל עס זענען געווען געניג טעג וואָס מען האָט נישט געגעסן, איז מען שוין געווען צוגעווויינט צו פאַסטן. ווייטער פון אונדז זענען געווען רוסישע פאַרטיזאַנער, און די דייטשן האָבן זיך געהיט נישט פאַרן טיף אין די וועלדער, איז פאַר אונדז אַביסל גרינגער געווארן. מען האָט געקענט באַקומען אַביסל קאַרטאָפל און לעגן אין וואַלד ציטערן פאַר דער הויט. נאָך סוכות איז געווארן קאַלט, נאָר אַזוי ווי איך האָב געוווסט דעם גאַנצן וואַלד האָב איך געפונען אַ פלאַץ אין טיפן וואַלד אַרומגעוואַקסן מיט אַסאַך בוימער, און אַרום איז געווען וואַסער מיט בלאָטעס. מען האָט נישט געקענט צופאַרן אַהין, און דאָרטן האָבן מיר געמאַכט קאַרינעס זעמליאַנקעס און אַזוי האָבן מיר געבידעוועט. איך פלעג נעמען אַ 6 מענטשן בייגאַכט און אַרויסגיין אין די סלאָבאָדעס ווו עס האָבן געוווינט באַקאַנטע קאָטאָליקן, און צונאַנד נעמען ביי זיי עסוואָרג, קאַרטאָפל און ברויט. זיי זענען מיר געווען גוט באַקאַנט ווייל זיי פלעגן אַרבייטן ביי מיר אין די וועלדער און האָבן גוט פאַרדינט. זיי האָבן מיר אונטערגעהאַלטן און אויך אַנדערע יידן. אַזוי האָבן מיר געלעבט אין צרות און דחקות ביז 1944 יאָר. ימים נוראים פלעגן מיר זיך צונאַנד נעמען יידן פון קאָריץ און בערעזנע און אויך אונדזערע סעלישטערע, און מיר האָבן צוואַמען געדאַווענט. אָבער אייניגע האָבן נישט אויסגעהאַלטן דאָס און געשטאָרבן אין די וועלדער. די לעצטע צייט איז געווארן אַביסל גרינגער דאָס לעבן, ווייל עס זענען אַנגעקומען פיל פאַרטיזאַנער, האָט מען געקענט גיין פרייער צו די מאָזורן, אויך אייניגע יידן האָבן געאַרבעט ביי זיי, און מען האָט זיך שוין אַנגעעסן מיט קאַרטאָפל און ברויט.

מעבֿרות לחרות

אין 1944 האָט מען געיאָגט די דייטשן אויף דעם גאַנצן פראָנט, זענען מיר מיר באַפרייט געוואָרן און עס איז אַנגעקומען די רוסישע מאַכט, און מיט זיי זענען געקומען אין אונדזער געגענט אויך אַסאַך פאַרטיזאַנער אין די וועלדער וווּ מיר זענען געווען. די פאַרטיזאַנער האָבן אַרומגערינגלט אונדזער שטעטל און האָבן צושאַסן אַ 6 זשאַנדאַרמעריע דייטשן און 20 אוקראַינער מיליציאַנערן. נאָר דעם קאַמיסאָר האָבן די אוקראַינער חזירים איבערגעטאָן אין פרויען אָנטאָן און ער האָט זיך געראטעוועט. וועז די פאַרטיזאַנער האָבן פאַרנומען דעם וואָלד האָבן זיך די דייטשן, וואָס זענען געבליבן אין דעם ראַיאָן, איבערגע־קליבן אין דאַרף ביסטריץ. נאָר זיי זענען דאָרט אויך לאַנג נישט געבליבן. עס איז אַנגעקומען דער רוסישער פראָנט און זיי צושאַסן. וועז די דייטשן האָבן אָפגעטריטן האָבן זיי אונדזער שטעטל פאַרברענט ביז דער לעצטער שטוב. עס איז גאָרנישט געבליבן, און די רוסישע מאַכט האָבן געפירט דעם ראַיאָן פון דעם דאַרף מאַטשולאָנקע. אייניקע איבערגעבליבענע יידן זענען געבליבן אין מאַטשולאָנקע און געאַרבעט ביי די סאָוויטן, און זיי האָבן שוין געהאַט עסן און אָנטאָן. איך און נאָך אייניקע יידן זענען געפאָרן קיין מעז׳יריטש, נישט וויט פון אונדז, וויייל דאָרטן זענען געבליבן יידישע הייזער. איך האָב זיך באַזעצט אין מעז׳יריטש און דאָס לעבן האָט זיך פאַרבעסערט. נאָר אויך אין מעז׳יריטש האָבן מיר איבערגעלאָזט אַ קרבן פון אונדזער שטאָט, חיים יידל שליפער ע״ה. די באַנדעראָוצעס פון באלאהאוו האָבן אים געשאָסן. איך האָב אים מקבר געווען. איך בין אַוועק געפאָרן וווייטער און זיך דערליינגט קיין לאָדז. נאָכדעם בין איך געווען אין עסטרייך אין די לאָגערן אַ פאָר יאָר, בין גאָט האָט מיר געהאָלפן און איך בין געקומען קיין ארץ ישראל. איך האָב אַ זון מיט אַ שניר מיט דריי אייניקלאָך זאָלן אַלע געזונט זיין. איך בין שוין אַלט און צובראָכן פון אַזוי פיל איבערלעבענעש, נאָר איך בין צופרידן מיט דעם לעבן און וווּנטש אַלע אונדזערע סעלישטער זאָלן דערלעבן מיינע יאָרן אין פרידן און געזונט מיט כל טוב וברכה והצלחה.

משה־יצחק יאָפע

וואַנדערן דורך מיטלאַזיע
קייז מדינת ישראל

אי״ך בי״ן געבוירן אין לחדוויפאָל אין יאָר 1899. וועז איך האָב זיך נאָר אַביסל געשטעלט אויף די פיס, האָב איך געמוזט אַרויס פון חדר און אָנגעהויבן לערנען פאָר אַ שוסטער.

פון דער צייט וועז עס איז אויסגעבראָכן די וועלט־קריג אין יאָר 1914 ביז די פאַליאַקן זענען אַריינגעקומען צו אונדז אין יאָר 1920 האָבן מיר דורכגעלעבט פאַרשידענע מאַכטן וואָס זענען דורכגעגיין אין שטאָט

וועו די לאַגע האָט זיך נאָרמאַליזירט, האָט מען מיר מאַביליזירט אין דער פּוילישער אַרמיי. נאָך מיין דינסט האָב איך חתונה געהאַט קיין זוויהיל און געפירט אַ געמוטליך לעבן ביז עס האָט אויסגעבראָכן די צווייטע וועלט־קריג אין יאָר 1939, און דאָן זענען אַריין צו אונדז די סאָוויעטן. איך האָב ביי זיי געאַרבעט אין ארטעל ביז עס האָט אויסגעבראָכן די רוסישע־דייטשישע קריג אין 1941. דאָן בין איך אַוועק מיט מיין פרוי און צוויי קינדער קיין רוסלאַנד. מיר האָבן זיך אזוי געצויגן מיט דער אפטרעטנדיקן פראָנט און אין קאָוקאַז זענען מיר אַריין אין אַ קאָלחאָז ווו מיר האָבן געאַרבעט ביז דער דייטש איז אָנגעקומען קיין קאָוקאַז.

וועו די דייטשן זענען אַריין האָט מען מיר מיט דער פאַמיליע אַרעסטירט און מיר זענען געזעסן בערך צוויי וואָכן, און דאָן איז געגיינגען אַ דעלעגאַציע פון די אַרטיקע קאָלחאָזניקעס פון דאָרף סאָפחאָזעווקא וואראשילאווסקי ראיאן צו די דייטשן אַז איך בין זייער אַ גוטער אַרבייטער, און מען האָט מיר באַפרייט. איך האָב געאַרבעט 6 מאָנאַטן ביז די דייטשן האָבן אָנגעהויבן אָפּטרעטן. דאָס איז געווען אין יאָנואַר 1943. ביים אָנטלויפן איז אָנגעקומען אַ מאָשין מיט דריי דייטשן און וועמען זיי האָבן געטראָפן פון די יידן האָבן זיי געהרגעט. צווישן די געהרגעטע זענען געווען אויך מיין פרוי און ביידע קינדער. מיין זון שלמה איז געווען 12 יאָר און מיין טאָכטער שרהלע איז געווען 14 יאָר. איך אַליין בין דאָן צופעליק נישט געווען אויפן פלאַץ, ווייל אין דעם טאָג בין איך אַוועקגעפאָרן נאָך היי, און קומענדיק צוריק האָב איך זיי שוין געטראָפן געהרגעטע.

איך בין דאָן אַוועק צו אַ גוי און איך האָב זיך אויסבאַהאַלטן, צוזאַמען מיט נאָך יידן פון אונדזער געגענט, עטליכע טעג ביז עס זענען צוריק אַריין די סאָוויעטן און דאָן זענען מיר שוין געווארן פריי. איך בין באַלד אַוועק אין פעלד ווו מען האָט געהרגעט די יידן. עס זענען דאָרט געליגן 8 פערזאָן. איך האָב אויסגעגראָבן אַ ברודער־קבר און זיי צוזאַמען באַגראָבן. דאָן האָבן מיר די גויים געזאָגט זל אַוועק פון דעם פלאַץ וויייל טאָמער קומען די דייטשן צוריק איז מיין לעבן אויך אין געפאָר.

איך בין אַוועק צו דער רוסישער מאַכט־אַרגאַנען און געבעטן אַ ערלויבעניש אויף אַרויספאָרן אין אַ צווייטן פלאַץ, טיפער אין רוסלאַנד, און איך בין אַוועק אין סטאַלינאַבאַד, מיטל־אַזיע. דאָרטן האָב איך געטראָפן מיינע א עלטערע שוועסטער וואָס האָט דאָרטן געווויינט, און איך בין דאָרט געווען ביז די סאָוויעטן האָבן צוריק באַפרייט אונדזער געגנט, און מען האָט געקענט צוריק פאָרן קיין פוילן.

אין יאָר 1946 בין איך אַרויסגעפאָרן צוריק קיין פוילן מיט מיין צווייטער פרוי און קינד. (זי האָט זיך אויך ׳נעראַטעוועט פון די דייטשישע חיות אין קאַריץ, און מיר האָבן זיך באַגעגנט אין קאָוקאַז). מיר זענען אַוועק צוריק קיין פוילן, אָנגעקומען אין וואלדענבורג און דאָרטן געאַרבעט ביי מיין פאָך. אין יאָר 1951 זענען מיר אַרויסגעפאָרן קיין ארץ ישראל, ווו מיר האָבן סוף־סוף געענדיקט אונדזערע וואַנדערן.

יעקב קליינמאַן

מיינע איבערלעבעניש

אין, קליינמאַן יעקב, בין געבוירן אין לודוויפאָל אין יאָר 1997, ווו איך האָב געווינט די גאַנצע צייט. מיין פאָטער איז געווען אַ קצב און איך האָב געהאַנדלט מיט בהמות. איך האָב זיך באַטייליקט אין ערשטן וועלט־קריג, פון וועלכן איך בין ארויס בשלום.

נ אָ כ ד ע ם ווי עס האָט זיך געענדיקט דער ערשטער וועלט־קריג, האָבן מיר געהאַט פיל אויסצושטיין פון די פאַרשידענע באַנדעס און מאַכט טוישונגען: דעניקינצעס, באַלאַכאָוויצעס, פעטלוראָוויצעס און אַנדערע. ווען עס האָט זיך ענדלעך איינגעשטעלט ביי אונדז די פוילישע מאַכט, האָט מען פריי אָפגעאַטעמט. דאָס לעבן איז געווארן נארמאַל, מען האט גמאַכט פרנסה מער וויניקער, אָבער דער עיקר, מען איז געווען זיכער מיטן לעבן. אָבער עס האָט ניט לאַנג אָנגעהאַלטן און עס איז געקומען די היטלעריש מגפה, וועלכע האָט אונדז רואינירט, פאַר־ניכטעט, אַרויסגעריסן די יידישע משפחות פון די היימישע נעסטן און זיי איינגעוואָרפן אין געטאָ. דאָרט האָט מען זיי געפיניקט מיט הונגער און שווערער אַרבעט ביז דער אַלגעמיינער שחיטה אין יאָר 1941.

אין אָנהויב חודש יולי, ווען די סאָוויעטישע מאַכט איז פון אונדז אַוועק און איידער די דייטשישע מאַכט איז אָנגעקומען, איז דאָס שטעטל דערווייל געווען הפקר און מען האָט מורא געהאַט בלייבן אין שטאָט. זענען מיר, איך מיט מיינע צוויי יונגלעך מרדכי און פסח, אַוועק אין דאָרף לושקאָוו ניט ווייט פון אונדזער שטעטל.

דאָרט האָבן געווינט מיינע באַקאַנטע קריסטן, וואָס איך פלעג מיט זיי האַנדלען, און צוזאַמען מיט די אַנדערע לושקאָווער יידן זענען מיר געליגן אין די סענאָקאָסן אייניקע טעג. פון דאָרט האָבן מיר געשיקט אויסשפירער אין שטאָט אַריין געווויירע ווערן וואָס עס הערט זיך. האָבן מיר דערהאַלטן ידיעות, אז אין שטאָט איז רוהיק און עס איז נאָך קיינער ניטאָ, ווייל רעשטלעך פון דער רוסישער אַרמיי לויפן נאָך אויף די וועגן. האָבן מיר באַשלאָסן זיך צוריקקערן אַהיים. אויפן וועג, נעבן דאָרף קובקאָוו האָב איך געזען ווי אוקראַינער פּן דעם דאָרף האָבן צוגעפירט דייטשן, וועלכע האָבן אויסגעהרגעט 165 רוסישע זעלנער. מיר האָבן זיך אויסבאַהאַלטן אין די תבואות ביז עס איז שטיל געווארן און דאָן האָבן מיר זיך געלאָזט גיין אין שטאָט אַריין. אַנקומענדיק אין שטאָט האָבן מיר דוקא באַגעגנט דייטשן, אָבער זיי האָבן אונדז ניט געטשעפעט. אָבער ניט לאַנג איז שטיל געווען. מיט אַ פאָר שעה שפעטער האָט מען פאַרנומען די „פּני־העיר", דעם רב, די שוחטים, און אַנדערע בכבודיקע יידן, אז זיי זאָלן ארויס־שלעפן אַ טאַנק פונם טייך סלוטש. די דייטשן האָבן געשלאָגן מיט שטעקינס און די גויים האָבן געלאַכט און געשעפט נחת.

צוויי טעג נאָכן אָנקומען אין שטעטל, האָבן די דייטשן געשיקט אויסשפירן די געגענט. דאָן איז אַ גוי מיטן נאָמען ליפּינסקי פונם דאָרף מישאָקאָווע אַרויס מקבל פּנים זיין די דייטשן און זיי מודיע געווען, אַז אַלע יידן פונם דאָרף זענען קאָמוניסטן. די דייטשן האָבן מער ניט געדאַרפט. זיי האָבן גלייך געזומען 15 יידן, צווישן וועלכע עס זענען געווען: בערל וועקסלער,

מיט דער פרוי און 2 זין, אהרן וועקסלער׳ס משפחה פון 5 פערזאָן, חיים ספיר׳ס פאַמיליע פון 3 פערזאָן, רייזל וועקסלער׳ס 3 זין, און מען האָט זיי אַלע געשאָסן. די גויים האָבן דאָס גוטס צוראַבעוועט. די אַנדערע יידן פונם דאָרף זענען זיך צולאָפן.

אין שטאָט איז אויך יידיש פאַרמעגן און לעבן געווארן הפקר. יעדן טאָג זענען אַרויס נייע גזירות און יעדן טאָג זענען געפאַלן הרוגים פון די דייטשן און נאָכמער פון אוקראַיניש־ע הענט. מען האָט אַרגאַניזירט אַ „יודנראַט", וועלכער איז געווען דער אויספיר־אַרגאַן פון די דייטשן און אַלע גזירות זענען דורכגעגאַנגען דורכן יודנראַט. מען האָט אַלע מאָל געשיקט פאַרטיעס יידן אויף צו פאַרשידענע אַרבעטן, ווי: בויען אַ בריק, אַרבעטן אין די וועלדער, מאָכן אַ שאָסיי אא״וו. מען האָט געטריבן צו דער אַרבעט יידן אין עלטער פון 10 ביז 70 יאָר, וועמען מען האָט אַרויסגעטיילט 200 גראָם ברויט אַ טאָג. מענטשן זענען געפאַלן ווי פליגן און יעדן טאָג האָט דער קאָמיסאַר געמוזט עמעצן הרגענען מיט די איגענע הענט. איין טאָג, ווען דער קאָמיסאַר איז געפאָרן אויף זיין מאָרגן־שפּאַציר, האָט ער אָנגעטראָפן אויף 3 יידן, וואָס זענען געגאַנגען צו דער אַרבעט אין דאָרף אַדאַמאָווקע. פון ווייטן האָט ער באַמערקט ווי איין ייד איז אַריין אין אַ גוישער שטוב אויסבעטן אַ פּאָר קאָרטאָפל. ער האָט אָפגעווארט ביז דער ייד איז אַרויס פון גויס שטוב און האָט אים גלייך דערשאָסן. די דריי יידן זענען געווען: איך יעקב קליינמאַן, חיים־יחיאל שתדלן און בערל קאָגוט, וועלכער איז דערשאָסן געווארן.

מיר האָבן געאַרבעט ביים שאָסיי אומגעפער אַ האַלב יאָר און נאָכדעם האָט מען אונדז איבערגעפירט צו אַרבעטן ביים טאָרף אין יאנובקע. די טעגלעכע אַרבעט־נאָרמע איז געווען אויסשניידן 1,000 שטיק טאָרף און ארויסטראָגן 500 שטיק. מיינע צוויי יונגלעך האָבן איך איבערגעלאָזט אַלס פאַסטוכער ביי באַקאַנטע גויים און זיי פלעגן אונדז, פון צייט צו צייט, ברענגען עפעס צו עסן.

איין טאָג האָבן איך מיטגענומען מיין יונגל מאָטל, ער זאל מיר העלפן דורכשמוגלען אַ פּאָר קילא קאָרטאָפל אין שטוב אַריין. פונקט דאָן איז געווען אַ רעוויזיע אויפן בריק און מען האָט געפונען ביי מיר 1 קילא קאָרטאָפל, ביי מאָטלען 2 קילא, ביי גאָלדע טוביה׳ס פייגל גאָלדין האָט מען געפונען אַ הון, ביי יענקל שפירא דעם מאַנופאַקטוריסט האָט מען געפונען אַ ברויט. מען האָט אונדז גלייך אָפגעפירט אויף דער פאליציי, ווו מען האָט אונדז באַשטראָפט פאָרן פאַרברעכן מיט שמיץ: מיר — 33, מאָטלען — 20, שפּיראן — 20 און גאָלדען האָט מען געשאָסן פאַר אונדזערע אויגן.

כמעט אַ חודש צייט האָבן מיר ניט געקענט גיין צו דער אַרבעט צוליב די וווּנדן פון די שמיץ. מיר זענען געליגן אין אַ קעלער, אז דער קאָמיסאַר זאָל אונדז ניט זען, ביז מיר האָבן ווידער געקענט גיין צו דער אַרבעט, און אַזוי האָט זיך עס געצויגן ביז דער שחיטה.

אַ פּאָר מאָנאַטן פאַר דער ליקווידאַציע, דאָס איז געווען אומגעפער אין חודש שבט 1942, האָט מען דורכגעפירט די גאָלדענע אַקציע. דער קאָמיסאַר האָט צונויפגערופן דעם יודנראַט מיט אַלע יידן אין שוסטערשן שולכל אין געטא און האָט געגעבן אַ באַפעל אַז מען זאָל צונויפ־טראָגן דאָס גאָנצע גאָלד, זילבער און אַלע אַנדערע ווערטפּאַפּיר זאָכן. נאָכדעם האָט מען אַלעמען אַרויסגעטריבן אין דער נאַכט און אין דער קעלט, און ווער עס האָט ניט געבראַכט קיין גאָלד האָט מען אים ניט אַריינגעלאָזט אין שטוב.

אין אַ שטיקל צייט אַרום האָט דער קאָמיסאַר באַפעלן, אַז מען מוז אים שאָפן 15 סערוויזן פון האַראַדניצער פאַבריק. האָב איך מיט זאָב שתדלן זיך געמאַלדן, אַז מיר ווילן דאָס שאָפן.

מיר זענען אַוועק אין די האַרבעס מיט אַ שריפטליכער דערלויבעניש פונם קאַמיסאַר, אַבער ניט קוקנדיק דערויף האָבן אוקראַינער פאָליציאַנטן, וועלכע מיר האָבן אַנגעטראָפן אויפן וועג, אונדז געוואָלט שיסן. אָבער די גויים פונם דאָרף, וועלכע זענען גלויביקע, האָבן אונדז אָפגעראַטעוועט פון זייערע הענט. אַן אָלטער פרעדיקער האָט געוואַרנט די גויים און זיי געזאָגט: „עס האָט זיך אַנגערוקט אַ שוואַרצע כמאַרע אויף די יידן, אָבער וואָר עס וועט דעם אומגליק אויבערלעבן, וועט נאָך זען פון זיי אַ גרויס פאָלק".

איך און זאָב שתדלן האָבן דאָרט געקריגן די סערוויזן, וואָס דער יודנראַט האָט געדאַרפט צושטעלן דעם קאַמיסאַר. אויך האָבן מיר באַקומען פאַר זיך אָביסל שפייז און מיר האָבן זיך צוריקגעקערט אַהיים. אויספילנדיק אונדזער שליחות, האָבן מיר וויידער ממשיך געווען גיין צו דער ארבעט ביים טאָרף. צו דער צייט האָט מען דורכגעפירט אַ סעלעקציע: די מענער באַזונדער אין אַ אָרבעט־לאָגער און די פרויען אין געטאָ, אונטער דער באַוואַכונג פון אוקראַינער פאָליציאַנטן מיט דראַט אָרום.

דער לאָגער איז באַשטאַנען פון 4 הייזער: ברוך גלובס, מיין פאָטערס הויז, די „תרבות" שולע און נטע שינדל דעם סטעלמאַכס הויז. מען האָט אָנגעהויבן שמועסן, אַז עס דערנענטערט זיך די אויסמאָרדונג פון אונדזערע שטעטל. מענטשן האָבן אָנגעהויבן פאַלן פון הונגער, יעדער טאָג און זיין קרבן. אין אַ געווייסן פרייטאָג־צו־נאַכטס האָט דער קאַמיסאַר באַפוילן, אַז ער דאָרף האָבן ביז שבת 6 פרי 500 פרויען. מען האָט זיי אָרויסגעטריבן אויפן מאָרק און זיי געהייסן אויסרייסן די גרעזעלעך בייַ די זייטן פון שאָסיי. עס איז געוואָרן אַ גרויסער טומעל און אַ פחד. זיי האָבן געאָרבעט פון 6 פרי ביז 4 נאָכמיטאָג אָן עסן און אָן וואַסער אונטער אַ שטרענגער וואַך פון אוקראַינער פאָליציי. פאַרנאַכט, ווען מען האָט צוריק דערזען די פרויען אין געטאָ, איז געווארן אַ גרויסע שמחה. זיי האָבן איבערגעגעבן, אַז עס זענען געקומען אין שטעטל פיל פרעמדע פאָליציי, און מיר האָבן זיך געראַטעט, אַז עפּיס וועט אינגיכן פאַרקומען...

די מענער פונם לאָגער האָט מען זונטיק פרי אַוועקגעשיקט צו דער אַרבעט ביים טאָרף ווי צעווינלעך. מיינע קינדער, וועלכע האָבן געפאַשעט בהמות אין דאָרף יאַניווקס און וועלכע פלעגן קומען פון צייט צו צייט און ברענגען אָביסל שפייז, האָבן אונדז דערציילט, אַז די מאָזורן רעדן צווישן זיך, אַז די טעג זאָל פאַרקומען די ליקווידאַציע פון אונדזער געטאָ. נאָכן אַרבעטס־טאָג האָט מען אַלעמען אָפגעפירט אונטער אַ וואַך, צוריק אין געטאָ. אויף די וועגן האָבן מיר געזען אַ גרעסערע באַוועגונג פון דייטשיש מיליטער ווי אויך פרעמדע פאָליציי אויפן בריק.

מאָנטיק פרי פאַר דער אַרבעט, ווען מיר האָבן זיך געשטעלט דאָוונען מיט אַ מנין אין „תרבות" שולע, האָבן מיר באַמערקט, אַז מיר זענען אַרומגערינגלט מיט מיליטער און פאָליציי. קלמן וועלמאַן איז געקומען און אונדז מודיע געווען, אַז מיר דאַרפן בלייבן אין געטאָ. מיר זענען זיך גלייך צוזאַמען. אַ טייל האָט זיך אויסבאַהאַלטן, און אַ טייל זענען אַוועק אין געטאָ. מענטשן זענען געווארן גלייכגילטיק, מען האָט שוין אַרויסגעקוקט אויפן טויט, כדי פטור צו ווערן פון די יידן. איך מיט מיין ברודער משה האָבן זיך באַהאַלטן ביי מאָטל פרימאַק אין קעלער ביז ביינאַכט. דערביי האָב איך אַריינגעכאַפט צו זיך אפרים שתדלן, חיים יחיאל זון, און ביינאַכט זענען מיר אַנטלאָפן אויף דער פלעסע און פון דאָרט זענען מיר אַוועק אין וואַלד אַריין אויף יענער זייט סלוטש.

ווי מיר זענען אַריבער דעם סלוטש און אָפגיינדיק אַ מרחק פון איין קילאָמעטער פון די „קאַשאַרן", האָבן מיר געהערט די געוואָלדן מיט די שיסעריין פונם לויווידירן די יידן אין די קאַשאַרן. פון דאָרט זענען מיר אַוועק צו באַקאַנטע גויים אין די האַרבעס, וועלכע האָבן

אונדז געגעבן עסן און אַנטאַן און אונדז געהייסן לויפן ווייטער. מיר זענען אַנגעקומען אויף אַ פלאַץ, ווו עס איז געשטאַנען אַ קליין הייזל אין וואַלד. די גויע, די אייגנטימערין פונם הייזל, האָט אונדז געהייסט בלייבן אין די „קאַרטשעס" און אַליין איז זי אַוועק אין שטאָט צו זען אויב עמעצער איז נאָך געבליבן לעבן. אויפן וועג האָט זי באַגעגנט וואַלף שתדלן און יוזן, און זי האָט זיי דערציילט אַז מיר געפונען זיך אין וואַלד ניט וויַיט פון שטוב. זיי זענען געקומען צום פלאַץ און אונדז געזומען זוכן; אָבער מיר האָבן ניט געוווסט ווער זיי זענען. און מיר זענען אַנטלאָפן וויַיטער ביז מישאָקאָווע, ווו עס האָט זיך געפונען יענקל וועקסלערס זון אהרן אין יחזקאל לייכטערס פאַראָוועט מיל.

מיר זענען אָפגעווען אויפן בוידעם פון דער מיל 2 נעכט, און דער מילנער פאַרט־ט וויל־טשינסקי האָט אונדז געגעבן צו ביסלעך עסן. נאָך צוויי טעג האָט אַ ער אונדז געזאָגט, אַז עס איז ניט זיכער זיך דאָ צו געפונען, וויַיל עס קומען אַהער אַלערליי גויים, וואָס מען קען זיי ניט, און ער האָט געראָטן פאַרלאָזן דעם פלאַץ. איך, מיין ברודער משה און אפרים שתדלן האָבן אויף דער דריטער נאַכט פאַרלאָזט די מיל און מיר זענען אַוועק צו אַ באַאַמטן גוי מיטן נאָמען וויטאַלקע מיכניעוויטש. וועג מיר האָבן אַנגעקלאָפט אין טיר און געזאָגט ווער מיר זענען, האָט ער אונדז אריינגעלאָזט אין שטוב, אונדז געגעבן צו עסן און אונדז ארויפגענומען אין קלוניע אויפן בוידעם, ווו מיר האָבן זיך באַהאַלטן אין היי און ער האָט אונדז געבראַכט אַהין עסן. שפעטער מיט עטלעכע טעג איז ער אַוועק אין שטאָט און אונדז געבראַכט פון דאָרט די טרויעריקע ידיעה אַז מען האָט אומגעבראַכט אַלע יידן, מען האָט אַרויסגענומען די יידן פון די באַהאַלטענישן און זיי דערמאָרדעט.

ביי דעם גוי האָבן מיר זיך אויפגעהאַלטן 3 וואָכן, און וועג ער האָט אונדז מער ניט געקענט האַלטן, האָט ער אונדז איבערגעשיקט צו זיין שוועסטער אין דאָרף פיפלע. מען האָט געשמועסט, אַז דאָרט געפונען זיך פאַרטיזאַנער. די אַלע דערמאַנטע דערפער זענען געווען אין די וועלדער, וווהין די דייטשן האָבן מורא געהאַט צו קומען, און מיר האָבן זיך דאָרט געטראָפן מיט נאָך יידן, סעלישטער און פון אומגעגענט, און אַזוי האָט מען אַלע מאָל אויסגע־ פונען אַנדערע מענטשן. מען האָט דערציילט, אַז עס דרייען זיך אַרום קינדער אַן עלטערן און עלטערן אַן קינדער, ניט וויסנדיק איינער פונם אַנדערן.

שוין צוויי מאָנאַטן צייט, אַז איך האָב ניט געוווסט צו מיינע קינדער לעבן און אויך זיי האָבן ניט געוווסט צו איך לעב. איינמאָל האָב איך געטראָפן אין וואַלד קיילע שינדעל, נטע דעם סטעלמאַכס טאַכטער, האָט זי מיר איבערגעגעבן, אַז מיינע קינדער לעבן און אַז זי האָט זיי געטראָפן אַרומבלאָנדזשען אין וואַלד. איך האָב זיי געזומען אַרומזוכן. ביז איך האָב זיך דערווווסט, אַז אין מיטן וואַלד שטייט אַ גויעשע קלוניע מיט היי און אַהין קומען על־פי־רוב איבערגעטיקן די מענטשן, וואָס בלאָנדזשען אַרום אין וואַלד. 5 גאַנצע נעכט בין איך געגאַנגען אַהין מיט מיין ברודער משה און מיר האָבן זיי ניט געפונען. אויף דער זעקסטער נאַכט האָבן מיר באַמערקט אין אַ זייטיקן אָרט אין היי אַ גרוב. מיר האָבן אַנגעהויבן רופן, אָבער ס'האָט זיך קיינער ניט אָפגערופן. נאָר ביינאַכט האָבן מיר דערהערט פונם גרוב ווי עמיצער האָט געגאָסן, זענען מיר גלייך געגאַנגען זען ווער דאָס איז און מיר האָבן דאָרט געפונען מיין קלענערן זון פייסי מיט יצחק אהרן גורפינקלס זון.

וועג מיר האָבן זיי פונם גרוב אַרויסגענומען, זענען זיי געווען שטאַרק אויסגעמאַטערט, בלויז שקעלעטן. זיי האָבן דערציילט אַז מיין זון מאָטל לעבט אויך, נאָר זיי האָבן זיך פאַרלוירן און וווייסן ניט ווו ער געפונט זיך יעצט. מיר האָבן זיי מיטגענומען מיט זיך אין אַוועק צוריק אין קאַרען, וועלכער האָט געהייסן אונדזער היים. אין משך פון עטלעכע וואָכן האָבן מיר

אַרומגעזוכט מיין צווייטן זון מאָטל אַן רעזולטאַט. ביז איינמאָל האָט אים סאָניע קעחטשער געטראָפן אין פּיפּלע ביי מיקאָלאַיטשיקן אין שטוב און זי האָט אים דערציילט אַז מיר לעבן און זוכן אים אַרום. יעצט האָבן מיר זיך געדרייט נעבן די פאַרטיזאַנער, אין וועמענס „אַטריאַד״ עס האָבן זיך געפונען 24 קינדער, וועלכע מען האָט באַשטימט אָפשיקן קיין מאָסקווע. די פאַרטיזאַנער האָבן ארויפגעלייגט אויף די אויפגאָבע צולייגן פייערן אלס צייכן פאר זייער אַראָפלאַן ווו ער דאַרף לאַנדן. צום סוף האָט ער געלאַנדעט דוקא נ״ט אויפן ריכטיקן פלאַץ און מיר האָבן אים געדאַרפט פאַרברענען, ס׳זאָל ניט בלייבן קיין סימן. דאַרט האָב איך געפונען מאָטלען.

זיי האָבן געזומען דערציילן וויי אַזוי זיי האָבן זיך געראַטעוועט. אין טאָג פון דער שחיטה איז מאָטל געווען אין אַנטונאָווקע ביי אַ דייטש וועלכער האָט געהאָט אַ פּוילישע פרוי. דער דייטש האָט אים געשיקט אין שטאָט אַריין, אָבער אין אַדאַמאָווקע האָבן אים באַגעגענט באַקאַנטע גויים, וועלכע האָבן אים אָפּגעהאַלטן פון גיין אין שטאָט און אים געהייסן בעסער אַנטלויפן אין דין פעלדער. די פאַסטוכער האָבן אים געזאָגט, אַז פּייסי איז אויך דאָרט, און זיי האָבן זיך טאַקע דאָרט געטראָפן. עטלעכע טעג האָבן זיי זיך אויסבאַהאַלטן אין די קאָפּעצעס היי און די פאַסטוכער פלעגן זיי אַהין ברענגען צו עסן. אויף דער דריטער נאַכט איז געקומען פּייסיס בעל־הבית און זיי געזאָגט: „קינדער, איר טאָרט דאָ ניט זיין, ווייל עס דרייט זיך דאָ אַרום אוקראַינער פאַליציי״ ביינאַכט האָט ער זיי אַריבערגעפירט דעם סלוטש און זיי געהייסן גיין אין דער ריכטונג פון דאָרף נעמיליע, ווו עס געפונען זיך מאַזורעס. אַזוי איז טאָקע געווען און נאַכדעם ווי זיי האָבן זיך אַרומגעדרייט אַ 6—7 וואָכן האָבן מיר זיך אָפּגעזוכט.

זייענדיק פון יעצט אַן מיט די פאַרטיזאַנער, איז דער קאָמאַנדיר פון קיראָווס אָטריאַד געווען אַ יידיש מיידל פון מאָסקווע, מיטן נאָמען מאַריאַ, וועלכע האָט זיך פאַראינטערעסירט צו ווסן די לאַגע פון די יידן. אַ געוויסן אָונט האָבן מיר דערציילט, אַז ניט ווייט פון דעם פלאַץ, ווו עס סטאַציאָנירט דער אָטריאַד, געפונט זיך אַ קאַצאַפּ, וועלכער האָט אויסגעבן אַלע מעשאָקאָווער יידן ווי אויך אַנדערע. זי האָט גענומען אויסאַרבעטן אַ פלאַן ווי אַזוי צו קומען אין דער געגנט און פטרן דעם קאַצאַפּ. אין אַ געוויסן אָונט האָט זי אונדז גערופן און אַנגעזאָגט, אַז די נאַכט איז באַשטימט געווארן צו ענדיקן דעם חשבון מיטן קאַצאַפּ. אלס קאָמאַנדיר אויף דורכפירן די אַקציע האָט זי באַשטימט אַלתר טיקטין און צו אים זענען צוגעטיילט געווארן יונה פיקאָווסקי, שלום קעק און נאָך 3 קריסטן און איך אלס וועגווייזער.

ביים קאַצאַפּ זענען געווען געפערלעכע הינט, וועלכע האָבן געקענט צורייסן אַ מענטשן. זענען מיר צוערשט אַריין צום משרת און, דראַענדיק אים מיטן לעבן, אים מיטגענומען ער זאָל איינהאַלטן די הינט. מיר האָבן אַרומגערינגעלט די שטוב און באַפוילן עפענען. מיר האָבן אַרויסגענומען דעם קאַצאַפּ מיט דער ווייב און זיי אַרויסגעפירט אין די קאַרטשעס. דערקלע־רענדיק זיי אַז דאָס קריגן זיי ערלעך פאַרדינט פאַר די יידן, וואָס זיי האָבן איבערגעגעבן די דייטשן, האָבן מיר זיי דערשאָסן. נאָכדעם האָבן מיר זיך צוריק געקערט אין שטוב און גענומען זוכן, ווו מיר האָבן געפונען פיל יידיש האָב און גוטס. מיר האָבן איינגעשפאַנט די פערד און די אָקסן און אַנגעלאַדן אַלע זאַכן, ווי אויך פאַרנומען די בהמות. דערנאָך האָבן מיר פאַרברענט דאָס הויז מיט די שטאַלן און אַזוי אַרום געסילוקט דעם חשבון. דער משרת איז אַוועק מיט אונדז אין די פאַרטיזאַנער.

אַזוי האָט זיך געצויגן די צייט אין צרות און ליידן, הונגער און קעלט, אָבער די איינציקע סאַטיספאַקציע האָבן מיר געהאַט, וואָס מען האָט אויך מורא געהאַט פאַר אונדז. מיר האָבן גלעזבט מיט דער האַפנונג אַז מיר וועלן נאָך זוכה זיין צו זען די ענדע פונם קריג און די מפלה פון די היטלעריש׳ע באַנדעס, און דער עיקר צו קומען אין אונדזער אויסגעבייגטן לאַנד.

מלבה אייבבערג
(מעגדעלעוויטש)

אין עמק־הבכא

וועג איך נעם שרייבן פון מיין פאַרגייגענהייט אין דער בלוטיגער מלחמה וואָס מיר זענען אויסגעשטאַנען, גלויב איך זיך אַליין נישט אַז דאָס האָבן מיר טאַקע געקענט דורכלעבן. אין דעם קליינעם שטעטעלע סעלישט, פאַרוואַרפן צווישן וועלדער, פעלדער און וואַסער, האָבן אונדז אויך דערגרייכט די רוצחישע נאַצים מיט זייערע אוקראַינער מיטהעלפער. אונדזערע אוקראַינער שכנים האָבן שטענדיק געטרויעט ווי אַזוי זיך באַדן אין יידיש בלוט, און זייער טרוים איז פאַרווירקלעכט געוואָרן, און זיי האָבן דערלעבט מיט זייערע שמוציקע הענט צו פאַרניכטערן גאַנצע יידישע קהילה.

עס שטייט מיר נאָך פאר די אויגן ווי די דייטשן האָבן אַרייגעמאַרשירט אין אונדזער שטעטל דעם 28 יוני 1941, 4 אַזייגער נאָך מיטאָג. גלייך האָט זיך אָנגעהויבן דער גהינום. די נאַציס מיט די אוקראַינער צוזאַמען האָבן זיך באַלד צולאָזט איבערן שטעטל ראַבעוען אין די יידישע הייזער. מען האָט געבראַכן טירן און פענצטער, און געשלאָגן יידן ביז בלוט אָן רחמנות. דאָס האָט געדויערט אַ גאַנצער מעת לעת, און קיין יד האָט ניט געקענט זיך באַווייזן אויפן גאַס. ווען עס האָבן זיך געענדיקט די 24 שעה איז געוואָרן אַ ביסעלע רואיקער. נאָכער האָבן אָנגעהויבן שטראָמען די גויים פון אַלע דערפער אַרום סעלישט און האָבן מיטגעהאָלפן ראַבעוען וואָס האָט זיך נאָר געלאָזט.

אין אַ פאָר וואָכן אַרום האָט מען אונדז פאַרטריבן אין אַ געטאָ. דאָס וועל איך אין מיין לעבן נישט פאַרגעסן. עס שטייט מיר פאָר די אויגן. ווי שרעקליך די אומגעפאַלענע מענטשן האָבן אויסגעזען מיט די קליינע צושראָקענע קינדערלאָך. דאָס איז געווען אין אַ טאָג ווען דער הימל איז געווען פאַרוואָלקנט. עס איז געפאַלן אַ נאַסער שניי און דער הימל האָט מיט אונדז מיטגעווויינט. אין דעם טאָג האָט מען אונדז אַרויסגעטריבן מיט די פעק פון שטוב און באַגלייט מיט פיל קלעפ. עס איז געוואָרן ערגער ווען מען האָט אונדז צונויפגעטריבן 5—4 משפחות אין איין דירה. דאָן האָט זיך ערשט אָנגעהויבן דער אמת׳ער גהינום. קיין עסן האָט מען נישט געהאַט, ווייל מען האָט מורא געהאַט אַרויס פון געטאָ, און ווען עמיצער האָט שוין געוואָגט אַרויס און מען האָט אים געכאַפט, האָט מען אים געשלאָגן מכות רצח.

אין אַ פאָר וואָכן אַרום האָט מען אונדז אָנגעהויבן טרייבן צו דער אַרבעט. מיר האָבן געקריגן יעדן טאָג נאָך דער אַרבעט 100 גראם ברויט און מיט דעם האָבן מיר געדאַרפט לעבן אַ גאַנצן טאָג און אַרבעטן שוועריע אַרבעט און קריגן קלעפ דערצו. עס זענען געווען פאַלן ווען מען האָט סתם געהרגעט מענטשן. איין מאָל איז אַ ייד אַריין אין אַ שטוב און האָט געגומען דאָרטן אַביסל קאַרטאָפל. אין דעם מאָמענט איז אָנגעקומען דער קאָמיסאַר און האָט ביי אים געפונען די פאָר קאַרטאָפל. ער האָט אים געהייסן זיך לייגן אויף דער ערד און האָט אים גלייך דערשאָסן. דאָס איז געווען מיין שכן בערל קאָגוט.

אַזוי האָבן מיר זיך געמאַטערט טאָג טעגליך אין שרעק און פחד. אַ סך מאָל פלעג דער קאָמיסאָר קומען אַרויסנעמען אַ ייד פון דער אַרבעט און אים שמייסן מיט אַ גומי. וועג גאָט האָט אונדז געהאָלפן און דער רוצח דער קאָמיסאָר האָט באָקומען אורלאָפ 4 וואָכן האָט דאָס שטעטל אָביכל אָפגעאָטעמט. די זשאַנדאַרמען וואָס האָבן אים פאַרטרעטן האָבן ערלויבט די יידן איין מאָל אין וואָך גיין אין וואַלד קלייבן יאָגעדעס.

איין מאָל אין אַ זונטיק איז אַנגעקומען דער קאָמיסאָר פון אורלאָפ און מען האָט אים איבערגעגעבן אַז יידן גיין קלייבן יאָגעדעס יעדן זונטיק. ער איז אַרויסגעפאָרן מיטן פערד און האָט אָפגעווארט די מענטשן. וועג זיי זענען צוריק געקומען האָט ער זיי אַריינגעטריבן אין די קאַשאַרן און האָט יעדן באָזונדער געהייסן זיך לייגן, און יעדער איינער האָט באָקומען 25 שמיץ, און מיין שוועסטער טשערנע, וואָס איז געווען צוויישן זיי, איז געקומען צוריק אַ צובלוטיקטע. דעם צווייטן טאָג איז דער קאָמיסאָר געקומען מיט דעם יודנראָט באָטראַכטן זיינע נעכטיגע קרבנות צו זיי זענען געגיין צו דער אַרבעט... וועג זיי זענען געקומען צו אונדז, בין איך געווען אין שטוב, ווייל איך האָב געהאָט אַ קראַנקע פוס, און איך האָב געהאָט אַ ערלויבע־ניש פון אַ דאָקטאָר צו בלייבן אין שטוב און נישט גיין צו דער אַרבעט. דאָך, וועג זיי האָבן מיר געטראָפן אין שטוב האָט דער קאָמיסאָר אַנגעהויבן שרייען אויף מיר און האָט מיר כמעט דערשאָסן.

איינמאָל בין איך מיט מיין שוועסטער אַרויס צו דער פוילישער קאָלאָניע זוכן עסן פאַר דער פאַמיליע, און גייענדיק אין פעלד זענען מיר באַמערקט געוואָרן פון דער פאָליציי און מיר זענען פאַרהאָלטן געוואָרן. וועג זיי האָבן אונדז געפירט אין די קאַשאַרן האָבן זיי אונדז דעם גאַנצן וועג געהאָלטן אין איין שלאָגן מיט די קאָלבעס פון די ביקסן. אריינקומענדיק אין דער קאָמענדאָטור איז אונדז אַרויס אַנטקעגן דער קאָמאַנדאַנט פון דער פאָליציי טשיקאליוק פון דאָרף, אַ היימישער שקץ. ער האָט געגעבן אַ בייזן קוק און געהייסן אונדז פאַרשפאַרן אין אַ צימער. יעדן מאָל האָט אַנאַנדערער פאָליציאַנט געפּענט די טיר און געזאָגט וועלכער טויט עס וואָרט אונדז. אַזוי זענען מיר געזעסן אַ גאַנצן טאָג ביז דער יונדראָט האָט אונדז אויסגעקויפט.

אַ געוויסן טאָג איז געקומען דער יודנראָט אין גטאָ נעמען פרויען מיט מענער צו דער אַרבעט אין די קאַשאַרעס אויף ריניקן דעם פלאָץ, ווייל סע האָט זיך דאָרטן געדאַרפט באַזעצן די אוקראַינער פאָליציי, וואָס זיי האָבן זיך גערופן סיטשיעוויקעס היידאמאקעס. צווישן די מענטשן וואָס זענען געגיין צו דער אַרבעט בין איך געווען פון די פרויען, מלכה מענדעלי־ווישט, מאניע שאלאוויצן, חיה פאדוסעק, ביילע שינדעל, חנה וועראנער און נאָך פיל מיידלאָך. אַ חוץ אונדז האָט מען געמוטען סטאָלאַרעס און מיליערעס און צווישן די מיליערעס איז געווען אויך מיין טאַטע יאָסל מענדעלי־עוויטש און מיין ברודער משה ווי אויך מיכל שינדעל און בוזיע דראָך. די מענער האָבן געאַרבעט באַזונדער און מיר די פרויען באַזונדער. מיר פרויען האָבן זיך געמוען צו דער אַרבעט וואָשן טיר און פענסטער און פאָלן, און מיר האָבן נאָך נישט באָווין צו ענדיקן די אַרבעט ווי סע זענען אַנגעקומען עטלעכע הונדערט סיטשיעוויקעס מיט זייערע רוצחישע פנימער און האָבן אונדז פרויען באַפאַלן מיט אַלערליי זידלעריי־עס און מיט פעטש און מיט קללות און געשרייען אַז וועג מיר וועלן ענדיקן די אַרבעט און זי וועט זיי נישט געפעלן וועלן זיי אונדז באַשיטן לעבעדיקערייט, און די הונט וועלן אונדז פרעסן. אַזוי האָבן מיר געאַרבעט ביז 5 פאַרנאַכט און וועג מיר זענען געווען שוין פריי האָבן מיר געדאַרפט וואַרטן ביז די מענער וועלן ענדיקן כדי מיר זאָלן נישט מוזן גיין אַליין אַהיים. אַזוי ווי מיר שטיין און וואַרטן איז אַרויסגעקומען אַ פאָליציאַנט און געזאָגט אז איך זאָל גיין

אין צימער ווי דער קאָמאַנדאַנט זיצט און רייניקן דעם צימער. וועלן איך האָב נישט געוואָלט גיין אַליין האָט ער געהייסן מיר זאָלן אַלע גיין רייניקן די באָד. מיר זענען אַלע גענגיין. ווי מיר זענען אַריבער די שוועל פון באָד זענען מיר גלייך פאַרשלאָסן געוואָרן אין אַ קליין צימערל. עס האָט אונדז דאָרט געפעלט לופט מיט וואָס צו אָטעמען און מיר האָבן געזען אַז מיר זענען אין אַ שלעכטער לאָגע. איך האָב דערזען אַ קליין פענסטערל און האָב געגעבן די מיידלאך אַ באַפעל זיי זאָלן שפרינגען דורך דעם פענסטער, ווייל מיר האָבן שוין נישט וואָס צו פאַרלירן.

מיר זענען אַרויסגעשפרונגען און מ׳האָט אונדז אָנגעהויבן נאָכשיסן, אָבער זיי האָבן געלאָפן צו די מענער וואָס זענען געשטאַנען און געאַרבעט אַליין און מיר האָבן געזוכט ביי זיי אָביסל שוץ. אָבער זיי האָבן אונדז נישט געקענט העלפן. פונקט איז אַריינגעקומען אַ באַנדיט אַ פאָליציאַנט און האָט ערופן בוזיע דראָך צום קאָמאַנדאַנט. דער קאָמאַנדאַנט האָט זיך ניט געקענט נוקם זיין אין אונדז האָט ער געזוכט אַ צווייטן קרבן. ער האָט צושלאָגן דעם יונגל, אָבער ליידער קיינער האָט אים נישט געקענט העלפן. נאָך דעם פייניקן האָט מען אים אַרויסגעשיקט און מיר האָבן אים נישט געקענט דערקענען.

וועלן די מענער האָבן אויך געענדיקט די אַרבעט האָט מען אונדז געשיקט אַהיים מיט אַ שקץ פון דאָרף ריצקה דורך פראַמסקה גאס, אויסגעמאַטערט און הונגעריק. ווי מיר זענען אריין אין שטאָט איז פונקט דעם זונטיק געווען אַ גרויסע פאַרזאַמלונג, און אַזוי דורכגייענדיק דורך דער גאַנצער שמחה זייערע האָט מען אונדז מכבד געווען מיט שטיינער און זידלעריין און די קליינע שקצימלעך האָבן אויך אונדז באַוואָרפן מיט זאַמד. אַז מיר זענען שוין דורכגעגיין דעם גהינום זענען מיר אַריין אין צווייטן גהינום קומענדיק אַהיים הונגעריק, און מיינענדיק אַז דאָ וועלן מיר שוין רוען. אָבער קיין עסן איז אין דער היים נישט געווען, און אַזוי זענען מיר געוועסן אין שרעק און יעדער טאָג האָט אונדז דערוואָרט נאָך ערגערס, ביז עס איז געקומען דער טאָג צו ליקווידירן דאָס שטעטל.

די ליקווידאַציע איז געווען אין אַ דינסטיק פרימאַרגן אין מיר זענען אויפגעשטאַנען 26 סעפטעמבער 1942, ווי יעדן טאָג 5 אזייגער צו אַרבעט און מיין שוועסטער טשערנע האָט געשיקט איר יינגעלע יידעלע צו אַ באַקאַנטער גויה בריינגען אַביסל קאַרטאָפל. ווי נאָר ער האָט געוואָלט אַרויסגיין פון געטאָ איז געשטאַנען פיל פאָליציי און מען האָט אים אַריינגעטריבן צוריק אין געטאָ. ער איז געקומען צולאָפן מיט אַ געווײַן אַז מען לאָזט נישט אַרויסגיין. און אַזוי ווי מיר שטיין און רעדן מיטן קינד לויפט אַריין יוסל פעלדמאַן אַ דערשראָקענער און זאָגט אונדז אַז דער קאָמיסאַר גייט אַרום אין געטאָ און הייסט אַלע יידן אַרויסגיין פון די הייזער. די יידן האָבן באַלד פאַרשטאַנען פון וואָס דאָ רעדט זיך. יעדער איינער האָט שוין געזוכט אַ אויסוועג ווו צו אַנטלויפן. פיל יידן האָבן צוגעגרייט באַהאַלטעניש. אַ סך האָבן געהאָט זייערע קעלערס אין געמויערטע וועגנט. מיר זענען אַרויס אין דרויסן און בעזען אַז דער געטאָ איז שוין אַרומגערינגלט, האָבן מיר שוין פאַרשטאַנען אַז דאָ קומט שוין אונדזער סוף. מיר האָבן באַלד אריינגעפירט אונדזערע קליינע קינדער אין קעלער. דאָס איז געווען אַ פאַרמאַסקירט פלאַץ אין וועלכן האָבן זיך געפונען 22 מענטשן, 14 דערוואָקסענע און 8 קינדער. צווישן זיי מיין ברודער משה מיטן ווייב סאַסל מיט צוויי קינדער, מאיר 12 יאָר אַלט און נחמה זיין מיידעלע 6 יאָר אַלט; מיין שוועסטער טשערנע מיטן מאַן הערשל מיט צוויי קינדער, יידעלע מיט רבקה׳לה, 9 יאָר אַלט און 4 יאָר אַלט. מיר זענען געווען אַזוי אומבאַהאַלפן אַז מיר האָבן ניט געוווסט וואָס צו טון. זאָלן מיר אַליין זיך נעמען דאָס לעבן, אָדער זאָלן מיר וואַרטן אויפן סוף ביז מיר וועלן עפעס געפונען איין אויסגיינג.

עס איז געווען אוממעגליך צו זיצן אין קעלער. מיין טאַטע איז געזעסן און זיך געשטיקט. מיין ברודער יענקל האט אים געהאַלטן ביים האַרצן, נאָר ער האט אים נישט געקענט העלפן. מיר זענען געזעסן און האָבן געהערט ווו די דייטשן לויפן ארום אין שטוב און זוכן קרבנות. זענדיק אַז מיר וועלן שוין לאַנג נישט אויסהאַלטן אין קעלער, האָבן מיר באַשלאָסן אַרויס־ גיין צוביסלאַך פון קעלער, אפשר וועט אונדז געלונגען זיך ראַטעווען. אָבער לייַדער, פון אַלע 22 מענטשן האָבן מיר זיך נאָר צוראַטעווט 5. דאס בין איך מלכה, און מיין ברודער יענקל מיט מיין שוועסטער לאה און שלום און ישראליק מענדלינוויטש, און די איבעריקע האָט מען אַנדעקט און אַרויסגעטראָגן אין געטא, ווו מען האָט זיי אַלע דערשאָסן...

ראָזע אָסטראָווסקי
(וויערנער)

זכרונות
פון אַ לעבן געבליבענער

ווען עס איז אנגעקומען די היטלעריש מאכט, האט מען צוראזיניירט אונדזער באשטאנד, אוועקגעווייבט אלעס וואָס מיר האבן פארמאגט און אונדזי פארטריבן אין געטא. וועד עס האָט נאר געקענט האט פארלאזט די היימען און געלאפן אין די דערפער. מיר האבן געהאט א סמאליאניץ אין דארף מעדוויעדעווקע אכט קילאָמעטער פונעם שטעטל. דאָס הויז איז געווען אין וואַלד, אין וועלכן עס האָט געלעבט מיין מאָמ'ס אלטע מוטער און אין וועלכן עס זענען זיך צונויפגעלאפן אלע אירע קינדער, גלויבנדיק אז דארט וועט זיין לייכטער זיך אויסבאהאלטן. אבער אַז די דייטשישע מאכט האָט געזען, אַז אַ סך יידן זענען זיך צולאפן אין די דערפער ארום שטעטל, האָט זי גלייך ארויסגעגעבן אַ באפעל, אַז אין משך פון אַ טאָג זאָלן זיך אלע יידן אומקערן אין שטעטל און וועד עס וועט פאַרשפעטיקן צו קומען וועט דערשאָסן ווערן.

אין בהלה און אין שרעק איז מען געלאפן מיט זייטיקע וועגן צוריק אין שטעטל אריין, און וועז איך מיט מיין שוועסטערס צוויי קינדער זענען מיט א פארכאפטן אטעם אנגעקומען צום שטוב, האבן שוין דארט געווינט דייטשן. מיר זענען ארייַן צו מיין ברודער אין הויז און עס האָט זיך גלייך אַנגעהויבן דער ריכטיקער גהינום. מע האָט געכאפט אויף אַרבעט פון וועלכער פול זענען נישט צוריקגעקומען, פון הונגער איז שוין אָפגערעדט. נאָכדעם האָט זיך אַנגעהויבן דאס גיין אין געטא. מע האָט באַפוילן אריסטראָגן דאס מעבל און אלעס וואָס מע האָט נאָך פאַרמאָגט און מע וועט אונדז געבן פורן אויף דאָס איבערפירן אין געטא. צום סוף האָט מען דאס ביסל ארעמקייט צוגענומען און געהייסן גיין ווי מע שטייט און גייט. עס איז געווארן אַ בהלה און א לויפעניש ממש אויף געהערגעט צו ווערן, ווייל מע האט געזאגט, אז די מענטשן, פאר וועלכע עס וועט ניט זיין קיין פלאָץ אין געטא, וועט מען דערשיסן.

היינט דאס לעבן אין געטאָ איז מען נישט אומשטאַנד צו באשרייבן. מיט מענטשן האָט מען זיך געקענט זען נאָר וועג מע איז געגאנגען צו און פון דער אַרבעט, עס זענען אויך געווען מענטשן, וועלכע מע האָט שוין איבערהויפט ניט געזען. יעדער איז געווען דערשלאָגן פּן צרות. וווסנדיק וואס אונדז ערווארט. איך בין אויסגעווייליט געווארן אין דער סאניטארער קאָמיסיע, וועמענס פליכט איז געווען אַכטונג געבן אויף דער רייניקייט. די לעצטע טעג פאר דער שחיטה האט דער דייטשישער קאמיסאר זייער אפט באזוכט די געטא און אויך געווען א אפטער גאסט אין די הייזער. ער האט שטרענג געגעבן, אז עס זאל גארנישט זיין דארט, איבערהויפט האט ער ניט געטארט טרעפן קיין פייער, אפילו עס זאל זיך קאכן א ביסל ריינע וואסער.

אין טאָג פון דער שחיטה זענען מיר אַלע ווי געווינטלאך געגאַנגען צו דער אַרבעט. אבער גלייך איז געקומען א באפעל פון קאמיסאר פארלאזן די ארבעט און גיין צוריק אין געטא. איך האָב פאַרשטאנען אז דאס דאָרף זיין אונדזער לעצטער טאָג און בין שוין געלאָפן ניט אין געטא, נאר אין א אנדער ריכטונג, ווו איך האב זיך געקאנט טרעפן מיט איינעקע פון מיין משפחה. איך בין אריין צו מיין שוועסטער און צו מיינע ברידער און זיי געווארנט וועגן דער דראענדער סכנה, אבער אומזיסט, מע האָט זיי באַלד געגומען אין געטאָ אריין. איך בין צוגעקומען צו מיין שטוב, וועלכע איז געווען אויסער דער געטאָ, איז אויך מיין מאן אליעזר גאָלדמאַן אנגעקומען פון אַ שכן אַ קריסט, ביי וועמען ער האָט געאַרבעט. ער האָט באשלאסן לויפן צו זיך אין דאָרף, פילייכט וועלן מיר זיך קענען אויסבאַהאַלטן ביי די קריסטן. מיר האָבן ניט פאַר־ שטאַנען, אז אלע וועגן זענען געווען באוואַכט פון פאָליציי, און ווי נאָר מיין מאן איז ארויס אין גאָרטן האָט אים גלייך אַ פאָליציסט איבערגענומען און דערשאָסן. אויך מיר האָט ער געווארנט, אַז ווען איך גיי ניט גלייך צוריק ווער איך דערשאָסן.

איך בין אריין אין א שכנות׳דיק הויז און צוזאמען מיט נאך מענטשן זענען מיר אריין אין אַ געוועלב און דעם איינגאנג פאַרשפאַרט מיט אַ שראנק. מיר זענען אזוי איבערגעליגן ביז 3 אַ זייגער בייטאָג, ווען די גויים האָבן זיך געלאָזט איבער די הייזער צו ראבירן וואס איז נאָך פאַרבליבן פון יידישן פאַרמעגן. צוקומענדיק צום געוועלב, האָבן זיי אַפּגערוקט די שראנק, אונדז ארויסגענומען פון דער באהעלטעניש און אונדז איבערגעגעבן דער פאליציי.

על אלה אני בוכיה,
עיני עיני יורדה מים!..

יוסף גיטערמאן, ז״ל

מיינע איבערלעבעניש

א י ך יוסף גיטערמאן, געבוירן אין יאָר 1910 אין שטעטל לודוויפאָל וואָלינער גובערניע, שרייב די דאָזיקע זכרונות פאַרן יזכור־בוך, כדי אַלע זאָלן ליינען און וווסן וועגן די גרויזאַמ־קייטן און שוידערלעכקייטן, וואס מערדערישע פעלקער זיינען באַאַנגעזען איבער יידן.

מיר זיינען געווען 9 קינדער אין שטוב: 5 שוועסטער און 4 ברידער. די שוועסטער האָבן געהייסן לאה, וויטיא, חנהצע, אידא און ראָניא. די ברידער זיינען געווען אהרן, גור־אריה, יחיאל און איך יוסף. גור־אריה איז אין יאָר, ווען ער איז געווארן בר־מצוה, געשטאָרבן (תמוז תרע״ה — 1915). אונדזער שטוב איז געווען אַ באַלעבאַטישע און אַ אַנגעזעענע אין שטעטל. איך בין געווען דער יונגסטער אין אונדזער פאַמיליע. מיר האָבן געלעבט זייער אָרעם, וויייל אונדזער פאָטער, אברהם־יצחק ב״ר יחיאל גיטערמאן, איז געווען דער אייניקער שפּייזער פון שטוב, וועלכער האָט שווער פאַרדינט און זייער וויניק, בכדי האָבן צענוג אויסצוהאַלטן די גרויסע משפחה.

די מוטער מרים, וועלכע האָט געשאַמט פון שטעטל סטעפאַן, אויך וואָליינער גובערניע, איז געווען פון אַ פיינער היים מיט אַ גוטער דערציונג. זי האָט אונדז דערצויגן אין אַ גוטן וועג פון יושר און ליבשאפט. ס׳געדיינקט זיך ביז היינטיקן טאָג די גוטע גליקלעכע צייט, וועו די מוטער פלעגט צונאנדנעמען אַלע קינדערלעך און שטענדיק ריידן צו אונדז מיט ליבע וואָרעמע רייד, דערקלערינדיק דער וועג פון ריכטיקער האַנדלונג פון אַ פיינעם מענטשן און זיין באַציונג צו אַלע מענטשן אָן אונטערשיד פון גלויבן, מיט וועלכע ער טרעפט זיך אין טאָגטעגלעכן לעבן. זייער אינטערעסאַנט און כאַראַקטעריסטיש איז געווען, אַז יעדער מאָל פלעגט זי האָבן נייע משלים צו דערווייזן די גוטע זאָכן, וועלכע האָבן געמאַכט אויף אונדז אַ גוטן רושם און טאָקי געגעבן פרוכט אין דער צוקונפט.

די שוואָכע פרנסה פונם פאָטערס פאַרדינסטן פלעגן שטענדיק באַלאַסטן אונדזער מוטער מיט גרויסע דאָגות, וועלכע האָבן אין לויף פון דער צייט געוומען ווירקן אויף איר געזונט, און צום סוף איר קראַנק געמאַכט, און אין יאָר 1929 האָט זי אונדז פאַרלאָזן און איז אוועק אין איר רויקער אייביקער וועלט. עס געדענקט זיך דער לעצטער מאָמענט פון איר שטאַרבן. זי איז געליגן אויף איר בעט אין די לעצטע מינוטן, און זיך געראַנגלט צווישן לעבן און טויט, קינדער זאָלן צוקומען צו איר. מיך האָט זי געבעטן איר דערלאַנגען אַ טרונק. זי האָט אַביסל געטרונקען און האָט אַ פאָל געטון אויף מיין האָרצן און איז געשטאָרבן. איך בין דאָן האָלט געווען 19 יאָר, אָבער דאָס האָט זייער שטאַרק געווירקט אויף מיר, און ביז היינט־צו־טאָג איז דאָס געבליבן אין מיין האָרצן אַלס איינע פון מיינע גרויסע איבערלעבענישן אין לעבן.

איך האָב זיך געלערנט זייער גוט, און וועז איך האָב געענדיקט די פּוילישע פּאָלקס שולע (פּאָווישעכנע), האָב איך זיך פּאַרשריבן אין דער האַנדלס־שולע אין ראָווונע. זעלבסט־פּאַרשטענדלעך, אז פון שטוב האָב איך געהאַט גאָר קלייַנע שטיצע, און האָב זעלבסט געמוזט זיך שאַפן מיטלען זיך אויסצוהאַלטן און לערנען. מיט פיל אַנשטרענגונג און ליידן האָב איך ג־ ענדיקט די האַנדלס־שולע, און וועז איך האָב געקריגן מיין דיפלאָם, האָב איך אַנגעהויבן ארבעטן אָלס בוכהאַלטער אין דעפּאָזיטן־באַנק, און דאָן האָט זיך מיין מאַטעריעלע לאַגע פיל אויסגעבעסערט. אין אַ צייט אַרום בין איך געקומען צוריק קיין לודוויפּאָל און דאָן בין איך אַוועק אַרבעטן אין וואַלד ביי עקספלאָאַטאַציע פון בוימער. ניט לאַנג האָט געדויערט און האָב זיך אויסגעלערנט די תורה פון בראַקעריי און געוואָרן אַ גוטער פּאַכמאַן, און דאָס איז טאַקי געוואָרן מיין הויפּט־פרנסה.

אין יאָר 1928 האָב איך התונה געהאַט מיט מיין אַ קוזינע מיטן נאָמען מלכה, אָפּגע־ שטאָמט פון דער פּאָמיליע וואָלדמאַן. ביי אונדזער שמחה האָבן אונדז גענפּלט מיין מוטער מרים, וועלכע איז געשטאָרבן אין 1929 און מיין פּרויס פּאָטער בנימין וואָלדמאַן, וועלכן באַנדיטן האָבן אים צוואַמען מיט אַ שוואָגער חייקל דערהרגעט דעם 20.6.1919. דאָן איז מלכה געווען בלויז 4 חדשים האָלט. מיין שוויגער בתיה איז נאָך דאָן געווען אַ יונגע פרוי און דער טויט פון מיין ברודער האָט זייער געווירקט אויף איר. זי האָט דאָן פּאַרשטאַנען איר הייליקע פליכט כלפי קינדער, האָט מיט שטאָלץ אָפּגעוואָרפן אַלע פּאַרשלאָגן פון פּאַרשידענע מענטשן, וועלכע האָבן זיך געווואָלט מיט איר פּאַרבונדן, בכדי איר העלפן אין יאָך פון זאָרגן אויפן טאָגטעגלעכן לעבן. מיט איר צווייטן ברודער מרדכי פיינמאן האָט זי געפּענט אַ יאָטקע און אזוי ארום געצויגן איר פרנסה. זי איז געפּאָלן אַ קרבן פון די נאַציס אין טאָג פון דער אַלגעמיינער פּאַרניכטונג.

איך מיט מיין פרוי מלכה האָבן געפירט אַ גליקליך לעבן, זייענדיג צופרידן מיט אונדזער חלק און האָפּנדיק צו זען נחת אין אונדזערע משפחות. אָבער מיטן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה איז אונדזער גליק פּאַרשווינדן און ס׳האָט זיך אָנגעהויבן אַ נייער לעבן. אין יאָר 1939, מיטן אָנקומען פון דער רויטער אַרמיי, האָבן זיך אָנגעהויבן נייַע רעגירונגס־ ארדנונגען. די רוסישע מאַכט האָט אויסגעפונען, אז מיין פּאָטער און מיינע צוויי ברידער אהרן יחיאל ווי אויך מיין שוועסטער וויטיא זיינען שעדלעך פאָר דער סאָוויעטישער מאַכט און, דעם 10.2.1940 האָט מען זיי פּאַרשיקט קיין סיביר. מיר זעלבסט האָט מען קיין ארבעט ניט געגעבן, און איך מיט מיין פרוי מלכה און אונדזער ניי געבוירענער זון בנימין האָבן פיל געליטן. אָבער אָלס אַ מענטש מיט אַ שטאַרקן ווילן און כאַראַקטער, האָב איך באַשטימט צו קעמפן און דערווייַזן זייער אומשולדיקייט.

איך האָב אנגעשריבן די לעבנסגעשיכטע פון מיין פּאָטער, שוועסטער און ביידע ברידער און געזונען וואָנדערן איבער שטעטלעך און דערפער, וועלכע האָבן געקענט אונדזער פּאַמיליע אלס ערליכע און גוטע מענטשן, און זיי האָבן אַלע געהאָלפן אויף דעם „פּריגאָוואָר". 650 חתימות האָב איך צונויפגעזאמלט פון מענטשן פון פּאַרשידענע נאַציאָנאַליטעטן — רוסן, אוקראַינער, פּאָלאַקן, דייטשן און יידן. דעם 27.3.1940 האָב איך איבערגעשיקט די דאָקומענטן אין די פּאָלגענדע ערטער:

1) צו סטאָלינען,

2) צו בעריען, הויפּט קאָמיסאַר פון ענ־קאַ־וויע־דע,

3) אין קרעמעל, קאַבינעט פון דער רעגירונג אין מאָסקוע. ניט באקומענדיק קיין שנעלן

אַנטוואָרט, האָב איך זיך געווענדעט צום הויפט פּראָקוראָר פון דער רעגירונג, אנפרעגנדיק זיך פאַרוואָס איך האָב ניט קיין שום ענטפער פון די אַלע אַנשטאַלטן, צו וועלכע איך האָב זיך געווענדעט וועגן באַפרייַען מיין משפחה.

זעלבסטפארשטענדליך, אַז דערלויבענדיק זיך צו קעמפן מיט דער סאָוויעטישער מאַכט, האָב איך זיך צוגעמען מיט מיין משפחה געשטעלט אין גרויס געפאָר פון אויסצושטיין פיל ליידן און עגמת־נפש. אָבער איך האָב ניט אַרייַנגעקלערט אין דעם, די הויפט פּראָגע איז געווען צו ראַטעווען די משפחה פון אירע ליידן, אַדער פאַראייניקן צוויי משפחות און צוגעמען ליידן. עס איז געווען ניט קיין לייכטער קאָמף אין לעבן, טרעטנדיק איבער שטעכעדיקע דערנער, וועלכע האָבן געשטרעבט דערשטעכן צום טויט אומשולדיקע אומגליקלעכע מענטשן.

פלוצלינג האָב איך באַקומען אַ מעלדונג זיך צושטעלן אין דער ענ־קאַ־וו־דע. מיין פרוי ווי אויך אַלע משפחה מיטגלידער האָבן געגומען ווייַנען און זאָרגן אַז מען גייט אונדז שוין אַרויסשיקן קיין סיביר. מיט גרויס האַרצקלאָפענישׂ האָב איך זיך געזעגנט מיט מיין פרוי און קליין קינד און מיט אַלע משפחה־לייט און בין אַוועק אין ענ־קאַ־וו־דע. קומענדיק אַהין האָט מען מיר געהייסן זיצן און מען האָט מיר דערלאַנגט אַ פאַפּיר און געזאָגט: שרייב אונטער און רעד ניט! איך האָב א ווייַלע געקלערט און געפרעגט אויף וואָס איך שרייב אונטער. דאָן האָבן זיי מיך בייַ אַנגעקוקט און אַרויסגענומען אַן אַנדער פאַפּיר און מיר פאָרגעליינט, אַז אויף אַ זיצונג אין קרעמעל איז באַאַנדלט געוואָרן מיין ביטע און ס׳איז באַשלאָסן געוואָרן, אַז מיין פאָטער מיט זיינע קינדער זיינען אומשולדיק אַרויסגעשיקט געוואָרן קיין סיביר, און לויטן באַפייל פון סטאַלינען ווערן זיי באַפרייט פון לאָגער און קענען זיך צוריקקערן אַהיים. אויך וועלן מיר דערלויבט זיי שיקן 2000 רובל אויף הוצאות הדרך. איך האָב דעם פאַפּיר אונטערגעשריבן און מיט פרייד אַוועק אַהיים. קומענדיק אין שטוב און אַנזאָגנדיק די גוטע בשורה, איז מיין פרוי אינגאַנצן צוטומלט געוואָרן אין אריין אין אַ היסטעריע פון גרויס פרייד. אַ צופרידענער מיטן אויסגאַנג פון מיין קאָמף, האָב איך ביי גוטע פריינט געשאָפן די 2000 רובל און געשיקט צום פאָטער מיט די קינדער. דעם 6.10.1940 זיינען זיי אַנגעקומען אַהיים אַון אונדזער אַלעמענס פרייד איז געווען ניט צו באַשרייבן.

די קריג ברעכט אויס

דעם 22.6.1941, ווען ס׳האָט אויסגעבראָכן דער קריג צווישן די דייטשן מיט די סאָוויעטן האָט זיך געענדיקט אונדזער פרייד. די רוצחישע נאַצישע אַרמיי האָבן באַזיגט די רויטע אַרמיי און האָבן אין אַ קורצער צייט באזעצט אונדזער געגנט. די אוקראַינער פון די אַרומיקע דערפער זיינען באַלד געקומען אין שטעטל און צוראַבירט דאָס גאַנצע פאַרמעגן פון די יידישע ווייַנונגען. אונדזער שטוב איז געווארן ליידיק און פוסט. די דייטשן האָבן געכאַפט פיל מענער און זיי פאַרנומען אויף צוואַנגאַרבעט און דערביי זיי שטאַרק געפּייניקט. איך געדענק גאַנץ גוט ווי נעבן בית־הספר „תרבות״ זיינען געזעסן פסח קעחטשער, מיין ברודער יחיאל און נאָך פיל יידן פון שטעטל און האָבן זיי געפּוצט די שיך און זיי האָבן דערביי געשלאָגן יעדן מיט שטעקנס. אלע זיינען געזעסן נעבן דער וואַנט פונם בערעזניאַקערס שטוב (אברהם קליינמאן)

און האָבן דעם ביטערן גורל געשלונגען מיט טרערן אין די אויגן. אַ טייל פון די מענער האָבן זיי פאַרנומען צום סלוטש, ווו ס'איז אריינגעפאלן אין וואַסער אַ דייטשע אויטאָ אין דער צייט וען די אַרמיי האָט זיך אריבערגעשיפט אויף דער צווייטער זייט סלוטש. זיי האָבן אייַנגעשפאַנט אַ 50—60 יידן אלס פערד און באַפוילן שלעפן דער אויטא. שלאָגנדיק דערביי מכות רצח מיט שטעקנס און מיט אייזנס. זיי האָבן גוט געוווסט, אַז די יידן וועלן דעם אויטאָ ניט אַרויסשלעפן, אָבער די כוונה זייערע איז געווען צו שפּאָטן פון די יידן און דערנידעריקן זייער כבוד און דערביי זיי טאָקי גוט אָנגערעכן די ביינער.

די לאָגע אין שטעטל ווי אויך דער הונגער איז געוואָרן שרעקלעך. די אוקראַינער, וועלכע זיינער געווען שטענדיקע איינווינער אין שטעטל, האָבן געגומן ארויסגעבן פאַרשידענע פאַראַרדנונגען וועגן יידישע איינווינער. ראשית, האָבן זיי צוגעגומען ביי יידן די בהמות און די פעלדער, וועלכע יידן האָבן פאַרמאַגט. זיי האָבן שטענדיק נאָר געקלערט ווי אזוי צו באַהאַנדלען דאָס ביסל יידישע באַפעלקערונג. אין יולי 1941 האָבן זיי אויסגעקליבן 6 מענער און 1 פרוי און זיי זיינען געווען די ערשטע קרבנות פון שטעטל. די פרוי איז געווען שרה'קע דעם כעלמערס (שרה אלט). די מענער זיינען געווען אליעזר פיינמאַן (לוזיע ריידניער), עקיבא זאַלצמאַן, עקיבא וואַסערמאַן, נפתלי, שאול (שיילע) וואַלמאַן און יעקב דאָניע ראבערס מאַן. מען האָט זיי באַנאַכט געגומען פון די הייזער און נעבן די פוילישע „מאַלקעס", וועלכע האָבן זיך געפונען 5—6 קילאָמעטער פונם שטעטל, האָט מען זיי דערהרגעט.

אַלע מענער פון שטעטל האָבן געאַרבעט אין די טאַרטאַקן און אין די וועלדער אַרום לחדוויפאַל. מיין פאָטער מיט זיין משפחה האָבן געווינט אין אַ שטוב, וועלכע האָט זיך געפונען אויפן וועג צווישן דעם דאָרף מיט דער שטאָט. אַרום דער שטוב איז געווען אַ שיינער וויינשל־גאָרטן און אַ גרויסער גאָרטן פון גרינוואָרג. אויפן בריק נעבן שטעטל פלעגט שטיין א נאַצישער פאָטראָל, ווייל אין שטעטל האָבן זיך געפונען פיל מיליטער און גרויסע מיליטערישע לייט. איך געדענק ווי אין א שיינעם פרימאָרגן איז געקומען צולויפן מיין שוועסטער און מיר מודיע געווען, אַז מען האָט אַרעסטירט מיינע ברידער אהרלען מיט יחיאלן, ווייל זיי זיינען איבערפאַלן דעם נאַצישן פאָטראָל. איך האָב פאַרשטאַנען, אַז סע ליגט אין דעם א גרויסע מיספאַרשטענדניש. דער פאַרזיצער פון לודוויפאָלער שטאָט־ראָט איז דאָן געווען אַ דייטש מיטן נאָמען גערינג. ער איז געווען אין לחדוויפאָל שוין 10—12 יאָר און איז געווען אַ לערער פון דער דייטשישער שפּראַך. איך בין אַ פאָר יאָר געווען זיין תלמיד און אזוי ארום זיך מיט אים באַפריינדעט. איך האָב זיך דאָן געוועדעט דירעקט צו אים און מיט זיין הילף און נאָך אַ שטרענגער אויספאַרשונג איז מיר געלונגערן צו באַפרייען מיינע צוויי ברידער פון די נאַצישע העגט, וועלכע האָבן זיי געזאָלט אינם זעלבן טאָג 5 אַזייגער פאַרנאַכט טויטן.

דער נעטאָ

אין מאַנאַט סעפטעמבער 1941 האָט מען געגומען איינפירן אין לחדוויפאָל אַ געטאָ. אַ געוויסער טייל פונם שטעטל, וועלכער האָט זיך געצויגן לענג אויס דער פאַראַמסקער גאַס (דריטער מאַי גאַס) און האָט ארומגענומען די קאַרעצער גאַס (קאַשציעלנע גאַס) און אַ טייל פון די אונטערשטע גאַסן ווי רזעמעסלניטסע גאַס און אנדערע. אין דעם טייל שטעטל האָבן

געווינט די בעלי־מלאכות פון פארשידענע פאכן, ווי שניידערס, שוסטערס, זאגאטאווש־
שיקעס, א פריזירער, בעקערס און פיל אנדערע פאכלייט. זעלבסטפארשטענדלעך, אז די געגנט
איז געווען די ארמסטע און די הייזער זיינען געווען אלטע און צובראכענע, נאר א טייל פון
זיי זיינען געווען נייע, ווען וועלכע זיינען אויסגעבויט געווארן נאך דער שריפה פון יאר 1918,
ווען גאנץ לודוויפאל איז אפגעברענט געווארן. דער יודנראט האט דאן געשיקט די יידישע
איינוווינער צו ארבעטן ביים געטא, דאס הייסט מען האט ארומגעצוימט פאר זיך זעלבסט א
געטא. מען האט געמאכט א הויכן פארקאן פון ברעטער און א 10 מעטער ווייטער האט מען
געשטעלט הויכע אייזנס מיט פיל געדיכטע צוימען פון שטעכעדיקן דראט, כדי די מענטשן פון
געטא זאלן ניט קענען אנטלויפן.

אין א קאלטן רעגנדיקן טאג פון סוף סעפטעמבער און אנפאנג אקטאבער 1941 יאר
האבן די אוקראינישע מערדעררישע פאליציי, מיט פיל פרייוויליקע מיטהעלפער, ווי אויך די
דייטשישע זשאנדארמעריע, געגומען אלע יידישע איינוווינער פון לודוויפאל און זיי פארשפארט
אין געטא.

א געוויסער חלק פון די יידישע הייזער זיינען באזעצט געווארן פון די מערדעררישע
אוקראינער. דאס שטעטל איז געווארן א מדבר, פוסט, ליידיק און שרעקליך. דער הויפט
שטורם־פירער דאס הייסט דער קאמיסאר, איז געווען א דייטש מיטן נאמען נורגאל. דער רוצח
האט בלויז געזוכט עפעס וואס א סיבה בכדי צו קענען הרגענען א יידן, און אזוי ארום האט
ער טאקע פיל יידן געהרגעט.

די מענער, ווי אויך די יונגע פעאיקע פרויען, פלעגט מען נעמען אויף צוואנגס ארבעט.
מען האט דאן געמאכט א שאסיי פונם דארף גרויס־סטעלישט ביז צום שכנותדיקן שטעטל
בערעזנא. די עלטערע פרויען און מענער מיט די קליינע קינדער זיינען געבליבן פארשפארט
אין געטא, הילפסלאזע, דערשלאגענע און פול מיט פחד. יעדער פערזאן פלעגט קריגן 100
גראם ברויט אויף א מעת־לעת און געמוזט דערמיט לעבן און שווער ארבעטן. יעדער פערזאן,
וועלכער איז געווארן אפגעשוואכט און אנגעהויבן שוואך צו ארבעטן, פלעגט אים דער קאמיסאר
גורגאל תיכף הרגענען אויפן פלאץ. אזוי למשל האט ער איינמאל דערהרגעט לייבעלע טראצקי
(קעק) א יונג פון א יאר 16—18, וועלכער איז געווען יאסל דעם הארבאטן שוסטערס זון. מען
האט אים אויפן פלאץ פון דער ארבעט באגראבן און דער קאמיסאר האט באפוילן, אז אלע
גויים מיד די פערד און וועגענער, וועלכע האבן געבראכט די זאמט צום שאסיי, זאלן פארן
איבערן קבר און אזוי ארום אויסגלייכן דער קבר מיט דער ערד, אז מען זאל ניט ווסן וו
דער יונגל ליגט. א צווייטן מאל האט ער באמערקט ווי א יידישע מיידל מיט א פאר אוגערקעס. ער האט
אים נאכגעשפירט און אים ארויסגעשאסן 5 קוילן פון א רעוואלווער. אט אזוי האט דער רוצח
זיך נוקם געווען אין די יידן, אויסנוצנדיק פארשידענע סאדיסטישע שטיק.

די גאָלדענע נאַבט

דעם 14.4.1942 האָט מען פראָקלאָמירט אין געטאָ די גאָלדענע נאַבט. דאָס שטעטל איז געווען ארומגעגערינגלט מיט פיל אוקראַינישע פּאָליציי, און דאָן האָט מען געפּענט די טויערן פון געטאָ און געהייסן אַלעמען גיין צו זיך אין שטוב ארויסגראָבן די גאָלד זאָכן מיטן גאַנצן ביסל האָט, וואס מען האָט פאַרמאַגט, ברענגען עס אין געטאָ און אָפּגעבן דער דייטשישער מאַכט. אין פאַל ווען עמעצער וועט ניט אויספירן דעם באַפייל פון קאָמיסאָר וועט מען אים צוואַמען מיט זיין גאַנצער משפּחה דערשיסן. פאַרשטייט זיך, אַז אַלע האָבן דעם באַפייל אויסגעפירט, מיטן אוועקגעבן דאָס ביסל גוטס האָט זיך אויסגעלאָשן ביי אַלעמען דער לעצטער פונק פון האָפענונג, ווייל יעדער איינער האָט די גאָלט זאָכן געהאַלטן מיט דער האָפענונג צו ראַטעוון דעם לעבן. הילפסלאָזע און פאַרפלאָגטע איז מען געבליבן צוריק אין געטאָ. די מאַנאַטאַנע טעג פון דעם פאַרביטערטן לעבן זיינען ווידער גלאַפּן מיט שטענדיקן פחד אין די הערצער און מיטן געראַנגל צווישן טויט און נישטיקן טעגלעכן לעבן. ווידער איז מען געגאַנגען צו דער ארבעט אויפן שאָסיי, דעוואַרטנדיק דעם טאָג פון דער ליקווידאַציע פון געטאָ. אויך יעדן פּנים איז געווען אויסגעדרוקט די פאַרביטערונג און הילפסלאָזיקייט אין שום לוסט צום לעבן.

אלס אויסנאַם איז געווען מיין פאַטער עליו השלום מיט די אנדערע קינדער, וועלכע זיינען ניט געווען אין געטאָ. דאָס איז געווען אַ דאַנק דעם ווילן פון די גויים פון גרויס־סעלישטער דאָרף, וועלכע האָבן זיי ליב געהאַט, און וועלנדיק זיי אָפּדאַנקען פאַר דעם גוטס פון אַלע יאָרן וואס זיי האָבן געטון פאַר זיי, האָבן זיי פאַרלאַנגט פון די דייטשן זיי לאָזן אין זייער שטוב, און אַזוי איז עס טאַקי געווען. מיין פאָטער אברהם־יצחק גיטערמאַן איז שוין דאָן אַלט געווען 74 יאָר. פון אַלע שלעכטע איבערלעבענישן איז ער קראַנק געוואָרן אויפן האַרצן און דעם 7־טן טאָג פּסח איז ער געשטאָרבן. מיט דער הילף פון די גויים האָט דער קאָמיסאָר דערלויבט אַ מנין מענטשן אַרוייסגיין פון געטאָ. אַ געוויסער גוי האָט געגעבן זיינע פערד מיטן וואָגן און מיר דריי זין האָבן אים געבראַכט צו קבר־ישראל אויפן יידישן בית־הקברות פון לודוויפּאָל. אַלע מענטשן האָבן פיל געריידט וועגן דעם מזל פון מיין פאָטער.

די ליקווידאַציע

דעם 25.8.1942, וועו מיר האָבן שטילערהייט אָפּגעדאוונט און געזאָגט קדיש נאָכן פאָטער, האָבן מיר מיט אַמאָל דערזען, אז מיר זיינען ארומגעגרינגלט פון דייטשן און אוקראינער. דאָס איז געווען אַ זומערדיקער פרימאָרגן, וועו מען האָט ליקווידירט די געטאָ. אַלע מענער האָבן זיך צולאָזן אין פאַרשידענע ריכטונגען, בכדי צוצוקומען צו פרוי און קינדער. איך האָב זיך שנעל א לאָז געטון צו מיין שוויגערס הויז, וו מיר האָבן געווינט, געגומען אויף די העגט מיין קליינעם זון בנימין און אים שנעל אנגעטון. מיין פרוי מלכה האָט געגעבן דעם קינד אַ קאַרטאָפל אין העגטל און זיך געלאָזט פאַרשווינדן פון שטוב. וועו איך האָב געפּענט דער טיר איז געשטאַנען דער פאַרטרעטער פונם שטאַט־ראָט פאַרזיצער א. מעלניק און געזאָגט

צו אונדז: „מען גייט שלאָפן, טוט פאָר זיך עפעס!"... מיין שוויגער בתיה וואָלדמאָן האָט געהאַלטן אין איר האַנט דאָס עלטערע טעכטערל פון איר שוועסטער גאָלדע פיינמאָן און מיט טרערן אין אויגן געזאָגט צו אונדז: „זייט געזונט, מיינע ליבע קינדער, איך וועל מיט אייך ניט גיין, גאָט זאָל אייך העלפן!"... מיר זיינען אָוועק צווישן די הייזער און עס איז אונדז געלונגען צוקומען ביזן סוף פון דער 3־טער מאַי גאָס. דאָרטן האָבן מיר זיך אָנגעטראָפן אויף אַ אוקראיניש פאָליצאַנט, וועלכער האָט אונדז ניט געלאָזט פאָרלאָזן די שטאָט. עס האָט ניט געהאָלפן קיין בעטן און מיר האָבן זיך געמוזט אומקערן צוריק אין געטאָ. אָבער אויפן וועג האָבן מיר באַמערקט, אַז דער רוצח איז ניט געבליבן. דאָן האָבן מיר באַהאַלטן אונטער אַ האָרבע וועלכע איז געווען אויפן גאָרטן פון וואָלף פיינמאָן און אברהם קאָלאָמיצער שטוב.

מיר זיינען אָפגעליגן אַ געוויסע צייט און געזען אלע רוצחים, וועלכע האָבן אומגעריגלט די געטאָ. ארומקוקנדיק זיך, אַז אונדזער באַהעלטעניש איז זייער נאָריש, זיינען מיר ארויף אויפן בוידעם פון אַ שטעלכן און זיך אָרומגעשטעלט מיט ליידיקע קעסטלעך פון זייף. ניט וויים פונם שטעלכן זיינען געשטאַנען צוויי אוקראַיניש פאָליציאַנטן און געהיט דעם וועג, וועלכער האָט עפּפירט אויף דער פלעסע צום טייך סלוטש און צו די וועלדער, בכדי יידן זאָלן ניט קענען אָנטלויפן פון שטעטל. מיר האָבן געהערט זייער געשפּרעך צווישן זיך: „לאָמיר שוין גיין, סע איז יעצט האָלב אייגס און מיר זיינען הונגעריק. וואָס קען דאָ זיין, ס'וועט אָנטלויפן אַ ייד, טשאָרט ס'נים!"... און זיי האָבן פאָרלאָזן זייער שמירה. מיר זיינען געליגן אויפן בוידעם, הערנדיק ווי מען פירט שוין דעם עולם פון געטאָ אַרויס פון שטאָט צו די גריבער. אָלע זיינען געגאַנגען מיט אַ שטילן געוויין און אַן שום וויידערשטאנד צו דער הייביקער רו. גלייכצייטיק האָבן מיר געהערט די ווילדע בעסטיאָלישע געשריין פונם קאָמיסאַר נורגאל, וועלכער האָט אָנגעפּירט מיט דער גאַנצער אַקציע.

אַרום 3 נאָכמיטאָג איז פלוצלינג ארויף צו אונדז אויפן בוידעם אַ אוקראַינקע מיט אַ שיקסעלע פון אַ יאָר 10. ווען זי האָט אונדז דערזען האָט זי זיך זייער דערשראָקן, אָבער זי איז געווען מיינע אַ באַקאַנטע וויייל איר מאַן האָט געלערנט מיט מיר צוואמען אין שולע. איך האָב פאָרשטאַנען, אַז מיר זיינען אין אַ געפאר, האָב איך געזומען מיין פּרוי און זון און זיך געגרייט פאָרלאָזן דעם פלאַץ. די אוקראַינקע האָט זיך פלוצלינג אנגערופן צו מיר: „יאָסקו! איך שווער דיר, אז איך וועל אייך ניט אויסגעבן, דו ביסט דאָך געווען קוראָנ און צוזאמען געלערנט מיט מיין מאַן. אויך דאָס מיידעלע וועל איך האַלטן מיט זיך ביז איך וועל איר אָפּפּירן צוריק אין דאָרף, כדי זי זאָל קיינעם ניט דערציילן פון אייך, און זאָל אייך אייער ליבער גאָט העלפן".

דערווייל האָט אונדזער קליינער זון געזומען בעטן עסן, אָבער מיר האָבן ניט געהאָט וואָס אים צו געבן. האָט ער געזומען וויינען און פון מאָטערניש איז ער איינגעשלאָפן. מיר זיינען געליגן אייגעטולידט אלע צוזאַמען הונגעריק, האָפענונגסלאָז און אומבאשיצט, וואָרטנדיק אויף דער שפּעטער נאַכט, בכדי צו פאָרלאָזן דעם בוידעם און אַרויס פון די גרענעצן פונם שטעטל. דאָן איז אונטערגעקומען אנדריי לעווקעס פרוי נאָעמט צום פלאַץ ווו מיר האָבן זיך געפונען. איך בין אַראָפּ צו איר און איר געבעטן, אַז זי זאָל געבן עפעס עסן פאַרן קינד. האָט זי געבראַכט אַ ליטער מילך מיט אַ האַלבן שווארצן ברויט און אונדז געגעבן. פון גרויס הונגער און דאָרשט האָט דאָס קינד אויסגעטרונקען דעם ליטער מילך אויף אָמאָל און מיר האָבן פאָרלאָזט די שטוב.

מיר דאַטעווען זיך

מיר זיינען אַוועק אונטער יחזקאלס אַלייניצע אין די „טיטשקאָווע פאַסאַלעס" ווו מיר זיינען אָפּגעזעסן ביז אַ זייגער 12 בייגאַכט. דערווייל האָב איך זיך דערשלאָגן צו אונדזער שטוב און האָב פון דאָרט אריסגענומען אַ ווינטער פעלצעלע פאַרן קינד און נאָך עטלעכע זאַכן. ארום 12 בייגאַכט האָבן מיר זיך געלאָזט גיין דורך דער פלעסע צום טייך סלוטש. מיר זענען שוין געווען אַ אנדערטהאַלבן קילאָמעטער פון שטעטל וועו מיר האָבן פלוצלינג באַמערקט ווי עמעצער לויפט נאָך אונדז. מיר האָבן זיך דערשראָקן, איינגעקוקט און געזען, אַז דאָס איז מיין פרויס ברוידער יוסף וואָלדמאַן. מיר האָבן צוגעווארט אויף אים און צוזאַמען זיינען מיר אַראָפּ צום סלוטש. ניט ווייט פון דעם פלאָץ, נעבן די פוילישע מיליטערישע באַראַקן, האָבן זיך געפונען די לודוויפּאָלער יידן ניט ווייט פון גריבער, אין וועלכע מען האָט זיי צוריקגעגרן פרי אומגעבראַכט, נעבן ברעג פון סלוטש. אין דעם ערויש פון שטילן לויפנדיק וואַסער, האָבן מיר צוזאַמען געוואַנדערט 8 קילאָמעטער, ביז מיר האָבן זיך דערנענטערט צו אַ פלאָץ ווו דאָס וואַסער איז געווען נידעריק, מיר זענען אין די קליידער אַריין אין טייך, כדי זיך דערלאַנגען צום צווייטן ברעג טייך. מיר זיינען געווען אין גרויס געפאָר, ווייל דאָס איז געווען אַ מאַמענט, ווען די פויערים האָבן אַראָפּגענימען דאָס גראָז פון די לאָנקעס, אבער מיר האבן געהאָט אַ ביסל מזל, וואָס די פויערים האָבן אונדז באַמערקט אין מיטן טייך און אונדז געלאָזט צורוי.

נאָסע און ציטערנדיק פון קעלט זיינען מיר צוגעקומען צום דאָרף ווילין. די גאָלדענע וואַרעמע זון־שטראלן פון פרימאָרגן האָבן באַלויכטן די ערד און גערופן די מענטשן צום טאָג־טעגליכן געראַנגל פאַרן לעבן. אונדז אָבער איז אין דעם שיינעם נאַטור־בילד געווען זייער הושכדיק, ניט ווווסנדיק וווהין זיך צו קערן און וועגדן. מיט גרויס פחד זיינען מיר צוגעקומען צו אַ גוי אַנשאָן דער שניידער, וועלכער איז געווען מייגער אַ גוטער באַקאַנטער. מורא האָבנדיק טאָמער וועט מען אונדז כאָפּן ביי אים אין שטוב, וואָס דאָן קומט אים מיט זיין משפחה טויט־שטראָף, האָט ער אונדז געזאָגט, אַז ביי אים אין שטוב געפונט זיך פאַליציי און האָט אונדז געבעטן זיך דערווייטערן פון זיין שטוב. ס׳זיינען דאָן געווען די פרימאָרגן שעהן, וועו די פאַסטוכער האָבן געטריבן די בהמות אויף די פעלדער און דער דורכגאַנג צו אַ צווייטן פלאָץ איז געווען געפערלעך. קעגן זיין אייגענעם ווילן האָט ער אונדז דערלויבט צו ווארטן אַ שעה צייט ביז ס׳איז געווארן אַביסל פרייער דער וועג. מיר האָבן זיך אַריינגעלאָזט אין די גרינע געראטענער און מיר זיינען צוגעקומען צו אַן אָנדער באַקאַנטן גוי, איוואַן מעלניק, מיט אַביסל אַ איידעלערן כאַראַקטער. ער מיט זיין מוטער סטעפאַנינע האָבן אונדז אויפגענומען מיט פריינטשאַפט. זיי האָבן אונדז ארויפגענומען אויפן בויידעם, געבראַכט עסן און אונדז געלאָזט דאָרט בלייבן דעם גאַנצן טאָג. זעלבסט זיינען זיי אַוועק אין פעלד צו דער אַרבעט. מיט זיי איז אויך אוועק דער אוקראַיניישער פירער פון די באַנדעס — באַנדעראַ, וועלכער האָט זיך געפונען ביי זיי אין שטוב. דער באַנדיט האָט אונדז ניט געטון קיין שלעכטס צוליב דעם בעטן פונם גוי מיט זיין מוטער, וועלכע האָבן אים אויסבאַהאַלטן פאַר די דייטשן, וועלכע האָבן אים ארומגעזוכט.

דער טאָג איז שנעל פאַריבער, ווייל פון גרויס מידקייט, פחד און וואַנדערונג זיינען מיר איינגעשלאָפן. פאַרנאַכט, וען זיי זיינען געקומען פון דער פעלד־אַרבעט, האָט אונדז איוואַן מעלניק געפרעגט וואס מיר דענקען צו טון, ווייל ער האָט מורא אשער וועט באַנדעראַ דאָך קומען מיט אַ באַנדע און אונדז הרגענען. איך האָב אים געבעטן ער זאָל אונדז געבן אַ ביסל

שפייז און אונדז העלפן ארויסגיין פון דאָרף אין וואַלד אריין. מיר האָבן אָפגעגעסן אָוונט־ברויט, האָבן באַקומען אין אַ טאָרבע 3 ברויט, אַ ליטער מילך, אַ שטיקל פוטער, אָביסל זאַלץ און דעסט גלייכן. מיר האָבן זיך געזעגנט מיט סטעפאַנינען, געדאַנקט פאַר אלעס און צוזאַמען מיט איוואַנען אָוועק דורך די פעלדער און צוגעקומען צום וואַלד. דאָרט האָבן מיר זיך געזעגנט מיט איוואַנען און ער איז פון אונדז פאַרשוווונדן.

איך און מיין פרוי מלכה, אונדזער קליינער זון בנימין און איר ברודער יוסף וואַלדמאַן זיינען זעלבסט געבליבן אין וואַלד צווישן די טונקעלע שאָטנס פון די הויך געוואַקסענע רויטער, וועלכע האָבן אין דער שטילקייט פון דער נאַכט געוואַשן זייערע צווייגעלעך אין די שטראַלן פון אויפגעגאַנגענע קאַלטער לבנה. מיר זיינען אזוי געזעסן אַ היבשע צייט, צוהערנדיק זיך צו יעדער גרויש אין שרעק ניט וועלנדיק בלייבן נאָענט צום אוקראַינישן דאָרף וויליע, זיינען מיר אָוועק אין וואַלד וואַנדערנדיק מיט זייטיקע וועגן צו אַ דאָרף פון פאַליאַקן־מאַזורן, בראַניסלאַווקא. יוסף וואַלדמאַן האָט געטראָגן די פראַדוקטן און איך האָב געטראָגן דאָס קינד, וואָס איז איינגעשלאָפן אין מיינע אַרעמס. אָפגייענדיק אַ וועג פן 25 קילו־מעטער, זיינען מיר ענדלעך אנגעקומען צו די ערשטע הייזער פון בראַניסלאַווקא. דאָרט האָט געווויינט אַ מאַזור מיטן נאָמען אַנטאַני בראַנאָוויצקי, וועלכער האָט מיר, בעת דער רוסישער אָקופּאַציע, געאָרבעט אַ לענגערע צייט אין די וועלדער. איך האָב אים פיל געהאָלפן און אים געלערנט צו וועדן אַ בראָקער. מיר זיינען שטיל צוגעקומען צום שייער זיינעם, אריין אינ־וויניק און אַרויף אויפן הייי זיך איינגראָבנדיק אין דעם.

אין פרימאָרגן, וועו זיין מוטער פראַניע איז געקומען מעלקן די בהמות, בין איך שטילערהייט צוגעקומען צו איר און איר געזאָגט גוט־מאָרגן. זי איז דערשטוינט געווארן פון מיין פלוצלינכן דערשיינען, אָבער מיט אַ שמייכל זיך געפרעגט אויף מיין פרוי מיטן זון. וועו איך האָב איר געזאָגט, אַז זיי געפונען זיך אין שייער, האָט זי זיי געננומען אין שטוב אַריין און זיי באַהאַלטן אין אַ קליינעם צימער, בכדי וועו די קינדער פון שטוב וועלן אויפ־שטיין זאָלן זיי זיי ניט זען. איך מיט יוסף וואַלדמאַן זיינען מיר אָוועק אין וואַלד, וועלכער איז געווען ניט וווייט פון שטוב. שפעטער האָט אַנטאַני אונדז געבראכט אָביסל שפייז אין וואַלד אריין. אין אָוונט האָבן מיר זיך צוריקגעקערט אין שייער צו שלאָפן, אָבער מלכה מיטן קינד זיינען געבליבן שלאָפן אין חדר. אָזוי האָט זיך עס געצויגן אַ 5—6 טעג. מיט אַמאל האָבן די אוקראַיניש פאָליציי פונם דאָרף ביסטריץ אָנגעהויבן קומען אין דער געגענט פון בראַניס־לאָווקא און מיר אַלע צוזאַמען האָבן געמוזט זיך פאַרשטעקן טיף־טיף אין וואַלד.

עס איז געווארן ערגער, און עס איז שווער געווארן בערנגען אונדז אָביסל שפייז. און דעם 19.8.42, דאָס איז געווען אַ שבת־צו־נאַכט, האָבן מיר פאַרלאָזן דעם פלאַץ און אווועק אין אַ כוטאָר ניט וווייט פון בראַניסלאָווקא. דאָרט האָט געווויינט אַ מאָזור מיטן נאָמען אָדאַם דמבאָווסקי, וועלכער האָט שטענדיק געאָרבעט אין די וועלדער אַלס וועכטער בעת איך האָב געאָרבעט אַלס פאַראַנטוואַרטלעכער איבער דער עקספלאָאַטאַציע. ער איז געווען אַ אַרעמער מאַן און גזהאָט אַ פרוי מיט צוויי קינדער. איך פלעג אים שטענדיק גוט באַהאַנדלען און זאָרגן, אַז ער זאָל האָבן צו שפייזן זיין משפחה. אין דער נאַכט פון שבת, וועו מיר זיינען נאָך פיל וואַנדערונגען געקומען צו זיין שטוב און אים אויפגעווועקט, האָט ער מיט פרייד אַ געשריי געטון צו זיין פרוי: יוסף מיט זיין משפחה לעבט, זיי זיינען נעבן אונדזער שטוב. זיי האָבן אונדז אַריינ־גענומען אין שטוב, געמאַכט עסן, אָנגעווארמט וואָסער און מיר האָבן זיך אַלע אַרומגעווואַשן און זיך געלייגט שלאָפן. צו מאָרגנס פרי זיינען מיר אַרויף צו אים אויפן בוידעם, וווּ ס׳איז געווען צוגעגרייט פאַר אונדז אַ פלאַץ אין הייי. מיר זיינען אָפגעווען ביי אים אַ צוויי וואָכן

צייט. אין עטלעכע טעג אַרום איז אַנגעקומען צום זעלבן אָדאָם יצחק שמיין מיט זיין פרוי בריינדל, וועלכע זיינען אויך פריינדלעך אויפגענומען געוואָרן און מיר האָבן צוואַמען פאָר־ בראַכט בערך 10—12 טעג. דער אָדאָם דעמבאָווסקי איז ווי שוין דערמאָנט געווען אַ ארמער און האָט ניט געקענט אונדז אַלעמען אויסהאַלטן. די משפחה שמיין האָבן פאַרלאָזן דעם פלאַץ און אַוועק אין דאָרף מאָקרין צו זייערע באַקאַנטע גויים. איך ווידער פלעג יעדן פרימאָרגן, ווען ס׳איז נאָך געווען פינסטער, אוועקגיין אין דאָרף בראָניסלאָווקא און בעטן ביי די גויים שפייז. זיי האָבן פאַרשטאָנען, אַז מיין משפחה לעבט און געפונט זיך ביי דעמבאָווסקין, אָבער מען האָט מיר ניט געפרעגט וועגן זיי. איך זעלבסט פלעג אָפטמאָל ביי זיי און פלעג נאָך קריגן ברויט, מילך, פוטער, פאַסאָליעס, קאָרטאָפל און דאָס אַלעס פלעג איך שלעפן מיט זיך אין וואַלד, און ערשט אין אָוונט פלעגט איך אַלעס ברענגען צו דעמבאָווסקין, בכדי זיי זאָל זיין לייכטער אונדז אויסצוהאַלטן.

אַזוי האָבן מיר געלעבט דעם ערשטן חודש נאָך דער ליקווידאַציע פון דער געטא. ווען ס׳איז געקומען ערב יום־כיפור האָבן מיר זיי געבעטן, אז זיי זאָלן גרייטן עסן בלויז פאַרן קינד און מיר, די עלטערע וועלן פאַסטן. יום־כיפור אויף דער נאַכט האָבן מיר פלוצלינג געהערט, אַז מען שיסט ניט ווייט פונם שטוב. מיט איין מאָל איז ארויפגעקומען אַדאָם צו אונדז אויפן בוידעם און דערציילט אז אויף דעם זעלבן כוטאַר האָט זיך באַהאַלטן אַ געוויסער ד״ר יאַכניוק פון קאָסטאָפאָל, וועלכער האָט אין באַגלייטונג פון אַ גוי פונם כוטאַר זיך געוואָלט דערלאַנגען צוריק קיין קאָסטאָפאָל, אָבער אין לודוויפאָל האָט מען זיי ביידע געכאַפט. דעם ד״ר יאַכניוק, וועלכער איז געווען אונדזער קרוב, האָט מען דערמאָרדעט און דעם געפאַנגענעם גוי האָט מען געברענט אויפן כוטאַר, אַז ער זאָל זיי צייגן ווו עס געפונען זיך נאָך יידן, אויב ניט וועט מען אים אויך הרגענען. אין דער נאַכט איז פונקט געווען אַ חתונה אויפן כוטאַר און ווען די גויים האָבן דערזען די פאָליציי האָבן זיי זיי פאַרפירט אויף דער חתונה, ווו זיי האָבן זיך אַנגעשיכורט און גענומען שיסן. מיר האָבן באַשלאָסן צו פאַרלאָזן דעם גוטן פלאַץ און אַוועק אין וואַלד, בכדי מען זאָל אונדז ניט כאַפן. אָדאָם מיט זיין פרוי האָבן אונדז אַרייַנ־ געלייגט אין אַ טאַרבע 3 ברויט און אַנדערע שפייז, איך האָב גענומען דעם זון אויף די הענט און מיר האָבן פאַרלאָזן די שטוב. ער מיט זיין פרוי האָבן אונדז באַגלייט און ווען מיר זיינען געקומען נאָענט צום וואַלד האָבן זיי זיך מיט אונדז צוקושט און מיר זענען זיך צוגאַנגען. די נאַכט איז געווען אַ אסיענדיקע און אַ קאַלטע. מיר זיינען אַפגעגאַנגען עטלעכע קילאָמעטער און מיר זיינען געבליבן זיצן אין חושכדיקן וואַלד, ניט זענדיק ווו צו גיין. מיט אַ מאָל האָט דאָס קינד גענומען וויינען. מיר האָבן דערפילט, אַז ער ברענט מיט פיבער, ווייל ער איז קראַנק געוואָרן. צו מאָרגנס פרי האָבן מיר געוואַנדערט וויטער און מיר זיינען אַנגעקומען אין דאָרף סיפקעס.

ווען די פויערים האָבן אונדז דערזען, האָבן זיי אונדז דערציילט, אַז מיט אַ טאָג פריער האָבן זיך דייטשן געשלאָגן מיט רוסישע פאַרטיזאַנער און זיי דערוואָרטן יעדער רגע, אַז די דייטשן זאָלן קומען פאַרברענען דאָס דאָרף. זיי האָבן אונדז געצטהט דעריבער, אַז מיר זאָלן זיך דערווייטערן פונם דאָרף. ס׳איז געווען יום־כיפור און מיר זיינען געווען אָפגעשוואַכט פונם תענית; צו דעם זיינען מיר געווען זייער אומרוהיק פון דער קראַנקהייט פון אונדזער זון און בכלל צוטומלט, וואָס ס׳איז ניטא קיין פלאַץ וווּ זיך הינצוטון. מיט פיל פחד און ציטערניש האָבן מיר פאַרלאָזט דעם דאָרף. אַריינקומענדיק אין וואַלד, האָבן מיר געהערט אַ גערויש פון מענטשן רייטנדיק אויף פערד. מיר האָבן באַווייזן זיך אַריינווארפן אין דראָפעשט־ שאָן, וועלכער איז געוואָקסן אין ביידע זייטן פון וועג. עס האָט אונדז זייער געשטאָכן, ווייל

די צווייגן פונם דראָפעשטשאָן האָבן שטעכענדיקע נאָדלען. ניט לאַנג האָט געדויערט און ס׳זיינען אָנגעקומען 6 רייטערס, און וועו זיי האָבן זיך דערנענטערט צום פלאָץ ווו מיר זיינען געליגן, האָבן די פערד געמומען דרייען מיט די קעפ און שנאָרן מיט די נעז, אָבער די רייטער זיינען געווען אַריינגעטון אין אַ געשפרעך און האָבן ניט גלייגט קיין אַכט אויף אונדז און זיינען פאָריבער דעם פלאָץ. אונדזערע שרעק מיטן האָרץ קלאָפענדיש אין דעם מאָמענט איז ניט געווען צו באַשרייבן. וועו זיי זענען פאַרשווינדן, האָבן מיר שנעל פאַרלאָזן דעם פלאָץ און אריין אין וואַלד. מיר האָבן זיך אין וואַלד אויסבאַהאַלטן ביז אוונט און געמומען ווידער זיך דערנענטערן צום סוף וואָלד, בכדי געפונען אַ שטוב זיך צו אינפאָרמירן וועגן וואָס ווייטער צו טון. מיר האָבן דערזען אַ פייער פון אַ שטוב ניט ווייט פונם וואַלד. בגניבה און מיט שרעק זיינען מיר צוגעקומען צום שייער פון שטוב.

אַ פאַרבינדונג מיט פאַרטיזאַנער

מיר האָבן ארויסגענומען אַביסל שפייז און מיר האָבן געגעסן, אָבער דאָס קינד האָט גאָרניט געמומען אין מויל אַריין און האָט נאָר געקרעכצט פון שמערצן. מיט אַמאָל האָט זיך באַוויזן נעבן אונדז די טאָכטער פונם פויער, וועלכער האָט געווינט אויף דער פלאָץ. זי האָט אונדז געבעטן אַריינגיין צו זיי אין שטוב, ווו מען האָט אונדז געמומען אויספרעגן פון וואָנען מיר שטאַמען און אזוי ווייטער. איך האָב דעם פויער באַקאַנט געמאַכט פון אַלעס. דאָן האָט ער מיר געזאָגט, אַז ער הייסט אַדאָם ס׳עדלעצקי, און אַז ער האָט אַ פאַרבינדונג מיט פאַרטיזאַנער. מאָרגן וועט ער זיך טרעפן מיט זיי און וועט פועלן, אַז מען זאָל אונדז צונעמען צו זיי. ער האָט מיר דערציילט, אַז ביי די פאַרטיזאַנער געפונן זיך שוין פיל יידן פון לודוויפאָל, בערעזנע און פאַרשידענע אָנדערע געגענטן. דער פויער האָט אויסגעפלאָכטן פאַסטעלעס פאַר מיר מיט מיין פרוי און דערלויבט אונדז אַלעמען זיך אַרומוואַנדערן. מיר האָבן אים דערפאַר באַגוטיקט מיט אַ וויסער גוטע ציך פון אַ קאָלדרע, וועלכע מיר האָבן געהאַט מיט זיך. וועו די פאַרטי־זאַנער זיינען ניט געקומען צו אים, האָט ער אונדז געוויזן דעם וועג ווי אזוי צו קומען צו זיי, אָנזאָגנדיק אונדז, אַז מיר זאָלן ניט אויסגעבן, אַז ער האָט אונדז געשיקט. ניט וועיט פון דעם פלאָץ האָבן מיר אָנגעטראָפן אויף דער וואָג, וועלכע האָט אונדז פאַרהאַלטן. דאָס איז געווען אַ בערעזנער בחור פון דער משפחה טיטקין. מיר האָבן געוואָרט אַביסל און ער איז אַוועק פרעגן דעם קאַמאַנדיר. מיט פרייד און אַ שמייכל אויפן פנים האָט זיך דער בחור צוריק געקערט און אונדז פאַרנומען אין „אַטריאד״ (אָפּטיילונג פון פאַרטיזאַנער). ביי די פאַרטיזאַנער האָבן זיך געפונען יידן פון לודוויפאָל וויי אבא גוטמאַן, אַלטער טיקטין מיט זיין משפחה, יונה פיקאווסקי, חיים און אליעזר כ״ץ, מיכאל שתדלן, לייביש ראָבער און אָנדערע, ווי אויך בערעזנער און ראָקיטנער יידן.

די פאַרטיזאַנער זיינען געווען אַ גרופע רוסישע פאַראַשוטיסטן, וועלכע זיינען אַראָפ־געוואָרפן געוואָרן אין דער געגענט, בכדי צו אַרגאַניזירן מענטשן מלחמה צוקו האָלט קעגן די נאַצים. דער הויפט פירער איז געווען קאָלאָנעל מיעדוויעדיעו און מיט אים איז געווען אַ דאָקטאָר און נאָך 4 רוסן מיט 2 רוסישע פרויען. אָלע אָנדערע זיינען געווען יידן. אין

עטלעכע טעג אַרום האָט מען אונדז געפרוּפן צום קאָלאָנעל מיעדוועדעוו און געמאַלדן, אַז אַלע, וועלכע האָבן זיך צוגאַמען געקליבן אין דעם אַטריאַד, מוזן פאַרלאָזן, און מען וועט אונדז איבערפירן קיין ביעלאָרוסיע און אונדז צוזאַמען טרעפן מיט אַ ייִדישע גרופּע פאַרטיזאַנער. מען האָט אונדז געגעבן געשיילעט ביקסן און צוויי פון די פאַראַשוטיסטן, טשערניאַק און נאָך איינער, האָבן אונדז געזונמען אויף זייער פאַראַנטוואַרטלעכקייט אונדז אַפּפירן אויפן אָרט. מיר האָבן געוואַנדערט צוויי טעג און צום סוף, אַנקומענדיק ניט וויים פון פלאָק, האָבן זיי אונדז פאַרלאָזן און מיר זיינען געבליבן ווי שאָף אָן אַ פאַסטור. איינזענדיק, אַז דאָס איז סתם אַ פארפירעניש, האָבן מיר, איך מיט מיין פרוי און קינד, יוסף וואַלדמאַן, חיים און אליעזר כ״ץ, מיכאל שתדלן און מיין פרויס קוזינע מאָלע שינדעל, זיך אָפּגעטיילט פון זיי און מיר זיינען אוועק צוריק אין דער געגנט פון די לודוויפּאָלער וועלדער.

מיר האָבן געוואַנדערט פון איין פלאָק צום צווייטן. אין איינעם אָוונט, ווען מיר זיינען עגליגן אין וואַלד אויף א סטייגל היי, האָבן מיר דערהערט אַ גרויש פון מענטשן־טערט. מיר זיינען געווען זיכער, אַז דאָס גייען אוקראַינער אונדז כאַפן. מיר זיינען אַלע געווען גרייט צום קאַמף. מיר האָבן געהאַט 2 ביקסן, צו זיי 50 קוילן און 2 האַנט־גראַנאַטן. ווען דער מענטש האָט זיך דערענטערט צו אונדז, האָבן מיר דערזען פאַר אונדז אַ שטעטלדיקן ישראל מענדע־לאָוויטש, וועלכן מיר האבן געזונמען צו זיך. ער האָט אונדז דערציילט, אז אין טאָג פון דער פאַרניכטונג איז ער מיט זיינע 2 קליינע זין געווען דער לעצטער. ווען ער האָט זיך געלייגט אויף די טויטע קערפערס מיט די קינדער, האָבן די מערדער פריער דערשאָסן די קינדער און ער איז פאַרגאַסן געוואָרן מיט די קינדערס בלוט. אַ פאַרבלוטיקטער איז ער געליגן ביז שפּעט אין דער נאַכט. די אוקראַינישע און נאַצישע מערדער זיינען געקומען פון די אַרומיקע דערפער פון ארום לודוויפּאָל, בכדי צו שפּעטן אין נקמה נעמען פון דער יידישע באַפעלקע־רונג פון לודוויפּאָל, וועלכע מען האָט אויסגעטון ביז צום לייב און זיי, לויט אַ סעלעקציע — פרויען, מענער און יונגע, געלייגט צו 10 אין אַ שורה אין די גריבער און זיי דערשאָסן. אויף זיי האָט מען געלייגט אַנדערע לעבעדיקע און זיי וויידער דערשאָסן. אָבער פון גרויס צופרידן־הייט פון בייזיין און צוזען מיט זייערע אייגענע אויגן און לעשן דעם בעסטיאַלישן דאָרשט נאָך בלוט. האָבן די מערדער פאַרגעסן פאַרשיטן די קבֿרים און זיי געלאָזט אָפּענע ביז צו מאָרגנס. אַזוי אַרום האָט ישראל מענדעלאָוויטש באַווײַזן אַ לעבעדיקער זיך ראַטעוונען און אַנטלויפן פון גרוב. שטעלט זיך פאָר דאָס אַנגעווייטיקטע פאָטערס הארץ אין אַזאַ מאָמענט. ישראל האָט זיך אין אַ צייט ארום געטראָפן מיט זיין פרוי נחמה און מיט זייער עלטערער טאָכטער פייגל, וולעכע איז נאָך געווען אַ יונג קינד. זיי האָבן באַווײַזן צו אַנטלויפן פון געטאָ אין מאָמענט פון דער לעקווידאַציע. זייער באַגעגענעניש איז געווען אַ דערפריינדיקע און אַ טראָגישע צוזאַמען. יעצט האָבן זיי שוין צוויי אייניקלעך פון צפורה און האָבן נאָך צוויי קינדער, וועלכע זיינען זיי געבוירן געוואָרן נאָך דער מלחמה און זיינען אין ישראל. די משפּחה מענדעלאָוויטש ווויניט אין בת־ים און זייער טאָכטער צפורה, מיט איר משפּחה, ווויניען אין עכו.

מיר האָבן געוואַנדערט ווייטער ביז מיר זיינען אַנגעקומען ניט וויים פונם דאָרף פאַדאַרעפּקא. ס׳איז געווען הערבסט־צייט, דער הימל איז געווען באַדעקט מיט שוורצע וואָלקנס. ס׳האָט געזומען וועלן קאַלט און מיר זיינען געווען בלויז אין זומערדיקע לייכטע קליידער, אין וועלכע מיר זיינען אַנטלאָפן פון שטוב. ס׳האָט געגאָסן דער ערשטער הערבס־רעגן. אונדזערע הערצער זיינען פול געווען מיט רחמנות אויפן קליינעם קינד, אָבער מיר האָבן ניט געוועדט איינער צום צווייטן, ניט וועלנדיק מצער זיין אייגער דעם צווייטן. מיר זיינען

ווי פֿאַרשטיינט געווֿאָרן נאָס וועַרנדיק פון רעגן און ציטערנדיק פון קעלט. וועַן ס׳איז צוגע־
פֿאַלן די נאַכט זיינען מיר אַוועק אין דער ריכטונג פון דאָרף פֿאָדערלופקא. ניט ווייט פון
דאָרף נעבן וואַלד, האָבן מיר געפונען אַ שייער מיט היי. הונגעריקע, קאָלטע און פֿאַרביטערטע,
האָבן מיר זיך אריינגעגנבעט אין שייער און זיך אַריינגעליגט טיף אין היי. כדי צו דערווארמען
אַביסל די פֿאַרגליווערטע אברים. דערנאָך בין איך אַוועק און דאָרף, איינשטעלנדיק דאָס
לעבן, און געבראַכט פון דאָרט עטלעכע לייוונטענע העמדער. ס׳האָט גענומען אַ פאָר שעה ביז
איך בין געקומען צוריק און אַיינגעוויקלט דאָס קינד אין אַ העמד, אין זיך זעלבסט האָבן
מיר אָפֿילו ניט געדענקט, ווייל דער צער פונם קינדס לעבן איז געווען שרעקליך. גייענדיק
פונם דאָרף מיטן ביסל וועש, האָב איך נאָך באַווירן אַרויסבאַקומען פון אַ גרוב אַ פאָר קאָרטאָפֿל.
ניט ווייט פונם שייער האָב איך געמאַכט אין אַ גריבל אַ קליין פייערל צו קענען בראַטן די
קאָרטאָפֿל אויף צו דערהאַלטן די נשמה. מיר האָבן זיך דאָרט אויסבאַהאַלטן עטלעכע טעג ביז
די רעגנס האָבן זיך אַיינגעשטילט.

פון דאָרט זיינען מיר אַוועק נעבן אַ כוטאָר „כרושנא", וווּ עס האָבן געווווינט בלויז
3 משפחות, צוויי אוקראַיניש און איין פויליש־מאַזורישע. מיר האָבן זיך באַזעצט אין וואַלד
ניט וויַיט פון די הייזער. מיר האָבן אָפּגעמאַכט מיט איינער פון די משפחות, אַז מען זאָל אונדז
אַרויפלאָזן אויפֿן שטוב־בוידעם. בייַדע פרויען, דאָס קינד און יוסף וואַלדמאַן זיינען געבליבן
אויפֿן בוידעם און איך מיט חיים ז״ל זיינען געגאַנגען זוכן צו עסן. מיר האָבן זיך פֿאַרגעשטעלט
בייַ אַ קריסטן אַלס געווועזענע סאַניטאַרן און איר געהיילט די ציין, לייגנדיק איר וואַרעמע
קאָמפּרעסן און פֿאַרשפּרעכנדיק קעגן דער שיין פון דער לבנה. ס׳איז געווען אונדזער מזל
וואס ס׳איז איר אַביסל בעסער געוואָרן און די פויערטע האָט געמיינט, אַז מיר זיינען טאַקי
די ריכטיקע פאַכלייט. זיי האָט דערציילט נאָך אַ פאָר קריסטן וועגן אונדזער רפואה, און אַ
געוויסע צייט האָבן מיר אַזוי אַרום געשאָפֿן שפּייז צום לעבנס מיטל.

חיים כ״ץ מיט מאַלי שינדל זיינען געווען אַ פֿאַרלאָבט פּאָרל און עס איז געווען דעצי־
דירט, אַז זיי בלייבן מאָן און וויַיב, אַבער הופה־וקידושין האָט מען ניט געקענט דורכפירן
אין די באַדינגונגען, אין וועלכע מיר האָבן זיך דאָן געפונען. וועַן מיר זיינען געבליבן אַן
מיטלען צום לעבן, זיינען יוסף וואַלדמאַן מיט בייַדע מאַלעס און דאָס קינד געבליבן בייַ דער
קריסטן אויפן בוידעם וווּ מיר האָבן זיי געלאָזן אַ ביקס מיט 25 קוילן, און איך, חיים און
לייזער כ״ץ זיינען מיר אַוועק אין אַ פוילישער קאָלאָניע ניט וויַיט פון לודוויפּאָל, וווּ ס׳האָט
געווווינט אַ באַקאַנטע קריסטן יוזא קאַנאַפּינסקאַ. די קאַנאַפּינסקאַ, איז געווען אַ שטעגדיקע
וועש וואַשערן בייַ יידן, און בייַ מיין שוויגער בתיה וואַלדמאַן איז זי געווען אַ גאַנצע ידידיסטע.
מיין שוויגער האָט איר אָפּגעגעבן אַ חלק פון אונדזער קליידונג צו באַהאַלטן, דערווארטנדיק
צו באַקומען פון איר אין אַ שלעכטער צייט צום לעבנסמיטל. מיר האָבן יעצט באַקומען פון
איר אַ טייל פונם קליידונג, און וועַן מיר זיינען צוריק געקומען אויפֿן כוטאָר האָבן מיר
געטראָפֿן די פֿאַלגנדע סיטואַציע: צייַיי זין פון דער שכנותדיקער משפחה, אנדריי און סטעפֿאַן
מאַזורעק זיינען באַפֿאַלן די שטוב, וווּ אונדזערע האָבן זיך געפונען, צוגענומען בייַ זיי די
ביקס און אַלעס וואָס זיי האָבן געהאַט און זיי גוט צושלאָגן. פּאַרשנדיק די זאַך האָבן מיר
זיך דערוווסט אַז די קריסטן, וועלכע האָט זיי אוסבאַהאַלטן, האָט אַליין געגומען אַ אַנטייל
אינם איבערפאַל.

מיר האָבן דאָן אַנגעטראָפֿן אויף אַ קריסט, וועלכן מיר האָבן בכלל ניט געקענט, און
נאָך אַ קורצן שמועס, האָט ער אונדז פֿאַרגעלייגט אויפצושטעלן אַ בונקער אין זיין שטיקל
וואַלד, וואָס איז געווען אַרום געצוימט מיט אַ פלויט. ער האָט באַקומען פון אונדז אַ געוויסן

טייל פון די מלבושים און דער ענין איז ערלייִדיקט געוואָרן. לייזער כ״ץ, מיכאל שתדלן און יוסף וואַלדמאַן זיינען פון אונדז אַוועק, און איך מיט מיין משפחה, חיים כ״ץ און מאַלע שינדל זיינען געבליבן אין בונקער. יעדן טאָג פלעג איך מיט חיים כ״ץ גיין בעטלען שפייז צווישן די קריסטן און ברענגען די פּרויען מיטן קינד. אזוי זיינען אַריבער טעג און וואָכן. פלוצלינג, ווען מיר האָבן געקאָכט אַביסל קאַרטאָפל, האָט זיך דער בונקער אָנגעצונדן און איז פאַרברענט געוואָרן און מיר זיינען קוים אַרויס מיט די נשמות. די קעלט איז געווען אַ שטאַרקע און מיר זיינען געווען באַרוועסט, ווייל אונדזערע „פאַסטאַלעס״ זיינען אויך פאַרברענט געוואָרן. מיר האָבן זיך גלאַזט גיין אין דער קעלט און פאַר גרויס פחד גאָרניט געפילט. מיר זיינען אַזוי אָפּגעלאָפן אַ 5—6 קילאָמעטער, ביז מיר זיינען ענדליך געקומען צו די לעוואַציעס כוטאַרעס. מיר זיינען אַריין אין איינעם פון די שייערס און זיך אריינגעלייגט אין היי, כדי זיך אָנווארעמען.

צו מאָרגן, ווען דער פּאָליאַק איז אַריין אין שייער, האָט ער אונדז געטראָפן כמעט פאַרפרוירענע פון קעלט. ער האָט ניט לאַנג געקלערט, אונדז אלעמען אריינגענומען אין שטוב. מיט טרערן אין די אויגן האָט ער געקוקט אויף זיינע קליינע קינדער, דאָן האָט ער געצייגט מיט דער האַנט אויף אונדזער זון און געזאָגט: מיין גאָט, וואָס און וועמען איז עפעס שולדיק אָט דאָס קליינע יידיש קינד?!... ער האָט באָפוילן זיין פרוי מאַכן וואַרעם עסן און געזאָגט צו אונדז: גייט דערווייל צום וואַרעמען אויבן, וועט איר זיך דערוואַרעמען. עס האָט ניט לאַנג געדויערט און מיר האָבן באַקומען וואַרעמע שפייז, און מיר זיינען געווען ביים גוי אין שטוב דעם גאַנצן טאָג. ער האָט אונדז געגעבן צוויי פּאָר טרעפּעס מיט האַלצערנע זוילן און פאַרנאַכט האָבן מיר פאַרלאָזן די שטוב. מיר זיינען אַנגעקומען אין דאָרף לעוואַציע, ניט ווייט פון וועלכן האָבן זיך געפונען אין אַ געדיכטן וואַלד: פסח קעמשטער מיט זיין זון לייביש, אַבא גוטמאַן, יעקב קליינמאַן מיט זיינע צוויי זין, יוסף וואַלדמאַן און נאָך פיל מענטשן. אַבער ניט לאַנג זיינען מיר געווען צוזאַמען מיט זיי, ווייל אונדזער קליין קינד פלעגט שטענדיק ווייַנען, און זיי האָבן מורא געהאַט, אַז צוליב דעם קינד וועט מען אַלע אויסגעפונען. און מיר האָבן פאַרלאָזן דעם פלאַץ, פאַרשטייענדיק אז די מענטשן זענען גערעכט.

וואַנדערן אין די ווילדער

מיר האָבן אַלעס אָנגענומען פאַר ליב און איך מיט מיין פרוי, און קליין קינד האָבן געמעמן וואַנדערן אין דער טיפעניש פון די ווילדער, וועלכע זענען געווען ווייט געשפרייט מיט קלאָרן שניי, וועלכער האָט זיך געמינעט אין די גאָלדענע שטראָלן פון דער ווינטערדיקער קאַלטער זון. מיר זענען פאַרשווינדן פונם פלאַץ מיט דער האָפענונג אויף בעסערע צייטן. נאָר אַ האַלבטאָגעקן גאַנג זענען מיר צוגעקומען צו אַ קליין דערפל, וווּ ס׳האָבן געווויינט בלויז פאַלאַקן־מאַזורן, ניט ווייט פונם אוקראַיניש דאָרף פּאַשאַשנע. צופעליק האָט אונדז געטראָפן אַ עלטערער קריסט מיטן נאָמען אַנטאָני לעך, און זיינדיק, אַז מיר טראָגן מיט זיך אַ קליין קינד, האָט ער געמומען זיך אינטערעסירן מיט אונדז. ער האָט אונדז מיט אַ זייטיק וועגל פאַרפירט צו זיך אין שטוב. זיין פרוי און טאָכטער האָבן אונדז פיין אויפגענומען, געגעבן עסן און מיר זענען שוין דאָרט געבליבן אויף נאָכט. אייביקע פריינטשאַפט איז פאַר־

בליבן ביי אונדז אין די הערצער צו די אַלע קריסטן, וועלכע האָבן געהאַט מיטלייד און פֿאַרשטענדעניש אין אונדזער שלעכטער לאַגע. מיר האָבן נאָך געהאַט איין מאַנטל מיין פֿרויס, האָבן מיר אים אַוועקגעשענקט דעם קריסטס טאָכטער.

אין שטוב ביי לעכן זענען מיר געבליבן עטליכע טעג, און דוקא אין די גרויסע פֿרעסט, ביז ער האָט ניט וויַיט פון זיין שטוב, אין אַ וועלדל, געמאַכט פֿאַר אונדז אַ בונקער. איך אין דער ערד און האָלב ארויסקוקנדיק פון דער ערד, און מיר זענען אַריבער וווינען אין דעם בונקער. די געגענט איז געווען פֿאַר אונדז אומבאַקאַנט. דאָס אייניציקע האָט אונדז געראַטעוועט, וואָס דער אַנטאַני לעך פלעגט אונדז ברענגען אַביסל שפּייז און דערהאַלטן אונדזערע נשמות בייַם לעבן. ס׳איז אוועק עטלעכע וואָכן צייט און עס זענען אַנגעקומען פיל דייטשן אין דער געגנט פון די לעוואטשעס, און געגומען מאָכן אַ אַבלאַווע איבער די וועלדער. אַלע יידן, וועלכע האָבן זיך געפונען אין יענער געגנט, האָבן געגומען לויפן אין פֿאַרשידענע ריכטונגען איבער די וועלדער. צו אונדז זענען געקומען: מיכאל, פרידע און פנחס שינדל, חיים כ״ץ מיט זיין כלה מאלע, אברהם בלומקעס רייזבערג מיט זיין זון משה, וועלכער וווינט יעצט אין היפה, פנחס קליגער מיט זיינע צוויי שוועסטער פרומע און לאה. מיר האָבן אלעמען אויפגענומען פריינטלעך אין אונדזער בונקער און מיר האָבן אַלע געווינט צוזאַמען. דערווייל איז אין בונקער אַנגעקומען פיל וואַסער און איך מיט מיין משפּחה, וויַ אויך די משפּחה קליגער, האָבן מיר ניט וויַיט פונם בונקער אויפגעשטעלט פון צווייגן אַ בונקער אויף דער ערד. מיר פלעגן ביידע גיין אין די דערפער בעטלען עסן און אַזוי אַרום געשפּייזט די משפּחות. מאַלע שינדל וועלכע האָט געקענט נייַען, איז אַוועק צום קריסטס אַ געהיירָאָט טאָכטער נייַען און אַזוי אַרום האָבן מיר זיך אויסגעהאַלטן אין נויט און הונגער און אומהיגיעניש באַדינגונגען.

טיפוס

מיטן פרילינג פון 1943 איז געקומען דער טיפוס. פיל מענטשן זענען דאָן קראַנק געוואָרן און געשטאָרבן, צווישן וועלכע עס זענען געווען מיכאל שינדל און אברהם׳ציק רייזבערג. איך און די אַלע איבעריקע מענער האָבן זיי געבראַכט צו קבר ישראל, אויף אַ בערגל אין וואַלד, ניט וויַיט פון די בונקערס. די זאַך האָט זייער שלעכט געווירקט אויף אַלעמען, מיין פרוי און זון זענען ביידע קראַנק געוואָרן. איך בין אַוועק צו אַ אומבאַקאַנטן קריסט מיטן נאָמען רענקאָן, וואָס האָט געווינט אין דאָרף בערעזניקי. אין שטוב ביים קריסט איז געווען ער מיט זיין פרוי און טאָכטער און זייער זון בראָנקע רענקאָן מיט זיין פרוי און צוויי קינדער. זיי האָבן געלעבט זייער אַרעם און איך האָט מיט זיי געמאַכט אַ געשעפט. איך וועל ברענגען מיין פרוי און קינד אין שטוב אַריין צו זיי און דערפאַר וועלן זיי קריגן די גאַנצע שפּייז, וועלכע איך וועל אויס־בעטלען אין פֿאַרשידענע ערטער און אַזוי אַרום צוזאַמען לעבן. וועז איך האָב געבראַכט מיין פרוי און קינד צו זיי אין שטוב, האָט זיך אַרויסגעוועזן, אז מלכה איז קראַנק אויף טיפוס און דער זון פון אונטערדערנערונג קראַנק געווען אויף צרעת. די קריסטן האָט גענומען צוויי־גן פון דראַפּשטשאַן, וואָס האָט אין זיך פֿאַרמאָגט פיל יאָד, זיי אויסגעקאָכט און אין דער וואַסער פון די געקאָכטע צווייגן געבאָדן דאָס קינד. דאָס האָט אים זייער וויי געטון, וווייל דער יאָד

האָט אים געברענט די ווונדן. אָבער ס׳איז אים געווָארן אָביסל בעסער, און זייענדיק אין שטוב אין דער ווָארעם און האָבנדיק יעדן טאָג אַזאָ באָד, איז ער געזונט געווָארן. מיט מלכה׳ן איז געווען אָביסל ערגער. מען האָט געדאַרפט האָבן רפואות, ווייל ניט האָט זי געקענט חלילה שטאַרבן. אין דאָרף פאָטאָשנע, אַ אוקראַיניש באַנדיטיש דאָרף, האָט מען פון אים געווויגט אַ פעלדשער. אָבער ווען מען האָט אין דעם דאָרף געכאָפט אַ יידן, האָט מען פון אים געשניטן אברים לעבעדיקערייט. איך האָב געשטעלט מיין לעבן אין אַ גרויס געפאָר און אַוועק צום פעלדשער, אים אַלעס דערציילט און געבעטן פון אים רפואות. ער האָט מיר געגעבן די רפואות און אָביסל שפייז און צו מיר געזאָגט: יאָסקע, דאָ אין דאָרף וועט מען דיר קיין שלעכטס ניט טאָן, ווייל דו האָסט גערַאָטוועט אָכט בחורים פון אונדזער דאָרף פון טויט פון די רוסישע הענט. אָבער רעדן וועגן דיין גוטן טאָט און יעדער פרעגט זיך צו דו לעבסט. אויך דעם פעלדשער האָב איך געהאָלפן זיך ראַטוועון פון דער פוילישער פאָליציי. איך האָב געבראָכט די רפואות און די שפייז צו דער משפחה רענקאָץ און מען האָט געזומען ראַטוועון מלכה׳ן.

דערווייל איז אָנגעקומען אַ ידיעה, אַז די נאָצישׂ קומען מאָכן איין אָבלאָווע אויף דער געגנט און מיר האָבן געמוזט פאַרלאָזן דעם פלאָץ. מלכה האָט ניט געקענט גיין פון גרויס שוואָכקייט האָט דער אָלטער רענקאָץ זי אַרויסגעפירט מיט זיינע אָקסן און וואָגן אין וואַלד אַריין און מיר האָבן זיך דאָרט באָזעצט אונטערן הויליז הימל. עס איז געווען די צייט פון ערב פסח. מיט אונדז צוזאַמען זענען געווען יוסף קאויאָלס פרוי פרומע מיט זייערע צוויי זין, זלמן שינדל (נטע דעם סטעלמאַכס זון). פון דעם בערעזניקער וואַלד זענען מיר אַריבער געגאַנגען נאָענט צום דאָרף פיפלע, ווייל די דייטשיש־אוקראַיניש אָבלאָווע אָט זיך דערנענטערט צו אונדז.

אין איינע פון די וואָגדער נעכט, וועו מיר זענען פון גרויס מידעקייט אַלע איינגעשלאָפן, האָט פלוצלינג אונדזער זון בנימין געגומען רופן שטילעריי: טאַטע, טאַטע, דייטשעלעך גיין!... איך האָב מיך אויפגעוועקט און דערהערט שוועָרע טרעט פון פיל מענטשן דערנענטערנדיק זיך צו אונדז, פון וועלכע די טרוקענע צווייגן און בלעטער האָבן זיך געבראָכן אונטער די שווערע טרעט. איך האָב שטילעריייט אויפגעוועקט די חברה און מיר זענען שנעל פאַרשוינדן פונם פלאָץ. די ליניע מיט וועלכער די נאָצישׂ־אוקראַיניש מערדער זענען געגאַנגען האָט זיך געצויגן לענגאויס עטלעכע קילאָמעטער, און מיט גרויס נס זענען מיר אַרויס פון דער אַרומרינגלונג, אין וועלכע מיר האָבן זיך געפונען. מיר זענען אַוועק ניט ווייט פון דאָרף סטרי און זיך באַהאַלטן אין אַ זייער געדיכטע שטיק וואַלד גלויבנדיק, אַז קיינער זעט אונדז ניט, אָבער ליידער האָבן מיר זיך זעלבסט אָפגענאַרט, ווייל יעדער גוי איז אַ שלאָנג. פלוצלינג זענען צו אונדז צוגעקומען דוד ווינשטיינס צוויי קינדער, שייעלע און צביהלה, וועמענס עלטערן זענען דערהרגעט געוואָרן אין דער אַלגעמיינער ליקווידאַציע, און זיי זענען על־פי נס ניצל געוואָרן. זיי האָבן זיך אויסבאַהאַלטן מיט זייערע מומעס און פעטער. דאָס זענען געווען זייער מוטערס עלטערע שוועסטער רבקה וועקסלער און זייער פעטער יוסף וועקסלער מיט זיין פרוי רחל. איך האָב געגומען פאַרשן בייַ די קינדער וער ס׳האָט זיי געבראָכט אין וואַלד, אָבער די קינדער האָבן געגומען וויינען און ניט געראַטעט. זעגנדיק אַז זייערע קינדערשע הערצלעך זענען פאַרביטערט, האָב איך זיי מער גאָרניט געפרעגט און זיי געזאָגט, אַז זיי בלייבן מיט אונדז. זייער פאָטער דוד ווינשטיין איז געווען מיין פרויס אַ קרוב, און אויס רחמנות האָבן מיר זיך געגומען מטפל זיין פונקט ווי מיט אונדזער אייגן קינד. זיי זעלבסט האָבן דערפילט אונדזער וואָרעמע האַלטונג צו זיי און האָבן זיך געפילט גוט.

דער מאַמענט איז געווען זייער אַ ערנסטער, ווייל די אַבלאָווען פון די נאצי־אוקראַי־נישע מערדערס האָט געדויערט אַ לאַנגע צייט. דאָס האָט זייער באַשוווערט דאָס גיין שאָפן שפּייז. מיט גרויס פחד און ריזיקע פלעג איך באַקומען די שפּייז, מיט וועלכער מיר פלעגן זיך טיילן מיט די קינדער. עס זענען אָבער אויך געווען צייטן, וועגן מיר פלעגן ליידן הונגער, ווייל מען האָט ניט געטאָרט זיך ווייזן אויף דער ליכטיקער שיין. איינמאָל, וועגן מען האָט שוין דעם הונגער ניט געקענט מער איבערטראָגן, בין איך אַוועק זוכן שפּייז. דאָן זענען באַנדיטן באַפאַלן דעם פלאָץ, ווו מיר האָבן זיך געפונען, און צוגענומען יעדע זאַך וואָס מיר האָבן נאָר פאַרמאָגט. יעדער איז זיך צולאָפן און איך האָב ניט געקענט עפּונען מיין פרוי און קינדער, וועג איך בין צוריק געקומען צום פלאָץ. ערשט נאָך אַ האַלב־טאָגיקער וואַנדערונג האָב איך זיך מיט זיי צוזאַמענגעטראָפן. מיר זענען דאָן אַוועק ניט ווייט פון דאָרף מארולצין, און וועג די אַבלאָווע האָבן זיך אַביסל געשטילט, האָבן מיר געמאַכט אַ בונקער אויף דער ערד ניט ווייט פונם דאָרף. מיט אונדז צוזאַמען זענען פאַרבליבן יחזקאל שפּילקע, פנחס שפּילקע מיט זיין פרוי ביילע, אברהם גאָלדמאַן, חיים יודל שלייפער און צוויי קינדער פון דוד און זלאטקע ווײַנשטיין. דוד׳ס קינדער זענען אַוועק אין דאָרף בראַניסלאָווקאַ און זיי האָבן באַקומען 5 רובל גאָלד פון אַ באַקאַנטן גוי, וועלכער האָט געזאָגט, אַז ער איז שולדיק געבליבן זייער פאָטער.

פּרילינגס צייט

עס איז געווען פּרילינגס צייט און די שנייען האָבן געגומען פאַרשווינדן, אָבער ס׳איז נאָך געווען קאַלט, און די קינדער ווי אויך מיין פרוי זענען געווען אינגאַנצן באַרוועס. איך בין אַוועק אין דאָרף מארולצין און אַ שוסטער האָט געמאַכט פאַר די קינדער צוויי פאָר שיך און פאַר מיין פרוי אַ פאָר טרעפּעס (שיך מיט האָלצערנע זוילן) פאַר 5 רובל גאָלד. עס איז געפאַלן אויף מיר אַ גרויסע פאַראַנטוואָרטלעכקייט און שווערעקייט צו שפּייזן 5 נפשות אין אַזאַ שלעכטער צייט. אָבער כ׳האָב אלעס אָנגענומען און געטון מיט ליבשאַפט וויסנדיק, אַז איך מיט מיין פרוי ראָטעווען נאָך צוויי יתומים. וועג אויף דער גאַס איז געוואָרן אָביסל וואָרע־מער, און דאָן איז צייט וועג ביי די פויערים וועלכע וויניקער שפּייז, איז געווארן זייער שווער זיך דערנערן. בלית ברירה האָב איך אַוועק געגעבען צביה־לען צו אַ באַקאַנטער גויע צו היטן אַ קליין קינד, און שיינ־לען האָב איך אָפּגעגעבן פאַר אַ פאַסטוך. איך פלעג יעדן טאָג באַזוכן די קינדער און וווסן געווי וואָס מיט זיי טוט זיך. עס געדענקט זיך אַ מאַמענט, וועג די קינדער זענען צוזאַמען מיט אונדזער זון אַוועק צו אַ גרוב פון וואַסער. זיי האָבן זיך אַנגעבויגן אין גרוב אַריין אָנצונעמען אַ טעפל וואַסער און אונדזער קליינער בנימין איז אַריינגעפאַלן מיטן קאָפּ אַראָפּ אין גרוב וואַסער. חיים יודל שלייפער ז״ל, וועלכער איז אין דער רגע געקומען נאָך וואַסער, האָט אים פון גרוב אַרויסגענומען און אַ דאַנק אים איז ער לעבן געבליבן.

נעבן פלאָץ, ווו מיר האָבן זיך באַזעצט, איז געווען דאָס דאָרף מארולצין און אין דער צווייטער זייט דאָס דאָרף זאוואלאטשעס. דאָרט האָבן געווויינט אין בונקערס לייביש ראבער, יעקב קליינמאן מיט זיינע צוויי זין, צוקערמאן און זיין פרוי העלענע, פנחס קליגער מיט זיינע

שוועסטער פרומע און לאה. אין אַ פּאָר וואָכן אַרום האָב איך צוריקגענומען די קינדער און מיר זענען אַריבער געגאַנגען וווינען מיט יענער גרופּע. ס׳איז געווען זומער 1943. ס׳האָט פּיל גערעגנט און די מלבושים האָבן פשוט געפוילט אויף אונדז. פון דער נעץ איז אונדזער זון בנימין קראַנק געוואָרן אויף וועדעם קראַנקהייט, האָב איך איבערגעלאָזן מיין פרוי מיט די צוויי קינדער און בין אַוועק מיט בנימינען אין דאָרף מארולצין, עטלעכע קילאָמעטער ווייט פון אונדזער פלאַץ. מיט האַרץ־צייטערנישט האָב איך דורכגעמאַכט דעם וועג, ריזיקירנדיק אונדזערע ביידנס לעבנס. איך בין געקומען צו באַקאַנטע גויים, די שאכנעוויצעס, וועלכע האָבן אונדז געהאָלפן. זיי האָבן אָפּגעקאָכט וועדעם־קרויט און געגעבן די וואָסער דעם קינד צו טרינקען. מיר זענען פאַרבליבן ביי די שאכנעוויצעס אייניקע טעג, און דאָס קינד האָט געקריגן די רפואה 3 מאָל אין טאָג ביז ער איז געקומען צו זייַנע כוחות. מיר האָבן זיך אומגעקערט צו דער גרופּע, וועלכע האָבן זיך זייער דערפרייט מיט אונדז, וואָס מיר האָבן דורכגעמאַכט דעם וועג בשלום.

אין חודש יוני 1943 זענען פיל מענטשן, וועלכע האָבן זיך געפונען אין די וועלדער, אָוועק צוזאַמען מיט זענעראַל קאָלפאַקס אַרמיי, וועלכער האָט מאַרשירט פון פרוזשאַנער פושטשע דורך די וואַלינער וועלדער צו דער פאָדקאַרפאַצקער געגנט. דאָרט איז פאָרגעקומען אַ גרויסער קאַמף מיט די דייטשן, וועלכע האָבן זיך באַנוצט קעגן קאָלפאַקס אַרמיי מיט אוראַניום. פיל פון דער אַרמיי זענען געפאַלן און צווישן זיי זלמן שינדל, נעט דעם סטעלמאכס זון. קאָלפאַקס אַ פּאָלקאָווניק דיאדיא מישא, אַ געזונטער קאָזאַק מיט א בערדל, איז געקומען ווירקן אויף מיר אויך אַז איך זאָל לאָזן די פרוי מיט די קינדער נעבן שיטאָוס אָטרעַד און איך זאָל זיך אָנשליסן אין זיין אַרמיי. אָבער איך האָב אים קלאָר געמאַכט, אַז נאָכדעם ווי פון אונדזער גרויסער משפחה זענען פאַרבליבן בלויז אַ פּאָר געציילטע נפשות קען איך דאָס ניט טון, האָט ער מיך גלאָזט צורו.

קאָלפאַקס אַרמיי קומט

ווען קאָלפאַקס אַרמיי איז דורכגעגאַנגען דאָס דאָרף כאפקאוו 4 קילאָמעטער פון לודוויפּאָל, אין וועלכן עס האָבן געווינט בלויז אוקראַיניש רוצחים, האָבן די אוקראַינער געשטעלט אַ ווידערשטאַנד. אָבער די אַרמיי האָט פיל פון זיי דערשאָסן און דאָס דאָרף פאַרברענט. דאָן האָבן די פּאַרטיזאַנער, וואָס זענען פאַרבליבן אין דער געגנט, מאָביליזירט פיל פויערים און אָפּגעשניטן די תבואה אויף די פעלדער. פיל יידן זענען אויך געגאַנגען אויף ארבעט ביים מילייצען, מאָלן און באַקן און געקריגן באַצאָלט מיט תבואה. איך האָב ווידער אָפּגעשיקט די ווייב מיט די קינדער צו לעבן און ארבעטן ביי קריסטן און אַליין בין איך געגאַנגען צו דער ארבעט אויף די פעלדער נעבן די פּאַרטיזאַנער צו פארדינען תבואה און שאָפן אַ רעזערוו פון שפייז. אין הערבסט צייט בין איך מיט מיין פרוי און איר ברודער יוסף וואַלדמאַן געגאַנגען צו אַ קריסט העלפן אויסגראָבן די קאַרטאָפל פון די פעלדער און דערפאַר האָט אונדז איבערגעפירט אַ קוזניע קיין דאָרף מארולצין, פון וועלכער מיר האָבן געמאַכט אַ קליינע ווווינונג. אונדזער קליין שטיבעלע איז געווע אַ מקום פאַר יעדן יידן, וואס

פלעג קומען און זיין אַ צייט מיט אונדז צוזאַמען. אַ לענגערע צייט זענען געווען מיט אונדז אַ אַדוואָקאַט פון אונדזער שטעטל באָריס סאָלאָמיאַניק און זיין שוואָגער מאניק געפענבוים, אַ בחור בנימין וואלדמאן פון נאָווואָגראָד־וואָלינסק און אַנדערע. מאניק איז געפאַלן אַלס זעלנער אין דער רוסישער אַרמיי אין קאַמף נעבן קעניגסבערג. באָריס איז יעצט אין ישראל מיט זיין פרוי ביילע און איז אַ פאַטער פון צוויי קינדער.

אין פעברואר 1944, וועו די רויטע אַרמיי האָט באַפרייט לודמיר, מאַרשירנדיק פאַראויס און צוקלאַפנדיק די נאצישע אַרמייען, האָבן זיי דורכגעפירט אַ אַלגעמיינע מאָביליזאַציע. אויך איך בין מאָביליזירט געוואָרן און פאַרלאָזנדיק ווייב און קינדער, בין איך אַוועק מיט דער רוסישע אַרמיי. נאָך אַ גרויסן קאַמף נעבן לוצק, האָט מען מיך ארויסגעשיקט צוואַמען מיט חיים־יודל שלייפער, לייזר כ״ץ, מיכאל שתדלן און יקיר אַסנאָבולקאַ ווי אויך פיל קריסטן, אַריבער צופירן פערד, בהמות און אַנדערע פראָוויאַנטן קיין קיעוו. וועו מיר זענען אַנגעקומען נאָך זשיטאָמיר, האָט מען אַלעס פון אונדז פאַרנומען. איך און לייזער כ״ץ מיט מיכאל שתדלן זענען מיר צוריק געקומען אין אונדזער געגנט, נאָכדעם ווי איך בין געווען 4 חדשים פון דער היים און מיין פרוי האָט געמיינט אַז איך לעב שוין ניט־מער. איך האָב זיך איינגעאַרדנט ביי דער רוסישע מאָכט אויף אַרבעט און מיר האָבן זיך אַריבערגעצויגן ווויינען אין דאָרף מאַטשולאַנקע.

אַזוי זענען פאַריבער שוועָרע טעג, וואָכן און חדשים, לעבנדיק צווישן גויים. מיר זענען געווען זייער ווייניק יידישע משפחות פאַרבליבענע פונם חורבן: אונדזער משפחה גימטעראַן, יוסף וואָלדמאַן, מאיר וועלמאַן ז״ל מיט זיין פרוי פרומע, שניאור וועלמאַן, משפחה שמיינדל פון מעזשיריטש, משפחה יונה פיקאָווסקי, משפחה פנחס קיילער פון בערעזנע, משפחה שפילקע (פנחס, ביילקע, יחזקאל), משפחה קעמחשער, משפחה יעקב קליימאַן און זיין ברודער משה, יוסף און בני פישמאַן, אבא און ברוך גוטמאַן, יוסף און אברהם שמש, יצחק גורפינקל, יהודה און דבורה ראָבער, ביילקע חיריק, שמואליק קלימעק, אברהם און זעליג שתדלן, יוסף און רחל וועקסלער, וואָלף שתדלן. אין די „ימים נוראים״ 1944 האָבן מיר געמאַכט אַ מנין ביי מיר אין שטוב, וווּ מיר האָבן דאָס ערשטע מאָל נאָך צוויי יאָר צייט געדאָוונט און מזכיר נשמות געווען נאָך אונדזערע קדושים.

רעפאַטריאַציע

אין יאָר 1945, וועו ס׳האָט זיך אָנגעהויבן די פוילישע רעפאַטריאַציע פון רוסלאַנד, איז געקומען צו אונדז אַ רוסישע־פוילישע קאָמיסיע, אין שפיץ פון וועלכער עס איז געווען אַ קוזין פון באַווסטן גראָמיקאַ. ער איז געשטאַנען ביי מיר אויף קוואַרטיר, און שליסנדיק מיט אים נאָענטע קאָנטשאַפט, האָט ער מיך מיט מיין משפחה און יוסף וואָלדמאַן ארויסגעשיקט פון די ערשטע יידן קיין פוילן. מיר זענען אָנגעקומען אין דער פוילישער שטאָט כעלם אין דער צייט פון ערב פסח, וווּ די פאָליאַקן האָבן געמאַכט אַ עלילת־דם אויף דעם ביסל יידן, וועלכע האָבן זיך אומגעקערט אין זייערע היימען. די לאָגע איז געווען זייער אַ ערנסטע און וועו עס מישן זיך ניט אַריין די געמישטע רוסיש־פוילישע אַרמיי וואָלט מען אויסגעהרגעט אָלע יידן מיט אונדז צוזאַמען.

מיר זענען בלויז געווען צוויי טעג אין כעלם און נאָך גרויסע שרעק זענען מיר אָפּגע־
פֿאָרן קיין לאָדז, ווו עס האָבן זיך אין משך פון עטלעכע מאָנאָטן צונויפגעזאַמלט אַ 50 טויזנט
יידן און עס האָט זיך געשאַפֿן אַ יידישע קהילה. אין אַ קורצער צייט אַרום האָב איך זיך געטראָפֿן
מיט די פירער פון די יידיש־ביעלאָרוסישע פּאַרטיזאַנער, ווי ד״ר אברהם אלפערט, ד״ר רובינשטיין,
כגן, פעסיע בורנשטיין און אַנדערע, און זיך פֿאַרבונדן מיט זיי. איך האָב זיך פֿאַרנומען מיט
אַרגאַניזירן יידן אויף זיי אַריבערשיקן אין די געשאַפענע לאַגערס פון ארץ־ישראלדיקע שליחים,
וועלכע האָבן זיי דאָרט אָפּגעווארט. אין אַ קורצער צייט אַרום האָב איך איבערגענומען די
פירערשאַפֿט פון דער אומלעגאַלער עמיגראַציע, וועלכע איז געווען זייער אַ פּאַראַנטוואַרטלעכע
און אָפּט פאַרבונדן מיט סכנת־נפשות.

והבריאנו לציון

אין סעפטעמבער 1945 האָב איך געמוזט פֿאַרלאָזן דעם פלאַץ, ווייל די רוסיש־פוילישע
מאַכט האָט זיך דערוווסט פון אונדזער אַרבעט און אונדז געמוען זוכן. אין איינעם אַ אָוונט
בין איך צוזאַמען מיט נאָך 40 מאַן אָוועק פון לאָדז קיין קראַקאָוו, ווו עס איז דעם 24־טן
סעפטעמבער 1954 פֿאַרגעקומען אַ פּאַגראָם אויף יידן, אין וועלכן עס זענען געהרגעט געוואָרן
אייניקע יידן. אָפּטייענדיק אין קראַקאָוו אַ פּאָר טעג, זענען מיר אַלע צוזאַמען אַריבערגעגאַנגען
די פויליש־טשעכישע גרענץ, פון דאָרט זענען מיר אָוועק קיין סלאָוואַקיי און פון דאָרט קיין
הונגאַרן. אין בודאַפּעשט האָבן מיר זיך אויפגעהאַלטן אַ 6 וואָכן ביז עס איז אונדז געלונגען
זיך שאַפֿן עסטרייכישע פּאַפּירן, און אַזוי אַרום אָפּגעפֿאָרן צו דער גרענץ באַגלייט פון רוסישע
זעלנער. פון דאָרט זענען מיר אָוועק צופוס איבער די בלאָטיקע וועלדער ביז מיר האָבן אָנגע־
טראָפֿן אויף אַ פּויער, וועלכער איז געפֿאָרן אין וואַלד אַריין נאָך האָלץ. מיר האָבן אים
באַצאָלט 40 שילינג און ער האָט פֿאַרנומען אונדזערע פעקלעך, דאָס קינד און עטלעכע שוואַכע
פרויען און אונדז צוגעפירט צו דער נאָענטסטער באַן־סטאַנציע. דאָרט האָבן מיר זיך געטראָפֿן
מיט ענגלישע זעלנער, וועלכע האָבן קאָנטראָלירט אונדזערע פּאַפּירן, און אַ פּאָר שעה
אַרום האָט אונדז די באַן אָפּגעפירט אין שטעטל לייבניץ נעבן גראַץ, וואָס איז געווארן
אונדזער קאָנצענטראַציע־פונקט.

מה טובו אהליך, יעקב,
משכנותיך - ישראל!

יהודה (לייבוש) ראַבער

דאָס לעבן אין די וועלדער נאָך דער ליקווידאַציע

די באשרייבונגען פון מיינע איבערלעבונגען, נאָך דער ליקווידאַציע פון דער יידישער קהילה אין לודזוימאָל (גרויס סעלישט), וועלן זיך נישט אויסצייכנען מיט גענויע דאַטעס אויף פונקטליך זיי באַשרייבן, ווייל עס זענען שוין פאַריבער באַלד 24 יאָר פון יענער צייט. אָבער זיי זענען נאָך געזונג אייגעקריצט אין מיין זכרון, איך זאָל זיי געדענקען צו באַשרייבן.

אין מיין ערשטן טייל האָב איך באַשריבן פון מיינע איבערלעבונגען אין דער צייט פון געטאָ ביז דער ליקווידאַציע פון אונדזערע טייערסטע און בעסטע, ווי אַזוי איך בין לעבן געבליבן הייַנגעדיק אויף דעם פלויט אין מיטן שיסעריי אָרום מיר. אָבער די מערדער האָבן, ווייזט אויס, געשאָסן צילענדיק מער אויף די מענטשן וואָס זענען געליגן אין הויף אויף דער ערד, ווייל אַנדערש קען איך ניט פאַרשטיין ווי איך בין געבליבן לעבן.

די שיסעריי איז געווען אזוי שטאַרק, אַז ביי מיר האָט זיך געשטאַרקט דער ווילן צו אַנטלויפן און בלייבן לעבן. אין אַזאַ פאַל האָט געדאַרפט זיין פונקט פאַרקערט, וויסענדיק אַז איך לאָז איבער אויף דעם פלאַץ, אויף אַ זיכערן טויט, מער ווי אַ העלפט פון אונדזער שטעטל, צווישן זיי מיינע טייערסטע און בעסטע פאַטער יצחק, שוועסטער לייקע און רייזעלע און מיין ברודער יאַנקעלע מיט מיין שווייגערן מיכלע און איר קליינער זון פון 1½ יאָר גאָטל און נאָך פיל קרובים פון דער פאַמיליע ראַבער זכרונם לברכה. אָבער דאָס איז געשען אין געציילטע מינוטן, אַז איך האָב אַפילו נישט באַוויזן צו טראַכטן דערפון.

אין דער שיסעריי האָב איך געהערט ווי מען שרייט: לייביש ראַבער הייַנגט אויף דעם פלויט. מיט אַלע כוחות האָב איך זיך געשטאַרקט זיך אָפרייסן פונם פלויט, און ווען איך בין אַראָפגעפאַלן, צו מיין מזל, אויף דער צווייטער זייט פון פלויט און געפילט, אַז איך בין אין דרויסן, האָב איך בלויז איין סעקונדע זיך צוגעהערט פון וואָנען עס קומט דאָס שיסן, בכדי צו וויסן אין וועלכער ריכטונג זיך לאָזן לויפן. אָבער פון איבערראַשונג האָב איך נישט געקענט אונטערשיידן, און נישט קלערענדיק לאָנג האָב איך זיך געלאָזט לויפן צום וואַלד.

דער פלאַץ, ווו איך האָב געדאַרפט דורכלויפן ביז דעם וואַלד, איז געווען אַ אָפענער. דאָס איז געווען אַ פלאַץ וואָס די פוילישע האָבן געמאַכט פאַר ווישציגעס פון פוילישן מיליטער, און דאָס איז געווען אַרומגעצוימט מיט אַ גרויסן קאָנאַל. נאָך דעם האָט זיך ערשט אָנגעפאָנגען דער וואַלד.

אָן כוחות בין איך געלאָפן, ביז איך האָב דערגרייכט דעם קאָנאַל און געבליבן ליגן אַ סעקונדע צו כאַפן דעם אָטעם און אַ קלער געבן אין וועלכער ריכטונג זיך לאָזן. נישט לאָנג קלערענדיק האָב איך באַשלאָסן זיך לאָזן קיין פאדראלאווקע צו איינעם בראנעוויצקי, וועלכן

איך האָב געקענט פֿאַר אַ געטרייען קריסט, און דער וועג איז מיר געווען גוט באַקאַנט. אָבער פון צומישונג האָב איך געגומען אַ פֿאַרקערטע ריכטונג, ווייל גייענדיק אין וואַלד האָב איך די גאַנצע צייט געקלערט צו מיין גאַנצער פלאַן פון אַנטלויפן איז אַ ריכטיקער, אין דער צייט וועלן מיינע טייערסטע זענען געבליבן, און פֿאַרטאָג וועלן זיי ווערן דערשאָסן. אָבער דער דראַנג צום לעבן, און וויסענדיק אַז דבורקה ז״ל איז אויך אַנטלאָפֿן, און אַן מיר וועט זי זיכער אומ־קומען, האָבן מיר געשטויסן פֿאָרויצן דאָס לויפן. גייענדיק אָזוי, זע איך וויי איך דערנענטער זיך קיין ווילנע, דאָס איז אַ דאָרף פון רוצחים, וואָס האָבן געגומען דעם גרעסטן אַנטייל, פון ערשטן טאָג וועג די דייטשן האָבן אָקופּירט סעלישט ביז דעם לעצטן טאָג פון אומבריינגען די יידן, און מיטגעהאָלפֿן צו דער ליקווידאַציע. די נאָכט איז געווען אַ ליכטיקע און עס איז שוין געווען בערך דרייַ אַ זייגער באַנאַכט. איך האָב זיך צוריק געקערט אין דער ריכטונג פון פּאדראלאווקע, און וועג איך בין געקומען צו בראנעוויצקי׳ס הויף איז ער שוין געווען אין קלוניע און געדרעשט רעטשקע.

וועג ער האָט מיר דערזען, האָט ער זיך זייער דערפרייט וואָס איך בין געבליבן לעבן, און מיר שנעל גההייסן אַרויפֿגיין אויף דעם בוידעם, ווו עס זענען געווען פיל סנאַפּעס פון רעטשקע, און מיר באַלד געווּאָלט גענבן עסן. אָבער איך האָב די גאַנצע צייט געווייניגט און זיך נישט געקענט באַהערשן. זיין פרוי האָט מיר באַלד אַרויפֿגעברַאַכט עסן, וואָס איך האָב שוין פון לאַנג נישט געזען, און זיי האָבן געהאַלטן אין איין בעטן צו עסן און זיך באַרוהיקן. זיי האָבן מיר דערציילט, אַז זיי זענען נישט געשלאָפֿן אַ גאַנצע נאַכט וויסענדיק וואָס עס טוט זיך אין שטאָט. זיי האָבן מיר אויך געוואָרנט איך זאָל נישט אַראָפֿגיין, ווייל זיי האָבן אַ שנור, וואָס איז פון די סאָוויעטן, און זי קען מיר איבערגעבן אין די מערדערישע הענט. וועג איך האָב זיך אויפֿגעכאַפּט איז שוין געווען נאָכמיטאָג. האָבן זיי וויידער דערציילט ווי אַזוי מען האָט אַלעמען אומגעברַאַכט און מען זוכט אין יעדער ווינקעלע צו געפונען די פֿאַרשטעקטע יידן.

3 ק״נ זאָלץ פֿאַר אַ יידישן קאָפּ

וויסענדיק אַז דבורקה ז״ל איז אַנטלאָפֿן פון די מערדערישע הענט האָב איך זי געוואָלט אָפּזוכן און געבעטן בראנעוויצקי׳ צו גיין אין עטלעכע דערפער אין דער געגנט פון פּאדראלאווקע, זייענדיק זיכער אַז אויב איר איז געלונגען זיך רַאַטעוונען וועט זי זיכער זיך לאָזן צו באַקאַנטע קריסטן פון די דערפער, וועלכע מיר האָבן צוזאַמען באַזוכט אין דער צייט פון געטאָ צו בעטן שפּייז. אָבער ער האָט מורא געהאַט זיך פרענגן אָפּילו וועגן אַזאַ זאַך, ווייל אַז מען וועט וויסן אַז ער העלפט יידן זיך רַאַטעוונען וועט מען אים דערשיסן מיט זיין פּאָמיליע. נאָך דריי טעג זייענדיק ביי אים האָט ער מיר געזאָגט אַז איך מוז איבערבייטן דעם פּלאַן אויף אַ שטיקל צייט. ער האָט מורא געהאַט מיר האָלטן ביי זיך ווייל מען זוכט אומעטום יידן און איבערהויפט האָט ער מורא געהאַט פֿאַר זיין שנור.

איך האָב קיין אַנדער אויסוועג נישט געהאַט און זיך געלאָזט צו אנטאני קארקוס פון זאַוואַלאַשטש, ווייל איך האָב געדענקט אַז ער וועט מיר אפשר לאָזן זיך אויסבאַהאַלטן ביי אים (זיין שטוב האָט זיך געפונען כמעט אין דעם וואַלד), און אפשר וועט ער מיר העלפן אויסזוכן

דבורקה'ן ז"ל. אבער וועז איך האב זיך דערנענטערט צו זיין שטוב זענען פונקט געווען ביי אים אין הויף שכנים, וועלכע האבן געשריגן צו מיר: וואס דרייסטו זיך דא ארום? דו ווייסט נישט אז פאר יעדן יידישן קאפ צאלט מען 3 קילא זאלץ, און עס וועלן זיך געפונען אזעלכע. וואס וועלן דיר אויסגעבן און דאס וועט ברייגען צו אונדזער אומקום.

אבער אנטאני האט מיר געזאגט: גיי ארויין אין וואלד. איך וועל דיר ברייגען עפעס עסן. איך בין ארויין אין וואלד נישט געוווסט וואס צו טון. עס האט מיר ווידער געבראכט צו דענקען צו אין געווען כדאי בלייבן לעבן. נאך וואלד אין האלבע שעה איז אנטאני געקומען און מיר געבראכט עסן און מיר דערציילט ווי וויליער גויים לויפן ארום איבער אלע וועגן און זוכן יידן אויף איבערגעבן צו די דייטשן פאר זאלץ (אין יענער צייט איז זאלץ געווען טייערער פון גאלד).

איך האב נישט געזען קיין אנדערע ברירה נאר זיך דערווייטערן פון דעם פלאץ וואס שנעלער, און דער גדאנק צו גפונען דבורקה'ן האט מיר געטריבן זיך וועגדן צו די טרובינסקים, נישט ווייט פון נעמיליע, פילייכט געפונט זי זיך דארטן. דאס איז געווען זונטאג פארטאג. ביז די זון איז אויפגעגאנגען בין איך אנגעקומען דורך אינטערוועגן אויף די לאנקעס פון די טרובינסקים און האב געזען פון דערווייטנס ווי די פערד פאשען זיך, און א שייגעצל היט זיי. איך האב זיך דערנענטערט צום שייגעצל, וועלכער האט מיר גלייך דערקענט. איך האב אים געבעטן מעלדן דעם פאטער אז איך בין דא און ווייל אים עפעס זאגן. ער האט מיר געפאלגט און אין א האלבער שעה איז דער פאטער ארויסגעקומען און זיך דערפרייט וואס איך בין געבליבן לעבן. איך האב אים גלייך געבעטן ער זאל צוגיין צו די צערווינסקים פון דער אלטער הוטע (א וועג פון 8 קילאמעטער) און זיך דערפרעגן פילייכט איז דבורקה פאראן דארטן. ער האט מיר צוגעזאגט אז ער וועט דאס מיר טון.

גלייך נאך פרישטיק האט ער מיר אויך ארויסגעבראכט לאטקעס מיט פוטער. אין פערלויף פון אייניקע שעה איז ער געקומען צוריק פון די צערווינסקים מיט א בשורה אז דבורקה לעבט דארטן מיט נאך 2 סעלישטער פרויען וואס איך האב נישט געקענט. איך האב באקומען אזעלכע ספאזמען אז ער האט געמיינט אז איך בין אראפ פון די געדאנקען. וועז איך האב זיך אביסל באהויקט האט ער געזאגט: דו ווייסט, דיין מומע'ס זין חיים און לייזער און נאך סעלישטער געפונען זיך נישט ווייט פון דאנעט. איך האב שוין מער נישט געקענט אויסהאלטן און גלייך אים מיטגעשלעפט מיט זיך, ער זאל מיר ווייזן ווי זיי געפונען זיך.

א פאר קילאמעטער פון זיין לאנקע האב איך געפונען חיים'ן מיט לייזער'ן און מאלע שונדעל ז"ל, ווי אויך כמעט די גאנצע פאמיליע פון מיכאל שונדעל ז"ל און נעטקע'ס טאכטער חיה. גלייך האבן מיר באשלאסן אז איך מיט לייזער'ן גיין אין דער אלטער הוטע ברייגען דבורקה'ן. דאס איז געווען בערך 4 אזייגער נאך מיטאג, און מיר האבן באשלאסן גיין מיטן וואלד אן א וועג, ווייל בייטאג איז געווען געפערליך גיין אויף א וועג.

לויט דער ריכטונג פון דער זון זענען מיר אנגעקומען פארנאכט ביז די ערשטע הייזער פון די באגינסקים. די פויערן זענען נאך געווען אויף די פעלדער, און מיר האבן געמוזט וואלטן ביז עס וועט ווערן פינסטער. דערווייל איז לייזער ארויינגעגיין אין שטוב פון איינעם פון די באגינסקים, אבער קיינער פון די בעלי בתים זענען נישט געווען אין שטוב, און א בייזער הונט איז אים אנגעפאלן און א ריס געגעבן זיין פוס. ער איז ארויס צו מיר קאם א לעבעדיקער, מיט א פערבלוטיקטע פוס. די קריסטן פון שטוב האט דערהערט אז דער הונט בילט, האט זי פארשטאנען אז עמיצער איז געווען אין שטוב, און ווי זי האט

דערזען לייזער"ן מיט דער פֿאַרבלוטיקטע פוס האָט זי גלייך פֿאַרשטאַנען וואָס דאָ איז געשען, און אונדז דערקלערט אַז מיר האָבן גרויס גליק ווייל ער האָט אונדז געקענט צורייסן אויף שטיקלעך.

זי האָט אונדז געגעבן וואַסער אויף צו לייגן צום ווונד און מיר האָבן געוואַרט ביז עס איז פינסטער געוואָרן. דאָן האָבן מיר זיך געלאָזט ניין צו די צערווינסקים, וואָס האָבן געווינט אין צווייטן עק פון דאָרף.

אויף דעם וועג האָבן מיר געמוזט דורכגיין אַנדערע הויפן און אויף איין הויף האָבן אונדז אַנגעפֿאַלן 2 פוילישע שקצים, און געשריגען: וואָס דרייט איר זיך אַרום זשידעס? אַ שאָד וואָס איר זענט געבליבן לעבן. זייער מוטער, הערענדיק די געשרייען, איז אַרויס צו אונדז און געווונקען מיר זאָלן זיך אָפּטראָגן פון דאָרטן. ווען מיר זענען געקומען צו צערווינסקי האָבן מיר אים געטראָפן בייַ די קו. אין קלוניע איז די אויפנאַמע נישט געווען זייער וואַרים. ער האָט זייער געציטערט אַז קיינער זאָל אונדז נישט באַמערקן און דערציילט אַז דבורקה מיט נאָך 2 יידישע פרויען געפונען זיך אין וואַלד און ער וועט זיי גיין בריינגען. (איך האָב פֿאַרגעסן צוגעבן אַז ווען מיר האָבן זיך געלאָזט גיין בריינגען דבורקה'ן האָט מיר חיה'לה נעטקע'ס, וועלכע איז געווען נאָך אַ קינד געבליבן: לייביש, אפשר וועט איר געפונען דאָרט מיין מוטער? און דאָס האָט געקלינגען אזוי אוממעגליך).

ווען צערווינסקי איז געקומען נאָך 1½ שעה (וואָס האָבן מיר אויסגעזען לאַנג ווי אַ יאָר) מיט דבורקה'ן און נעטקע מיט קיילע דעם סטעלמאַכס, האָבן מיר זיך אָפּילו נישט געקענט גוט אויסווייזען.

איך געפֿון דבורקה ז"ל

דבורקהן איז געווען שווער דערקענען. זי האָט שוין אין נעטאַ אויסגעזען אַ האַלבער מענטש, און דאָ איז זי געוואָרן אינגאַנצן אויס מענטש. דערזעענדיק נעטקע'ן האָב איך אַנגעהויבן גלויבן אין פֿאַרגעפילן. איך האָב איר באַלד דערציילט אַז איר טאַכטער חיה לעבט און געפונט זיך נישט ווייט פון אונדז. נאָכדעם ווי מיר האָבן אָפּגעגעסן וועטשערע, קאָרטאָפּל מיט זויערע אוגערקעס, זענען מיר אַרויף אויף דעם בוידעם צו שלאָפן, און לייזער איז אַוועק קיין חופקאוו וואָס איז נישט ווייט פון דאָרטן צו אירואן קאָס, נעמען בייַ אים שפּייַ.

פֿאַרטאָג איז לייזער געקומען צוריק מיט עסן און מיר האָבן זיך געלאָזט צוריק צו די טרובינסקים. דבורקה האָט מיר דערציילט ווי די צערווינסקים האָבן זי שלעכט אויפגענומען. זיי האָבן איר געפרעגט: וואָס וועסטו טון אַן לייבישע'ן? וועסט סיי ווי אומקומען (זיי האָבן נישט געוווסט אַז איך בין געבליבן לעבן). דעם ערשטן טאָג האָט מען זי געהאַלטן אין קלוניע און געגעבן עסן, און דעם צווייטן טאָג האָט מען זי אַוועקגעפֿירט אין וואַלד און אַהין געבראַכט איין מאָל אין טאָג עסן. אַבער די לעצטע טעג זענען זיי געווען 3 טעג אָן עסן. ווי נאָר די צערווינסקים האָבן זיך דערוווסט אַז אויך איך לעב. האָבן זיי גלייך אַוועקגעשיקט עסן און איר דערציילט אַז איך לעב.

עס איז דאך נישט געווען קיין צייט אויף זיי שטראָפן, ווייל יעדן חסד וואָס זיי האָבן געטון מיט אונדז אין יענער צייט איז געווען אַ געשענקטער. אַ ייד האָט געהאט אַ וועדט ווי אַ פליג. איז געלונגען אַרויפלייגן אויף אים די לאַפּע און ער איז באַלד צוקוועטשט געוואָרן. אָבער די באַקאַנטע קריסטן, די בעסערע, האָבן אַזוי נישט געטון, און אויב זיי האָבן צוגעגעבן אַ שטיקל ברויט, ווי פּאָר אַ הונט, האָסטו דאָס אָנגענומען ווי דעם גרעסטן געשענק, טראָץ דעם יעדער פון זיי איז דיר געווען שולדיק געלט, אָדער האָט געהאַלטן דיינע ווערטזאכן וואָס האָסט אים געגעבן צו באַהאַלטן. נישט איינער פון זיי האָט געהאָפט דו זאָלסט אומקומען אָבער נישט פון זיינע הענט. מיר האָבן זיך ווידער דערנענטערט צו די טרובינסקיס און נעטקע האָט זיך געטראָפן מיט איר טאָכטער. צום גליק לעבן דאָ ביידע און קענען דאָס באַשטעטיקן. מיר האָבן זיך אוועקגעזעצט, און יעדער איינער האָט דערציילט ווי אַזוי אים איז געלונגען צו אַנטלויפן.

דבורקה ז״ל האָט דערציילט אַז מ׳האָט זיי געפירט אַ גרופע פון 10 מאָן מיט איין מיליציאַנער אַ סעלישטער וואָס איז, ווייסט אויס, נישט געווען אינגאַנצן פאַרדאָרבן, און פון זייער גרופע זענען אנטלאָפן אייניקע. דאָס האָט מיר אויך דערציילט מארקיל פורשפאן, וועז מען האָט אים מיט זיין פרוי און 2 טעכטער געבראכט אויף דעם טויטן פלאַץ, און פון אים האָב איך זיך דערוווסט אַז דבורקה לעבט, ווייל זי האָט זיך אפגעדרייט צו נפתלי וולמן אין הויף. די דייטשישע קאָמיסאָרן וואָס זענען געווען אַנקוואַרטירט דאָרטן זענען געווען אין שטאָט אויף אומברענגען די ייִדן. אין הויף איז געווען בלויז זייער פורמאַן. און ער איז געווען שטאַרק פארנומען מיטן סאָרטירן פון די יידישע זאַכן וואָס ער האָט אַנגערעבירט אין שטאָט. ער האָט אָפּילו נישט באַמערקט ווי דבורקה האָט זיך דורכגעשלייכט אין הויף און זיך באַהאַלטן אין גאָרטן, ווו עס זענען געוואָקסן הויכע קאָטשענעס.

זי איז דאָרט אָפּגעלעגן ביז עס איז פינסטער געוואָרן, און באַנאַכט איז זי אַריבער געקומען אין הויף פון די קאָטשעס, און אַרויף אויפן בוידעם, ווו עס איז געווען פיל שטרוי, איידער די גויים פון שטוב האָבן באַמערקט. וועז זי האָט זיך אַוואָרף געגעבן אויף דער שטרוי האָט זי אָנגעטראָפן אויף אַ מענטש, וואָס האָט אַ געשריי געגעבן: ״אוי״. זי האָט דערקענט נעטקע׳ס קול, און זיי זענען אָפּגעלעגן אויף דעם בוידעם פון מאַנטאָג באַנאַכט ביז דאָנערש־ טאָג, אַן אַ ביסל וואָסער אין מויל. דאָנערשטאָג באַנאַכט זענען זיי אַראָפּ אין גאָרטן און אָנגעריסן גרינוואָרג און זיך אָביסל דערהאָלטן די נשמות. צומאָרגנס זענען אַרויף די שקצים פון שטוב אויפן בוידעם און זיי געטראָפן. האָבן זיי דערציילט זייערע עלטערן און דער פאָטער איז אַרויס צו זיי און זיי באַהויקט אַז ער וועט זיי נישט אויסגעבן טראָץ דעם וואָס קענאיבער וווינט דער הויפטקאָמיסאָר. אָבער ער וויל אַז באַנאַכט זאָלן זיי זיך אָפּטראָגן. באַנאַכט זענען זיי אַראָפּ און איבערגעבראָדעט דעם סלוטש ווו עס איז נישט געווען זייער טיף, און אזוי האָבן זיי זיך דערלאַנגט צו די צערוינסקיס.

חיים ווידער האָט דערציילט אַז ער איז געווען פאַרשטעקט צווישן מיכאל שונדעל׳ס פאָמיליע אונטער די פאָדלאָגעס פון די צימערן, און זיי האָבן געהערט אַלע מאָל ווי די באַנאַכט זוכן זיי און האָבן פאַרשטאַנען אַז לאַנג וועלן זיי דאָרטן נישט אויסהאַלטן. באַנאַכט זענען זיי אַרויס און אַנטלאָפן אויף דער אַנדערער זייט סלוטש. אַזוי זענען מיר געוואָסן אַ שטיקל צייט אין וואַלד ביי די טרובינסקיס, אָבער מיר האָבן פאַרשטאַנען אַז עס איז נישט זיכער זיצן אויף דעם פלאַץ, ווייל יעדן טאָג האָבן אונדז די טרובינסקיס דערציילט ווי מען נישטערט אין יעדן לאַך אויף צו געפונען יידן, איבערהויפט וויליער גויים נעמען

אַנטייל אין דער אַרבייט, און מיר האָבן באַשלאָסן אַז איך, דבורקה, לייזער און חיים מיט מאלע'ן וועלן מיר זיך לאָזן אין וועג אָפּגעפונען די פּאַרטיזאַנער און זיך אַנשליסן צו זיי. עס זענען געווען קלאָגן, אַז זיי געפונען זיך אין דער בעגענט פון ווארנאווקע, אָבער קיינער פון די קריסטן וויל נישט אויסזאָגן ווו זייער פלאַץ איז.

מיר קומען צו די פּאַרטיזאַנער

איך האָב געהאַט אַ באַקאַנטן קריסט פון ווארנאווקע, ז'יגאדלע איז געווען זיין פאַמיליע, און מען האָט געזאגט אַז ער וויסט דאָס אָרט פון די פּאַרטיזאַנער, און ער איז אין פּאַרבינדונג מיט זיי. מיר האָבן זיך אַוועקגעלאָזט קיין ווארנאווקע אָפּזוכן דעם ז'יגאדלע, און ווען מיר האָבן אים אָפּגעזוכט האָט ער אויך מורא געהאַט אונדז אויסזאָגן, וויל ווען די פּאַרטיזאַנער דערוויסן זיך, באַקומט ער אַ קויל אין קאָפּ. אָבער אַזוי ווי ער האָט מיר גוט געקענט און איך האָב אים באַרוהיקט אַז די וואָס זענען מיט מיר זענען מיינע שוועסטער־קינדער און ער מעג זיין זיכער אַז קיינער פון אונדז וועט אים נישט אויסגעבן, האָט ער אונדז אויסגעמאָלט ווי אַזוי מיר דאַרפן גיין. טראָץ דעם האָבן מיר געוואַנדערט אַ גאַנצן טאָג ביז מיר האָבן זיך אַנגעטראָפן צופעליק אויף אַ פּאָטראָל פון די פּאַרטיזאַנער, וועלכער האָט אונדז גלייך אַרעס־טירט און איינער פון זיי האָט צעמאָלדן אין שטאָב אַז אַ גרופּע יידן זוכן די פּאַרטיזאַנער און ווילן זיך אַנשליסן צו זיי. ערשט אין אַוונט איז געקומען אַ באַפּייל אונדז אַרייַנצוברייַנגען אין לאָגער, אָבער אין לאָגער האָט מען אונדז גלייך אַרייַנגעפּירט אין דער פּאָלאָטקע פון שטאָב, ווו מען האָט אונדז געפּאַרשט ווי אַזוי האָבן מיר געוווסט אַז דאָ גפונען זיך פּאַרטיזאַנער און ווער האָט אונדז דערציילט פון זייער פלאַץ. מיר האָבן געטענ'ט די גאַנצע צייט, אַז מיר בלאָנדזען שוין עטליכע טעג אין די וועלדער צו גפונען די פּאַרטיזאַנער און צופעליק האָבן מיר אַנגעטראָפן דעם פּאָטראָל, וויל נאָך אין געטאָ האָבן מיר געהערט אַז אין די וועלדער זענען פּאַראַן רוסישע פּאַרטיזאַנער. זיי האָבן ווידער געזען אַז מיר האָבן געדאַרפט אין געטאָ אַרגאַניזירן אַ אופשטאַנד און פון דאָרט אַנטלויפן צו זיי.

אונדז איז געווען זייער שווער זיי איבערצייגן אַז די אומשטענדן אין וועלכע מיר האָבן זיך גפונען אין געטאָ איז געווען אוממעגליך עפעס צו אַרגאַניזירן, וויל יעדן טאָג האָט מען געמאַכט רעויזיעס וועגן קאָרטאָפל וואָס מען האָט געקריגן פון פויערים פאַר די בעסטע זאַכן וואָס אייניגע האָבן נאָך געהאַט, נישט נאָר גערויבט, וועגן וועלכן מען האָט אָפילו נישט געקענט קלערן. און אויב עס האָבן זיך געפונען אייניקע וועלכע האָבן געקריגן געווער, און דאָס איז געווען ישראליק דובינע מיט נאָך אַ וואַרשאַווער בעשזענאַק לעווקאָוויטש, וואָס האָבן געקריגן אַ אָבטאָמאַט, זענען זיי געוואָרנט געוואָרן דורך דעם יודענראַט, אַז מען וועט אומברענגען זיירע פאַמיליעס אויב זיי וועלן נישט אָפּגעבן דאָס געווער. די זענען אַוועק פון געטאָ אין וואַלד און זיי זענען געווען די איינציגע וועלכע זענען אַוועק אין וואַלד נאָך אייידער מען האָט ליקווידירט דעם געטאָ. וויל ווען מען האָט זיי ארעסטירט און געפירט קיין קאָסטאָפּאָל האָבן זיי אויף דעם וועג צוקלאָפּט די דייטשן און אָנטלאָפן. מען מוז נאָך אָמאָל אונטערשטרייכן אַז ישראליק דובינע און דער בעזשענאַק לעווקאָוויטש זענען טאָקע געווען העלדן. זיי האָבן זיך אַנגעשלאָסן צו אוקראַינער נאַציאָנאַליסטן, וועלכע האָבן דאָמאָלס

אַנגעהויבן קעמפן קעגן די דייטשן, וואָס האָבן זיי צוגעזאָגט אויפשטעלן אַ נאַציאָנאַלע רעגירונג און זיי אָפּגענאַרט. אַ לאַנגער צייט איידער מען האָט ליקווידירט דעם געטאָ האָבן זיי געקעמפט מיט די נאַציאָנאַלע אוקראַינער קעגן די דייטשן און ווי מען האָט אונדז דערנאָך דערציילט זענען זיי דערנאָך אומגעבראַכט געוואָרן דורך זייערע אייגענע אוקראַינער חברים.

נאָכדעם ווי דער שטאָב האָט באַשלאָסן אונדז איבערלאָזן האָבן זיי אונדז באַטאַפּט אויפן גאַנצן קערפער צו מיר האָבן נישט געבראַכט מיט זיך קיין גאָלד־זאַכן. איבערהויפט האָט זיך אויסגעצייכנט ביים באַזוכן אַ ייד, וואָס איז געווען דער פּראָקורער פון שטאָב. ער האָט געריסן צו אונדז יידיש און געזאָגט: מיר וועט אים נישט אָפּנאַרן, ווייל איך וויס אַלע יידישע שטיקלעך ווי איר, און יידן האָבן שטענדיק גאָלד. די אויפנאַמע האָט געמאַכט אויף אונדז זייער אַ שלעכטן אייndרוק. ווען מיר זענען באַפרייט געוואָרן און מען האָט אונדז צוגעטיילט צו אַ גרופּע און מיר זענען געגיין אין קוך באַקומען עסן, האָבן מיר געטראָפן ישראליק מענדעלאָוויטש, יונה פיקאָווסקי, אברהם־יצק בלומקעס און נאך סעלישטער, וועלכע האָבן זוכה געווען פאַר אונדז אָפּזוכן דעם אָטראַד, און זיי זענען געשטאַנען ביי פולע טעפ מיט פלייש און געקאָכט אויפן פייער. דאָס איז געווען די נאַכט פון יום־כיפור און איך געדענק נאָך ווי היינט ווי דבורקה ז"ל האָט מיר געזאָגט: דו ווייסט אַז עס איז היינט יום־כיפור און רעליגיעזע יידן שטייען און קאָכן. האב איך איר באַרוהיקט, אַז אין אַזאַ צייט קען מען נישט מאַכן אַזעלכע רעכענונגען. אויף מאָרגן האָט מען צוגעטיילט יעדן איינעם, און יעדער גרופּע פון 4 מאָן האָט געהאָט אַ פאַלאָטקע און מיר האָבן אָנגעהויבן דערפילן פליכטן פון פּאַרטיזאַנער. איך האָב, ווייזט אויס, אויסגעזוען זייער שוואַך, האָט מען מיר געשיקט בלויז אויף פאַטראָל אַרום דעם לאַגער.

יעדן טאָג זענען צוגעקומען פרישע יידן, וואָס האָבן זיך געראַטעוועט פון סעלישט און בערעזנע. עס זענען אָפּילו געווען אַזעלכע מיט קליינע קינדער, און עלטערע פרויען זענען מענער האָבן זיך אָנגעהויבן פילן ווי אין שטעטל נישט ווי אין אַ פּאַרטיזאַנער אָטראַד. יעדן טאָג זענען אָנגעקומען ידיעות אַז די דייטשן וויסן אַז דער אָטראַד געפונט זיך אויף דעם פלאַץ און גרייטן זיך אונדז אַרומרינגלען און באַקעמפן. דער פראָצענט פון קאַמפּס־פעהיקע מענטשן איז געווען נישט קיין גרויסער און די וואָס זענען יאָ געווען פעהיק צו קעמפן האָבן אויך נישט אַלע געהאַט קיין געווער. דער אראפלאַן, וואָס האָט אונדז געדאַרפט ברענגען געווער און אָוועקנעמען פון אונדז די קינדער און אַלטע לייט, איז פאַרברענט געוואָרן ווען ער האָט געלאַנדעט נישט ווייט פון אונדזער לאַגער. דאָס אַלעס האָט געבראַכט דעם שטאָב צו אַ באַשלאָס אַז מען זאָל אָפּטיילן די יידן פון אָטראַד און זיי אַרגאַניזירן אין אַ ספעציעלן אָטראַד און זיי ארבערשיקן אין אַ מער זיכערע זאַנע.

איין מאָל, אין מיטן דער נאַכט, האָט מען אונדז אויפגעוועקט אויף שנעל און געמאַלדן אַז אַלע יידן דאַרפן זיך צונויפזאַמלען אויפן פלאַץ ווו עס געפונט זיך דער שטאָב. די ערשטע מינוטן זענען מיר געוואָרן צומישט און נישט געווסט וואָס צו קלערן, יעדער האָט אויפגעקלערט די זאַך אויף זיין אויפן. אויף דעם פלאַץ האָב איך שוין געטראָפן אייניקע פון די יידן און זיי האָבן מיר דערציילט אַז מען אַרגאַניזירט אונדז אין אַ באַזונדערן אָטראַד פון בלויז יידן, אָפּילו דער שטאָב וועט זיין בלויז פון אונדזערע. מען וועט אונדז געבן 3 מאָן פון די אַלטע פּאַרטיזאַנער צו באַגלייטן די קינדער און די אַלטע לייט וועלכע וועלן פאָרן אויף די וואַגאָנעס מיט פערד. אויך וועט מען אונדז געבן פראָדוקטן מיט אַביסל בהמות אויף פלייש און מיר דאַרפן זיך אַזוי אָרום דערלאַנגען צו די פּינסקער בלאָטעס, ווו די גאַנצע געגנט איז געווען אין די הענט פון די פּאַרטיזאַנער. ווען אַלע זענען שוין געווען צונוי־

פגעזאַמלט אויף דעם פלאַץ האָט אונדז דער קאָמאַנדיר פון אַטראַד, מעדוועדעוו, איבערגע געבן דעם באַשלוס פון שטאָב אויף אונדז אַריבערשיקן אין די פינסקער בלאָטעס, ווייל דאָרט איז פיל זיכערער פאַר אונדז ווו עס געפונט זיך אַ שטאַרקער אַטראַד פון די פאַרטי־ זאַנער אונטער דער אָנפירונג פון געזעראַל קאָלפאַקאָוו, וואָס הערשט איבער גאַנץ פאָלעסיע.

פיל פון אונדז האָבן פאַרשטאַנען אַז דער גדאַנק איז אַ ריכטיקער, אָבער ווי אַזוי דערגרייכט מען צו אויספירן דעם פלאַן. אָנדערע, ווידער, האָבן דאָס אָנגענומען ווי אַ זיג פון די אָנטיסעמיטן, וואָס געפונען זיך אין שטאָב. ווייל עס האָבן טאַקי נישט געפעלט אין אַטראַד קיין אָנטיסעמיטישע עלעמענטן, און אפילו אין שטאָב זעלבסט, איבערהויפט דער פאַרטרעטער פון מדוועדעוון, אַ מאַיאָר, וועלכער איז געווען אַ גרויסער שונא־ישראל און האָט נישט געדולדעט קיין יידן. די שטימונג ביי די יידן איז נישט געווען קיין געהויבענע וועגן זיך אפטיילן, אַלס באַזונדערער אַטראַד, אָבער דאָס איז געווען אַ באַפייל, וואָס מיר יידן האָבן אים נישט געקענט ענדערן, און נאָך די זעלבע נאַכט האָט מען אונדז אפגעטיילט. עס איז כדאי צו דערמאָנען אַ מאָמענט, וואָס באַשטעטיקט וויידער ווי אַזוי דער אָנטיסע־ מיטיזם איז געווען פאַרבאָרגן אין די הערצער פון אונדזערע חברים קריסטן. איך בין געווען אין אַ פאַלאָטקע צוזאַמען מיט נאָך 4 קריסטן. וועג איך בין געקומען אויף צונויפפאָקן מיינע זאַכן און זיך שיידען פון זיי, זענען אייניקע זאַכן שוין פאַרשוווונדן און וועג איך האָב אָפגע־ פונען ביי אייגעם עפעס אַ זאַך וואָס געהערט צו מיר, האָבן זיי אַלע חוזק געמאַכט ווי מיר יידן גייען אַליין קעמפן. איך האָב ממש נישט געקענט גלויבן ווי אַזוי שנעל זיי האָבן געע־ דערט זייער באַציהונג, וואָס פריער האָב איך דאָס נישט באַמערקט ביי זיי.

די פאַרטיזאַנער שיקן אונדז אַוועק

אונדזער פלאַן איז געווען אויסגעשטעלט אַזוי: באַנאַכט פארטזעצן דעם וועג און מיר האָבן גע־ טאָג רוהען. אייניקע פון שטאָב האָבן געהאָט דעם פלאַן פון וועג און מיר האָבן געדאַרפט נאָכגיין נאָך זיי. די 3 פאַרטיזאַנער פון אַלטן אטראַד האָבן אונדז נאָכגעפאָלגט פון ווייטנס צו מיר גייען דעם ריכטיקן וועג. דעם ערשטן טאָג איז אַלעס געגאַנגען אין אָרדנונג, אָבער די צווייטע נאַכט זענען די וועג־וויזער מיטן פלאַן פאַרשוווונדן און מיר האָבן שוין נישט געוווסט דעם וועג אויף ווייטער. מיר זענען געבליבן שטיין אין וואַלד פון לונצינסקע רודנע וואָרטנדיק אויף אַנווייזונגען וויי אַזוי ווייטער פארטזעצן דעם וועג. די שטימונג איז געווען אַ געדרוקטע. די שפייז האָט זיך אַנגעהויבן אויסלאָזן, בלויז פלייש האָבן מיר געהאַט פיל. מיר האָבן געשאָסן די בהמות און געבראָטן אויפן פייער דאָס פלייש און געפרעסן, אָבער קיין וואַסער איז נישט געווען צו געפונען. 3 קילאָמעטער פון אונדז איז געווען אַ ריטשקע, אָבער פאַרן בריינגען פון דאָרט וואַסער האָט געקענט אונדז ענטדעקן פאַר דעם שונא, וועלכער איז געווען פיל אין דער נעגנט פון אונדזער לאַגער, און האָט געקענט בריינגען צו אונדזער פאַרניכטונג, ווייל אונדזער גאַנצער געווער איז באַשטאַנען פון געציילטע אַלטע ביקסן. און וועג אברהם שוחט ז"ל האָט ענומען אייניקע חברה און געבראַכט 2 פעסער וואַסער, האָט אים טשאַרנע, וועלכער האָט אונדז נאָכגעפאָלגט פון אַלטן אטראַד, געוואָלט שיסן אויפן פלאַץ, ווייל וועג זיי זענען געווען אין טייך אויף אַנפיל די פעסער, זענען נישט ווייט פון

זיי דורכגעפֿאָרן אוקראַינער פּאָליציאַנטן און עס איז געווען אַ גרויס געפֿאָר מען זאָל אונדז אָרומרינגלען.

די נאַכט האָבן מיר זיך עוואַקואירט וויטער, אָבער אינדערפרי האָבן מיר באַמערקט אַז כמעט קיינער פון יידישן שטאָב איז נישט געבליבן און מיר זענען געבליבן אַן אַנפֿירונג. דער טאָג איז ווידער אָריבער מיט בראָטן פליישׂ און נישט ווייט איז געווען אַ האָלע מיט אַ זומף, ווו עס איז געשטאַנען אַ גרויסע קאָליוזשע וואָסער און פון אויבן אַ גרינע הויט און ווו עס שפּילן זיך זשאַבעס. מיר האָבן דאָס אָלעס אַוועקגעשאָרט אין אַ זייט און געשעפּט וואָסער אין קליינע פּושקעס פון קאָנסערוון און געטרינקען דאָס וואָסער, טראָץ דעם פֿאָרבאָט פון אויסמיידן גיין נאָך וואָסער, ווייל עס איז אַ אָפענער פלאַץ און מען קען אונדז באַמערקן, און צווייטנס קען מען קראַנק ווערן פון דער וואָסער, אָבער עס האָט גאָרנישט געהאָלפן. די שטימונג פון אונדזער אויסוועגלאָזער צוקונפט איז געווארן ערגער מיט יעדער מינוט. אויף דעם פלאַץ בלייבן קען מען נישט, פֿאָרטזעצן דעם וועג האָבן מיר נישט קיין פּלאַן, די 3 פֿאָרטיאָנער, וועלכע זענען געווען אָנגעשטעלט אויף אונדז באַגלייטן האָבן זיך אויף אַנטוישט אין אונדז און איבערהויפּט האָבן זיי געוואָלט געפונען די אָנפירער פון יידישן שטאָב וועלכע האָבן דעזערטירט און זיי דערשיסן.

דבורקה ז״ל האָט באַקומען אַ שטאַרקע אָנגינע פון וועלכער זי האָט געליטן איידער מיר האָבן זיך אָפּגעטיילט פון דעם אָלטן אָטראָד, פֿאָרטזעצן דעם וועג מיט איר צוזאַמען איז געווען אוממעגליך, און די לאָגע וואָס האָט זיך געשאַפן אין אָטראָד האָט אונדז באַגרענעצט צום גאָרנישט אַז מיר מוזן זוכן אַ באַהאַלטענישׂ ביי אַ באַקאַנטן קריסט אין נעמיליע, חאָטש פֿאַר דבורקה׳ן, ביז זי וועט געזונט ווערן. איך האָב זיך באַראַטן מיט חיים׳ן און לייזער׳ן, מיינע שוועסטער־קינדער, און מיר האָבן באַשלאָסן אַז מיר אָלע צוזאַמען וועלן זיך אָפּטיילן פון אָטראָד, ווייל עס האָט קיין צוועק פֿאָרטזעצן. אויף אַזאַ אויפן וועלן מיר פּריער אָדער שפּעטער אַריינפֿאַלן אין די הענט פון די מערדער, וואָס האָבן אונדז פֿאַרפֿאָלגט (ווי עס האָט זיך אַרויסגעוויזן שפּעטער האָט די זעלבע שטימונג באַהערשט אָלעמען), און נאָך די זעלבע נאַכט האָבן מיר זיך אָפּגעטיילט, אָפשמועסענדיק זיך, אַז איך מיט דבורקה׳ן גייען אַוועק די ערשטע און וואַרטן אויף אַ פלאַץ נישט ווייט פון לאָגער און נאָכדעם וועלן חיים מיט לייזער און מאָלע שוגדעל ז״ל זיך אויך אַרויסגנבענען און דאָן וועלן מיר צוזאַמען זוכן אַ פלאַץ איבערקומען דעם ווינטער, וועלכער האָט זיך אָנגעהויבן דערנענטערן. אָבער פון ערשטן שריט איז נישט געגיין גלייך דער וועג. מיר האָבן געוואָרט אַ שטיק צייט אויף חיים׳ן מיט לייזער׳ן און זיי האָבן נישט געקענט אפֿזוכן ווו מיר וואָרטן אויף זיי, און אַזוי האָבן מיר זיך פון זיי צושיידט. דער וועג אין דער געגענט איז פאַר אונדז געווען אומבאַוווסט און מיר האָבן אָנגעפֿאַנגען בלאָנדזען.

מיר קריגן עסן אוּן ווערן באַפאַלן

אונדזער געדאַנק איז געווען דערגרייכן קיין נעמיקייע צו אַ באַקאַנטן קריסט וואָס עס קומט מיר געלט בייַ אים אוּן וואָס מיר האָבן אים אַוועקגעגעבן גוטע זאַכן פון שטוב צו באַהאַלטן, טאָמער וועט אונדז געלונגען בלייבן לעבן. אפשר וועט ער מסכים זיין האַלטן דבורקה באַהאַלטן אין שטוב ביז זי וועט געוואָנט ווערן. אוּן מיר האָבן זיך געלאָזט אין וועג מיטן וואַלד בלויז מיטן געדאַנק אַז אין דער ריכטונג דאַרפן מיר זיך לאָזן. אָבער מיר זענען אַוועק פונקט אין אַ פאַרקערטער ריכטונג אוּן ווען דער וואַלד האָט זיך פאַר אונדז געענדיקט האָבן מיר זיך געפונען אויף אַ גרויסער זומפיגער האַלע נישט וווייט פון דארף פאטאשנע. מיינענדיק, אַז עס איז נישט קיין גרויסע האַלע, ווייל עס איז געווען פינסטער, האָבן מיר אַזוי געבראַדעט אין דער זומף אייניקע שעה, צייטענווייז האָבן מיר געמיינט אַז מיר ווערן דערטרונקען אוּן מיר וועלן קיינמאָל נישט אַרויסקריכן פון דאַנען. אַזוי האָבן מיר געזונקען ביז העכער אַ האַלבן גוף, האַלטענדיק איינער דעם צווייטן בייַ די הענט (איך מאַך א איבער־רייס, ווייל איך האָב זיך דערמאַנט נאָך אַ מאַמענט, וואָס האָט אונדז געבראַכט צו דעם זומף).

ווען מיר זענען געגיין אין וואַלד האָבן מיר באַמערקט פון ווייטנס אַ פייערל אוּן מיר האָבן זיך גלאָזט אין דער ריכטונג. ווען מיר זענען אַרויס פון וואַלד האָבן מיר געזען אַז עס איז אַ כוטאַר פון פאטאשנע, אָבער אַלע זענען שוין געשלאָפן. עס איז שוין געווען נישט פרי, אָבער אין אַ הויז איז געווען ליכטיק פון אַ פייער וואָס האָט געברענט אין אויוון. אונדז איז געווען אָפילו אַ ווונדער וואָס אַזוי שפעט ברענט אין אויוון אַ פייער, ווייל פויערן קאָכן געווייַנטלעך די קאַלאָציע פאַרנאַכט. דבורקה'ן האָב איך גלאָזט אין הויף וואַרטן, אַביסל ווייטער פון שטוב אוּן איך האָב זיך געלאָזט פאַרזיכטיק אין שטוב אַריין אַרומקוקענדיק זיך דורך דעם פענסטער צו געפונען זיך דאָרט נישט קיין פאַליציי. אויף דעם הויף האָט זיך געפונען אַ גרויסער הונט אויף אַ קייט, אוּן ער האָט געמאַכט אַזאַ רעש מיט זיין בילן ביז די פויערטע איז אַרויסגעלאָפן אוּן מיר אַריינגעכאַפט אין שטוב, אוּן זיך געוווּנדערט וואָס דער הונט האָט מיר נישט צעריסן, ווייל ער איז אַ געפערליכער. אַריינקומענדיק אין שטוב איז געווען זייער וואַרעם אוּן אין אויוון האָבן זיך געקאָכט טעפ מיט קאַרטאָפל. זי האָט באַלד דערקענט אַז איך בין אַ ייִד אוּן מיר געזאָגט: באַלד ווערן פאַרטיק די קאַרטאָפל וועסטו קענען עסן. איך האָב אַבער געזאָגט, אַז מיין פרוי וואַרט אין דרויסן אוּן איך וויל אויך וואַרטן דאָרט. ווען איך בין אַריינגעקומען, האָב איך באַמערקט ווי אַ קליין שייגעצל האָט זיך איבערגעוווּנקען מיט זיין עלטערער שוועסטער אוּן איז פאַרשוווּנדען פון שטוב. מיין געדאַנק האָט מיר געזאָגט אַז דאָס איז נישט קיין גוטער סימן, ווייל נישט איין פאָל איז געווען, וואָס מען האָט פאַרנאַרט יידן מיט עסן אוּן דערנאָך זיי איבערגעגעבן צו די מערדער צום טויט. אָבער די אויפנאַמע פון דער מוטער איז געווען זייער אַ גוטע, אוּן דאָס האָט מיר באַרוהיקט.

נאָך אַ קורצער צייט וואַרטענדיק איז אַרויס צו אונדז די מוטער מיט אַ שיסל קאַר־טאָפל אוּן זויערע אוגערקעס. ווען מיר האָבן אָנגעפאַנגען געשמאַק צו עסן די ערשטע קאַרטאָפל, זענען ווי פון דער ערד אויסגעוואַקסן 2 שקצים אין דער באַגלייטונג פון קליינעם שייגעצל. איינער פון די שקצים איז געווען געקליידט ווי אַ אוקראַינער פאַליציאַנט פון יענער צייט, אָבער קיין געווער האָט ער נישט געהאַט בייַ זיך, אוּן האָט אונדז גלייך געפרעגט: ווער זענט איר אוּן וואָס שלעפט איר זיך אַרום בייַנאַכט. איך האָב אים אויפגעקלערט אַז מיר זענען הונגעריק אוּן מיר וועלן באַלד אָוועקגיין פון דאַנעט. ער האָט נאָך געזאָגט פיל זידעל־ווערטער

פֿאַר אונדז און ער מיט דעם צווייטן זענען פֿאַרשוווונדן מיט אַ טייוולישן געלעכטער. דאָס עסן איז אונדז באַלד געבליבן שטיין אין האַלדז, ווייל מיר האָבן פֿאַרשטאַנען וואָס אונדז דראָט. מיר האָבן באַדאַנקט דער פרוי און זיך געלאָזט אין וועג מיט שנעלע טריט.

ווי נאָר מיר זענען אָפּגעגיין אַ קורצן וועג פון שטוב מיט אַ לאָנקע, האָבן מיר באַמערקט ווי אונטער אַ קאַרטש ליגט אַ מענטש און באַהאַלט זיך פֿאַר אונדז, און נישט ווייט פון אים אונטער אַ צווייטן קאַרטש ליגט אַ צווייטער. די לבנה איז אויפגעשיינט און איך האָב דערקענט, אַז דאָס זענען די צוויי וואָס זענען געווען בייַ דער שטוב און אויף אונדז געשריגן. אונדזערע קני האָבן זיך געבראָכן און קוים וואָס מיר זענען געגינגען. איך האָב פֿאַרשטאַנען אַז זיי ווילן אונדז באַרויבן און אפשר דערנאָך אומברענגען. וועג מיר האָבן זיך דערווייטערט נאָך אַ 100 מעטער, וואָס האָבן זיך אונדז אויסגעוויזן ווי 1000 קילאָמעטער, זענען זיי אונדז פֿאַרלאָפן דעם וועג און מיט אַ אַברעזעק פון אַ ביקס האָבן זיי אונדז געדראָט צו הרגענען, אויב מיר וועלן זיי נישט אַוועקגעבן דאָס גאָלד. זיי האָבן אונדז געהייסן אויסטון די קליידער. מיר האָבן אָנגעהויבן אויסטון די קליידער, מיר זענען שוין כמעט געבליבן אין די אונטערקליידער, און זיי האָבן אָנגעהויבן כאַפן זוכן אין די קליידער גאָלד. מיר האָבן אויסגענוצט דעם מאָמענט און אָנגעהויבן לויפן. איינמאָל האָבן זיי באַווייזן אויסשיסן פון דעם אַברעזעק און די קויל איז דורכגעלאָפן בייַ מיין רעכטן אויער און צום גליק נישט דערגרייכט איר ציל. דעם צווייטן מאָל האָט שוין דער אַברעזעק נישט געוואָלט שיסן. איך האָב בלויז געהערט ווי לויפענדיק נאָך אונדז האָט ער געאָרבעט מיטן שלאָס פון אַברעזעק אָבער האָט נישט געקענט שיסן. דאָס האָט אונדז געגעבן מוט צו פֿאַרשנעלערן דאָס לויפן. איך בין געלאָפן שנעלער און דבורה איז אָפּגעשטאַנען, אין נאָך אַ מינוט כאָפט ער איר. מיר האָבן אָנגעהויבן שרייען: „ראַטעוועט!“ ווייל מיר זענען געווען נישט ווייט פון אַ הויז און דאָס האָט זיי אָפּגעהאַלטן פון יאָגן זיך נאָך אונדז ביז מיר זענען פֿאַרלאָפן אויף אַ פלאָץ אונטער אַ גרויסן שטייג מיט שטרוי און זיך אַרונטערגערוקט טיף אונטער דער שטרוי און אַ ביסל אָפּגעאָטעמט. אָבער לאַנג זיצן האָבן מיר נישט געקאָנט, ווייל טאָמער וועט ליכטיק וועט מען אונדז באַמערקן. מיר האָבן ווידער אָנגעהויבן גיין שנעל ביז מיר האָבן זיך געפונען אין דער האַלע מיטן זומף, וואָס איך האָב פריער אָנגעפאַנגען דערציילן.

אין בעמיליער וואַלד

אין דער האַלע האָבן מיר געבראַדעט אייניקע שעה. מיר האָבן געמיינט אַז זי וועט זיך קיינמאָל נישט ענדיקן. יעדעס מאָל האָבן מיר געענדערט די ריכטונג פון אונדזער בראַדען מיינענדיק צו געפונען אַ אויסגאַנג. ווען מיר זענען שוין געווען גוט פֿאַרמאַטערט, האָב איך באַמערקט ווי מיר דערנענטערן זיך צו אַ וועג און מיר זענען טאָקע אַרויסגעקומען אויף אַ בריייטן וועג און זיך געלאָזט נאָך דער לבנה. עס האָט געהייסן אויף לינקס, ווייל ווען מיר גיין אויף רעכטס גיין מיר ווידער אין אַ ריכטונג וואָס מיר האָבן נישט געדאַרפט גיין. אָפּגיינדיק אַזוי אַ האַלבע שעה, זענען מיר אָנגעקומען פֿאַר אַ יונג וועלדל און באַמערקט פון ווייטנס אַ פּייער, און אַרום איר זיצן אייניקע מענטשן און שמועסן. מיר האָבן געקענט קלערן צווישן זאָבן, אָדער דאָס זענען פֿאַרטיזאַנער וואָס רוהן זיך אָפּ, אָדער קריסטן וואָס טרייבן

בראָנפן. אָבער מיר זענען שוין געווען אויף אַזוי פיעל פאַרזיכטיק און זיי אויסגעמיטן, אַז זיי זאָלן אונדז נישט באַמערקן. אָבער מיר האָבן באַשלאָסן זיך אַוועקצוצן און אָפרוהן זיך אַ ביסל און פאַרטאָגס פאָרצוצן דעם וועג, אפשר וועלן מיר דאָן זיך קענען אָריענטירן ווו צו גיין.

ווי נאָר מיר האָבן זיך אַוועקגעזעצט זענען מיר איינגעשלאָפן ווי געהרגעטע און ווען מיר האָבן זיך אויפגעוועקט איז שוין געווען גוט ליכטיק. מיר האָבן זיך גוט דערשראָקן, טאָמער באַמערקט אונדז וועה, אָבער מיר האָבן געזען אַז מיר זענען געשלאָפן נישט ווייט פון אַ ווינונג און עס האָט זיך געעפנט אַ טיר און אַ קריסטן איז אַרויס פון שטוב רייבעגדיק די אויגן פון שלאָף. איך האָב באַשלאָסן זיך דערנענטערן און איר פרעגן ווו מיר געפונען זיך, און אפשר וועט זי אונדז ווייזן די ריכטונג קיין נעמילים, וואָס דאָרט האָבן מיר פיל באַקאַנטע מאַווורן. ווען זי האָט מיר נאָר דערזען האָט זי זיך שטאַרק דערשראָקן און אַנגעהויבן לויפן אין שטוב אַריין און מאַכן צו מיר מיט די הענט איך זאָל אַוועקגיין. איך האָב איר באַרוהיקט און איר געפרעגט ווו מיר גיפונען זיך, האָט זי געזאָגט נישט ווייט פון דאָרף חוטין און מיר געגעבן צו פאַרשטיין די ריכטונג קיין נעמילים.

דער וועג איז מיר שוין געווען באַקאַנט מער ווייניקער, אָבער מיר האָבן געמוזט דורכגיין אַ לאַנג וועג פון אייניקע קילאָמעטער מיט אַ אָפענער לאַנקע. די פאַסטוכער האָבן שוין געטריבן די בהמות אויף דער פאַשע און עס איז געווען א געפאָר, אַז זיי קענען באַלד מעלדן אין דאָרף אַז יידן דריין זיך. די פאַסטוכער האָבן איבערראַל געמאַלדן אין דאָרף אויב זיי האָבן באַמערקט אַ יידן, איבערהויפט האָט זיך דאָס דאָרף חוטין אָפילו אין נאָרמאַלע צייטן אויסגעצייכנט מיט גרויסע באַנדיטן. מיר האָבן דורכגעמאַכט דעם וועג בשלום און זיך ווידער דערלאַנגט אין וואַלד, וווּ איך האָב שוין געקענט דעם וועג, און מיר האָבן זיך דערנענטערט צו די שטיבער פון די רעזשעוויטשעס, פוילישע קריסטן וואָס האָבן מיר גוט געקענט. דבורקה איז געבליבן אין וואַלד וואַרטן און איך בין אַריין אין שטוב, וועלכע האָט זיך געפונען אין וואַלד, אָבער די אויפנאַמע איז געווען זייער אַ קאַלטע. זיי האָבן מיר בלויז געגעבן עסן אויף דעם וועג און געוואַרנט אַז עס איז נישט גוט צו זיצן אין וואַלד, ווייל דער וועג איז פיל אוקראַינער פאַליציאַנטן, וואָס פאַרן אויף די דערפער און אויב זיי וועלן אונדז באַמערקן, דאָן וועלן מיר אומקומען און אויך זייערע שטיבער וועט מען פאַרברענען. איך האָב פאַרשטאַנען אַז עס איז איבעריק זיי פאַרלייגן אונדז אויסצוהאַלטן ביי זיי, און טראָץ דעם וואָס דבורקה האָט זיך געוועגדן אין דאָרף צו אַדאַסקע דעמאָלט, וועלכער האָט אונדז אויסגעזעהן צו זיין אַ גוטער, אויף וויפיל מיר האָבן אים געקענט פון אַלע יאָרן, אפשר וועט ער רחמנות האָבן אויף דבורקה'ן און איר שאָפן אַ וואַרעם פלאָץ אויף אַ שטיקל צייט, און איך וועל זיין איבערטאָג אַליין אין וואַלד פאַרשטעקט.

מיר האָבן זיך פאַרשטעקט אין וואַלד ביז עס איז געווארן פינסטער און דאָן זיך געלאָזט צו אַדאַסקע'ס שטוב. דבורקה'ן האָב איך געלאָזט אויף דעם פעלד ווייטער אַביסל פון שטוב און נאָכדעם ווי איך האָב אַריינקעקוקט דורך די פענסטער צו עס איז נישטא קיינער אין שטוב, זיך געלאָזט אַריינגיין. דער הונט האָט אָנגעהויבן שטאַרק בילן און אַדאַסקע איז אַרויס געקומען צו מיר, ווייל ווען דער הונט בילט איז אַ סימן אַז עס איז געקומען אַ אומגעבעטענער גאַסט. ווען ער האָט מיר דערזען האָט ער זיך געפילט ניט גוט, ווייל זיין שטוב איז געווען קעגן איבער דעם סאַלטיס פון דאָרף, און טראָץ דעם וואָס ער איז אויך מיינער אַ באַקאַנטער, איז ער נישט באַגלויבט מיט זיין ליבשאַפט צו יידן. אַדאַסקע האָט מיר אַריינגעביטן אין שטוב און אויך

דבורקה'ן און אונדז גלייך געשטעלט עסן, אָבער מיר זענען געזעסן מיט שרעק אין האָרצן און מיר זענען גלייך צוגעטריטן אים סאָרלייגן אונדזער פלאָן און אַזוי שמועסנדיק הערן מיר ווי דער הונט בילט ווידער.

צוזאַמענטרעפונג

מיר האָבן זיך אַלע שטאַרק דערשראָקן און ער איז אַרויסגעלאָפן זען ווער דאָס איז געקומען, און נאָך אייניקע מינוטן, וואָס האָבן אונדז אויסגעווייזן ווי יאָרן, קומט ער אַריין און זאָגט אַז אין דעם הויף וואָרט אשר איידעלמאַן און וויל אונדז דורכאויס זען, וווסענדיק אַז מיר זענען אין שטוב. מיר האָבן זיך זייער דערפריידט און אשר האָס אונדז דערציילט אַז ער געפונט זיך מיט זיין פרוי, 2 זין און 2 טעכטערלאָך אין ווַאלד, נישט ווייט פון די טרו־ בינסקיס, בלויז די גרעסערע טאָכטער איז אומגעקומען אין געטאָ. וועז זיין ווייב וועט זיך דערוווסן אָס ער האָס אונדז געטראָפן און נישט געבראַכט צו זיי, וועט זי אים דאָס נישט שיינקען. מיר האָבן גלייך באַשלאָסן זיך פאַרייניקן און זיך צוזאַמען באַהאַלטן. מיר וועלן אויפבויען אַ בונקער אין וואַלד און אזוי וועלן מיר דורכקומען דעם ווינטער, אפשר ביז זומער וועלן מיר דערלעבן די מפלה פון היטלער'ן, ווייל קריסטן געבן איבער אַז די שטימונג ביי די דייטשן איז זייער אַ שלעכטע. די רוסן האָבן אָפגעהאַלטן דעם פראָנט און די דייטשן גיין נישט מער פאָראויס. נאָך די עטליכע טעג וואָנדערן און דורכפאַלן, וואָס איך מיט דבורקה'ן האָבן דורכגעמאַכט, איז דאָס געווען פאָר אונדז אַביסל באַלואָם אויף די וווּנדן. אַדאָסקע האָס אונדז מיטגענומען קאָרטאָפל און אַנדערע פראָדוקטן און אונדז געזאָגט אויף וועלכן פעלד עס וואָקסן זייַנע קאָרטאָפל. וועז איך וועל דאָרפן זאָל איך זיך נעמען וויפיל מיר ווילן.

דערמוטערט פון דעם צוזאַמענטרפונג מיט אשר איידעלמאַן און די פאָר גוטע וועדטער פון אַדאָסקע'ן, זענען מיר אַוועק וויידער אין וואַלד, ווו מיר האָבן געטראָפן חוה איידעלמאַן מיט די 2 מיידעלעך, שיינענקע ווי גאָלד, מיט די 2 זין, וועלכע זענען שוין געווען פיל דער־ וואַקסענע ווי זייערע שוועסטערלעך. די באַגעגענישׂ מיט חוה'ן איז געווען אַ האַרצרייסנדע, אָבער אַ שטילע, ווייל מען האָס נישט געטאָרט אויפהויבן דאָס קול. זי האָס אונדז דערציילט פון איר טאָכטער וואָס איז אומגעקומען און מיר האָבן איר דערציילט ווי אַזוי מיר זענען לעבן געבליבן און אונדזערע איבערלעבונגען ביז יעצט.

דאָס אָרט האָס אונדז אויסגעזען צו זיין זיכער, ווייט פון אַ וועג אין אַ געדיכטע אַלשאַנקע, וואָס מיר אַליין האָבן זיך געפלאָנטערט לאַנג ביז מיר האָבן אָפגעזוכט דעם פלאַץ, און דערציילנדיק זיך די איבערלעבונגען, וואָס האָס געזומען אַ פאָר שעה, זענען מיר אייני־ געשלאָפן געשמאַק אויף דעם נייעם פלאַץ. נאָך אייניקע טעג זיצן אויף דעם נייעם פלאַץ, האָבן מיר איינגעזען אַז עס איז נישט אַזוי זיכער. די פאָסטוכער, וואָס האָבן געפאַשעט די קי אין וואַלד, האָבן דערגרייכט ביז אונדזער פלאַץ. איינמאָל איז אָפילו אַרויסגעקומען איינער פון די בראָנעוויצקעס פון בראָניסלאָווקע מיט אַ האַק, און טראַץ דעם וואָס איך האָב אים געקענט, האָב איך צו אים געהאָט קליינעם צוטרוי. אשר האָס מיר באַרוהיקט אַז ער קומט צו זיי כמעט יעדן מאָל און ער איז זייער אַ פיינער קריסט. ער בריינגט זיי אָפילו אמאָל שפייז. בראָנעוויצקי האָס אונדז דערציילט אַז אין דאָרף ווייסט מען אַז מיר זענען דאָ פאַראַן, ווייל

די פאַסטוכער האָבן דערציילט, און איבערהויפט האָט ער שטאַרק מורא פאַר זיין ברודער, וואָס איז געווען גרייט אָפילו גיין דערציילן אַז ער האָט באַהאַלטן יידן, און זיין עצה איז מיר זאָלן זיך אריבערטראָגן פון דאָנעט. ער איז אָפילו גרייט נעמען דבורקה'ן מיט מיר צו זיך אויף דעם בוידעם אויסבאַהאַלטן אַ שטיקל צייט, געוווס פאַר אַ גוטן אָפצאָל; אויב מיר ווילן קען ער קומען מאַרגן ביינאַכט און אונדז מיטנעמען, און אויב עס וועט אונדז געפעלן, וועלן מיר קענען בלייבן.

נישט אַזוי לייכט איז אונדז אָנגעקומען באַשלוסן אויף דעם נייעם פלאַן. ערשטנס דער אונצוטרוי צו אים און צווייטנס די פראָגע פון אָפצאָל, וואָס איך האָב נישט געוווסט פון וואָנען דאָס נעמען. אָבער דבורקה'ס געזונט צושטאַנד איז נישט געווארן בעסער. זי האָט זיך וויידער פאַרקילט דעם האַלדז און אין דרויסן האָט שוין אָנגעהויבן רעגענען און מיר זענען געליגן אונטערן פרייען הימעל און יעדן טאָג איז געווארן קעלטער, איבערהויפט די נעכט. און מיר האָבן באַשלאָסן אוועקצוגיין צו בראַנעוויצקי'ן אויף דעם בוידעם. זיין שטוב איז געשטאַנען נישט ווייט פון הויפטוועג, און מען האָט אַ גאַנצן טאָג נישט געקענט אַראָפגיין, און ווען ער פלעגט אונדז אַרויפגעבן עסן בייטאָג האָבן מיר שטאַרק געציטערט, אַז שכנים זאָלן נישט באַמערקן, ווייל דער אַראָפגאַנג איז געווען דורכן גאַס. ער האָט אונדז אָפילו צוגעזאָגט מאָכן אַ בונקער אונטערן ווויונג און דאָרט זאָלן מיר קענען אַראָפליפן אין דער צייט ווען עמיצער וועט פלוצלונג קומען זוכן בייַ אים יידן, אָבער דאָס האָט געפאַדערט אַ שיינעם אָפצאָל, וואָס מיר האָבן בייַ זיך נישט געהאַט. אויב מיר האָבן עפעס יאָ געהאַט איז דאָס געווען צושטעקט בייַ אָנדערע קריסטן און זיי האָבן זיך נישט געהיילט דאָס אָפגעבן, טענענדיק אַז עס איז בייַ זיי פאַרגראָבן אין דער ערד, וויייל יעדעס מאָל קומט מען צו זיי אויף "אָבלאָווע" און זיי ווילן נישט פאַרלירן די זאָכן, און צווייטנס האָבן זיי נישט געגלויבט אַז אונדז וועט געלונגען בלייבן לעבן.

נאָך 2 נעכט שלאָפענדיק אויף דעם בוידעם זענען מיר ווידער אָוועק אין וואַלד. אין אַ פאָר טעג אַרום האָבן אונדז צופעליק אָפגעזוכט צוויי שוועסטער רחל'ה און ציפּע משה חיים דער שוסטער'ס. זיי האָבן געוואָנדערט די גאַנצע צייט אין וואַלד אַליין ביז זיי האָבן אונדז צופעליק אָפגעזוכט. זיי האָבן זיך זייער דערפריידט מיט אונדז און געבליבן. קיין פלאַץ אין וואַלד האָט נישט געפעלט, אָבער די זיכערקייט פון אונדזער לעבן איז געווען ווייט. די פאַסטוכער זענען אָפטער געקומען. איינמאָל האָבן אשר'ס זין אָפילו געכאַפט דעם רעוואָלווער און זיי אָנגעשראָקן, אַז מיר וועלן זיי הרגענען טאָמער וועלן זיי נאָכאַמאָל קומען. איך האָב פארשטאַנען אַז דאָס איז געווען אַ גרויס נאריישקייט אָבער מען האָט דאָס שוין ניט געקענט כאַפּן צוריק.

מעדדער איז וואַלד

מיר האָבן באַשלאָסן אַז מען מוז וואָס שנעלער אָוועק פון דעם פלאַץ און טאָקע צומאָרגנס האָבן מיר זיך באַזאָרגט מיט לאָפאַטעס און אַ האַק, און איך מיט אשר'ן מיט זיינע צוויי זין און רחל'ה דעם שוסטער'ס האָבן מיר זיך געלאָזט זוכן אַ צווייטן פלאַץ, אויף צו מאַכן אַ גוטן בונקער אין דער ערד, מיר זאָלן קענען אין אים ווינטערן. דאָס איז געווען בערך 12 אזייגער

בייטאג. חוה מיט דבורהקה'ן און ציפע מיט די צוויי מיידלעך זענען געבליבן אויף דעם פלאָץ צו קאָכן מיטאָג. דבורקה האָט זיך אָפילו געבעטן מיטגיין, אָבער ווייל זי איז געווען מיט אַ פערקילטן האַלדז האָב איך איר געלאָזט דאָרטן. מעגליך ווען זי זאָל מיטגיין מיט אונדז, וואָלט זי אפשר געווען געבליבן לעבן. ווען מיר זענען נאָר געקומען אויף דעם נייעם פלאָץ און זיך געשטעלט גראָבן דעם בונקער און צוגרייטן מאָטעריאַל אויף אים מאָכן, האָבן מיר איינגעהערט שיסעריי. איך האָב באַלד געזאָגט אשר'ן אַז דאָס קומט פון דער ריכטונג ווו אונדזערע פרויען געפונען זיך. דאָס שיסעריי איז געווען שטאַרק, און מיר האָבן געמיינט אַז מען שיסט אויך אויף אונדז. מיר האָבן זיך געלאָזט לויפן וואָס טיפער אין וואַלד, וואָס ווייטער פון דעם פלאָץ ווו מען שיסט. אשר האָט אָפילו געוואָלט לויפן צום פלאָץ ווו מען שיסט, אָבער איך האָב אים קוים אָפגעהאַלטן דערפון, ווייל אויפן אָרט פון ראָטעווען די פרויען וואָס זענען דאָרטן געבליבן, וואָלטן מיר אויך געווען אומגעקומען. אַ גוט באַקאַנטער פויער, וואָס איז דורכגעפאָרן מיט אַ וועגעלע האָלץ, האָט אונדז באַשטעטיגט אַז דאָס שיסט מען לעבן די טרובינסקעס. די שיסעריי איז געווארן נאָך שטאַרקער און מיר זענען געלאָפן וואָס טיפער אין וואַלד, ביז מיר האָבן פאַרלוירן אייגער דעם צווייטן.

ווען עס איז געווארן שטיל פון דער שיסעריי, האָבן מיר זיך ווידער אָפגעזוכט, אָבער מיר האָבן מורא געהאַט זיך דערנענטערן צום פלאָץ, ווו מיר האָבן איבערגעלאָזט אונדזערע טייערסטע. מיר האָבן זיך באַשולדיקט איינער דעם צווייטן וואָס מיר האָבן זיי געלאָזט אַן שוץ. אָבער ווי די קריסטן האָבן נאָכער דערציילט, וואָלטן מיר גאָרנישט געווען אויפגעטון, ווייל דער בראָנעוויצקי, וואָס מיר האָבן ביי אים געטכטיגט, איז זיין ברודער געקומען מיט אוקראַינער פאָליציי און אַרומגערינגלט דעם פלאָץ און באַשאָסן פון אַלע זייטן. חוה איידלמאן איז געלאָפן אין דער ריכטונג פון וואַלד, איז איר געלונגען צו אַנטלויפן. דבורקה איז אַרויס־געלאָפן אויף דער לאָנקע, האָט מען זי באַלד ראָנירט אין פוס און זי געכאָפט און געשלעפט אין וואַלד, זי זאָל אויסזאָגן ווו איז אונדזער געווער. ציפע איז געפאַלן פון די ערשטע שאָסן אין פלייצע בעת זי האָט געשיילט קאַרטאָפל, און אזוי האָבן מיר זי געפונען זיצן איינגעבויגן.

נאָך אַ האַלבער נאָכט זענען מיר פאַרויכטיק צוגעקומען צום פלאָץ און מיר האָבן אויף דער לאָנקע געטראָפן דאָס גרעסערע מיידלע פון אשר'ן אַ געשאָסענע. ווייזט אויס אַז זי האָט פרובירט אַנטלויפן. די קלענערע טאָכטער איז געליגן נעבן פייער, ווו מען האָט געקאָכט, אַ טויטע און ציפע ווי איך האָב דערציילט. זיי זענען אַלע שוין געווען קאַלט. ווען איך בין צוגעלאָפן צו דבורקה'ן איז זי געליגן מיטן פנים אַרויף און נאָך געווען אָביסל ווארם. ווען איך האָב פרובירט זי נעמען ביים קאָפ זי אויפזעצן און אפשר מינטערן, האָב איך אָנגעטאָפט בלויז שטיקלאָך פון קאָפ. אונדזערע הערצער האָבן שיער נישט געפלאָצט פון ווייטאָג. מיר האָבן מורא געהאַט עפענען אַ געוויין, טאָמער לאָקט מען אויף אונדז. מיר האָבן בלויז נישט געווווסט וואָס איז דער גורל פון חוה'ן. די פינסטערניש איז געווען אַזוי גרויס אַז מיר האָבן זיך געהאַלטן ביי די הענט און זיך אָפגעטראָגן וואָס שנעלער פון פלאָץ. אונדזער איינציקער ווילן איז יעצט געווען ווי אַזוי ברענגט מען זיי צו קבר ישראל.

אַ סימן אין נישט קיין מצבה

די קריסטן האָבן אונדז נאָכער דערציילט אַז דבורקה'ן האָט מען שטאַרק געמוטשעט ביז זי האָט אויסגעהויכט איר נשמה. זיי האָבן געוואָלט זי זאָל זיי אויסזאָגן ווו מיר האָבן געגומען שפייז. ווייל פונקט איז אונדז געלונגען די טאג זיך פאַרזאַרגן מיט ברויט, פאַסאַליעס און קאַרטאָפל. איך האָב אָפילו באַקומען ביי די טרובינסקעס האָניק צו טרינקען פאַר דבורקה'ן, איר לייכטער מאַכן די וויטאָגן אין האַלדז. אָבער איר טויט האָב איך נישט געקאָנט פאַרמיידן. די מערדער זענען נאָכער געגיין מיט אונדזער ברויט איבערן דאָרף נעמיליע צו פאַרגלייכן דעם ברויט, וואָס זיי האָבן געפונען אין די הייזער, בכדי זיך איבערצייגן צו די נעמיליער גויים האָבן אונדז נישט אונטערגעהאַלטן מיט ברויט. צו דעם גליק פון די נעמיליער האָט דאָס ברויט גישטאָמט פון ביסטריץ, וואָס אשר האָט געבראַכט מיט אייניקע טעג צוריק און דאָס האָט זיי געראַטעוועט. אָנדערשט וואָלט מען זיי געוועון פאַרברענט מיט די הייזער צוזאַמען, בכדי אָנשרעקן אָנדערע זיי זאָלן נישט העלפן קיין יידן.

מיר האָבן אָנגעהויבן בעטן די באַקאָנטע קריסטן זיי זאָלן מאַכן אַ קבר פאַר די הרוגים, האָבן זיי מורא געהאַט דאָס טון. מיר האָבן ווידער מורא געהאַט בייטאָג צוקומען צום פלאַץ און ביינאַכט איז געוועון אוממעגליך עפעס טון, ווייל די ערד איז געוועון פול מיט אולשאנקע בוימער. ביז איינמאָל האָבן מיר באַקומען אַ גרויסע האַק מיט אַ לאָפאַטע, און ביי האַלבער נאַכט איז אונדז נאָך שווערער אַרבייט, געלונגען אויסגראָבן אַ קבר אויפן פלאַץ און זיי באַהאַלטן. מיר האָבן אָנגעהאַקט עטלעכע בוימער אויף אַ סימן אַז אויב מיר וועלן בלייבן לעבן אוז זיך באַפריייען פון די מערדער, זאָלן מיר זיי קענען איבערפירן און באַהאַלטן ווי עס קומט זיי. אָבער אויך דעם קליינעם צוזאָג האָבן מיר נישט געקענט דערפילן, ווייל נאָך דער באַפרייונג האָבן אוקראַינער באַנדיטן געפירט קאַמפן קעגן דער סאָוויעטישער מאַכט, און דער פלאַץ, ווו אונדזערע טייערסטע זענען אומגעקומען, איז געוועון די פעסטונג פון די באַנדיטן וואָס האָבן זיך אויסבאַהאַלטן פון דער סאָוויעטישער מאַכט. אַזוי האָט מען נישט געקענט צוקומען צום פלאַץ, סיידן באַצאָלן מיטן לעבן. אָבער דאָס דרוקט אויפן געוויסן נאָך היינט, כאָטש זיי זענען נישט געוועון די אייגציקע, וואָס זענען נישט געקומען צו קבר ישראל. הונדערטער זענען געפאַלן אין די וועלדער פון מערדעריש קוילן און מען האָט זיי נישט געקענט ברענגען צו קבר ישראל. אָפילו דער גרויסער ברודער־קבר, ווו מען האָט אומגעבראַכט די גאַנצע סעלישטער קהילה, איז אויך נישט אין קיין בעסערער לאָגע. נישט לאַנג נאָך דער באפרייונג האָבן אים די שארית הפליטה, וואָס האָבן זיך געפונען אין מאַטשולאַנקע, אָביסל געבראַכט אין אָרדנונג און געשטעלט אַ ברודער־מצבה. אָבער צו מיין אומגליק האָב איך נישט געקענט נעמען קיין איינטייל, ווייל איך האָב געמוזט אָנטלויפן פון מאַטשולאַנקע קיין בערעזנע, ווייל מען האָט מיר געוואָלט שיקן אויף דעם דאָנבאַס ארבעטן צוואַמען מיט די אַלע אוקראַינער באַנדיטן.

עלנט און פּאַרפּרוירן

דאָס אומקומען פון דבורקה'ן איז אויף מיר ווי אַ דונגער געפאַלן. עס האָט מיר באַהערשט אַ גרויסע עלנט. אַ צייט בין איך געווען צומישט און נישט געהערט וואָס מען רעדט צו מיר. מען האָט געדאַרפט הויך שרייען ביז איך האָב עפעס איינגעהערט. מיר האָבן אָפּגעזוכט חוה'ן און וויידער געפלאָגנעווט וואָס צו טון. דער ווינטער האָט זיך אָנגעפאָנגען. דאָס אָנטון האָבן מיר פאַלוירן, אויף די פיס בלויז אַ פּאָר קאַלאָשן. עס זענען שוין געווען קאַלוזשעס פון די רעגענס און אָפילו שביי. ביינאַכט בין איך געגיין צו די באַקאַנטע קריסטן זיי זאָלן מיר געבן עפעס אָנטון. אָבער זיי האָבן אָפילו נישט געוואָלט זיך אָפרופן פּאָר מורא. מיט די קאַלאָשן בין איך געגיין און געבראַכן דאָס אייז, זיך פאַרקילט די פיס און באַקומען שטאַרקע קראַמפן. אשר האָט מיר געזאָגט אַז ווו זיי וועלן זיין דאָרט וועל איך אויך זיין. דאָס האָט מיר געמונדערט, ווייל אַנדערשט וואָלט איך געווען געפאַלן אין פעלד גייגדיק. אשר האָט זיך דערוויוסט אַז אַלטער טיקטין מיט זיין פאַמיליע און נאָך סעלישטער געפונען זיך ביי גלושקאָוו אין אַ וואַלד און אַז דאָרט איז אַ זיכער פלאַץ. מיר האָבן זיך דערלאַנגט צו זיי און מיר האָבן דאָרט געטראָפן אַלטערן מיט זיין פאַמיליע, יעקב קליינמאַן און נאָך סעלישטער, וויי אויך אייניקע פון קאָרעץ. זיי זענען נישט געווען זייער צופריידן, וואָס מיר זענען געקומען, ווייל עס איז געווען שווערער זיך אויסבאַהאַלטן מיט אַ גרויסער גרופע יידן, אָבער באין ברירה האָבן זיי אונדז צוגענומען. איבערהויפט ווייל אשר איז אַלטער'ס אַ קרוב און איך האָב געהייסן ווי איינער פון אשר'ס פאַמיליע, וואָס מיר האָבן צוגאַמען געהאַט אַזאַ טראַגישן אָפּשניט.

אויך די איבעריקע סעלישטער האָבן זיך דערנענטערט און מיר האָבן אָנגעהויבן בויען אַ גרויסן בונקער אויף ווינטער. אָבער ווי גרויס ער איז נישט געווען, האָט ער אונדז אַלעמען נישט געקענט אַריינגענעמען. עס איז געווען פלאַץ פאַר 10 און מיר זענען געווען מער ווי 20. ער איז געווען צוויי מעטער אין דער ערד, די וועגט געמאַכט פון באַלקענס פון בוימער. מיר האָבן אָפּילו איינגעאַרדנט אַ אייזערנע פליטע און אָנגעהויבן פירן אַ ניי לעבן. אשר איז אָוועק קיין ביסטריץ און געבראַכט שפייז. אָזוי האָט זיך יעדער פאַרזאָרגט מיט אַביסל שפייז און מיר וואָלטן דאָרט געקענט ווינטערן. דער לעסניטשע פון דעם קוואַרטאַל האָט געווווסט אַז מיר זיצן. פאַרקערט, ער האָט אונדז געהאָלפן מיט אַ זעג און העק אויף מאַכן דעם בונקער, געווווס פאַר געלט, אָבער אויך פאַר געלט איז געווען שווער צו קריגן אַ קריסט ער זאָל דיר העלפן, ווייל דער פחד פאַר די דייטשן איז געווען זייער גרויס. אָבער אונדזער רוהיגקייט האָט לאָנג נישט געדויערט. איינמאָל איז געקומען אַ באַקאַנטער גאיאוע און אונדז געמאָלדן אַז ער וויסט אויף זיכער אַז זונטאָג קומען דייטשן אויף געיעג אויף ווילדע ציגן אין אונדזער וואַלד און מיר מוזן אָוועק אויף א צייט פון דער געגנט. דאָס איז געווען פאַרנאַכט און אַלע האָבן זיך גלייך געזומען פאַקן אין וועג. איך בין געלעגן ווי אַ פאַראַליזירטער אויף די פיס און נישט שטיין אויף זיי פון גרויסע שמערצן, וואָס איך האָב שוין געליטן אייניגע טעג. מען האָט מיר אָפּגעגעבן דעם בעסטן פלאַץ אויף זיך וואַרעמען איבער דער פליטע וועלכע איז געווען שטענדיק הייס, אָבער דאָס איז געווען וויניק אויף מאַכן מיינע פיס געזונט. יעדער איינער פרעגט מיר: לייביש, וואָס וועט זיין מיט דיר, אָבער איך האָב גאָרנישט געקענט ענטפערן. פאַרקערט, עס האָט זיך מיר אויסגעוויזן אַז די ווייטיקן זענען געווען פאַרנומען מיט גרייטן זיך אין קער און איך האָב געהויקעט שטילערהייט. אָלע זענען געווען פאַרנומען מיט גרייטן זיך אין וועג און איך ליג און יענקע ווי אַ געבונדענער. יאַנקעלע בערעזניאק האָט זיך שוין פאַרפאַקט און איז צוגעקומען צו מיר אין געזאָגט: לייביש, דו ווייסט וואָס, אפשר זאָלן מיר פרובירן

אַנרייבן מיט זאַלץ וואַסער, און ער האָט גלייך געמאַכט זאַלץ־וואַסער און מיר אַנגעהויבן רייבן די פיס מיט אַזאַ כוח, אַז פון מיר איז געגאַנגען בלוט און נישט שווייס, און אויך פון אים. איך האָב געפילט אַביסל אַ פאַרלייכטערונג און גרפרוווט אַראָפּלאָזן אַ פוס. דאָס האָט מיר דערמוטערט און ער האָט נאָך אַביסל גערייבן און איך האָב געזאָגט אַז איך וועל פרובירן מיטגיין. ביז היינט קען איך נישט פאַרגעסן וואָס ער האָט מיר דעמאָלס פאַר אַ טובה געטון.

ביי אַנטאָני קרקוס

איך האָב זיך אַנגעשלאָסן צו אשר״ס פאַמיליע און זיך געלאָזט מיט זיי צום לעסניטשע אין ווינונג אַנגרייטן ברויט אויף דעם וועג. וועז מיר זענען אַנגעקומען איז שוין געווען דער אויוון שטאַרק אַנגעהייצט און הוה האָט מיר זעזאָגט: לייביש, גיי דערווייל אַרויף אויפן אויוון וועסטו זיך גוט אויסוואַרמען ביז מיר וועלן אָפּבאַקן דאָס ברויט און פאַרטאָגס וועלן מיר זיך לאָזן אין וועג. ווי נאָר איך בין אַרויף אויפן אויוון און דאָרט איז געווען שטאַרק הייס, אַז עס האָט ממש געבריט, איך בין געווען פאַרמאַטערט פון נישט שלאָפן אייניקע נעכט צוליב די ווייטיקן, בין איך גלייך איינגעשלאָפן. וועז זיי האָבן מיר אויפגעוועקט אויף זיך לאָזן אין וועג האָב איך געפילט אַז איך וועל קענען מיט זיי מיטגיין און מיר זענען אַוועק קיין מאקרט. דאָרט איז דאן געווען פול מיט נאומאָוס פאַרטיזאַנער. איך בין אַריין ווידער צו אַ באַקאַנטן קריסט און אַרויף אויף דעם אויוון זיך וואַרימען און געטראָפן שניאור וולמאַן, וועלכער האָט מיר געזאגט אַז אַנטאַני קרקוס האָט געהערט אַז איך בין קראַנק און ער וויל מיר נעמען צו זיך אין שטוב. די אַנוועזנהייט פון פאַרטיזאַנער אין די דערפער האָט גרווירקט אויף די קריסטן, אַז זיי זאָלן אַזוי נישט מורא האָבן. ער האָט געהאָט מיין אַ נייַ־מאשין אַ נייעם, האָב איך פאַרשטאַנען אַז ער וויל זי ירשענען דערפאַר, וואָס ער וועט מיר האַלטן ביי זיך. און די צווייטע נאַכט זענען איך און אשר, וואָס איז געגיין קיין ביסטריץ, אַנגעקומען קיין זאָוואַלאַשטש צו אנטאַני קרקוס. מיר האָבן אַנגעקלאָפט אין פענסטער, האָט ער באַלד זיך אַנגערופן, נישט ווי פריער, אַז ער פליג נישט ענטפערן. וועז איך האָב געקלאָפט. ווי נאָר ער האָט אייגעהערט אַז דאָס בין איך, האָט ער אונדז באַלד אַרייַנגענומען אין שטוב און געמאַכט עסן, זיך אויסגעפרעגט וועגן מיין געזונט און מיר גלייך געמאַלדן אַז איך קען בלייבן ביי אים וויינטערן, אַבער ער וויל נישט אַז עמיצער זאָל ווייסן אויסער זיין פאַמיליע. אשר איז אַוועק קיין ביסטריץ און איך בין געבליבן ביי אַנטאַני׳ן, ווו ער האָט מיר געמאַכט אַ געלעגער אויף דער פליטע ווי איך האָב געבראַטן מיינע קראַנקע פיס.

דאס זיצען ביי אַנטאַניע׳ן איז אויך נישט געווען אַזוי באַקוועם. עס פלעגן קומען צו אים פיל שכנים זיך ראַזירן און שערן, ווי אויך שניידן סיטשקע, און דאָן האָב איך געמוזט זיצן אַ גאַנצן טאָג פאַרשפּאַרט אונטערן בעט אין שלאָף צימער, און אפילו נישט לאָזן קיין טשיכע פון דער נאָז. שוין אָפּגערעדט וואָס אום שבת, ערב זונטאָג, פלעגן קומען אַ סך קליענטן און אַ גאַנצן טאָג האָב איך נישט געקריגן קיין עסן, וויל זיי האָבן מורא געהאַט טאַמער וועלן די שכנים זיך דערווונסן. די איינציקע זאַך וואָס איך האָב געקענט טאָן איז געווען רויכערן ווי פיל איך וויל וויל אונטער דער בעט איז געשטאַנען אַ קאַראָבקע מיט טאַבאַק און איך האָב פון צרות אזוי פיל געריכערט ביז פון מיין מויל איז געגאַנגען סמאָלע, און דאָן האָב

איך אויפגעהערט רויכערן. דאָס זיצן איינזאַם גאַנצע טעג פלעג שטאַרק פיניקן. נאָר די אַלע איבערלעבענישן האָב איך געדאַרפט האָבן מיט וועמען זיך אויסשמועסן און פאַרטרייבן די אנטוישונג אין לעבן, אבער דאָ איז געווען פונקט פאַרקערט. אַ גאַנצן טאָג האָב איך געקענט זיך איבערגעבן אַלע שלעכטע געדאַנקען.

פון חיימען מיט לייזערן האָב איך נישט געהערט ווו זיי זענען, זינט מיר האָבן זיך צושיידט פון די פאַרטיזאַנער. ביז איינמאָל איז פיניע שפילקע געקומען צופעליק צו אַנטאַניִן און מיר דערציילט אז חיים מיט מאלעך געפונען זיך אין פאַדראַלאַווקע, און לייזער געפונט זיך אין פאַטאַשנע. מיר איז געווען שווער דאָס צו פאַרשטיין ווי אַזוי צוויי ברודער, וועלכע זענען געבליבן פון א גאַנצער פאַמיליע, זאָלן זיין צושיידט. איבערהאופט האָט מיר נישט געלאָזט רועז דער געדיינק פון לייזערס לאַגע, וועלכער איז געליגן קראַנק אויף טיפוס אין פאטאשנע, ווו עס איז בכלל נישט געווען קיין זיכער אָרט. אין די נעכט האָב איך נישט געקענט שלאָפן, ערשטנס ווייל די פליטע האָט מיר געבריט, און צווייטנס — האָט געעקבערט דער געדאַנק וויי אַזוי פירט מען אַריבער לייזערן פון פאטאשנע. אַבער מיינע קראַנקע פיס האָבן מיר נאָך נישט דערלויבט וואַנדערן און איך האָב געמוזט אָפלייגן דעם פלאָן פון באַזוכן חיימען מיט לייזערן.

איין נאַכט האָב איך כמעט נישט געקענט איינשלאָפן, קלערענדיק וואָס וועט זיין מיט לייזערן וואָס ער ליגט קראַנק אויף טיפוס אַן מעדיצינישע הילף, און דערצו אין אַזאַ נישט זיכערן פלאַץ ווי פאטאשנע. אַלע מאָל האָב איך געהאָט פאַרשידענע חלומות, און אַנטאַני האָט געהערט ווי איך שלאָף נישט. פרעגט ער מיר: לייבע, פאַר וואָס שלאָפסטו נישט? האָב איך געענפערט, אַז לייזערס לאָגע לאָזט מיר נישט איינשלאָפן, און איך האָב אַ פאַרגעפיל, אַז עפעס איז דאָרט נישט אין אָרדנונג און איך מוז גיין זען וואָס ער מאַכט. איך האָב געוואָלט גען צו חיימען, אַז מיר זאָלן צוואַמען אים גיין באַזוכן. אַנטאַני האָט מיר געפרווט אָפרעדן פון דעם, אַבער איך בין אויפגעשטאַנען און אַוועק אויפן וועג פון פאדראלאווקע, טראָץ דעם וואָס די נאַכט און די פינסטערניש האָבן נאָך געהערשט אין דרויסן.

חיימ׳ס נס

דער וועג פון זאוואלאטשע קיין פאדראלאווקע איז געווען אייניקע קילאָמעטער, וועו עס האָט זיך געענדיקט דער זאוואלאטשער וואַלד האָט שוין אַנגעהויבן טאָגן. איך האָב געדאַרפט איבערגיין אַ פעלד פון אַ קילאָמעטער און אַריין אין פאדראלאווקער וואַלד. וועו איך בין אַרויס אויף דעם פעלד האָב איך באַמערקט ווי דריי פערזאָן גיין אַרויס אויף דעם פעלד און גייען אויף דעם וועג קיין זאוואלאטשע, דאס הייסט קעגן מיר. דאָמאָלט איז אויך געווען אַ ריזיקע זיך טרעפן אָפילו מיט רוסישע פאַרטיזאַנער; טרעפנדיק אַ יידן האָבן זיי געשריגן אויף אים, און נישט איינמאָל געגעבן קלעפ. אַבער איך האָב שוין נישט געהאָט קיין ברירה און געגיין קעגן זיי. וועו זיי האָבן זיך דערנענטערט, האָב איך דערקענט, אַז דאָס זענען געווען פינע שפילקע מיט יוסף גיטערמאַן. אין דערמיט טיז געגיין חיים, וועלכן איך האָב אינגאַנצן נישט דערקענט. דאָס געזיכט איז געווען פאַרגאָסן מיט בלוט; דער אַקטל איז געווען מיט אַ גרויסער לאָך פאַרוווונדעט, און חיים האָט געזאָגט: דאַרפסט דאָנקען גאָט, וואָס

איך בין געבליבן לעבן. מאלען האבן די באנדיטן דערשאסן באלד אויף דעם פלאץ, ווו מיר זענען געשלאפן ביי א קריסט אין שטוב. אויף מיר האבן זיי געקלערט אז איך בין שוין טויט, האבן זיי מיר איבערגעלאזט. וועו איך בין געקומען צו זיך, בין איך געקראכן אויף אלע פיר ביז איך בין אנגעקומען צו א צווייטן קריסט, און ער האט מיר געמונטערט.

יעצט מוז מען זען עפעס מעדיצינישע הילף צו פארקלענערן די ווייטיקן פון ווונד. מיר זענען גלייך אויסע צו מאסטאוש קרקוס, און נאך לאנגע וואקלענישן האט ער מסכים געווען פאר גוט באצאל אוועקפירן חיימען אין די לעוואטשעס צו א געווען סאניטאר פון דער פוילישער ארמיי. אפשר וועט ביי אים זיין מיטלען אויף באנדאושירן דעם ווונד. ער האט פארבאנדאושירט חיימען די ווונד, וואס איז געווען אזוי גרויס, אז מ'האט געקענט אריינלייגן א גרויסע איי. די לאפאטקע איז געבליבן גאנץ און חיים איז געבליבן ביי מאטעאוש'ן אין שטוב היילן דעם ווונד. איך פלעג אים יעדן טאג בייטן דעם באנדאוש, אבער דאס האט זיך אויסגעלאזט און עס איז נישט געווען מיט וואס היילן דעם ווונד. מאטעאוש האט געראטן צולייגן חזיר שמאלץ, אפשר וועט דאס היילן דעם ווונד. מיר האבן געפאלגט און מיר האבן געזען, אז עס האט געהאלפן און דער ווונד האט זיך אנגעהויבן היילן. אבער אויך די שמחה האט לאנג נישט געדויערט, ווייל די קריסטן פון זאוואלאטשע האבן געקריגן ידיעות אז די דייטשען גרייטן זיך מאכן אבלאווע אין די דערפער, דאס הייסט א גייעג נאך די איינצעלנע יידן, וואס זענען געבליבן לעבן, און ביי וועמען מען וועט טרעפן יידן, וועט מען אים אומברענגען מיט זיין פאמיליע צוזאמען מיט די יידן. דאס האט געהייסן אז מען מוז וויידער אווק אין די וועלדער.

נחמו, נחמו

די גאנצע נאכט האט געשנייט און דער שניי איז אין אייניקע ערטער געווען א מעטער הויך; די וועגן זענען געווען פארשאטן; אין פארלויף פון טאג האבן זיך צונויפגעזאמלט צו אנטאנ'ן נאך יידן, וואס האבן זיך געפונען אין פארשידענע הייזער ביי קריסטן אין זאוואלאטשע, קלעריגדיק, אז ביי אנטאנ'ן אין שטוב איז זיכערער צו זיצן ווי אין צענטער פון דעם דארף. חיים איז געקומען, יקיר יאסנאבולקא, וועלכער איז אומגעקומען נאך דער באפרייהונג, מיט זיין פרוי פאניע מיט איר שוועסטער דבורה, וועלכע איז היינט מיין פרוי. פון קארעץ איז געווען א פרוי בתיה מיט א טעכטערל פון 3 יאר, וואס האט זיך קוים געהאלטן אויף די פיס. ווידער איז געווען א בעזשעניק פון וואַרשע מיט זיין פרוי און שוואגער. אנטאני, זעגדיק אז ביי אים קוליבן זיך אזוי פיל יידן, איז ארומגעגיין מיט שרעק, אבער ער האט זיי נישט געקענט ארויסשיקן אין אזא זאוורוכע אויפן גאס. ביז עס איז געווארן נאכט און מיר זענען אלע געזעסן דערשלאגענע און נישט וויסענדיק וואס צו טאן. מאטעאוש קארקוס, וואס איז געווען אנטאנ'ס א שוואגער, איז געקומען צו אונדז און אונדז געטרייסט. נישט איינמאל האט ער זיך ארויסגעוויזן ווי א מלאך מושיע און דאס מאל אויך. ער האט געזאגט, אז ווי נאר עס וועט אויפהערן די זאוורוכע וועט ער אונדז אלעמעס אוועקפירן אויף א זיכערן פלאץ אין וואלד וו עס געפונט זיך זיינע א בודקע וו ער טרייבט בראנפן, און ער וועט אונדז מאכן פייער. ער האט געזאגט, אז די לאגע איז נישט אזוי געפערליך און עס וועט אריבער א פאר

טעג און מיר וועלן ווידער קענען זיין אין די הייזער. אין יענעם מאָמענט איז ער געווען בייַ אונדז אין די אויגן ווי איינער פון די גרעסטע צדיקים. ער איז געבליבן מיט אונדז וואַרטן ביז אַ האַלבער נאַכט, און ווען די שניי זאָלערוכע איז שטיל געוואָרן, זענען מיר אַרויס אין וועג.

דער וועג איז געווען זייער אַ לאַנגער, כאָטש עס איז געווען נישט ווייט פון אונדז — אינגאַנצן צוויי קילאָמעטער, אָבער די וועגן זענען געווען פאַרשאָטן און מיר זענען געגיין ביז די קני אין שניי, איבערהויפט האָט זיך שטאַרק געמאַטערט בתיה די קאַרעצער מיט איר מיידעלע. פונקט עטליכע טעג פאַר דעם האָט מיר אַנגעריסן אויף דער האַנד אַ גרויסע גולע, און וואָס מ׳האָט געטאָן צו איר, האָט זי זיך נישט געוואָלט עפענען. די ווייטיקן זענען געווען גרויס און איך האָב נישט געקענט רירן מיט דער האַנט. זענדיק ווי בתיה מוטשעט זיך מיטן קינד, אַז באַלד פאַלט זי מיט איר האָב איך געגומען דאָס קינד אויף מיינע הענט, אָבער איך האָב געמוזט בייטן אַלע מאָל די הענט. ווען איך האָב געגומען דאָס קינד אויף מיין קראַנקער האַנד האָט געפלאַצט די גולע און עס איז אַרויס פון איר דער שמוץ. און אין דעם קאַלטן וואַלד האָט זי זיך מיר פאַרהיילט. מיט חיים׳ס וווּנד איז געווען נאָך ערגער די לאַגע. מ׳האָט אים געמוזט איבערבינדן אַלע מאָל און עס איז געווען שטאַרק קאַלט זיך אויסטון. די וווּנד איז געווען אונטער דער לאָפּאַטקע און די קעלט האָט נאָך פערשטאַרקט זיינע וווייטיקן, אָבער די געפאָר פון אומקום איז געווען נאָך גרעסער און דאָס האָט געגעבן כח פאַרגעסן די קלענערע וווייטיקן.

ווען מיר זענען געקומען אויף דעם פלאַץ, איז נישט געווען מיט וואָס צו צולייגן אַ פויער. דאָס ביסל האַלץ, וואָס מיר האָבן דאָרט געטראָפן, האָט שנעל אויסגעברענט און דער פראָסט און די קעלט זענען געווען גרויס. אויף אייניקע פון אונדז האָט דאָס געווירקט נידער־שלאָגנד. מיין הייניטקע פרוי דבורה האָט זיך אוועקגעלייגט און געשוויגן וווי אַ טויטע און האָט נישט געוואָלט אויפשטיין צום עסן 3 טעג דורכאַנאַנד. דאָס קליינע מיידעלע האָט אויך שטאַרק געליטן פון דער קעלט. מיר האָבן געזונן, אַז ווען מיר וועלן זיך נישט דערמונטערן זעלבסט וועלן מיר אומקומען פון קעלט. דבורה׳ס שוועסטער פאניא און איך נאָך אייניקע זענען מיר אַרויס און אַראָפּגעלאָזט עטליכע בוימער און זיי צוזען אויף האַלץ און זיי געלייגט צום פייער. אָבער זיי זענען געווען נאָס און נישט געוואָלט ברענען. מיר האָבן געזוכט טרוקענע צווייגן און געמאַכט פייער, און נאָכער האָט אויך דאָס נאָסע האַלץ געברענט, און אַזוי זענען מיר איבערגעקומען דעם ערשטן טאָג. נאָכמיטאָג איז געקומען צולויפן צו אונדז ד׳יגאדלע פון סטריה, און זיך צושריגן אויף אונדז, אַז מיר האָבן זיך אַרייַנגעריסן אין זיין בודקע. ער האָט מורא געהאַט, אַז די דייטשן וועלן זיך דערווווסן און מען וועט אים אומברענגען מיט זיין פאַמיליע. ווען ער האָט מיר דערקענט, און זענדיק די לאַגע אין וועלכער מיר האָבן זיך געפונען, איז ער געווארן געלאָסענער. איבערויפט האָט ער רחמנות געהאַט אויף דעם קינד און האָט אונדז פאַרשפראָכן צו געבן פאַרן קינד מילך און שפייזן און אַביסל טרוקן האַלץ, נאָר עמיצער זאָל מיטגיין מיט אים.

אין דאָרף האָבן פיל קריסטן געהאַט טענות צו מאָטאוש׳ן פאַר וואָס ער האָט אונדז געבראַכט צו ווינטן אין וואַלד, וואָס איז נאָענט צו זייער דאָרף, ווייל דאָס קען בריינגען אַז מען זאָל פאַרברענען דעם גאַנצן דאָרף. אָבער מיר האָבן נישט געהאַט קיין אַנדער ברירה און געבליבן זיצן דאָרט. דאָס איז געווען די צייט פון פורים. די זון האָט שוין אַנגעהויבן ווארעמען, און דער שניי האָט אַנגעהויבן זינקען און אויף דעם הארצ׳ן איז געווארן אַביסל לייכטער. דער פרילינג האָט זיך דערנענטערט, אָבער מיט אים אויך די זאָרגן וואָס וועט זיין

מיט אונדז, און ווי לאַנג וועלן מיר זיין אין אַזאַ לאַגע. מיר זענען געווען זיכער, אַז דער סוף פון היטלערן דאַרף קומען, אָבער וועו — דאָס האָבן מיר קיינער נישט געקענט זאָגן. מאָטעוש האָט אונדז געראַטן, אַז אויב מיר ווילן זיצן אויף אַ זיכערן פלאַץ, דאַרפן מיר אָוועקוואַנדערן קיין פּיפּלע. דאָרט געפונען זיך יידן מיט בונקערס און קיין דייטשן וועלן נישט קומען אַהין. אָבער ער האָט נישט געוואָלט מען זאָל וויסן, אַז ער האָט אונדז געבראַכט. עס האָט געדויערט אַ שטיקל צייט ביז מיר האָבן אָפּגעזוכט דעם פלאַץ. מיר האָבן געטראָפן פּסח קעחטשער מיט זיין זון לאָווע; אלתר טיקטין, זעליג און אברהם שתדלן, אבא גוטמן, אברהם דער פולקאָוויניק מיט זיין פאַמיליע און נאָך אייניקע. צום ערשטן זענען זיי נישט געווען צופרידן פון אונדזער דערשיינען, און זיי האָבן בלויז געוואָלט ווסן ווי אַזוי מיר האָבן זיי אָפּגעזוכט. דאָס איז געווען אַ סימן, אַז דער פלאַץ איז נישט קיין זיכערער. אָבער צו ביסלעך האָבן זיי זיך איינגעווויגט מיט אונדז. מען האָט אונדז געמאַכט אַ פלאַץ אין די בונקערס, און די ערשטע נאַכט זענען מיר געשלאָפן זייער געשמאַק אין דער נייער ווויינונג, ווייל ביז שפּעט אין דער נאַכט האָט יעדערער דערציילט וואָס ער האָט דורכגעמאַכט ביז יעצט.

ביי חיימען האָט זיך די ווונד כמעט ווי פאַרהיילט. די שפּייז וואָס מיר האָבן געבראַכט מיט זיך האָט זיך געענדיקט, אָבער גיין צוריק קיין זאוואלאטשע נאָך שפּייז איז געווען אַ גפּאַר, ווייל די דייטשן זענען אַרומגעלאָפן אויף די דערפער כאַפן יונגע מענטשן צו דער אַרבייט, און ווען זיי האָבן געטראָפן אַ יידן האָט ער שוין נישט געדאַרפט אַרבייטן. דאָס האָט אונדז אַפּגעהאַלטן נאָך אייניקע טעג. דאָס ביסל קאַרטאָפל, וואָס מיר האָבן געהאַט, איז צוטיילט געווארן אויף נאָך קלענערע פּאָרציעס בכדי עס זאָל אַנהאַלטן וואָס לאַנגער, אָבער אַלץ האָט זיך שוין געענדיקט, און מיר האָבן געמוזט זיך לאָזן נאָך שפּייז קיין זאוואלאטשע. איך מיט לייזערן, זעליג שתדלן, אבא גוטמן און אברהם פולקאָוויניק זענען באַנאַכט אַוועק קיין זאוואלאטשע. ביז מיר זענען אָנגעקומען פאַרטאָגס צום הויז פון מאַטעוש קרקוס איז ער שוין געווען אויפן פעלד און געאַקערט. איך מיט לייזרן זענען צוגעגיין אים באַגריסן, און די איבעריקע זענען אַריין צו זיין פרוי בעטן שפּייז. ווי נאָר איך רעד מיט אים אייניקע ווערטער עהרן מיר אַ שאָס און באַלד אַ צווייטער. ער זאָגט מיר: לויף גלייך אין וואַלד, ווייל דאָס קענען זיין דייטשן. איך מיט לייזרן זענען געלאָפן ניט מיט אונדזערע כוחות. וועו מיר האָבן זיך אומגעקוקט, איז אין צווייטן הויף ביי אַ שכן, אַ שטרעקע פון אַ האַלבן קילאָמעטער, געשטאַנען אַ דייטשער רייטער אויף אַ פערד און געשריגן האַלט. אָבער צו אונדזער גליק האָט ער דערזען אַ גרויסע גרופּע שקצים מיט שיקסעס, וועלכע זענען אויך אָנטלאָפן פון די דייטשן, און ער האָט זיך געלאָזט נאָך זיי. וועו ער זאָל געווען וויסן, אַז מיר זענען יידן וואָלט ער געוויס מוותר געווען אויף יענע. דאָס זעלבע איז געשען מיט זעליגן, אבא און אברהם פולקאָוויניק, ווי זיי האָבן אונדז דערנאָך דערציילט. וועו מיר זענען אַריין אין וואַלד האָבן מיר געטראָפן שקצים, וואָס זענען אָנטלאָפן פון די דייטשן. מיר האָבן אונטערגעווארט אַ פּאָר שעה ביז עס איז געווארן שטיל און דאַן איז אונדז געלונגען זאַמלען אַביסל קאַרטאָפל און מיר האָבן זיך צוריק געקערט קיין פּיפּלע.

מיר וואַנדערן וויידער

אָבער אויך אין פּיפּלע זענען מיר רוהיק נישט געבליבן זיצן, ווייל עס זענען פֿאַרשפּרייט געוואָרן קלאָנגען, אַז די דייטשן ברענען די דערפער קאזאַרניק און סיפּקעס. ווי עס האָט זיך אַרויסגעוויזן איז דאָס געווען ריכטיק. וועגן די איינווויינער פון די דערפער האָבן נישט געווּסט קיין מענטשן צו דער אַרבעט, ווי אויך נישט די צאָל בהמות און תבואות, וואָס מען האָט אַרויפגעלייגט אויף זיי, אַנטלויפנדיק אין וואַלד מיט זייערע פֿאַמיליעס און גאַנצן גוטס, זענען די דייטשן געקומען און פֿאַרברענט אַלעס. די מענטשן, וואָס זענען געבליבן הינטן די ווויינונגען, האָבן זיי אויסגעהאַרגעט, און דאָס האָט זיך דערנענטערט צו פּיפּלע. מיר האָבן געמוזט עוואַקואירן און מיר האָבן זיך אַריבערגעצויגן אין וואַלד צווישן מאַקרע און די לעוואַשטשס, וואָס זענען געווען פֿאַרנומען דורך פּאַרטיזאַנער. די באַציונג פון דער קריסטליכער באַפֿעלקערונג צו די יידן האָט זיך פֿאַרבעסערט, ווייל זיי האָבן איינגעזען, אַז דער דייטש מיינט נישט נאָר די יידן, און אַז זיי מוזן אויך אַנטלויפן אין די וועלדער. די דערפער סטריה און זאוואַשטשע זענען אויך אַוועק מיט זיערע פֿאַמיליעס אין די וועלדער, אָבער זיי זענען אָפּגעקומען בלויז מיט שרעק. די דייטשן האָבן נישט געווּסט צו קומען אין זיערע דערפער. זיי האָבן דאָס אַנגענומען פֿאַר אַ גוטן סימן פון גאָט, ווייל זיי האָבן געהאַלפֿן די יידן.

אויף דעם פּלאַץ בין איך קראַנק געוואָרן אויף טיפוס און אייניקע וואָכן בין איך געלעגן מיט גרויסע היץ און נישט געווּסט וואָס עס טוט זיך מיט מיר. ליגנדיק אַנגעטון אין דער קעלט מיט פיבער האָב איך באַקומען אַ אַנצינדונג פון די טרעט־פּיס און די גאַנצע צייט פון דער קרענק האָב איך געשריגן: נעמט מיר אַראָפּ דעם גוי פון פּיס, ווייל ער דרוקט מיר זייער. חיים מיט לייזערן זענען געווען זייער באַזאָרגט פון מיין צושטאַנד, ווייל מיט אייניקע וואָכן צוריק איז געשטאָרבן חיה׳לה ווערנער פון טיפוס אין וואַלד, און איך בין קראַנק געוואָרן באַלד נאָך אַ באַזוך ביי חיה׳לען. אויך האָבן מיר באַקומען גריסן, אַז אין פֿאדראַלאווקע זענען געשטאָרבן פון טיפוס מיכל שינדל און אברהם׳ציק בלומקעס, און עס ליגן דאָרט נאָך קראַנקע אין מען וווייסט נישט וואָס עס וועט זיין מיט זיי. די קרענק האָט אַנגעוואָרפן אַ פּחד אויף די מענטשן. משה׳לה פולקאָווניק, אברהם וועראָנע׳ס זון איז נאָך אין פּיפּלע קראַנק געוואָרן אויף אַ שטאַרקע אנגינע, און 24 שעה איז ער געווען אינגאַנצן טויט, און מיר זענען שוין געגיין אים מאַכן אַ קבר, נאָר ווייל עס איז געוואָרן פּינסטער האָבן מיר דאָס אָפּגעלייגט אויף מאָרגן. אין מיטן דער נאַכט האָט ער זיך פּלוצלונג אויפגעזעצט און אנגעהויבן רופן מיט די הענט. די מענטשן פון דעם בונקער זענען געקומען צולויפן צו אונדז מיט אַ געשריי: דער מת איז לעבעדיק געוואָרן. ווען מיר זענען אַהין געקומען האָט ער געהאַלטן אָפן די אויגן און געוווּנקען מען זאָל אים געבן עפּעס אין מויל. ווען מען האָט אים געגעבן אַביסל וואַסער, האָט ער דאָס אָפּגעגעבן צוריק פון מויל און עס איז אַרויס מיט פיל מאַטעריע פון דאָרט. דער געשווייר פון אינוועניק האָט געפּלאַצט און דאָס איז געווען די הילף, און ער איז צוריק געוואָרן אַ מענטש און ער לעבט מיט אונדז הייַנט אין ישראל. נאָך אייניקע וואָכן פון מיין קרענק האָט זיך אויך מיין טיף געענדיקט, אָבער אויף די פיס האָב איך נישט געקענט שטיין צוליב דער אַנצינדונג אין די פּיאַטעס. אָבער איך פלעג שוין אַרויסגיין פון אונטער דעם בראַדעק (דאָס איז אַ דערפל וווּ די פּויערן פלעגן דאָרט האַלטן הייַ פֿאַר די בהמות, וואָס זיי האָבן אָפּגעקאָכט אויף דער לאָנקע) זיך וואַרימען אַביסל אויף דער זון.

די צייט איז געווען פסח־צייט בערך. פון ליגן אַ לאַנגע צייט מיט אַנטון האָבן זיך אַנגעזאַמלט ביי מיר פיל לייַז, וועלכע האָבן געפרעסן דאָס לייב. קיין פיל אַנטון אויף בייַטן

האבן מיר נישט געהאט. מיין הייצטיקע שוועגערן פאניע (וואס דאמאלס האב איך זי געקענט פאר יאקיר יאסנאבולקעס פרוי) האט אונדז אויסגעוואשן דאס וועש און אויסגעלאטעט, און איך האב שוין געקענט טוישן, אבער קיין אנטון אויף בייטן האב איך נישט געהאט. דערווייל האט זיך ארויסגעווייזן, אז אויף דעם פלאץ קומען ביינאכט רויבער און גנבענען אוועק אונדזערע זאכן און שרעקן אונדז נאך גוט אן. מיר האבן באשלאסן — איך, חיים און לייזער — אז מיר גייען אריבער נאענט קיין זאוואלאטשע אין וואלד ווו עס גפונען זיך בונקערס, וואס די זאוואלאטשער האבן געמאכט, וועו זיי זענען אנטלאפן פון די דייטשן. די פראגע איז נאר געווען ווי אזוי וועל איך קענען פארגיין, אז איך האב נישט געקענט שטיין אויף די פיס. איך האב באשלאסן, אז מען מוז אוועק פון דעם פלאץ. דער וועג פון 4 קילאמעטער האט געדויערט ביי אונדז אייניקע שעה גאנג, ווייל איך האב געמוזט יעדעס מאל זיך אוועקזעצן. וועו מיר זענען אנגעקומען אויף דעם פלאץ איז שוין געווען שפעט און אוונט.

אין די זאוואלאטשער בונקערס

מיר האבן געטראפן בונקערס, אבער זיי זענען געווען נאס, ווייל פונקט דעם טאג איז געגיין דער ערשטער וועסנע רעגן. חיים מיט לייזער'ן זענען אוועק אין דארף באקומען שוועבעלאך און אויך אביסל שפייז, און איך בין געבליבן אליין אין וואלד וואכטן אויף זיי. די פינסטערניש איז געווען גרויס און עס האט אנגעהויבן דונערן און בליצן. אין וואלד האט אנגעהויבן א גרויסער רעגן און איך בין געזעסן אויף א פען זיך אפרופן. דער רעגן האט געגאסן און ארום מיר איז געווארן א גרויסע קאלושע וואסער. די שטיוול האב איך שוין פון לאנג ארופגעווארפן און איך בין געזעסן באהוועט אין וואסער, איך בין אינגאנצן נאס געווארן. עס האט נעראגנט א האלבע שעה זייער שטארק, און האלטנדיק די פיס אין וואסער האב איך געפילט ווי מיינע וויייטיגן ווערן קלענער. יעדעס מאל שטעל איך זיך די פיס פרובירן צו איך קען שוין שטיין פריי אויף די פיס. א וואראמקייט האט זיך מיר צוגאסן איבערן לייב. איך האב אפילו פארגעסן, אז איך בין אינגאנצן דורכגעווייקט פון רעגן, און זיץ אליין אין א פינסטערן וואלד. בין לייזער מיט חיימ'ן זענען צוריקגעקומען האט געדויערט מער ווי צוויי שעה. וועו זיי זענען צוריקגעקומען האבן מיר געמאכט פייער און געמאכט קאלאציע. זיי האבן מיטגעבראכט מילך און קארטאפל, זייערע אוגערקעס פון מאטאוש'ן. איך האב זיי דערציילט וועגן מיין פרייד, אז די וויייטיגן פון די פיס זענען מיר געווארן פיל קלענער. מיר האבן אפגעגעסן און איינגע־ שלאפן טראץ דעם, וואס אלעס איז געווען נאס, וויייל דער בונקער האט זיך געפונען אויף א נידעריקן פלאץ.

צומארגנס האבן מיר זיך איבערגעטראגן אביסל טיפער אין וואלד, וויייל דער בונקער איז געשטאנען צו נאנט פון די הייזער. אויך האבן מיר אויסגעקליבן א בערגל, כדי די רעגן־ וואסער זאל נישט ארייז אין בונקער. עס האט נישט געהייסן אפילו קיין בונקער. אין אונדזער וואלד שפראך האט דאס געהייסן "קאריץ", וויייל עס האט זיך געפונען אויף דער ערד פון אויבן, פארדעקט מיט צווייגען און געבויעט ווי א דאך אויף א קלוניע. אין אייניקע טעג ארום וועו לייזער איז געווען אין דארף, האט ער מיטגעבראכט מיט זיך גאלדמאנען, וואס האט געווויינט

אַמאָל ביי פּיקאָווסקעס טאַרטאַק. ער האָט זיך אַרומגעבלאָנקעט אַליין און געבעטן זיך אַנשליסן אין אונדזער געזעלשאפט. מיר האָבן באַלד אויפגעשטעלט נאָך אַ קאַרין און מיר פלעגן שלאָפן צו צוויי אין אַ קאַרין. גאָלדמאַן איז געווען זייער נערוועז, נאָך מער ווי מיר אַלע וואָלד־מענטשן. איבערהאופט ביינאַכט פלעג ער נישט שלאָפן רוהיק. אין יענער צייט איז קיין שיסעריי נישט געווען קיין זעלטנהייט, פאַרשידענע פאַרטיזאַנער־גרופן פלעגן זיך אַרומדרייען אין די וועלדער — רוסישע, און נאָכדעם איז אַנגעקומען אַ פוילישער אַטאַד, די אוקראַינער באַנ־דעראָווצעס, וואָס האָבן געקעמפט קעגן די אַלע און אויך קעגען די דייטשן. אין אַזאַ מאַמענט איז קיין שאָס נישט געווען קיין ווונדער, אָבער גאָלדמאַן פלעג אונדז נישט לאָזן שלאָפן. נאָך יעדן שאָס פלעג ער אונדז וועקן און אויך אַנוואַרפן אויף אונדז אַ מרה־שחורה.

דערווייל איז לייזער אויך געפאַלן אויף טיפוס, און אַ וואָך נאָך אים איז אויך חיים קראַנק געוואָרן. די שטימונג מיינע איז געווארן זייער פעסימיסטיש, ווייל זיי זענען געלעגן מיט גרויסע היץ און געשוויגן ווי קעצעלעך. איך אַליין בין נאָך נישט געווען אַזוי שטאַרק איך זאָל זיך קענען אַ עצה געבן מיט מיר אַליין, און דערצו נאָך 2 קראַנקע, וואָס מען האָט נישט געקענט ווסן מיט וואָס וועט זיך ענדיקן. די עלנטקייט האָט מיר אַנגעהויבן דרוקן. נאָך אַ צייט, וואָס איך האָב אַפגעזוכט חיימען מיט לייזערן, זענען מיר געווען איין פאַמילי. און טאַמער חלילה פאַרליר איך זיי ווידער, גיי איך אויך פארלאָרן. אָבער איך האָב געזען, אַז מען טאָר זיך נישט אַפלאָזן, און געגומען זאַרגן וועגן מילך פאַר די קראַנקע. איך געדענק נישט צו גאָלדמאַן איז געבליבן ווען זיי זענען געווען קראַנק, ווייל אין מיין געדאַנק איז נישט פאַראַן גאַרנישט, וואָס זאָל מיר דערמאָנען זיין אַנווועזנהייט אין יענער צייט. לייזער איז שנעל אַריבער געקומען די קרענק און חיים אין אַ וואָך אַרום, און איך דערמאָן זיך אַ פאַל, וועו באַלד נאָך דעם טיף האָבן מיר געהאַט גרויס אפעטיט. חיים איז נאָך געלעגן קראַנק. מיר האָבן געבראַכט קאַרטאָפל פון דאָרף און מיר האָבן גלייך צוגעשטעלט אויף דעם פייער אַ באַניאַק קאַרטאָפל, וואָס איז געווען נישט ווייניקער ווי 4 קילא. וועו די קאַרטאָפל זענען פערטיג געוואָרן האָבן מיר אַראָפגעצויגן פון זיי די העמדלעך און זיי גאַנצערהייט געוואָרפן אין מויל. אין אַ קורצער צייט איז דער טאָפ געוואָרן ליידיק. זעענדיק דאָס האָבן מיר זיך שטאַרק דערשראָקן, ווייל ביי לייזערן איז געווען אייניקע טעג בלויז פון טיפוס און אויך איך בין געווען נישט לאַנג פון טיפוס, אָבער אַלעס איז אַריבער בשלום. איך מיין אז די מאַדערנע מעדיצין וועט נישט גלויבן, אז אַזאַ זאַך קען אָפגיין גלאַטיק, אָבער דאָס איז אַ לעבעדיקער פאַקט.

א נקמה אין די רשעים

די ערגסטע זאַך פון וועלכער מיר האָבן געליטן נאָך דער קרענק, איז געווען די אומ־רייניקייט. מיר זענען די גאַנצע צייט געליגן מיטן אַנטון און קיין אַנדער אַנטון אויף צובייטן איז נישט געווען. די עמדער פלעגן מיר אויסוואַשן און טריקענען אויף דער זון און באַלד אַנטון צוריק, אָבער דאָס אויבערשטע אַנטון איז געבליבן אומריין ווי געווען. נאָכער האָבן מיר באַקומען ביי באַקאַנטע קריסטן גענוגטע לייוונטענע עמדער, און די שטימונג האָט זיך אַנגעהויבן ווידער בעסערן. מיר האָבן באַקומען ידיעות אַז די רוסן האָבן אפגעהאַלטן דעם מאַרש פון דיד דייטשן און שטויסן זיי צוריק, אויך די פאַרטיזאַנער קלאָפן זיי אין אונטער

לאַגער. נאָך אַ גרויסן קאַמף מיט פאַרטיזאַנער אין סעליגשט, איז פאַרברענט געוואָרן די שטאָט און די דייטשע אַדמיניסטראַציע האָט זיך געמוזט אַריבערטראָגן קיין ביסטריץ. אויך האָבן מיר געווווסט, אַז דער מערדער דער קאָמיסאַר שיסט אַלעמאָל עמיצן פון זיינע אוקראַיניש באַאמטע פאַר דער מינדעסטער נאָריש־קייט, ווייל ער האָט געגלויבט, אַז ער אַרבייט מיט די באַנדעראָוצעס. איינמאָל האָט מען אונדז געבראַכט אַ בשורה, אַז אין קאָרידאָר פון דער גמינע האָט ער געשאָסן באַנדערצוק דעם קרומען מיט קאַלאָמעיצען, צווייַ אוקראַינער באַנדיטן, וואָס האָבן אַ גרויסן אַנטייל אין אומקום פון דער קהילה. צוביסלעך נקמה האָבן מיר שוין געהאַט, אָבער די ישועה איז נאָך געווען ווייט. איין טרייסט איז דאָס געווען פאַר אונדז, וואָס די מערדער הרגענען זיך איינער דעם אַנדערן. מען האָט אונדז אויך געבראַכט אַ גרוס, אַז אַלע דערפער פון אוסטיע ביז חלאפ און ווידער ביזקלעצק, און די פוילישע קאַלאָניעס זענען פאַרברענט געוואָרן אָלס רעזולטאַט פון קאַמפן צווישן אוקראַינער מיט פאָליאַקן און פאַרטיזאַנער מיט דייטשן. פיל סעליגשטער גויים זענען אויסגעמאָרדעט געוואָרן ווי חזירים און די הייזער פאַרברענט, און די וואָס זענען געבליבן לעבן ווויינען אין וואַלד זעמליאַנקעס.

ווידער ווי מענטשן

מיר האָבן ווידער צוביסלעך אָנגעהויבן אַרבעטן ביי די מאָזורן פאַרשידענע אַרבעטן און דאָן האָבן מיר שוין געמען גלייך מיט זיי, און נישט קיין געשענקטן ברויט. שלאָפן זענען מיר נאָך געגיין אין וואַלד. אויף אונדזער בערגל איז אויפגעשטאַנען אַ קליין שטעטעלע. עס זענען אַריבערגעקומען צו אונדז די שפּילקעס, די קליינמאַנעס, די שתדלנענס, די קליגערס, ווי אויך יוסף גיטערמאַן מיט זיין פאַמיליע. ער איז געווען דער אייניציקער וואָס איז געבליבן מיט זיין פרוי און קינד און זיין שוואָגער יוסף. די איבעריקע זענען אַלץ געווען איינצעלנע אָדער צוויי פון אַ פאַמיליע. אויך זענען געקומען אייניקע קאָרעצער, גאָלדמאַן איז ווידער געקומען, אבא גוטמאַן, און נאָך אַנדערע. עס איז געוואָרן היימלעך. די שטימונג האָט זיך געבעסערט אויף אַזוי פיל, אַז עס האָבן זיך אָנגעהויבן וועבן אפילו ראָמאַנען צווישן מענטשן, וואָס דער גורל האָט זיי צונויפגעבראַכט אויף דעם פלאַץ. נאָך אַ לאַנגער צייט, וואָס מען האָט געהערט בלויז קריצן און פעסימיסטישע שטימונג, האָט מען אָנגעהויבן זינגען רוסישע לידער, וואָס מיר האָבן געזונגען ביי די פאַרטיזאַנער, צום ערשטן שטיל און צוביסלעך האָבן זיך אָנגעשלאָסן אַלע. אביערהויפט האָט זיך אויסגעצייכנט דער וואַרשאַווער צוקערמאַן מיט זיין היינטיקער פרוי, וועלכע האָבן זיך נאָך ווייניק געקענט, אָבער אין דער שטיל האָבן זיי ווייזט אויס שוין געקלערט איינער פון צווייטן. זי פלעג זינגען און ער פלעג פאַרשטעלן אַרטיסטישע שטיק און דאָס פלעג אַוועקטרייבן אָביסל דעם אומעט. אָבער דאָס פלעג נישט לאַנג דויערן, ווען מען פלעג זיך צושפרייטן יעדערער אין זיין ווינקעלע איז ווידער געקומען דער אומעט און געגאַנגט ביים האַרצן. איבערהאויפט די חלומות ביינאַכט, וועלכע פלעגן אַרויפברייגען די גאַנצע שודערלעכקייט פון אומקום פון אונדזערע טייערסטע און בעסטע. כמעט אַלע נאָכט האָב איך זיך מיט זיי געזען, אָמאָל אין אַ גוטן אופן ווי אין די נאָרמאַלע צייטן און אָמאָל אין זייער אַ טראָגישער לאַגע פאַר דעם אומקום. די גאַנצע צייט זייענדיג אין וואַלד און אויך אַפילו ביז היינט פלעג זיך מיר חלומען, אַז איך בין אַרומגערינגעלט מיט

באַנדיטן, וואָס יאָגן זיך נאָך מיר און אַמאָל נאָך דער גאַנצער פאַמיליע. אַמאָל אין דער גרויסער ווינונג אין דער היים אין אַמאָל איז דאָס געווען אין וואַלד אויף די פלעצער, וואָס איך בין קיינמאָל נישט געווען. אָבער געענדיגט האָט זיך דאָס אַלע מאָל דערמיט, וואָס איך דריי זיך אַרויס פון זיי און בלייב לעבן.

פאָרזיבטיקייט העלפט בלייבן לעבן

איך האָב שוין אויך געגלויבט אין נסים, ווייל פאַר דער צייט האָב איך שוין נישט איינמאָל געזען דעם טויט פאר די אויגן. דאָס ערשטע מאָל ווען איך בין אַנטלאָפן פון טויטן־פלאַץ און פיל אַנדערע פאַלן זייענדיק אין וואַלד. די אלע חלומות ווי אויך די ווירקלעכע פאַלן, האָבן מיר געגעבן מוט צו גלויבן, אַז איך וועל בלייבן לעבן. איך וויל נישט זאָגן, אַז מיין פאַרזיכטיקייט האָט מיר גהאָלפן דערצו, אָבער עס איז געווען איינע פון די שאַנסן אויף בלייבן לעבן, וווייל נישט איינער איז געפאַלן אין וואַלד צוליב דעם, וואָס ער איז געגיין באַקומען עסן אין אַזאַ פלאַץ וואָס איז געווען אַ גרויס געפאַר. מיין געדאַנק איז געווען בעסער הונגערן אַ פאָר טעג און וואַרטן ביז די גרויסע געפאַר וועט אַריבערגיין. עס איז כדאי צו דערמאַנען געפאַלענע סעלישטער, וועלכע זענען געגיין צו אוקראַינער מערדער פאַדערן זייערע זאַכן, וואָס זיי האָבן אַוועקגענעבן און פון דאָרט שוין מער נישט צוריקגעקומען, טראָץ דעם וואָס זיי האָבן נאָך געהאַט אויף אייניקע טעג צו עסן (אין יענער צייט האָט מען געמוזט זיך באַזאָרגן בלויז אויף אייניקע טעג). איך פלעג פירן אַ קאַמפ מיט לייזערן און מיט חיימען פאַר דער זאַך, און ווען זיי האָבן מיר געפאַלגט האָבן זיי געזען, אַז איך בין געווען געראטעוט. ווייל גייענדיק פאָדערן זאָכן ביי סעלישטער באַנדיטן, כלומרשט גוטע באַקאַנטע, האָבן זיי עטליכע מאָל געשפילט מיטן לעבן, און עס איז נאָך היינט שווער צו פארשטיין ווי אַזוי זיי זענען געבליבן לעבן.

מיין תורה פון זיין פארזיכטיק האָב איך אַלעמען פארגעליגט אָבער נישט יעדערער האָט זי אָנגענומען. איין פאַל מוז איך דערציילן, וואָס עס האָט פאַסירט מיט חיימען און לייזערן און מיכאל שתדלן ז״ל וועלכער איז אומגעקומען אין וואַלד שוין נאָכדעם ווי די רוסן זענען געקומען (ווייטער וועל איך דערציילן ברייטער פון זיין אומקום). דאָס איז געווען ווינטער, אייניק מאָנאָטן פאַר דער באַפרייאונג. חיים מיט לייזערן און מיכאל ז״ל האָבן באַשלאָסן גיין צו באַקאַנטע קריסטן אין סעלישט פאַדערן זייערע זאָכן. זיי האָבן געווירקט נויף מיר איך זאָל מיט זיי מיטגיין. איך בין מיטגעגיין ביז נעמיליע און זיי געמאלדן, אַז איך גיי נישט ווייטער. איך האָב זיי אויך געפאַדערט צו בלייבן און זיי געוואַרנט וואָס עס קען פאַסירן אין אַזאַ לייבן־גרוב ווי סעלישטער דאַרף. מיינע רייד האָבן נישט געהאָלפן. איך בין געבליבן נעכטיקן אין נעמיקים, וואַרטנדיק ביז זיי וועלן צוריקקומען. כאטש איך בין געווען פאַרמאַטערט פון וועג, האָב איך נישט געקענט איינשלאָפן, טראָץ דעם וואָס דער קריסט, וואָס איך בין געבליבן ביי אים וואַרטן, האָט מיר געמאַכט אַ גוט געלעגער. זייער גיין קיין סעלישט און צוריק האָט געדאַרפט נעמען 5 שעה. וועו זיי זענען אַוועק איז געווען 5

נאָכמיטאָג און עס איז שוין 12 באַנאַכט. מיין האָרץ האָט מיר געזאָגט זייער שלעכטע זאַכן אַבער איך האָב זיך זעלבסט געטרייסט, און ווען זיי זענען געקומען כמעט פֿאַרטאָגס, האָב איך געהערט פון זיי, אַז צוויי מאָל איז זייער לעבן געווען אין געפֿאָר. איבערגיינדיק דעם סלוטש, וואָס איז געווען פֿאַרפֿרוירן, האָבן זיי באַגעגנט 3 באַנדעראָווצעס מיט ביקסן, אַבער מיינענדיק אַז דאָס זענען פֿאַרטיאַנער האָבן זיי וווייזט אויס מורא געהאַט זיך פֿאַרנעמען מיט זיי. פֿאַרקערט זיי האָבן זי באַגרוסט מיט אַ "דאָברי וועטשער" און געגיין ווייטער נישט וויסענדיק, אַז דאָס גייען 3 אומגליקלעכע יידן אַן שום געווער זיך צו פֿאַרטיידיגן. ווען זיי זענען געקומען צו דעם קריסט, וואָס האָט געהאַלטן זייערע זאַכן, האָט ער זיך אויסגעלאַכט פון זיי, נאָכדעם ווי זיי האָבן געווארט אויף אים אייניקע שטונדן ביי אים אין שטוב, און די פרוי איז אים געגיין זוכן. ביי אַ צווייטן קריסט איז זיי געלונגען באַקומען עפּעס עסן און זיי האָבן זיך גלאָזן גיין צוריק, און באַלד האָבן זיי געטראָפן אַ גרופּע באַנדעראָווצעס, וואָס האָבן דערקענט אַז דאָס זענען יידן (מען האָט זיי געגעבן צו וויסן, אז עס זענען פֿאראן יידן אין דאָרף). ערשטנס האָבן זיי געוואָלט שיסן לייזערן, טענדיק אַז דאָס איז ישראליק דובינע (ווי איך האָב שוין פֿריער דערציילט איז ישראליק שוין נאָך פון געטאָ אנטלאָפן צו די באַנדעראָווצעס און וווייזט אויס, אַז ער האָט זיי פֿאַרלאָזט און אַוועק צו סאָוויעטישע פֿאַרטיזאַנער האָבן זיי אים דערפֿאָר געזוכט אויף הרגענען), ווייל לייזער איז געווען ביי זיי אין די אויגן ענליך צו ישראליקן. זיין נס איז געווען, וואָס צווישן די באַנדיטן איז געווען אַ סעלישטער שייגעץ, וואָס האָט געלערנט מיט לייזערן צוזאַמען אין שקאָלע. און ער האָט באַשטעטיקט, אַז דאָס איז נישט ישראליק, האָט מען זיי אָפּגעלאָזט. פון יענער געשיכטע האָבן זיי אַנערקענט, אַז איך בין געווען מיט מיין פֿאַרזיכטיקייט.

דער זומער איז אַריבער פֿאָר אונדז אויף אַ בעסערן אויפֿן ווי דער ווינטער, מיט דער קעלט און די „אַבלאָווקע" פון די דייטשן, און מיטן טיפוס אַ צוגאַב, וואָס האָט אַרויסגעריסן פון אונדז עטלעכע קרבנות. די דייטשן האָבן שוין נישט געוואָגט פריי צו וואַנדערן איבער די דערפער, ווייל זיי האָבן אויפגעשטעלט קעגן זיך די באַפעלקערונג פון אַלע נאַציאָנאַליטעטן. די באַציאונג פון די קריסטן איז געווארן אַ בעסערע צו אונדז, האָפּנדיג אַז דער סוף פון די דייטשן דערנענטערט זיך. אַבער פֿאָר אונדז איז זייער גסיכה געווען בייַ זיי אין לאַנגע און מען האָט געמוזט זאָרגן פֿאָר דער עקזיסטענץ און ווי וויייט מעגליך אויסמיידן דעם טויט וואָס האָט געלאָקט נישט נאָר פון די דייטשן. די קאָמפּן צווישן אוקראַינער און פּאָליאַקן האָבן זיך פֿאַרשטאַרקט. יעדן טאָג האָבן מיר געהערט ווי אַ אוקראַיניש דאָרף איז אָנגעפֿאַלן אויף אַ פּויליש דאָרף און אויסגעהרגעט די איינווינער און פֿאַרברענט די הייזער. צומאָרגנס האָט זיך אַרגאַניזירט אַ פּויליש דאָרף און געגיין נעמען נקמה פֿאָר זייערע בריידער, וואָס זענען אומגעקומען נעכטן. עס איז געקומען די ריכטיקע מלחמה פון גוג ומגוג. מיר יידן האָבן זיך אין האַרצן געפרייט, וואָס די אוקראַיניש מערדער ווערן געהרגעט, אַבער עס האָט אונדז ווייַ געטאָן דאָס האַרץ אויף די פּויליש פֿאַמיליעס, וואָס האָבן זיך איינגעשטעלט דאָס לעבן און געהאָלפֿן יידן די ערשטע צייט פון אונדזער אומגליק. די פּליטים פון די פּויליש דערפער זענען אַריבערגעלאָפֿן דעם סלוטש און געקומען בעטן הילף ביי זייערע בריידער, וואָס האָבן זיך קאָנצענטרירט איבערהויפט אויף דער צווייטער זייט סלוטש. ביי אונדז שארית־הפּליטה האָבן זיי אויך געפונען אַ באַהאַלטעניש. יעדער שטוב איז געווען פול פּליטים, נאָקעטע און הונגעריקע, כמעט ווי אין אונדזער לאָגע. איך האָב באַגעגנט פיל קריסטן, וואָס זענען געבליבן איינצעלנע פון זייער פֿאַמיליע, די טראַגעדיע איז געווען גרויס. אונדז האָט זייער באַזאָרגט טאָמער פֿאַרשפּרייט זיך דער קאָמף און מיר זענען אין מיטן. די לאָגע האָט זיך געצויגן כמעט

ביז חנוכה. מען האָט געמוזט באַזאָרגן שפייז אויף ווינטער. מען פלעג זיך אַרויסלאָזן אויף די פאָרלאָזטע פעלדער פון די אוקראַיניש דערפער און בריינגען קאַרטאָפל מיט אַנדערע שפייז, וואָס זייערע געוועזענע בעלי־בתים האָבן פאַרלאָזן, כאָטש דאָס איז אויך געווען פאַרבינדן מיט געפאָר, ווייל נישט איינמאָל האָט מען זיך אַנגעטראָפן מיט באַנדעראָוצעס אויף דעם וועג. נאָר אזוי ווי די פּוילישע פּליטים פלעגן פאָרן אויף די וועגן, פלעגן מיר זיך אָבטן מיטפאָרן מיט זיי און מיטברענגען אַ זאַק קאַרטאָפל. נישט איינמאָל פלעג מען דאַרפן איבער־לאָזן דאָס אַלעס, וואָס מען האָט געקליבן אַ פאָר שעה, און אַנטלויפן מיטן לעבן, ווייל די בעלי־בתים פון די פעלדער זענען אַנגעקומען. קיין געוויסנסביסע, וואָס מיר נעמען פון פרעמדער האַרעוואניע איז ביי קיינעם נישט געווען, ווייל דאָס וואָס זיי האָבן ביי אונדז אַוועקגענומען איז נישט געווען אַפצושאַצן קעגן דעם זאַק קאַרטאָפל וואָס מיר האָבן גענומען ביי זיי. אויסער אונדזער גוטס, וואָס איז געוואָלט געווארן דורות לאַנג און זיי האָבן דאָס צוראַבירט, האָבן זיי אומגעבראַכט אונדזערע טייערסטע און בעסטע און איינצעלנע פון אַ משפחה פאַריאָגט אין די וועלדער צום אומקום. ארומגייענדיק אויף זייערע פעלדער אין פאַרלאָזטע הייזער האָבן מיר געפילט, אַז בלויז צוליב דעם איז כדאי געווען בלייבן לעבן און דאָס האָט אונדז געגעבן מוט צו האָפן, אז מיר וועלן דערלעבן די מפלה פון דעם הויפט שונא היטלר ימח שמו.

א קליין בתריאלובקה

מיר האָבן אַנגעהויבן דענקען אויפצושטעלן אַ חאַטקע אַפילו אַ קליינע, אַבער עס זאָל זיין אַ אייגענע. בכלל האָט זיך צוביסלעך אַנגעפאַנגען צוריקקערן דער געפיל פון זעלבסט־ווירדע. ווויגען אין אַ אייגענער היים און עסן דעם ברויט, וואָס מיר וועלן זיך אליין פאַרדינען. מאַטעאוש האָט אונדז אויסגעבאַרגט זיינע פערד און מיר זענען אַוועקגעפאָרן קיין פּאַטאַשנע און געבראַכט געהילף, וואָס אַ באַנדיט האָט זיך אַנגעגרייט אויף צו בויען און דערווייל האָט ער אַליין געמוזט אַנטלויפן און דאָס איבערלאָזן. מאַטעאוש האָט אונדז אויך פאַרשפראָכן העלפן דאָס אויפבויען. די שטוב האָט געדאַרפט באַדינען מיר, חיימען, לייזערן און יקיר יסנאַבולקה ז״ל מיט זיין פרוי פאַניע, וואס איז היינט מיין שווייגערן. אויף אונדז קוקענדיג האָבן אויך די שתדלנים מיט די קליינמאַנס אויפגעבויעט נאָר אַ גרעסערע חאַטע. אבא גוטמאַן מיט נאָך אייניקע האָבן זיך אויך אויפגעשטעלט אַ חאַטע, אונדזער פרייד איז געווען קסן פון טאָג צו טאָג, זענדיק ווי אונדזער שטיבעלע ווערט פאַרטיק און אויך בייַ אונדזערע שכנים, עס האָט זיך געבויעט אַ קליינע כתריאליבקה. יקיר ז״ל, וועלכער איז געווען אַ שניידער האָט אופגענייט אייניקע זאַכן פאַר מאַטעאושן און ער האָט אונדז אויפגעשטעלט אַ אויוון כדת וכדין. פון אייניקע זאַכן, וואָס מיר האָבן אַפגענומען בייַ קריסטן, האָבן מיר אַנגעהויבן טוישן מיט די פויערן און באַקומען דערפאַר זאַלץ, וואָס איז געווען טייערער ווי גאָלד אין יענער צייט. די זאַלץ האָבן מיר ווידער געביטן אויף קאָרן, פוטער און אַפילו מאַנופאַקטור האָבן מיר געקריגן דערפאַר, און אַזוי האָבן מיר אויפגעהערט בעטלען און אַנגעפאַנגען האַנדלען. דער אויוון האָט בייטאָג געדינט אויף קאָכן און באַקן און בייַנאַכט אַ פלאַץ אויף שלאָפן. דער געדאַנק, אַז מיר עסן אייגן ברויט און נישט קיין געשענקטע שיריים, האָט אונדז געשטופט פאַרבייטערן דעם האַנדל און מיר האָבן אַנגעהויבן טרייבן בראַנפן, וואָס איז געווען זייער

פֿאַרשפּרייט אין יענער צייט. דאָס פֿאַך האָט אונדז אויסגעלערנט מאַטעאוש. די מילן זענען געווען אַלע פֿאַרברענטע. פּלעג מען מאַלן דאָס קאָרן אויף "זאַרנעס". דאָס איז געווען 2 קיילעכדיקע שטיינער און דערמיט אַ לאָך. דאָס קאָרן פּלעג איך שיטן פון אַ קויש, וואָס איז געווען איינגעאָרדנט איבער די שטיינער און אַזוי האָט זיך דאָס געמאָלן. די אַרבייט איז נישט געווען לייכטע, ווייל 20 ק"ג קאָרן האָט געדויערט 5—4 שעה שווערע אַרבייט. אָבער דאָס איז געווען גישמאַק. טרייבן דעם בראָגפן פלעגן מיר טיף אין וואַלד. בכדי די פֿאַרטיזאַנער זאָלן נישט וויסן, אַנדערשט וואָלטן זיי דאָס אויפֿקלענעמען מיט דער גאַנצער פֿאַבריק. קיין אייגענע פֿאַבריק האָבן מיר נישט געהאַט, נאָר דאָס איז געווען אויסגעבאָרגט ביי די קריסטן פֿאַר אַ געווישן אָפּצאָל עס האָט געלוינט. מיר האָבן זיך אויך אויסגעלערנט טרינקען דעם בראָגפן, וואָס יידן האָבן דאָס קיינמאָל נישט געקענט. נאָך היינט קען איך נישט גלויבן, ווי אַזוי דאָס טרינקען האָט אויף אונדז נישט געווירקט, טראָץ דעם וואָס מיר האָבן דווקא ליב געהאַט טרינקען דעם "פערוואָק" — די ערשטע וואָס האָט אַנגעהויבן רינען. דאָס איז געווען אַ שטאַרקייט ווי 90־ער ספּירט.

די לאָגע אויף די פראָנטן האָט זיך אויך געבעסערט. דער ווינטער האָט זיך דערנעענטערט און מיר זענען שוין געזעסן אין אַ קליין שטיבעלע, אָבער אַ וואַרימס און אַ ריינס, אָפּילו אויסגעקאָלעכט. אויך אונדזער גאַרדעראָבע פון אַנטון האָט זיך פֿאַרגרעסערט. פֿאַר אַ ליטער בראָנפן האָט מען ביי די פֿאַרטיזאַנער געקויפט פֿאַרשידענע שיך און קליידער. די פֿאַסטעלעס מיט וועלכע מיר האָבן זיך ביז יעצט גענוצט, האָט מען אַוועק געוואָרפן און אויף זייער אָרט באַקומען שטיוול, וואָס זענען זייער גוט צונוצגעקומען אין ווינטער מיט די גרויסע שנייען.

די ערשטע ראַזוויעדקע קומט אַן

יעדער טאָג האָט געבראַכט מיט זיך פיל נייעס. די דייטשן טרעטן אָפּ און לויפן ווי די מייַן און די סאָוויעטן זענען שוין באַלד אין נאָוואָגראָדוואָלינסק. כאָטש דאָס איז נאָך געווען גענוג ווייט פון אונדז, אָבער אונדז האָט זיך געדאַכט, אַז יעדן טאָג קענען מיר באַפֿרייט ווערן דורך די רוסן. דאָס האָט נאָך פונדעסטוועגן געדויערט קנאַפּע 2 מאָנאַט, און דעם 9־טן יאַנואר 1944 האָבן מיר דערזען די ערשטע ראַזוויעדקע פון דער סאָוויעטישער אַרמיי. פיל פון אונדז האָבן נישט געוואָרט ביז זיי וועלן קומען צו אונדז, נאָר זענען גלאַפֿן אייניקע קילאָמעטער קעגן זיי און אונדז געבראַכט די בשורה. מיר זענען גלייך אַרויס אין דערך און צו אונדזער פרייד איז נישט געווען קיין גרענעץ. מען האָט געלאַכט און געווויינט צוזאַמען, וואָס נאָר איינצעלנע האָבן זוכה געווען צו זען מיט זייערע אויגן די מפלה פון היטלערן. מיר האָבן אויך נעקוקט מיט שרעק אין דער צוקונפט. מיר האָבן נישט געוווסט ווי די נייע מאַכט וועט באַהאַנדלען די געציילטע אָפּגעסמאָלענע האָלאָווישקעס, וואָס זענען געבליבן פון דעם גרויסן פייער. אין דער ערשטער ראַזוויעדקע זענען געווען אַ קליינער טייל, וועלכע האָבן אונדז באַלד געפרעגט: — „פֿאַרוואָס זענט איר געזעסן פֿאַרשטעקט אין די לעכער און נישט געגיין קעמפֿן?" די גרעסטע טייל אָבער האָט אונדז אויפֿגענומען וואַרעם און געוואָרפן ביסקוויטן מיט סיגאַרעטן, איבערהאויפט ווען עס האָט זיך געפונען צווישן זיי אַ ייד, האָט ער נישט געווסט וואָס צו טון מיט אונדז.

אין אייניקע טעג אָרום איז אָנגעקומען די ציווילע אַדמיניסטראַציע מאַכט מיט אַ „נאַט־שאַלניק" ראַיספּאָלקאָמאַ" און אָלע אינטערגעוואָרפענע אונטער אים און אויך אַ פּאָרטיקער „פּאָרטקאָם". די יידן האָבן באָלד אָנגעהויבן לויפן צו זיי זיך דערוויסן וואָס זיי דיינקען טון מיט אונדז, און אויך זיי איבערגעבן די נעמען פון מערדער, וואָס האָבן געמוען אַ אָנטייל ביים אומברענגען די יידן פון שטעטל. זיי האָבן פּאָרשפּראָכן, אַז אין אייניקע טעג אָרום וועלן זיי אָנפּאָנגען אָרגאַניזירן די אָלע ציווילע אָמטן צו באַדינען די באָפעלקערונג. דערווייל דאָרף זיך יעדער איינמעלדן אין דער מיליץ, וועט מען קענען קלערן וועגן זאָרגן פּאָר אָרבעט. וואָס איז שייך די נעמען פון די מערדער, דאָרף מען וואָרטן טעג, ביז עס וועט אָנקומען די נ.ק.וו.ד.„ וועלכע פּאָרנעמט זיך בלויז מיט די זאַכן. די יידן האָבן זיך נישט געיאָגט מעלדן אין מיליץ, ווייל מיר האָבן נישט געקאָנט ווסן וואָס פּאָר אַ פּלענער זיי האָבן פּאָר אונדז. די אייניציקע וואָס האָבן זיך איינגעמאָלדן, האָט מען געשיקט אין אייניקע טעג אָרום מעלדונגען זיך שטעלן צו אַ קאָמיסיע אויף פּעסשטעלן זייער געזונט צושטאַנד. דאָס האָט געהייסן, אַז מען דיינקט אונדז נעמען אין מיליטער, און דאָס האָבן אָלע געקלערט אָפּשטופן דערווייל, ווייל אויב עס איז געבליבן איינער פון אַ משפּחה, האָט ער זיך נישט געאיילט גיין קעמפּן און אומקומען.

דער פּראָגט האָט זיך אָפּגעהאָלטן ביי טאָרנאָפּאָל ווו עס זענען נאָך געגיין גרויסע קעמפּן מיט פּאָרלוסטן פון ביידע זייטן. אָבער נישט לאָנג האָט מען זיך געקאָנט אויסדרייען פון איינמעלדן. אין די גאָסן זענען געווען מעלדונגען צו דער אָלגעמיינער באָפעלקערונג, אַז וואָר עס וועט זיך נישט איינמעלדן ביז אַ באָשטימטער צייט וועט שטרענג באָשטראָפט ווערן. די אָלע יונגערע פון אונדז האָבן זיך איינגעמאָלדן און מען האָט זיי געשטעלט צו אַ געזונד־הייטס קאָמיסיע און יעדער איינער האָט באָקומען אַ קאָטגאָריע אויף וויפיל ער איז פּייאיק צום מיליטער. מיר זענען געווען אויף אַזוי פיל נאָיוו צו גלויבן, אַז די מאַכט וועט זיך רעכענען מיט אונדזער ספּעציעלער לאָגע און אונדז נישט נעמען אין מיליטער, אָבער מיר האָבן זיך שנעל אָנטוישט. דערווייל איז אָנגעפּאָנגען אָנקומען בריף פון רוסלאַנד פון אָנטלאָפענע סעלישטער און זיי פּרעגן זיך ווער איז געבליבן פון זייערע פּאָמיליעס. אין ראָיאיספּאָלקאָם זענען געזען סעלישטער אוקראַינער אָלס באָאַמטע, וואָס נישט איינער פון זיי האָט געמומען אָנטייל אין אומברענגען די יידן, ווי צום ביישפּיל וואָלאָוואָדיק און אָנדערע. זיי האָבן נישט געוווסט ווער עס איז געבליבן לעבן פון די סעלישטער יידן, דערום פלענן זיי מיר אָפּטער רופן נאָך ענטפער אויף בריף, און איך פלעג ווי וויייט מעגלעך געבן יעדען ענטפער. דאָס זעלבע האָבן געטון אָנדערע פון אונדז. נישט לייכט אָבער איז געווען צו ענטפערן אויף די האָרציייסנדע בריף. יעדער האָט געוואָלט וויסן ווער איז געבליבן פון זיינע טייערסטע, איבער־היפט איז געווען שווער צו ענטפערן אָזעלכע, וואָס פון זייער פּאָמיליע איז קיינער נישט געבליבן. אין ראַיאָספּאָלקאָם האָבן מיר געטראָפן סעלישטער גוים, וואָס האָבן געהאָט אויף זייער געוויסן פיל יידישע לעבענס, און זיי זענען ארומגעגיין פריי. פּאָר זיי האָט זיך אָנגעהויבן ווידער אַ נאָרמאָל לעבן. וועג זיי פלעגן אונדז דערזען האָבן זיי באָלד זיך אָנגעפּאָנגען שווערן, אַז זיי האָבן אינגאָנצן נישט געמומען קיין אָנטייל אין דער שחיטה. פּאָרקערט, זיי האָבן געהאָלפן יידן זיך ראָטעווען.

אומברענגען יידן איז נישט קיין עבֿירה

וועז די נ.ק.וו.ד. איז אַנגעקומען זענען מיר גלייך געלאָפן מעלדן די נעמען פון די וואָס מיר האָבן געוווסט אַז זיי לעבן און האָבן אַקטיוו מיטגעאַרבעט אויף אומברענגען יידן. איינע אַזאַ באַנדיטקע איז געווען כריסטינע אַבראַמציקס. וועז איך מיט מיין דבורקה'ן און מתתיהו פיינמאַן האָבן זיך באַהאַלטן ביי זיי אין קלוניע אין אַ קעלער, איז זי אַרויסגעקומען מיט איר שווייגערין און געשריגן מיר זאָלן אַרויסגיין, און באַלד האָט זי געבראַכט 2 פאָליציאַנטן און מען האָט אונדז אַוועקגעפירט אין געטאָ אויף דעם זאָמלפלאַץ, און מתתיהו פיינמאַן איז דערשאָסן געוואָרן וועז ער האָט אַנגעפאנגען צו אַנטלויפן. דער צווייטער, וואָס איך האָב געמאָלדן אויף אים, איז געווען אַנטאָן, וואָס האָט געאַרבעט אַלס דרוגומיסטש אין גמינע. דער טאָטע ז"ל האָט מיר דערציילט, וועז מיר זענען געליגן אין די קאַזאַרמעס, אז ער איז געליגן באַהאַלטן אויף דעם בוידעם צווישן פיל קאָסטנס, איז אַרויפגעקומען אַנטאָן מיט זיין שייגעצל, אים אָפגעזוכט און איבערגעגעבן צו דער פאָליציי אין די הענט. אבא גוטמאַן, וואָס איז געבליבן לעבן, האָט דערציילט אַז וועז ער איז געליגן פאַרשטעקט ביי זיין ברודער איציק הערש ז"ל אויף דעם בוידעם האָט ער געזען ווי דער זעלבער אַנטאָן האָט אַרויסגענומען איציק־הערש'ן מיט דער פאָמיליע און זיי איבערגעגעבן אין די הענט פון דער פאָליציי. ווי גרויס איז געווען אונדזער אַנטוישונג, וועז איך בין אַריינגעקומען צום קאַמאַנדאַנט פון נ.ק.וו.ד. ראַפאַרטירן פון די אַלע באַנדיטן. ער האָט מיר אויסגעהערט און נאָכער מיר געזאָגט מיט אַ געמאַכטן שמייכל: אפשר קענסטו מיר זאָגן וואָס זיי האָבן געטון קעגן דער סאָוויעטישער מאַכט, דאָן וועלן זיי קריגן זייער שטראָף, ווייל פאַר אומברענגן יידן וועיס איך ניטש צו מען וועט זיי עפעס טון.

דער ווינטער האָט אַנגעפאַנגען לייכטער וועזן. חיים'ן מיט לייזער'ן און יוסף גיטערמאַן און נאָך אַנדערע האָט מען אַוועקגענומען אין מיליטער. אין שטיבל איז געוואָרן ווידער אומעטיק. מען האָט זיי געשיקט אויף טראַנספאָרטירן פערד קיין קיעוו אַדער אַנדערש ווי, איך געדענק שוין נישט גענוי. דאָס האָט געדויערט אַ פאָר וואָכן. וועז זיי האָבן איבערגעגעבן די פערד זענען זיי געקומען פונקט פורים אויף דערנאָכט אַהיים. מיין פרייד איז געווען אַזוי גרויס, אַז איך האָב געמיינט אַז עס איז אַ נס פון פורים. יעדען טאָג איז מען געקומען זוכן די מענער, זיי זאָלן זיך גיין שטעלן צום מיליטער. די יונגע פלעגן נישט בלייבן אין שטוב, בלויז די נישט פעיקע. אייניקע פון די יידן האָבן זיך אייגעאַרדנט ביי אַ ארבעט ביי דער סאָוויעטישער מאַכט. אַזוי האָט זיך געצויגן ביז שבת הגדול. אויף דעם שבת הגדול האָבן מיר זיך באַזונדערס צוגעגרייט, ווייל עס איז צו אונדז צוגעקומען פאַניע'ס שוועסטער, וועלכע איז היינט מיין פרוי, און מיר האָבן זיך דעם שבת געפילט זייער גוט. דאָס איז געווען דער ערשטער שבת הגדול נאָך דער ליקווידאַציע פון שטעטל וואָס מיר האָבן זיך פאַרזאָרגט מיט עסן. מיר האָבן אַפילו שוין געהאַט פיל קאָרטאָפל אויף פסח מיט פלייש, מיר זאָלן נישט באַדאַרפן עסן קיין המץ. פרייטיק צונאַכטס האָבן מיר געוונגען אַ גאַנצן אָונט. געווען פריילעך און איינגעשלאָפן געשמאַק. פאַרטאָגס האָבן מיר איינגעהערט ווי מען קלאַפט אין טיר און אין דרויסן הירשזעט אַ פערד. מיר האָבן זיך אַביסל דערשראָקן, ווייל מיר זענען שוין נישט געווען געווינט דערצו. וועז מיר האָבן אויפגעמאַכט די טיר איז אַריינגעקומען דער סאלטיס פון דאָרף און געזאָגט: אברהם, טוט זיך אַן. מען האָט אונדז געשיקט אייך בריינגען אויף שיקן אין מיליטער. איך האָב אים געמאָלדן אַז איך בין קראַנק. ער האָט מיר געגלויבט און געהייסן בלייבן אויף דעם געלעגער און אַלע אנדערע האָבן זיך אַנגעטון אין געגייגן מיט זיי אין

באַגלייטונג פון מיליץ מיט געווער. מען האָט דאָמאָלס אַוועקגענומען חיים׳ן מיט לייזער׳ן, מיכאל שתדלן און נאָך אייניקע. אין אַ קורצער צייט אַרום האָבן מיר אייגעהערט אַ שיסעריי. מיר האָבן נישט געקענט פאַרשטיין די סיבה, אָבער דער אונטערגעדאַנק האָט אונדז געזאָגט, אפשר האָבן די חברה פראָבירט אנטלויפן. באַלד האָבן מיר זיך דערוווסט, אַז מיכאל שתדלן איז דערשאָסן געוואָרן אַנטלויפנדיק פון זיי.

דאָס איז געווען פאַר אונדז דער גרעסטער קלאַפ זינט מיר זענען באַפרייט געוואָרן פון די דייטשן. באַלד איז געקומען אַ קריסט מעלדן, אַז נישט ווייט פון דאָנעט ליגט מיכאל אַ דערשאָסענער. קומענדיק אויף דעם פלאַץ און זעענדיג אַזאַ יונגן בחור, וואָס איז געבליבן אייגנער פון אַ גרויסער פאַמיליע, איז אונדזער האַרץ געוואָרן פאַרשטיינט און נישט געקענט ווייגען. נאָך אַזויפיל פייניקונג דערלעבט די טיילווייזע גאולה און צום סוף געפאַלן אויף אַזאַ טראַגישן אופן. אָבער ווייזט אויס, אַז דער געדאַנק צו וועלן בלייבן אַ זכר פון דער פאַמיליע האָט אים געטריבן פראָבירן אַנטלויפן, אָבער דער פרווו איז נישט געווען קיין געלונגענער. דער טרויער ביי אונדז אין די שטיבלעך איז געווען אין ידער ווינקעלע. נאָך אַ בוים אַוועקגעלייגט פון די געציילטע וואָס זענען געבליבן לעבן, און דערצו נאָך איינער פון די יונגסטע, וואָס ווער ווייסט ווען מיר וועלן זיי נאָך זען, איבערהויפט חיים, וואָס איז שוין איינמאָל געווען אויף יענער וועלט נאָר דורך אַ נס געבלעבן לעבן, און ווי אַזוי האָט מען זיך נישט געריכטט מיט זיין דורכגעשאָסענעם אָפּקל. אָבער עס איז נישט געווען פאַר וועמען צו ברענגען די טענות אויף דער נייער אומגערעכטיקייט. יקיר׳ן האָט מען אַוועקגענומען אין דער צייט ווען זיין פרוי גייט געבוירן.

איך האָב נאָך קיין ארבעט נישט געפונען, און בלייבן אין דער לאָגע פון אַ ספעקולאַנט האָב איך נישט געוואָלט. דבורה איז אַרומגעלאָפן מיר זוכן אַרבעט, ווייל איך האָב נישט געקענט גיין, טאָמער וועט מען מיר אַוועקשיקן אין מיליטער. דערווייל האָבן מיר זיך דערווווסט, אז אשר אירדלמאַן איז באַשטימט געוואָרן אַלס אַנפירער פון זיכערהייטס אָפּטיילונג, און ער איז גוט מיר צונעמען צו דער אַרבייט. אָבער איך מוז זיך פריער איינמעלדן אין מיליטער און באַקומען אַ געזונטהייטס קאָטעגאָריע וועגן מיליטער. די מיליטער קאָמיסיע האָט אייגעפונען, אַז איך בין געזונט, אָבער נישט קיין קאָמפּספייאיקער, ווייל דאָס געהער איז ביי מיר שוואַך, ווייל זינט מען האָט געהרגעט דבורקה׳ן איז מיר אָפּגעשוואַכט געוואָרן דאָס געהער פון דער שרעק. איך האָב אַנגענאָמען אַרבעטן ביי אשרן אין ביורע (איך דערצייל דעם פאָקט ספעציעל, ווייל דאָס שטרייכט אונטער אויף ווי ווייט די אַנטיסעמיטישע באַאַמטע פון דער נייער סאָוויעטישער מאַכט האָבן געזוכט מיטלען ווי אַזוי פטור ווערן פון יידן). אין נאָך 2 וואָכן אַרבעטן איז אַרייגנעקומען אין ביורע אַ מיליציאָנער און געפרעגט: ווער איז ראָבער. וועו איך האָב אים געזאָגט, אַז דאָס בין איך, האָט ער מיר גערופן גיין מיט אים אין מיליטער אָמט. איך האָב געמוזט נאָכגיין. דערווייל האָב איך געטראָפן אויפן הויף פיל קריסטן. מען יידן האָט מען אַזוי גערופן. אין וואַיענקאָם האָב איך געטראָפן אויפן הויף פיל קריסטן. מען האָט אויסגערופן מיין נאָמען און מיר געהייסן אַריין אין הויף צווישן די קריסטן, ווו איך האָב געטראָפן אַלע באַאַנדיטן פון די דערפער אַרום סעלישט און אויך פון סעלישט. דאָס אַליין האָט אויף מיר גווויירקט דערדריקענד, איין ייד צווישן אזוי פיל מערדער. אשר האָט אַנגעהויבן אַרומלויפן זיך באַמיען מען זאָל מיר אַרויסלאָזן אָבער עס האָט גאָרנישט געהאָלפן אפילו עטליכע ליטער בראָנפן פאַר דעם וואַיענקאָם, וואָס ביז יעצט פלעג דאָס באַפרייען פון מיליטער, האָט אויך נישט געהאָלפן. אין אייניקע שעה אַרום איז דער קאָמיסאַר זעלבסט (אַ אוקראַינער און אַ גרויסער יידן־פיינט) געקומען צולויפן אויף דעם זאמלפונקט און

צווישן אַלע אוקראַינער געפרעגט ווו איז דאָס יידעלע (יעוורעיצישק). ער האָט ווייזט אויס געמיינט, אַז איך בין שוין אַנטלאָפן, און ווען ער האָט מיר אָפגעזוכט האָט ער זיך באַרואיקט און איז אַוועק, און באַלד זענען געקומען 2 מיליציאָנערן און זיי האָבן מיר געזרופן גיין מיט זיי. אויף דעם וועג האָב איך זיי געפרעגט: וווּ האָט איר אַ באָפעל מיר אוועקצופירן? האָבן זיי געזאָגט: צו דער באַן סטאַציע אין מאַצולאַנקע, פון דאָרט פאָרט אָפּ אַ טראַנספאָרט אויף דאָנבאַס, אויף אַרבעט.

דער נאָמען דאָנבאַס איז געווען באַרומט מיט שווערע אַרבעט. אַהין האָט מען געשיקט די אַלע, וואס האָבן געאַרבעט קעגן דער סאָוויעטישער מאַכט. גייענדיק אויפן וועג האָט זיך מיין גאַנץ וועזן געבונטעוועט אין מיר קעגן דעם אומרעכט. איך האָב פאַרשטאַנען, אַז דער קאָמיסאַר איז אַ גרויסער יידן־פרעסער. אין מיליטער קעגן ער מיר נישט שיקן, ווייל די קאָמיסיע האָט פעסטגעשטעלט, אַז איך בין אומפייאיק, דערום וויל ער מיר שיקן אויף שווערער אַרבעט צוזאַמען מיט אַלע יידן־מערדער. איך האָב געוועבט געדאַנקען ווי אַזוי צו אַנטלויפן און באַשלאָסן צו טון אַלעס און נישט צו לאָזן זיך פירן מיט די מערדער. אין מאַטשולאַנקע האָב איך געטראָפן אַלס מיליציאָנער מאַטעוש קרקוס, דער וואָס האָט זיך נישט איינמאָל איינגעשטעלט דאָס לעבן צו ראַטעווען יידן און זיי אַפילו געשפייזט און ער האָט מיר געראָטן זיך אַוועקצודרייען אין אַ זייט ביז די באַן וועט אַוועק גיין. ער האָט דישזורירט יענצמאָל אַלס מיליציאָנער, און אַריין אין וואַלד און אַזוי אויסגעמיטן צו אַרבעטן צוזאַמען מיט די מערדער. צווישן די אוקראַינער, וואָס איך האָב געטראָפן אויף דער סטאַציע, זענען כמעט אַלע פון די דערפער פון אַרום סעלישט און פיל פון סעלישטער דאָרף. זיי האָבן כלומרשט זיך געפרייט וואָס איך בין געבליבן לעבן, ווייל אַלע האָבן מיר גוט געקענט און יעדער איינער האָט זיך געסטאַרעט מיר איבערצייגן, אַז ער האָט געהאָלפן יידן זיך ראַטעווען, אָבער איך האָב זיי געקענט אַלעמען מיט זיערער מערדערישע כאַראַקטערן און זיי נישט געגלויבט.

אויפן וועג קיין ישראל

איך בין אַוועק צוריק אין אונדזער שטיבל אין זאַוואַלאַטשע, און זיך געמוזט ווידער אויסבאַהאַלטן פון די אויגן פון דעם וואָס איינעקאָם בײַ מיר איז געלונגען אַוועק קיין בערעזנע און דאָרטן געפונען ארבעט אָבער אויך דאָרט האָט מען מיר נישט געלאָזט רוען בײַ איך בין סוף־סוף אַוועקגעפאָרן אַלס רעפאַטריאַנט קיין ביטאָם און פון דאָרט, אין אייניקע מאָנאַטן אַרום, זענען מיר אַוועקגעפאָרן קיין אישאַליען אויפן וועג קיין ארץ־ישראל. אין אישאַליען זענען מיר געזעסן 2 יאָר צייט און עס זענען מיר געבוירן געוואָרן 2 זין. דאָס איז געווען די ערשטע טרייסט נאָך דעם גרויסן אומגליק וואָס האָט אונדז געטראָפן. ערשט נאָך 2 יאָר זיצן אין איטאַליען זענען מיר אָנגעקומען קיין ארץ־ישראל אין אַ היסטאָרישען דאָטום. דאָס איז געווען דער 29 נאוועמבער 1947, פונקט דעם טאג וואס מען האט באַשלאָסן אין או״מ וועגן דער אויפלעבונג פון אונדזער מדינה. אין די ערשטע טעג פון קאַמפן אויף לעבן און טויט וועגן פאַרזיכערן די זעלבסטשטענדיקייט פון אונדזער ניגעבוירענע מלוכה. אין יענער צייט האָבן מיר זיך געזונען אין מעלה־החמישה צוזאַמען מיט פרוי און צוויי קינדער, יצחק און דב, וואָס זענען אלט געווען נישט מער פון 20 מאַנאַטן און האָבן באַלד פאַרזוכט דעם טעם פון באַמבאַרדירונגען און ליגן אין בונקער, וואָס זייערע עלטערן האָבן געדענקט פון אַנדערע צייטן...

"זכור" במרתף השואה
בשנת תשכ"ג

הצרורים בצרור החיים

פ"נ

מצבת זכרון
אנדענק-מצבה

פ ה עמוד, קורא יקר!
ברטט ובחרדת קודש הרכן ראשך,
כי המקום אשר אתה עומד עליו
בדמם הטהור של קדושים קודש
וטוהר!...

א י ש לודביפול אבל, שכול ויתום,
עמוד והתבונן!...
לפניך קברות־האחים הגדולים,
אשר בארץ הגזירה המקוללת,
שבהם מצאו מנוחה עולמים אבות ובנים,
אמהות ובנות, אחים ואחיות,
אחרי ששתו את כוס התרעלה מידיו הטמאות
של אויב העם היהודי
עד תומה,
החזירו את נשמותיהם הזכות למקור עליון,
וגופותיהם המעונים נשארו בבור־קבר, או
שנשארו בשדות וביערות ללא קבורה!...

או י לך, כי נבצר ממך להשתטח
על קברי־אבות ולחונן עפרם,
בלתי אם בדפים מקודשים אלה,
שנחצבו להם בדם לבם הדווי
של בניהם ובנותיהם האבלים.

קרע עיניך לרווחה וקרא מצבת־זכרון זו!
חרות על לוח־לבך את שמותיהם
הקדושים והטהורים.
העבר במחשבתך למצער חלק
מיסורי־התופת שנפלו בחלקם!...

ראה הם מתבוננים בך,
מבטיהם הנוקבים מזכירים ותובעים
תיקון!

ד א בלייב שטיין, ליבער לעזער!
מיט אַ הייליקן ציטער בייג איין דיין קאָפּ,
ווייל דער אָרט, אויף וועלכן דו שטייסט
איז מיטן בלוט פון קדושים
געהיילט!...

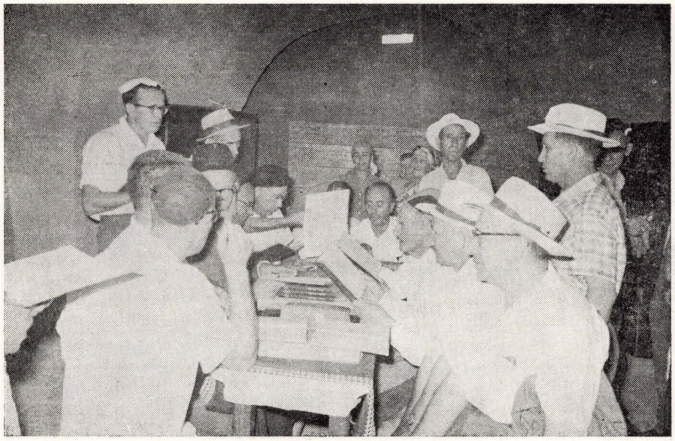
ק ו ק, דו אָבל און יתום פון לודוויפאל!...
פאָר דיר זענען די גרויסע ברידער־קברים
אין דעם פאַרשאָלטענעם לאַנד, אין וועלכן
עס האָבן געפונען זייער אייביקע רו
עלטערן און קינדער, ברידער און שוועסטער
אָלע וואָס זענען דיר טייער,
נאָכדעם ווי זיי האָבן אויסגעטרונקען
דעם גיפט־בעכער ביז'ן לעצט,
האָבן זיי צוריקגעקערט זייערע נשמות
צום הייליקן הימלישן קוואַל
און זייערע געפיניקטע קערפערס זענען געבליבן
אין פינסטערע גריבער, אין פעלדער אָן קבורה!...

ו י י צו דיר, אָז דו קאָנסט ניט גיין
אויף קבר־אבות און קושן די הייליקע ערד.
נאָר דורך די דאָזיקע בלעטער
אָ מצבה אויסגעקריצט מיט'ן האַרץ־בלוט
פון זייערע זין און טעכטער.

ע פ ן אויף דיינע אויגן און ליין די בלעטער!
קריץ איין טיף אין האַרצן זייערע הייליקע
און פיין געלייטערטע נעמען.
לעב איבער אין דיין געדאַנק כאָטש
אָ קליינעם טייל פון זייערע שווערע ליידן!...

ז ע, זיי קוקן אויף דיר,
און זייערע בוירנדיקע בליקן מאָנען
תיקון!

ת. נ. צ. ב. ה.

למוד פרק משניות
באזכרה לקדושי לודביפול
הר־ציון, תשכ"ג

עו"ד נחום פלדמן מספיד
באזכרה בשנת תשכ"ג

מלכה קרייטמן (חזן)

משפחת הרב

(לזכר הורי היקרים)

משפחת הרב ר' עקיבא חזן

ר ו א ה אני בעיני רוחי את בית הורי, אהי ואהיותי ואת כל העיירה הקטנה שבה הם חיו את חייהם, ואשר בה ניספו בצורה כה טראגית על־ידי הרוצחים הנאציים.

זוכרת אני את התקופה, בה עברו בחורי־הישיבה, פליטי רוסיה, דרך העיירה שלנו, בחפ־שם מקום מקלט בפולין, והתחנה הראשונה שלהם היתה אצלנו בבית. בו הם צריכים היו לחכות עד שתתאפשר העברתם לפולין. הורי קיבלום והסתירום בעלייה עד יעבור זעם. הסכנה היתה גדולה אם חלילה יוודע שהם אצלנו. בהגיעם בלילות, רטובים ורעבים, היו ידי אמא מלאות עבו־דה להאכילם ולדאוג לבגד עבורם. כאם היא דאגה להם לכל מחסורם. זה נמשך שבועות וחדשים. רב היה סבלם. בלילות הם היו יורדים לבית להתרחץ ולהתחמם מעט.

הורי נתנו ידם למעשי צדקה נוספים. בהתקרב החורף, היה אבא דואג להשיג עצים מבני האמידים שעבדו ביערות, כדי לחלקם לנצרכים. ובהתקרב ערב־חג כלשהו, היתה הדאגה כפולה לעזור למעוטי יכולת. אבי היה ציוני ותמך בתנועות נוער ציוניות. גם לחינוך נתן דעתו והיה בין מיסדי בית־הספר המקצועי. בשנים האחרונות, רצה להצטרף אלינו בארץ, אך השואה באה עליהם וקיפחה את חייהם.

יהי זכרם ברוך!

טובה חזן, ז״ל

נפש למשפחת חזן

זה למעלה משלושים שנה מאז עזבתי את הבית ואין זה מן הקלות להעלות בכתב זכרונות. הזמן עושה את שלו ומשכיח ומטשטש תמונות ילדות רחוקות שעברו. בית־הורי ז״ל היה בית ציוני ומסורתי. אבא עצמו כיהן בכהונת רב העיירה, כהונה מכובדת וחשובה. הוא היה ציוני־כללי בעת ההיא, שקל שקלים ונתן חינוך עברי לילדיו. אנו כולנו למדנו עברית בנוסף לשפות הלו־עזיות.

אבא היה בעל שאר־רוח ולא נהג שמרנות ודקדוקי מסורת לגבי בניו. מתקדם בהשקפותיו עד כדי כך, שלא מנע מאתנו להשתייך לתנועת הנוער והבין יפה לרוחנו. זכורתני, בלכתי לאסוף תרומות לקק״ל, היה אומר „לכי בתי, לכי, כל פרוטה לקק״ל עשויה להביא את הגאולה״.

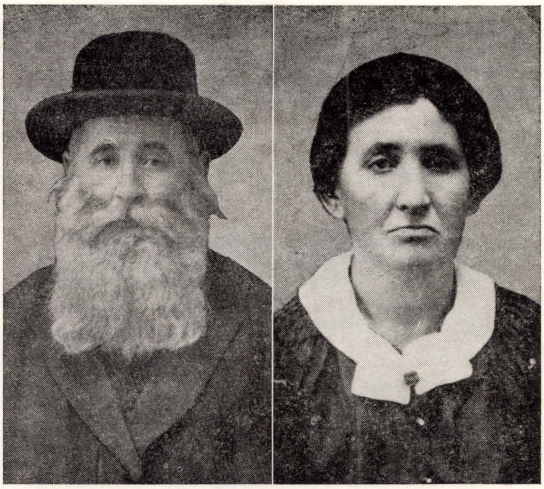
התגאיתי בך, אבא יקירי, ביחסך אלינו הילדים בהבנתך הרבה לכל מאווינו ושאיפותינו הצעירות. אף חברי העריצו את אבא ולעולם היו חוזרים ואומרים לי: ״אביך אדם יקר ונבון״, זרה לו כל גישה פנטית ויכולה את להיות גאה בו״.

מאז ומעולם נתון היה בסכנה. זכורתני תקופה אחרת, אף היא סוערת ורבת חרדה.— בלילות חורף מתדפקים פליטי רוסיה על חלונות ביתנו ומבקשים מחסה. אבי ואמי יורדים בלאט ממיטותיהם ואוספים אותם אל עליית הגג, פינת־סתר מחמת המציק. למחרת היום נמנע היה אבי לצאת מן הבית פן יבואו בהיעדרו לערוך חיפוש ולא יהיה בידיו למנוע אסון. הוא הגן עליהם עד אשר הלכו מן העיר.

והנה תקופת ה״ג׳וינט״, ושוב אבא הדואג לבני עירו הנצרכים. חדר אחד הוקצב למצרכים הנשלחים אליו למען הרעבים, ובערבים היה יושב ועורך רשימות למי וכיצד לחלקם. עומד ושוקל ומחשב חשבונות על טהרת הצדק, פן יקופח חר״ח מי שהוא. הנה הוא יושב בלילות ובורר ופוסק, מרגיע בעיני קטיפה רכות וסלחניות את הנצים והמתלוננים. אבא יקר, עד כמה ידעת לעזור לזולת ואילו לעצמך אתה לא עזרת. סירבת לעזוב את צאן מרעיתך וכך נפלת חלל ומקום קבורתך לא נודע... אזכרך תמיד, אבא, תמיד!..

ואמי היקרה, האשה העדינה וטובת־הלב, שידעה תמיד להתחלק במעט אשר עמד לרשותה. אליה היו באים לשפוך מר־לבם והיא מנחמת וגותנת מתן־בסתר מן המעט שבידה, פעם בגד ופעם צרכי אוכל, איש לא יצא ריקם מביתנו. לא יכולת, אמי, לראות פנים עצובות, עיניך החול־מות הבינו לרוחם כל־כך, ולנו היית אומרת: ״הפעם, ילדים. נסתפק במועט וגם ילדים אחרים לא ירעבו ללחם״.

ואתם, אחי ואחיותי, אף אתם לא זכיתם בטוב. את, אחותי חנה (ינטה) ואתה, מיכל גיסי וילדיכם הקטנים, נגדעתם בעודכם באיבכם מבלי לטעום טעם חיים. ואתה, מרדכי (מאטעלע), אריה (לייבישקע), שרהל״ה ודובהל״ה, ילדים קטנים הייתם עת עליתי ארצה. זכור לא אזכרכם כמעט, אחי ואחיותי היקרים, מה רב שברי בהזכרי בכם ומכה אני על חטא על כי לא דאגתי להעלותכם ארצה—ישראל ולא היה ניתק פתיל חיים צעירים ויקרים. שלום לעפרכם, יקירי!

ר׳ עקיבא חזן ואשתו הרבנית ראסל

י. רבר

השו״בים בעיירה

(לזכר ר׳ מוסל פנחס־שלמה׳ס, ר׳ ישעיהו־בר, ר׳ אהרן לייבישעס ור׳ שלום)

אין אני יכול לתאר את הפעילות הציבורית של כלי הקודש בעיירתנו לודביפול מתקופה קדומה, כי אני זוכר מעט מאד, אבל את משפחת הרב עקיבא חזן הכרתי טוב, היות ושנים רבות גרנו קרוב לבית הרב. רק אחרי השריפה הגדולה בשנת 1918 עברנו לגור בבית אחר, אבל הקשר עם בני משפחת הרב נשאר, כי בניו ובנותיו למדו יחד אתי ועם אחי ואחיותי בבית־הספר. נוסף לזה הרשה הרב לילדיו לפעול בתנועות הנוער ולהמצא בחברה, וזאת היתה לברכה לתנועות הנוער ולחוגי התרבות העברית שבשורותיה נמצאו בנות הרב ובני ר׳ מרדכי פנחס־שלמה׳ס, האחים שחורי הידועים (מנדל, יהודה וזוסיה). שלא כבעיירות אחרות עודדו אצלנו כלי הקודש את בניהם ובנותיהם, ואפשרו להם אף לעלות ארצה. ר׳ מרדכי שחורי ואשתו ז״ל אף הצטרפו לילדיהם בישראל. כיום נשאר בחיים הבן יהודה הגר בישראל. מנחם נפטר לפני מספר שנים בעצם ימי עלומיו, וזוסיה מצא את מותו בתאונת דרכים בזמן מלוי שליחותו בהגנה ביום י״ט תמוז תרצ״ח. לזכרו הוצאה חוברת על ידי חבריו פעילי ההגנה שהכירו אותו מתוך פעילותו בשטח הבטחוני. ימים ולילות היה מנותק מהחיים הפרטיים וממשפחתו, שהקים לו הרבה זמן לפני מותו. בקראי בחוברת על מסירותו ללא קץ להקמת המו־

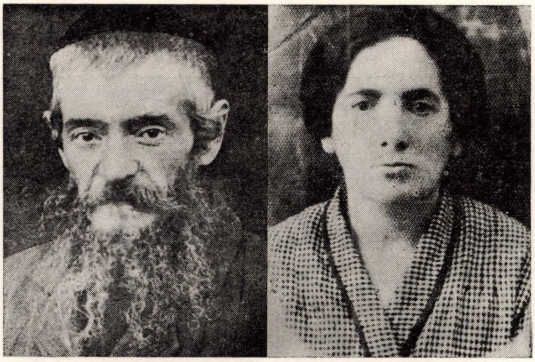
לדת שלא זכה לראות בעצמאותה נזכר אני בו על ספסל הלימודים, ואחר כך כפעיל בסניף „החלוץ" בעיירתנו. לא פעם נזדמן לי להספח לחברי זוסיה שורצמן ז"ל, יקיר גורפינקל ואחי אהרן רבר יבדל"א, וכשהיינו נתקלים בנוער נוצרי שרצה להתעלל בנו כמו בילדי גולה, היה זוסיה מגיב תיכף בחריפות, וכשאזהרותיו לא הועילו, היה מכה בגיבורים־הפחדנים, שהיו נמלטים לכל הרוחות. במצבים כאלה, כשנמצאתי בחברתו, הייתי בטוח שכבוד ישראל לא יושפל. כפי שמסופר בחוברת לזכרו, לא פעם סיכן את חייו להציל כבוד ישראל ובימיו האחרונים מסר את גופו ורוחו למולדת, בעודו בחיים, ובמותו ציווה את החיים לכל אלה שרידי השואה שהגיעו לחופי ישראל. כי לולא זוסיה ועוד בנים מסורים כמוהו, לא היינו מוצאים מקלט לפליטי חרב הנאצים.

השוביי"ם בלודביפול

י. רבר

השו"ב מרדכי־זאב שחורי
ואשתו הצדקנית רבקה

מרדכי־זאב בר׳ פנחס־שלמה השוחט ואשתו הצדקנית רבקה בת זוסיה עלו ארצה מספר שנים לפני עלות היטלר לשלטון, בעקבות בניהם הדגולים מנחם, יהודה ווזסיה, ואתם עלו הנכד שלמה והנכדה חיה שנשארו יתומים מבנם הבכור יוסף, שנפטר ממחלה קשה זמן רב לפני השואה. מנחם נפטר בארץ בעצם ימי עלומיו וזוסיה מצא את מותו הטראגי במילוי תפקידו בהגנה. נשארו בחיים: יהודה שחורי, שחקן התיאטרון „אהל" והנכד שלמה והנכדה חיה הנמצאים בארץ והקימו משפחות להמשכת השושלת.

איסר ושמואל

השו"ב ר' ישעיהו־דב שלייפר

ישעיהו־דב שלייפר נולד בשנת 1883 בסלישט־זוטא, בנו של השו"ב ר' אברהם־יעקב שלייפר מלודביפול. ר' אברהם־יעקב היה ידוע כלמדן מופלג. למרות עבודתו כשו"ב, השכים בבקר ללמוד תורה ואף לימד את בניו ונכדיו ורבים מילדי העיירה. היה איש עניו ונחבא אל הכלים ובעל צדקה גדול. ביתו המרווח היה תמיד פתוח בפני עוברי אורח ועניי העיירה. אך לא רק יהודי למדן היה השקוע בעולמה של תורה, אלא גם איש המעשה, שגרס תורה עם דרך־ארץ. העיירה סלישט־זוטא נתייחדה מכל העיירות היהודיות שבסביבה בזה שאנשיה עסקו בחקלאות ואף נטעו גנים ליד בתיהם. אולם גם בעיירה מיוחדת זו, נתייחדה דמותו של ר' אברהם־יעקב בעל זקן השיבה והפיאות, שעמל במו ידיו ועבד את גן הירק ועצי הפרי שבחצרו בחריצות ובאהבה.

משפחת השו"ב ר' ישעיהו־דב שלייפר

ר' ישעיהו־דב היה בנו בכורו האהוב של ר' אברהם־יעקב. אצל אביו למד ר' ישעיהו־דב תורה והלכות שחיטה. לאחר מכן קבל את הסמיכות להיות שו"ב מידי רב בעיירה אחרת.

בשנות השלושים עברה המשפחה ללוד־ביפול, ושם כיהן כשו"ב על פי החזקה של סבו ר' יהושע שלייפר זצ"ל, והמשפחה המשיכה לגור בביתו הישן של הסב.

ר׳ ישעיהו־דב נהג גם להתפלל באותו בית־מדרש שבו התפלל סבו והיה עובר לפני התיבה. מסבו קבל גם את קולו הנעים והערב. בעברו לפני התיבה היו מתפללי בית־המדרש נוהגים להתלחש: „הכינור (דאָס פידעלע) עובר לפני התבה״. ואכן היה זה קול כינור שהרטיט את לבבות שומעיו. עיקר כוחו ברינה ובתפילה ניכר בימים הנוראים. המוני אנשים היו מתאספים בבית־המדרש, ובחרדת קודש היו מאזינים לתפילתו. שמעו כחזן בחסד עליון הגיע גם ליהודים בעיירות הסביבה. ולא אחת היו באים נכבדי קהילות מעיירות אלה והיו מזמינים אותו לסור אליהם ולעבור לפני התבה. בעיקר הזמינוהו חסידי שושלת „טריסק״ שגם הוא היה נמנה עליהם. את בית־המדרש לא היה עוזב בימים הנוראים. בתפילת „כל נדרי״ צבאו המוני אנשים על פתחי בית־המדרש, וגם הכומר הפרבוסלבי היה בא ועומד על יד המפתן ושומע לתפילתו. ר׳ ישעיהו־דב נהג להקפיד בתפילתו, ומתפללי שאר בתי־הכנסת שסיימו את תפילתם היו מתעכבים בבית מדרשו לשמוע את תפילתו. היה אדם בריא בגופו וברוחו, וברוב המקרים היה מתחיל ביום הכפורים ב״כל נדרי״, ולמחרת בבוקר היה מתפלל שחרית, קורא בתורה (כי גם בעל־קורא היה), מתפלל את עיקר התפילה — „מוסף״ („מנחה״ התפלל מי שהוא אחר), ומתייצב שוב לפני התבה, ומסיים ב„נעילה״.

הרבה נגונים קבל מסבו אבל גם בעצמו היה מתאים נגונים לתפילות. גם בנסעו לעיירות אחרות היה קולט שם ניגונים חדשים, ביחוד מפי אדמורי״ם, ומשלבם בתפילותיו.

כאביו וסבו השתייך גם ר׳ ישעיהו־דב לגדולי חסידי שושלת טריסק. כשהיה האדמו״ר מטריסק מבקר בלודביפול, היה מתגורר פעמים רבות בביתו. היו לו שבעה ילדים: חמישה בנים ושתי בנות. כולם קבלו חינוך תורני, אך גם חינוך כללי־מעשי. ר׳ ישעיהו־דב היה שומר מצוות קפדן אך היה אדם רחב אופקים, והרשה לבניו ובנותיו ללכת בדרכם הם. כלם השתייכו לתנועות נוער ציוניות שונות, כל אחד לפי תפיסתו והשקפתו. בשעת סעודות השבת, ובימי חג, כשכל בני המשפחה היו מסובים לשלחן, התווכחו ויכוח חפשי על אופי תנועותיהם. עתוני האידיש, „היינט״ ו„מאָמענט״ הגיעו גם כן לביתם. האב אף הרשה לבניו הצעירים ללמוד (בנוסף לחדר ולישיבה) גם בבית־הספר העברי „תרבות״.

ר׳ ישעיהו־דב עמל קשה כדי לפרנס את משפחתו הענפה. עם זאת, חלק מזמנו אף לצרכי צבור. מבית אביו קבל את המסורת של „ואהבת לרעך כמוך״, והיה ידוע בגמילות־חסדים שלו.

גם אשתו בתיה, בת עזרא השו״ב, מקרסנוסטב לא פיגרה אחריו. ביתה היה פתוח לכל נצרך והיא חנכה כאם יהודיה מסורה את כל ילדיה. כל יום חמישי היו באות אליה נשים עניות, ואף אחת מהן לא יצאה ריקם מעל פניה. בשמחת תורה היה ר׳ ישעיהו־דב עורך קידוש בביתו עבור כל מתפללי בית־המדרש. אשתו בתיה, שהוכיחה עצמה כאשת חיל, היתה טורחת בעצמה בהכנת הסעודה למאות אנשים.

משפחתו של ר׳ ישעיהו־דב היתה משפחה ענפה ורבת שרשים. עיני בניה היו תמיד נשואות לציון. הצורר ימ״ש הכרית תקווה זו ורוב בני המשפחה הושמדו.

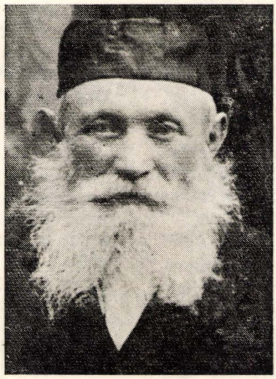
גולדה, הבת הבכירה, שהצטיינה ביופיה ובטוב לבה, היתה נשואה ליצחק בן שמואל שפירא, והיו להם שני ילדים. גיסיה, האחות השניה, גם היא הצטיינה ביופיה והיתה בעלת השכלה רחבה. תמיד שקדה על לימודיה וספריה. הבן הבכור שמעון, שהיה נשוי למורה מרים שכטר מטרנופול, היה קשור מאוד לאם וגם ממרחקים היה תמיד מגיע הביתה לשבתות ולחגים. שמעון היה ידוע בלמדנותו. היה שקט ונחבא אל הכלים. האח השני, חיים־יידל והאח השלישי עזרא הושמדו גם הם.

בהיותו בגיטו לודביפול, היה ר׳ ישעיהו־דב מעודד את אנשי העיירה וניחמם בתפילותיו ובתחנוניו כשעבר לפני התבה.

יהא זכרם של המומתים על קדוש ה׳ ברוך!

שרה ברעם (גורפינקל)

נפש למשפחת ר׳ זיידל המלמד

לודביפול, העיירה הנידחת המוקפת משלושת צדדיה מים, נחלים ומעינות למיניהם, וב־צדה הרביעי — שדות מרעה רחבי ידים, ובאופק שרשרת הרים גבוהים.

לודביפול, העיירה הסואנת והרועשת בשלל דגנה ובקרה, אך הקמצנית לתושביה — שמעולם לא העניקה לנו מפריה, ומתנובתה מעולם לא שתינו לרויה. כאם חורגת נהגה בנו; על כן מן האויר חיינו.

יחוס־אבות לא עמד לנו לא בחקלאות ולא בדגה. אנו המשכנו במורשת אבותינו האמי־דים והאביונים, והם יהודים למיניהם: יהודים כלי־קודש, יהודים ציונים, מאלו הנזכרים ב־״אהבת ציון״ למאפו וגם ״מה־יפית־ניקים״ למיניהם לא חסרו לנו. אך מיטב הנוער היה שטוף כולו בהתלהבות ציונית ורצון עז לחיות ולהחיות את עצמו במולדת המחודשת ולבנות עתיד מבוסס לעמם ולעצמם.

לודביפול, השנים היפות, החדשים הנפלאים והמקום הנהדר. הגשמים שטיהרו את הר־חובות והאויר, השמש הבוקעת מבעד לעננים בזוהר מרהיב ומסנוור. עצי־השיטה ה״דולקים״ בשפעת פרחים צהובים, שהיו מרכינים ענפיהם בשעת הגשם ושבים ונושאים אותם אל מול השמש, ואנחנו אז מתאספים היינו במרפסות ״הפרומסקה״, שם רקמנו חלומותינו הראשונים.

לא כל יום מבקש אדם להטות ראשו ולהביט לאחור. בני־אדם המתרפקים על העבר, לעולם חשודים הם שיומם קמל ונתרוקן מתוכן. אלא שהללו, שאין להם כביכול עבר ואינם יודעים מאין באו, אפשר שאין להם גם לאן ללכת.

בדרך שהותרנו מאחורנו היו מראות, שאת חייבת למצמץ בעינים שלא להכוות באורם הזוהר. ואפילו קשוח הלב מלהתרגש, יום הולך ויום בא, הנך עסוקה כולך וטרודה ביום, שבו הגדולות והקטנות משמשים בערבוביה. וכעת, אחרי האזכרה בה השתתפתי ונפגשתי עם מכרים רחוקים מאז, טיפוסים שונים ומשונים, נזכרת אני ביקרים לי שלא הגיעו עד הלום.

הנה שוכבת אני על הדשא הירקרק אשר ליד ביתי, ילדי עסוקים בעולמם הרחב והמקיף. עולם של יום הולך ודועך, אך אני תחת הרושם מאתמול, עוצמת את עיני והוזה. דמויות שונות עוברות בדמיוני. לראשונה זו היא אמי, שהכרתי ואבדתי בגיל רך ביותר. הנה האשה הענוגה והטובה, טובה עד להפליא. הנה היא יושבת ומלמדת ילדות קרוא וכתוב. הנה ממש לעיני הסידור העבה, "קרבן־מנחה" שאחי שלמה שלח לה במתנה ל"ימים־הנוראים". אני עומדת לצדה ושותה בצמא את המלים היקרות.

הנה אני חוזרת מבית־הספר בצהלה ובשמחה — גמר השנה. תעודת הגמר על הגובה. לכאורה הכל על כנו, אך לא כן בבית. בבית בכי תמרורים, אחותי רייזל מחדירה להכרתי שאין לי כבר אמא. שעת ההלויה. דממת מות מסביב. הכל סגור ומסוגר. החנויות, הסדנאות, הבתים; בני העיירה כולם הלכו ללוות את אמי בדרכה האחרונה. המונים. המונים נוהרים, מזקן ועד טף, כי הרי כולם הכירוה והוקירוה. מה חבל שאמי גמרה את מעט שנותיה השקטות והשלוות בחוג משפחתה. שומעת אני מפי זרים על אמי הצדקנית והענותנית, מה חבל שלא הספיקה להעניק לי מנכסיה הנעלים והנשגבים.

הנה דמותה של אחותי היקרה רייזל, שאחרי מות אמי היתה לי כאם. היא ירשה כנראה מאמי את כל סגולותיה: עדנה, מרץ, גאוה ושלווה. בה התמזג הכל, הטוב, העדנה והיופי. ישרה בכל הליכותיה ומחשבותיה. לא היה קץ למסירותה. כולנו אהבנו את רייזל היקרה, גם חבריה הצריצות. נוהגת היתה לומר: "אהבו את הבריות והם יחזירוכם מנה אחת אפים". וכך באמת היה. כולם נהרו אליה לדרוש בעצתה, וכמה טעם היה בדבריה ובמעשיה. מעולם לא חסה על כוחותיה, היא מלאה תפקידים בבית, ברחוב היהודי, ואף ידידות גויות היו לה.

היו באים אליה לחנות, היא פשוט ענינה את האנשים. חנותה היתה פתוחה לרווחה לכל נצרך. עתונים למיניהם היו לה: "היינט", „מאַמענט" וגם עתונים מהארץ אותם היינו מקבלים, באחור מה, מידידים בארץ. איני זוכרת רגע שאחותי רייזל תשב בחיבוק ידים, תמיד היתה עסוקה במשהו. לכשהיתה פנויה מקונים וידידים, היתה קוראת, רוקמת או פשוט מתקנת גרביים לי, לאחי ולאבי. היא היתה עושה זאת במין עדנה ורוך, שבעל־כורחך היית מרגישה כלפיה מן יראת כבוד. היא שימשה עבורנו סמל ודוגמא. בזמן שתיית "לחיים" היו מתברכים בה "ולואי — כך היו אומרים לאבא — ותהיה לי בת כמו רייזל בתך".

כשהתחתנה, הרגשנו מאד בחסרונה, ובצאתה לבנות את קנה העצמאי, התפזרנו לדרכנו. אחי שלמה היה מורה בבי"ס "תרבות"; אחי לייבל עלה ארצה; אחי אשר ואני יצאנו ללמוד ומשם להכשרה, כדי להכשיר עצמנו לקראת החיים בארץ. אחותי רייזל התחתנה עם בחור מקורץ, יעקב גליס, וילדה לו בן שנקרא מוניק. מפי פליטים, שהגיעו ארצה שמענו, שהיתה לה גם בת. שנותיה המעטות היו נתיב אחד של מלחמות, יסורים ומכאובים, אך היא לא אמרה נואש. תמיד צעדה בקומה זקופה ושאפה להתראות עמנו בארצנו עד שבאה החיה הנאצית. צפורניה החדות והשמידו את כל יהודי פולניה ובתוכם את אבי, אחיותי, גיסתי וגיסי על ילדיהם. תהיינה נשמותיהם הקדושות צרורות בצרור החיים ולזכר לדורות הבאים.

הגה דמותה של שיינדל אחותי, אשר החיים לא העניקו לה כלל מאורם ומזוהרם. נדמה לי שרק את האפילה שבחיים ידעה. היא נשארה לבדה עם אבא כעקרת הבית וכמפרנסת. היא חיתה תחת לחץ העול הכבד ונטל המסים שהציקו לה ופחדה מהאוקראינים. היא פחדה מהחיסול הכלכלי וממילא גם הפיסי ופחדה לא היה לשוא. גם היא שאפה להתראות אתנו בארץ, אך גורלה נחרץ בגולה. תמיד אזכור את מעט שנותיה המעונות רוויות סבל ופחד, פחד מהמחר.

שם אבי היה אליהו־צבי, אך קראו לו ר׳ זיידל המלמד. כל ילד וכל תינוק הכירו ובעל כרחו נכנס תחת כנפיו. ילד כי הגיע לגיל ארבע, היו עוטפים אותו בטלית ומביאים אותו לחדרו של אבי, וזאת כמובן בלווי פמליתו, שכללה: סבא, סבתא, דודים ודודות וברוב חפזון היו משאירים את הילד לאבי — לפי כל כללי החינוך — הילד כמובן לא קבל בקלות את עול המצוות, אך אבי היה מסתדר עמו איכשהו.

אבי היה אדוק מאד ומאמין באל הרחום והחנון. בשבת, בטרם שחר, היה קם והולך לקרוא תהילים, אחר היה שב הביתה לכוס חמין ומבלי לאכול דבר היה חוזר לבית־המדרש. בצהרים היה חוזר בחיוך על שפתיו או בלחישת ניגון. אבי ז״ל היה יהודי השמח בחלקו. בערבי שבתות ובשבתות היו בוקעות מביתנו זמירות וניגונים חסידיים, עת כולנו היינו מסובין סביב השולחן הארוך, כולנו: אמי, אחי ואחיותי ואנוכי. לא פעם היה אבא מביא אורח לסעודה. כל מי שעבר ליד ביתנו בחגים או בערבי שבתות, היה מוכרח להיעצר. כדי להאזין לזמירותינו ולאידיליה של משפחתנו. הדי זמירותינו הגיעו לכל רחובות העיירה, ובאמת היה בבית מנוחה, שמחה ואור.

ביתנו היה פתוח להרבה אנשים. בית רחב רווי ציונות ואהבה רבה, בית פתוח לחלוצים. ולשומרים הצעירים, שעברו מעיירה גידחת אחת לשניה על מנת לכבוש מקום הכשרה. משפחתנו היתה זו שהגישה תמיד את הסעד והעזרה הדרושה, כמיטב יכולתה, למבקריה.

אבי אהב את החברה העליזה שלנו ולעתים אף השתתף בה באופן פעיל. היה ער לכל מאורע. זוכרת אני פעם, בהליני בביתנו את יוסף קפלן, אחד ממנהיגי לוחמי הגיטאות. יוסף התעורר בלילה לקול לחישות. היה זה אבי אשר למד בחדרו גמרא או שקרא במגילת ״איכה״, כי היה זה בתשעה באב, יוסף נבהל מאד. אבי הרגיש בכך ונכנס אל יוסף לעודדו ואמר לו בערך כך: מי יתן ותפילותי תתקבלנה והודות לכך תנועתנו, תנועת ״השומר הצעיר״ תעלה בקרוב ארצה ואף אני אשתלב בה. למחרת סיפר לי יוסף את קורות הלילה והלהיב אותי בקשר לאבי.

אבי היה איש צנוע ועניו, השמח בחלקו. הוא התכונן לבוא אלינו ארצה ונדמה לי, שדרכונו היה כבר בידו עת הובל לגרדום.

קטן עטי מלהביע את שברון לבנו, עת אנו נזכרים ביקרים ובאהובים. יהיה זכרם צרור כאן, במדינת ישראל, מדינה הנבנית ותיבנה על יסודות מוצקים המושתתים על שוויון, חופש ואחוות עמים.

משפחת ר' זיידל המלמד גורפינקל

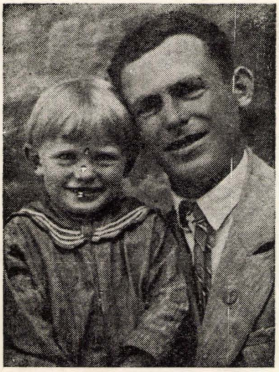

משפחת שלמה (יבדל"א) גורפינקל בליל הסדר

בנותיו של
שלמה גורפינקל
שניספו בגיל רך
עם אמם העדינה
בגיטו סארנע.

יעקב ורייזל (לבית גורפינקל) גלס
ובנם הקטן מאנעס

נחום פלדמן

משפחת שטרקמן

משפחת שטרקמן היו קרובים רחוקים מצד אבי. ראשי המשפחה היו שלושה אחים ואחות אחת.

מרדכי שטרקמן היה הבכור בין שלושת האחים. שם אשתו היה ינטה. הוא עסק בעבודות בנין, ובמשך הזמן הקים לעצמו עסק לחמרי בנין ומוצרי בטון. פרנסתו היתה מצויה בשפע. היו להם שני ילדים, הבת הבכורה חיה (חייקה) והבן שלמה (סיומה). חיה היתה פעילה במשך מספר שנים בגורדוניה, ובזמן השלטון הרוסי עבדה במשרד ממשלתי. עם פרוץ המלחמה ברחה חיה לרוסיה, ושם נעלמו עקבותיה ולא נודע עליה עד היום הזה. מרדכי, אשתו ובנו סיומה ניספו מידי הגרמנים.

נח שטרקמן היה האח השני. הוא היה בעל עגלה, כלומר היה לו זוג סוסים ועגלה, ועיסוקו היה בכך שהיה נוסע מסעלישט לרובנה ומביא משם סחורה. היה נשוי לאשה בשם ויטיה והם היו חשוכי ילדים.

שמחה שטרקמן היה האח השלישי והצעיר בהם. הוא נחשב לגביר בעיירה. היה בעל חנות למוצרי ברזל, וכן היה בעל בית מפואר בירכתי העיירה. בית זה היה מושכר לדואר. שם אשתו היה מניה והיו להם שני ילדים.

היתה גם אחות שהיתה בעלת מזנון, ועד כמה שזכור לי נישאה לאיש וילדה בן.

יהי זכרם ברוך!

שלמה גורפינקל

משפחת וסרמן

בן שבע הייתי כשהתחלתי ללמוד אצל ר' יצחק משקה'ס ז"ל. כרוב הבתים בעיירתנו לא היה גם ביתו של רבנו מוקף גדר ופרחים. מרפסת — מאן דכר שמיה!

הכניסה הקדמית הובילה ישר לחדר הגדול, שם שכנו כבוד הרבי ותלמידיו. בצד החדר הגדול נמצאה דירת השכנים. באותו זמן גרה שם חנה רבקה עם בנה "מלאך המות" ובתה אסתר התופרת שהיתה מביאה ממקום עבודתה כל מיני חדשות ושירים עממיים.

חדר שני היה בבית. לתוכו היו נכנסים מצד המטבח. כאן שלטה הרבנית גיטל ז"ל. אשה צעירה ומלאת מרץ היתה. עינה פקוחה, ומקפידה היתה שהחדר יהיה מסודר לפי טעמה. על יד הקירות עמדו שתי מטות מסודרות ועליהן הרבה כרים וכריות שהיו מלבינים ומבריקים בלבנם. באמצע החדר עמד שולחן מכוסה במפה לבנה ועליה ערוכים היו מיני צעצועים זעירים נפלאים. חדר פנימי ומסודר זה שימש לרבנית גיטל כעין רשות משלה, כעין קודש הקדשים, והיה מחוץ לתחום בשביל התלמידים. רק בחסד מיוחד היינו זוכים באפשרות לבקר בו ולתהות על סודותיו.

זכורה לי גם סעודה משותפת בחדר, שנערכה בחורף בסוף אותו יום, שבו הפסקנו ללמוד בערבים. כל ילד הביא כמה מטבעות. הרבנית גיטל הכינה דגים מלוחים מרוסקים בחומץ ומתוקנים יפה, שהיו ערבים לחכנו. בשירה ובשמחה היינו מסיימים את סדר הלימודים בערבים...

חלוש היה ר' יצחק ומת לפני זמנו מתוך דחקות ועוני. עול היתומים, כלכלתם וגידולם, נפל על כתפיה הרכות של האלמנה גיטל והיא נשאה בדומיה את גורלה המר. יהי זכרם ברוך!

נ. פלרמן

משפחת פלרמן

סבי זקני מצד אבי, מוצאו היה מן העיר פינסק שבפולסיה, ולפי קטעי זכרונות ששמעתי בבית אבי היה סבי זקני עוסק בייצור קדרות, ונסע לשווק את קדרותיו בישובים קרובים ורחוקים. סבי אברהם (אבי אבי) היה עוור בהפצת התוצרת, ובאחד ממסעותיו נקלע לעיירה לודביפול וכאן נשתקע. לא אדע עד היום אם סבי אברהם הביא עמו את אשתו, היא סבתי סוסל או אולי הכירה בלודביפול, אך זאת אדע כי בהשתקעו בלודביפול הקים בה בית מלאכה (או אולי בית חרושת) לייצור קדרות, ונדבק לו הכינוי „אברהם דער הונצ'ר" (הונצ'ר = מייצר קדרות בלשון בני המקום). סבי נעזר באשתו ובבניו, ואף העסיק מספר פועלים מאיכרי הכפר, שעיקר עבודתם ללוש את החימר, עבודה שנעשתה על ידי דריכה ברגליים בתוך בור מלא חימר. כפי שהסביר לי פעם אבי, בטיילו אתי במקום אשר היה בזמנו בית היוצר של הקדרות, סמוך לבית

העם של העיירה, היו הפועלים מפשילים את המכנסיים, נכנסים לתוך הבור, ודורכים את החימר עם מים וחול, עד שהתקבל חומר דביק כמו בצק. לאחר מכן, היו מלבישים חימר זה על האבניים, אותן היו מסובבים על ציר, ותוך כדי כך מיישרים ומחליקים את המוצר, ולאחר מכן היו מיבשים אותו ושורפים בתנור בטמפרטורה גבוהה, והנה קדרה מוכנה.

סבי וסבתי הולידו 5 ילדים, 4 בנים ובת אחת. אבי היה הצעיר בבנים. האח הבכור יצחק עזב את העיירה והגר לארצות הברית בשנות התשעים של המאה הקודמת; האח השני שלמה יצא לארצות הברית בראשית המאה העשרים, חרף התנגדותם העזה של הוריו שדרשו ממנו כי ישאר בעיירה כדי לסייע להם בניהול המפעל. האח השלישי, מנדל (?) נשא אשה בת סעליטש־קטן, נולד להם בן, ובתום מלחמת העולם הראשונה עמד להגר לארגנטינה, אך בטרם הספיק לצאת חלה במחלת הטיפוס ממנה לא קם עוד. אשתו ובנו נמצאים כיום בארגנטינה. האחות היחידה של אבי, אמרו עליה כי היתה יפהפיה, נסעה אף היא לארצות הברית. שם נישאה לאיש אמיד ומצאה את מותה זמן קצר לאחר מכן. פרטים מדוייקים על נסיבות מותה לא נודעו עד היום אך שמעתי שהיא הפליגה עם בעלה בספינת טיולים, והספינה טבעה, וכך מצאה את מותה.

על סבי וסבתי מצד אמי שמעתי שהיו אנשים יראי שמים, וסבי נחום, שאת שמו אני נושא, היה ידוע כלמדן מובהק שהיה עושה ימים כלילות בלימוד תורה, עורך תיקוני חצות, צם תעניות רבות בין מדאוריתא ובין שלא מדאוריתא, ומוסר את גופו לסיגופים ולעינויים, כדי להמחיש לעצמו שהעולם הזה הוא עבורו מעין פרוזדור המוליך לטרקלין שהוא עולם־האמת שכולו טוב.

סבי נחום התפרנס ממלמדות בעיירה. עני ואביון היה כל ימיו ואילולא סבתי, שאף היא עסקה בהפצת תורה לבנות ישראל בעיירה, מי יודע אם לא היו נזקקים למתת הבריות. אלא שסבתי פייגה היתה ידועה כאשת חיל, אשה נבונה יודעת קרוא וכתוב. בימים ההם (כלומר במחצית השניה של המאה ה־19), היה זה הישג לא מבוטל שאשה יהודיה ידעה קרוא וכתוב. את תורתה, שכללה תפילה ומלאכת הכתיבה, לימדה סבתי פייגה לבנות ישראל במדיריץ.

ברור מתוך כך שכל עיסוקו של סבי לא היה אלא כדי לצאת ידי חובה, ואכן יכול היה להקדיש את רוב זמנו לענינים העומדים ברומו של עולם. סבי היה אדם ידוע חולי אך לא היה מוכן לוותר על הקלה שבמצוות והיה נזהר בקלה כבחמורה.

מלבד שלמדן היה ואיש יודע ספר, אמרו על סבי שהוא בקי ביחסי אנוש. כל אימת שהיה ריב בין שני בני אדם, היו פונים לרבי נחום ושוטחים טענותיהם בפניו והוא משלים בין הניצים, מפשר ביניהם, ופותר את בעיותיהם על הדרך הטובה ביותר. היו אפילו שאמרו שבכוח פקחותו ידע לנחש את אשר עתיד לקרות כעבור זמן, וניחושו היה תמיד מתקיים. אם החזיק אדם חפץ באגרופו הקמוץ — ידע לנחש מה הוא מחזיק, ואם מטבעות — את כמותם. לא אוכל כמובן לבדוק מהימנותם של הסיפורים הללו, אך ידוע לי בבירור שסבי נחום היה איש יודע ספר ויראשמים בלב ונפש.

בשנת השלושים לחייו החזיר סבי נחום את נשמתו לבוראו. המות בא עליו כחתף עת שהדליק נרות חנוכה. אך כילה להדליק את הנר וברך עליו, צנח ומת במקום. במשך ל׳ שנות חייו, שמתוכן היה נשוי כ־10 שנים, הוליד 10 ילדים (מהן 3 תאומות) שמתוכם נשארו בחיים אמי ואחותה, היא דודתי חיה, והיתר הלכו לעולמם סמוך ללידתם.

בימי מלחמת העולם הראשונה חלתה סבתי פייגה בטיפוס ומתה ממחלתה ואמי שהיתה אז צעירה לימים נשארה לבדה והיתה גם אפוטרופוסית על אחותה הצעירה, דודתי חיה. אמי המשיכה במסורת סבתי ונתנה שעורים לבנות ישראל, ובעתות המלחמה כשהבנות פסקו ללמוד היתה עוסקת ברוכלות, הולכת רגלי לכפר הסמוך סמסטריל ובזאת היתה מקיימת את עצמה ואת אחותה הצעירה.

אבי ז״ל גר בבית הוריו כאשר גוייס במלחמת העולם הראשונה לצבא הצאר. הוא שנא את הצבא, כפי שסיפר לי, וחיפש דרכים איך לערוק. כמובן שהוא לא היה העריק היחידי, ובעיקר בין היהודים היו עריקים רבים שלא ידעו על מה ולמה ונגד מי עליהם להלחם. המזל לא האיר פנים לאבי והוא נתפס זמן קצר לאחר עריקתו והועמד בפני בית דין צבאי. בית הדין פסק לו עונש מות, שהומר לאחר מכן במאסר עולם, ומתוך זה ישב 3 שנים בבית הסוהר ושוחרר.

על תקופת שבתו בבית הסוהר, ועל אשר קרה לו שם, היו לאבי הרבה סיפורים שנראו בעיני כסיפורי אלף לילה ולילה, אולם בעיקר הרבה להלל את ברוך קעק (אביו של שלום קעק, היושב כיום בארצות הברית), והיה אומר שאילולא ברוך, היה מת מרעב בבית הסוהר, וזאת משום שברוך היה מתחלק אתו בפת־לחמו, שהיה מרויח מעבודת סנדלרות. אבי היה אומר עליו כי הוא היה מסוג טובי הלב אותם מכירים בעיקר בשעת צרה.

בשנת 1918 פרצה שריפה (השריפה הגדולה) וכל בתי העיר נשרפו, ורק מעטים בלבד נשארו עומדים על תילם. על רקע זה של רעב, ליכלוך והזנחה פרצה מגיפת טיפוס בעיירה והפילה קרבנות רבים.

כשאבי חזר מבית הכלא ועבר את מפתן ביתו לא מצא יותר את הוריו בחיים. הבית היה ריק מאדם אך אבי נדבק בעצמו במחלת הטיפוס ושכב במטתו קודח בחום גבוה, מבלי שאיש יגיש לו עזרה. כך שכב חמישה ימים, כמעט מחוסר הכרה וללא טיפת מים לפיו. ביום החמישי התעורר והרגיש בצמ־אונו הרב, והחל קורא לעזרה. אך משלא נענה, אזר את שארית כוחותיו, ירד ממטת הוליו בזחילה, זחל עד הבאר בחצר, הוריד את דלי העץ, שהיה צמוד לבאר באמצעות חבל, והעלה דלי מלא מים. הוא גמע את המים מתוך הדלי עד תומם, לפתע התחיל להרגיש שכוחותיו שבים אליו. באופן כזה החלים בבת אחת מן הטיפוס. אמנם סיפורו זה של אבי נוגד במקצת את כללי הרפואה המודרניים, אך אין זה גורע מאמיתות העובדות, ונאמנים עלי דברי אבי ז״ל, שכך אירע הדבר.

אבי נשא לאשה את אמי גולדה, ממז׳יריץ, הסמוכה ללודביפול אף היא נתיתמה בצעי־רותה. נהגו לקרוא לה בשם החיבה באבל, ושם זה ניתן לה על ידי סבתא כדי לשמור עליה מעין רעה. הם נישאו בשנת 1920, אחרי שהכירו במז׳יריץ, ועברו לגור ללוד־ביפול.

אבי ז״ל עמל קשה כדי לכלכל את בני ביתו. הוא לא מאס בכל עבודה, אך המזל לא האיר לו פנים בעיסוקיו. לא שלח ידו במסחר מחשש פן לא יצליח, ולכן היה עוסק בכל הבא ליד, למן רוכלות ועד עבודה פיסית בכבישים, או בכל מקום אחר. מלבד כל אלה היה, במשך תקופה ניכרת, שמש של בית־הכנסת דחסידי סטולין. עבודה זו כמעט שלא הכניסה לו מאומה, אך הוא מצא ענין בעבודה זו וטעמו ונימוקו עמו. ראשית היה ביתנו מרחק צעדים מועטים מבית־הכנסת; שנית, ממילא אהב לקום מוקדם בימות החורף, אם כן מה זה מפריע לו אם גם יסיק את התנור בבית־הכנסת? נוסף לזאת, גן גדול היה צמוד לבית־הכנסת, ואבי היה מעבד אותו במו ידיו, ומגדל בו תפוחי אדמה ושאר ירקות. נוהג היה לומר שהטעם של תפוח אדמה שאדם מגדל בעצמו טוב שבעתיים מטעמו של תפוח אדמה שנק־נה מידי הערלים.

על אף שאבי לא היה בר־אורין ויודע ספר, היה מסב לעתים בערבים ליד חוג של לומדי תורה ומשנה וגומע בצמא את דבריהם. ולא אחת הביע צער על כך שהוא עצמו לא הספיק בצעירותו ללמוד תורה, ואף בתקופה שעוד יכול היה ללמוד משהו היה מסתלק מן החדר ובורח ליער הסמוך או לאחו, כי מילדותו אהב מאד את הטבע.

אמי ילדה לאבי שלושה ילדים ואני הבכור בהם. אחרי נולדה בת בשם סוסל (על שם אם אבי) שנפטרה כשהייתה בת שנה, לאחר שלקתה במחלת הדיפטריה והשעלת; לאחר מכן נולדה אחותי פייגה ז״ל בשנת 1927, והיא נספתה יחד עם הורי בזמן השואה.

אבי, יונה בן אברהם פלדמן, אמי גולדה בת נחום ופייגה לבית זמלמכר ממז׳יריץ ואחותי פייגה׳לה בת 16 ניספו מכדורי הקל־גסים הגרמניים ועוזריהם האוקראינים יחד עם שארית בני עיירתנו, ביום י״ב אלול תש״ב 1942 בקסרקטין הצבאי שליד מבואות העיר, מזרחה מהסלוטש. על יקירי שניספו ללא עת דואב לבי ועיני בוכיה. זכרם לא ימוש מלבי לנצח!

תהא נשמתם צרורה בצרור החיים.

אשר גורפינקל

רייזעלע (הצדקנית) סורוקה

כי אעצום לרגע את עיני ואצלול לעמקי הנשיה של העבר הלא־רחוק, העבר שרק תמול־שלשום היה, ולנגד עיני תופיע העיירה על בתיה השחוחים, רחובותיה המתפתלים עקל־קלות, ספק רחוב ספק לא, על אנשיה־יהודיה, שלל גונים של יהודים טרודים ומרודים, העמלים למחיתם ולמחית בני־ביתם.

וכאז, אראה את הדודה רייזעלע, אפגשנה בין בית ווּאלף פיינמן לבין בית שכנא שמש... מטפחת־ראש צחורה לראשה, שלובנה מבליט שתי עיניים שחורות וטובות, המשקיפות מבעד למשקפיים הגדולים, סינר לבן מעומלן ומבהיק למתניה ובידה הפתוחה הנשואה למולך, בין קיפולי מטפחתה הלבנה, אגורות מספר.

יום חמישי היום ויש הנזקקים למתן בסתר ומי יבוא לעזרתם אם לא הדודה רייזעלע. וכה הרש תשרך דרכה, קלה ואורירית כמרחפת, נוגעת ולא נוגעת בקרקע. כי הרי הכל נברא בצלם. וגם שתולעת זו הגוחנת פה לרגליה. אפגשנה ובטרם היתה לי השהות וכבר הקדימתני ב״בוקר־טוב״. לא אני ולא מישהו אחר מזקן ועד נער, יוכל לספר שהקדים אותה אי־פעם ב״בוקר־טוב״.

— מומע. והלא כל אלה צעירים ממך בשנים ומן הדין שהם יקדימוך בברכה.

— מיין קינד, אויף מיין אין גוט־מארגען גיבען זיי מיר אלע אגאנץ „גוט־יאר״. (ילדי, על ברכת בוקר־טוב אהת הם משיבים לי ״שנה־טובה״ מלאה).

וכך תראנה עוברת מפתח בית אחד למשנהו. ביציאתה, מתאמצת להגיע על קצות בהר־נות רגליה לנשק בקצות אצבעות ידיה למזוזה.

חשוכי ילדים היו רייזעל ויהודה סעראקע, אך מאורשים היו על־ידי הוריהם מגיל שלוש ומאמינים היו בזיווג ובמזווג הזיווגים ושמרו אמונים זה לזו. הם אמצו את גאלדעצ׳קע וואל־דמן היתומה למשפחה. נפש גדולה ועשירה זו לא למדה לקרוא ובכל זאת הגיגה ושיחתה עם הבורא, זכה טהורה ומלאה. ״קדוש, קדוש קדוש״ היא קופצת מול הכל־יכול עד כלות הנשמה ומקבלת הכל באהבה גם את יסוריה. גם לאחר שיצאה בחוסר כל משריפה גדולה, וגם לאחר שנשארה בודדה וגלמודה במות עליה בעלה ורעה בחיים יהודה.

— כל זמן שעיניי האחת רואה (היא נתעוורה בעין אחת) ורגלי מהלכות ושתי ידים לי לעשות משהו, כי אז ״אדיינק דיר גאט פון ערגעד, מאך מיר נישט ערגער״ (כעין: הודה לך אלוהים ששמרתני מרע ואל תעשה לי יותר גרוע).

תמיד עמלה וטרחה ברצותה לחיות מיגיע כפיה, אם כי כל מחסורה על בית־אחיה בו היא מבלה את שארית שנותיה. ו״מחסורה״ פת־קיבר טבולה בחלב חמוץ, בכף עץ מתוך קדרת חרס, כי אין לבוא לידי הנאת־יתר מהבלי העולם הזה ובפרט מאכילה גסה. ורק לכבוד שבת מלכתא, תעלה על שולחנה ארוחת בשר, מוכנה ומסודרת רק על־ידה עצמה וכלי כסף וזהב על מפתה הרקומה מימים ימימה...

ת.נ.צ.ב.ה.

ילדי טיפוחיה של רייזעלע הצדקנית — אברשה פיינמן ומשה׳לה זלצמן

דבורה רוזנצווייג

יהודה רבר

משפחת יצחק בן חיים־גוטל רבר

בית יצחק בן חיים־גוטל רבר נמנה עם המשפחות הותיקות ומסועפות בלודביפול. אבי יצחק נודע כאיש ישר ונוח לבריות, ואמי ברכה (ברושקע) שמה הטוב הלך לפניה כאם מסורה למשפחתה ובעלת אוזן קשבת לכל נצרך.

שניהם נרצחו ע״י קלגסי הנאצים, ביחד עם אחיותי לאה ורייזל׳ע אחי יעקב וגיטתי מילכה.

(אשת אחי גרשון, שלא חזר מהמלחמה) ובנה, ביום י״ג באלול תשי״ג, ת. נ. צ. ב. ה.

שרידי המשפחה: אחי אהרן בויניפג־קנדה, אחותי ביילה, אחי אברהם ואני — בישראל.

יהודה רבר

יצחק בן זיידל ושיינדל רבר

נולד בלודביפול בשנת 1896. עוד בצעירותו גילה את מרצו הרב בפעילות ציונית, יחד עם חברו לייבל אתשטיין ואחרים, באיסוף כספים למען הקרן הקיימת וקרן היסוד. הוא פעל גם רבות למען הקמת בנין בית־הספר העברי "תרבות" בלודביפול.

אחרי עלייתו ארצה של שמואל ברק, שהיה המורשה הראשון של הקרן הקיימת לישראל בלודביפול, ירש יצחק רבר את מקומו בארגון המגבית לקרנות, ועמד בראש כל הפעולות הענפות עד לכניסת הסובייטים שהפסיקו כל פעולה ציונית.

עבור פעילותו הציונית ובגלל מוצאו, כבנו של ר' זיידל רבר העשיר, הכניסו אותו הסובייטים לרשימת המועמדים להיגלות לסיביר. אולם הוא עוד נשאר בלודביפול, אם כי לא ניצל מן הגורל האכזר.

ביום חיסול הגיטו נרצח יצחק רבר יחד עם בני משפחתו ויתר קדושי לודביפול בקבר האחים ביער על יד הקסרקטין הפולני.

יהי זכרו ברוך.

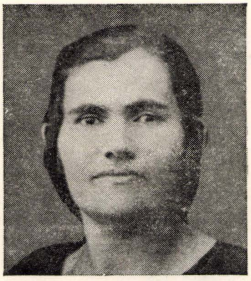
משפחת יעקב בן זיידל רבר

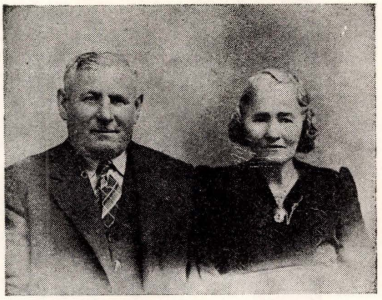
יעקב בן זיידל רבר עם אשתו נעמי, שניהם נפטרו באופן טרגי זמן רב לפני השואה, ובתם היחידה טייבעלע־יונה, הנמצאת בארץ בקיבוץ יקום, ובמותם נשארה כמעט תינוקת, גדלה והתחנכה אצל סבא וסבתא זיידל ושיינדל רבר, ששיכלו את בנם הבכור מנדל רבר בעודו בעלר־מיו. מנדל רבר השאיר אלמנה צפורה, שתי בנות ובן בגיל רך.

מאיר (אייזעס) ראבער,
פרוי אסתר און טעכטערלאך:
יהודית, גינעסע, יענטל און
בעבעלע.

יו"ר הארגון בקנדה לשעבר ר' וולף ואשתו דבורה רבר

בערל און רייזל (לבית רבר) שפירא

אלתר (שמואל) ומלכה־שרה כץ וילדיהם. נשארו בחיים הבנים חיים, לייזר ובערל בקנדה.

משפחת הערשיק שטאדלער
און יאסל שווארצמאן

קאפל שתרלן, אשתו הראשונה ובנם יוסלה

חנה שפירא, ז"ל

משפחת אוסטרובסקי

הורי, עליהם השלום, אורח חייהם ומנהגיהם משמשים לי עד היום הזה נר לרגלי, וכמה שאשתדל דומני, לא אוכל להגיע למידותיהם. אבי ז"ל היה גבאי ב"הכנסת־אורחים" ובכל ליל שבת היה חוזר מבית־הכנסת כשאחריו שיירה של חיגרים, פיסחים ושאר בעלי־מום, שאותם שמר לעצמו, לאחר שחילק את יתר העניים לבתים מכניסי־אורחים אחרים. זוכרת אני את ביתנו, הפתוח תמיד לכל אורח, שכן וידיד, שהתקבלו בסבר פנים יפות; תשובה חיובית, שניתנה תמיד לכל שואל, ועזרה שהוגשה לכל נצרך.

אחי הבכור, טוביה ז"ל, ניספה עם בני־ביתו בידי חיית־הפרא הנאצית. כפי שמספר אחי הצעיר מוטל אוסטרובסקי, הנמצא עכשיו אתנו בארץ עם בני משפחתו, הלך הוא, מוטל אל אחינו טוביה, ביום הגורלי בו עזב הצבא האדום את עיירתנו בדרך הנסיגה שלו לתוככי רוסיה, וביקשו בכל לשון של בקשה שיעזוב הכל ויצטרף עם משפחתו אלינו ואל הבורחים עם הרוסים. אך טוביה, שלא צפה מראש את אשר עלול היה לבוא, נשאר עם רבים אחרים. הוא האמין, כנראה, שגם את הפוגרום הזה יעבור וימשיכו לחיות בגלות הגרמנים עד לפתרון זמני אחר. אך הגורל היה אכזרי ביותר ולא נותרו אלא ספורים, שיוכלו להעיד על גודל הזוועות, שאין לתארן. ממשפחת אחי שניספתה לא נותרו אלא שתי תמונות של ארבעת ילדיו, בן ושלוש בנות, ואלה שמותיהם: שלמה, פערל"ה, חנהל"ה, ודובהל"ה.

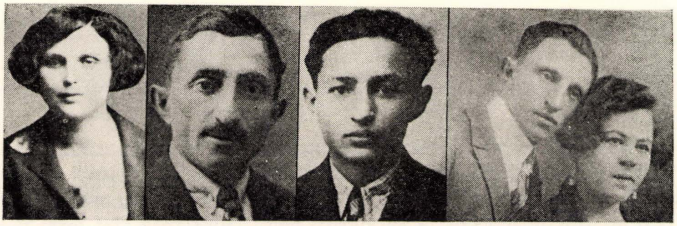
יהי זכרם ברוך!

שלמה, פערל, דאבע, וחנה
ילדי טוביה וחוה אוסטרובסקי

ברוך גוטמן

משפחת גוטמן

יוסף ופרומה זינה יצחק הרש רחל אשתו של אבא

א ב א, יצחק־הירש גוטמן, נולד בשנת 1892 בלודביפול בה בילה את כל שנותיו ומוכר היה לכל אחד מקטן ועד גדול. אנשי העירה קראו לו "יציקרשניר" והיה אהוד על כולם. תמיד היו באים אליו, כדי להתייעץ גם בעת צרה וגם בשמחות. הוא עסק במסחר. את ילדיו שלח להתחנך ב"תרבות".

עם הכיבוש הגרמני, חזה את הנולד בעוד מועד ובנה בונקרים בבית ואף יעץ לשאר אנשי העירה לעשות כך. מספר שבועות לפני השחיטה יצא עם אחי זינה ליערות, כדי להכין מקומות מחבוא עבור שאר בני המשפחה, אולם תכניתם הופרעה על ידי היודנראט וכך, בלית ברירה, חזר לגיטו ממנו לא יצא עוד.

לבונקר נכנס עם בני משפחתו ושהה בו 32 שעות. הגרמנים הוציאוהו לחצר הבית ושם, ביום רביעי י"ד אלול 1942, רצחוהו בדם קר יחד עם בתו זלדה ומניה גוטמן.

אמא, בתיה גוטמן (פיינמן), נולדה בשנת 1898. נחטפה על ידי הקומיסר בעת שנכנסה לבית להוציא את נכדה. היא נקברה באחד הבורות ששימשו קבר אחים.

אחי, זינה־דב גוטמן, נולד בשנת 1922 בלודביפול. גמר את בית הספר "תרבות" והחל לעסוק במסחר עד כניסת הצבא האדום ללודביפול, בשנת 1939. הוא יצא לוולדימיר וולינסק ללימודים, אך חזר עד מהרה ועבד כעוזר למנהל השבונות. כשהחלה המלחמה בגרמנים בשנת 1940, יעצו לו חבריו להגר לרוסיה, אך הוא לא הסכים לעזוב את משפחתו וכך נשאר בגיטו ובו מצא את מותו. לא פעם הילקוהו 20 מלקות על שהבריח אוכל למשפחתו, אך הדבר לא ייאשו והוא המשיך לספק אוכל לכל המשפחה. כשהצליח לצאת את הגיטו, נהרג על ידי השומרים. היה זה ביום חמישי, ט"ז אלול שנת 1942.

נפלו עם חיסול הגיטו

דוד גוטמן יוסף ואשתו פרומה, דב ונוניה והילדים; גוטמן רחל ושני הילדים. בעלה, אבא גוטמן ובתו מרים נמצאים באר"הב; פיינמן לייזר ואשתו אידה, ברוך וברכה (שני ילדים); פיינמן איינשל ואשתו, ברוך (סלד); פייגלשטיין אשר ואשתו בלקה. זאב, טשרנה וברוך (ילדים); זמנדוייס שלמה ואשתו מלכה, ברכה? (ילדים) — שלמה ברח ונהרג ביערות; פיינמן גולדה ובתה מטל; פרימק שמואל־דוד ואשתו, בתו גיטל עם 2 בנים.

צבי כ״ץ

לזברה של אמי

מטבע הדברים הוא שאם יקרה לבנה פרי־בטנה, לא כל שכן כשהבן יתום מאביו, והאם דואגת לצרכי הבית ולחינוכו של הבן.

הוא אשר קרה לי. כשהייתי רך לימים נפטר עלי אבי ז״ל, ואני טרם ידעתי להבחין בין טוב לרע. אמי עליה השלום לא ראתה ימים טובים רבים בחיי אבי עד שנתאלמנה, שכן אבי היה חולה תקופה ממושכת בטרם שנפטר.

אחר שהספיקה אמי להתאושש מהאסון שפקד אותה, לקחה את הענינים בידיה והחלטה נחושה החליטה בליבה: להמשיך ולחיות כדי להביא אושר לבנה יחידה. מתוך כך גם החליטה שלא להנשא למרות שצעירה היתה.

אילו אמרתי שלא ידעתי מחסור בחיי אמי, לא היה בזה כדי לתת ביטוי למסירות והקרבה של אמי למעני, שלא ידעה גבול. נכון יותר יהיה לומר שאמי עשתה כל אשר היה ביכלתה כדי להסב לי אושר. לא רק אם היתה למעני, כי אם גם חברה וגם אב.

מיד לאחר שנפטר אבי, עקרה אמי מעיר מולדתה, שהיא גם עיר מולדתי — קורין, ועברה לגור בלודביפול הסמוכה. מאוחר יותר הבינותי שלא עשתה מעשה זה אלא כדי שבמקום החדש לא יכירוני ולא ירבו להשתתף בצערי, שיתום הנני, כפי שהיה מקובל באותם הימים בעיירות הגלות.

אמי נשאה בגאוה ובאומץ לב את סבלה הקשה, ולא הרכינה ראשה ולא נכנעה, אף אם היה עליה לעמוד במבחן קשה. תמיד שנאה אם מישהו בא להשתתף בצערה ולהגיד לה מילות תנחומים, כמו „נעביך״. נוהגת היתה לומר: „אל נא תרחמו עלי, כל עוד רוחי באפי ויידיים לי מאומנות במלאכת התפירה. אין אני מסכנה כלל וכלל ואינני זקוקה חלילה לעזרתם של הבריות.״

שקדנית וחרוצה היתה אמי ז״ל, היתה עושה ימים כלילות בעבודות התפירה, כשחוג לקוחותיה מורכב בעיקר מאיכרות, שרבות מהן ידעו להעריך את עבודות כפיה. לא פעם קרה, כשבאו לשלם עבור שמלה שתפרה להם, הביאו גם מתנות מפרי העצים, חמאה, עוף וכדומה. היתה מתפרנסת בכבוד מיגיע כפיה, ואף ידעה לחסוך קצת מרווחיה למה שקראה „יום שחור, פן יבוא״, ודאגה זו לא היתה אלא דאגה לבנה יחידה, שחלילה לא יחסר לו מאומה.

אמי היתה עקרת־בית למופת. הבית וכליו היו מבהיקים בלבנם, והיא לא נתנה לי לצאת את הבית לבית־הספר, אלא לאחר ששוכנעה שאני לבוש כהלכה כשבגדי מגוהצים, נעלי מצוחצחות וממחטה נקיה בכיסי.

כשהקלגסים הנאצאיים דרכו על סף עיירתנו, לא הייתי יותר במקום שכן הצלחתי לעזוב את העיירה בעוד מועד ואמי, שלא היה בכוחותיה להצטרף אלי, לא מנעה בעדי מלעשות זאת, שכן הבינה שזו הדרך הנכונה להציל את חיי.

בודדה וגלמודה, שבורה בגופה וברוחה בלתה אמי שארית ימיה בין כתלי הגיטו האפלים שבעיירה. דכאונה הלך וגבר, כשיצאה שמועה מפה לאוזן שכאילו הוצאתי להורג ע״י הגרמנים בקוריץ. ידיעה זו השפיעה עליה קשות עד כדי כך, שסרבה אף להציל נפשה, כשהוצע לה לעשות זאת, והעדיפה לתת את גופה טרף למאכלת המר־צחים הנאצאיים, יחד עם שאר בני העיר.

ביום המר והנמהר של י״ג אלול 1942 הוצאה אמי להורג, ומצאה מנוחתה בקבר אחים גדול אשר בקסרקטין הצבאי שליד העיירה.

לבי דואב על שאמי היקרה לא זכתה לראות נחת בי, ולא זכתה לחבק את נכדיה — משאת נפשה מימים ימימה.

אמי! בהנצחת שמך מעל דפי הספר לזכר קדושי לודביפול אני מבטיחך לשמור בלבי את זכרך לעולמי עד, כל עוד חי אני עלי אדמות.

בלומה וולמן

נר תמיר למשפחת וולמן

משפחת וולמן היתה מושרשת ומסועפת בלודביפול. מוצאה ממשפחת כוהנים. לסבי, קלמן וולמן, היו 3 בנים ושתי בנות. מהם היגרו לאמריקה 3 ילדים. בלודביפול נשארו שני האחים אהרון ומשה וולמן.

למשה וטויבה וולמן היו 9 ילדים. מכל המשפחה הזאת נשאר רק בן אחד בארגנטינה, באַניק.

להורי, אהרון ומינדיל, היו 4 בנים ו־2 בנות. אני ושני אחי, שניצלו מהשואה, נמצאים בארץ. השאר הושמדו ביד אכזרית על ידי הרוצחים.

אבי, אהרון וולמן ז״ל, חונן ברוב חכמה, תבונה ופקחות. הוא ניהל בית מסורתי. בשבתות מתפלל היה בבית־הכנסת כמובן. גם את הילדים חינך ברוח הציונות ולא חסך מכספו להחזיק את המורים הטובים ביותר, כדי ללמד לילדיו תורה. הוא עסק במסחר יערות, עצים, מנסריה ומשלוח רפסודות דרך הסלוץ׳ לדנציג. הוא היה יהודי גאה, במשא ומתן עם הפריצים בעלי היערות דיבר בלשונם אם זו היתה רוסית או פולנית והיה נכבד מאד עליהם.

אבא היה מחסידיו של הרבי מסטולין. הוא תרם ביד נדיבה לכל מפעל ולכל פניה ולא פעם אף למעלה מיכולתו. בשבת היה תמיד מביא אתו אורח מבית־הכנסת ונהג בכלל מידת הכנסת־אורחים יפה. הוא הגה את הרעיון לעלות ארצה עם כל המשפחה, אך עצת ידידו מהארץ, שלא יוכל לכלכל את המשפחה ולהסתדר, הפרה את משאת נפשו.

אמי, מינדיל, מוצאה מקליבן שעל יד רובנה. אשה מתקדמת, היתה קוראת הרבה מאד והשתדלה לתת חינוך טוב לילדיה. ציונית ומכוונת את ילדיה לתנועות־הנוער. אוהבת את הזולת ונוהגת לתת מתן־בסתר. אם ראו אותה ואת ראַסיל הרבנית ביום חמישי לפנות ערב,

אהרן ומינדל וולמן, בנם נחמן ובתם רחל

לבושות בגדי־חג ואוספות „א נייטיגע נדבה", ידעו שישנו איזה יורד נצרך מהמכובדים והן מביאות לו לצרכי שבת והבית.

מה אוסיף ואספר על אחי קלמן שהיה עטרת ראשנו, שהיה ב"החלוץ" ועמד להגיע ארצה, על אחותי רחל היפה בבנות, שהספיקה לגמור את בית־הספר "תרבות" בעירנו וכל מכתביה רוויי געגועים לארץ.

יחד עם משפחתי ניספו שלוש גיסותי רחל, גיטיל ובלומה ו־6 ילדים חפים מכל פשע. גדול השבר ואין להתנחם. זכרם חרות עמוק בלב אלו שנשארו בחיים, ואהבו אותם תמיד.

יהי זכרם ברוך!

קלמן ובלומה (לבית פייגל) וולמן
ובנם גדליה

רחל וולמן (אשתו של שניאור יבדל"א)
ובנותיהם טייבעלע ובעבעלע

יהודה רבר

יעקב וגיסיה טובביז ואמם חוה

עם יעקב בליתי את רוב שנותי מהילדות ועד ליומו האחרון. למדנו יחד בחדר וגם בבית־הספר. הטבע התאכזר לו ובילדותו נעשה שתום־עין כתוצאה ממחלה. הוא היה גם חיגר כתוצאה משבר ברגל. אבל למרות פגעים אלה לא התיאש מהחיים, והצטיין בלימודיו ולקח חבל פעיל בחיים החברתיים של בני גילו. ביחוד הצטיין במסירותו לתנועת „החלוץ", מאז עזב את „השומר הצעיר" בשנות העשרים, ואפשר להגיד כי בתקופתנו היה הוא הנושא בעול העיקרי מבחינה ארגונית בסניף „החלוץ" בלודביפול, לאחר שאחיו המבוגרים עלו ארצה בעליות הרא־שונות מלודביפול, ואחריהם עלו רוב הפ־עילים, וכמעט הופסקה הפעילות בסניף. הצעירים התרכזו אז לרוב בסניפי „השומר הצעיר" ו„גורדוניה" ויעקב כאב את כאב „החלוץ" בידעו כי פעילות הסניף השתתקה. לא פעם הביע בפני את כאבו זה. בשנות השלושים עזבתי גם אני את „השומר הצעיר" כי לא השלמתי עם הקמת בית דו־לאומי בארץ ישראל, ועברתי גם אני ל„החלוץ", ויחד עם יעקב התחלנו לארגן את סניף „החלוץ" מחדש.

מסירותו לא ידעה גבול. על אחריותו שכר מועדון בבית חנה פינקלמן, ולמרות עבודתו הקשה בנגרות במשך כל היום היה מופיע אצלי תיכף אחרי העבודה, מסודר ומסורק, והלכנו לסניף לנהל אסיפות. באותה תקופה חזרה הפעילות לסניף. יצאו מספר חברות להכשרה ואף זכו לעלות ארצה שכר מועדון בבית חנה פינקלמן, ולמרות, והן היות עמנו כיום. הפעילות התבטאה גם בהסברת תפקידי „החלוץ" בגולה והגשמה בארץ ישראל; השתתפות בפעולות הקרנות הלאומיות ומוסדות ציבוריים אחרים. רק בש־נות המלחמה זכה יעקב להקים בית לעצמו ובזמן שהובילו אותי יחד עם עוד יהודי לודביפול למקום ההריגה ראיתי את יעקב וגיסיה הולכים שלובים יחד.

חוה, אמו של יעקב, היתה מסורה לבנה האמיץ והזריז, ולא הפריעה לו לפעילותו התנועתית. היא שמחה על זה שמצא בתנועה פורקן ונוחם עבור פגעי הטבע וגם נתן ממרצו ומסירותו לוולת.

יהי זכרם ברוך לעד!

דבורה ויסמן (גורין)

לזכר משפחת גורין

עד כמה שאני זוכרת היה אבא ז"ל הדור השלישי בסעלישט ואולי יותר. אני רק זוכרת את סבי יחזקאל ז"ל ובבית דברי על אבי סבי נחמן ז"ל. ולולא השמדתה של סעלישט ע"י הנאצים ימח שמם היינו ממשיכים את החוליות בשרשרת הדורות, וכך היו ממשיכים בכל משפחה ומשפחה.

הבתים שלנו תפשו מקום גדול בעיירה בפינת רחוב ה־3 במאי ופינת רחוב רינקאווא וקוסציעלנה, מקום שם היה המרכז המסחרי החשוב ביותר.

היתה לנו חנות מכולת, שרוב הפריצים מהסביבה קנו בה. ואבי ישעיהו היה מאד מכובד בין הפריצים. אחרי מלחמת העולם הראשונה נתדלדלה פרנסתנו ע"י שוד של כל מיני קלגסים, ואחרי זה הוספנו למכולת גם ממכר של תוצרת טבק וגם קצת אריגים. נוסף לזה היתה אצלנו אכסניה ולידה אורוה גדולה והתאכסנו בה אנשים מהחוץ, שבאו בענינים שונים לעיירה.

משפחתנו היתה קטנה, אמי פסיה ז"ל היתה ידועה כאשה פקחית, מוצאה מזוויהיל שב־רוסיה ולכן דברה רוסית יפה. אחותי הבכירה מלכה היתה כמעט היפה בבנות לודביפול. היא היתה שחרחורת בעלת עינים שחורות, למדה בגימנסיה לבנות באוסטראה־ווהלין ובגלל מלחמת העולם הראשונה נאלצה להפסיק את לימודיה בכתה 8. שלטה בכמה שפות ומבטאה היה חד ומלוטש בכל אחת מהן. היא ידעה גם עברית ואת כל התפילות שבסידור ידעה בעל פה. אבי ז"ל התמסר יפה לחינוך בנותיו, ורצה לחנך אותן לפי האסכולה הכללית והחינוך הלאומי.

אחותי מלכה התחתנה עם דודנו חיים (מוני) ליזאק מאוסטראה. **אברך יפה, מנהל חש־בונות במקצועו, הוא היה עסקן ציוני בלודביפול, חבר הסתדרות העובד. היה להם בן יחיד** יצחק־צבי (**הערשעלה**) ז"ל ילד מאד יפה, למד בבית־הספר "תרבות" בלודביפול, וכלם **ניספו ע"י ההיטלראים ימ"ש.** יהי זכרם ברוך!

פנינה (פעסל) גולדמאן

ר׳ יאסל און בוואלע גאלדמאן

מיין פאטער ר׳ יאסל גאלדמאן ז״ל איז געווען איינער פון די איבערגעבליבענע עס־קנים, מיט וועלכע אונדזער שטעטל איז געווען געבענטשט.

אין די צייטן וועו די עקאנאמישע לאגע איז ביי אונדז געווען נישט שלעכט, איז ער געווען אין גאנצן פארנומען מיט די געזעל־שאפטלעכע ענינים און אקטיוו אויף אלע געביטן פון דעם שטעטלדיקן יידישן לעבן. און וועו די לאגע האט זיך פארערגערט, און מיר האבן געעקבערט די פרנסה דאגות, אין אט די שווערע טעג פון די שפעטערדיקע צוואנציקער און דרייסיקער יארן, נישט זייענדיק בכוח זיך אקטיוו צו באטייליקן אין דעם געזעלשאפטלעכן לעבן, אין ער געבלי־בן וואך צו אלע דערשיינונגען פון יידישן לעבן און אפט געזאגט זיין ווארט, וועלכעס איז נישט איינמאל געווען דעצעדירנט ביים אנגעמען פארשידענע רעזאלוציעס און באש־לוסן.

זייענדיק בטבע אימפולסיוו, איז ער געווען באשאנקן מיט פערזענלעכן טאקט און זיך קאנען צוימען אזוי אז אויף עפענט־לעכע ארויסטרעטונגען זאל זיין שטים זיך לאזן הערן רויק און געלאסן. זייענדיק באשאנקן מיט דעם חוש פון גערעכטיקייט און סאציאלן יושר, פלעג ער זיין א גע־שעצטער בורר.

בכלל איז אונדזער שטוב, אין יענע יארן פון איבערקערענישן אין אנהויב פון די צוואנציקער, געווען דער צענטראל־פונקט אין שטעטל פאר געזעלשאפטלעכע צוזאמענקונפטן און קולטורעלע טעטיקייט. כמעט יעדן אוונט ביי א גלעזל טיי איז געווארן ארומגערעדט און קאמענטירט די אלע לאגדס און וועלט געשעענישן פון אלגעמיינעם און יידישן כאראקטער. די אלע לאקאל ענינים פון פאליטישן קולטורעלן און ווירטשאפטלעכן אינהאלט זענען באש־לאסן געווארן ביי אונדז אין שטוב. אזוי האט מען ארומגערעדט די פראגע פון דער גרינדונג פון א העברעאישער שולע, יידישע שטאטביליאטק, וואלן צו דער קהילה, וואלן צו דער יידישער נאציאנאלער פאר־זאמלונג אין קיעוו אין די צייטן פון דער

אוקראַיניישער הערשאַפט, ווער דאַרף זיין דער סאָלטיס פון שטעטל און ווער דאַרף פון די יידן געווען ווערן אין דער אַלגע־ מיינר קרייז־גמינע. אויך די רעפּעטיציעס פון דראַמאַטישן אַמאַטאָרן קרייז מיט דער באַטיילונג פון: יהודה שחורי (שווארצ־ מאַן), שרה בלאַנקמאַן, משה און טייבל ביקאָווסקי, אַשקע און רוכקע רעזניק, שרה שלייַן, א.א.וו., זענען פאַרגעקומען ביי אונדז אין שטוב. און ווען מען האָט מען אַרויסגענומען דאָס מעבל און עס האָט זיך באַקומען אַ טעאַטער־זאָל פאַר די פאַרשטע־ לונגען פון קרייז.

דער פאָטער, צוואַמען מיט אַ גרופּע ייִנגטלעכע (וואָס אַלע זענען געווען יונגער פון אים מיט צען און פינפצן יאָר) וויי: מנחם שחורי (שווארצמאַן) ז״ל, דער שפּע־ טערדיקער רעדאַקטאָר פון „עם־ עובד״, מוטל שלייַן, מוטל עשטיין, א.א.וו., האָבן געגרינדעט די העברעאישע שולע, וועלכע האָט עקזיסטירט אין די יאָרן 1925—1918. אין די ערשטע יאָרן פון איר עקזיסטענץ, ביז עס איז געלונגען צו באַקומען, אין יענע שוועָרע טעג פון פאַגראַמען און רעוואָ־ לוציעס, די ג׳וינט אונטערשטיצונג, האָט זי כמעט אַליין מיט זייַנע מיטלען אויס־ געהאַלטן. דער ערשטער מנהל פון דער שולע, ה. יוסף סטנאַל, וועלכער האָט אין 1925 עולה געווען און געווארן אייַנער פון די אָנגעזעענע תושבים פון ראשון־לציון, האָט געווויינט בייַ אונדז. לויט ווי איך האָב לעצטנס געהערט פון אונדזער לאַנדסמאַן און באַקאַנטער „אהל״־ ארטיסט יהודה שחורי, איז מיין פאַטער אויך געווען דער גרינדער פון דער יידישער פרייוויליקער פייערלעשער גרופּע און אויך פון דער יידישער זעלבסטשוץ אין שטעטל, וועלכע האָט זיך געגרינדעט אין דער צייט פון די פאָגראָמען אויף יידן.

מיין פאַטער איז געווען באַליבט בייַ אַלע שיכטן פון שטעטל און ער איז געווען דער אָנערקענטער בורר. וויַיל עס האָט געווכט אַן עלטערער בורר, אַ מענטש אַ פּיקח און מיט גשוועזן, האָט אויסגעוועלט ר׳ יאָסל גאָלד־ מאַן. געשעצט און געאַכטעט איז ער געווען בעיקר בייַ די אָרעמע שיכטן, וועלכע האָבן אין אים געזען זייער פאַרטרעטער און באַשיצער, און ווען דער פאַטער, זייַענדיק אַ נקי־כפּים, האָט נישט געקאָנט זיצן צוליב געווויסע מיטגלידער אין דעם אָמעריקאַנער קאָמיטעט, וואָס האָט געהאָט די אויפגאָבע צו צוטיילן די געקומענע אָמעריקאַנער שטיצע און דעמיסיאָנירט, האָט די גאַנצע יידישע אָרעמקייט זיך פאַרזאַמלט בייַ אונדז אין געשעפט, אַז אויב יאָסל גאָלדמאַן וועט נישט זיין אין קאָמיטעט האָבן זיי זיך נישט אויף וועמען צו פאַרלאָזן. אונטער זייער דרוק האָט דער פאַטער צוריק געצויגן די רעזיגנאַציע. און בכלל האָט מיין פאַטער געהאַט אַ באַזונדערע באַציונג צו די שיכטן, וועלכע זענען לויט די דאַמלסדיקע באַגריפן געשטאַנען סאָציאַל־נידריקער, און דערפאַר, כאָטש ער האָט געהאַט אַ שטאַט אין דער סטאַליגער־שול און אָלע זייַנע חברים האָבן דאָרט געדאַוונט, האָט ער געדאַוונט אין דער שניידער־שול.

אויך די קריסטליכע באַפעלקערונג האָט אים געשעצט און אים געהאַלטן פאַר אַן ערלעכן, און ווען אין צייַטן פון די סאָוויעטן ווען אונדזער סמאָלאַרניע, אונדזער איינ־ ציקער פרנסה־קוואָל, איז נאַציאָנאַליזירט געווארן, האָבן די ארבעטער אים — זייער געוועזענער בעל־הבית — אויסגעווייולט אַלס פאַרוואַלטער פון דער סמאָלאַרניע.

דער פאָטער, וואָס איז געווען אַ שטאָל־ צער יידּ, האָט געזען זיין צוקונפט און די צוקונפט פון זיין פאַמיליע נאָר אין ארץ־ ישראל און האָט זיך באַמיט מיט אַלע מיטלען עולה צו זיין. און ווען עס איז אים נישט געלונגען אין דער צייט ווען עס איז געווען פאַרמעגליך, האָט ער זיין גאַנצע האָפענונג געלייגט אויף די קינדער, אַז דורך זיי, און בעיקר ווען דער ברודער לייבל האָט עולה געווען, ווען אים געלונגען מיט דער גאַנצער פאַמיליע עולה צו זיין, און דערפאַר איז געווען אַזוי גרויס די פרייד ווען מיר האָבן באַקומען אַ בריוו פון ברודער פון ארץ־ישראל. אַלע האָבן מיר געוואָרט אויף דעם גרויסן טאָג ווען עס וועט אנקומען דער סערטיפיקאַט. צו אונדזער אומגליק האָט דער טאַטע נישט זוכה געווען און געפאַלן פון די היטלעריישע מערדערישע הענט, צוזאַמען מיט דער קראַנקע מוטער כוואלע, וואָס אין דער צייט פון דער גטאָ איז זי געזונט געווארן און געווען די פר־ נסה פאַרזאָרגערן. מיט זיי זענען אויך אומגעקומען, דורך דער היטלער־בעסטיע, די שוועסטער מישקע, דאָס ווייב פון יעקב פויגל, וועלכע איז אַרײַנגעפאַלן אין היט־ לעריסטישן פלען, מיט איר פּירעריקער

טעכטערל בייקצע, און אויך די יונגסטע שוועסטער, דאָס מוזינקל, די 16 יעריקע פריידל, צוזאַמען מיט אַלע לחדוויפאַלער קדושים און טהורים, וואָס זענען געפאַלן על קידוש השם והאומה.

זאָלן די ווערטער זיין אַ קדיש־יתום. וואָס איז נישט געזאָגט געווארן אויף דעם ברודער־קבר פון די לחדוויפאַלער קדושים, ווו עס געפונען זיך אויך די קברים פון מיינע טייערע און געליבטע.

דאבע האיט

אוז ביילה גורלניק, קאנאדע.

צום אנרענק פון משפחה ווינשטיין

ד י מאַמע און שוועסטער בלומע ז״ל זענען געווען אין געטאָ אין שטוב פון ברוך קעק. מען האָט זיי געטריבן צו שווערע אַרבעט און געשלאָגן ביז בלוט. איינמאָל האָבן זיי זיך געוואָלט אויסבאַהאַלטן, אפשר וועט זיי געלונגען צו בלייבן לעבן. זיי האָבן זיך באַהאַלטן נעבן יצחק־הערש געהאלץ, אונטער די קלעצער, אָבער מען האָט זיי געפונען און זיי פאַרטריבן אין וואַלד און דאָרט זיי דערשאָסן.

דער ברודער מאיר מיט זיין פרוי דאָבע און זייערע שיינע קינדערלאָך שיינדעלע און בתיה׳לע זענען געווען אין געטאָ און געהאַט גוטע לעליטן נויט און הונגער ביז אונדזער מאיר איז געשטאָרבן, און זיי זענען געווארן פאַרטריבן אין די קאָשאַרעס און דאָרטן אומגעקומען מיט אַלע קדושים.

אונדזער ברודער דוד און פרוי זלאטקע מיט זייערע קינדער שייע און ציביה זענען געווען אין געטאָ. יעדן טאָג האָט מען זיי געטריבן צו שווערע אַרבעט אַן עסן און אַן טרונקען. מען דערציילט אַז דוד האָט גע־וואָלט נעמען נקמה, ווייל ער האָט געווסט אַז סיי ווי סיי וועט מען אים אומברענגען, האָט ער איינמאָל דערלאַנגט אַ פאַטש אַ דייטש. זייערע קינדער שייע און ציביה האָבן זיך געראַטעוועט דורך אַנטלויפן פון געטאָ און זיי געפונען זיך אין קאַנאַדע.

מיר האָבן אויך געהאַט אַ שוועסטער בתיה און שוואגער ישראל. זיי האָבן גע־וווינט אין חארלאָוו און האָבן געהאַט צוויי קינדערלאָך, שייעלע און ביילעניו. מען דערציילט אַז דאָס מיידעלע האָט זיך איינמאָל באַהאַלטן אונטער אַ בריק וועו זי איז אַלט געווען בלויז דריי יאָר. זי איז געווען שטאַרק — הונגעריק און איז ארויס זוכן עסן. מען האָט איר גלייך באַמערקט און געשאָסן אויפן פלאַץ. דאָס איינגעלע האָט מען געבינדן און געשטאָכן אויף טויט.

זאָל דער אַנדענק זיין אַ מצבה פאַר אונדזערע טייערע קדושים וואָס זענען אומ־געקומען אויף קדוש השם.

אריה גולוב

משפחת גולוב

גיסה גולוב ובתה חוה'לה

היינו משפחה מבוססת בעיירה לודביפול. אבי, ברוך גולוב ואמי גיטקה, אני, אריה גולוב, הנמצא כעת בארה"ב בעיר ניו יורק, אחיותי חוה ואסתר. משפחתי כולה ניספתה בידי הפוש־עים הנאצים והאוקראינים. גורלם היה כגורל שאר אנשי העיירה.

משום מה קשה היה למשפחתי לתאר לעצמם את חומרת הסכנה, שהיתה צפויה להם עם הופעת הגרמנים, וזו היתה כנראה הסיבה, שבני משפחתי לא ברחו בזמן עם האחרים וניצלו. את הגיטו עשינו יחד, יחד ברחנו ומצאנו מחבוא ביערות לודביפול, בערך כשנה אחרי השחיטה, ושם פגעה היד המרצחת במשפחתנו ורק אני נשארתי בחיים. איך קרה הנס הזה שאני ניצלתי, קשה לי להבין בעצמי, אך עובדה היא שאני בין החיים.

משפחתי היתה בין המשפחות הידועות בלודביפול בכל השטחים. תמיד הושיטה יד עוזרת לכל נצרך בכל האמצעים שעמדו לרשותה. אבי היה תומך גלהב בבית־הספר העברי שלנו שעמד על רמה גבוהה ביותר. הוא היה ציוני ותמך בחינוך עברי במלוא מובן המלה. הוא ראה בכך קרש קפיצה להגשמת הציונות הממשית בארץ־ישראל.

עיירתנו היתה עיירה קטנה באוקראינה והיתה יחידה נפרדת ביהדותה ובציונותה. רוב אנשי העיירה ידעו שיום יבוא ויהודי פולין יוכלו לעלות לארץ־ישראל, אך בינתיים שלחו את ילדיהם לבית־הספר העברי. עובדה זו שימשה הוכחה לציונותם של אנשי העיירה, שלא תמיד מצאה ידם לשלם את שכר הלימוד, אך השתדלו כמיטב יכולתם כי בכל נפשם האמינו בבוא היום הגדול. ההתלהבות העצומה וההפגנה הכללית של כל אנשי העיר לשוחט שעלה ארצה עם בני משפחתו, שימשו הוכחה נוספת לכך.

קשה מאד לתאר ולספר במספר שורות חיי תקופה שלמה, חיי עיירה ומשפחתי שאבדו לנצח. יהיו שמותיהם של משפחתי ושל אנשי העיירה הקדושים זכורים לנצח.

בתו של אשר איידלמן
(יבדל"א)

שלמה ושרה־דינה איידלמן

פופע פייגנהולץ פון ביסטריץ

גב' שיווע (פייבעשיכעס)
פיטשניק מיט אייניקל

בית בלנקמן

משפחתנו לא היתה עניפה בלודביפול, כי סבנו, ר' אברהם בלנקמן, בא מסלבוטה וכינויו היה "אברהם דער סלאוויטער". לאחר מותו נשארו בלודביפול בניו שמואל בלנקמן

מינדל בלנקמן, בנותיה פאניה וסוניה ובנה יצחק

ומשפחתו אחיו הבכור של אבא ואבינו ז"ל ובני משפחתו. גרנו יחד כל השנים בבית דו־משפחתי במרכזה של העיירה.

אבינו היה ציוני עוד בימי הצאר ותמיד היו אסיפות מתקיימות בביתנו. חרות בזכרוני מקרה, כשבא פעם אל אבא ז"ל חבר, לחש לו דבר מה ומיד התחילו לאסוף כל מיני ניירות ושרפו אותם ובפחד רב דיברו על חיפושים, כי עבודת הציונות נעשתה במחתרת. אבא היה "לבניק" במגיסטראט אחרי המהפכה. אז היתה עליה בלתי ליגלית מרוסיה לא"י ולמקומות אחרים דרך פולין ואבא ז"ל עור להם לא מעט בסידור התעודות.

בשנת 1918, לאחר המהפכה, עבודת הציונות נעשתה חפשית יותר. אחותי נחמה ואני היינו פעילות מאד בקרן־הקיימת. לא היתה התונה, ברית־מילה או כל מאורע אחר שלא היינו מופיעות עם הקופסה של הקרן־הקיימת ואוספות הרבה תרומות. זאת היתה עבודה לא קלה, כי הרוב בעיירה היו דלי אמצעים. לעתים קרובות היינו מסדרים נשפים ומסיבות והכסף שנתרם שימש למטרות חשובות וביחוד לעזרת אלה, שלא היה להם להוצאות הדרך לארץ־ישראל.

קיים היה אצלנו גם חוג דרמטי. השחקנים היו: סגל, יהודה שחורי, בצלאל וחנה בינדר, זינדל וסרמן ועוד. גם אני השתתפתי בחוג זה. אמנם לא הייתי מהשחקניות הטובות, אך כדי להביא תועלת. לא התחשבתי. אחותי נחמה היתה פעילה גם ב"החלוץ" ובעיירה שלנו היא היתה הבחורה הראשונה שנסעה לארץ־ישראל. יחד עמה נסעו שני בחורים, יצחק כספי ומ. ל. פיקובסקי. ערכו להם נשף פרידה וכל העיירה באה להפרד מהם.

אחת מקרובות משפחתנו, מינדל, בכתה מאד על שנחמה שהיא כה צעירה עוזבת את הבית... "מה היא תעשה בארץ זרה, כשאין לה מושג מה זאת עבודה". ואבא שלנו ז"ל אמר לה: "פארשטערט מיר ניט מיין שמחה, אין שיק א מרגל קיין ארץ־ישראל". וכך באמת היה. היא נסעה ראשונה, כעבור 5 שנים אני נסעתי וכעבור עוד זמן קצר הצטרפה אלינו אחותנו בלה. ובהפרש זמן לא גדול, גם ההורים עלו ארצה.

אחינו גדעון (גצל) היה הצעיר מכולנו. הוא היה בתנועת "השומר הצעיר" ובגיל 16 הוא עזב את הבית ונסע להכשרה לטשנסטוחובו ומשם העפיל ארצה לפני פרוץ המלחמה העו־למית השניה. וכך כל משפחתנו התאספה בארץ.

לא כן היה עם משפחת יוסף בלנקמן — בן דודנו שמואל. ההורים לא נתנו לבנות פניה וסוניה הנחמדות להשתתף ב"החלוץ" פן הן תרצנה לנסוע לא"י והם נשארו עם הבן האומלל יצחק, שהיה אילם. וכך הם ניספו כולם בידי חיילי היטלר. יהי זכרם ברוך.

פרומה רויטבורט

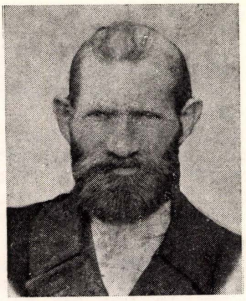
לדמותם של אבא ואמא ז"ל

א ת דמותו של אבי ז"ל כמעט ואיני זוכרת, כי נפטר בדמי עלומיו. מפיהם של בני המשפחה נודע לי, כי מוצאו ממשפחת שוחטים ורבנים מפורסמים בסביבה, אך אבא העדיף את המסחר. לאחר מותו השאיר את אמא אלמנה מטופלת בחמשה פעוטים, שהפרש הגילים ביניהם היה שנה או שנתיים. ואמא, עדינת הנפש ואצילת הרוח החניקה בתוכה פנימה את שברה הגדול וגילתה שפע של מרץ ויוזמה בכלכלת פעוטיה, חינוכם והדרכתם. יגונה של אמא על מות בעל־נעוריה לא חדל ולא ידעה עוד כל חדוות־חיים בכל תקופת חייה.

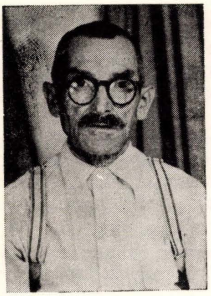
בשקט נפשי למופת נרתמה לעול הקשה של החיים, והודות לאופיה המוצק ואצילות נפשה, ידעה להוסיף גם פרק הגיון בחינוך ילדיה. פרשת חייה היא פרשה ארוכה של אשה אמיצת לב הנושאת בדומיה את סבלה ויגונה הרב. ובבוא יום השואה, ניספתה בלא עת בידי המרצחים הנאציים ימ"ש. תהי נשמתה צרורה בצרור החיים.

לאה רויטבורט, שנספתה
ובנה יצחק, הנמצא אי"שם ברוסיה

מאיר קופרמן

צבי גרויספיס

משפחת בינדר—ברויזמן

ישראל פיינמן

משפחת פיינמן

סבי זאב נולד בלודביפול ובה חי כל ימיו. אבי מתתיהו אף הוא נולד בעיירתנו והתחתן עם אמי גולדה (לבית גנדלר) מברזנה. הם נישאו בשנת 1921 וכעבור שנתיים גויס אבי לצבא בפרוץ מלחמת העולם הראשונה.

אחרי שחזר אבי מן המלחמה פרצה בעיירתנו שריפה ואחריה מגיפת טיפוס בה חלה אבי ונפטר כשאני בן חמש שנים ואחותי הבכירה פעסל בת שש. אמי היתה אז בחודש השישי להריונה ולאחר שלושה חדשים נולדה אחותי שנקראה מאטל על שם אבי המנוח.

אמי נשאה בעול הפרנסה של המשפחה ועמלה קשות כדי לפרנס את ילדיה. תחילה היתה חנונית ולאחר מכן היתה שותפת בטחנת קמח בכפר מאטשולאנקה. אחרי שאבי נפטר לא נישאה אמי עוד ונשארה אלמנה עד סוף ימיה.

בעת פרוץ מלחמת העולם השניה נמצאה משפחתנו בכפר קאצינעס שמעבר לנהר סלוטש. בעת נסיגת הצבא האדום הצטרפתי לנסוגים וברחתי למעמקי רוסיה בעוד מש־פחתי נשארה במקום מחוסר אפשרות לעבור את קוי הצבא האדום שהתחפרו ולא נתנו לפליטים לברוח.

אחותי פעסל נישאה בשנת 1940, ערב פרוץ המלחמה לצבי קיפרווייס מברזנה. בזמן המלחמה ילדה בן וגרה עם משפחתה בעיר ברזנה שם נספתה ביערות, שעה שברחה מהגיטו.

אמי ואחותי מאטל נשארו בגיטו בלודביפול והוצאו להורג יחד עם כל בני העיירה בקסרקטין שמעבר לסלוטש.

יהי זכרם ברוך.

מלכה ניטרמן

משפחת פיינמן־ולדמן

אמי בתיה ז"ל נולדה בשנת 1897 להוריה מנדל ומלכה פיינמן בלודביפול. אמי גמרה בית־ספר עממי רוסי והרחיבה את ידיעותיה על ידי קריאה רבה. היא היתה בעלת נפש עדינה ועשירה והבית שלנו היה פתוח לכל נזקק. זכורים לי הרבה מעשים טובים ויפים שאמי היתה עושה לפני המלחמה ובייחוד בזמן המלחמה והגיטו, כשכל אחד נלחם על קיומו הוא.

אמי עברה ילדות קשה כיתום שבגיל צעיר נפטרו הוריה ובגיל 13 הצטרכה לפרנס את שני אחיה מוטל וחייקל ואחותה גולדה. היא עבדה במלאכת התפירה ומזה היתה מתפרנסת. בגיל 17 התחתנה עם אבי בנימין ולדמן. האושר לא נמשך הרבה. אחרי שאני נולדתי בשנת 1919 והייתי בת שלושה חדשים נהרגו אבי ודודי חייקל על ידי פור־עים אוקראיניים. הטרגדיה היתה גדולה. אני

בתיה ולדמן וילדיה
יוסף ומלכה (גיטרמן) יבדל"א

זוכרת שאמי סיפרה שכעבור כמה ימים אחרי שאבי ודודי לא חזרו הביתה התחילה לדאוג להם ולילה אחד חלמה שהם שוכבים הרוגים בתעלה. אחר־כך אחרי הרבה חיפושים התברר שחלומה היה נכון. את הרוצח תפסו ותלו אותו. אבל אני ואחי יוסף נשארנו יתומים. אמא נאלצה להיאבק קשות למען הקיום ולמען חינוך אחותה גולדה ואחיה מוטל חוץ ממני ואחי יוסף.

מוטל פינמן אחי אמי נולד בשנת 1906 והתחתן בשנת 1925 עם סוסל גילר ונולדו להם שני ילדים. הבת נמצאת בארה"ב והבן יוסף נמצא ברוסיה. דודי מוטל מת ממחלת הגריפה הקשה בזמן כיבוש הסובייטים. גולדה פינמן אחות אמי נולדה בשנת 1909 והתחתנה בשנת 1934 עם מלך גלוזמן שנולד בשנת 1910 (בנם של בוקה ושרה גלוזמן). לגולדה ומלך גלוזמן נולדו שתי בנות פייגה ומטל. גולדה ומטל הקטנה הסתתרו ביום האקציה על יד הבית לא רחוק מהמקום שאחי יוסף הסתתר. אך מכיוון שהילדה מטל היתה רעבה מאד התחילה לבכות וגילתה את מקומם והשכנים האוקראינים הוציאו אותן והרגון. הבעל של דודתי גולדה, מלך גלוזמן, נהרג על יד בור ההריגה. ברגעים אחרונים שלפני האקציה דיברתי אליו ואמרתי לו שיברח ויציל את נפשו, אבל הוא היה מדוכא וחלש מרוב רעב, סבל ועבודה קשה וענה לי: „אין לי רצון להמשיך בחיים מושפלים וחסרי טעם אלה". אמי ובת דודתי פייגה נהרגו למחרת האקציה בעיר. אני לא יכולתי להשלים עם זה שאמי בתיה האשה הגיבורה והחכמה לא הצילה את חייה. כנראה שזה ענין של גורל.

הגורל הזה שלח לי קרן אור ואני ובני בנימין ובעלי יוסף הצלחנו לברוח מצפרני הנאצים ולעמוד בפני האיום של השמדה מצדם ובפני התנאים הקשים. נאלצנו לחיות כמעט שנתיים עם ילד קטן בלי קורת גג רעבים ויחפים בפחד תמידי מפני המוות. ובכל זאת התגברנו ואחרי זמן רב של סבל זכינו להציל את נפשנו וזכינו להגיע ארצה לאושר הזה של מדינה עצמאית וגם לזכות עוד בבן יקר ששמו יחיאל. אבל קרן האור נשברה פתאום בהילקח מאתנו ללא עת חברי היקר בחיים, בעלי יוסף ז"ל.

יהא זכר כלם ברוך!

מלכה גיטרמאַן

גאָלדע גלוזמאַן

גאלדע גלוזמאַן איז געבוירן געווארן אין לודוויפאָל אין יאָר 1910 צו אירע עלטערן מענדל און מלכה פיינמאַן. ווען די עלטערן זענען געשטאַרבן האָבן איר אַדאָפטירט די מומע רייזל און יהודה סערָאָקע, אָבער אין אַ קורצער צייט איז דער פעטער געשטאַרבן און די מומע איז געווארן אונפערמעגלעך און זי איז געווען געצווונגען איבערצוגיין צו איר שוועסטער בתיה ואַלדמאַן. זי איז געווארן ערציִונג ביי איר אין שטוב, געענדיקט די פוילישע פאָלקס־שולע, געלערנט עברית און אויך באַוויזן לערנען אַנדערע די שפראַך. זי איז געווען אַ פעיקע און פיינע פרוי, אַ איבערגעגעבענע חלוצה. זי האָט חתונה געהאַט אין 1932 מיט מלך גלוזמאַן. זיי האָבן געהאַט צוויי מיידלאַך, פייגע און מאַטעלע. אָלע זענען געפאַלן אין דער שחיטה אויף 14 אלול 1942.

אלידהו קליינמן

זכרונות על משפחת קליינמן

ש מ ו היה אברהם קליינמן (ברזניאק) ומוצאו מעיר ברזנה. שם הכינוי ניתן לו כי היה הראשון שעבר מעיר ברזנה ללודביפול. משפחת הסבא כללה בת אחת וארבעה אחים.

הבית שכן בשכנות עם בית־הספר „תרבות" מצד אחד, ומצד שני עם בית ברוך גולוב. מבנה הבית היה רגיל ככל הבתים העשויים עץ, 3 חדרים, רפת וגן ירק גדול. הגן היה מעובד על ידי סבתא אסתר. מכיוון שבית־הספר היה שכנו של הגן, היו התלמידים מתגנבים לשם ונוטלים אתם חמניות, גזר וכדומה. אך אוי ואבוי למי שנתפס על ידי סבא שהיה רודף אחרי הזאטוטים אך לא מצליח לתפסם וחוזר נרגז לביתו.

מטבעו היה סבא קמצן בהא הידיעה. אבל זכור לי שלמטרות ציבוריות, כגון למגבית הקרן הקיימת היה נותן בעין יפה. היה לו רגש ציוני בכל הקשור לארץ וכמו כן היה תורם עבור בית־הכנסת הגדול שהוא כיהן בו הרבה שנים כגבאי. כמובן שגם לבניו קנה מקומות קבועים במזרח. בימים שסבתא היתה אופה חלות לשבת או לחם לימות

משפחת אברהם קליינמן (ברזניאק)

החול היינו אנחנו הנכדים בהפסקות בין שעור לשעור נכנסים ואופים תפוחי אדמה בתנור וכל יתר הילדים מבית־הספר מקנאים בנו ומבקשים שנכבד גם אותם. סבתא היתה ניגוד גמור לסבא ולא התערבה בעניני תרומות. היא אהבה לתת מתן בסתר לנצרכים, וכן חילקה גם שאריות בשר מן האטליז של סבא או ירקות מן הגן. גם לנכדיה דאגה הסבתא. למשל, בימי חנוכה, אחרי שסבא חילק דמי חנוכה היתה היא מוסיפה גם כן כהנה וכהנה.

בשנת 1938, באחד הערבים החרפיים נפטר סבא, אחר שבניו הקימו להם משפחות ולא זכה לראות את בתו הבכורה מלכה שגרה מעבר לגבול בעיר אולבסק. רק בשורות רעות מקוטעות היו מנת חלקו ממנה.

אחרי מות סבא נשאר בבית עם סבתא בן הזקונים דוד־משה עם אשתו רוזה ובתו. הם גרו שם עד בוא הגרמנים שרצחו את סבתא, אשתו ובתו הינדלה.

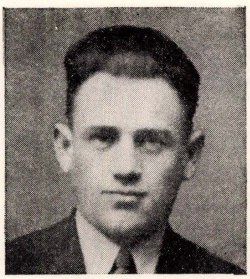
דודי משה עבר את כל תלאות המלחמה וניצל בנס מידי המרצחים וברח ליערות, הצטרף לפרטיזנים ובמו ידיו נקם את נקמת משפחתו ועמו. הוא השתתף באחד המבצעים החשובים בהתקפה על מעוזי הכובשים של עיירתנו בלודביפול. אחרי השחרור גויס לצבא הפולני להמשיך להילחם בחזית וניצל. בסוף מלחמת העולם העפיל בעליה ב׳ ארצה יחד עם אחותי מיכל שהצטרפה אליו בדרך. בארץ עבר חבלי קליטה קשים. כל השנים הוא סבל על שלא הצליח להציל את סבתא ומשפחתו והעבר נתן בו את אותותיו ובשנת 1963 נפטר.

רוזה קליינמן

משה קליינמן

משה־לייב קליינמן

אבי יהושע היה המבוגר מבין אחיו. הודות ליזמתו וראיית הנולד ניצלה כל משפחתנו וחלק חלק הגיעו ארצה, מי בהעפלה (מיכל ואני) מי באויר (גניה ומלכה) והיתר באניות, כל אחד בדרכו הוא.

את האוירה הציונית ספגתי עוד בילדותי בבית אבא וסבא, כי משפחתנו כרב המשפחות היו חדורי רוח ציונית וכל מטרתנו היתה ארץ ישראל.

גם בית־הספר „תרבות״ נטע בנו אהבת ציון. אחותי המבוגרת טייבל הכשירה עצמה לפני פרוץ המלחמה לעליה בהכשרת צנחטוחוב. כלנו השתייכנו לתנועות נוער ציוניות והאוירה הזאת נספגה בי ונתנה לי את הדחיפה, עד שבגמר המלחמה הצטרפתי בחוץ לארץ לקיבוץ ובשנת 1946 העפלתי באניה „ביריה״ שעליה נכתב בידי אחד הסופרים והתונאים א.פ. סטון „בדרך להעפלה״, ובו מתוארת ההעפלה בכל שלביה, המלחמה באנגלים שלא נתנו לנו לעלות ואסרונו במחנה עתלית. אחרי חדשים של הסגר שוחררנו ונשלחתי לקיבוץ נגבה. התאקלמתי מהר בהווי הארץ ואחרי חדשיים התנדבתי לפלמ״ח גדוד דרום. כבר בחדשים הראשונים השתתפתי בהורדת מעפילים בחוף ניצנים מהאניה „שבתאי לוינסקי״ כשחלק גדול מן העולים הועבר למשקים בסביבה

ומיעוטם לקפריסין (על שם האניה חובר השיר שושנה, שושנה). בשורות הפלמ"ח השתתפתי בהגנתם של 11 הישובים הראשונים בנגב ושמירת צינור המים תקומה, ניר־עם, צאלים וגבולות וכו'. במלחמת השחרור המשכתי בתפקידי בנגב להילחם נגד הצבא המצרי בנגבה ובמשטרת נגבה, יד מרדכי, כפר דרום וכל יתר הישובים הבודדים הפזורים במרחבי הנגב.

בסוף מלחמת השחרור הגיעו ארצה הורי וכל יתר המשפחה ביניהם גם דודי יעקב ובניו מרדכי ופסח.

אבי יהושע הספיק לראות את משפחתו ברוכת הילדים מכה שרשים במולדת הנכספת ובגיל 67 לחייו נפטר.

מחובתי להזכיר עוד בנשימה אחת את דודתי מלכה ומשפחתה שרובה נספתה ברוסיה ודודי חיים עם משפחתו שגרו בעיר סרנה ושם ניספו.

זכרונותי אלה יהוו ויהיו למזכרת לחיים בדורנו וגם לילדינו בדורות הבאים וגם יהיו כמצבה לאלה שלא זכו להגיע עד הלום.

יונה טובמן

דודי חיים קליינמן ומשפחתו

דודי חיים קליינמן ז"ל היה בן לאברהם ואסתר קליינמן.

בימים ההם היה דודי חיים מהבחורים היותר טובים, גם בית וגם בחברה. אף על פי שהיה מבית עשיר התנדב לשורות החלוצים הראשונים, ועבר הכשרה בקיבוץ קלוסוב. היו לו שאיפות עזות לציונות. הייתי אז ילדה צעירה ואהבתי לשמוע אותו מספר לי על החיים בארץ ישראל. היה שר לי שירים עבריים, ואחד השירים של ביאליק נשאר לי בזכרון עד היום הזה:

לא ביום ולא בלילה,
חרש אצא לי אטיילה,
לא בהר ולא בבקעה,
שיטה עומדה שם עתיקה.

בשנת 1928 התחתן דודי עם בת משפחתנו נחמה מעיר סרנה. הם חיו חיים טובים, ואחרי שנה נולד להם הבן הבכור בשם מנדלה. היה זה ילד נחמד. אבל חלש היה ולא עבר שבוע שלא היה חולה. היו קוראים לרופא, אבל כפי שידוע לנו הרופאים בזמנים ההם לא יכלו לעזור לכל חולה. אני זוכרת שהדודה שלי נחמה עם הסבתא אסתר היו רצות לבית־הכנסת לפתוח את ארון־הקודש, והיו בוכות ומבקשות רפואה לילד החולה, וכאשר חזרו הביתה היה הילד מרגיש טוב. היו לדודי גם שני בנים, אחד בשם בבלה והשני בשם משה'לה. הם היו מלאכים נחמדים. כמה כואב ודואב הלב שאינם בינינו. לפני המלחמה עברו דודי עם משפחתו לגור לעיר סרנה ושם הושמדו על ידי הרוצחים האכזריים.

זכרונותי אלה יהיו לזכרון, וגם יהוו להם מצבה, על שלא זכו להגיע עד הלום.

מנדלה, בן חיים קליינמן
ובן־ציון, בן אברהם שתדלן

חיים ונחמה קליינמן

פרימה נארנשטיין (קליגער)
קאנאדע.

צום אנדענק פון משפחה קליגער

ד׳י רשימה שרייב איך צום אַנדענק פון מיינע ליעבע און טייערע וועלכע האָבן מיר געטריבן זיך ראַטעווען און זיי אַליין זענען אומגעקומען מיט אַלע לודוויפאַלער קדושים.

איך געדיינק נאָך ווי היינט דעם פרימ־ארגן וועז דער געטא איז געווארן ארומ־געריגלט און מיר האָבן אַלע פאַרשטאַנען אַז דאָס איז דער סוף... מיינע עלטערן, זאָלן האָבן דעם ליכטיקן גן־עדן, האָבן אונדז מיט כוח אַרויסגעטריבן פון דעם פייער כדי מיר זאָלן זיך דאָטעווען און בלייבן א זכרון פון דער משפחה. אַזוי זענען מיר, מיין ברודער פיניה, שוועסטער לאה און איך אַרויס פון געטא, און נאָך גרויסע צרות האָט אונדז געלונגען צו אַנטלויפן און בליי־בן לעבן.

מיר האָבן געווואַנדערט אין פעלדער און אין וועלדער אין שווערע איבערלעבונגען ביז דער באַפרייהונג.

מיין עלטער ברודער יצחק מיט זיין פרוי בריינדל און אייניציקער זון חיים און אויך מיין שוועסטער חנה מיט איר מאַן לייזער און קינדער, און מיין שווייגערן רחל פרימאק מיט איר זון האָבן אויך געפרובט צו אַנטלויפן אַבער עס איז זיי נישט גע־לונגען און מען האָט זיי געכאַפט און זיי געטריבן מיט אַלע לודוויפאַלער קדושים אין די קאַשאַרעס, וווּ מען האָט זיי אַלע אומגעבראַכט.

זאָל דער אַנדענק זיין א מצבה פאַר מיינע טייערע עלטערן, שוועסטער און ברודער און פאַמיליעס.

יונה טובמן ומלכה ניטרמן

לזכר מאלה שינדל ז״ל

חינגית, שחורת עינים ושערות, מסורה ונאמנה, כזאת היתה מאלה.

כבר בילדותה התיתמה מאמה. אביה, מיכל דער סטאלער, הרוויח בקשי לפת לחם, ואחרי שהתחתן שנית קבלה אם חורגת.

החיים בבית השתנו ומאלה התחילה לחשוב על לימוד מקצוע, כדי שתוכל לקיים את עצמה. היא התחילה ללמוד תפירה אצל דוד׳ל דער שניידער, וכעבור זמן קצר ידעה את מלאכת התפירה והתחילה להרוויח למחייתה.

היינו בקבוצה אחת בתנועת „השומר הצעיר״ וביחד המשכנו להכשרה בקיבוץ צ׳נסטוכוב. בערבים אהבנו לשבת בין השיחים ולשיר שירים עצובים. כשנודע בקיבוץ כי אנו אוהבות לשיר, הזמינונו מיד בערב שבת הראשון לשיר בציבור. בקשנו לכבות את האורות ושרנו ביידיש:

אָרעם איז דאָס לעבן מיינס
שטענדיק זיך מאַטערן
שטענדיק צו לעבן אין נויט
די כוחות די יונגע,
די פרישע צו פאַטערן
זיכענדיק דאָס שטיקעלע ברויט.

לאט לאט התרגלנו לחיי הקיבוץ, לעבודה ולחברה. מאלה הצטיינה בעבודתה ובשיתוף הפעולה שלה. היא ידעה איך ולמי להתאים לבוש. אם התלונן מישהו כי חולצתו לא כל כך יפה, היתה מאלה עונה לו בצחוק כי הוא יפה גם באותה חולצה, והחולצה היפה דרושה לבחור שחסר לו יופי...

אחרי שנתיים בהכשרה קבלנו חופשה הביתה. ביחד חזרנו מרובנה בעגלה רתומה לסוס, והגענו ביום שישי העירה. כפי שהא־מהות היו עסוקות בהכנות לקראת שבת לא יצא איש לקראתנו ורק הזאטוטים רצו אחרי העגלה ובישרו על בואנו לאנשי העיירה שפגשונו לאחר מכן בקריאה „די קיבוצ־ניטשקעס זענען שוין געקומען״.

מלחמת העולם ירדה עלינו כמהלומה. גרתי ברחוב אחד עם מאלה ומצאנו לנכון להתיעץ ביחד. היא התכוננה להמשיך דרכה יחד עם הבחור שלה ונפרדנו לעולמים.

כפי שמספרים, לילה אחד יצאו מאלה וחיים ומשפחתה וברחו דרך הפלעסט עד שהגיעו ליער פיפלה. שם המשיכו את חיי הנדודים ושם מת אביה של מאלה.

מאלה החלה לעבוד אצל הפרטיזנים בכפר פרכיטקה. באותו כפר נמצאו גם בנדרובצים ויום אחד, כשהפרטיזנים עזבו את המקום, תקפו הבנדרובצים את בית האכר בו התגוררו ושרפוהו (לפי עדותו של מר יהודה רבר) וחייה של מאלה נקטפו בגיל צעיר.

דמותך, מאלה, לא תמוש מקרבנו לעולמים.
כבוד לזכרך!

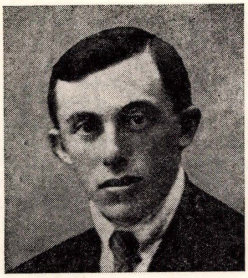
רוזה אוסטרובסקי

משפחת ורנר

מ י י ן ברודער ראובן ווערנער איז געווען פארהייראט מיט חנצ׳יה פון וואדניק. ער האט געהאט א מיידעלע נעכט, 13 יאר אלט, און א אינגעלע משה, 11 יאר אלט. די פרוי מיט די קינדער אומגעקומען אנטלויפנדיק, און ראובן איז נאך מער טראגישער אומגעקומען. דעם טאג פון דער שחיטה האט ער זיך באַהאלטן אין זיין ווינונג אין קאמער, צווישן האלץ. ער איז דארט אפגעליגן א 5—6 טעג אים דערשאסן אין זיין גארטן.

חיה בת אברהם אוי וגאלדע ווערנער איז געווען 12 יאר אלט ווען זי איז שלאף געווארן אויף טיפוס אין וואלד ה׳ו זי איז אנטלאפן מיט אירע עלטערן און ברודערל משה. קיין הילף איז נישט געווען צו קריגן אין וואלד און מ׳האט איר ניט געקענט ראטעווען. זי איז געשטארבן און מען האט איר באגראבן אין פיפלער וואלד.

פייגל בת משה ווערנער איז פארהייראט פאר ישראל איילבירט. זיי האבן געהאט א טאכטער מישקה, 11 יאר אלט, און נאך א טאכטער חיה׳לה, 9 יאר אלט. פונקט 2 וואכן פאר דער שחיטה האט מען ערלויבט גיין אין וואלד קלייבן יאגעדעס, און ווען דער קאמיסאר האט זיך דערוווסט האט ער אונדז געכאפט קומענדיק צוריק און באפוילן מען זאל אונדז שמייסן 25 שמיץ. פייגל איז געווען ביז דער שחיטה.

ראובן ורנר ובת אחיו, חיה

אברהם און שיינדל ורנר

גב' בילה אלייסקר, נפטרה בקנדה

יחזקאל שפילקה

משפחת שפילקה

א מ י בילה, זכרונה לברכה, היתה אשה צדקת וטובת לב. היתה מרבה בתפילה בביתה ובבית־הכנסת. אף בימים גשומים היתה הולכת לבית־הכנסת בימי הסליחות. נדיבותה ומידותיה התרומיות היו ידועים בעיר וכולם כבדוה. בגלל החיים הקשים בגיטו נחלשה ונאלצה לשכב במיטתה רוב הזמן, ובמיטתה נרצחה על ידי הרוצחים האכזריים...

אשתי לאה בת יעקב בקרמן, זכרונה לברכה, היתה ילידת הכפר טופטשה שליד מזיריץ. בת למשפחה דתית ואשה צנועה וחסודה. נספתה יחד עם ילדינו יעקב ורסיה במחנה ההשמדה שמעבר לסלוטש.

אחי חיים ואשתו ברריגדל ושלושת ילדיהם, ואחותי לאה ניספו גם הם בשואה הגדולה.

יהא זכרם ברוך!

משפחת שולבצקי

משפחת אולבסקי

משפחתו המסועפת של מנדלוביץ יוסף עם בניו ובתו הנשואים ומשפחותיהם.
רובם הושמדו בגיטו. נשארו בחיים הבנות מלכה ולאה והבנים דוד ויעקב.

פישל וסייבל קמינר

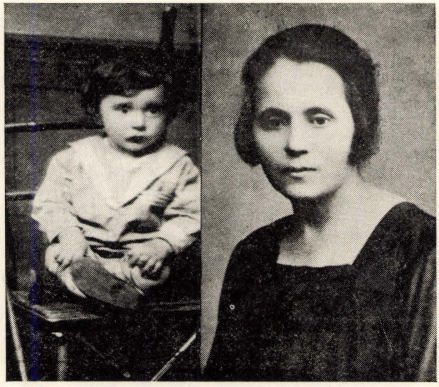
משפחות סמולר — פורשפן

משפחת פרימק

משפחת ביילצה פייגל

גולדה גולדין (לבית פייגל) ובנה, שנהרגו אחרי עינויים קשים על ידי קלגסי היטלר ימ"ש בבית הד'נדרמריה בלודביפול. נשארו בחיים, בארה"ב, בנה הבכור ובתה חנה.

משה און אסתר שנאפר

לאה, יצחק וחנוך, ילדי יוסל (רחל לאה'ס) ז"ל

יד למגינים ולמגשימים

זוסיה
בן מרדכי־זאב
שחורי (שורצמן)

זוסיה שחורי נולד בשנת 1906 בלודביפול, במשפחת שובי״ם. הוא למד ב„חדר״ וזמן מה בבית־ספר עברי. בן שתים־עשרה היה בשנת „השריפה הגדולה״ והוא נטרד מעל שולחן הוריו ושהה זמן־מה בבית דודו, באנ׳פולי. אחר־כך באו ימי המהפכה וסמוך לאחריה ימי הפרעות ווזסיה ראה את אימי הפרעות במו עיניו.

נתחנך מילדותו לציונות, למד עברית וספג לקרבו שאיפות התחדשות וגאולה. בן חמש־עשרה פעל בחוג עברי של נוער בשם „הקורא הצעיר״, ואחר־כך הצטרף לתנועת „הנוער החלוצי״ והתחיל מכשיר עצמו לעליה: התאמן במלאכת כפים ולמד נגרות. בן שבע־עשרה עלה לארץ בשנת 1923.

תחילת עבודתו בארץ — בבית־חרושת לנגרות ביפו. זמן מה עבד בקבוצה חקלאית בעקרון במטעי טבק. בשנת 1924 חזר לתל־אביב ועבד בעבודות בנין. בימי המשבר הגדול טעם טעמו של חוסר עבודה.

מראשית שנת 1924 הקדיש מיטב כוחו לעניני הגנה ועלה מדרגה לדרגה. בשנת 1928 ניהל את עניני השמירה בגוש השרון ואחרי מאורעות תרפ״ט נשלח לצפת.

בראשית שנת 1936 עבר לגוש הדרום ובזמן המאורעות נפצע ושכב ב„הדסה״ בתל־אביב. עם הקמת חניתה היה בין הראשונים שחשו לעזרתה. בנסעו בשליחותה, על פני כביש נתניה, בי״ט תמוז תרצ״ח, לגייס עזרה וכוחות, נפצע בתאונה, נלקח לבית־החולים בילינסון ושם מת מפצעיו.

יהא זכרו ברוך!

מלכה קריימן

טובה גלעדי
(לבית חזן)

ארוכה היתה דרכה של טובה מן העיירה לודביפול הקטנה, שבה נולדה ועד לקיבוץ מרחביה, בו חיה והלכה לעולמה.

ראשית דרכה היתה ב„ההלוץ", וכיוון שידעה כי דרך התנועה לא יהא באפשרותה לעלות ארצה — חלמה להשיג סרטיפיקט ולעלות באמצעותו.

הורינו היו ציונים, אבל אבינו הרב לא יכול היה להסכים שבתו תסע ל„הכשרה" ולקיבוץ. טובה היתה חרוצה ועליזה, בת נאמנה ומסורה, ולא רצתה לפגוע בהורים.

היא נולדה למשפחת רבנים מצד אבא וקבלה חינוך מסורתי. שוחרת דעת היתה מילדותה, למדה תנ"ך ואף תלמוד יחד עם קבוצת בנים. בגיל צעיר נתפסה להשכלה ולחבת־ציון. תמיד הרבתה לקרוא, ואבי היה אומר שהוא אוהב להתוכח עמה על ישראל, כי ידיעותיה רבות, ורצה שתהיה תמיד לידו.

בשנת 1927 עלתה טובה ארצה, ונכנסה ללמוד בבית־הספר של חנה מייזל. לאחר שסיימה את לימודיה, עברה לקבוצת עיינות ומשם לקיבוץ מרחביה. חייה לא היו קלים ועבר עליה סבל רב, אך היא ידעה לשאת הכל בשקט.

קשה להשלים עם הגורל המר שכה מהר נלקחה מאתנו.

יהא זכרה ברוך!

לייבוש ראבער

בנימין בן אריזק שתרלז

(צום אנדענק פון א יידישן פארט־זאן)

א י ך האָב געקענט בנימינען פון די קליינע קינדער יאָרן, ווייל ער איז געווען דער בעסטער חבר פון מיין ברודער, און מיר האָבן זיך אַלע דריי צוזאַמען געלערנט בייַ דעם זיטאָמירער און נאָכער בייַ גאָליצקען. בנימין האָט זיך געלערנט גוט און האָט זיך גערעכנט איינער פון די בעסטע שילער, און האָט זיך אויך אויסגעצייכנט מיט וואָרפן שטיינער אויף די קעפ פון שקצים, ווען זיי פלעגן קעמפן מיט אונדז.

בנימין איז געווען איינער פון די ערשטע אָנפירערס אין „השומר הצעיר" אין 1920. אין יענער צייט פלעגן זיך די חברים לאָזן אין די וועלדער און באָוויינען זייער ליבשאפט צו נאָטור, ווי אויך זיך פאָרטיידיקן קעגן אָנ־פאָלן. מען פלעג געמען אַלס ביישפיל די גבורים פון תל־חי ווי יוסף טרומפלדור און אפרים ציזיק, וועלכע האָבן געקעמפט ביז דעם לעצטן טראָפן בלוט. בנימין, וועלכער האָט זיך ערצויגן בייַ עלטערן וואָס האָבן געהאָט אַ געוועלב צו פאָרקויפן פלייש, האָט זיך נישט געלאָזט איינצייגן אין דעם געשעפט און האָט געזוכט אַ וועג אויף עולה זיין קיין ישראל. צו דעם צוועק האָט ער זיך געלערנט טישלעריי, אָבער די שטאָרקע באָגרעניצונגען פון דער שטוב האָבן אים דאָס נישט ערמעגליכט, און בנימין האָט חתונה געהאָט מיט סאָניע נייבערג פון ראָקיטנע, מיט וועמען ער האָט געפירט אַ גליקליך לעבן.

אָזוי האָבן זיי געפירט זייער גליקליך לעבן מיט 2 קליינע טעכטערלאָך ביז דייט־שישע מערדער האָבן פאָרטריבן די ראָקיט־נער יידן אין גטאָ. מיר ווייסן קיין איינ־צעלהייטן ווי אָזוי זיי האָבן געלעבט אין גטאָ. אָבער עס איז נישט געווען בעסער ווי אין לודוויפאָלער גטאָ. ווי עס איז איבערגעגעבן געוואָרן דורך אַ חבר, איז בנימין אָנטאָפן אין טאָג פון דער אָקציע אין די וועלדער און זיין פרוי מיט איר קלענערער טאָכטער איז אויך אָנטאָפן.

וועז זי האָט געבלאָנדזעט אין די וועלדער איז זי געכאָפט געוואָרן דורך אוקראַיניש באַנדיטן וועלכע האָבן זיי נאָך גרויסע פייניגונגען ערמאָרדעט. בנימין מיט נאָך אַ גרופע יידן זייענדיק הונגעריק נאָך עט־ליכע טעג אין די בערעזאָווער וועלדער זענען אַריין צו אַ קריסט קויפן ברויט און דער קריסט האָט זיי געזומען באָקן דאָס ברויט און גלייכצייטיק געשיקט דער פרוי מעלדן די דייטשן אַז ביי אים געפונען זיך יידן. צו בנימינ׳ס גליק זענען נאָר אייניגע יידן געבליבן וואָרטן אין שטוב פאַר דעם ברויט, און וועז די דייטשן זענען אַנגעקו־מען איז ער מיט די רעשט געראַטעוועט. נאָכדעם ווי די דייטשן האָבן ערמאָרדעט די איבערגעבליבענע חברים האָט בנימין מיט די פאַרבליבענע פאַרברענט די שטוב און גע־הרגעט די משפחה פון קריסט אַלס נקמה, און זענען אַריין אין פאַרטיזאַן אַטראַד פיודורוב קעמפן געגן די דייטשישע און אוקראַינישע מערדער ביז די סאָוויעטישע אַרמיי האָט באַפרייט די געגנט פון די דייטשן און דאָן איז בנימין אַוועק קעמפן אין דער ערשטער ליניע, ווי ער איז פאַר־וווּנדעט געוואָרן אין ברוסט, און נאָך אַ קורצער צייט האָט ער זיך אויסגעהיילט, און זיך געשטעלט צום דינסט קעמפן מיט די אוקראַינער באָגדיטן.

בנימין איז געפאַלן אין אַ שווערן גע־רַאָנגל אין קאַמפ מיט אַ גרויסער גרופע אוקראַינישער פאַליציי אין די וועלדער פון ביעלאָרוסיע. ער איז געפאַלן ווי אַ העלד צוזאַמען מיט נאָך צוויי יידישע חברים און אַ קריסט. נאָך זיין טויט האָט ער געקריגן אַ אויסצייכנונג פון סטאַלינען פאַר זיינע העלדישע טאַטן, אָבער דאָס יידיש פאָלק האָט פאַרלוירן אַ גטרייעם העלדישן זון.

יהי זכרו ברוך!

משפחת אייזיק ופעסיה שתדלן

אסר ושמואל

חיים־יידל ועזרא שלייפר

(לזכרם של לוחמים על כבוד ישראל בנכר)

חיים־יידל שלייפר נולד בשנת 1909 בעיירה סליטש־זושא, בן להורים יראי־שמים. התחנך ברוח היהדות והציונות, למד בישיבה ואצל סבו, השו"ב ר' אברהם־יעקב שלייפר זצ"ל.

עוד בהיותו נער היה לוחם נמרץ למען הרעיון הציוני, והיה מעמודי התווך של התנועה הרביזיוניסטית בעיירה. השתתף תמיד בכל האירועים של התנועה והיה נואם מוכשר. בשנות השלושים — עברה המשפחה ללודביפול, שם המשיך את פעולתו בתנועה הרביזיוניסטית, ושם נשא לאשה את חנה בת לייבצ'יק בבצ'וק ז"ל.

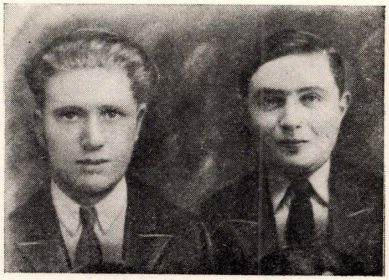
בחייו ובמותו קידש את זכר אחיו המומתים.

יהא זכרו ברוך.

עזרא שלייפר נולד ב־1916, קבל חינוך מסורתי, ובגיל צעיר הצטרף לתנועת „בני עקיבא" של „הפועל המזרחי". לאחר מכן היה במשך שלש שנים בהכשרה בקבוץ של „הפועל המזרחי" בפראגה־ורשא. היה נעים־הליכות ועדין נפש, אהוב על כל חבריו ומכריו. לפני פרוץ המלחמה ב־1939, חזר לעיירה וחכה ל„סרטיפיקט" לעלייה ארצה. בפרוץ המלחמה ב־1941 גוייס מיד לצבא האדום. עדי־ראייה מספרים שעזרא נלחם בגבורה באחד היערות, שם כותרה היחידה בה לחם על ידי הגרמנים.

הצבא האדום היה אז בנסיגה ואפשר היה לסגת, אך עזרא העדיף למות במערכה נגד צוררי היהודים.

יהא זכרו ברוך!

חיים־יידל ועזרא שלייפר

מרדכי בן־שבנא

דיוקנו של אדם ולוחם יהודי

(לזכרו של חיים־יידל־שלייפר ז"ל)

חורף 1944 היה קר מאד. השלג ירד על יערות אוקראינה במטחים עזים וברציפות חסרת־רחמים, וכיסה את האדמה ספוגת הדם במעטה לובן קשוח.

גם עכשיו, כשאני מעלה את זכרונותי על הכתב, תוקפת אותי צמרמורת בהזכרי בקור העז שאפף אותנו אז. עולים בזכרוני ריחות של יער חורפי, ריחם של מאות קילומטרים של עצי ליבנה חומי־גזע, אך על כל הריחות והדמויות משתלטת דמות אחת: יהודי בלונ־די ומוצק, כחול עינים ועז מבט — חיים־יידל שלייפר.

את חיים־יידל הכרתי ב־1944, כשהגיע למז'ריץ והצטרף ליחידה המיוחדת של כוחות־הבטחון, שמשימתה היתה בעור קני הכנופיות האוקראיניות של בנדרה. כנופיות אלה לחמו שכם אחד עם הגרמנים ועזרו להם בטבח יהודי הסביבה, וגם כששחררו השלטונות הסובייטים את הסביבה, המשיכו להילחם בהם.

חיים־יידל עבר את כל שבעה מדורי הג־הינום בגיטו לודביפול וביערות. במו עיניו ראה כיצד השמידו הגרמנים ימ"ש את בני משפחתו, אשתו, ילדיו ואחיו. החוויות האיו־מות האלו הותירוהו רצוץ בגופו אך חזק ברוחו, והחלטתו נחושה: לנקום את דמם הנקי של אחיו המומתים.

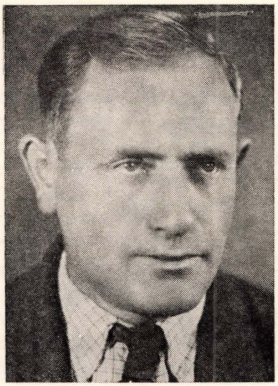
בסוף 1943 הצטרף לכוחות הבטחון הסו־ביטים, בעיירה מז'ריץ, שמתפקידם היה למצוא ולהביא לדין את כל משתפי הפעולה עם הנאצים, ובתוכם את אלה שעזרו לגרמ־נים ובצעו את הרצח ביהודי המקום.

הידידות בין חיים־יידל וביני לא התבססה על רגשי נועם ואחווה שגרתיים של ימי שלום. בימי צרה יש לידידות משמעות גדולה יותר, עמוקה יותר. היינו אחים לצרה ואחים לנקמה. הנקמה היתה חוט השני האדום מדם שקישר את גורלנו קשר בל־יינתק. השתתפתי עם חיים־יידל בהרבה פעולות נקמה, כמה מהן אף „מאחורי גבם" של הרוסים עצמם. שהיו עושים שפטים במרצח רק אם הוכח להם שהרג גם „גויים" מלבד יהודים... בפער־לות הללו, שהיו מסוכנות שבעתיים, היה חיים־יידל היוזם, הממריץ והולך בראש המחנה. חרותה בזכרוני פעולה אחת שאותה לא אשכח לעולם. נודע לנו שאחד המפקדים הבכירים של כנופיות הבנדרובצים שדרגתו היתה דרגת מפקד פלוגה („קומבט") וכינויו „טרוכון", מסתתר בכפר ליפקה, אחד הכפרים הסמוכים. ידענו שאדם זה השתתף באורח פעיל ובאכזריות ברציחת היהודים. התייעצ־תי עם חיים־יידל והחלטנו לנקום בו ולהרגו. המבצע היה כרוך בסכנת נפשות, כי הכנו־פיות שלטו בכפרים שלטון ללא־ מצרים. פנינו לשלטונות הסובייטים וביקשנו תגבורת. 60 חיילים רכובים על סוסים הוצבו לפקוד־תנו, וחיים־יידל ואני רכבנו בראש המחנה. כשהתקרבנו לכפר, פתחו עלינו אנשי הכנו־פיות באש־תופת. רוב חיילי הפלוגה רצו לסגת ולחזור עם תגבורת גדולה יותר. אולם חיים־יידל לא נרתע מן הסכנה. הוא הבין שנסיגתנו תאפשר למרצח לברוח בינתיים. בעקשנותו וברוחו המחושלת הצליח חיים־יידל, כמנהיג אמיתי, להשפיע על אנשיו להתקדם אל תוך גוב־האריות, ותוך קרב מר עם המשמר האוקראיני הצלחנו להכנס לתוך הכפר. הרוצח עם אנשי מפקדתו ירדו למקלט־סתר מבעוד מועד. ערכנו חיפוש בכל מצאיו ומבואיו של הכפר ולא הצלחנו למצאם. כולנו התאכזבנו בייאוש שהמרצח הצליח לחמוק מידנו הנוקמת. רצינו לשוב העירה, כלעומת שבאנו. אך שוב היה זה חיים־יידל, בעקש־נותו ומסירותו שלא ידעו גבול, שלא רצה להשלים עם נטישת המקום. הוא ממש לחץ עלינו להמשיך ולסרוק כל שעל אדמה של הכפר. אחרי מאמצים רבים מצאנו את מקום המסתר של הרוצח ואנשיו. מסרנוהו לשלטונות ולאחר חקירה הודה בכל הפשעים הנוראים שארגן ובצע בעצמו. הוא נשפט ונתלה ברר־בנה, עם עוד 13 מרצחים וראשי כנופיות.

בפעולות נקם נוספות רבות השתתף חיים־יידל, ומאחת מהן לא שב. זה היה ב־י' בטבת 1945, בכפר המרצחים סקיצ'ין, ליד מז'ריץ. מארב אוקראיני הגיח לפתע והקיף את חבר־רתו הנוקמת של חיים־יידל מכל העברים. החבורה, שנספה בעגלות, לא הספיקה להת־גונן. כדור של מרצח פלח את לבו של חיים־יידל...

ד״ר אברהם אלפרט,
אברהם אינגבר,
מרדכי הימן

על יוסף גיטרמן

אחרי שעזר לניצולים רבים לצאת את עמק הבכא, זכה גם הוא להגיע לישראל. אך רצוץ ושבור ממה שעבר עליו נפטר לפני זמן קצר, בהשאירו משפחה שכולה בעפולה וידידים רבים ברחבי הארץ.

החבר גיטרמן היה פעיל בארגון עליה ב׳ ותמיד היה מתבלט בהנהגת מחנות או׳ שיירות. אישיותו וקשריו עזרו בהרבה להק־לת תנאי החיים בשיירות ובמחנות ולא אחת היתה השפעתו מצילה את המצב ברג־עים קריטיים של יחסים עם שלטונות.

בסוף 1945, כשהחלה העברת יהודים לאיטליה, היה זה החבר גיטרמן שנתן את הדחיפה והעידוד הדרושים לאנשים, ע״י שנתן בערבות את אשתו ובנו הקטן כדי לשכנע שהדרך בטוחה ושיגיעו בשלום לאיטליה.

רבים נעזרו בו בעלייתם ארצה ורבים יזכרוהו בין הדמויות הבולטות בין הניצולים.

סדר הזכרת נשמות

יזכור אלהים נשמות אבי ואמי, אחי ואחיותי, דודי ודודותי, קרובי וקרובותי, ידידי וידידותי, שנהרגו ושנשחטו ושנשרפו ושנטבעו ושנחנקו ושנקברו חיים, על קדוש השם ועם ישראל, שהלכו לעולמם.

תהיינה נפשותיהם צרורות בצרור החיים עם נשמותיהם של אברהם, יצחק, יעקב, שרה, רבקה, רחל ולאה, ועם שאר צדיקים וצדקניות שבגן עדן ונאמר אמן.

יזכור עם ישראל את נשמותיהם הטהורות והזכות של רבבות אלפי בניו ובנותיו אשר עונו בעינויים קשים ואכזריים והושמדו בכל מיני מיתות משונות. מי באש ומי במים, מי בחרב ומי בחיה, מי ברעב ומי בצמא, מי ברעש ומי במגיפה, מי בחניקה ומי בסקילה. כולם קדושים וטהורים, רבנים וגאונים, צדיקים וחסידים, סופרים ומשוררים, מנהיגים ועסקנים, תמימי דרך וגומלי חסדים. בזכות עקדתם על קדוש השם ויהדותם תהיינה נפשותיהם צרורות בצרור הגיבורים והקדושים של עם ישראל לזכרון עולם.

יזכור כל איש ליהדיפול בישראל ובארצות הפזורה את אלפי הקרבנות הקדושים והיקרים בני קהילת ליהדיפול המפוארת והמהוללה. אבות ובנים, אמהות ויונקים, זקנים ועולי ימים, בניהם של צדיקים וחסידים, ישרים ותמימים, לומדי תורה ושומרי מסורת, עסקנים, רחמנים וגומלי חסדים, שנפחו את נשמתם בקדושה ובטהרה.

בזכות כמיהתם לארצנו הקדושה תהיינה נפשותיהם צרורות בצרור בניה ובוניה, מגיניה ומשחרריה.

אל מלא רחמים, דיין אלמנות ואבי יתומים! אל נא תחשה ותתאפק לדם ישראל שנשפך כמים. תן מנוחה נכונה על כנפי השכינה, במעלות קדושים וטהורים כזוהר הרקיע מזהירים ומאירים, לנשמותיהם של רבבות אלפי ישראל ובתוכם בני הקהילה הקדושה ליהדיפול, אנשים נשים וטף, שנהרגו ושנשחטו ושנשרפו ושנטבעו שנחנקו חיים, שהלכו לעולמם.

כולם קדושים וטהורים, בהם גאונים וצדיקים, ארזי הלבנון ואדירי התורה. בגן עדן תהא מנוחתם. לכן בעל הרחמים יסתירם בסתר כנפיו ויצרור בצרור החיים את נשמתם. ה' הוא נחלתם ויזכור לנו עקדתם, ותעמוד לנו ולכל ישראל זכותם.

ארץ, אל תכסי דמם ואל יהי מקום לזעקתם! בזכותם נדחי ישראל ישובו לאחוזתם, והקדושים לזכרון תמיד נגד ה' צדקתם, יבואו שלום וינוחו על משכבותם, ונאמר אמן.

רשימת קדושי לודביפול

א

אוזערסקי	רבקה.
אוסטיער	העניה; בנותיה: סוניה, גיטל; בניה: שייקה, בוזיה.
אוסטרובסקי	רחל (אשתו הראשונה של מוטל יבדל"א).
אוסטרובסקי	טוביה ואשתו חוה; בנותיהם: חוה, דאבע; בניהם: חיים, סיומה.
אייזלמן	ריבה, רוזה, חיה (בנותיו של אשר יבדל"א).
אייזנמן	יהזקאל ואשתו רחל־לאה.
אייזנמן	מאיר, אשתו ביילה וילדם קופל.
אייזנשטיין	יודל ואשתו מלכה; בנם יום־טוב ובתם צפורה.
אייזנשטיין	משה ואשתו בתיה; ילדיהם: פסח, יעקב, חיה, אנוך.
אייזנשטיין	גדליה ואשתו יוכבד.
אייזנשטיין	ישראל (בעלה של חוה תבדל"א).
אייזנשטיין	יוסף ואשתו שרה; בניהם מאיר חיים ובתם ריבה.
אייזנשטיין	ישראל ואשתו פייגה (לבית ורנר); בנם משקה ובתם חיה.
אייזנשטיין	לאה (אשת ירחמיאל יבדל"א) וילדיהם.
אלט	שרה ובניה פיניה ומנשה.
אלעבסקי	לייבל ואשתו גיטל; בנותיהם: יוכבד, לאה, ראסל, חיה, רוזה, מאניה.
אסתרמן	אברהם ואשתו הידעס (לבית יורש).
אתשטיין	מוטל (בן אברהם) ואשתו ריבה; בניהם: משה, אברהם.
אתשטיין	לייבל ואשתו זלאטקה; בתם הנה־גולדה ובנם חיים.
אתשטיין (האנקעס)	יוסף.
אתשטיין	מוטל (בן יוסף האנקעס) ואשתו חייקה; בתם חנה ובנם זיאמה.
אתשטיין	בת־שבע ובנה שלום.
אתשטיין	גיטל ובעלה בוזיה; בנם אברהם ובתם.
אתשטיין	ברוך ואשתו הינדה; בנם לייזר ובנותיהם פייגה, רבקה, זיסל.
אתשטיין	דודיק, אשתו חנצ'ה ובנם משה.

ב

בוכוואך — הערשל ואשתו צביה; בנם משה; בנותיהם: קריינה, פייגלה.

בולבה — יענטה; בנותיה: גולדה, מלכה, פייגה, שרה; בנה אייזיק (נהרג בחופקאוו).

בורשטוק — אברהם ואחיו מישה.

בורשטוק — קוטיה ואשתו בתיה.

בילענקי — זלמן ואשתו שיינה־רייזל; בניהם: דוד, חנוך, ישראל־אהרן; בתם רבקה.

בינדר — האוזים נחום וחיים.

בינדר — משה ואשתו צפורה; בנם בצלאל ואשתו שרה; בנותיהם: פייגה, צפורה.

בירבריר (מהכפר דערמאנקה) — אפרים ומשפחתו.

בירבריר (מהכפר דערמאנקה) — יעקב ומשפחתו.

בלינדר — שיינצה; בנותיה: פייגה, רוזה, ברכה, שרה; בניה: משה, יעקב.

בלנקמן — יוסף ואשתו מינדל; בתם פניה.

בלנקמן — יצחק, אשתו ובתו.

בעבטשוק — לייבצ'יק, אשתו גיסיה ובנם לייזר.

בקרמן — לאה (אשתו הראשונה של יחזקאל שפילקה יבדל"א).

בקרמן — יעקב, אשתו רסיה וילדיהם.

ברדר — מלכה ובתה חסיה.

ברדר — אברהם־לייב ואשתו חייקה.

ברדר — הערשל, אשתו פעסיה־ינטה, בנם ובתם.

ברודר — גיטל (אשת שמעון יבדל"א) לבית פרימק; בניהם צבי ומשה.

ברוזמן — זאב ואשתו רחל; בניהם: צבי, אליהו, ראובן, משה.

בריינדס — פערל (אשת מוטל יבדל"א).

ברקמן — יעקב, אשתו דוניה (לבית רבר) ובנם מוניק.

ג

גדאנסקי — מרקיל (אחיה של מינדל ולמן) ואשתו מאשה.

גוטליב — יעקב, אשתו גיטל ובנם בוזיה.

גוטמן — ברכה; רחל (אשת אבא יבדל"א), בנם אשר ובתם רוזה.

גוטמן	יוסף ואשתו פרומה; בניהם: בוריס ונחום.
גוטמן	יצחק־צבי ואשתו בתיה; בנם זינה; בנותיהם: זלדה, מניה.
גוטמן	יהושע ואשתו פייגה.
גולדין	גדליה, אשתו גולדה ובנם אפרים.
גולדמן	אסתר.
גולדמן	יוסף, אשתו כוואלה ובתם פריידל.
גולדמן	אליעזר (בעלה הראשון של רוזה אוסטרובסקי תבדל״א).
גולוב	ברוך ואשתו גיטקה; בנותיהם: חוה־לה, עטי.
גורבטי (דער שוסטער)	אליהו־יוסף.
גורבטי	וולף, אשתו גולדה וילדיהם.
גורין	ישעיהו ואשתו פעסיה.
גורלניק (מכפר לובומירקה)	בערל ומשפחתו.
גורלניק	משה, אשתו חיה (לבית דופן) וילדיהם.
גורפינקל	שאול ואשתו שרה־בריינדל (לבית קאגוט).
גורפינקל	אליהו־צבי, אשתו בתיה ובתם חנה.
גורפינקל	אהרן ואשתו רוזה; בנותיהם: בת־שבע, לאה; בנם וולף.
גורפינקל	אברהם, אשתו ביילה ובנם יוסל.
גורפינקל	זיידל, אשתו קיילה ובתם שיינדל.
גורפינקל	חיה־שרה (אשתו הראשונה של שלמה יבדל״א) ובנותיהם: קיילה, בריינדל וצפורה.
גיבעס	מאיר, אשתו ריקל ובנם אפרים.
גיטרמן	אברהם־יצחק; בניו: אהרן, יחיאל; בנותיו: ויטה, סוניה. לאה ובנותיה בת־שבע ומרים.
גיטרמן	יוסף (נפטר בישראל).
גילר	יצחק, אשתו אסתר וילדיהם.
גילר	שיינה; בנה צבי ובתה שרה.
גילשלאק	יוכבד; בתה צביה ובנה מרדכי־אפרים.
גלוזמן	ברוך ואשתו שרה.
גלוזמן	משה ואשתו לאה.
גלוזמן	מלך ואשתו גולדה; בנותיהם: פייגלה, מאטל.
גלוזמן	שייקה ואשתו לאה; בנם יוסל ובתם רוזה.
גנדלמן	משה ואשתו לאה; בנם יצחק ובתם.
גנדלמן	לייבל ואשתו לאה; בנותיהם: רוזה, חיה ומשפחתה, פרומה ומשפחתה.

געלעס	יעקב, אשתו רייזל ובנם מאנעס.
געכפענבוים	יאניע ואשתו ביילה; בנם מוניק ובתם פריידל.
געכפענבוים	יוסף ואשתו; בניהם: שבח, גרשון, מנדל.
גרוד (טיקטין)	שפרה ובתה גיטלה.
גרוד	דוד, אשתו חנה ובתם.
גרוספיס	הערשל (נפטר בישראל).
גרינברג	צאלע ואשתו חנה (לבית שטרקמן).

ד

דובינה	דבורה ובנה ישראל.
דודלזאק	סימה ובתה פראדל.
דודלזאק	חייקה ובתה לאה.
דודלזאק	שלמה, אשתו פערל (לבית אוסטרובסקי) ובתם.
דודלזאק	מוטל ואשתו ריבה (לבית ולמן).
דופן	לייבה (לייויק) ואשתו ליבה; בנם מאיר; בנותיהם: זלאטה, גיטל, ריבה.
דנציקר	משה, אשתו באבל ובתם זיסלה.

ה

הלר	נחום, אשתו שרה ואחותו בריינדל.
הנדלמן (מכפר ביסטריץ)	יהודה־לייב ואשתו חיה־שרה; בנם ישראל ואשתו צילה.
הנדלמן (שיינטוך)	רייזל, צפורה וזליג.
הנדלמן	נח ואשתו שרה־לאה.
הנדלמן	יצחק; בניו: יוסף, צבי, יעקב, שלמה.

ו

ואדניקר	פעסל ולייקה, הבן משה.
ויזברג (דער שלאסער)	יוסל ואשתו דינה; בנותיהם: יענטה, רבקה, מלכה.
ויינר	גולדה ובנה בן־ציון.

וויינר (הסנדלר)	הירש־בער; בנותיו: שרה, רחל־לאה, מרים, סוסיה, גולדה; בנו שלמה.
וויינר	עזריאל, אשתו ברריגדל ובתם.
וויינר (אפתייקר)	גרישה ואשתו חסיה; בנותיהם: מאשה, חנה.
וויינשטיין	מאיר ואשתו דאבע; בנותיהם: בתיה, שיינדל.
וויינשטיין	לאה ובתה חסיה־ביילה.
וויינשטיין	יהושע אשתו איטה ובניהם.
וויינשטיין	דוד וולאטקה.
וויינשטיין	מלכה ובתה בלומה.
וויסברג	שרה ואחיה שלמה.
וויסברג	אייזיק ואשתו חייקה; בנותיהם: דאבע, בת־שבע.
וויסברג	צמח ואשתו פייגה־רחל; בנם ובתם.
ולדמן	דוד, אשתו ביילה (לבית פיטרמן), ובנם אהרן.
ולדמן	מרדכי ואשתו לאה; שתי בנותיהם ובנם.
ולדמן	בנימין ואשתו בתיה (לבית פיינמן).
ולמן	טוביה ובנו שניאור.
ולמן	דודיק.
ולמן	שיילה, אשתו חנה ובנם משה.
ולמן	מאיר (נפטר בארץ), אשתו הראשונה וילדיהם.
ולמן	אברהם ובתיה.
ולמן	נפתלי ואשתו מרים; בניהם: ישראל ומוניק.
ולמן	קלמן, אשתו בלומה (לבית פייגל) ובנם גדליה.
ולמן	ישראל ואשתו זלאטה; בתם קיילה ובנם משה.
ולמן	רחל (אשתו הראשונה של שניאור יבדל"א); בנותיהם: סייביל, בעבלה; בנם מוטלה.
ולמן	אהרן ואשתו מינדל; בנם נחמן ובתם רחל.
וסרמן	יוסל ואשתו חיה; שני בניהם; בנותיהם: רוזה, סוניה.
וסרמן	גיטל; בנותיה: טובה־לאה, וויכנה.
וסרמן	עקיבא ואשתו ביילה (לבית פורשפאן) ובתם.
וסרמן	יהושע, אשתו העניה ואחותו רחל.
וסרמן	פריידל (אשת זינדל יבדל"א).
וקסלר	הודיה.
וקסלר	פייגה; בנותיה: גולדה, יוכבד.
וקסלר	זאב, אשתו גיטל ובניהם: שמעון, משה, שלום.

וקסלר — מוניק, אשתו פייגה (לבית שתדלן) ובנם צבי.

וקסלר (מהכפר מעשאקאוע) — דב ואשתו שיינדל (לבית פרבר) ובניהם.

וקסלר (מהכפר מעשאקאוע) — אהרן ואשתו; בנם יעקב; בנותיהם: חנה, רבקה, בילה, נסיה.

ורנר — גולדה (אשתו הראשונה של אברהם יבדל"א) ובתם חיה.

ורנר — ראובן ואשתו חנה; בנם משה ובתם נעכה.

ורנר — אברהם ואשתו שיינדל (נפטרו בקנדה).

ז

זאמדוויס — שלמה, אשתו מלכה ושני ילדיהם.

זוויהילר — לייבל, אשתו יאכע ובתם שרה.

זלצמן — עקיבא, אשתו חייקה ובנם משה.

זפרן — שרה ובנה משה.

ח

חזן — רב המקום — ר' עקיבא, אשתו ראסל הרבנית; בניהם: מאטל ולייבוש; בנותיהם: שרה, דאבע, חיה־גיטל (נפטרה במרחביה).

חיימענעס — חיים־ישראל ואשתו.

חיימענעס — אלצ'יק ואשתו חסיה; בנותיהם: שיינדל, ליבה; בניהם.

חיריק (מהכפר הוסצה) — יונטל ואשתו רוסיה.

חיריק (מהכפר הוסצה) — יחזקאל וילדיו.

חרלאוער — ישראל ואשתו בתיה (לבית ויינשטיין); בנם ישעיהו ובתם ביילה.

חרשן — ר' עקיבא (המורה) ואשתו עטל.

ט

טובבין (אפתייקר) — יואל ואשתו רוזה (רופאת שינים).

טובבין — חנה; בנה יעקב וכלתה גיסיה (לבית גורפינקל).

טובבין — שניאור, אשתו רוזה וילדיהם.
טוכמן — אברהם ואשתו פרומה; בנם ראובן וכלתם סוניה.
טיסיצר — שמואליק ואשתו רבקה; בנם ובתם.
טיקטין — אלתר.
טיקטין — משה ואשתו רוזה.

ו

יאסנובולקה — ראובן ואשתו; בניהם ברוך־לייב ומשה.
יאסנובולקה — יצחק, אשתו ביילה ובנותיהם לובה ומשה.
יאסנובולקה — אלקה; בניה: יקיר, יצחק; בתה דאבע.
יאסנובולקה (מהכפר שאפע) — הערשל.
יורש — יעקב; בנותיו: ביילה, חיה; בנו יוסף.
יורש — חנן ואשתו.
יפה — יחזקאל, אשתו חיה ובתם שרה.
יפה — יהודית (אשת משה־יצחק יבדל"א); בתם שרה ובנם שלמה.
ירמאלאי — גודל ואשתו צביה.
ירמאלאי — טולה ואשתו ויטה; בנם משה ובתם שרה.
ירמאלאי — שכנא, אשתו פעסל ובתם סלאבה.
ירמאלאי — שורקה ובתו מלכה.
ירמאלאי — מרדכי ואשתו רייזל; בתם זלאטקה ובנם סיומה.
ירמאלאי — קלמן, אשתו מלכה וילדיהם.

כ

כץ — שמואל ואשתו גליה (לבית יורש).
כץ — סאסיע (בת אליהו־יוסי).
כץ — היים (חיימוניע); בתו לאה, בעלה אברהם וילדיהם.
כץ — פיניה, אשתו רייזל ובנותיהם צביה ובתיה.
כץ — מלכה־שרה, בתה לאה־לה ובנה שמואליק.

ל

ליזאק — היים, אשתו מלכה ובנם יצחק־צבי (הערשעלע).
ליקערניק — הערשל ואשתו צ'רנה; בנם יהודה ובתם רבקה.

נ

מארענער (מהכפר מארענה) — חיים אבא ואשתו חנה; בתם בתיה ובנם ראובן ומשפחתו.

מוסמאן — צבי, אשתו לאה ובתם צביה.

מייסטר — זיסל ובנה יחזקאל.

מלמד — שמחה, אשתו זלאטה בניהם: יצחק, יוסף, בן ציון; בתם רבקה.

מנדלוביץ — יוסף ואשתו זלאטה.

מנדלוביץ — בערל, אשתו הייקה; בנם דוד, בתם לאה.

מנדלוביץ — שרה (אשתו של דוד יבדל"א); בנם לייבל ובתם העניה.

מנדלוביץ — משה, אשתו סאסל; בנם מאיר ובתם נחמה.

מנדלוביץ — חיה־עטל ודוד (ילדיו של ישראל יבדל"א).

מעדוועד — משה־חיים ואשתו; בנותיהם: סלאבה־יהודית, רחלה; לובה, בעלה יוסל ומשפחתם.

ס

סארווער — מענדל ואשתו איטה.

סולומיאניק — ריבה (אשת בוריס יבדל"א) לבית גכפנבוים ובתה.

סורוקה (הצדקנית) — רייזל.

סמוליאר — מישקה־מאליע; הבת רחל ובעלה שמחה; הילדים יעקב ולובה.

סרברניק — העניה, חסיה־מלכה, לייבל ומשפחתו.

ע

עין — שלמה ואשתו ברריגדל; בתם חנה ובנם סיומה.

פ

פאדיסיק — מוטל ואשתו ויכנה; בתם הייקה ובנם בערל.

פוגוריליבקר (מהכפר פוגורילובקה) — ישעיהו ומשפחתו.

פולעסקי	הערשל ואשתו רחל; בתם לאה ובנם אהרן.
פונט (החייט מקוריץ)	משה, אשתו הודיל ובתם שרה.
פורשפאן	יעקב ואשתו גיטל; בנותיהם: חיה, פריידל ובעלה ומלכה; בנם יום־טוב ואשתו אסתר.
פורשפאן (די בעקערן)	קיילה.
פורשפאן	מרקיל ואשתו ברכה; בתם חנה; בניהם: דב, איזיה, ראובן; בויה (בן אשתו מבעלה הראשון — דראך).
פורשפאן	זאב ואשתו מרים; בניהם: יהושע, ישראליק, בתם גיטל.
פיטרמן	יהודה ואשתו רבקה; בנותיהם: צביה, רוזה; בניהם: העריל, יצחק.
פיטרמן	אפרים ואשתו חיה.
פיטרמן	ברכה (אחותו של אפרים).
פייאלקה	שרה־ביילה; בנותיה: פעסיה, היידה; בניה: חיים, יאקל.
פייגל	יעקב, אשתו מישקה ובתם ביילצה.
פייגל	שלום וולף ואשתו מינדל.
פייגלשטיין	אשר ואשתו ביילה (לבית פיינמן); בניהם וואווע, אבא; בתם צ'רנה.
פייגנהולץ	יוסף ומשפחתו.
פייגנהולץ (מהכפר ביסטריץ)	פופה.
פיינמן (דער סאלטיס)	יעקב; בנותיו: בתיה, דבושה, רחל. בניו: וואווע, בערל.
פיינמן	לייזר (בן יעקב), אשתו חנה (לבית קלוגר) ובנם.
פיינמן	הייקל ואחיו מוטל.
פיינמן	גולדה ובנותיה פסיל ומטיל.
פיינמן	מנדל ואשתו מלכה.
פיינמן	מתתיהו ואשתו בריינדל; בתם רחל ובנם יצחק; מלכה (אם מתתיהו).
פיינמן	פעסיה ובנה אברשקה.
פיינמן	יוחנן ואשתו רייזל.
פיינמן	הערשל ואשתו דבורה.
פיינמן	מניה (אשת יעקב יבדל"א) לבית גוטמן.
פיינמן (בעל העגלה)	מאטעס ואשתו שיינדל; בנם ישעיהו ובתם טילה.

פיינמן	וואוע ואשתו.
פיינמן	בערל.
פיינמן	לייזר (בן זאב) ואשתו יהודית; בנם בעבע ובתם.
פיינמן	אנשל, אשתו וילדיהם.
פיינמן	לאזר, אשתו עלקה, בתם רבקה ובנם משה.
פיינמן (די ריידנער)	פייגה.
פיינמן	סוניה (אשתו של פוקה יבדל"א) לבית בלנקמן ובתה.
פינקל	שמואל, אשתו דבורה וילדיהם.
פיקובסקי	יוסף ואשתו חיה־לאה.
פיקובסקי	חנה ובנותיה.
פיקובסקי	חייקה, בעלה דוד ובתם.
פירקעס	לייזר ואשתו פעסיה; בנם אייזיק ובתם.
פלדמן	יונה, אשתו גולדה ובתם פייגלה.
פלדמן	יוסל רחל־לאה'ס וילדיו.
פלדמן (מהכפר ביסטריץ)	מאיר ואשתו.
פלדמן (מהכפר ביסטריץ)	משה אייזיק ומשפחתו.
פליש	אברהם ומשפחתו.
פסטרנק	שלמה, אשתו ביילה וילדיהם.
פעל	שלמה ואשתו מרים; בניהם: געניה, הערייל; בתם שיינדל.
פרבר	שלום, אשתו אסתר ובנם נחום.
פרבר	אברהם ואשתו גיטל; בתם מלכה ואחותו חייקה.
פרימק (מקלעצק)	שמואל־דוד ואשתו בתיה.
פרימק	מרדכי ואשתו רחל; בנותיהם: נעמי, מרי; בנם ישראל.
פרומין (מהכפר ביסטריצר הוטע)	מתתיהו אשתו חייקה וילדיהם.

צ

צוקר	שמחה ואשתו יאכע; בניהם: משה, וואוע; בתם מאלה.

ק

קאגוט	בוזיה, אשתו מארציק וילדיהם.
קאגוט	מענדל ואשתו הענציה.
קאגוט	יצחק, אשתו חיה־לאה וילדיהם.
קאגוט	גבריאל ואשתו גיטל.
קאגוט	מאטיע, אשתו אסתר וילדיהם.
קאגוט	בערל, אשתו טייבל ובנם גבריאל.
קאזאק (הסנדלר)	יעקב ובנו מאיר.
קאזיאל	גוטל, אחיו נוסל ואחותם פרומה.
קאפטאן	יצחק ואשתו פעסיה; בנם מאיר; בנותיהם בתיה ומעניה.
קגן	אליהו־צבי.
קגן	מיכל ואשתו זלדה; בנותיהם: דבורה, גיטל ויכנה.
קגן	יעקב ואשתו; בנם ובתם.
קופרבנד	שלמה ואשתו שרה; בנם אהרל ובתם בת־שבע.
קופרבנד	שמאי ואשתו פעסל; בנותיהם: רבקה, שיינדל; בנם יעקב.
קופרבנד	יצחק ובנו אברהם.
קופרווייס	פעסל (בת גולדה פיינמן), בעלה צבי ובנם.
קופרמן	מאיר ואשתו רבקה; בנותיהם גיטל, העניה; בנם זליג.
קופרמן	אליעזר ואשתו סוניה; בתם ואמה של סוניה.
קופרמן	אפרים ואשתו שיינדל; בנם משה־לייב, אשתו עליזה, משפחתם.
קורנפיינר	יוסף ואשתו פרידה; בנם יצחק; בנותיהם: צביה, סוניה, פערל.
קורפין (דער שירער)	חיים ואשתו ציפה; בניהם: אברהם, וואוע; בנותיהם: שיינדל, צירל, האדל.
קליבנסקי	הייקה (לבית קגן) וילדיה.
קליגר	רחקה (אשת זליג יבדל״א), לבית פרימק, וילדיהם.
קליגר	יוסף ואשתו דבורה.
קליגר	יצחק, אשתו בריינדל ובנם.
קליינמן	יהושע.
קליינמן	גיטל (אשתו הראשונה של יעקב יבדל״א); (אשתו השניה) איטה ובתם פייגה.
קליינמן	משה ואשתו רוזה; בתם הינדלה.

קליינמן	אברהם ואשתו אסתר.
קליינמן	חיים ואשתו נחמה; בניהם: מנדלה, בעבלה, משהלה.
קמינקר	ראובן, אשתו חייצ'ה (לבית שפירא) וילדיהם.
קמינר	פישל ואשתו טייבל; בתם מניה; בניהם: שמחה, מיכאל.
קמינר	בצלאל ואשתו טוביה; בנותיהם: חיה, מלכה; בנם זאב.
קמינר (פירעלעס)	משה ומשפחתו.
קמינר	יוסף, אשתו פייגה ובתם דבורה.
קמינר	משה (בן־יוסף) ואשתו מענית (לבית שינדל).
קעחטשער	מלכה (אשת פסח יבדל"א); בניהם: יונה וישראל.
קעלריך	דוד ואשתו רחל.
קעק	יוסף ואשתו צירל; בנותיהם: ליבה, דאבה; בנם לייבל.
קעק	מיכל ואשתו פייגה; בתם ברכה ובנם יעקב.
קעק	ברוך ואשתו פייגה; בניהם: אברהם, יענקל; בנותיהם: ברכה, ליבה, מלכה (לידרמן) וילדיה.
קרימר	רייזל; בתה ביילה; בניה: יצחק, בוזיה אשתו וילדיהם.
קרס (מהכפר גלושקובה)	יוסף ואשתו אסתר־רבקה.
קרס (מהכפר גלושקובה)	לייבל ואשתו דבורה.
קרס (מהכפר מאטשולאנקה)	יעקב, רחל, חיים.

ר

רבר	זיידל ואשתו שיינדל.
רבר	צפורה; בתה קוציה (מניה) ובנה וואוע.
רבר	יעקב ואשתו נענע.
רבר	יצחק (בן זיידל) ואשתו חנה; בנותיהם: הייקלה, ביילה, מרים, רבקה; בנם עקיבא (זיידל).
רבר	רבקה; בנותיה: רייזל, צביה; בניה: לייזר, לייבה.
רבר	יעקב (בן יוסף) ואשתו שפרה; בנותיהם: חסיל, רייזלה.
רבר	ניסל, אשתו פעסל ובתם יהודית.
רבר	מאיר ואשתו אסתר; בנותיהם: יהודית, גניסה, יענטל.
רבר	יאקל ואשתו אסתר־לאה.

רבר	יצחק (בן גוטל) ואשתו ברושקה; בנותיהם: לאה, רייזלה; בנם יענקלה.
רבר	דבורקה (אשתו הראשונה של לייביש יבדל"א).
רבר	גרשון, אשתו מיכלה (לבית שינדל) ובנם גוטלה.
רוזנצווייג	שמאי ואשתו שינדל; בנם מענדל ובתם דבורה.
רוזנצווייג	מוטל, אשתו ובנם שמואל.
רוטבורד (האנקעס)	יצחק ואשתו לאנה; בניהם: סיומה, מאיר.
רוטבורד	משה (מונה) ומשפחתו.
רוטבורד	שפרינצה ומשפחתה.
רוטבורד	חנה ומשפחתה.
רוטבורד	לאה.
רויטר	ישראל, אשתו לאה (לבית גיטרמן) ובתם מרים; בת־שבע (בתה של לאה מבעלה הראשון).
רוים	זינדל ואשתו מלכה (לבית קופרבנד); בנותיהם: רבקה, רחל.
רוניס (מהכפר גלושקובה)	רבקה.
רזנוסציק	פנחס ואשתו זיסל (לבית אתשטיין).
רזניק (השוחט)	ר׳ אהרן ואשתו רבקה.
רייזברג	בלומקה.
רייזברג	הערשקה, אשתו צביה ובתם.
רייזברג	אברהם, אשתו מעניה ובתם.

ש

שוחט	מלכה.
שוחט	לייבל ואשתו ביילה; בתם פערל ובנם שלמה.
שוחט	מוטל וילדיו.
שוחט	עקיבא, אשתו וילדיהם.
שוכמכר	בתיה ובנה חיים.
שולבצקי	לייבל ואשתו חנה־שרה; בנותיהם: מניה, רחלה.
שולבצקי (מהכפר מטיאובקה)	אייזיק, אשתו שיינדל וילדיהם.

שולמן	מיכאל ואשתו יענטה; בתם מלכה ובנם ישעיה׳.
שורצמן	מרדכי שו״ב ואשתו רבקה; בניהם: מנחם־מנדל, זוסיה.
שטרקמן	ישעיהו.
שטרקמן	העניה.
שטרקמן	נח ואשתו ויטה.
שטרקמן	שמחה ואשתו מניה; בתם זלאטה ובנם סיומה.
שטרקמן	מרדכי ואשתו יענטה; בתם חייקה ובנם סיומה.
שינדל	מיכל ובתו מאלע.
שינדל	נטע ואשתו באבל; בניהם: נחמן, זלמן; בנותיהם: שרה, רחל ומשפחתה, מאניה.
שינדל	אברהם־חיים ואשתו רייזל; בנותיהם: טוטע, ביילה; בנם מענדל.
שינדל	שמואל, אשתו וילדיהם.
שינמן	חיים, אשתו, בנם ובתם.
שינרמן	מרדכי ואשתו הנה; בנם צאליע ושתי בנותיהם.
שלום השוחט	אשתו וילדיהם.
שליין	חיים; מוטל ואשתו אשקה; בניהם: לייביש, שלמה.
שלייפר	ישעיהו־דב שו״ב ואשתו בתיה; בנם עזרא ובתם לוסיה.
שלייפר	שמעון, המורה שכטר, אשתו, וילדיהם.
שלייפר	חיים־אדיל, אשתו חנה (לבית בעבטשוק) וילדיהם.
שלייפשטיין	העשל ואשתו סימקה; בתם חיה׳לה ועוד ילד.
שמירגולד	יענקל, בנו אביגדור ובתו שיינדל.
שמש	שכנא ואשתו שרה.
שנאפער	משה ואשתו אסתר־לאה; בתם דאציה ובנם יענקלה.
שפילקה	דבורה (לבית קדס), אשתו הראשונה של פיניע יבדל״א.
שפילקה	חיים ואשתו בריינדל; בניהם: קוטיה, אברהם, מרדכי.
שפילקה	לאה (לבית ברקמן), אשת יהזקאל יבדל״א, וילדיהם יעקב ורסיה.
שפילקה	בילה ובתה לאה.
שפירא	ראובן, אשתו חייצ׳ה וילדיהם.
שפירא	בערל, אשתו רייזל ובנם רפאל.
שפירא	פרומה, בעלה וילדיהם.
שפירא	דבורה וילדיה.
שפירא	יצחק, אשתו גולדה (לבית שלייפר) וילדם.

(דער מלאך)

שפירא (דער מלאך)	שמואל; אשתו הראשונה מישקה; בנותיהם: בתיה, שושנה; אשתו השניה ובתם.
שפירא	נחמן ואשתו איטקה; בניהם: יחיאל, משה, מוסה.
שפירא	בוזיה ואשתו חנה־וויטה (לבית אוסטרובסקי).
שפירא	יעקב, אשתו שרה וילדיהם.
שפירא (מהכפר גלושקוב)	חיים, לאה, טובה, זלמן, הניה, חנה.
שתדלן	יעקב.
שתדלן	חיים־יחיאל, אשתו ברכה ובתם ריבה.
שתדלן	לייבל ואשתו גולדה; בניהם: ראובן, מיכאל, הערשל; בנותיהם: רחל, מרים.
שתדלן	אייזיק ואשתו פעסיה.
שתדלן	רבקה (אשתו הראשונה של אברהם יבדל"א); בניהם: בן־ציון, שמואל והערשל.
שתדלן	בנימין ואשתו סוניה; בנותיהם: ריבה, שושנה.
שתדלן	הערשיק ואשתו הודיע; בנותיהם: רבקה, שרקה (שורצמן); בנם אברהם.
שתדלן	בתיה, בתה לאה ובנה לייזר.
שתדלן	דן, אשתו פייגה ובנם אהרל.
שתדלן	גדליה ואשתו העניה; בנותיהם: גיטל, טייבל, חיה־לאה; בנם שמואליק.
שתדלן	קופל ואשתו גולדה (לבית קרמן); בן יוסל מאשתו הראשונה גולדה (לבית פייגל).
שתדלן	אברהם ואשתו רוזה; בתם גיטלה ובנם שמואל.
שתדלן	פייגה; בנותיה: חייקה, ריבה.
שתדלן	דוד, אשתו זלאטקה ובנם אהרן.
שתדלן	נפתלי ואשתו דבורקה; בניהם: משה, בן־ציון.
שתדלן	דב, אשתו ביילה ובתם.

ת. נ. צ. ב. ה.

ימי־זכרון משפחתיים / משפחה יאָרצייטן

השם ושם האב	קרבה משפחתית	נפטר ב .... יום	חודש	שנה	נרצח ב .... יום	חודש	שנה